

THE
RŪPĀVATĀRA
OF
DHARMAKĪRTI
PART-II

WITH ADDITIONS AND EMENDATIONS
FOR THE USE OF COLLEGE STUDENTS

BY THE LATE
RAO BAHADUR M. RANGACHARYA, M.A.
Professor of Sanskrit and Comparative Philology

WITH A FOREWORD OF APPRECIATION BY
PROFESSOR K. SUNDARARAMAN, M.A.

EDITED BY
M. B. VARADARAJENGAR, B.A., B.L.
Advocate, Bangalore

The Educational Publishing Co.
MURUGAMBAKKAM MADRAS-6.

THE
RŪPĀVATĀRA
OF
DHARMAKĪRTI
PART II

WITH ADDITIONS AND EMENDATIONS
FOR THE USE OF COLLEGE STUDENTS

BY THE LATE
RAO BAHADUR M. RANGACHARYA, M.A.
Professor of Sanskrit and Comparative Philology.

WITH A FOREWORD OF APPRECIATION BY
PROFESSOR K. SUNDARARAMAN, M.A.

EDITED BY
M. B. VARADARAJIENGAR, B.A., B.L.
Advocate, Bangalore

धर्मकीर्ति विरचितः

॥ रूपावतारः ॥

— द्वितीयो भागः —

म. रङ्गाचार्येण संशोध्य परिष्कृतः
तत्प्रियमित्रेण वरदराजशर्मणा प्रकाशितश्च

(All Rights Reserved)

1960-24. PRINTED AT
THE BANGALORE PRESS, LAKE VIEW, MYSORE ROAD
BANGALORE CITY

2263.

PREFACE.

The First Part of this *Rūpāvatāra* was brought out by the late lamented Professor M. Rangacharya during his life-time. In a learned Sanskrit introduction to that part, the date and life of the author have been fairly fully dealt with. This is the Second Part of the same work, and in the talented Professor's own words in the preface to the first part, "it goes by the name of *Dhātu-Pratyaya-Panchika*, which means that it is a well-ordered exposition of the roots of the language along with such of their formative and inflectional particles as are found in the structure of finite verbs and other primary derivatives." For various reasons which it is unnecessary to state here, the learned Professor did not live to see this second part printed in full,—only about 152 pages of it having been printed before he passed away. One of his best friends, the late Dewan Bahadur M. O. Parthasarathi Iyengar, M.A., M.L., Advocate of the Madras High Court, and the Professor's son M. R. Sampathkumaran, who is at present a student of the Presidency College, Madras, requested me to complete the printing of this part, and I gladly undertook the task and have just been able to finish it. The additions and emendations for which the Professor is responsible, have all been carefully gone through, and no pains have been spared to see that they are all

properly embodied in the book. Owing to the absence of my proof-reader, a number of errors have crept into the book, for which I crave the indulgence of the public; these errors have all been set right in the Erratum.

Lists of the stanzas, explanatory rules, technical terms, etc., Panini's aphorisms, etc., quoted in the book, are all separately given at the end of the book; a table of contents and a short Sanskrit introduction are given in the beginning. For the preparation of all these I am highly indebted to Sriman D. S. Satakopachariar, Senior Pandit at the Government Oriental MSS. Library, Madras, and I tender my grateful acknowledgments to him therefor.

Above all, I value very highly the 'Appreciation' regarding the late Professor M. Rangacharya from the pen of his close and life-long friend, the erudite, far-famed and venerable Professor K. Sundararama Iyer, Avergal, M.A., of Kumbakonam, and seeing that it gives perhaps the best estimate of Professor M. Rangacharya's work and worth, I hope it will be read by all with interest and sympathy. Professor Rangacharya's son and I beg to offer our heartfelt thanks to Professor Sundararama Iyer, Avergal, for this 'Appreciation' which he so kindly consented to write in loving memory of his departed friend.

I take this opportunity to congratulate the Bangalore Press on their prompt execution and neat printing and excellent get-up of this Volume.

BANGALORE, }
March 1927. } M. B. VARADARAJIENGAR.

विज्ञापना.

भो महाशयाः !

विदितचरमेव हि तत्र भवतां, यत् कीर्तिशेषा, मद्रपुरराजकीयसर्व-
कलाशालासंस्कृतकलाध्यापकपदारूढाः मळूर मण्डयाभिजनमण्डल-
मण्डनाः श्रीमन्तः रङ्गाचार्याः सहृदयसमुदयसमादरणीयसुप्रसिद्धतम-
सुललितपदगुम्फितभागद्वयात्मकरूपावतारसमाख्यस्य धर्मकीर्तिप्रणी-
तस्य व्याकरणग्रन्थस्य पूर्वभागं, व्युत्पित्सूनां, शाब्दां प्रक्रियां सुखेन
प्रतिपित्सूनां विद्यार्थिनामत्यन्तोपकृतये सममुमुद्रञ्जिति । स्वीयायां च
गैर्वाणभूमिकायां ग्रन्थकर्तुर्धर्मकीर्तेः सौगतसमयप्रवर्तकाचार्यस्य काल-
देशचरित्वादिकं सुतरां प्राचकटञ्जिति च । साम्प्रतं तत्तादृशरङ्गाचार्य-
महाशयनिदेशवर्तिनः, म. भी. वरदराजय्यङ्गाराह्वयमहाशयाः रूपावतार
द्वितीयभागं धातुप्रत्ययपञ्चिकासमाख्यं परिच्छेदाष्टकपरिमितं तथाभूत-
सुगतसमयाचारपरिपालकधर्मकीर्तिविरचितं मुद्रितकल्पमसमग्रं सम्पुपूर-
यिषया न्ययूयुज्जेतर्जिर्वर्तनायास्मान्, प्रावर्तिष्महि च मुद्रणपूरणे ।

अदसीय उत्तरभागश्च आचार्य रामकृष्ण गोपाल भाण्डार्करप्रणीत ह्रूण-
भाषासंवलितव्याकरणग्रन्थशैली निदानतया दैवतभाषाप्रवचनपराणां व्यु-
त्पित्सूनामधुनातनानां प्राचीनानां च शब्दसौष्टवमनायासेन जिज्ञासूनामेत-
त्कालानुगुण्येनात्यन्तोपकृतिभाजनं, ह्रूणभाषां भारतीमामरीं चाधीयानानां
विद्यार्थिनां सुबोधश्च भवेदित्यत्र न कापि विचिकित्सा ।

एतन्मुद्रणावसरे आनवधानिकं स्खलनं च संशोध्य क्षमन्तां
धीमन्तः सहृदयवरा मामकमहृदयमवद्यजातमिति सकार्तश्यमभ्यर्थये ।

इति, व्याकरणोपाध्याय,
दीक्षित शठकोपाचार्याध्वरी.

D. S. SATAKOPACHARYAR,

Senior Pandit, Govt. Oriental MSS. Library, Madras.

**The late Rao Bahadur
PROFESSOR M. RANGACHARYA, M.A.
1861-1916.**

AN APPRECIATION.

When the First Part of "*Rūpavatāra* " was edited and published by the late Prof. Rangacharya, he said in his Introduction :— " I am hopeful that this publication, which has been adapted with considerable care to the earlier requirements of the students of Sanskrit in our Indian colleges, will prove useful to them and tend to stimulate their interest in the study of a language which is widely recognized by philologists to be a wonderfully constructed instrument for the expression of human thought." Nearly fifteen years have passed since then, and though the eminent scholar had himself finished his self-imposed task of giving this Second Part of the work its present form, its publication has been delayed,—chiefly, perhaps, because the fact has not been made known in such a manner as to awaken the public interest. The time for publication has now arrived, and it falls to my lot to send it forth with this Foreword. As there is no further need to dwell on the contents or value of the work itself I shall utilize the present opportunity to place before the readers of the work, present and

future, a brief portrait of the late eminent scholar and of his characteristics as a teacher, a comrade, and a man, even as I knew him in his public career and in his private life. I indulge the hope that my attempt to record my appreciation of him will commend itself to such of his old co-workers, friends, and admirers as are still alive and to others, too, for whom it is intended.

I. Personal Characteristics.

Of his powers of intellect and of judgment in general, I can confidently say that they knew not what may be described as the passing from immaturity to maturity. I can honestly say that, from the time I first became acquainted with him, he possessed all the knowledge he had mastered and all his admirable powers as a thinker, teacher and speaker. Another characteristic of his mind was that he could recall whatever he knew—the whole of it, or any part or detail he wanted—at any moment, and use it, too, with effect to suit his needs and purposes. It seemed as if he was drawing from a reservoir with depths no one, not even himself, could fathom. Next, the range and variety of his knowledge was vast and almost unrivalled. A friend of mine, now no more, who was our colleague in the Kumbakonam College, used to call him “Omniologist,”—a remark which, though neither meant nor taken seriously, had a good deal of truth. He had not only gained a specialist’s mastery in his

own chosen fields of science and mathematics, but his studies in private comprised a wide range of subjects, history, literature, philosophy and theology,—and in all of them he gained a mastery which was almost always the envy and despair even of those who were—or regarded themselves as—specialists therein. Only a very few are born teachers. In my experience of over 30 years, in various Government Colleges in this Presidency, I have known but four,—the late Rai Bahadur T. Gopala Rao, the late Rai Bahadur P. Ranganadam, the late Dewan Bahadur R. V. Srinivasar, and Prof. Rangacharya. Rangacharya's influence and sway over his classes was something almost without example. His students everywhere literally worshipped and adored him. His power of lucid exposition, coupled with the varied resources of his voice and his magnetic personality, made every hour of his work, as a teacher, a true work of art, and so left an ineffaceable impression, on the fresh minds of the ardent, attentive and admiring youths who formed his audience. Whenever he was appointed to the Kumbakonam College, his attractions as a lecturer always drew away boys in numbers, from taking other subjects in the B.A., Optional Course. The successes his boys scored at the University Examinations were as remarkable as their admiration for him, and the change which the impression created by his lectures unfailingly effected their entire future outlook on

their world of men, life and books. No one also ever grudged him, his extraordinary influence and popularity with students. Even elderly men have been known to feel, that to their contact with him they have owed some of their own awakening from torpidity which alone is what matters in settling men's fates and fortunes here.

As a public speaker, his powerful voice and its cadences charmed and attracted his audiences here, there, and everywhere. For an hour and a-half or longer he could pour forth, in a sustained manner, learned and long sentences, packed with the results of his original research, on topics gathered from the vast range of his erudition and still he could keep his audiences, under perfect control, and under a spell, exactly like what I have seen exercised, by the flute of the late marvellous musician, Sarabha Sastri. He could also speak at a moment's notice, or even without notice, at public meetings, for an hour or more, and pour forth a flood of light so as to carry an audience, and produce, as it were, a resistless wave of enthusiasm. One such occasion occurred at Trivandrum when a reading-room for masters and boys, in the Maharaja's College, was started. The other professors and masters who spoke had previously been informed, and come with carefully prepared speeches. A surprise was sprung on Professor Ranga-charya by the then Principal, Dr. A. C. Mitchell, I

believe, it was. He went in person, and brought him over, in fact only after the meeting had assembled. But he was quite equal to the occasion,—and his speech was, as I was told, a masterpiece of eloquence and learning. Trivandrum men long used to remember the occasion, and indeed every other occasion, on which he spoke, while there, with enthusiasm and admiration. His eloquence also never over-mastered him, for his self-command was as great, and never once, could he be charged, with exaggeration, oversight, or indiscretion. The late eminent Bombay judge and scholar, Mr. K. T. Telang, whom I knew well, and watched closely at Bombay when the first meeting of the National Congress was held there in December 1885, was perhaps the finest extempore speaker in English, India has produced in our time. In the Madras Presidency, only Professor Rangacharya, in my view at least, came close to him in all the higher qualities and graces of oratory.

The most prominent feature, however, of Professor Rangacharya's character and career, was his transparent honesty of purpose, fearlessness, and independence. His lofty spirit scorned servility, and knee-crooking in any form, and he was never known to have said a disparaging word of any individual or community in India, or of the Indian people at large, in order to win the favour of officials, and men of influence. He not only held his own

head aloft, in his intercourse with all men, but never would remain silent, when his countrymen and their culture were, in any respect, disdained or misrepresented by any one in his presence. Once an English lady, the wife of a big official under whom he served, said to him in the course of conversation, and when her husband, too, was seated hard by,—“Is not Indian music too serious and joyless?” At once the Professor replied, quoting Shelley’s line from his famous poem, ‘Our sweetest songs are those that tell of saddest thought’. His straightforward, frank and outspoken manner was inconvenient to little-minded men—and at times men—Indians and others—were known to have intrigued to do him a temporary injury. But Professor Rangacharya preferred to bear his disappointments silently and never was capable of mastering the arts by which too many men in this country, gain the favour of officials,—and he altogether spurned that art, in especial,—ever in undiminished and effective vogue,—which the late Major Hallett, once addressing a body of Madras graduates at Convocation particularly wanted them to regard as a deadly poison—*viz.*, “the attempting to rise by catching the coat-tails of those who are above them”. On more than one occasion, he was superseded by inferior men, or juniors, but he pressed his claims openly, and was never known to grumble when his efforts failed. More than once he had to place his case in appeal

before the highest executive authority, and won it. On these occasions, the high-placed gentlemen, whom he met and spoke to, when ventilating his grievances, were taken completely captive, and ever afterwards, became his warm friends and admirers.

To those who, like me, have enjoyed, while he lived, the privilege of a long and affectionate friendship, his noble gifts of mind and heart and the influence which he wielded by his learning and example combine to form a rich treasure of associations and memories which will endure to the end. He was singularly free from the hot self-assertiveness and unamiable ambitions, ever so conspicuous in modern Hindu society. He was wise and self-governed to a degree, only rarely found, among our men. He was not only pure and just in all his dealings with the world, but when once he became familiar or friendly with a colleague or neighbour, he was eager to avail himself of every opportunity to show his disposition to relieve suffering and his readiness to offer them his loving homage and devotion. He was by nature incapable of suspecting or plotting against any one, and his simplicity and sweetness always seemed to mark him out as one whose thoughts were soaring upward to things beyond the common range of human hopes, desires and ambitions.

II. Some Aspects of His Life.

In 1889, Mr. Rangacharya was, at his own request, placed on special duty at Arkonam for but six months to learn work at the Electric Engineering Works maintained by the Madras Railway Company. He underwent his training under the direction of Mr. G. K. Winter. The time allowed him was very short and could not be extended. Still, he showed that, in spite of his Brahmin birth, he was capable of sustained and incessant application of muscular energy, and also easily became a master of Mr. Winter's new methods of research. He showed me a letter of Mr. Winter's where he had spoken in striking terms of the value of his researches and testified, in a manner which at the time seemed to me somewhat startling, to the splendid powers of original discovery which he possessed, and would convince any one that he, perhaps even more than others, was a martyr to the stertorous routine of the system of teaching, then obtaining in Indian Colleges. Mr. Rangacharya told me that he was about to arrive at some important discoveries when he was ordered back, and so lost the fruits of the hard and self-denying labour of months. The new education and environment have killed us spiritually,—and they have not atoned for it by raising us materially. But because paper will take every impression put upon it, and the tongue is the most unruly and unscrupulous instrument at

man's disposal, there are always men who are prepared to revile at us, modern Indians,—who only claim justice and fair dealing with a proper environment, and equipment, for the struggle of life,—as merely noxious excrescences, all of them,—as mere “intellectuals”, lunatics, who can only grasp at shadows and spectres.

When the marvellous renunciation of the eternally glorious Swami Vivekananda produced that extraordinary but transient fascination upon the purse-proud men and the luxurious dames of America and the Western world of which India, in its degenerate credulity, mistook the true significance, the Swami looked back upon his Holy Motherland, and sought for one who could help him by expounding to them, with power and charm, those truths of the spirit, and the methods of their realization which had their enshrinement in the sacred literature of India,—and by expounding them, too, in the interpretative style, and with the synthetic aim characterizing the method of great Pandits and logicians, who had for centuries kept vigilant guard over them, and kept them also pure and undefiled by foreign accretions. He could think of no other than Professor Rangacharya,—for he had already made his acquaintance during his nine days' sojourn in Trivandrum in December 1892, and had learned to appreciate at their proper worth the extraordinary combination of excellences,

which made him look so like the Swami himself to all who knew both,—an almost encyclopædic learning, a rare command of eloquent expression, the power to call up readily all one's intellectual and dialectic resources to point a moral or prick the bubble of a plausible argument, and, finally, an emotional temperament, which unerringly pointed to the love of what is good and noble in man, and beautiful in nature and art. It was, at the earnest call of the great Swami, that Professor Rangacharya became the editor *de facto* of the now defunct "*Brahmavadin*", first started as a fortnightly and then converted into a monthly review by the late lamented M. C. Alahiyasingaperumal Iyengar, formerly Headmaster of the High School Department of the Madras Pachaiappah's College. Mr. Rangacharya was the principal contributor of the editorials during the four or five years he conducted the "*Brahmavadin*", and wrote at least thirty of such, and perhaps more. He also published translations therein with introductory comments and critical notes, several selected hymns of the Rig-Veda. These translations were intended to form the first part of a work, he had planned, which should comprise, in one volume, a comprehensive survey of all the aspects of the Sanatana Dharma of the Indian sages in its historical evolution. His editorials were primarily intended for the instruction of the disciples of the Swami in the United States, and were highly

appreciated by them, for they supplemented the oral instruction they received from him by presenting the same topics in form which happily combined the traditional methods of the Indian sages with the scientific reasonings, which made them acceptable to men and women, brought up in a different environment. Indian spirituality cannot be transplanted from its native soil and the Swami himself amply acknowledged it.

Some years ago, the Madras Hindu Association was founded in order to counteract the revolutionary schemes and endeavours of the social extremists who had been disturbing Hindu society, and had, by their machinations and blandishments, lured to their ruin and brought dislocation and unhappiness into many peaceful households by following the methods and tactics of foreign missionaries. Most of those who took part in the founding of the Association have passed away from the scene or deserted the flag then raised to accomplish social reform on what was called purely "National" lines. Professor Rangacharya delivered, what was universally extolled as a remarkable oration, at the inauguration of the movement, and was always the chief contributor to the columns of "*Indian Progress*", a journal conducted in Madras for promoting its aims and ideals. In that journal, he wrote as follows:—"Mere tinkering with social institutions and random rebellion against social

authority, without understanding their internal meaning, and mutual correlations, and without endeavouring to examine the root-principles out of which, they have grown, are calculated more to injure true progress than produce any enduring benefit to society either now or in the near future." In another issue, he wrote :—"The modern democratic ideals of human liberty which are mainly derived from the political history of certain European countries have a very natural tendency to consecrate mere personal rebellion so as to raise it to the rank of moral heroism. Indeed, there is often as much heroism in patient suffering, and long-continued waiting, as in breaking away from all moorings, for the purpose of enjoying the self-centred blessing, of a free drifting, if not for a less worthy purpose." It is the attempt to comprehend and preserve what has contributed to the undying vitality of the Hindu races and their institutions and to eliminate, slowly and withal painfully, what is defective and accidental in the civilization of India that can ensure the true progress and the true unity of the Hindu people. It is only National Colleges and Universities where a truly national education is given that can help towards the achievement of national progress and unity of the kind which men of light and leading like Professor Rangacharya had in view. He had no faith in the competitive and gladiatorial theory of progress.

which finds favour with those who follow Western leaders of Indian movements or the inspiration derived from movements and societies which, founded in the West by Westerners for their own purposes, have been transferred to India as aids to what has been called the "social conquest" of India on the principle enunciated by the great modern historian, Adolf Holm,—*viz.*, "The only way to settle with the East is to vanquish her intellectually." Professor Rangacharya's cultured self-restraint and enlightened sense of duty were too well-rooted in reason and truth to allow him to indulge in the luxury of destroying the peace and happiness of Indian households and communities, simply, in order to elevate himself into the attractive role of a prophet or the titular head and voluble spokesman of a rebel organization with a numerous throng of admiring followers and spouting forth an interminable and inconsistent series of arguments to support every opinion and creed—every novel theory, suggestion, or surmise—which one's egotistic impulse or mythopœic imagination might induce one to favour from time to time so as to fill a large place as the founder, teacher or priest, of a new cult in the world. If Professor Rangacharya's methods, principles and aims had been properly understood, he would not have been misrepresented or blamed as he was by certain unthinking persons or hot-blooded youths, for his

steady adherence in practice to the immemorial ideals and usages of Hindu society.

To Professor Rangacharya's example and influence we also owe a new institution which has taken a firm root in the metropolis of South India and is also occasionally found necessary in mofussil stations. An exposition of the Gita by means of lectures once a week or oftener, is now a recognized method of propagating the Vedic religion among our young men. Prof. Rangacharya, in 1903 or 1904, first courageously commenced delivering a course of Sunday lectures on the Gita in Triplicane. His object was to combine and harmonise into one wisdom the fruits of the civilizations of India and the West and to remove all doubts and conflicts in the modern Indian mind regarding the practicability of adapting the ancient Hindu Dharma to the conditions of the changing Indian world. The first volume contained the revised shorthand reports of his lectures on the first six Adhyayas and was issued nearly ten years ago, and has been found to be helpful, and even of absorbing interest, to those who have resorted to it for guidance and light on the great topics of which it treats. There exist, I believe, ample materials for issuing two more volumes of similar magnitude. They contain a contribution of permanent value to the making of the India of the future and will long remain a monument of the great Professor's wisdom and patriotism.

His appointment as Curator of the Oriental Manuscripts Library has been of undoubted and lasting value to the world of letters. When he took charge of it, he conceived the magnanimous idea of making the Library "a kind of literary laboratory well suited to the conduct of Oriental study and research," and himself set a splendid example both to his successors in office and to scholars at large in South India. He published critical editions,—and in some cases also translations—of ancient or mediæval works. The "*Rūpāvalīra*" itself—of which Part II is now published—was one of the series projected by him. He also made substantial additions to the collection of rare manuscripts in the Library, and did much valuable and laborious work in publishing descriptive catalogues of Sanskrit, Tamil, Telugu and other manuscripts in the Library.

In conclusion, I wish to say this only of him, *viz.*, that, like all who have had the makings of greatness in them, his personality—I mean his talents, his energies, and aptitudes and dispositions of all kinds taken together—was far greater than all that he was enabled to accomplish amidst the possibilities and conditions of his age and environment. A nature singularly sweet and gentle, a mind endowed with every faculty for gaining distinction in the world, a versatile genius diligently cultivated so as to make valuable contributions to the national life

in every department of thought and activity, a life lived in accordance with the highest ideals of truth, purity and loving kindness—these form a combination of excellences, almost or wholly, unmatched in this age of social transition and many-sided conflict in South India.

K. SUNDARARAMAN.

धातुप्रत्ययपञ्चिका विषयसूचिका ।

सार्वधातुकपरिच्छेदे

पृष्ठे

१	लट्प्रकरणम्	..	..	१—५०
२	लङ्प्रकरणम्	..	..	५१—७३
३	लोट्प्रकरणम्	..	..	७४—९१
४	लिट्प्रकरणम्	..	..	९२—९९
५	यक्प्रकरणम्	..	..	१००—१०७

आर्धधातुकपरिच्छेदे

६	आशीर्लिङ्प्रकरणम्	..	..	१०८—११९
७	लिट्प्रकरणम्	..	..	११९—१४२
८	लुङ्प्रकरणम्	..	..	१४२—१६७
९	लुट्प्रकरणम्	..	..	१६८—१७२
१०	लृङ्प्रकरणम्	..	..	१७२—१७४
११	लृट्प्रकरणम्	..	..	१७४—१७६
१२	भावकर्मणोर्लिङ्गादि	..	..	१७६—१८४
१३	चिण्वन्भावप्रकरणम्	..	..	१८५—१८६
१४	सनन्तपरिच्छेदः	..	..	१८६—२००
१५	यङन्तपरिच्छेदः	..	..	२००—२०६
१६	यङ्लुक्परिच्छेदः	..	..	२०६—२११
१७	हेतुमणिच्प्रकरणम्	..	..	२१२—२२७
१८	प्रत्ययमालापरिच्छेदः	..	..	२२७—२२८
१९	सुब्धातुपरिच्छेदः	..	..	२२९—२३५
२०	तिङ्प्रविभक्त्यर्थप्रकरणम्	..	..	२३५—२४१

कृदन्तपरिच्छेदे

पुटे

२१	कृत्यप्रकरणम्	..	..	२४१—२५३
२२	कृत्प्रकरणम्	..	..	२५४—३०६

अनुक्रमणिका

२३	उद्धतश्लोकानुक्रमणिका	..	..	१— २
२४	वार्तिकपरिभाषणादिसूची	..	..	३— १३
२५	धातुसूची	..	..	१४— २८
२६	सूत्रसूची	..	..	२९— ७६
२७	उदाहृतपदसूची	..	..	७७—२२६
२८	शुद्धपत्रिका	..	..	i—xiii

शुभमस्तु । अविघ्नमस्तु ॥

रूपावतारः ॥

धातुप्रत्ययपञ्चिका ॥

प्रणम्य शिरसा देवां बालानां हितकारिणीम् ।

यथासारं प्रवक्ष्यामि धातुप्रत्ययपञ्चिकाम् ॥

अथानुबन्धादयः ॥

1. तत्र धातुप्रत्ययेषु येऽनुबन्धा उपदिश्यन्ते सर्वे ते कार्यार्थाः ।
आत्मनेपदिनामकारः अनुदात्तङित आत्मनेपदम् (I. 3. 12.)
इत्यात्मनेपदार्थः । परस्मैपदिनामकार उच्चारणार्थः । उभयपदिनामकारः
स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले (I. 3. 72.) इति विशेष-
णार्थः । आकारः आदितश्च (VII. 2. 16.) इति विशेषणार्थः ।
इकारः इदितो नुम् धातोः (VII. 1. 58.) इति विशेषणार्थः । ईकारः
श्चीदितो निष्ठायाम् (VII. 2. 14.) इति विशेषणार्थः । उकारः
उदितो वा (VII. 3. 56.) इति विशेषणार्थः । ऊकारः स्वरति-
स्रतिस्रयतिषूञ्जदितो वा (VII. 2. 44.) इति विशेषणार्थः ।
ऋकारः नाग्लोपिशास्त्वदिताम् (VII. 4. 2.) इति विशेष-
णार्थः । लृकारः पुषादिद्युताद्यदितः परस्मैपदेषु (III. 1. 55.)
इति विशेषणार्थः । एकारः ह्ययन्तध्वणभ्वसजागृणिदभ्येदिताम्
(VII. 2. 5.) इति विशेषणार्थः । ओकारः ओदितश्च (VII. 1.

2. 45.) इति विशेषणार्थः । इक् स्मरणे इत्यत्र ककारः अधीगर्थ-
 द्येशां कर्मणि (II. 3. 52) इति विशेषणार्थः । डकारः अनुदा-
 त्तङ्गित आत्मनेपदम् (I. 3. 12.) इत्यात्मनेपदार्थः । अकारः
 स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले (I. 3. 72.) इति विशेषणार्थः ।
 षकारः षिङ्गिदादिभ्योऽङ् (III. 3. 104.) इति विशेषणार्थः ।
 टकारः पाष्ठाध्माधेदृदृशश्च (III. 1. 137.) इति विशेष-
 णार्थः । दाणो णकारः दाणश्च सा चेष्टतुर्थ्यर्थे (I. 3. 55.)
 इति विशेषणार्थः । इणो णकारः इणो गा लुङि (II. 4. 45.)
 इति विशेषणार्थः । दाब्देपोः पकारः दाधा ध्वदाप् (I. 1. 20.)
 इति, दुशब्दः द्वितोऽथुच् (III. 3. 89.) इति, डुशब्दः डितः किः
 (III. 3. 88.) इति, ञिशब्दः ञीतः क्तः (III. 2. 187.)
 इति, इरशब्दः इरितो वा (III. 4. 57.) इति विशेषणार्थः ॥

2. अथ क्रियावाचिभ्यो धातुभ्यः परस्य लकारस्य स्थाने तिङ्बि-
 भक्तयः यथासम्भवं संक्षेपेण उपदिश्यन्ते । का च तिङ्बिभक्तिः ?
 तिप्तसृहिसिप्यथस्थिमिब्वस्सस्तातांश्चथासाथांभ्वमिड्वहिःहिङ्
 (III. 4. 78.)—एते अष्टादश तिबादयः तिङ्बिभक्तिसंज्ञका
 लकारस्य आदेशा भवन्ति । अत्र पकारादयस्सर्वेऽनुबन्धाः कार्यार्थाः ।
 पकारः अनुदात्तौ सुप्पितौ (III. 1. 4.) इति विशेषणार्थः । टकारः
 इदोऽत् (III. 4. 106.) इति विशेषणार्थः । डकारस्तिङ्गिति
 प्रत्याहारार्थः । पूर्वे नव परस्मैपदम् ; परं नवात्मनेपदम् । लः परस्मै-
 पदम् (1. 4. 99.)—लादेशाः परस्मैपदसंज्ञा भवन्ति । तङ्कानाधा-
 त्मनेपदम् (I. 4. 100.)—तङ्गिति प्रत्याहारो नवानां वचनानाम् ;
 आन इति शानच्कानचोर्ग्रहणम् ; पूर्वसूत्रेण परस्मैपदसंज्ञायां प्राप्तायां

तद्धनयोरात्मनेपदसंज्ञा अनेन विधीयते । कश्च लकारः ? लट् लिट् लुट् लङ् लेट् लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ्—इति षट् टितः चत्वारो ङितः । अत्राप्यकाराद्यनुबन्धास्सर्वे कार्यार्थाः । लटः अकारः लिटो वा (III. 4. 83.) इति विशेषणार्थः । लिटः इकारः लिटः कानज्वा (III. 2. 106.) इति विशेषणार्थः । लुटः उकारः लुटः प्रथमस्य डारौरसः (II. 4. 85.) इति विशेषणार्थः । लृटः ऋकारः लृट् शेषे च (III. 3. 90.) इति विशेषणार्थः । लेटः एकारः लेटो-डोटौ (III. 4. 94.) इति विशेषणार्थः । लोटः ओकारो लोटो लङत् (III. 4. 85.) इति विशेषणार्थः । सर्वे टकाराः टित आत्मनेपदानां टेरेः (III. 4. 79.) इति विशेषणार्थाः । लङः अकारः लङ् दशाकटायनस्यैव (III. 4. 111.) इति विशेषणार्थः । लिङ् इकारः लिङ् स्सीयुट् (III. 4. 102.) इति विशेषणार्थः । लुङ् उकारः लिङ् लुङि (III. 1. 43.) इति विशेषणार्थः । लृङ् ऋकारः स्यतासी ललुटोः (III. 1. 33.) इति विशेषणार्थः । सर्वेषां ङकारः नित्यं ङितः (III. 4. 99.) इति विशेषणार्थः ॥

3. ते च दश लकाराः यथासम्भवं धातोर्विधीयन्ते । धातवः पुनः अर्थवशात् द्विविधा भवन्ति सकर्मका अकर्मकाश्चेति । तत्र सकर्मका धातवः कर्मापेक्षक्रियामाहुः; यथा—कटं कूरोति, ग्रामं गच्छति, ओदनं पचति, इत्येवमादयः । अकर्मका धातवः कर्मानिरपेक्षां क्रियामाहुः; यथा—आस्ते, शेते, तिष्ठति, भवति, इत्यादयः । तथा च सूत्रम्; लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः (III. 4. 69.)—अकर्मकेभ्यो धातुभ्यो भावे कर्तरि लकारा भवन्ति, सकर्मकेभ्यो धातुभ्यः कर्मणि कर्तरि च । ते पुनर्विकरणप्रत्ययभेदेन दशविधा भवन्ति । शब्दिकरणा भ्वादयः, लुक्-

करणा अदादयः ; श्रुविकरणा जुहोत्यादयः ; श्यन्विकरणा विवादयः ; श्रुविकरणाः स्वादयः ; श्रुविकरणाः तुदादयः ; श्रुविकरणाः कधादयः ; उविकरणाः तनादयः ; श्राविकरणाः कधादयः ; स्वार्थव्यन्ताः चुसादयः । ते पुनस्सर्वे तिङ्भक्तिवशात् त्रिविधा भवन्ति—परस्मैपदिनः ; आत्मनेपदिनः ; उभयपदिनश्चेति । तत्र कदाचिल्लक्षणान्तेरेण परस्मैपदिनोऽप्यात्मनेपदमनुभ्रमन्ति, आत्मनेपदिनोऽपि परस्मैपदम् ; यथा—अनुक्रीडते, संक्रीडते, विरमति, परिरमति, इत्यादिरूपेषु ॥

इत्यनुबन्धादयः ॥

अथ सार्वधातुकपरिच्छेदः ॥

लट्प्रकरणम् ॥

शब्दिकरणे भ्वादौ लट् ॥

1. तत्र शब्दिकरणेषु भ्वादिषु धातुषु प्रथमभूतात् परस्मैपदिकात् अकर्मकात् भू इत्येतस्माद्धातोः परस्य लकारस्य स्थाने तिङ्भक्तिव्यो योज्यन्ते ॥

भू सत्तायाम् इत्ययं धातुः सत्तायामर्थे वर्तते । भू इति स्थिते निरनुनासिकत्वादूकारस्येत्संज्ञा नास्ति । ननु कथम् ऊकारस्य निरनुनासिकत्वम् ? मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः (I. 1. 8.) इत्यनुनासिकलक्षणम् ; तथात्रापि सम्भवत्येव वक्त्रधीनत्वादुच्चारणस्य ; तस्मादनुनासिकत्वादूकारस्येत्संज्ञा नास्तीति असम्बद्धम् । अतोऽप्यते निरनुनासिकोऽबन्धमूकारः एकाच्चादस्य धातोरिति । तथा क कथयति—

सार्वधातुकपरिच्छेदे लट्प्रकरणम् ।

९

एकाङ्गुणमदन्तानां दीधीवेभ्योश्च जीर्यते ।

आगोर्लेश्च दरिद्रातेर्नानासः प्रयुज्यते ॥

एकाचो धातोरदन्तानाश्च, ऊर्णुम् आच्छादने, दीधीश्च दीप्तिदेवनयोः, वेवीश्च वेतिना तुल्ये, जृष् वयोहानौ, जागृ निद्राक्षये, दरिद्रा दुर्गता, एतेषां धातूनामनुनासिका न भवन्ति इत्यर्थः । एवञ्च सति भू सत्तायामित्यस्य एकाच्चात् ऊकारस्य निरनुनासिकत्वमुपपन्नम् । भूधादयो धातवः (I. 3. 1.)—भू इत्येवमादयश्चब्दाः क्रियावाचिनो गणपरिपाठितत्वाद्घातुसंज्ञा भवन्ति । क्रियावाचिन इति विशेषणं या वा हा दिव् इत्येवमादीनां सर्वनाम-विकल्प-विस्मय-स्वर्गादिवाचिनां धातुसंज्ञा मा भूदिति ।

भूवादीनां वकारोऽयं मङ्गलार्थः प्रयुज्यते ।

भुवो वार्थं वदन्तीति भवर्था वा वादयस्स्मृताः ॥

इति धातुसंज्ञायां, धात्वधिकारविहितानेकप्रत्ययप्रसङ्गे विवक्षावशात्, प्रत्ययः (III. 1. 1.), परस्मै (EH. 1. 2.), धातोः (III. I. 91.) इति अनुवर्तमाने, वर्तमाने लट् (III. 2. 129.)—कश्च वर्तमानः ? प्रारब्धोऽपरिसमाप्तश्च वर्तमानः ; तस्मिन्वर्तमानार्थे वर्तमानधातोर्लट् प्रत्ययो भवति । अकारस्येत्संज्ञा ; लोपः ; प्रयोजने विद्मो लटो वा (III. 4. 83.) इति विशेषणम् । टकारस्येत्संज्ञा । तस्य लोपः ; प्रयोजनं टित आत्मनेपदानां ढेरेः (III. 4. 79.) इति विशेषणम् । भू ल् इति स्थिते, लस्य (III. 4. 77.) इत्यधिकृत्य, तिस्रस्त्रिसिप्यस्यमिष्यसूमास्ताताज्ञासायाञ्च-मिष्वहिमहिष् (III. 4. 78.)—लस्य स्थाने तिबादव आदेशा भवन्ति । सामान्येन सर्वतिबादिषु प्राप्तेषु अस्य धातोः परस्मैपदिभात्, राचाम्कर्तरि परस्मैपदम् (I. 3. 78.)—कश्च शेषः ? उपयुक्तादन्यो

यः स शेषः ; येभ्यो धातुभ्यो येन विशेषणेनात्मनेपदं न विहितं ते धातवः शेषाः ; तेभ्यः परस्य लकारस्य स्थाने कर्तरि परस्मैपदम्भवति । तत्रापि सर्वपरस्मैपदेषु विवक्षावशात्, तिङ्ङीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः (I. 4. 101.)—तिङ्ङीणि त्रीणि पदानि भूत्वा प्रथमपुरुषमध्यमपुरुषोत्तमपुरुषसंज्ञा भवन्ति । प्रथमतिकस्य प्रथमपुरुषसंज्ञा; द्वितीयात्रिकस्य मध्यमपुरुषसंज्ञा; तृतीय तिकस्योत्तमपुरुषसंज्ञा । एवमात्मनेपदेष्वपि । शेषे प्रथमः (I. 4. 108.)—शेष इति मध्यमोत्तमविषयादन्य उच्यते ; यत्र युष्मदस्मदी समानाधिकरणे न स्तः तत्र प्रथमपुरुषो भवति । तत्रापि युगपदेकवचन-द्विवचन-बहुवचनप्रसङ्गे विवक्षावशात्, तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः (I. 4. 102.)—तानि तिङ्ङीणि त्रीणि पदानि भूत्वा एकैकशः एकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञानि भवन्ति । प्रथमं प्रथमपुरुषैकवचनं, द्वितीयं द्विवचनं, तृतीयं बहुवचनम्, इत्यादि । एवमन्येऽपि । द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने (I. 4. 22.)—द्वित्वैकत्वयो-रर्थयोर्द्विवचनैकवचने भवतः । इत्येकार्थविवक्षायां परस्मैपदप्रथमपुरुषैकवचनं तिप् ; पकारः अनुशतौ सुपितौ (III. 3. 4.) इति विशेषणार्थः । तिङ्ङिशित्सार्धधातुकम् (III. 4. 113.)—तिङ्ङः शितश्च धानोर्विहितप्रत्ययाः सार्धधातुकसंज्ञा भवन्ति । इति सार्धधातुकसंज्ञायां सार्धधातुके यक् (III. 1. 67.) इति वर्तमाने, कर्तरि शप् (III. 1. 68.)—कर्तृवाचिनि सार्धधातुके परतः धातोः शप् प्रत्ययो भवति । शकारः सार्धधातुकसंज्ञार्थः । अङ्गस्य (VI. 4. 1.) इत्यधिकृत्य, सार्धधातुकार्धधातुकयोः (VII. 3. 84.)—सार्धधातुके आर्धधातुके च परतः इगन्तस्याङ्गस्य गुणो भवति । अवादेशः ; स भवति ।

2. द्व्यर्थविवक्षायां परस्मैपदप्रथमपुरुषद्विवचनम्—तस् सुतिङ्ङन्तः

स्पदम् (I. 4. 14.) इति पदसंज्ञायां सकारस्य स्त्वविसर्गौ ; तौ भवतः ।
 बहुवचनविधायां, बहुषु बहुवचनम् (I. 4. 21.)—बहुषु विव-
 क्षितेषु बहुवचनं भवति । इति बहुवचनं क्षि । झकारस्य चुट् (I. 3.
 7.) इति इत्संज्ञायां प्राप्तायाम्, आयनेयीनीयियः फट्छच्छघाम्प्र-
 त्ययादीनाम् (VII. 1. 2.) इत्यनुवर्तमाने, झोऽन्तः (VII.
 1. 3.)—प्रत्ययादिभूतस्य झस्य अन्त इत्ययमादेशो भवति । अत्र अकार-
 स्तकारपरित्वाणार्थः । णङि पररूपम् (VI. 1. 94.), उर्यपदा-
 स्तात् (VI. 1. 96.) इति वर्तमाने, अतो गुणे (VI. 1. 97.)
 —अपदान्तादकारात् गुणसंज्ञके षणे परतः पूर्वपरयोःस्थाने पररूपमेका-
 देशो भवति ; ते भवन्ति । मध्यमपुरुषविवक्षायां, युष्मद्युपपदे समा-
 नाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः (I. 4. 105.)—युष्मद्युपपदे
 सति व्यवहिते चाव्यवहिते च समानाधिकरणे समानाभिधेये तुल्यकारके
 स्थानिनि प्रयुज्यमानेऽप्यप्रयुज्यमानेऽपि धातोः परस्य लकारस्य स्थाने
 मध्यमपुरुषो भवति । पूर्ववदेकवचनादीनि भवन्ति । तत्रापि मध्यमपुरुषै-
 कवचनं सिप् ; पकारः स्वरार्थः ; त्वं भवसि । द्विवचनं थस्—
 युवां भवथः । बहुवचनं थ—यूयं भवथ । अप्रयुज्यमानेऽपि—
 भवसि, भवथः, भवथ । समानाधिकरणे इति किम् ? त्वयानुभूयते
 लक्ष्मीः । उत्तमपुरुषविवक्षायाम्, अस्मद्युत्तमः (I. 4. 107.)—
 अस्मद्युपपदे सति व्यवहिते चाव्यवहिते च समानाधिकरणे तुल्यकारके
 स्थानिनि प्रयुज्यमाने अप्रयुज्यमानेऽपि धातोः परस्य लकारस्य स्थाने
 उत्तमपुरुषो भवति । पूर्ववदेकवचनादि भवति । तत्राप्येकवचनं सिप् ;
 पकारः स्वरार्थः । तुरुस्तुशम्यमस्सार्वधातुके (VII. 3. 95.)
 इति वर्तमाने, अतो दीर्घो यञि (VII. 3. 101.)—अकारान्त-

स्याज्ञस्य दीर्घो भवति यनादौ सार्वधातुके परतः; अहं भवामि, आवां भवावः, वयं भवामः । अप्रयुज्यमानेऽप्यस्मदि—भवामि, भवावः, भवामः ॥

3. एध् वृद्धौ । अकार आत्मनेपदार्थः, धातुसंज्ञायां पूर्ववत्तद्; अनु-
बन्धलोपः । अनुदात्तङित आत्मनेपदम् (I. 3. 12.)—अनु-
दातेतो ये धातवो ङितश्च तेभ्यः परस्य लकारस्य स्थाने आत्मनेपदं भव-
ति । अचोऽस्त्यादि टि (I. 1. 64.)—अचां सन्निविष्टानां मध्ये
योऽन्त्योऽच् तदादिशब्दस्वरूपं टिसंज्ञं भवति । टित आत्मने-
पदानां टेरेः (III. 4. 79.)—टितो लकारस्य स्थाने यान्यात्मने-
पदानि विहितानि तेषां टेरेकारादेशो भवति ; एध्ते । द्व्यर्थविवक्षायाम्
आत्मनेपदप्रथमपुरुषद्विवचनम्—आताम् । सार्वधातुकमपित् (I.
2. 4.)—अपित् सार्वधातुकं यत् तत् द्विद्भवति । अतो येयः (VII.
2. 80.) इति वर्तमाने, आतो ङितः (VII. 2. 81.)—अ-
कारान्तादङ्गादुत्तरस्य ङित्वयवस्य आकारस्य इय् इत्ययमादेशो भवति ।
आहुणः (VI. 1. 87.) इति गुणः । लोपो ऽयोर्बलि (VI. 1. 66.)
—धातोरधातोश्च यकारवकारयोर्लोपो भवति कलि परतः । टेरेत्वम् ; एध्ते-
तै । बहुवचने पररूपं च ; एध्न्ते । थासस्से (III. 4. 80.)—टिङ्ग-
कारसम्बन्धिनः थासः से इत्ययमादेशो भवति । थासस्स इति वक्तव्ये से
इति निर्देशः तङ्गादेशानां टेः एत्वाभावज्ञापनार्थः, तेन ङारौरसां टेरेत्वा-
भावः—एध्से ; आतो ङितः (VII. 2. 81.)—एध्थे ; एध्थ्ये ।
उत्तमपुरुषैकवचने टेरेत्वम् ; अतो गुणे (VI. 1. 97.) इति पररू-
पम्—एध्ते । द्विवचने बहुवचने च, अतो दीर्घो वनि (VII. 3. 101.) ;
एत्वश्च ; एधावहे, एधामहे ॥

4. **डुपचष** पाके । आदिर्जिटुडवः (I. 3. 5.)—धात्वादिभूताः जि टु ड एते वर्णसमुदाया इत्संज्ञा भवन्ति । इति इत्संज्ञायां लोपः ; प्रयोजनं द्वितः किः (III. 3. 88.) इति विशेषणम् । षकारः षिट्ठिदादिभ्योऽङ् (III. 3. 104.) इति विशेषणार्थः । पच इति स्थिते धातुसंज्ञायां पूर्वचलद्वितिपशपः ; पचति, पचतः, पचन्ति ; पचसि, पचथः, पचथ ; पचामि, पचावः, पचामः । स्वरितजितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले (I. 3. 72.)—स्वरितेतो जितश्च ये धातवः तेभ्यः परस्य लकारस्य स्थाने आत्मनेपदं भवति कर्तारश्चेत् क्रियाफलमभिप्रेति ; पचते, पच्येते, पचन्ते ; पचसे, पच्येथे, पचध्वे ; पचे, पचावहे, पचामहे ॥

5. **गाङ्** गतौ ; ङकार आत्मनेपदार्थः ; सबणंदीर्घः । गाते गाते, गाते ; गासे, गाथे, गाध्वे ; गै, गाधहे, गामहे । अत्र प्रथमपुरुषबहुवचने, आत्मनेपदेष्वनतः (VII. 1. 5.) इति अत् इत्यादेशः । जि जये ; जयति, जयतः, जयन्ति । विपराभ्याञ्जेः (I. 3. 19.)—विपराभ्यामुत्तरस्य जयतेरात्मनेपदं भवति ; विजयते, विजयेते, विजयन्ते ; पराजयते, पराजयेते, पराजयन्ते । अयं धातुरकर्मक उत्कर्षार्थे ; परिभवार्थे सकर्मकः । ङिमङ् ईषदघने ; ङकार आत्मनेपदार्थः ; धात्वादेष्बस्सः (VI. 1. 64.)—धात्वादेष्बकारस्य सकारादेशो भवति ; विपूर्वः ; विस्सयते, विस्सयेते, विस्सयन्ते । श्रिय् सेवयाम् ; यकारात् आत्मनेपदं च ; श्रयति, श्रयतः, श्रयन्ति । स्वरितजितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले (I. 3. 72.) ; श्रयते, श्रयेते, श्रयन्ते । ङीङ् विहायसा गतौ ; उत्पूर्वः ; ङुबते,

उड्येते, उड्यन्ते । णीञ् प्रापणे ; णो नः (VI. 1. 65.)
 —धात्वादर्णकारस्य नकारादेशो भवति ; नयति, नयतः, नयन्ति ;
 नयते, नयेते, नयन्ते । उपसर्गाः क्रियायोगे (I. 4. 59.)—
 प्र, परा, अप, सम्, अनु, अव, निस्, दुस्, वि, आङ्, नि,
 अधि, अपि, अति, सु, उत्, अभि, प्रति, परि, उप ;
 इति प्रादयो विंशतिः उपसर्गसंज्ञा भवन्ति । गतिश्च (I. 4.
 60.)—प्रादयः क्रियायोगे गतिसंज्ञाश्च भवन्ति । ते प्राग्धातोः
 (I. 4. 80.)—ते गत्युपसर्गसंज्ञा धातोः प्राक् प्रयोक्तव्याः । तदिहे-
 दानीं प्रपूर्वः प्रणी इति स्थिते, उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य
 (VIII. 4. 14.)—उपसर्गस्थानिमित्तादुत्तरस्य णोपदेशस्य धातो-
 र्नकारस्य णकारादेशो भवति ; प्रणयते, प्रणयेते, प्रणयन्ते । द्रु
 गतौ ; शब्दगुणावादेशाः ; द्रवति, द्रवतः, द्रवन्ति । क्लृ
 गतौ ; क्लवति, क्लवतः, क्लवन्ति । पूङ् पवने ; डकारः आत्मने-
 पदार्थः ; शब्दगुणावादेशाः ; पवते, पवेते, पवन्ते । स्मृ चिन्तायम् ;
 स्मरति, स्मरतः, स्मरन्ति । सार्वधातुकार्धधातुकयोः (VII. 3. 84.),
 उरण् रपरः (I. 1. 51.) इति ऋकारस्य अर् इति गुणः । हृञ् हरणे ;
 जकारः उभयपदार्थः ; हरति ; हरते ।

उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।

प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥

तृ प्लवनतरणयोः ; तरति ; सन्तरति ; अवतरति । धेट् पाने ;
 विभाषा धेट्श्वयोः (III. 1. 49.) इति विशेषणं टितः
 प्रयोजनम् ; आदेच उपदेशेऽशिति (VI. 1. 45.) इति आत्वं

न, शित्परत्वात् ; धयति, धयतः, धयन्ति । ग्लै ग्लै हर्षक्षये ; शपः शित्त्वात् आत्वं न भवति ; आयादेशः ; ग्लायति, ग्लायतः, ग्लायन्ति ; म्लायति, म्लायतः, म्लायन्ति । ह्येय् स्पर्धायां शब्दे च ; ह्ययति, ह्ययतः, ह्ययन्ति । शित्त्वात् स्वरितेत्यादिना (I. 3. 72.) आत्मनेपदश्च ; ह्ययते, ह्ययेते, ह्ययन्ते । निसमुपविभ्यो ह्यः (I. 3. 30.)—नि सम् उप वि इत्येवंपूर्वात् ह्ययतेर्धातोरात्मनेपदम्भवति । अकर्त्रभिप्रायार्थोऽयमारम्भः ; निह्ययते, संह्ययते, उपह्ययते, विह्ययते । स्पर्धायामाहुः (I. 3. 31.)—स्पर्धा सङ्घर्षः पराभिभवेच्छा ; स्पर्धायां विषये आङ्पूर्वात् ह्ययतेर्धातोरात्मनेपदं भवति ; मल्लो मल्लम् आह्वयते । स्पर्धायामिति किम् ? गामाह्वयति गोष्ठ्युक् । एवमेवान्न नेयान्यन्यान्यपि अजन्तधातुरूपाणि ॥

6. अथ हलन्तधातुरूपाणि अकाराद्युपधाक्रमेण प्रदर्शयन्ते । **टुनदि** समृद्धौ ; इकारः इदितो नुम् धातोः (VII. 1. 58.) इति विशेषणार्थः ; टुशब्दः द्वितोऽथुच् (III. 1. 89.) इति विशेषणार्थः । इदितो नुम् धातोः (VII. 1. 58.)—इदितो धातोः नुमागमो भवति । नुमागमोऽयं धातूपदेशावस्थायामेव ; ततो लडादिकार्यम् ; नन्दति, नन्दतः, नन्दन्ति ; नन्दासि, नन्दथः, नन्दथः, नन्दामि, नन्दावः, नन्दामः । ध्वन्सु गतौ ; उकारस्यानुदात्तत्वादात्मनेपदमेव ; नश्चापदान्तस्य झलि (VIII. 3. 24.) इत्यनुस्वारः ; ध्वंसते, ध्वंसेते, ध्वंसन्ते ; ध्वंससे, ध्वंसेथे, ध्वंसध्वे ; ध्वंसे, ध्वंसावहे, ध्वंसामहे । स्वाद् आस्वादने ; अकारो दकारपरित्राणार्थः ; अनुदात्तत्वादात्मनेपदम् ; स्वादते, स्वादेते, स्वादन्ते ।

मिह सेक्ने ; पुगन्तलघूपधस्य च (VII. 3. 86.)—
 पुगन्तस्याङ्गस्य लघूपधस्य च इको गुणो भवति सार्वधातुकार्धधातुकयोः
 परतः ; मेहति, मेहतः, मेहन्ति । क्रीड विहारे ; ऋकारानुबन्धः
 नागलोपिष्ठास्त्रादिताम् (VII. 4. 2.) इति विशेषणार्थः ; क्रीडति । क्रीडो-
 ऽनुसम्परिभ्यश्च (I. 3. 21.)—अनु सम् परि इत्येवम्पूर्वात्
 आङ्पूर्वाच्च क्रीडतेरात्मनेपदं भवति ; अनुक्रीडते, सङ्क्रीडते, परि-
 क्रीडते, आक्रीडते । समोऽकूजन इति वक्तव्यम् (वा) ;
 इति इह मा भूत्—सङ्क्रीडन्ति शकटानि—ध्वनयन्तीत्यर्थः । समा साह-
 चर्यादन्वादिरुपसर्ग एव गृह्यते ; तेनह न भवति—माणवकमनु क्रीडति ;
 अत्र कर्मप्रबचनीययुक्ते द्वितीया (II. 3. 8.) इति द्वितीया ।
 द्युत दीप्तौ ; विद्योतते । रुच रोचने ; रोचते । शुभ दीप्तौ ;
 शोभते । गुह्र संवरणे ; लडादिकार्यं पूर्ववत् ; लघूपधगुणे प्राप्ते,
 ऊदुपधाया गोहः (VI. 4. 89.)—गूहतेर्धातोरुपधाया ऊका-
 रादेशो भवति अजादौ प्रत्यये परतः ; गूहति, उपगूहते । गुजि
 अव्यक्ते शब्दे ; इदितो नुम् धातोः (VII. 1. 58.) ; गुजति ।
 कूज अव्यक्ते शब्दे ; कूजति । भूष अलङ्कारे ; भूषति । वृत्तु
 वर्तने ; वर्तते । वृधु वृद्धौ ; वर्धते । अत्र लघूपधगुणो रपरत्वं
 च । कृषू सामर्थ्ये ; लघूपधगुणः ; कृपो रोलः (VIII. 2. 18.)
 —कृपेर्धातोः रेफस्य लकारादेशो भवति । र इति सामान्येनोपादीयते ;
 तेन यः केवलो रेफः यश्च ऋकारस्थः तयोर्द्वयोरपि ग्रहणम् ; ल इत्येतदपि
 सामान्यमेव ; तेनायं केवलस्य रेफस्य स्थाने लकारादेशो भवति ;

ऋकारस्यापि एकदेशविकारद्वारेण लृकारः ; कल्पते, कल्पेते, कल्पन्ते ।
दुवेष्टु कम्पने ; धेपते । लोक् दर्शने ; लोक्ते, आलोक्ते, वि-
लोक्ते । ढौकृ गतां ; ढौक्ते ॥

7. जभ-जभी मात्रविनामे ; इदितो नुम् धातोः (VII.1.58.);
जृम्भते, जृम्भेते, जृम्भन्ते । रधिजभोरचि (VII. 1. 61.)
—रध जभ इत्येतयोर्धात्वोर्नुम्प्रागमो भवति अजादौ प्रत्यये परतः ; जृम्भते;
इत्यादि । ण्विबु निरसने, कलमु ग्लानौ, चमु भक्षणे ; एतेभ्यो
धातुभ्यो लडादिकार्यम् । ण्विबुक्लम्वाचमां शिति (VII. 3. 75.)
—ण्विबु क्रमु आचमु इत्येतेषामुपधाया दीर्घो भवति शित्प्रत्यये परतः ।
धात्वादेश्चस्सः (VI. 1. 64.) इति सत्वे प्राप्ते, सुब्धातुष्वि-
बुष्वक्तीनां सत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः (वा. VI. 1. 65.)—इति
ष्टोवते, ष्वक्ते, क्लामति, आचामति । चमेराद्पूर्वस्य ग्रहणा-
दिह न भवति ; चिचमति । क्रमु पादविक्षेपे ; अनुपसर्गाद्वा (I.
3. 43.)—उपसर्गवियुक्तात् क्रमतेरात्मनेपदं वा भवति ; क्रमते । आत्म-
नेपदाभावपक्षे, क्रमः परस्मैपदेषु (VII. 3. 76.)—क्रमतेर्धातोरुप-
धायाः परस्मैपदे शित्प्रत्ययं परतः दीर्घो भवति ; क्रामति । अनुपसर्गादिति
किम् ? सङ्क्रामति । आक उद्गमने (I. 3. 40.)—आङ्पूर्वात्
क्रमतेर्धातोरुपधायाः परस्मैपदं भवति उद्गमने गम्यमाने ; आक्रमते सूर्यः । ज्यो-
तिरुद्गमन इति वक्तव्यम् (वा) ; इति इह मा भूत्—आक्रामति धूमो
हर्म्यतलम् । प्रोपाभ्यां समर्थोभ्याम् (I, 3. 42.)—प्र उप इ-
त्याभ्यां परस्य क्रमतेरात्मनेपदं भवति तौ चेत् प्रोपौ समर्थौ भवतः । क

चानयोरर्थविशेषे तुल्यता ? आदिकर्मणि । यथा—प्रक्रमते भोक्तुम्, उपक्रमते भोक्तुम् । समर्थाभ्यामिति किम् ? पूर्वेषुः प्रक्रमति—गच्छतीत्यर्थः; अपरेषुरुपक्रमति—आगच्छतीत्यर्थः ॥

8. इषु इच्छायाम्, गम्लृ गतौ, यम उपरमे, इत्येतेभ्यो धातुभ्यो लडादिकार्यं पूर्ववत् । इषुगमियमां छः (VII. 3. 77.)—इष् गम् यम् इत्येतेषां धातूनां छकारादेशो भवति शित्प्रत्यये परतः । छे च (VI. 1. 73.)—इति तुगागमः ; श्रुत्वम् ; इच्छति, गच्छति, यच्छति । पाघ्राध्मास्थान्नादाण्डद्वयार्तिसर्तिशदसदां पिब जिघ्र-धम-तिष्ठ-मन-यच्छ-पश्यच्छ-धौ-शीय-सीदाः (VII.3.78.)—पा पाने, घ्रा गन्धोपादाने, ध्मा शब्दाम्निसंयोगयोः, घ्रा गतिनिवृत्तौ, घ्रा अभ्यासे, दाण् दाने, दशिर् प्रेक्षणे, ऋ गतौ, स्र गतौ, शट् शातने, षट् विशरणगत्यवसादनेषु, इत्येतेषां धातूनां यथासङ्गं पिब, जिघ्र, धम, तिष्ठ, मन, यच्छ, पश्य, ऋच्छ, धौ, शीय, सीद, इत्येते आदेशा भवन्ति शित्प्रत्यये परतः ; पिबति, जिघ्रति, धमति, तिष्ठति, मनति, यच्छति, पश्यति, ऋच्छति, धावति, शीयते, सीदति । शट्-धातोस्तु, शदेदिशतः (I. 3. 60.)—शट् शातने इत्यस्माद्धातोदिशद्भाविनः आत्मनेपदं भवति ; शीयते । सदिप्रतेः (VIII. 3. 66.)—सदेस्सकारस्योपसर्गस्थाभिनितादुत्तरस्य मूर्धन्यादेशो भवति प्रते वर्जयित्वा ; निषीदति, विषीदति । इह न भवति—प्रति-सीदति—अप्रतेरिति प्रतिषेधात् । सतेर्बेगगतौ धावादेश इष्यते ; अन्यत्र सरति ॥

9. दंश दंशने, षञ्ज सज्जे, षञ्ज परिष्वज्जे ; दंश-सञ्जस्वजां शपि (VI. 4. 25.)—दंश सज्ज स्वज्ज इत्येतेषां धातू-

नामुपधाया नकारस्य लोपो भवति शपि परतः ; दशति, सजति, खजते । उपसर्गात्सुनोति-सुवति-स्यति-स्तौति-स्तोभति-स्ना-
 सेनय-सेध-सिच-सञ्ज-खञ्जाम् (VIII. 3. 65.)—
 उपसर्गस्थानिमित्तादुत्तरेषां सुनोत्यादीनां सकारस्य मूर्धन्यादेशः ; व्यति-
 षजति, परिष्वजति । रञ्ज रागे ; रञ्जेष्ट (VI. 4. 26.)—
 रञ्ज रागे इत्यस्य धातोर्नकारस्य लोपो भवति ; रजति । गुप्-धूप-
 विच्छि-पाणि-पनिभ्य आयः (III. 1. 28.)—गुप् रक्षणे, धूप
 सन्तापे, विच्छ गतौ, पण व्यवहारे स्तुतौ च, पन च, इत्येतेभ्यो धातुभ्यः
 आयप्रत्ययो भवति सार्वधातुके विषयभूते । सनाद्यन्ता धातवः (III. 1. 32.)—सन् आदिर्येषान्ते सनादयः ; ते अन्ते येषान्ते सनाद्यन्ताः ;
 ते समुदायाः धातुसंज्ञा भवन्ति । लडादिकार्यं पूर्ववत् । गुप् + आय + ति
 इति स्थिते, आर्धधातुकं शेषः (III. 4. 114.)—तिङ् शितश्च
 व्यतिरिक्तः धातोर्विहितः प्रत्ययः आर्धधातुकसंज्ञो भवति । इति आय-
 प्रत्ययस्य आर्धधातुकसंज्ञायां, पुगन्तलघूपधस्य च (VII. 3. 86.)
 —पुगन्तस्य लघूपधस्य चाङ्गस्य इको गुणा भवति सार्वधातुकार्धधातुकयोः
 परतः । इति लघूपधगुणः ; भोपायति, धूपायति, विच्छायते,
 पणायति, पनायति । स्तुत्यर्थेन पनिना साहचर्यात् तदर्थकः पणिः
 प्रत्ययमुत्पादयति, न तु व्यवहारार्थः ; अत एव शतस्य पणते, सहस्रस्य
 पणते । पण इत्यत्रानुदात्तानुबन्धस्य केवले चरितार्थत्वात् आयप्रत्ययान्तादा-
 त्मनेपदं न भवति । पनेरपि आयादय आर्धधातुके वा (III. 1. 31.)
 इत्यार्धधातुके आयाभावपक्षे चरितार्थत्वात् आयप्रत्ययान्तादा-
 त्मनेपदं न भवति । पणिपनी अनुदात्तेस्त्वादात्मनेपदिनौ । ऋतेरीयङ्
 (III. 1. 29.)—ऋतिस्सौत्रो धातुः घृणायां वर्तते ; तस्मादीयङ्

प्रत्ययो भवति । ङकार आत्मनेपदार्थः, गुणप्रतिषेधार्थश्च । ऋतीयते, ऋतीयेते, ऋतीयन्ते । कमु कान्तौ ; कमेर्णिङ् (III. 1. 30.)
—कमेर्धातोः णिङ् प्रत्ययो भवति । णकारो वृद्धयर्थः, ङकार आत्मनेपदार्थः ।
अचो ङिति (VII. 2. 115.) इत्यनुवर्तमाने, अत उपधायाः
(VII. 2. 116.)—अङ्गस्य उपधाया अकारस्य स्थाने वृद्धिर्भवति
मिति णिति च परतः, कामयते, कामयेते, कामयन्ते ; इत्यादि ॥

इति शान्विकरणे लट् ॥

अथ अदादौ लुग्विकरणे लट् ॥

अङ् संक्षणे । पूर्ववत् लट्-तिप्-शप् : । अदिप्रभृतिभ्यः
शप् : (II. 4. 72.)—अदादिभ्यो धातुभ्यो उत्तरस्य शपो लुक्
भवति । खरि च (VIII. 4. 55.) इति चत्वंम् ; अत्ति, अत्तः,
अदन्ति ; अत्सि, अत्तः, अत्त ; अग्नि, अङ्गः, अग्रः । शीङ्
स्वप्ने ; ङकार आत्मनेपदार्थः । शी+त इति स्थिते, सार्वधातुकमपित्
(I. 2. 4.)—अपित् सार्वधातुकं द्विवचनवाते ; इति कित्त्वे, कृडिति
च (I. 1. 5.)—किति किति प्रत्यये परतः तन्निमित्तकगुणवृद्धौ ङगन्ता-
ङ्गस्य न भवतः । इति गुणनिषेधे प्राप्ते, शीङ्सार्वधातुके गुणः
(VII. 4. 21.)—शीङोऽङ्गस्य गुणो भवति सार्वधातुके परतः ;
शेते, शयाते । आत्मनेपदेष्वनतः (VII. 1. 5.)—आत्मनेपदेषु
यो ङकारः तस्य अनकारान्तादङ्गादुत्तरस्य अत् इत्ययमादेशो भवति ।
शीङो लट् (VII. 1. 6.)—शीङोऽङ्गादुत्तरस्य आदेशस्मातो ङावमो
भवति ; शेरते । आदेशप्रत्यययोः (VIII. 3. 59.) इति षत्वम् ;

शेषे, शयाथे, शेध्वे; शये, शेवहे, शेमहे । ब्रू-
व्यक्तायां वाचि; लडादयः; ब्रुव ईद् (VII. 3. 93.)—
ब्रुव उत्तरस्य हलादेः पितस्सार्वधातुकस्य ईडागमो भवति; ब्रवीति ।
सार्वधातुकमपित् (I. 2. 4.) इति डित्वे, कृडिति च (I. 1. 5.)
इति गुणप्रतिषेधः; ब्रूतः । अचि श्रुधातुश्रुवामित्यादिना (VI. 4. 77.)
उवडादेशः; ब्रुवन्ति । एवमेव—ब्रवीषि, ब्रूथः, ब्रूथ; ब्रवीमि,
ब्रूवः, ब्रूमः—इति भवन्ति । आत्मनेपदे—ब्रूते, ब्रुवाते, ब्रुवते;
ब्रूषे, ब्रुवाथे, ब्रूध्वे; ब्रुवे, ब्रूवहे, ब्रूमहे । परस्मैपदानां
णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः (III. 4. 82.), विदो लटो
वा (III. 4. 83.), इति वर्तमाने, ब्रुवः पञ्चानामादित
आहो ब्रुवः (III. 4. 84.)—ब्रुवः परस्य लडादेशानां परस्मैपदा-
नामादिभूतानां पञ्चानां पञ्चैव णल् अतुस् उस् थल् अथुस् इत्येते आदेशा
भवन्ति, ब्रुव आहश्च भवति । इति—आह, आहतुः, आहुः । झलो
झलि (VIII. 2. 26.) इत्यनुवर्तमाने, आहस्थः (VIII. 2. 35.)
—आहो हकारस्य थकारादेशो भवति झलि परतः पदान्ते च । ततः—खरि
च (VIII. 4. 55.) इति चर्त्वम्; आत्थ, आहथुः ॥

2. हन् हिंसागत्योः, हन्ति । सार्वधातुकमपिदिति (I. 2. 4.)
डित्वे, अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि
कृडिति (VI. 4. 37.)—अनुदात्तोपदेशानां धातूनां वनतेः तनोत्यादीनां
च अनुनासिकस्य लोपो भवति झलादौ किति डिति प्रत्यये परतः; हतः ।
गमहनजनखनघसां लोपः कृडित्यनङि (VI. 4. 98.)—

2263.

गमू गतौ, हन हिंसागत्योः, जनी प्रादुर्भावे जन जनने—द्वयोरपि ग्रहणम्—खन खनने, घसू अदने—अदादेशश्च घसू—इत्येतेषां धातूनामुपधाया लोपो भवति अजादौ कृडिति अङ्बर्जे प्रत्यये परतः । अनङि इति किम् ? अगमत्, अघसत् । अत्र पुषादि (III. 1. 55.) इत्यादिना अङ् । हो हन्तेर्ऋणिष्वेषु (VII. 3. 54.)—हन्तेर्धातोर्हकारस्य कवर्गादेशो भवति ञिति णिति प्रत्यये परतो नकारे च । संवाराणादमहाप्राणवानिति हकारस्य घकारः । आदेशविधानसामर्थ्यात् अचः परस्मिन्पूर्वविधौ (I. 1. 57.) इति स्थानिवद्भावो न; घ्नन्ति । एवमेव—हंसि, हथः, हथ ; हन्मि, हन्वः, हन्मः । हन्तेरत्पूर्वस्य (VIII. 4. 22.) इत्यनुवर्तमाने, घमोर्घा (VIII. 4. 23.)—घकारमकारयोः परतः हन्तेरुपसर्गस्थाग्निसित्तादुत्तरस्य नकारस्य णकारादेशो वा भवति ; ग्रहणम् ग्रहन्मि, ग्रहण्वः ग्रहन्वः, ग्रहण्मः ग्रहन्मः । आङो यमहनः (I. 3. 28.)—आङ्पूर्वाभ्यां यम् हन् इत्येताभ्यामकर्मकक्रियावचनाभ्यामात्मनेपदं भवति ; आहते, आघ्नाते । आत्मनेपदेष्वनतः (VII. 1. 5.) इत्यदादेशः ; हो हन्तेर्ऋणिष्वेषु (VII. 3. 54.) इति हकारस्य घकारः ; आघ्नाते । एवमेव—आहसे, आघ्नाथे, आहध्वि; आघ्रे, आहन्वहे, आहन्महे । अकर्मकादिति किम् ? आहन्ति वृषलं पादेन । स्वाङ्गकर्मकाश्चेति वक्तव्यम् (वा)—इति आहते शिरः स्वमङ्गम् । स्वाङ्गकर्मकादिति किम् ? तेनेह न भवति—आहन्ति शिरः परकीयम् ॥

3. द्विष अप्रीतौ ; अकारः स्वरितमितः (I. 3. 72.) इति विशेषणार्थः ; घृना घुः (VIII. 4. 41.) इति घृत्वम् ; द्वेष्टि, द्विष्टः, द्विषन्ति । षडोः कः सि (VIII. 2. 41.)—षकारः ङकारयोः ककारादेशो भवति सकारे परतः । आदेशप्रत्यययोः (VIII. 3. 59.) इति

षत्वम् ; गुणः ; द्वेक्षि । द्विष्टः, द्विष्ट ; द्वेष्मि, द्विष्मः, द्विष्मः ।
 द्विष्टे, द्विष्ताते, द्विषते ; द्विक्षे, द्विषाथे ; घृत्वेन वस्य ढः—
 द्विढे ; द्विषे, द्विष्वहे, द्विष्महे । दुह प्रपूरणे; स्वरितेत् ; प्रपूरणं
 त्याजनं, पूरणाभावः, रिक्तीकरणमिति यावत् । तपि शपो लृक्; पितृषु वचनेषु
 पुगन्तलघूपधस्य च (VII. 3. 86.) इति गुणः ; दादेर्धातोर्धः
 (VIII. 2. 32.) इति हकारस्व षकारः । झषस्तथोर्धोऽधः
 (VIII. 2. 40.)—दधाति वर्जयित्वा झष उत्तरस्य तकारस्य थकार-
 स्य च थकारः । इति—दोग्धि, दुग्धः, दुहन्ति । एकाचो वशो भष्
 झषन्तस्य रुचोः (VIII. 2. 37.)—एकाचो धातोः झषन्तस्य
 वशः स्थाने भषादेशो भवति सकारादौ प्रत्यये ध्वे च परतः, पदान्ते च ।
 इति दस्य धः ; सस्य वः ; धोक्षि । दुग्धः, दुग्ध ; दोक्षि, दुहः,
 दुहः । दुग्धे, दुहाते, दुहते । दिह उपचये ; देग्धि, दिग्धः,
 दिहन्ति ; धेक्षि, दिग्धः, दिग्ध ; देक्षि, दिहः, दिहः । सन्दि-
 ग्धे, सन्दिहाते, सन्दिहते ; सन्दिधक्षे, सन्दिहाथे, सन्दिग्ध्वे ;
 इत्यादि । प्रपूर्वो निपूर्वश्च ; नेर्गद-नद-पत-पद-घु-मा-स्यति-हन्ति-
 याति-धाति-द्राति-प्साति-वपति-वहति-शाम्यति-चिनोति-
 देग्धिषु च (VIII. 4. 17.)—उपसर्गस्थान्निमित्तादुत्तरस्य नेर्नका-
 रस्य णकारः स्यात् गदादौ परे । इति णत्वम् ; गुणः ; प्रणिदेग्धि,
 प्रणिदिग्धे, इत्यादि । लिह आस्वादने; हो ढः (VIII. 2. 31.)
 इति ढत्वम् ; झषस्तथोर्धोऽधः (VIII. 2. 40.) इति धत्वम् ;
 घृत्वम् ; हो ढे लोपः (VIII. 2. 31.) इति ढकारस्य लोपः ;
 लेढि । ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः (VI. 3. 111.) इति दीर्घः ;

लीढः । लिहन्ति ; लेक्षि, लोढः, लीड ; लेक्षि, लिह्वः, लिह्वः ।
लीढे, लिहाते, लिहते ; लिक्षे, लिहाथे, लीडे ; लिहे, लिह्वहे,
लिह्वहे ॥

4. चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि । डकारः चक्षिङः ख्याञ्
(II. 4. 54.) इति विशेषणार्थः ; आत्मनेपदार्थश्च । स्कोस्सं-
योगाद्योरन्ते च (VIII. 2. 29.)—पदान्ते झलि परतो यस्सं-
योगः तदाद्योस्सकारककारयोर्लोपो भवति । इति ककारलोपः ; ण्वत्त्वम् ;
प्रायेणायमाङ्पूर्वः ; आचष्टे, आचक्षाते, आचक्षते ; आचक्षे,
आचक्षाथे, आचङ्क्षे ; आचक्षे, आचक्ष्वहे, आचक्ष्महे । ईड
स्तुतौ ; ण्वत्त्वचत्वाभ्यां पूर्वपरयोः टकारः—ईष्टे, ईडाते, ईडते । ईड-
जनोर्ध्वे च (VII. 2. 78.)—ईड जन इत्येताभ्यामुत्तरस्य ध्वे इत्ये-
तस्य सार्वधातुकस्य से इत्येतस्य च इडागमो भवति ; ईडिध्वे । ईडाथे,
ईडिध्वे ; ईडे, ईड्वहे ईड्महे । ईश ऐश्वर्ये ; व्रश्वादिना (VIII.
2. 36.) षत्वम् ; ण्वत्त्वम् ; ईष्टे, ईशाते, ईशते । ईशस्से (VII.
2. 77.)—ईश उत्तरस्य से इत्येतस्य सार्वधातुकस्य इडागमो भवति ;
ईशिध्वे । ईशाथे, ईडे—इडागमो यदीष्यते—ईशिध्वे ; ईशे, ईश्वहे,
ईश्महे । आस उपवेशने ; आस्ते, आसाते, आसते ; आस्से,
आसाथे । धि च (VIII. 2. 25.)—धकारादौ प्रत्यये परतः
सकारस्य लोपो भवति ; आध्वे । आसे, आस्वहे, आस्महे ।
णिसि चुम्बने ; णो नः (VI. 1 65.) इति नत्वम् ; ण्दितो
नुम् धातोः (VII. 1. 58.) इति नुमागमः ; निस्ते, निसाते,

निसते ; निस्से, निसाथे, निन्ध्वे ; निसे, निस्वहे, निस्सहे ।
प्रपूर्वः ; वा निसनिक्षनिन्दाम् (VIII. 4. 33.)—निस निक्ष
निन्द इत्येतेषां नकारस्य उपसर्गस्थानिमित्तादुत्तरस्य वा णकारादेशो भवति ;
प्रणिस्ते प्रनिस्ते इत्यादि । चक्षिडादयो णिसिपर्यन्ता अनुदात्तत
इत्यात्मनेभाषाः ॥

५. द्यु अभिगमने ; यु मिश्रणामिश्रणयोः ; रु शब्दे ; णु स्तुतौ ।
नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके (VII. 3. 87.)
इत्यनुवर्तमाने, उतो वृद्धिर्लुकि हलि (VII. 3. 89.)—उकारा-
न्तस्याङ्गस्य वृद्धिर्भवति लुग्विषये हलादौ पिति सार्वधातुके परतः ; द्यौति,
द्युतः, द्युवन्ति ; द्यौषि, द्युथः, द्युथ ; द्यौमि, द्युवः, द्युमः ।
एवमेव—यौति, युतः, युवन्ति ; रौति, रुतः, रुवन्ति ; नौति,
नुतः, नुवन्ति—इत्यादि । ष्टुब् स्तुतौ ; अभिपूर्वः ; उपसर्गात् सुनो-
तीत्यादिना (VIII. 3. 65.) मूर्धन्यादेशः ; अभिष्टौति, अभि-
ष्टुतः, अभिष्टुवन्ति ; अभिष्टौषि, अभिष्टुथः, अभिष्टुथ ; अभि-
ष्टौमि, अभिष्टुवः, अभिष्टुमः । एवं परिष्टौति, परिष्टुतः, परिष्टुवन्ति ;
इत्यादि । ऊर्णुब् आच्छादने ; ऊर्णोतेर्विभाषा (VII. 3. 90.)
—ऊर्णोतेर्धातोर्विभाषा वृद्धिर्भवति लुग्विषये हलादौ पिति सार्वधातुके परतः ;
प्रोर्णोति प्रोर्णोति, प्रोर्णुतः, प्रोर्णुवन्ति ; इत्यादि । भित्त्वात्—
प्रोर्णुते, प्रोर्णुवाते, प्रोर्णुवते—इत्यादि च भवति ॥

6. इण् गतौ ; शब्लक् ; पित्सु गुणः ; एति, इतः । इणोयण्
(VI. 4. 81.)—इणोऽङ्गस्य यणादेशो भवति अजादौ प्रत्यये

परतः ; यन्ति । एवमेव—एषि, इथः, इथ ; एमि, इषः, इमः ।
 इइ अध्ययने ; इडिकावध्युपसर्गान् व्यभिचरतः ; अधीते । अचि
 श्रुधातिवत्यादिना (VI. 4. 77.) इयङादेशः ; सवर्णदीर्घः ; अधीयाते ।
 अधीयते ; अधीषे, अधीयाथे, अधीध्वे ; अधीये, अधीवहे,
 अधीमहे । ईकू स्मरणे ; ककारलोपः ; प्रयोजनम् अधीगर्थदयेशां
 कर्मणि (II. 3. 52.) इति विशेषणम् । धातुसंज्ञायां लट्, तिप्,
 शप्, लुक् ; पितृषु गुणः ; यणादेशश्च । अध्येति, सवर्णदीर्घः—
 अधीतः, अधीयन्ति ; अध्येषि, अधीथः, अधीथ ; अध्येमि,
 अधीषः, अधीमः । द्रा कुत्सायां गतौ ; प्रपूर्वो निपूर्वश्च । नेर्गदे-
 त्यादिना (VII. 4. 17.) णकारादेशः । प्रणिद्राति, प्रणिद्रातः,
 प्रणिद्रान्ति ; प्रणिद्रासि, प्रणिद्राथः, प्रणिद्राथ ; प्रणिद्रामि,
 प्रणिद्रावः, प्रणिद्रामः । विद् ज्ञाने ; परस्मैपदानां
 णलतुसुस्थलथुसणत्वमाः (III. 4. 82.) इत्यनुवर्तमाने,
 विदो लटो वा (III. 4. 83.)—विद उत्तरस्य लटः परस्मैपदानां
 वा णलादयः आदेशा भवन्ति । वेद, विदतुः, विदुः ; वेत्थ, विदथुः,
 विद ; वेद, विद्व, विद्वा । पक्षे—वेत्ति, विस्तः, विदन्ति—इत्यादि भवति ।
 सम्पूर्वः ; समो गमृच्छिप्रच्छिस्वरस्यतिभ्राविदिभ्यः (I. 3. 29.)
 —सम्पूर्वेभ्यो गमि ऋच्छि प्रच्छि स्वरति अति श्रु विदि इत्येतेभ्य
 अकर्मकेभ्यो धातुभ्य आत्मनेपदं भवति ; संविसे, संविदाते । वेत्से-
 र्विभाषा (VII. 1. 7.)—विदोऽङ्गादुत्तरस्य ऋादेशस्य अतो वि-
 भाषा रुडागमो भवति ; संविद्वते । पक्षे—संविद्वते । संवित्से,
 संविदाथे, संविद्धे, संविदे, संविद्वहे, संविद्वहे ॥

7. अस भुवि ; अस्ति । भसोरलोपः (VI. 4. 111.)
 —आ इत्येतस्य अलोपश्च अकारस्य लोपो भवति सार्वधातुके
 कृञिति परतः ; स्तः, सन्ति । तासस्त्योलोपः (VII. 4.
 50.)—तासेरस्तेष्व सकारस्य लोपो भवति, सकारादौ प्रत्यये
 परतः ; अस्ति । स्तः, स्तः ; अस्मि, स्वः, स्मः । व्यतिपूर्वः ;
 कर्तरि कर्मव्यतिहारे (I. 3. 14.)—कर्मशब्दः क्रियावाची ;
 व्यतिहारो विनिमयः ; तस्मिन् कर्मव्यतिहारे वर्तमानाद्वातोरत्मानेपदं
 भवति ; व्यतिस्ते । उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यञ्चपरः (VIII. 3.
 87.)—उपसर्गस्थात् निमित्तात् प्रादुस्-शब्दाच्च उत्तरस्य यकारपरस्य
 अञ्चपरस्य च अस्ति सकारस्य मूर्धन्यो भवति ; व्यतिषाते, व्यति-
 षते । न रपरस्यपि सृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम् (VIII. 3.
 110.) इति न इति वर्तमाने, सात्पदाद्योः (VIII. 3. 111.)—
 सादित्येतस्य पदादेशे सकारस्य मूर्धन्यादेशो न भवति । इति आदेश-
 प्रत्यययोः (VIII. 3. 59.) इति प्राप्तस्य षत्वस्य निषेधः ; तास-
 स्त्योलोपः (VII. 4. 50.) इति सकारलोपः ; व्यतिसे । व्यति-
 षाथे ; षि चेति (VII. 2. 25.) सकारलोपः—व्यतिष्वे । इ
 पति (VIII. 4. 52.)—तासेरस्तेस्सकारस्य इकारादेशो
 भवत्येति परतः ; व्यतिहे । अलोपः ; व्यतिस्वहे, व्यतिस्महे ।
 मृजूष् शुद्धौ ; मृजेर्बृद्धिः (VII. 2. 114.)—मृजेरज-
 स्त्येको वृद्धिर्भवति । गुणस्यापवादः ; रपरत्वम् ; मृश्वादिना (VIII.
 2. 36.) षत्वम् ; घृत्वम् ; मार्ष्टि, मृष्टः । मृजेरजादौ सङ्गमे
 षिभाषा वृद्धिः (भा. I. 1. 3.) ; सङ्गम इति गुणवृद्धिप्रतिषेधविषये

कृडितां प्राचां संज्ञा ; मार्जन्ति, मृजन्ति । मार्शिं, मृष्टः, मृष्ट ;
मार्जिम, मृज्वः, मृज्मः ॥

8. रुदिर् अश्रुविमोचने । पूर्ववल्गुडादिकार्यम् । रुदादिभ्यस्सार्व-
धातुके (VII. 2. 76.)—रुदादिभ्यः पञ्चभ्यो धातुभ्य उत्तरस्य
बलादेस्सार्वधातुकस्य इडागमो भवति । पुगन्तलघूपधस्य च (VII. 3.
86.) इति गुणः ; रोदिति, रुदितः, रुदन्ति ; रोदिषि, रुदिथः,
रुदिथ ; रोदिमि, रुदिष्वः, रुदिमः । ञिष्ण्वप् शयः ; स्वपिति,
स्वपितः, स्वपन्ति ; स्वपिषि, स्वपिथः, स्वपिथ ; स्वपिमि, स्व-
पिवः, स्वपिमः । अन प्राणने ; अनिति । प्रपूर्वः ; अनितेः
(VIII. 4. 19.)—अनितेरुपसर्गस्याभिनितादुत्तरस्य नकारस्य
णकारादेशो भवति ; प्राणिति, प्राणितः, इत्यादि । जक्ष भक्षहस-
नयोः ; जाक्षिति, जाक्षितः । जक्षित्यादयष्णष्ट (VI. 1. 6.)—
जक्षित्यादय इत्यत्र अतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः ; अन्ये षड्धातवो
जक्षितिश्च अभ्यस्तसंज्ञा भवन्ति । अद्भ्यस्तात् (VII. 1. 4.)—
अभ्यस्ताज्ञात्परस्य झस्य अत् इत्ययमादेशो भवति ; जक्षति । जक्षि-
षि, जक्षिथः, जक्षिथ ; जक्षिमि, जक्षिवः, जक्षिमः ।

रोदितिस्त्वपितिश्चैव श्रसितिः प्राणितिस्तथा ।

जक्षितिश्चेति विज्ञेयो रुदादिः पञ्चको गणः ॥

9. जागृ निद्राक्षये ; जागर्ति, जागृतः, जाग्रति । दरिद्रा
दुर्गतौ ; दरिद्राति । इदरिद्रस्य (VI. 4. 114.)—दरिद्रा-
क्षयेतस्य धातोरिकारादेशो भवति हलादौ कृडिति सार्वधातुके परतः ;

दरिद्रितः । आभ्यस्तयोरातः (VI. 4. 112.)—आ इत्ये-
तस्य अभ्यस्तसंज्ञानाञ्च अज्ञानामाकारस्य लोपो भवति किञ्चित् सार्वधातुके
परतः ; दरिद्रति । दरिद्रासि, दरिद्रिथः, दरिद्रिथः ; दरि-
द्रामि, दरिद्रिथः, दरिद्रिमः । शासु अनुशिष्टौ ; शास्ति ।
शास इदृक्कलोः (VI. 4. 34.)—शासेधांतोरुपधाया इकारा-
देशो भवति अङि इलादौ कञिति परतः । शासिबसिघसीनाञ्च
(VIII. 3. 60.)—शास् वस् घस् इत्येतेषामिण्क्वर्गाभ्यामुत्तर-
स्य मूर्धन्यादेशो भवति ; शिष्टः । शासति ; शास्सि, शिष्टः,
शिष्टः ; शास्मि, शिष्टवः, शिष्टमः । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः ;
दीधीते । एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य (VI. 4. 82.) इति यणादेशः ;
दीध्याते, दीध्यंते । दीधीषे, दीध्याथे, दीधीध्वे ; दीध्ये, दीधी-
वहे, दीधीमहे । वेवीङ् वेतिना तुल्ये ; वेवीते, वेव्याते, वेव्यते ;
वेवीषे, वेव्याथे, वेवीध्वे ; वेव्ये, वेवीवहे, वेवीमहे । चकास्
दीप्तौ ; चकास्ति, चकास्तः, चकासति ; चकास्सि, चकास्वः,
चकास्वः ; चकास्मि, चकास्वः, चकास्मः । एते जक्षित्यादयः ॥

जक्षि जाग्र दरिद्रा शास् दीधी वेवी चकास् तथा ।

अभ्यस्तसंज्ञास्तसैते साभ्यासा ये च धातवः ॥

10. वश कान्तौ ; व्रथेति (VIII. 2. 36.) षत्वम् ; घृत्वम् ;
वष्टि । ग्रहि-ज्या-वयि-व्याधि-वष्टि-विचति-घृश्चति-पृच्छति-
भृज्जतीनां ङिति च (VI. 1. 16.)—ग्रहादीनां धातूनां ङिति
प्रत्यये परतः संप्रसारणं भवति ; चकारात् ङिति च । संप्रसारणाच्च

(VI. 1. 108.) इति पूर्वत्वम्; उष्टः, उशन्ति । वक्षि, उष्टः, उष्ट; वक्षिम्, उश्वः, उश्वम् ॥

इति लुग्विकरणे लट् ॥

अथ जुहोत्यादौ श्लुविकरणे लट् ॥

1, हु दानादनयोः । धातुसंज्ञायां पूर्ववत् । तस्य शपः जुहोत्यादिभ्यः श्लुः (II. 4. 75.)—जुहोत्यादिभ्यो धातुभ्य उत्तरस्य शपः श्लुर्भवति—इति श्लुः । एकाचो द्वे प्रथमस्य (VI. 1. 1.), अजादेर्द्वितीयस्य (VI. 1. 2.), लिटि धातोरनभ्यासस्य (VI. 1. 8.), इति वर्तमाने, श्लौ (VI. 1. 10.)—श्लौ सत्यनभ्यासस्य धातोरवयवस्य प्रथमस्यैकाचः, आदिभूतादचः परस्य तु द्वितीयस्य एकाचो वा, यथायोगं द्वे भवतः । पूर्वोऽभ्यासः (VI. 1. 4.)—अस्मिन् प्रकरणे ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽवयवः अभ्याससंज्ञो भवति । कुहोश्चुः (VII. 4. 62.)—अभ्यासे वर्तमानयोः कवर्गहकारयोः चवर्गादेशो भवति । आभ्यासे चर् च (VIII. 4. 54.)—अभ्यासे वर्तमानानां शलां चरादेशो भवति, चकाराज्जस्त्वम् । तेष्वपि प्रकृतिजशां प्रकृतिचरां च यथाक्रमं प्रकृतिजशः प्रकृतिचरश्च भवन्ति इति विवेकः । इति ह्रस्वजः; पित्सु गुणः; जुहोति । सार्वधातुकमपित् (I. 2. 4.) इति डित्वात्, कृडिति च (I. 1. 5.) इति गुणस्य प्रतिषेधः; जुहुतः । उभे अभ्यस्तम् (VI. 1. 5.)—अस्मिन् षाष्ठद्वित्वप्रकरणे ये द्वे विहिते ते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञे भवतः । इत्यभ्यस्तसंज्ञायाम्, अदभ्यस्तात् (VII. 1. 4.) इति क्षस्य अदादेशः । उवडादेशे प्राप्ते, हुशुवोस्सार्वधातुके (VI.

4. 87.)—हु इत्येतस्याङ्गस्य श्नुप्रत्ययान्तस्य च अनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य उवर्णस्याजादौ सार्वधातुके परतो यणादेशो भवति ; जुहति । जुहोषि, जुहुथः, जुहुथ ; जुहोमि, जुहुवः, जुहुमः ॥

2. ओहाङ् गतौ ; ओकारः ओदितश्च (VIII. 2. 45.) इति विशेषणार्थः ; डकारः आत्मनेपदार्थः । धातुसंज्ञायां लट् ; तस्य आत्मनेपदम् ; शप् ; श्लुः ; द्विर्वचनम् ; अभ्यासकार्यञ्च । णिजान्त्रयाणां गुणः श्लौ (VII. 4. 75.) इति वर्तमाने, भृजामित् (VII. 4. 76.)—भृज् माङ् ओहाङ् इति त्रयाणां धातूनामभ्यासस्य इकारादेशो भवति श्लौ । जिहा+ते इति स्थिते, श्राभ्यस्तयोरातः (VI. 4. 112.) इत्यनुवर्तमाने, ई हल्यघोः (VI. 4. 113.)—श्रा इत्येतस्य अभ्यस्तसंज्ञानाञ्च अङ्गानां ध्रुवर्जितानामाकारस्य ईकारादेशो भवति हलादौ सार्वधातुके क्ङिति परतः । इति ईकारः ; जिहीते । अजादौ तु क्ङिति, इनाभ्यस्तयोरातः (VI. 4. 112.)—श्रा इत्येतस्य अभ्यस्तसंज्ञानां च आकारस्य लोपो भवति अजादौ किति किति ; जिहाते, जिहते । जिहीषे, जिहाथे, जिहीष्वे ; जिहे, जिहीवहे, जिहीमहे ॥

3. डुधाञ् धारणपोषणयोः ; अनुबन्धलोपः ; धातुसंज्ञायां तस्य लट् ; तिप् ; शप् ; श्लुः । श्रौ (VI. 1. 10.) इति द्विर्वचनम् । ततः अभ्यासकार्यञ्च । अत्र लोपोऽभ्यासस्य (VII. 4. 58.) इति वर्तमाने, ह्रस्वः (VII. 4. 59.)—अभ्यासस्य ह्रस्वो भवति । अभ्यासे चर् च (VIII. 4. 54.) इति प्राप्तेन जश्त्वेन धकारस्य दकारः ; दधाति । अत्र द्विवचने घुसंज्ञकत्वात् ईत्वं न भवति । दाधा घ्वदाप् (I. 1. 10.)—दारूपाश्चत्वारो धातवः धारूपौ च द्वौ घुसंज्ञा भवन्ति

दापदैपौ वर्जयित्वा । इति दधातेर्बुंशः । आभ्यस्तयोरातः (VI. 4. 112.) इत्याकारलोपः । एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः (VIII. 2. 37.) इत्यनुवर्तमाने, दधस्तथोश्च (VIII. 2. 38.)—
 दध इति कृतद्विवचनो दधातिर्निर्दिश्यते ; दधातेर्धातोः झषन्तस्य बशः
 स्थाने भषादेशो भवति तकारथकारादौ प्रत्यये स्ध्वोश्च परतः । खरि चेति
 चत्वम् ; धत्तः । दधति ; दधासि, धत्थः, धत्थ ; दधामि, दध्वः,
 दध्मः । धत्ते, दधाते, दधते ; धत्से, दधाथे, धव्ध्वे ; दधे,
 दध्वहे, दध्महे ॥

4. जिभी भये ; शपः श्लुः ; द्विवचनम् ; ह्रस्वः ; जश्च ;
 बिभेति । इहरिद्रस्य (VI. 4. 114.) इत्यनुवर्तमाने,
 भियोऽन्यतरस्याम् (VI. 4. 115.)—भी इत्येतस्य अन्यतरस्याम्
 इकारादशो भवति हलादौ कङिति सार्वधातुके परतः ; बिभितः बिभीतः ।
 एरनेकानोऽसंयोगपूर्वस्य (VI. 4. 82.) इति यणादेशः ; बिभ्यति ।
 बिभेषि, बिभिथः बिभीथः, बिरिथ बिभीथ ; बिभेमि, बिभिषः
 बिभीषः, बिभिमः बिभीमः । ह्री लज्जायाम् ; लट्तिपृष्ठप्लुद्विवच-
 नम् ; ह्रस्वः । हलादिशेषः (VII. 4. 60.)—अभ्यासस्यादिहल्
 शिष्यते, अनादिहल्लुप्यते । कुहोश्चुरिति (VII. 4. 62.) चुत्वम् ;
 जिह्ति, जिहीतः । शेरदादेशः ; असंयोगपूर्वस्येति प्रतिषेधान्नास्ति
 यणादेशः ; इयङ् भवति ; जिह्रियति । जिह्रिषि, जिह्रिथः, जिह्रिथ ;
 जिह्रेमि, जिह्रिषः, जिह्रिमः । कुदाञ् दाने ; ददाति ।
 आभ्यस्तयोराकारलोपः ; चत्वम् ; दत्तः । ददति ; ददासि, दत्थः,
 दत्थ ; ददामि, दद्वः, दद्यः । आङो दोऽनास्यविहरणे (I. 8. 20)

—अकर्त्रभिप्रायार्थोऽयमारम्भः; आङ्पूर्वात् ददातेरनास्यविहरणे वर्तमानादात्मनेपदं भवति; विद्याम् आदत्ते, आददाते, आददते; इत्यादि। अनास्यविहरणे इति किम्? आस्यं व्याददाति। आस्यविहरणसमानक्रियादपि प्रतिषेधो भवति (वा.)—इति विपादिकां व्याददाति। स्वाङ्गकर्मकाच्चेति वक्तव्यम् (वा.)—इति इह मा भूत् व्यादत्ते पिपीलिका पतङ्गमुखमिति ॥

5. णिजिर् शौचपोषणयोः, विचिर् पृथग्भावे; विष् व्याप्तौ । शपश्श्लुः; द्विर्वचनम् । णिजान्त्रयाणां गुणद्वयौ (VII. 4. 75.)—णिजिर् शौचपोषणयोरित्यादीनां त्रयाणान्धातूनामभ्यासस्य गुणो भवति श्लौ परतः । धातोः पित्सु गुणः, कृत्वन्त्वे; नेनेक्ति, नेनेक्तः, नेनेजति; नेनेक्षि, नेनेक्थः, नेनेक्थ; नेनेजिम, नेनेज्ज्वः, नेनेज्जमः । वेवेक्ति, वेवेक्तः, वेवेचिति; वेवेक्षि, वेवेक्थः, वेवेक्थ; वेवेचिम, वेवेच्च्वः, वेवेचमः । वेवेष्टि, वेवेष्टः, वेवेष्टति; वेवेक्षि, वेवेष्ट्ठा, वेवेष्ट्ठ; वेवेष्टिम, वेवेष्ट्वः, वेवेष्टमः । कुभृष् धारणपोषणयोः, माङ् माने शब्दे च, ओहाङ् गतौ । लट्; तिप्; शप्; श्लुः; श्लाबिति द्विर्वचनम्; अभ्यासस्य भृणामित् (VII. 4. 76.) इति इत्वम्; रपरत्वम्; हलादिश्लेषः (VII. 4. 60.); अभ्यासे चर्वेति चर्वम्; पित्सु गुणः; बिभर्ति, बिभृथः, यणादेशः—बिभ्रति; बिभर्षि, बिभृथः, बिभृथ; बिभर्मि, बिभृषः, बिभृमः । माङ् माने इत्यत्र, ई इत्यधोः (VI. 4. 113.) इतीत्वम्; मिमीते । आभ्यस्तयोरात् इत्याकारलोपः—मिमाते, मिमते । मिमीषे, मिमाथे, मिमीष्वे; मिमे, मिमीषहे, मिमीमहे । ओहाङ् गतौ इत्यत्रापि एवमेव दृष्टम् ॥

6. ओहाक् ल्यागे; जहाति । भियोऽन्यतरस्याम् (VI. 4. 115.) इति वर्तमाने, जहातेश्च (VI. 4. 116.)—जहातेराकारस्यान्यतरस्याम् इकारादेशो भवति हलादौ क्ङिति सार्वधातुके परतः; जहितः । इत्वाभावे, ई ह्रस्वोः VI. 4. 113.) इति ईत्वम्—जहीतः । जहति; जहासि, जहित्यः जहीथः, जहित्य जहीथ; जहामि, जहिवः जहीवः, जहिमः जहीमः । ऋ गतौ; शप्श्लुः; द्विर्वचनम् । अतिपिपत्योश्च (VII. 4. 77.)—अतिपिपत्योरभ्यासस्य इकारादेशो भवति श्रौ परतः । रपरत्वम्; हलादिशेषः । अभ्यासस्यासवर्णे (VI. 4. 78.)—अभ्यासस्य इवर्णोवर्णान्तस्याङ्गस्य असवर्णेऽचि परतः इयङ् उवङ् इत्वेतावादेशौ भवतः । इत्यभ्यासस्य इयङादेशः; पित्सु गुणः; रपरत्वम्; इयर्ति; क्ङिति गुणप्रतिषेधः—इयृतः; ञेरदादेशः, इको यणचितीति यणादेशश्च—इयति । इयर्षि, इयृथः, इयृथ; इयर्मि, इयृवः, इयृमः । पृ पालनपूरणयोः; अभ्यासस्य इत्वम्; रपरत्वम्; हलादिशेषः; पित्सु—इत्वोत्वाभ्यां गुणवृद्धी पूर्वविप्रतिषेधेन (वा. VII. 1. 102.) इति गुणो रपरः; पिपर्ति । उदोष्ठ्यपूर्वस्य (VII. 1. 102.)—ओष्ठ्यः पूर्वो यस्मादकारात् स ओष्ठ्यपूर्वः; तस्य धातोरङ्गस्य उकारादेशो भवति । रपरत्वम्; इकारादेशापवादः । हलि परतः, वोरुपधाया दीर्घ इकः (VIII. 2. 76.) इति अनुवर्तमाने, हलि च (VIII. 2. 77.)—रेफवान्तयोरुपधाया इकः दीर्घो भवति हलि परतः; पिपूर्तः । यणादेशः—पिप्रति । पिपर्षि, पिपूर्यः, पिपूर्य; पिपर्मि, पिपूर्वः, पिपूर्मः । सृ गतौ; लट्; शप्श्लुः; श्राविति द्विर्वचनम् ।

उरत् (VII. 4. 66.)—अभ्यासस्य ऋवर्णस्य अकारादेशो भवति ।
गुणस्य रपरत्वम्; हलादेशेषः; ससर्ति, ससृतः, सस्रति ॥

इति श्लुविकरणे लट् ॥

अथ दिवादौ श्यन्विकरणे लट्

1. दिवु क्रीडा-विजिगीषा - व्यवहार - युति-स्तुति-मोद-मद - स्वप्न-
कान्ति-गतिषु । लट्; तिप् । कर्तरि शप्ति प्राप्ते, दिवादिभ्यः श्यन् (III. 1.
69.)—दिवादिभ्यो धातुभ्यः श्यन् प्रत्ययो भवति कर्तृवाचिनि सार्व-
धातुके परतः । शपोऽपवादः । वीरुपधाया दीर्घ इकः (VIII. 2.
76.) इति वर्तमाने, हलि च (VIII. 2. 76.)—रेफकारान्तस्याङ्ग-
स्य धातोरुपधाया इको दीर्घो भवति हलि च परतः; दीव्यति,
दीव्यतः, दीव्यन्ति; दीव्यसि, दीव्यथः, दीव्यथ; दीव्यामि,
दीव्यावः, दीव्यामः । ध्रुङ् प्राणिप्रसवे । धात्वादेश्वस्सः (VI. 1.
94.)—धात्वादेः षकारस्य सकारादेशो भवति । ततो लट्; डित्वात्
आत्मनेपदम्; श्यन्; सूयते, सूयेते, सूयन्ते; इत्यादि । णह् बन्धने;
णो नः (VI. 1. 65.) इति नत्वम्; नह्यति, नह्यतः, नह्यन्ति;
इत्यादि । नह्यते, नह्येते, नह्यन्ते; इत्यादि च ॥

2. शिवु तन्तुसन्ताने । धात्वादेश्वस्सः (VI. 1. 64.) इति सत्वम् ।
हलि चेति (VIII. 2. 76.) दीर्घः; सीव्यति, सीव्यतः, सीव्यन्ति;
सीव्यसि, सीव्यथः, सीव्यथ; सीव्यामि, सीव्यावः, सीव्यामः ।
परिनिविभ्यस्सेवसितसयसिबुसहसुदस्तुस्वब्राम् (VIII. 3

70.)—परि नि वि इत्येभ्यः परतः सेवादीनां धातूनां सकास्य सुहागमस्य च मूर्धन्यादेशो भवति ; परिषीव्यति, निर्षीव्यति, विषीव्यति ।

असी उद्वेजने । वा भ्राश-भ्लाश-भ्रमु-क्रमु-कृमु-असि-श्रुटि-लषः (III. 1. 70.)—दुभ्राश्व दुभ्लाश्व दीप्तौ, भ्रमु अवस्थाने भ्रमु चलने—द्वयोरपि प्रहणम्, क्रमु पादविक्षेपे, कृमु ग्लाने, असी उद्वेजने, श्रुटी छेदने, लष कान्तौ, इत्येतेभ्यो धातुभ्यो वा श्यन् प्रत्ययो भवति ; भ्राशते भ्राश्यते, भ्लाशते भ्लाश्यते । श्यनि शमादित्वादीर्घः (VIII. 3. 74.); भ्रमति भ्राम्यति । क्रमः परस्मैपदेषु (VII. 3. 76.) इति दीर्घः ; क्रामति क्राम्यति । श्रिवुकृम्वाचमां शिति (VII. 3. 75.) इति दीर्घः ; क्लामति क्लाम्यति । असति अस्यति ; वृटेः श्यनभावे तुदादिभ्य-इशः (III. 1. 77.) इति शः ; श्रुटति श्रुट्यति ; लषति लष्यति ॥

3. दो अवखण्डने । ओतः श्यनि (VII. 3. 71.)—ओकारान्तस्याङस्य लोपो भवति श्यनि प्रत्यये परतः ; छति । **जनी** प्रादुर्भावे । **ज्ञाजनीर्जो** (VII. 3. 79.)—ज्ञा अवबोधने, जनी प्रादुर्भावे, एतयोर्धात्वोर्जा इत्यादेशो भवति शिति प्रत्यये परतः ; जायते । वा **वृत्तु** वर्तने । बाग्रहणेनात्र विकल्पेन श्यन्—वृत्त्यते ; पक्षे शपि वर्तते । **मृष** तितिक्षायाम् ; मृष्यति ; मृष्यते । **परैर्मृषः** (I. 3. 82.)—परिपूर्वा-न्मृषतेर्धातोः परस्मैपदं भवति ; कर्त्तृभिर्प्रायार्थोऽयमारम्भः ; परिमृष्यति । परेरिति किम् ? आमृष्यते । **शुचिर्** पूतीभावे । स्वरितेत् ; इरशब्दः हरितो वा (III. 1. 57.) इति विशेषणार्थः ; शुच्यति ; शुच्यते । **रञ्ज** रागे । अनिदितां हल उपधायाः कृञिति (VI. 4. 24.)

—आनीदितामज्ञानां हलन्तानाम् उपधाया नकारस्य लोपो भवति किति
 िकिति प्रत्यये परतः; रज्यति; रज्यते । राध साध संसिद्धौ । राधो-
 ऽकर्मकाद्धृद्धावेव (ग. सू.) इति अकर्मकाप्राधः श्यन् प्रत्ययो भवति
 वृद्धावेव गम्यमानायाम्; राध्यति । अन्यत्र श्नुः—राध्नोति । व्यध
 ताडने । प्रहि- ज्या - वधि - व्याधि - वाष्टि - विचति - वृश्चति - पृच्छति-
 भृउजतानां िकिति च (VI. 1. 16) इति संप्रसारणम् । संप्रसार-
 णाच्च (VI. 1. 108.) इति पूर्वरूपम्; विध्यति । शक विभाषितो
 मर्षणे । शक् इत्ययं धातुः मर्षणे विभाध्यते; उभयविकरणीत्यर्थः;
 शक्यति । अन्यत्र श्नुः—शक्नोति । शमामष्टानां दीर्घः श्यनि
 (VII. 3. 74.)—शमादीनामधानां धातूनां दीर्घो भवति श्यनि प्रत्यये
 परतः । शम्नु उपशमे—शाम्यति । तम्नु काङ्क्षायाम्—ताम्यति ।
 दम्नु उपशमे—दाम्यति । श्रम्नु तपसि खेदे च—श्राम्यति ।
 भ्रम्नु अनवस्थाने—भ्राम्यति । क्षम्नु सङ्गने—क्षाम्यति । क्लम्नु
 ग्लानौ—क्लाम्यति । मदि हर्षे—माद्यति । अष्टानामिति किम्? असु
 क्षेपणे—अस्यति । उपसर्गादस्यत्यृहोर्वा वचनम् (वा. I. 3.
 30.) इत्यात्मनेपदं विकल्पेन; पर्यस्यते, पर्यस्यति । यस्नु यने;
 दैवादिकः । यस्नोऽनुपसर्गात् (III. 1. 71.)—यस्यतेर्नित्यं श्यनि
 प्राप्ते अनुपसर्गाद्विकल्प उच्यते; अनुपसर्गाद्यसो वा श्यन् प्रत्ययो भवति;
 यस्यति । पक्षे शप्—यसति । सोपसर्गाभित्यं श्यन् प्रत्ययः; आ-
 यस्यति, प्रयस्यति । संयसञ्च (III. 1. 72.)—सोपसर्गाथोऽय
 मारम्भः; सम्पर्बाच्च यसो वा श्यन् प्रत्ययो भवति; संयस्यति, संयस-

ति । **जि मिदा** स्नेहने ; मिदेर्गुणः (VII.3.82.)—मिदेरङ्गस्य इको गुणो भवति सार्वधातुके परतः ; मेद्यति ॥

इति इयन्विकरणे लट् ॥

अथ स्वादौ इनुविकरणे लट् ॥

1. **घुञ्** अभिषवे । नकारलोपः ; प्रयोजनं सोमे **सुञ्** (III. 2. 90.) इति विशेषणम् । धात्वादेश्यस्सः (VI. 1. 64.) इति सत्वम् । धातुसंज्ञायां पूर्ववह्लादयः । शपि प्राप्ते, स्वादिभ्यः **इनुः** (III. 1. 73.)—स्वादभ्यो धातुभ्यः इनुप्रत्ययो भवति कर्तृवाचिनि सार्वधातुके परतः । शपोऽपवादः ; सार्वधातुकमपित् (I. 2. 4.) इति डित्त्वात् गुणाभावः । विकरणस्य सार्वधातुकार्धधातुकयोः (VII. 3. 84.) इति गुणः ; **सुनोति, सुनुतः**—हुस्नुवोस्सार्वधातुके (VI. 4. 87.) इति यणादेशः—**सुन्वन्ति ; सुनोषि, सुनुथः, सुनुथ ; सुनोमि ।** उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् (VI. 4. 106.) इत्यनुवर्तमान, लोपश्चास्यान्यतरस्यां **म्बोः** (VI. 4. 107.)—योऽयमुकारोऽसंयोगपूर्वः तदन्तस्य प्रत्ययस्यान्यतरस्यां लोपो भवति मकारवकाराद्योः प्रत्यययोः परतः ; **सुन्वः सुनुवः, सुन्मः सुनुमः** । एवमेव आत्मनेपदे—**सुनुते, सुन्वाते, सुन्वते ; सुनुषे, सुन्वाथे, सुनुध्वे ; सुन्वे, सुन्वहे सुनुवहे, सुन्महे सुनुमहे ॥**

2. **अश्** व्याप्तौ ; **अश्नुते, अश्नुवाते, अश्नुवते**—इत्यादि । शात् VIII. 4. 44.) इति अत्र श्रुत्वप्रतिषेधः । **चिञ्** नयने ; पूर्ववह्ल-

डादयः ; चिनोति, चिनुतः, चिन्वान्ति ; चिनोषि, चिनुथः, चिनुथ ; इत्यादि । भित्वात्—चिनुते, चिन्वाते, चिन्वते—
 इत्यादि च । हि गतौ ; पूर्ववल्ङडादयः ; हिनोति, हिनुतः, हिन्वन्ति ;
 इत्यादि । प्रपूर्वः ; हिनुमीना (VIII. 4. 15.)—हिनु मीना इत्येतयो-
 रुपसर्गस्थाभिर्मित्तादुत्तरस्य नकारस्य णकारादेशो भवति ; प्रहिणोति,
 प्रहिणुतः, प्रहिण्वन्ति । शक् शक्तौ ; शक्नोति, शक्नुतः ;
 संयोगपूर्वत्वान्नास्ति यणादेशः ; उवढादेशः—शक्नुवन्ति । श्रु श्रवणे ।
 श्रुवः श्रु च (III. 1. 74.)—श्रु इत्येतस्य श्रुप्रत्ययो भवति तत्सन्नि-
 योगन श्रु इति च आदेशः ; श्रुणोति, श्रुणुतः, श्रुण्वन्ति ; इत्यादि । समो
 गम्यच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्तिश्रुविदिभ्यः (I. 3. 29.)—सम्पूर्वेभ्यो
 गमि ऋच्छि प्रच्छि स्वरति अर्ति श्रु विदि इत्येतेभ्य आत्मनेपदं भवति ;
 संश्रुणुते, संश्रुण्वते, संश्रुण्वते । दन्धु दम्भने । अनदितां
 हल उपधायाः कृडिति (VI. 4. 24.)—अनिदितामङ्गानां हलन्ताना-
 मुपधाया नकारस्य लोपो भवति किति डिति प्रत्यये परतः । इत्यनुनासिक-
 लोपः ; दम्नोति, दम्नुतः, दम्नुवन्ति ; इत्यादि । ऋधु वृद्धौ ;
 ऋध्नोति, ऋध्नुतः, ऋध्नवन्ति । अक्ष व्याप्तौ ; भौवादिकः ।
 अक्षोऽन्यतरस्याम् (III. 1. 75.)—अक्षः अन्यतरस्यां श्रुप्रत्ययो
 भवति ; अक्ष्णोति । पक्षे शप् ; अक्षति । तक्षू त्वक्षू तनूकरणे ;
 भौवादिकः । तनूकरणे तक्षः (III. 1. 76.)—तनूकरणे वर्तमानात्
 तक्षः अन्यतरस्यां श्रुप्रत्ययो भवति । अनेकार्थत्वात् धातूनां विशेषोपादा-

नम्; तक्ष्णोति तक्षति वा काष्ठम् । तनूकरणे इति किम्? सन्तक्षति
वारिभः—तर्जयतीत्यर्थः ॥

इति श्नुविकरणे लट् ॥

अथ तुदादौ शविकरणे लट् ॥

1. तुद व्यथने । स्वरितेतुः पूर्वबल्लडादयः । तुदादिभ्यश्शः (III. 1. 77.)—तुदादिभ्यो धातुभ्यः शः प्रत्ययो भवति कर्तृवाचिनि सार्वधातुके परतः । शपोऽपवादः; डित्वात् गुणाभावः; तुदति, तुदतः, तुदन्ति ।
मृड् प्राणत्यागे । म्रियतेर्लुङ्गलिङोश्च (I. 3. 61.)—म्रियतेर्धातोर्लुङ्-
लिङ्विषययोश्चाद्वाधिनश्चैवात्मनेपदं भवति नान्यत्र । डित्वं स्वरार्थम् ।
रिङ् शयग्लिङ्गु (VII. 4. 28.)—ऋकारान्तानामङ्गाभां श यक्
इत्येतयोर्लिङि च यकारादावार्धधातुके परतोरिडादेशो भवति । इयडादेशः;
म्रियते, म्रियेते, म्रियन्ते; इत्यादि । भ्रस्ज पाके । अनुबन्धलोपः;
पूर्ववत् लडादयः । ग्रहि-ज्या-व्यि-व्यधि वष्टि-विचतीत्यादिना (VI. 1. 16.) सम्प्रसारणम्; झलां जश् झशि (VIII. 4. 53.) इति
झकारस्य दकारः; स्तोः श्रुना श्रुः (VIII. 4. 40.) इति दकारस्य
झकारः । शिष्टेच्चारणम्; भृज्जति, भृज्जतः, भृज्जन्ति । आत्मनेपदे
भृज्जते, भृज्जेते, भृज्जन्ते ॥

2. ओ व्रश् छेदने; व्यच्च व्याजीकरणे । ग्रहिज्यावधीति
सम्प्रसारणम्; पूर्वत्वञ्च; वृश्चति, वृश्चतः, वृश्चन्ति;
विचति, विचतः, विचन्ति । उच्छि उच्छे; इदितो

नुम्धातोः (VII. 1. 58.) इति नुमागमः ; उच्छति ।
 तृप तृम्फ वृसौ ; तृपति । अनदितामित्यनुनासिकलोपः ; शे तृम्फा-
 दीनां नुम् वाच्यः (वा. VII. 1. 59.) इति नुमागमः ; तृम्फति ।
 हृफ हृम्फ उल्लेखने; गुफ गुम्फ ग्रन्थे ; उभ उम्भ
 पूरणे ; शुभ शुम्भ शोभार्थे ; इत्यत्र हृफति हृम्फति, गुफति
 गुम्फति, उभति उम्भति, शुमति शुम्भति । इषु इच्छायाम् ;
 इषुगमियमाळः (VII. 3. 77.) इति षकारस्य छकारः ; इच्छति ।
 पृङ् व्यायामे ; व्यायाम उद्योगः । रिङ् शयग्लिङ्क्षिति (VII. 4.
 28.) रिङ् इत्यादेशः ; इयङादेशश्च ; प्रियते । षू प्रेरणं ; अभिपूर्वः परि-
 पूर्वश्च ; उवङादेशः ; उपसर्गात् सुनोतीत्यादिना (VIII. 3. 65.)
 मूर्धन्यादेशः ; अभिषुवति, परिषुवति । गृ निगरणे ; ऋत इद्वातोः
 (VII. 1. 100.) इति इत्वम् ; गिरति । अवात् प्रः (I. 3.
 51.)—अवपूर्वात् गिरतेरात्मनेपदं भवति ; अवगिरते । अचि विभाषा
 (VII. 2. 21.)—अचि परतो गिरतेः रेफस्य विभाषा लकारादेशो
 भवति ; गिलति, गिलतः, गिलन्ति । समः प्रतिज्ञाने (I. 3. 52.)
 —प्रः इत्यनुवर्तते ; प्रतिज्ञानमभ्युपगमः प्रतिश्रवणमङ्गीकरणमिति अनर्था-
 न्तरम् ; सम्पूर्वात् गिरतेर्धातोरात्मनेपदं भवति । शत सङ्गिरते, सहस्र,
 सङ्गिरते, नित्यं शब्दं सङ्गिरन्ते वैयाकरणाः । प्रच्छ शीप्सायाम् ;
 सम्प्रसारणम् ; पृच्छति । आङि नुप्रच्छयोरुपसङ्गधानम् (वा.
 1. 3. 21.) इति वचनादाङि आत्मनेपदं भवति ; आपृच्छते
 आपृच्छते, आपृच्छन्ते । दु मस्जो शुद्धौ ; अनुबन्धलोपः ; झलां

जश् ज्ञशि (VIII. 4. 53.) इति जश्वेन सस्य दः, तस्य श्रुत्वेन
जकारः; मज्जति, मज्जतः, मज्जन्ति । विश प्रवेशने; नेर्विशः
(I. 3. 17.)—निपूर्वादिशतेरात्मनेपदं भवति; निविशते ॥

3. मुच् मोक्षणे। लृकारस्थेत्संज्ञा; पुषादिद्युताद्युदितः परस्मैपदेषु
(III. 1. 55.) इति विशेषणं प्रयोजनम्। पूर्ववल्लडादयः। शे मुचादी-
नाम् (VII. 1. 59.)—मुचादीनामङ्गानां नुमागमो भवति शे परतः;
मुञ्चति, मुञ्चतः, मुञ्चन्ति । एवमेव मुञ्चते, मुञ्चते, मुञ्चन्ते ।

मुञ्चतिर्लुम्पतिश्चैव विदिर्लिम्पतिरेव च ।

सिञ्चिः कृतिः खिदिश्चैव पिशिञ्चाष्टौ मुचादयः ॥

लुप छेदने; विलुम्पति; विलुम्पते । विद् लामे; विन्दति;
विन्दते । लिप उषदेहे; लिम्पति; लिम्पते पिच्च क्षरणे; सिञ्चति;
सिञ्चते । कृती छेदने ; कृन्तति खिद परिघाते; खिन्दति ।
पिश अवयवे; पिशति । कुटादिः दिवादौ अन्तर्गणः; कुङ् शब्दे—
इति बावत् ॥

इति शबिकरणे लट् ॥

अथ रुधादौ श्रम्विकरणे लट् ॥

1. रुधिर् आवरणे। इर इत्संज्ञा; तस्य लोपः; प्रयोजनम् इरितो वा
(III. 1. 57.) इति विशेषणम् । रुधादितृष्टन्ताः नव स्वरितेतः । पूर्व-
वल्लडादयः। शाप प्राप्ते, रुधादिभ्यः श्रम् (III. 1. 78.)—रुधादिभ्यो

धातुभ्यः श्रम्प्रत्ययो भवति कर्तृवाचिनि सार्वधातुके परतः । स प्रत्ययः
मिच्वात् अन्त्यादयः परः । अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि (VII. 4.
2.) इति णत्वम्; झषस्तथोर्धोऽधः (VIII. 2. 46.) इति
धत्वम्; रुणद्धि । इनसोरलोपः (VI. 4.111.)—अ इत्येतस्य
अस्तेष्व अकारस्य लोपो भवति सार्वधातुके क्ङिति परतः । अनुस्वार-
परसवर्णौ । झरो झरि सवर्णे (VIII. 4. 65.)—इलः परस्य
झरो लोपो भवति वा सवर्णे झरि परतः । पूर्वत्रासिद्धामत्यासद्धत्वाण्णत्वा-
भावः; रुन्धः । एवमेव—रुन्धन्ति । चर्त्वम्—रुणत्सि, रुन्धः
रुन्ध; रुणध्मि, रुन्ध्वः, रुन्ध्मः । आत्मनेभाषायाम्—रुन्धे,
रुन्धाते, रुन्धते ॥

2. भुज् पालनाभ्यवहारयोः भुजोऽनवने (I. 3.66.)—भुजे-
धातोर्नवने अपालनार्थे वर्तमानादात्मनेपदं भवति । चोः कुरिति कुत्वम्;
खरि चेति चर्त्वम्; भुङ्क्ते, भुञ्जाते, भुञ्जते; भुङ्क्षे, भुञ्जाथे, भुङ्क्ष्वे;
भुञ्जे, भुञ्ज्वहे, भुञ्जमहे । अवनार्थे तु परस्मैपदमेव; भुनक्ति,
भुङ्क्तः, भुञ्जन्ति; इत्यादि । महीं भुनक्ति भूपालः, फलं भुङ्क्ते च वानरः ।
युजिर् योगे; भुनक्ति, युङ्क्तः, युञ्जन्ति; युनक्ति, युङ्क्थः,
युङ्क्थ; युनज्मि, युञ्ज्वः, युञ्ज्मः । प्रपूर्वः; प्रोपाभ्यां युजे-
रयज्ञपात्रेषु (I. 3. 64.)—प्र उप इत्येताभ्यामुत्तरस्य युजेर्धातोः अ-
यज्ञपात्रप्रयोगविषयादात्मनेपदं भवति; प्रयुङ्क्ते, प्रयुञ्जाते, प्रयुञ्जते;
उपयुङ्क्ते, उपयुञ्जाते, उपयुञ्जते; इत्यादि । अयज्ञपात्रेषु इति किम्?
द्वन्द्वं न्यञ्चि पात्राणि प्रयुनक्ति । भिदिर् विदारणे; भिनत्ति,
भिन्तः, भिन्दन्ति; भिन्ते, भिन्दाते, भिन्दते; इत्यादि ।

छिदिर् द्वधीकरणे; छिनात्ति, छिन्तः, छिन्दन्ति; छिन्ते, छिन्दाते, छिन्दते । रिचिर् विरेचने; रिणक्ति, रिङ्कः, रिञ्चन्ति; रिङ्के, रिञ्चाते, रिञ्चते । विचिर् पृथग्भावे; विनक्ति, विङ्कः, विञ्चन्ति; विङ्के, विञ्चाते, विञ्चते । क्षुदिर् सपेषणे; क्षुणक्ति, क्षुन्तः, क्षुन्दन्ति; क्षुन्ते, क्षुन्दाते, क्षुन्दते । उ छुदिर् क्षीप्तिदेवनयोः; उकारश्चापि इत्; छृणक्ति, छृन्तः, छृन्दन्ति; छृन्ते, छृन्दाते, छृन्दते । उ तृदिर् हिंसनादरणोः; उकार इत्; तृणात्ति तृन्ते; इत्यादि तृणत्तिवत् ॥

३. जि इन्धी दीप्तौ; खिद् दैन्ये; विद् विचारणे । तय एते अनुदात्तेतः; असोरिति (VI. 4. 111.) अकारलोपः । इन्धीविषये, इनाञ्जलोपः (VI. 4. 23.)—अ इति उत्सृष्टमकारो गृह्यते; तत उत्तरस्य नकारस्य लोपो भवति । इति नलोपः; इन्धे । अन्यत्र—खिन्ते, विन्ते ।

शिष्व विशेषणे; श्रुत्वम्; विशिनष्टि । पिष्व सम्पूर्णने; पिनाष्टि ।

भञ्जो आमर्दने । ओकार इत्; भ्राञ्जलोपः (VI. 4. 23.) इति नकारलोपः; भनक्ति, भङ्कः, भञ्जन्ति । तृह् हिंसायाम् । अस्व धातोः तृणह इम् (VII. 3. १2.)—तृणह इत्येतस्याङ्गस्य इमागमो भवति हलादौ पिति सार्वधातुके परतः । तृणह इति तृह्धातुनिर्देशः; हो ङः इति ङत्वम्; ङषस्तथोर्ध्वोऽङ्घः इति ङत्वम्; ङो ङ लोपः (VIII. 3. 18.) इति ङलोपः; घृनाष्टुः इति घृत्वम्; आङ्गुणः; तृणेढि, तृण्डः, तृहन्ति; तृणेक्षि, तृण्डः, तृण्डः; तृणेक्षि, तृहः, तृण्डः । हिंसि हिंसायाम् ।

अत इदितो नुम्धातोः इति नुम्; भ्रान्नलोपः इति नलोपः; हिनस्ति, हिंस्ति; हिंसन्ति; हिनस्ति, हिंस्यः, हिंस्य; हिनस्ति, हिंस्वः, हिंस्मः ॥

इति भ्रम्विकरणे लट् ॥

अथ तनादौ उविकरणे लट् ॥

1. तनु विस्तारे । पूर्ववल्लडादयः । शपि प्राप्ते, तनादि-
कृञ्भ्य उः (III. 1. 79.)—तनु विस्तारे इत्येवमादिभ्यो धातुभ्यः
कृञ्श्च उप्रत्ययो भवति कर्तृवाचिनि सार्वधातुके परतः । शपोऽपवादः ;
तनादिपाठादेव सिद्धे उप्रत्यये करोतेरुपादानं नियमार्थम् अन्यत् तनादि-
कार्यं मा भूदिति । तेन इह अकृत इत्यत्र, तनादिभ्यस्तथासोः (II.
4. 79.) इति विभाषा सिचो लुक् न भवति । तनोति, तनुतः,
तन्वन्ति; तनोषि, तनुथः, तनुथ; तनोमि, तनुवः तन्वः,
तनुमः तन्मः । अत्र लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः (VI. 4.107.)
इति विकल्पेन उकारलोपः । आत्मनेपदे—तनुते, तन्वाते, तन्वते ;
इत्यादि । मनु अवबोधने; मनुते, मन्वाते, मन्वते; मनुषे,
मन्वाथे, मनुध्वे; मन्वे, मन्वहे मनुषहे, मन्महे मनुमहे ॥

2. ङुङ्कृञ् करणे । आर्धधातुकं शेषः (III. 4.114.) इत्युप्रत्य-
यस्यार्धधातुकत्वात्, सार्वधातुकार्धधातुकयोः (VII. 3. ८4.) इति गुणः;
रपरत्वम्; पित्सु विकरणस्य च गुणः; करोति । अत उत् सार्व-
धातुके (VI. 4. 110.)—उप्रत्ययान्तस्य करोतेरकारस्य स्थाने
उकारादेशो भवति सार्वधातुके कृति परतः । तपरकरणं लघूपधगुणनिवृत्त्य-

र्थम् ; कुरुतः । यणादेशः ; हलि च (VIII. 2. 77.) इति दीर्घत्वे प्राप्ते,
न भकुर्धुराम् (VIII. 2. 79.)—रेफवकारान्तस्य भस्य कुर् धुर्
इत्येतयोश्च दीर्घो न भवति ; कुर्वन्ति । करोषि, कुरुथः, कुरुथ ;
करोमि । नित्यं करोतेः (VI. 4. 108.)—उप्रत्ययान्तस्य
करोतेरुकारस्य नित्यं लोपो भवति वकारमकाराद्योः प्रत्यययोः परतः ; कुर्वेः,
कुर्मः । एवमेव—कुरुते, कुर्वाते, कुर्वते ; कुरुषे, कुर्वाथे, कुरुध्वे ;
कुर्वे, कुर्वहे, कुर्महे । अनुपराभ्यां कृञः (I. 3. 79.)—कर्त्रभि-
प्राये क्रियाफले गन्धनादिषु च करोतेरात्मनेपदमुक्तम् ; तदपवादत्वेन पर-
स्मैपदं विधीयते ; अनुपराभ्यां पूर्वात् करोतेः परस्मैपदं भवति ; अनु-
करोति, पराकरोति । अनुपराभ्यामिति किम् ? उपकुरुते ॥

3. हिवि दिवि धिवि जिवि प्रीणनार्थाः ; कृचि हिं-
साकरणयोश्च । उभयत्र इदितो नुम् धातोः इति नुमागमः । धिन्विकृण्व्यो-
र च (III. 1. 8.)--धिन्विकृण्व्योः धात्वोरुप्रत्ययो भवति अकारश्चा-
न्तादेशः । अतो लोपः (VI. 4. 48.)—अकारान्तस्याङ्गस्य लोपो
भवत्यार्धधातुके परतः । इत्यकारलोपः ; तस्य स्थानिवद्भावात् धातोर्गुणो
न भवति ; पित्तु विकरणस्य गुणः ; धिनोति, धिनुतः, धिन्वन्ति ।
एवमेव—कृणोति, कृणुतः, कृण्वन्ति ॥

इति उविकरणे लट् ॥

अथ क्रयादौ आविकरणे लट् ॥

1. डुक्तीञ् इव्यविनिनये । अनुबन्धलोपः ; पूर्ववद्भातुसंज्ञायां
लडादयः । अथ शपि प्राप्ते, क्रयादिभ्यश्च (III. 1. 81.)—

क्रयादिभ्यो धातुभ्यः श्वा इति प्रत्ययो भवति कर्तृवाचिनि सार्वधातुके परतः । शपोऽपवादः ; णत्वम् ; क्रीणाति । ई ह्रस्वोः (VI. 4. 113.) इति ईकारादेशः ; क्रीणीतः । आभ्यस्तयोरातः (VI. 4. 112.) इत्याकारलोपः ; क्रीणन्ति । क्रीणासि, क्रीणीथः, क्रीणीथ ; क्रीणामि, क्रीणीवः, क्रीणीमः । परिव्यवेभ्यः क्रियः (I, 3, 18.)—अकर्त्रभिप्रायार्थोऽयमारम्भः ; परि वि अव इत्येतेभ्य उत्तरस्य क्रीणातेरात्मनेपदं भवति ; परिक्रीणीते, विक्रीणीते, अवक्रीणीते । वृङ् सम्भक्तौ ; वृणीते, वृणाते, वृणते ; वृणीषे, वृणाथे, वृणीध्वे ; वृणे, वृणीवहे, वृणीमहे । ग्रह उपादाने । ग्रहिज्यावयिव्याधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृञ्जतीनां क्ति च (VI. 1. 16.)—ग्रह उपादाने, ज्या वयोहानौ, वेच् तन्तुसन्ताने इत्यस्य वयिः, व्यथ ताडने, वश कान्तौ, व्यच व्याजीकरणे, वथू छेदने, प्रच्छ क्षीप्साम्, भ्रस्ज पाके, इत्येतेषां धातूनां क्ति प्रत्यये परतः सम्प्रसारणं भवति ; चकारात् किति च । सम्प्रसारणाच्चेति (VI. 1. 108.) परपूर्वत्वम् ; गृह्णाति, गृह्णीतः, गृह्णन्ति ; गृह्णासि, गृह्णीथः, गृह्णीथ ; गृह्णामि, गृह्णीवः, गृह्णीमः । आत्मनेभाषायाम्—गृह्णीते, गृह्णते, गृह्णते ; गृह्णीषे, गृह्णाथे, गृह्णीध्वे ; गृह्णे, गृह्णीवहे, गृह्णीमहे ॥

2. मीञ् हिंसायाम् । मीनातिः प्रपूर्वः । हिनुमीना (VIII. 4. 15.)—हिनु मीना इत्येतयोः धालोरुपसर्गस्थानिमित्तादुत्तरस्य नकारस्य णकारादेशो भवति ; प्रमीणाति, प्रमीणीतः, प्रमीणाति । एवमेव प्रमीणीते—इत्यादि । पूञ् पवने । प्वादीनां ह्रस्वः (VII. 3. 80.)—पूञ् पवने इत्येवमादीनां ह्रस्वो भवति शिति प्रत्यये परतः ; पुनाति, पुनीते ।

लूष् छेदने ; लुनाति, लुनीते । धूष् कम्पने ; धुनाति, धुनीते । शृष् हिंसायाम् ; शृणाति, शृणीते । पृष् पालनपूर्णयोः ; पृणाति, पृणीते । ज्या वयोहानौ । प्रहिज्यादिना सम्प्रसारणं पूर्वरूपत्वञ्च । हलः (VI. 4. 2.)—अङ्गावयवाद्बलः परं यत् संप्रसारणं तदन्तस्य अङ्गस्य दीर्घो भवति । इति दीर्घः ; ततो ह्रस्वः ; जिनाति, जिनीते । ज्ञा अवबोधने । ज्ञाजनोर्जा (VII. 3. 79.) इति जादेशः ; आदेशविधानसामर्थ्यात् प्वादीनां ह्रस्वो न भवति ; जानाति, जानीते । सम्प्रतिभ्यामनाध्याने (I. 3. 46.)—सम् प्रति आभ्यामुत्तरस्य जानातेरात्मनेपदं भवति, न त्वाध्याने । आध्यानमुत्कृष्टापूर्वकस्मरणम् ; सज्जानीते, प्रतिजानीते । कर्त्रभिप्राये क्रियाफले, अनुपसर्गाद्ब्रह्मः (I. 3. 76.)—अनुपसर्गाज्जानातेरात्मनेपदं भवति कर्तारं चेत् क्रियाफलमभिप्रैति । इत्यात्मनेपदम् ; देवदत्तो धर्मं जानीते ॥

3. स्तम्भु-स्तुम्भु-स्कम्भु-स्कुम्भु-स्कुम्भ्यः श्नुञ्च (III. 1. 82.)—आद्याश्चत्वारः सौत्रा धातवः रोधनार्था इत्येके ; स्कुञ् आप्रवणे—क्रयादिः ; एतेभ्यो धातुभ्यः आप्रत्ययो भवति श्नुञ्च । अनयो-रुभयोः डिस्वात् सर्वत्र अर्निदितामित्यादिना (VI. 4. 24.) नकारलोपः ; स्तम्भाति, स्तम्भोति ; स्तुम्भाति, स्तुम्भोति ; स्कम्भाति, स्कम्भोति ; स्कुम्भाति, स्कुम्भोति ; स्कुनाति, स्कुनोति ॥

इति भ्राविकरणे लट् ॥

अथ चुरादौ णिज्विकरणे लट् ॥

1. चुरादयः स्वार्थप्यन्ताः । चुर स्तेये । अकार उच्चारणार्थः ; चुर इति स्थिते, धातुसंज्ञायां, सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेना-
लोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् (III. 1. 25.)
—सत्यादिभ्यश्चूर्णशब्दपर्यन्तेभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः चुरादिभ्यो धातुभ्यश्च
णिच्प्रत्ययो भवति । लघूपथगुगः । सनाद्यन्ता धातवः (III. 1.
32.)—सन् क्यच् काम्यच् क्यङ् क्यष् आचार-क्लिप् णिच् यङ् यक्
आय ईयङ् णिङ् एतदन्ता ये तेऽपि धातवो भवन्ति ।

सन्क्यच्काम्यच्क्यङ्क्यषोऽथाचार-क्लिप् णिज्यङौ तथा ।

यगाय ईयङ् णिङ् चैते भवन्ति हि सनादयः ॥

इति धातुसंज्ञायां पूर्वभल्लादयः । तिप् ; शप् ; गुणाद्यादेशौ ;
चोरयति, चोरयतः, चोरयन्ति ; चोरयसि, चोरयथः, चोर-
यथ ; चोरयामि, चोरयावः, चोरयामः । णिच्चञ्च (I.
3. 74.)—णिजन्तादात्मनेपदं भवति कर्तारश्चेत् क्रियाफलमभि-
प्रेति ; चोरयते, चोरयेते, चोरयन्ते । पाल रक्षणे ; णिच् ;
लडादिकार्यम् ; पालयति, पालयते । अर्च पूजयाम् ; अर्च-
यति, अर्चयते । चिति स्मृत्याम् ; इदितो नुम् धातोरिति नुमागमः ;
चिन्तयति, चिन्तयते । लक्ष दर्शनाङ्गनयोः ; लक्षयति, लक्षयते ।
लङ् उपसेवायाम् । जिहोन्मथने लङो मिस्त्वं वाच्यम् इति मिस्त्वम् ;
पूर्वचणिच् । अत उपधायाः (VII. 2. 116.)—अङ्गोपधावा अकारस्य
स्थाने ञिति णिति च प्रत्यये परतः वृद्धिर्भवति । इति वृद्धौ, मितां
ह्रस्वः (VI. 4. 92.)—मित्संज्ञकानां धातूनामुपधाया ह्रस्वो भवति

णौ च परतः। लडादिकार्यम् ; लडयति । नान्ये मितोऽहेतौ (ग)
इति नास्ति चुरादिणिचां मित्वम् ; अत एव लाडयति पुत्रम् ।
बध संयमने ; बाधयति, बाधयते ॥

2. खड खडि भेदने; खाडयति, खण्डयति । खुडि
खण्डने ; खुण्डयति । वडि विभाजने ; वण्डयति । मडि
भूषायाम् ; मण्डयति । ज्ञा अवबोधने । मारणतोषणनिशामनेषु
ज्ञा (ग) इति ज्ञा-धातोः मित्वम् ; ज्ञप मिञ्च (ग)—अयं ज्ञाने ज्ञापने च
वर्तते—इति ज्ञप इत्यस्यापि मित्वम् ; णिच् । अतिह्रीब्लीरीकूयीक्ष्मा-
व्यातां, पुणौ (VII. 3. 36.)—अर्त्यादीनां धातूनामाकारान्तानां
च पुगागमो भवति णौ परतः । मितां ह्रस्वः (VI. 4. 92.) इति ह्रस्व-
त्वम् । मारणे—ज्ञपयति मृगान् व्याधः ; तोषणे—ज्ञपयति
विष्णुं भक्तः ; निशामने—ज्ञपयति रूपं लेखकः । चल गतौ ।
अस्य धातोः कम्पने चलिः (ग) इति मित्वम् । णिचि अत उपधायाः
(VII. 2. 116.) इति वृद्धिः ; मितां ह्रस्वः इति ह्रस्वत्वम् ; ततो
लडादिकार्यम् ; चलयति वृक्षान् वायुः । नान्ये मितोऽहेतौ (ग)
इति अहेतौ स्वार्थे णिचि ज्ञपादिभिन्ना मितो न भवन्ति ; अतः चालयति ।
कत संशब्दने । ऋत इडातोः (VII. 1. 100.) इत्यनुवर्त-
माने, उपधायाश्च (VII. 1. 101.)—धातोरुपधायाः ऋका-
रस्य इकारादेशो भवति । रपरत्वम् । हलि च (VIII. 2. 77.)
इति वर्तमाने, उपधायां च (VIII. 2. 78.)—धातोरुपधाभूतौ
यौ रेफकारौ हल्परौ तयोरुपधाया इको दीर्घो भवति ; कीर्तयति ।

वञ्चु प्रलम्भने ; वञ्चयति । गृधिवञ्चयोः प्रलम्भने (I. 3. 69.)
—गृधिवञ्चोर्ष्यन्तयोः प्रलम्भने वर्तमानयोरात्मनेपदं भवति । प्रलम्भनं
विसंवादनं मिथ्याफलाख्यानम् ; माणवकं वञ्चयते । प्रलम्भन इति
किम् ? अहिं वञ्चयति—परिहरतीत्यर्थः । घट संघाते । घटादयो
मितः (ग) इति मित्त्वम् ; णेच् ; अत उपधायाः इति वृद्धिः ; मितो
ह्रस्वः इति ह्रस्वत्वम् ; शप् ; गुणायादेशौ ; घटयति ॥

3. गुप् रक्षणे। गुप्धूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः(III.1.28.)
इत्यायप्रत्ययः ; लघूपधगुणः ; तदन्ताणिच् ; अतो लोपः ; गुणायादेशौ ;
गोपाययति, गोपाययते । धूप सन्तापे ; धूपाययति, धूपाययते ।
विच्छ गतौ ; विच्छाययति, विच्छाययते । पण व्यवहारे
स्तुतौ च ; पणाययति, पणाययते । पन च ; पनाययति, पनाययते ।
अत्र आयादय अर्धधातुके वा (III. 1. 31.)—आयादिप्रत्य-
या आर्धधातुके परतो वा भवन्ति । इति आयाभावपक्षे—गोपयति,
धूपयति, विच्छयति, इत्यादि भवति । ली द्रवीकरणे । लीलो-
र्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने (VII. 3. 39.)—
लीङ् ली ला इति त्रयाणामत्र ग्रहणम् ; ली ला इत्येतथोरन्य-
तरस्यां यथासङ्गं नुक् लुक् इत्येतावागमौ भवतः णौ परतः स्नेहविपात-
नेऽर्थे । स्नेहस्य द्रवीकरणं स्नेहविपातनम् ; घृतं विलीनयति । अन्यत्र
नुगभावपक्षे, विभाषा लीयतेः (VI. 1. 51.)—लीयतेर्धातोः त्यपि
एज्विषयेऽप्यलोऽन्त्यस्य स्थाने विभाषा आकारादेशो भवति । अर्तिद्वीत्या-
दिना (VII. 3. 36.) पुषागमः ; विलापयति । ला-धातोः कृता-

त्वस्य लीयतेश्च लुगागमे विलाययति । अन्यत्र आत्वाभावे वृद्धौ विलाययति । लेहद्रवे किम् ? लेहं विलापयति । लियस्सम्माननशालीनीकरणयोश्च (I. 3. 70.)—ली इति धातोः सम्माननशालीनीकरणयोः चकारात् प्रलम्भनेऽर्थेऽपि वर्तमानादात्मनेपदं भवति । प्रलम्भनशालीनीकरणपूजासु नित्यमात्वं भवत्यशिति । पुगागमः; जटाभिः उल्लापयते—पूजामधिगच्छतीत्यर्थः ; श्येनो वर्तिकाम् उल्लापयते—अभिभवतीत्यर्थः; बालम् उल्लापयते—वञ्चयतीत्यर्थः ॥

4. शिष अववोपयोगे । अवपूर्वः ; णिच् ; अवशेषयति । विपूर्वोऽतिशये वर्तते ; विशेषयति । धृष प्रसहने ; धर्षयति । आ धृषाद्वा (ग) इति धृषपर्यन्तं णिचो विकल्पः ; णिजभावे यथायथं विकरणा भवन्ति । इति णिजभावे धर्षति । पृची सम्पर्के ; रुधादित्वात् श्रम् ; प्रणक्ति । णिचि पर्वयति । ली श्लेषणे ; कथादित्वात् आ ; लिनाति । वृजी वर्जने ; रुधादित्वात् श्रम् ; वृणक्ति । णिचि वर्जयति । वृञ् वरणे ; स्वादित्वात् श्रुः ; वृणोति । णिचि वरयति । ज वयोहानौ ; श्यन् ; जीर्यते । णिचि जरयति ।
 रिचिर्^६ विरेचने ; श्रम् ; रिणक्ति । णिचि रेचयति । शिष्ट्ल विशेषणे ; विशिनष्टि । णिचि विशेषयति । पूञ् पवने ; कथादिः ; प्वादीनां ह्रस्वः (VII. 3. 80.) इति ह्रस्वत्वम् ; पुनाति । णिचि पावयति । प्रीञ् प्रीणने ; प्रीणाति । णिचि—धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्यः (VII. 3. 37. वा.)—इति प्रीणयति । अथ मोचनहर्षणयोः ;

भ्रष्टाति, भ्रथयति । आप्लु लम्भने ; आपति, आपयति ।
व्याप्तौ स्वादौ—आप्नोति । वच्च परिभाषणे ; अदादित्वात् शब्लुक् ;
धात्कि । णिचि—वाचयति । मार्ग अन्वेषणे ; मार्गयति । णिजभावं—
मार्गते । कठि शोके ; उत्कण्ठयति । अन्यत्र—उत्कण्ठते ।
मृजू शुद्धी ; मार्ष्टि । णिचि—मार्जयति । भू प्राप्तावात्मनेपदी ;
भवते । णिचि—भाषयते । सतायाम्—भवति, भाषयति ॥

5. अथ अदन्ताः । कथ वाक्यप्रबन्धे । इत उत्तरमदन्तो द्रष्टव्यः ।
अतो लोपः (VI. 4.48.) इत्यकारलोपः । अत उपधायाः (VII. 2.
116.) इति वृद्धौ प्राप्तायाम्, अचः परस्मिन् पूर्वविधौ (I. 1.57.)—
अजादेशः परानिमित्तः पूर्वविधौ कर्तव्ये स्थानिवद्भावात् । इति अतो लोपस्य
स्थानिवद्भावात् वृद्धेरभावः ; कथयति । गवेष मार्गणे ; गवेषयति ।
आ गवादात्मनेपदी (ग) । पद गतौ ; पदयते । गृह ग्रहणे ; गृह-
यते । मृग अन्वेषणे ; मृगयते । कुह विस्मापने ; कुहयते ।
शूर वीर विक्रान्तौ ; शूरयते, वीरयते । स्थूल परिवृहणे ;
स्थूलयते । अर्थ याज्जायाम् ; अर्थयते । सल सन्तानक्रियायाम् ;
सल्यते । गर्व माने ; गर्वयते । इत्येते आत्मनेपदिनः ।
सूत्र वेष्टने ; सूत्रयति । सूत्र प्रसवणे ; सूत्रयति । रुक्ष
पारुष्ये ; रुक्षयति । पार तीर कर्मसमाप्तौ ; पारयति,

तीरयति । वटि विभाजने ; वण्टयति । सङ्ग्राम युद्धे ;
सङ्ग्रामयति । अन्ध दृष्ट्युपसंहारे ; अन्धयति ॥

इति स्वार्थण्यन्तचुरादौ लट् ॥

इति लट्प्रकरणं समाप्तम् ॥

अथ लङ्प्रकरणम् ॥

अथ शब्दिककरणे लङ् ॥

1. अथ एतेभ्य एव धातुभ्यो लङ् विधीयते । भू सप्तायाम् । भूते (III. 2. 84.) इति वर्तमाने, अनद्यतने लङ् (III. 2. 111.)
—अतीतायाश्च रात्रेः पश्चिमो याम आगामिन्याश्च रात्रेः पूर्वो यामो यो दिवसः स काल एषोऽद्यतनः कालः ; अद्य भवमद्यतनम् ; अविद्यमानमद्यतनं यस्मिन्नित्यनद्यतनः कालः ; अविद्यमानाद्यतनभूतेऽर्थे वर्तमानात् धातोर्लङ् प्रत्ययो भवति । अकारङ्कारौ लुङ्लङ्लृङ्स्वङुदात्तः इति विशेषणार्थो । लुङ्लङ्लृङ्स्वङुदात्तः (VI. 4. 71.)—
लुङ् लङ् लृङ् इत्येतेषु परेषु अङ्गस्याडागमो भवति, स चोदात्तः । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु (III. 4. 97.), नित्यं ङितः (III. 4. 99.), इति वर्तमाने, इतश्च (III. 4. 100.)—ङिङ्कारसम्बन्धिनः परस्मैपदस्येकारस्य लोपो भवति । शबादिकार्यं पूर्ववत् ; अभवत् । तस्थस्थमिपां तान्तन्तामः (III. 4. 101.)—ङिङ्कारसम्बन्धिनां तस् यस् थ मिप् इत्येतेषां यथासङ्गं ताम् तम् त अम् इत्येत आदेशा भवन्ति ; अभवताम् । बहुवचने संयोगान्तस्य लोपः (VIII. 2. 23.)—संयोगान्तस्य पदान्तस्य लोपो भवति ; अभवन् । एवमेव—अभवः, अभवत्, अभवत ; अभवम् । स उत्तमस्य (III. 4. 98.) इत्यनुवर्तमाने, नित्यं ङितः (III. 4. 99.)—ङिङ्कारसम्बन्धिनः उत्तमपुरुषसकारस्य नित्यं लोपो भवति ; अभवाव, अभवाम ॥

2. एध वृद्धौ ; अनद्यतने लङ् ; आत्मनेपदम् ; शप् । लुङ्लङ्लृङ्स्वङुदात्तः (VI. 4. 71.) इति वर्तमाने, आङजादोनाम्

(VI. 4. 72.)—अजादीनामहानामाडागमो भवति लुङ् लङ् लृङ् इत्येतेषु परतः । आट्श्च (VI. 1. 90.)—आटोऽचि परतः पूर्वपरयोः स्थाने वृद्धिरेकादेशो भवति । डित्त्वादेत्वं सेभावश्च न ; ऐधत्, ऐधे-
ताम्, ऐधन्त ; रुत्वविसर्गौ—ऐधथाः, ऐधेथाम्, ऐधध्वम् ;
ऐधे, ऐधावहि, ऐधामहि । डुपचष् पाके ; अपचत्, अप-
चताम्, अपचन् ; अपचः, अपचतम्, अपचत ; अपचम्, अप-
चाव, अपचाम । आत्मनेपदे—अपचत, अपचेताम्, अपचन्त ;
अपचथाः, अपचेथाम्, अपचध्वम् ; अपचे, अपचावहि,
अपचामहि ॥

3. डुनदि समृद्धौ ; अनन्दत् इत्यादि । ध्वंसु अवसंसने ;
अध्यंसत, अध्वंसेताम्, अध्वंसन्त । व्येज् संवरणे ; अव्ययत्,
अव्ययताम्, अव्ययन् ; अव्ययत, अव्ययेताम्, अव्ययन्त ।
जि जये ; अजयत् इत्यादि । विपराभ्यां जेः (I. 3. 19.) इत्या-
त्मनेपदम् ; व्यजयत, व्यजयेताम्, व्यजयन्त । एवं पराजयत
इत्यादि । ष्मिङ् श्वद्वसने ; व्यस्मयत । श्रिष् सेवायाम् ;
अश्रयत्, अश्रयत । डीङ् विहायसा गतौ ; उदडीयत् ।
णीञ् प्रापणे ; अनयत्, अनयत । हेज् स्पर्धायां वाचि ;
अह्वयत्, अह्वयत । निसमुपविभ्यो हः (I. 3. 30.)
इत्यात्मनेपदम् ; न्यह्वयत, समह्वयत, उपाह्वयत, व्यह्वयत ।
स्पर्धायामाङ् (I. 3. 31.) इत्यात्मनेपदम् ; आह्वयत । मिह
सेचने ; अमेहत् । क्रीड् विहारे ; अक्रीडत् । क्रीडोऽनुसम्परिभ्यश्च

(I. 3. 21.) इत्यात्मनेपदम्; अन्वक्रीडत, समक्रीडत, पर्यक्रीडत । गुहू संवरणे; उपागूहत् । गुजि अव्यक्ते शब्दे; अगुजत् ॥

4. षिवु निरसने; क्लमु ग्लानौ; चमु भक्षणे । षिवुक्लम्वाचमां शिति (VII.3.75.) इति दीर्घः; अष्टीवत्, अक्लामत्, आचामत् । चमेराङ्पूर्वस्य ग्रहणादिह दीर्घो न भवति; अचमत् । क्रमु पादविक्षेपे । अनुपसर्गाद्वा (I. 3. 43.) इत्यात्मनेपदम्; क्रमः परस्मैपदेषु (VII. 3. 76.) इत्युपधादीर्घः; अक्रामत्, अक्रमत् । अनुपसर्गादिति किम् ? समक्रामत् । आङ उद्गमने (I. 3. 40.) इत्यात्मनेपदम्; आक्रमत् । ओपाभ्यां समर्थाभ्याम् (I. 3. 42.) इत्यात्मनेपदम्; प्राक्रमत्, उपाक्रमत् । इषु इच्छायाम्; गम्लु गतौ; यम उपरमे । इषुगमियमां छः (VII. 3. 107.) इति छादेशः; ऐच्छत्, अगच्छत्, अयच्छत् । पा पाने; घ्रा गन्धोपादाने; ध्मा शब्दाम्निसंयोगयोः; ष्ठा गतिनिवृत्तौ; ज्ञा अभ्यासे; दाण् दाने; दृशिर् प्रेक्षणे; क्लु गतौ; स्रु गतौ; शङ् शतने; षट् विशरणगल्यवसादनेषु—इत्येतेषां धातूनां पाप्त्रेत्यादिना (VII. 3. 78.) पिबादय आदेशा भवन्ति; अपिबत्, अजिघ्रत्, अधमत्, अतिष्ठत्, अमनत्, अयच्छत्, अपश्यत्, आच्छत्, अघावत्, शबेदिशतः (I. 3. 60.) इत्यात्मनेपदेन अशीयत्, असीदत् । सदिरप्रतेः (VIII. 3. 66.) इति मूर्धन्यादेशः; न्यषीदत् । दंश दंशने; षञ्ज सङ्गे; ष्वञ्ज परिष्वङ्गे । दंशसञ्जस्वजां शपि

(VI. 4. 25.) इलनुनासिकलोपः; अदशत्, असजत्, अस्वजत् ।
 उपसर्गात्सुनोतीत्यादिना (VIII. 3. 65.) मूर्धन्यादेशः; पर्यञ्जत् ।
 रञ्ज रागे; रञ्जेश्व (VI. 4. 26.) इत्यनुनासिकलोपः; अरजत् ।
 गुप् रक्षणे; धूप सन्तापे; विच्छ गतौ; पण व्यवहारे स्तुतौ च;
 पन च; अगोपायत्, अधूपायत्, अविच्छायत्, अपणायत्,
 अपनायत् । आयप्रत्ययरहितौ पणिपनी आत्मनेपदिनौ; अपणत्,
 अपनत् । ऋतेरीयङ् (III. 1. 29.) इति—आर्तीयत् । कमु
 कान्तौ; कमेणिङ् (III. 1. 30.) इति—अकामयत् । एवं भ्वादीनां
 धातूनां सर्वे नेयम् ॥

इति भ्वादौ शब्विकरणे लङ् ॥

अथ लुग्विकरणे लङ् ॥

1. अद् भक्षणे । लङ्; अदस्सर्वेषाम् (VII. 3. 100.)—
 अशोऽज्ञादुत्तरस्य अपृक्तप्रत्ययस्य पितः सार्वधातुकस्य अडागमो भवति
 सर्वेषाम् आचार्याणां मतेन । आडागमो वृद्धिश्च; आदत्, आत्ताम्,
 आदन्; आदः, आत्तम्, आत्त; आदम्, आद्, आत् । शीङ्
 खप्ते । शीङः सार्वधातुके गुणः (VII. 4. 21.) इति गुणः; अशेत्,
 अशयाताम्—शीङो ऋद् (VII. 1. 6.) इति ऋडागमः—अशेरत्;
 अशेथाः, अशयाथाम्, अशेष्वम्; अशायि, अशेवहि, अशेम-
 हि । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । ब्रुव ईद् (VII. 3. 93.); अब्रवीत्,

अब्रूताम्, अब्रुवन्; अब्रूवीः, अब्रूतम्, अब्रूत; अब्रूवम्, अब्रूव, अब्रूमा । आत्मनेपदे—अब्रूत, अब्रूवाताम्, अब्रूवत; अब्रूथाः, अब्रूवाथाम्, अब्रूध्वम्; अब्रूवि, अब्रूवहि, अब्रूमहि ॥

2. हन हिंसागल्योः । तिप्सिपोर्हल्ङ्यादिलोपः ; हन इति स्थिते अडागमः—अहन् । अनुदात्तोपदेशेत्यादिना (VI. 4. 31.) अनुनासिकलोपः—अहताम् । गमहनेत्यादिना (VI. 4. 98.) उपधालोपः; हो हन्तेरिति (VII. 3. 54.) घत्वम्; अग्नन् । एवमेव—अहन्, अहतम्, अहत; अहनम्, अहन्व, अहेन्म । आङो यमहनः (I. 3. 28.) इत्यात्मनेपदम्—आहत, आघ्राताम्, आघ्रत; आहथाः, आघ्राथाम्, आहध्वम्; आग्नि, आहन्वहि, आहन्महि । द्विष अप्रीतो । लङ्ङवस्थायामडागमः; तिप्, शप्, लृक्; इतश्च लोपः; लघूपधगुणः; हल्ङ्यादिलोपः; झलां जशोऽन्ते (VIII. 2. 39.) इति जस्त्वम्; वावसाने (VIII. 4. 56.) इति चत्वम्; अद्वेष्ट् अद्वेड्, अद्विष्टाम् । लङ्ङशकटायनस्य (III. 4. 111.) इत्यनुवर्तमाने, द्विषश्च (III. 4. 112.)—द्विष उत्तरस्य लङ्ङदेशस्य कर्तुंसादेशो भवति शाकटायनस्याचार्यस्य मतेन । जकारो जुसि चेति (VII. 3. 83.) विशेषणार्थः; अद्विषुः । अन्येषाम् आचार्याणां मतेन अद्विषन् । एवमेव—अद्वेष्ट् अद्वेड्, अद्विष्टम्, अद्विष्ट; अद्वेषम्, अद्विष्व, अद्विष्म । आत्मनेपदे—अद्विष्ट, अद्विषाताम्, अद्विषत; अद्विष्टाः, अद्विषाथाम्—झलां जश् झशि (VII. 4. 53.) इति जस्त्वम्, घृत्वम्, घकारस्य ढकारः—अद्विष्टृत्वम्; अद्विषि, अद्विष्वहि, अद्विष्महि ॥

3. **दुह्** प्रपूरणे । लङ्; अडागमः; तिप्; शब्लुक्; इतश्च लोपः; लघूपधगुणः ; हल्ङ्यादिलोपः ; दादेर्धातोर्धः (VIII. 2. 32.) इति हकारश्च घकारः ; भष्भावः ; जश्त्वेन घकारस्य गकारः ; चर्त्वम् ; अधोक् अधोग्, अदुग्धाम्, अदुहन्; अधोक् अधोग्, अदुग्धम्, अदुग्ध ; अदोहम्, अदुह्, अदुह्य । आत्मनेपदे—अदुग्ध, अदुहाताम्, अदुहत; अदुग्धाः, अदुहाथाम्, अदुग्ध्वम्; अदुहि, अदुहहि, अदुह्यहि । दिह् उपचये ; इकारस्यैकारो गुणः; अधेक् अधेग्, अदिग्धाम्, अदिहन्; अधेक् अधेग्, अदिग्धम्, अदिग्ध; अदेहम्, अदिह्, अदिह्य । एवमेव समदिग्ध, समदिहाताम्, समदिहत ; इत्यादि । लिह् आस्त्रादने ; हो ङः (VIII. 2. 31.) इति ङत्वम्; जश्त्वचर्त्वे; अलेद् अलेङ्, अलीढाम्, अलिहन्; इत्यादि । एवम् अलीढ, अलिहाताम्, अलिहत; इत्यादि । चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि ; स्कोस्संयोगाद्योरन्ते च (VIII. 2. 29.) इति कलोपः; ण्वत्वम्; आङ्पूर्वः; आचष्ट, आचक्षाताम्, आचक्षत ; आचष्टाः, आचक्षाथाम्, आचङ्क्षुम्; आचक्षि, आचक्ष्वहि, आचक्ष्महि ॥

4. **ईर** गतौ । आङजादीनाम् (VI. 4. 72.) इत्याद्; आटश्च (VI. 1. 90.) इति वृद्धिः ; ऐर्त्त, ऐराताम्, ऐरत ; ऐर्थाः, ऐराथाम्, ऐर्ध्वम्; ऐरि, ऐर्वहि, ऐर्महि । ईङ् स्तुतौ; स्तरि च (VIII. 4. 55.) इति चर्त्वम्, ण्वत्वेन तकारस्य ठकारः ; ऐट्, ऐडाताम्, ऐडत । ण्वत्वेन थकारस्य ठकारः; चर्त्वेन डकारस्य ठकारः,

पेष्टाः, पेष्टाथाम्, ईडजनीर्वे च (VII. 2.78.) इति इडागमः—
 पेष्टिध्वम्; पेष्टि, पेष्टवहि, पेष्टमहि । ईश ऐश्वर्ये; ब्रथादिना ष-
 त्वम्; पेष्ट, पेष्टाताम्, पेष्टत; पेष्टाः, पेष्टाथाम्, षत्वजस्त्वष्टवा-
 नि—पेष्टुध्वम्; ईशेर्वमीडागममिच्छन्ति विभाषा—पेष्टिध्वम्;
 पेष्टि, ऐश्वहि, पेष्टमहि । आस् उपवेशने; आस्त, आस्ताताम्,
 आस्तत; आस्थाः, आस्ताथाम्, श्लां जश् शशि (VIII.4.53.)
 इति षस्व दकारः—आदध्वम्, आसि, आदधहि, आदधमहि ।
 वस् आच्छादने; अवस्त, अवस्ताताम्, अवस्तत; अवस्थाः,
 अवस्ताथाम्, अवदध्वम्; अवसि, अवदधहि, अवदधमहि ।
 णिसि चुम्बने; अनिस्त, अनिसाताम्, अनिसत; अनिस्थाः,
 अनिसाथाम्, अनिध्वम्; अनिसि, अनिद्वहि, अनिदधमहि ।
 वा निसनिक्षनिन्दाम् (VIII. 4. 33.) इति विभाषा णत्वम्; प्राणि-
 स्त प्राणिस्त । श्व अभिममने; उतो वृद्धिर्लङ्के हलि (VII. 3.
 89.) इति वृद्धिः; अद्यौत्, अद्युताम्, अद्युवन; अद्यौः, अद्युतम्,
 अद्युत; अद्यवम्, अद्युव, अद्युम । यु मिश्रणे; अद्यौत्, अद्यु-
 ताम्, अद्युवन; इत्यादि । रु शब्दे; अरौत्, अरुताम्, अरुवन;
 इत्यादि । णु स्तुतौ; अनौत्, अनुताम्, अनुवन; इत्यादि ।
 ष्टु स्तुतौ; अभ्यष्टौत् इत्यादि । ऊर्णु आच्छादने ।
 गुणोऽपृक्ते (VII. 3. 91.)—ऊर्णोतेर्षातोरेषुक्ते हलि सार्वधातुके
 पिति परतो गुणो भवति ; और्णौत्, और्णुताम्, और्णुवन; इत्या-
 दि । प्रौर्णुत, प्रौर्णुवाताम्, प्रौर्णुवत ; इत्यादि च ॥

6. विद् ज्ञाने, अवेत्, अधिसाम् । सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च
(III. 4. 109.)—सिचोऽभ्यस्तसंज्ञकेभ्यो वेतेधोतरस्य शिङ्कारस्य
सेर्जुसादेशो भवति; अविदुः । सिपि धातो रुर्वा (VIII. 2. 74.) इत्य-
नुवर्तमाने, दृष्ट (VIII. 2. 75.)—धातोर्दकारस्य पदान्तस्य सिपि परतो
वा रुमवाति; अवेः । पक्षे जश्चत्वे—अवेत् अवेद् । समो गमृच्छो-
त्यादिना (I. 3. 29.) तद्; समचित्त, समविदाताम्, समवि-
दत् । अत्र वेत्तर्विभाषा (VII. 1. 7.)—वन्तेः परस्य ज्ञादेशस्य
अतो रुडागमो भवति वा । इति पक्षे रुट्; समविद्वत् । एवं समविद्वत्थाः,
समविदाताम्, समविद्वन्मू; समविदि, समविद्वहि, सम-
दिषादि । अस भवि । अस्तिसिचोऽपृक्ते (VII. 3. 96.)—
अन्तेरङ्गात् सिजन्ताधोतरस्य अपृक्तसार्वधातुकस्य ईडागमो भवति;
आसीत् । असोरङ्गोपः (VI. 4. 111.) इत्यकारलोपः, असिद्धवद्वा
भात् (VI. 4. 22.) इत्यकारलोपस्य असिद्धत्वात् आडागमः—आस्ताम्,
आसन्; आसीः, आस्तम्, आस्त; आसम्, आस्य, आस्य ।
मृजृष् षट्; अमाई अमाई, अमार्ष्टोम्, अमृजन् । मृजे-
रजादौ सङ्गमे विभाषा वृद्धिरिष्यते (भा.); इति पक्षे वृद्धिः—
अमार्जम् । सिपि, इतश्च (II. 4. 100.) इतीकारलोपः; प्रत्ययलक्ष-
णत्वादेन प्रधादिना प्राप्तवत्स्य, षटोः कस्वि (VIII. 2. 41.)
इति कर्त्तृप्राप्ते, वर्णाश्रयविधौ प्रत्ययलक्षणप्रतिषेधो वक्तव्यः (परि.
21.) इति नियमात् सिपि परतः कर्त्तृ न भवति; जश्चत्वे; अमाई
अमाई; अमम्-अमृष्टम्, अमृष्टः अमार्जम्, अमृज्य, अमृज्य ।
अथ परिसमाप्ते; अवक् अवक्, अवक्ताम्, अवक्ताम्; अवक्
अवक्, अवक्ताम्, अवक्ताम्; अवक्ताम्, अवक्ताम्, अवक्ताम् ॥

7. रुदिर् अश्रुविमोचने । रुदश्च पञ्चम्यः (VII. 3. 98.)—रुदादिभ्यः पञ्चम्यः उत्तरस्य हलादेरपृक्तस्य सार्वधातुकस्य ईडागमो भवति । लघूपधगुणः ; अरोदीत् । अङ्गार्थेगालघयोः (VII. 3. 99.)—रुदादिभ्यः पञ्चम्यः उत्तरस्य हलादेरपृक्तप्रत्ययस्य सार्वधातुकस्य अडागमो भवति गार्ग्यगालघवोर्मतेन ; अरोदत् । रुदादिभ्यस्सार्वधातुके (VII. 2. 76.) इति इडागमः—अरुदिताम्, अरुदन् ; अरोदीः अरोदः, अरुदितम्, अरुदित ; अरोदम्, अरुदिष, अरुदिम । जिष्पप् शये ; अस्वपीत् अस्वपत्, अस्वपिताम्, अस्वपन् ; इत्यादि । श्वस् प्राणने ; अभ्वसीत् अभ्वसत्, अभ्वसिताम्, अभ्वसन् ; इत्यादि । अन प्राणने ; प्राणीत् प्राणत्, इत्यादि । जक्ष भक्षहसनयोः ; अजक्षीत् अजक्षत् । जक्षित्यादयः षट् (VI. 1. 6.) इत्यभ्यस्तसंज्ञायां, सि-जभ्यस्तेत्यादिना (III. 4. 109.) क्तेर्जुसादेशः ; अजक्षुः । जागृ निद्राक्षये । जाग्रोऽविचिण्णलिङ्गस्तु (VII. 3. 85.)—जागर्ते-र्गुणो भवति विचिण्णलिङ्गवर्जिते प्रत्यये परतः । वृद्धिविषये प्रतिषेधविषयेऽपि यथा स्यादिति जागर्तेः गुण आरभ्यते ; हल्ङ्यादिलोपः ; अ-जागः, अजागृताम्, जुसि च (VII. 3. 83.) इति गुणः—अजागरुः । दरिद्रा दुर्गतौ ; अदरिद्रात्, अदरिद्रिताम्, अदरिद्रुः । शासु अनुशिष्टौ ; हल्ङ्यादिलोपः ; तिप्यनस्तेः (VIII. 2. 73.)—तिपि परतः सकारान्तस्य पदस्य अनस्तेर्दकारादेशो भवति ; चत्वंम् ; अशात् अशाद् । शास इदङ्ङ्लोः (VI. 4.

३४.) इत्युपधाया इत्वम् ; सासिबसिबसीनाम् (VII. 3. 60.)
 इति षत्वम्—अशिष्टाम्, अशासुः । सिपि धातो रुर्वा (VII.
 2. 74.)—सिपि परतः सकरान्तस्य धातोः रुर्भवति दकारो वा ;
 अशाः अशाद् । दीधीक् दीप्तिदेवनयोः ; अदीधीत । एरनेका-
 च इत्यादिना (VI. 4. 82.) यणादेशः—अदीध्याताम्, अदी-
 ध्यत ; अदीधीथाः, अदीध्याथाम्, अदीधीचम् । यीचर्णयो-
 दीधीवेभ्योः (VII. 4. 53.)—लोप इति वर्तते ; ५कारादौ इव-
 णादौ च प्रत्यये परतो दीधीवेभ्योलोपो भवति—इति अदीधि ; अदीधी-
 चहि, अदीधीमहि । वेवीक् वेतिना तुल्ये ; अवेवीत, अवे-
 व्याताम्, अवेव्यत । चकास्त् दीप्तौ ; तिप्यनलोः (VIII. 2.
 73.) इति इत्वम् ; वावसाने (VIII. 4. 56.) इति षत्वम् ;
 अचकात् अचकाद्, अचकास्ताम्, अचकासुः । वश का-
 न्तो ; वधादिना (VIII. 2. 36.) षत्वम् ; जश्चचत्वे ; अवद्
 अवद् । कित्सु प्रहिज्येति (VI. 1. 16.) सम्प्रसारणम् ; पूर्वरूपम् ;
 अजादित्वादावागमः ; आटवेति (VI. 1. 90.) वृद्धिः—औष्टाम्,
 औशान् ; अवद् अवद्, औष्टम्, औष्ट ; अवशम्, औश्च,
 औश्म । हुक् अपनयने ; उवसदेशः ; न्यहुत, न्यहुवाताम्,
 न्यहुवत ; इत्यादि ॥

इत्यन्तादौ लुग्विकरणे लङ् ॥

अथ जुहोत्यादौ इलुविकरणे लङ् ॥

1. जु दानादनयोः । णप् ; लङ् ; झी (VI. 1. 10.) इति द्वित्वम् ; अभ्यासकार्थम् ; अजुहोत्, अजुहुताम् । सिञ्जन्वस्तेत्यादिना (III. 4. 102.) सेजुजादेशः ; जुति च (VI. 1. 8. 83.) इति गुणः ; अवादेशः ; अजुह्वुः । जुधाब् धारणपोषणयोः, अदधात्, आभ्यस्तेत्यादिना (VI. 4. 112.) आकारलोपः ; दधत्-लोपः (VI. 2. 38.) इत्यभ्यासस्य भवभावः ; स्रि चोत् (VIII. 4. 55.) चत्वं—अद्यत्ताम्, अद्युः ; अद्यत् । जिभी भवे ; अविमेत्, भिमाऽन्यतरस्याम् (VI. 4. 105.) इति पक्षे इत्वं—अविमेताम् अविभीताम्, अविमयुः ; अविमेः, अविमेतम् अविभीतम्, अविमित अविभीतः ; अविमयम्, अविमिव अविभीद, अविमिम अविभीम । ह्री लजायाम्, आजिहेत्, आजिहोताम्, अजिह्वुः ; मजिहेः, इत्यादि । जुदान् दाने ; अददात्, अदत्ताम्, अददुः ; अदत् । अङ्गे शोऽनास्य-विहरणे (I. 3. 20.) इत्यात्मनेपदम्—आदत् ॥

2. णिचिर् शौचपोषणयोः । णिञान्त्रिणाणी गुणः झी (VII. 4. 75.) इत्यभ्यासस्य गुणः ; तिप्तिपोर्हङ्गादितोषः ; चोः कृः (VIII. 2. 30.) इति कृत्वम् ; पावसाने (VIII. 4. 56.) इति चत्वंम् ; अनेनेक् अनेनेक्, अनेनेकाम्, अनेनेजुः । नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके (VII. 3. 87.)—अभ्यस्तसंज्ञकस्य लवपचस्य च अजादौ पिति सार्व-

धातुके परतो गुणो न भवति; अनेनिजम् । तद्धि—अनेनित्, अनेनिजा-
ताम्, अनेनिजत । विचिर् पृथग्भावे ; अवेवेक् अवेवेग्,
अवेवेक्ताम्, अवेवेजुः; अवेवेक्त, अवेवेजातम्, इत्यादि ।
विडल् व्याप्तौ । पित्सु गुणः । हल्ङ्यादिलोपः ; जस्त्वचत्वे ; अवेवेद्
अवेवेक्, इत्यादि ; अवेविष्ट, अवेविषाताम्, इत्यादि च । ध्यास तु
दुस्तेन प्रकारस्य ढकारः ; अवेविद्द्वम् ॥

3. कुभृञ् धारणपोषणयोः । भृजामित् (VII. 4. 76.)
इति अभ्यासस्य इत्वम् ; पित्सु गुणः ; हल्ङ्यादिलोपः ; रेफस्य
विसर्जनीयः—अभिभः, अभिभृताम्, अभिभक्तः ; अभिभूत,
अभिभृताम्, इत्यादि । माङ् माने । इलादी, ई इत्यत्रोः (III.
4. 113.) इति ईत्वम् ; अमिमीत, अमिमाताम्, अमिरुत ।
ओहाङ् गतो ; अजिहीत । ओशाङ् त्यागे ; अजहात् ।
जहातेष (VI. 4. 116.) इति पक्षे इत्वम् ; अजहीताम् अज-
हिताम् । सिज्भ्यस्तेति (III. 4. 109.) सेः जुस् ; अजहुः ॥

4. ञङ् गतो । द्विचनम् ; पित्सु गुणो रपरः ; उरदत्वम् ;
हलादिदेशः (VI. 4. 60.) ; अतिपिपत्योश्च (VI. 4. 77.)
इत्वेभ्यासस्य इत्वम् ; अभ्यापत्य सवर्णे (VI. 4. 78.) इति इत्वम् ;
अङ्गान्तो वृद्धिश्च ; तिप्तिगोर्हल्ङ्यादिलोपः ; रेफस्य विसर्जनीयः ; येयः,
येयुताम्, येयक्तः ; येयः, येयुतम्, येयुत ; येयरम्, येयुय,
येयुम् । पृ पाङ्गनपूरणयोः । अतिपिपत्योश्च (VII. 4. 77.)

इत्थभ्यासस्व इत्वम् ; पित्सु गुणो रपरः ; हल्ङ्वादिलोपः ; रेफस्य विस-
 र्जनीयः ; अपिपः । उदोष्ठपूर्वस्य (VII. 1. 102.) इति उत्त्वम्,
 हलि च (VIII. 2. 77.) इति दीर्घः—अपिपूर्ताम्, अपिपरः ;
 इत्यादि । सृ गतौ । उरत् (VII. 4. 66.) इत्यभ्यासस्य अत्त्वम् ;
 रपरत्वम् ; हलादिशेषः ; पित्सु गुणो रपरः ; हल्ङ्वादिलोपः ; रेफस्य
 विसर्जनीयः ; अससः, अससृताम्, अससरः ॥

इति जुहोत्यादौ श्लुविकरणे लङ् ॥

अथ दिवादौ श्यन्विकरणे लङ् ॥

1. दिबु क्रीडादौ । श्यन् ; हलि च (VIII. 2. 77.)
 इति दीर्घः ; अदीव्यत् । पूङ् प्राणिप्रसवे ; प्रासूयत् । णह्
 बन्धने ; पर्यणह्यत् । षिबु तन्दुसन्ताने ; सिवादीनां वाङ्-
 व्यवायेऽपि (VIII. 3. 71.)—परिनिविभ्य इत्यादि उक्तम् ;
 ततस्त्रिवादीनां परिनिविभ्य उत्तरेषाम् अङ्व्यवायेऽपि मूर्धन्यादेशो वा
 भवति ; पर्यषीव्यत् पर्यसीव्यत्, न्यषीव्यत् न्यसीव्यत्,
 व्यषीव्यत् व्यसीव्यत् । वा आशेत्यादिना (III. 1. 70.) वि-
 भाषा श्यन् ; अम्नाश्यत् अम्नाशत् ; अम्लाश्यत् अम्लाशत् ;
 अम्नाम्यत् अम्नामत्, अक्राम्यत् अक्रामत् ; अन्नस्यत् अन्नसत् ;
 अनुद्ध्यत्, नुटः श्यनभावे, तुदादिभ्यः षाः (III. 1. 77.) इति
 प्रत्ययः—अनुटत् ; अलप्यत् अलपत् ॥

2. दौ अवलण्डने ; यतोः ओतस्त्वानि (III. 3. 71.)

इत्योकारलोपः; अवाद्यत् । **जनी** प्रादुर्भावे ; जादेशः ; अजायत ।
वृत् वर्तने ; अवृत्त्यत, अवर्तत । **मृष** तितिक्षायाम्; अमृष्यत्,
 अमृष्यत, पर्यमृष्यत् । **शुचिर्** पूतीमावे ; अशुच्यत् ।
रञ्ज रागे ; नकारलोपः ; अरज्यत्, अरज्यत । **राध**
 संसिद्धौ ; अराधोत् । राधोऽकर्मकादृद्धौ एव इति श्यनि—अराध्यत् ।
व्यध ताडने ; अविध्यत् । **शक्** विभाषितो मर्षणे; अशक्यत्,
 अशक्यत । पक्षे—अशक्नोत्, अशक्नुत । अशाम्यत्, अताम्यत्,
 अदाम्यत्, अश्राम्यत्, अम्राम्यत्, अक्लाम्यत्, अक्षाम्यत्,
 अमाद्यत्; अत्र शमामष्टानां दीर्घः श्यनि (VII. 3. 74.)
 इति दीर्घः । **असु** निरसने ; आस्यत् । उपसर्गादस्यत्युहोर्वा वचनम्
 (I. 3. 30. वा.) इति पक्षे आत्मनेपदम् ; पर्यास्यत, पर्यास्यत् ।
यसु प्रयत्ने ; अयस्यत्, अयस्यत् ; यसोऽनुपसर्गात् (III. 1. 71.)
 इति श्यन्विकल्पः । सोपसर्गे प्रायस्यत् । संपूर्वादापि संयसश्च (III. 1. 72.)
 इति श्यन्विकल्पः ; समयस्यत्, समयस्यत् । **मिदिदा** स्नेहने ;
 अमेद्यत् ; अत्र मिदेर्गुणः (VII. 3. 82.) इति गुणः ॥

इति दिवादौ श्यन्विकरणे लङ् ॥

अथ स्वादौ श्यन्विकरणे लङ् ॥

1. **षुञ्** अभिषवे । विकरणस्य गुणः ; श्रोः डित्वात् सर्वत्र
 धातोः गुणाभावः ; असुनोत्, असुनुताम्—दृशुवोस्सार्वधातुके (VI.

4.87.) इति यणादेशः—असुन्वन्; रुत्वविसर्गौ—असुनोः, असुन-
तम्, असुनुत; असुनवम्—लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः (VI. 4.
107.) इति उकारलोपो विकल्पेन—असुन्व असुनुव, असुन्म
असुनुम । इणन्तादुपसर्गात् उपसर्गात्सुनोर्तात्यादिना (VII. 3. 65.)
षत्वम्; अभ्युषोत् । ताडि—असुनुत, असुन्वाताम्, असुन्वत;
इत्यादि । अश् व्यसौ; आश्नुत, उवडादेशः—आश्नुवाताम्,
आश्नुवत । चिञ् चयने; अचिनोत्, अचिनुत ॥

2. हि गतौ; अहिनोत् । हिनुमीना (VIII. 4. 15.) इति
णत्वम्—प्राहिणोत् । शक् शक्नौ; अशक्नोत् । श्रु श्रवणे;
अश्रुणोत् । सम्पूर्वात् शृणोतेरात्मनेपदम्—समश्नुत । कथु
वृद्धौ; आध्नोत् । दम्भु दम्भने; अदम्भोत् । अक्षू व्याप्तौ;
अक्षोऽन्यतरस्याम् (III. 1. 75.); आक्ष्णोत् । पक्षे शपि—आक्षत् ।
तक्षू तनूकरणे; अतक्ष्णोत् । पक्षे शपि—अतक्षत् वाग्भिः ॥
इति स्वादौ श्नुविकरणे लङ् ॥

अथ तुदादौ शविकरणे लङ् ॥

1. तुद् तुद् दिश् भ्रस्ज् क्षिप् कृष्—एते षट्
स्वरितेतः; अतुदत्, अतुदत । भ्रस्ज् पाके; प्राहिज्येति (VI. 1.
16.) सम्प्रसारणम्; सकारस्य श्रुत्वेन शक्यः; तस्य जश्त्वेन जकारः;
अभृज्जत् । ओग्रश्च छेदने; अवृश्चत् । व्यच व्याजीकरणे;

अविचत् । प्रच्छ शीप्सायाम्; अपृच्छत् । उच्छी विवाधे;
औच्छत् । तृप तृप्फ तृप्तौ; अतृपत् । शे तृम्फादीनां नुम्
वाच्यः (VII. 1. 59.)—इति अतृम्फत् । दृफ दृम्फ उत्कृष्टे;
अदृफत्, अदृम्फत् । उभ उम्भ पूरणे; औभत्, औम्भत् ।
कृफ हिंसायाम्; आर्फत् । इषु इच्छायाम्; ऐच्छत् ॥

2. पृङ् व्यायामे; रिङ् शयाग्लिङ्ग (VII. 4. 28) इति रिङ्;
इयङ्; व्याप्रियत् । धू प्रेरणे; अभ्यधुषत् । गृ निगरणे; अघि
विभाषा (VIII. 2. 21.) इति रेफस्य वा लत्वम्; अगिरत्, अगि-
लत् । अवाद्गः (I. 3. 51.) इति तङ्; अवागिरत्, अवागिलत् ।
समः प्रतिज्ञाने (I. 3. 52.) इति तङ्; शतं समगिरत्, नित्यं शब्दं
समगिरन्त वैयाकरणाः । दुमस्जो शुद्धौ; अमज्जत् । विश
प्रवेशने; अविशत् । नेर्विशः (I. 3. 17.) इति तङ्; न्यविशत् ॥

3. मुच् मोक्षणे; शे मुचादीनाम् (VII. 1. 59.) इति नुम्;
अमुञ्चत्, अमुञ्चत । लुप् छेदने; अलुम्पत्, अलुम्पत ।
विद् लभे; अविन्दत्, अविन्दत । लिप् उपदेहे; अलि-
म्पत्, अलिम्पत । पिच्च क्षरणे; असिञ्चत्, असिञ्चत ।
कृती छेदने; अकृन्तत् । खिद् परिधाते; अखिन्दत् ।
पिश अवयवे; अपिशत् । मुचादयो वृत्ताः ॥

इति तुदादौ शबिकरणे लङ् ॥

अथ रुधादौ इनमविकरणे लङ् ॥

1. रुधिर् आवरणे । इरितो नव स्वरितेतः । श्रम्; निपूर्वः; हल्ङ्यादिलोपः; जस्त्वचत्वे; न्यरुणद् न्यरुणत् । श्रसोरलोपः (VI. 4. 111.) इत्यकारलोपः—न्यरुन्धाम्, न्यरुन्धन् । जस्त्वचत्वे; दश्च (VII. 2. 75.) इति वा रुत्वम्; न्यरुणः न्यरुणत् न्यरुणद्, न्यरुन्धम्, न्यरुन्ध; न्यरुणधम्, न्यरुन्ध्व, न्यरुन्धम् । तङि—न्यरुन्ध, न्यरुन्धाताम्, न्यरुन्धत । भुज् पालनाभ्यवहारयोः; अभुङ्क । अनवने तु परस्मैपदम्, भुजोऽनवने (I. 3. 66.) इति नियमात्; अभुनक् अभुनक् । युजिर् योगे; अयुनक् अयुनक् । प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु (I. 3. 64.) इति आत्मनेपदम्; प्रायुङ्क, उपायुङ्क । भिदिर् विदारणे; अभिनत् अभिनद्, अभिन्ताम्, अभिन्दन्; अभिनः अभिनत् अभिनद्, अभिन्तम्, अभिन्त । छिदिर् द्वैधीकरणे; अच्छिनत् अच्छिनद्; अच्छिन्त । रिचिर् विरेचने; अरिणक् अरिणक्; अरिङ्क । विचिर् पृथग्भावे; अविनक् अविनक्; अविङ्क । क्षुदिर् सम्पेषणे; अक्षुणत् अक्षुणद्; अक्षुन्त । उच्छदिर् दीप्तिदेवनयोः; अच्छृणत् अच्छृणद्; अच्छृन्त । उत्तदिर् हिंसानादरयोः; अतृणत् अतृणद्; अतृन्त । रुधाद्यास्तृदन्ता इरितः स्वरितेतः ॥

2. विद् विचारणे; अविन्त । शिष् विशेषणे; अशिनद् अशिनद्, अशिष्टाम्, अशिषन् । पिष् सङ्घर्षणे; अपिनद्

अपिनङ्, अपिष्टाम्, इत्यादि । भञ्जो आमर्दने; अनिदितामिति नलोपः; अभनक् अभनग्; भ्रान्नलोपः (VI. 4. 23.) इति नलोपः—
अभङ्गाम्, अभञ्जन् । तृह् हिंसि हिंसायाम्; तृणह इम् (VII. 3. 92.); गुणः; हृड्यबिति लोपः; हो ढः इति ढत्वम्; जश्चत्त्वे; अतृणेद् अतृणेङ्, ढत्वधत्वष्ट्वढलोपाः—अतृणढाम्, अतृम्हन् । हिंसेः इदित्वान्नम्; श्रसोरलोपः; तिप्यनस्तेः (VIII. 2. 73.) इति दत्वम्; अहिनत् अहिनद्, अहिंस्ताम्, अहिंसन् । सिपि धातो रुवां (VII. 2. 74.) इति रुः दकारो वा; अहिनः अहिनद् अहिनत्, इत्यादि ॥

इति रुधादौ इनभिवंकरणे लङ् ॥

अथ तनादौ उविकरणे लङ् ॥

1. तनु विस्तारे; सम्पूर्वः; समतनोत् । मनु अवबोधने; अमनुत् । डुक्रेञ् करणे; सम्पूर्वः; सम्पर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे VI. 1. 137.)—सम् परि उप इत्येतेभ्यः परस्य भूषणे वर्तमानस्य करोतेः सुडागमो भवति; संस्करोति । सुट् कात्पूर्वः (VI. 1. 135.) इति सुट् कात्पूर्वो भवति; कात्पूर्वग्रहणं सुटोऽनवयवत्वज्ञापनार्थम् । तेन संस्कृषीष्ट संस्क्रियते इत्यत्र, ऋतश्च संयोगादेः (VII. 2. 43.), गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः (VII. 4. 29.), इति संयोगादिलक्षणौ इङ्गुर्न न भवतः । टित्करणं सुट्स्तुस्वञाम् (VIII. 3. 70.) इति विशेषणार्थम् । अङ्भ्यासव्यवायेऽपि (VI. 1. 136.)—अङ्भ्यावायेऽप्यभ्यासव्य-

वायेऽपि सम् परि उप इत्येतेभ्यः परस्य भूषणे वर्तमानस्य कृञः सुट् कात् पूर्वो भवति ; समस्करोत् । भूषणे इति किम् ? उपाकरोत् । सम्पूर्वस्य कचिदभूषणेऽपि सुडिष्यते ; संस्कृतम् अन्नम् । अन्वकरोत् पराकरोत् इत्यत्र, अनुपराभ्यां कृञः (I. 3. 79.) इति कर्त्रभिप्रायेऽपि परस्मैपदम् । अधिनोत् अकृणोत् इत्यत्र, धिम्बिहृण्वोर च (III. 1. 80.) इत्युप्रत्ययः प्रकृतेरकारान्तादेशश्च ॥

इति तनादौ उविकरणे लङ् ॥

अथ क्रयादौ आविकरणे लङ् ॥

1. **कुक्तीञ्** द्रव्यविनिमये; भाप्रत्ययः; अक्रीणात् । ई इत्यधोः (VI. 4. 113.) इतीत्वम्; अक्रीणीताम् । आभ्यस्तयोरात् (VI. 4. 112.) इत्याकारलोपः; अक्रीणन् । मित्रादात्मनेपदमपि; अक्रीणीत । धृङ् सम्भक्तौ; अकृणीत । अह उपादाने; अकृणात् । **मीञ्** हिंसायाम्; अमीनीत, अमीनात् । हिनुमीना (VIII. 4. 15.) इति णत्वम्; प्रामीणात् । पूञ् पवने; प्रादीनां ह्रस्वः (VII. 3. 80.) इति ह्रस्वत्वम्; अपुनीत, अपुनात् । लृञ् छन्दे; अलुनात्, अलुनीत । धूञ् कम्पने; अधुनात्, अधुनीत । कूञ् हिंसायाम्; अकृणात्, अकृणीत । पृ पालनपूरणयोः; अपृणात् । **ज्या** बयोहानौ; प्राहिज्येति (VI. 1. 16.) सम्प्रसारणम्; परपूर्वत्वम्; इलः (VI. 4. 2.) इति दीर्घत्वे, प्रादीनां ह्रस्वः (VII. 3. 80.) इति

ह्रस्वत्वे कृते, अजिनात् । **ज्ञा** अवबोधने; ज्ञाजनोर्जा (VII. 3. 79.) इति जादेशः; मातुः समजानात् । अनाध्याने संप्रतिभ्यामिति (I. 3. 46.) तङ्; समजानीत, प्रस्यजानीत । विभाषितक्रयादयः—स्तन्मु—स्तुन्मु—स्कन्मु—स्कृन्मु—स्कृन्भ्यः श्नुश्च (III. 1. 82.) इति वा श्नाप्रत्ययः; अस्ताभ्रात् । पक्षे श्नुः; अस्ताभ्रोत् । अस्तुभात् अस्तुभ्रोत्, अस्कभ्रात् अस्कभ्रोत्, अस्कृभात् अस्कृभ्रोत्, अस्कृनात् अस्कृनोत् ॥

इति क्रयादौ आधिकरणे लङ् ॥

अथ चुरादौ णिज्विकरणे लङ् ॥

1. **चुर** स्तेये; अचोरयत्, अचोरयत । **पाल** रक्षणे; अपालयत्, अपालयत । **अर्च** पूजायाम्; आर्चयत्, आर्चयत । **चिति** स्मृत्याम्; अचिन्तयत्, अचिन्तयत । **लक्ष** दर्शनाङ्गनयोः; अलक्षयत्, अलक्षयत । **ओलङि** उत्क्षेपणे; औलण्डयत् । ओकारस्य इत्त्वपक्षे—अलण्डयत । **बाध** संयमने; अबाधयत् । **खडि** भेदने; अखण्डयत् । **वर्ण** वर्णने; अवर्णयत् । **मडि** भूषायां हर्षे च; अमण्डयत् । **ज्ञा** अवबोधने; मारणतोषणनिशामनेषु **ज्ञा** (ग.) इति **ज्ञा**; ज्ञप मिथ (ग.) इति मित्त्वम्; अज्ञपयत् मृगान्ग्याधः । **चल** कम्पने; उचलादिः; कम्पने चलिः (ग.) इति अस्य कम्पने चलयतेः मित्त्वम्; अचलयत् वृक्षान् वायुः । **कृत** संशब्दने; उपधायाश्च (VII. 1. 101.) इति रपरम् इत्वम्;

उपधायां च (VIII. 2. 78.) इति दीर्घः ; अकीर्तयत् । वञ्चु
गतौ ; अहिम् अवञ्चयत्—पर्यहरत् इत्यर्थः । गृधिवञ्चयोः प्रलम्भने
(1. 3. 69.) इति तङ् ; माणवकम् अवञ्चयत् । घटं वेष्टायाम् ;
अघटयत् ॥

2. गुपू रक्षणे ; अगोपाययत् । ली श्लेषणे ; लीलो-
नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहनिपातने (VII. 3. 39.) इति
नुग्लुगावागमौ क्रमात् भवतः ; घृतं व्यलीनयत् । विभाषा लीयतेः
(VI. 1. 51.) इति आत्वम् ; प्रलम्भनशालीनीकरणयोश्च णौ नित्यमात्वम्
(वा.) इति णौ परतः नित्यमात्वं भवति ; पुगागमः ; व्यलापयत्
घृतम् । शिष असर्वोपयोगे ; अशेषयत् । विपूर्वोऽतिशये वर्तते ;
व्यशेषयत् । आ धृषाद्वा (ग.) इति अन्यत्र यथायथं विकरणा भवन्ति ।
श्रम् ; अपृणक् ; पक्षे अपर्चयत् । श्रा ; अमीनात् । श्रुः ; अवृणोत् ।
श्यन् ; अजीर्यत् । शपो लुक् ; अवक् । मार्गं अन्वेषणे ; अमार्गयत् ।
णिजभावपक्षे मार्गमाणः इति भवति । अधर्षयत् ; पक्षे अधर्षत् ॥

3. अथ अदन्ताः । कथं वाक्यप्रबन्धे ; अकथयत् ।
गवेष मार्गणे ; अगवेषयत् । आ गर्वादात्मनेपदिनः । पदं गतौ ;
अपदयत् । गृहं गर्हणे ; अगृहयत् । मृगं अन्वेषणे ; अमृ-
गयत् । कुहं विस्मापने ; अकुहयत् । शूरं वीरं विकान्तौ ;
अशूरयत्, अवीरयत् । स्थूलं परिवृंहणे ; अस्थूलयत् ।
अर्थं उपयाच्ञायाम् ; आर्थयत् । सत्रं सन्तानक्रियायाम् ;

असूत्रयत् । गर्भे माने; अगर्वयत् । इत्यागर्वायाः । सूत्र
वेष्टने; असूत्रयत्, असूत्रयत् । मूल प्रलवणे; अमूलयत्, असूत्र-
यत् । रूक्षे पारुष्ये; अरूक्षयत्, अरूक्षयत् । पार तीर कर्मसमाप्तौ;
अपारयत्, अपारयत्; अतीरयत्, अतीरयत् । सङ्ग्राम युद्धे;
असङ्ग्रामयत्, असङ्ग्रामयत् । अन्ध दृष्ट्युपघाते; आन्धयत्,
आन्धयत् । एवं चुरादौ सर्वत्र बोध्यम् ॥

इति चुरादौ लङ् ॥

इति लङ्प्रकरणं समाप्तम् ॥

— — —

अथ लोट्प्रकरणम् ॥

शब्विकरणे लोट् ॥

1. अथैतेभ्यो धातुभ्यो लोट् । विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसम्प्रश्न-
प्रार्थनेषु लिङ् (III. 3. 161.) इत्यनुवर्तमाने, लोट् च (III. 3.
162.)—विध्यादिष्वर्थेषु विद्यमानात् धातोर्लोट् प्रत्ययो भवति । आशि-
षि लिङ्लोटौ (III. 3. 73.)—आशीर्विशिष्टेष्वर्थेषु वर्तमानाद्घातोः
लिङ्लोटौ प्रत्ययौ भवतः । भू सत्तायाम् । लस्य स्थाने तिप्; शप्; गुणा-
वादेशौ । एरुः (III. 4. 86.)—लोडादेशानां परस्मैपदानामिकारस्य
उकारादेशो भवति; भवतु । तुह्योस्तातडाशिष्यन्यतरस्याम्
(VII. 1. 35.)—तु हि इत्येतयोर्लोडादेशयोरशिषि वर्तमानयोः तातडा-
देशो भवति अन्यतरस्याम् । तातडो डकारः गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थो नान्त्यादेशा-
र्थः; अतस्सर्वादेशस्तातड् भवति । डित्वाच्चास्य स्थानिवद्भावाद्यत् पितृत्वं
प्राप्नोति तन्निवर्तते, डित्त्वं पित्र भवति—इति भाष्यात् । तेन ब्रूतादित्यत्र
ब्रुव ईट् (VII. 3. 93.) इति ईडागमो न भवति; तथा गुणवृद्धौ न
भवतः । तथाचोक्तम्—

तातडि डित्त्वं संक्रमकृत् स्यादन्यविधिश्चेत्तच्च तथा न ।

हेरधिकारे हेरधिकारो लोपविधौ तु शापकमाह ॥

तातडो डित्त्वसामर्थ्याश्रयमन्यविधिस्स्मृतः ।

न तद्वदनडादीनां तेन तेऽन्यविकारजाः ॥

अयमर्थः । ननु जीवताद्भवान्, जीवतास्त्वम्, इत्यादिषु सर्वत्र
सर्वादेश एव तातड् दृश्यते । अतो डित्करणं किमर्थम् इत्याशङ्क्याह तात-
डिति । तातडि डित्त्वं संक्रमकृत् स्यात्—तातडो यत् डित्करणं तत् कर्म-

कृतस्यात् । सङ्गमो नाम गुणवृद्धिप्रतिषेधः ; गुणवृद्धिप्रतिषेधकृत् स्यादित्यर्थः ।
यस्मान्गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थं डित्करणं तस्मात् सर्वादेशस्तातङ् भवति । अन्य-
विधिष्वेतत् तथा न इत्यस्य कोऽर्थः ? यदि तातङो ङिच्च (I. 1. 53.)
इत्यन्यविधिः प्रयोजनं, तदा ब्रूतात् मृष्टात् इत्यत्र गुणवृद्धिप्रतिषेधकृत् स्यात्
इत्यर्थः । हेरधिकारे इति—जीव त्वम् इत्यत्र यथा अतो हेः (VI. 4.
105.) इति हेर्लुक् तथा जीवतात् त्वम् इत्यत्रापि स्थानिवद्भावेन हित्वात्
लुक् कस्मान्न भवति ? हुङ्गल्भ्यो हेर्धिः (VI. 4. 101.) इति सूत्रात्
हेरित्यधिकारे पुनः अतो हेः (VI. 4. 105.) इति हेरधिकरणं लोपविधौ
ज्ञापकमित्याशयेनाह हेरधिकारे इत्यादिना । कथम् ? स्थानिवद्भावेन तातङो
हित्वमवलम्ब्य अतो हेः इति लुक् न भवति, किन्तु साक्षाद्देरेव लोपो भवति ।
इत्युक्तार्थमेव सङ्गृह्य सुखबोधार्थमाह तातङ् इति । तातङः तातङादेश-
विधानस्थले तातङादेशस्य यत् डित्करणं तत्सामर्थ्यात् तद्वलात् अयं
तातङ् अन्यविधिः न स्मृतः ; आचार्येण गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थमेव डित्करणं
कृतमिति भावः । तर्हि तातङिव अनङादीनामपि डित्करणं किं न स्यादित्याश-
ङ्क्याह न तद्वदिति । यतः कारणात् अनङादीनां डित्करणं तातङ् न भवति
तेन कारणेन ते अनङादयः अन्यविकारजाः अन्यादेशा इत्यर्थः । डित्करण-
सामर्थ्यादिति शेषम् ; भवतात् । लोटो लङ्वात् (III. 4. 85.)—
लोटो लङ्वात् कार्यं भवति । तेन तामादयः सलोपश्च भवतः । अङाटो
कस्मान्न भवतः ? विदो लटो वा (III. 4. 83.) इत्यतो वाग्रहणमनुवर्त-
ते ; सा च व्यवस्थितविभाषा भवति ; भवताम्, भवन्तु । इह भवन्तु
इत्यत्र तातङादेशो न भवति । कुतः ? अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य ग्रहणम्
(परि. 14.) इति निषेधात् ; हेः समिधानादेकवचनस्यैव प्रतीत्यर्थः ।
सेर्हपिच (III. 4. 87.)—लोटादेशस्य सेर्हरादेशो भवति, सः

अपिच । स्थानिवद्भावप्राप्तं पितुं प्रतिषिध्यते । चिणो लुक् (VI. 4. 104.) इति वर्तमाने, अतो हेः (VI. 4. 105.)—अकारान्तादङादुत्तरस्य हेर्लुग्भवति ; भव । तातडि—भवतात् । लङ्ङत्—भवतम्, भवत । मेर्निः (III. 4. 89.)—लोडादेशस्य मेः नि इत्यादेशो भवति । आङुत्तमस्य पिच (III. 4. 92.)—लोट्सम्बन्धिन उत्तमपुरुषस्य आङागमः ; सः पिच भवति ; भवानि । हिन्योरुत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः (वा. III. 4. 86.) इति वा, विधानसामर्थ्याद्वा, एरुः (III. 4. 86.) इति हिन्योरुत्वं न भवति । सलोपः ; भवाच, भवाम ॥

2. एध दृष्टौ । एत्वे कृते, आभेतः (III. 4. 90.)—लोट्सम्बन्धिन एकारस्य आमादेशो भवति ; एधताम्, एधेताम्, एधन्ताम् । सवाभ्यां वामौ (III. 4. 91.)—सकारवकाराभ्यामुत्तरस्य लोट्सम्बन्धिन एकारस्य यथासङ्गं व अम् इत्येतावादेशौ भवतः ; एधस्व, एधेथाम्, एधध्वम् । एत ये (III. 4. 93.)—लोट्सम्बन्धिन उत्तमपुरुषैकारस्य ऐकारादेशो भवति । आमोऽपवादः । आङुत्तमस्य पिच (III. 4. 92.) ; आटश्च (VI. 1. 90.) इति कृदिः ; पश्चाद्बृद्धिरेचीति कृदिः—एधै, एधावहै, एधामहै । एवमेव—पचतु पचतात्, पचताम्, पचन्तु ; पचताम्, पचेताम्, पचन्ताम् ; नन्दतु नन्दतात्, नन्दताम्, नन्दन्तु ; ध्वंसताम्, ध्वंसेताम्, ध्वंसन्ताम् ; व्ययतु व्ययतात्, व्ययताम्, व्ययन्तु ; व्ययताम्, व्ययेताम्, व्ययन्ताम् ; जयतु जयतात्, जयताम्, जयन्तु ; विजयताम्, विजयेताम्, विजयन्ताम् ; पराजयताम्, पराजयेताम्, पराजयन्ताम् ; श्रयतु श्रयताम्, श्रयताम्, श्रयन्तु ; नयतु नयतात्, नयताम्, नयन्तु—इत्यादीनि भवन्ति । सम्माननत्वे सङ्गनाच्चाद्यः ।

करणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः (I. 3. 36.)— अकर्त्र-
भिप्रायार्थोऽयमारम्भः ; सम्माननादिषु विक्षेपणेषु सत्सु नयतेर्धातो-
रात्मनेपदं भवति । सम्माननं पूजनम् ; नयतां चार्वा लोकायते—
चार्वा बुद्धिः, तत्सम्बन्धादाचार्योऽपि चार्वा ; सः लोकायते चार्वाकशास्त्रे
पदार्थान् नयतां गमयतु; बह्वीभिरुपपत्तिभिः स्थिरीकृत्य शिष्येभ्यः प्रतिपाद-
यतु ; ते च युक्तिभिः स्थाप्यमानाः पूजिताः स्युः । उत्सञ्जनमुत्क्षेपणम् ;
माणवकमुदानयताम्—उत्क्षिपत्वित्यर्थः । आचार्यकरणे; माणवक-
मुपनयताम्—आत्मानमाचार्योर्कवेन् माणवकमात्मसमीपं प्रापयत्वित्यर्थः ।
ज्ञानं प्रमेयनिश्चयः ; नयतां चार्वा लोकायते—तत्र प्रमेयं निश्चिने-
तु इत्यर्थः । भृतिर्वेतनम् ; कर्मकरान् उपनयताम्—भृतिदानेनात्म-
समीपं प्रापयत्वित्यर्थः । विगणनम् ऋणादेर्निर्यातनम् ; आदिशब्देन कर-
शुल्कदण्डादीनां ग्रहणम् ; निर्यातनं प्रक्षेपणम् ; मद्राः करं नयन्ताम्—
निर्यातयन्तामित्यर्थः । व्ययो धर्मादिषु विनियोगः ; शतं विनयन्ताम्—
धर्माथर्थं विनियुज्यतामित्यर्थः । कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि (I. 3.
37.)—नयतेः कर्ता देवदत्तादिलंकारवाच्यः ; कर्तृस्थे कर्मण्यशरीरे सति
नयतेरात्मनेपदं भवति । शरीरं प्राणिकायः ; तदेकदेशोऽपि शरीरम् ;
मन्युं विनयताम्—शमयत्वित्यर्थः । कर्तृस्थे इति किम् ? देवदत्तो
यज्ञदत्तश्च श्रेष्ठं विनयतु । अशरीरे इति किम् ? गडुं विनयतु । कर्मणीति
किम् ? बुद्ध्या विनयतु ॥

३. रमु क्रीडायाम् ; रमताम् । व्याकृपरिभ्यो रमः (I. 3.
83.) — रमतेरनुदात्तात्वादात्मनेपदे प्रप्ते अनेन परस्मैपदं विधीयते ;
वि- व्याकृ परि इत्येवपूर्वात् रमतेर्धातोः परस्मैपदं भवति ; विरमतु,

आरमतु, परिरमतु । उपाञ्च (I. 3. 84.)—उपपूर्वाद्रमतेधातोः परस्मैपदं भवति ; उपरमतु देवदत्तो यज्ञदत्तम्, उपरमयतु इति यावत् । अन्तर्भावितृण्यर्थोऽत्र रमिः सकर्मको भवति । पृथग्योगकरणमुत्तरार्थम् ; अकर्मकाद्विभाषां वक्ष्यति सा उपपूर्वादेव यथा स्यादिति । विभाषाऽकर्मकात् (I. 3. 81.)—उपादिति वर्तते ; उपपूर्वाद्रमतेरकर्मकात् विभाषा परस्मैपदं भवति । यावद्भुक्तम् उपरमतु अथवा उपरमताम्—निवर्ततामित्यर्थः । आशिषि नाथ उपसङ्ख्यानम् (वा. I. 3. 21.) इति आशिषि गम्यमानायां नाथतेरात्मनेपदं भवति । षष्ठीविधानप्रकरणस्थेन आशिषि नाथः (II. 3. 55.) इत्यनेन षष्ठीः सर्पिषो नाथताम्, मधुनो नाथताम्—मधु सर्पिश्च आश्रयस्तामित्यर्थः । आशिषीति किम् माणवकम् उपनाथतु अन्न पुत्रक अधोऽध्वेति—याचतु इत्यर्थः । क्रमु पादावक्षेपे । वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः (I. 3. 38.)—शेषात्कर्तरि परस्मैपदे प्राप्ते वृत्त्यादिष्वर्थेषु क्रमते धातोरात्मनेपदं भवति । वृत्तिरप्रतिबन्धः, सर्ग उत्साहः, तायनं स्फीतता । वृत्तौ—ऋशु अस्य क्रमताम् बुद्धिः—न प्रतिहन्यतां बुद्धिः इत्यर्थः । सर्गे—व्याकरणाध्ययनाय क्रमताम् बुद्धिः—उत्साहयतामित्यर्थः । तायने—नास्मिन् शास्त्राणि क्रमन्ताम्—न स्फीतान् भवन्तु इत्यर्थः । उपपराभ्याम् (I. 3. 39.)—वृत्तिसर्गतायनेष्विति वर्तते ; उपपरापूर्वात् क्रमतेधातोः वृत्तिसर्गतायनेषु वर्तमानात् आत्मनेपदं भवति ; उपक्रमताम्, पराक्रमताम् । वृत्त्यादिभ्योऽन्यत्र—उपक्रामतु, पराक्रामतु । उपपराभ्यामिति नियमार्थत्वात् वृत्त्यादिष्वर्थेषु संक्रामतु इत्येव । वेः पादविहरणे (I. 3. 41.)—विपूर्वात् क्रमतेधातोः पादविहरणे वर्तमानादात्मनेपदं भवति । विहरण

विशेषः; छष्टु विक्रमताम् । अथादीनां गतिविशेषो विहरणमित्युच्यते ।
अनुपसर्गाद्वा (I. 3. 43.) इति—क्रमताम्, क्रामतु ॥

4. ष्टा गतिनिवृत्तौ; तिष्ठतु । समवप्रविभ्यः स्थः (I. 3. 22.)—
सम् अव प्र वि इत्येवंपूर्वात्तिष्ठतेरात्मनेपदं भवति ; सन्तिष्ठताम्, अवति-
ष्ठताम्, प्रतिष्ठताम्, वितिष्ठताम् । आङ् स्थः प्रतिज्ञाने (वा.)
इति—आपिशलिः अस्तेः सकारम् आतिष्ठताम्, आगमौ गुणवृद्धौ आति-
ष्ठेताम् । प्रकाशनस्थेयाख्यायोश्च (I. 3. 23.)—स्वाभिप्रायकथनं
प्रकाशनम्, स्थेयस्याख्या स्थेयाख्या ; तिष्ठन्त्यास्मान्निति स्थेयः, विवादपद-
निर्णैता लोके स्थेय इति रूढिः ; तस्य प्रतिपत्त्यर्थमाख्याग्रहणं कृतम् ;
प्रकाशने स्थेयाख्यायां च तिष्ठतेरात्मनेपदं भवति । प्रकाशने तावत्—तिष्ठतां
कन्या छात्रेभ्यः—स्वाभिप्रायप्रकटनं करोत्वित्यर्थः । स्थेयाख्यायाम्—मायि
तिष्ठताम्—सन्दिग्धवस्तुनि निर्णेतृत्वेनाभिमते मायि निर्णयकरोत्वित्यर्थः ।
उदोऽनूर्ध्वकर्मणि (I. 3. 24.)—उत्पूर्वात्तिष्ठतेरनूर्ध्वकर्मणि वर्तमाना-
दात्मनेपदं भवति । कर्मशब्दः क्रियावाची ; अनूर्ध्वताविशिष्टक्रियावचनात्
तिष्ठतेरात्मनेपदम् ; कुटुम्बायोत्तिष्ठताम्—तदर्थं यततामित्यर्थः । उद्
ईहायामिति वक्तव्यम् (वा.) ; इत इह मा भूत्—शतमुत्तिष्ठतु अस्मा-
द्गमात्—शतमुत्पाद्यतामित्यर्थः । अनूर्ध्वकर्मणीति किम् ? आसनादुत्तिष्ठतु ।
उपान्मन्त्रकरणे (I. 3. 25.)—मन्त्रः करण यस्य धात्वर्थस्य स धा-
त्वर्थो मन्त्रकरणः ; उपपूर्वात्तिष्ठतेर्मन्त्रकरणे वर्तमानादात्मनेपदं भवति ;
आग्नेय्या गार्हपत्यमुपतिष्ठताम् । मन्त्रकरणे इति किम् ? भर्तारमुप-
तिष्ठतु यौवनेन । उपाद्देवपूजासङ्कतिकरणमित्रकरणपथिष्विति
वक्तव्यम् (वा.) ; देवपूजायाम्—आदित्यम् उपतिष्ठताम् ; सङ्कति-

करणे-पथिकानुपतिष्ठताम् ; मित्रकरणे-महामात्रानुपतिष्ठताम् । सङ्गतिकरणमित्रकरणयोः को विशेषः ? सङ्गतिकरणमुपश्लेषः ; तथा—
यमुना गङ्गामुपतिष्ठताम् । मित्रकरणं विनापि उपश्लेषणं मैत्रीसम्बन्धः ।
प्राथ—अयं पन्थाः क्षुद्रमुपतिष्ठताम् । वा लिप्सायामिति वक्तव्यम्
(वा.)—इति भिक्षुको ब्राह्मणकुलमुपतिष्ठताम् उपतिष्ठतु वा । अक-
र्मकाच्च (I. 3. 26.)—उपादिति वर्तते ; उपपूर्वातिष्ठतेरकर्मकक्रियावच-
नादात्मनेपदं भवति ; यावद्भुक्तमुपतिष्ठताम् । अत्र भुक्तम् इति
भावे क्तः ; यावच्छब्दो निपातोऽव्ययम् ; तस्य यथार्थं वीप्सायाम् अव्ययी-
भावः ; सप्तम्यन्तश्चैतत् ; भोजने भोजने सन्निधत्तामित्यर्थः । अकर्मका-
दिति किम् ? राजानमुपतिष्ठतु ॥

5. यम उपरमे ; आङो यमहनः (I. 3. 28.) इति तङ् ; आय-
च्छताम् । अकर्मकादित्येव ; आयच्छतु कृपाद्भुम् । स्वाङ्गकर्म-
काच्चेति वक्तव्यम् (वा.) इति—आयच्छतां पाणिम् । गङ्गा ; अकर्म-
काच्चेति वर्तते ; समो गमृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्तिभ्रुविदिभ्यः (I. 3. 29.)
इति तङ् ; सङ्गच्छताम्, समृच्छताम्, संपृच्छताम्, संस्वरताम्,
इत्यादि । उदञ्चरस्सकर्मकात् (I. 3. 53.)—शेषात्कर्त-
रि परस्मैपदे प्राप्ते उत्पूर्वाच्चरतेस्सकर्मकादात्मनेपदम् ; गेहमुञ्चरताम्,
उत्कर्म्य गच्छत्वित्यर्थः । सकर्मकादिति किम् ? बाष्पमुञ्चरतु । समस्तृती-
यायुक्तात् (I. 3. 54.)—सम्पूर्वाच्चरतेः तृतीयायुक्तादात्मनेपदं
भवति । तृतीयेति तृतीयाविभक्तिर्युज्यते ; तथा चरतेरर्थद्वारा योगः ;
अभ्वेन सञ्चरताम् । तृतीयायुक्तादिति किम् ? उभौ लोकौ सञ्चरत्वमं
नामुच्य देवतः । यद्यप्यत्र तदर्थयोगस्सम्भवति तथापि तृतीया न श्रूयते इति

भवति प्रत्युदाहरणम् । दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे (I. 3. 55.)—दाण्
दाने; परस्मैपदी; ततस्तृतीयायुक्तात् सम्पूर्वादात्मनेपदं भवति सा चेतृतीया
चतुर्थ्यर्थे भवति । कथं तृतीया चतुर्थ्यर्थे स्यात्? अशिष्टव्यवहारे तृतीया
चतुर्थ्यर्थे भवतीति वक्तव्यम् (वा.); इति दास्या सम्प्रयच्छ-
ताम्—कामुकस्सन् दास्यै पणशतं ददात्वित्यर्थः । चतुर्थ्यर्थ इति किम् ?
पाणिना सम्प्रयच्छतु । समः प्रशब्देन व्यवधाने कथमात्मनेपदम्? सम
इति शेषलक्षणा षष्ठी न पञ्चमी । अशिष्टव्यवहार इति किम्? मात्रे सम्प्र-
यच्छतु । उपाद्यमः स्वकरणे (I. 3. 56.)—शेषात्कर्तरि परस्मैपदे
प्राप्ते उपपूर्वाद्यमः स्वकरणेऽर्थे त्रियमानादात्मनेपदं भवति । पाणिग्रहणावि-
शिष्टमिह स्वकरणं गृह्यते न स्वकरणमात्रम्; कन्यामुपयच्छताम् । स्व-
करण इति किम्? देवदत्तो यज्ञदत्तस्य भार्यामुपयच्छतु । भासनोपसम्भा-
षाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वदः (I. 3. 74.)—शेषात्कर्तरि
परस्मैपदे प्राप्ते भासनादिष्वर्थेषु विशेषणेषु सत्सु वदतेर्धातोरात्मनेपदं भवति ।
भासनं दीप्तिः; वदतां चार्वा लोकायते—भासमानो दीप्यमानस्तत्र
पदार्थान् व्यक्तीकरोत्वित्यर्थः । उपसम्भाषा उपसान्वनम्; कर्मकरानु-
पवदताम्—उपसान्वयत्वित्यर्थः । ज्ञानं सम्यगवबोधः; वदतां चार्वा
लोकायते—जानातु वदितुमित्यर्थः । यत्न उत्साहः; गेहे वदताम्—
तद्विषयमुत्साहमाविष्करोत्वित्यर्थः । विमतिर्नानामतिः; क्षेत्रे विवदताम्—
विमतिपतितो विचिह्नं भाषतामित्यर्थः । उपमन्त्रणं रहस्युपच्छन्दनम्;
वृषलभार्यामुपवदताम्—रहस्युपच्छन्दयत्वित्यर्थः । व्यक्तवाचां
समुच्चारणे (I. 3. 48.)—वद इति वर्तते; व्यक्ता वाचो येषान्ते
व्यक्तवाचः; तेषां समुच्चारणं सहोच्चारणम्; तत्र वर्तमानाद्वदतेरात्मने-
पदम् । ननु च वद व्यक्तायां वाचीति पठ्यते; तत्र किं व्यक्तवाचामिति

विशेषणेन ? प्रसिद्धयुपसङ्गहार्थमिदं वचनम् । व्यक्तवाच इति हि मनुष्याः प्रसिद्धाः, तेषां समुच्चारणे—यथा संप्रवदन्तां ब्राह्मणाः । व्यक्तवाचामिति किम् ? वरतनु सम्प्रवदन्ति कुक्कुटाः । समुच्चारण इति किम् ? ब्राह्मणो वदतु । द्रवतु, स्रवतु, स्मरतु; ग्लायतु, म्लायतु; ह्वयतु, उपह्वयताम्, विह्वयताम्, आह्वयताम्; मेहतु; क्रीडतु, अनुक्रीडताम्, परिक्रीडताम्, आक्रीडताम्, संक्रीडताम्; विद्योतताम्, रोचताम्; उपगूहतु, उपगूहताम्, गुञ्जतु, कुञ्चतु, कूजतु, वर्तताम्, वर्धताम्; लोकताम्, अलोकताम्; ढौकताम्, जृम्भताम्, जम्भताम्, घीवतु, क्लामतु, आचामतु, गच्छतु, पिबतु, जिघ्रतु, धमतु, तिष्ठतु, मनतु, यच्छतु, पश्यतु, ऋच्छतु, धावतु, शीयताम्, सीदतु, दशतु; सजतु, परिध्वजताम्; यजतु, गोपायतु, धूपायतु, ऋतीयताम्, कामयताम् । इत्यादि ॥

इति भ्वादौ शब्विकरणे लोट् ॥

अथादादौ लुग्विकरणे लोट् ॥

अद् भक्षणे; अत्त अत्तात्, अत्ताम्, अदन्तु । हुझल्भ्यो हेर्धिः (VI. 4. 101.)—हु इत्येतस्मात् झलन्ताच्चोत्तरस्य हेः धिरादेशो भवति; अद्धि । अत्तात्, अत्तम्, अत्त; अदानि, अदाव, अदाम । शीङ् स्वप्ने; शीङ्स्सार्वधातुके गुणः (VII. 4. 21.) इति गुणः; शेताम्, शयाताम्, शेरताम्; शेष्वा, शयाथाम्, शेध्वम्; शयै, शयावहै, शयामहै । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि; पित्सु हलादौ ब्रुव ईट् (VII. 3. 93.) इति ईडागमः; ब्रवीतु

ब्रूतात्, ब्रूताम्, ब्रुवन्तु; ब्रूताम्, ब्रुवाताम्, ब्रुवताम् । हन
हिंसागत्योः; हन्तु । अनुदात्तेत्यादिना (VI. 4. 37.) अनुनासिकलोपः
—हतात्; हताम्, उपधालोपो धत्वं च—घ्नन्तु । हन्तेर्जः (VI. 4.
36.)—हन्तेर्धातोः हकारस्य ज इत्ययमादेशो भवति हौ परतः; जहि ।
हतात्, हतम्, हत; हनानि, हनाव, हनाम् । आहताम्,
आघ्राताम्, आघ्नताम्; आहस्व, आघ्राथाम्, आहध्वम्;
आहनै, आहनावहै, आहनामहै । द्विष अप्रीतौ; पित्सु गुणः;
द्वेष्टु । हुञ्जल्भ्यो हेंधिः (VI. 4. 101.) इति धिरादेशः;
हुत्वजश्त्वे; द्विङ्दिट् । पुगन्तेत्यादिना (VII. 3. 86.) गुणः;
णत्वम्; द्वेषाणि, द्वेषाव, द्वेषाम् । द्विष्टाम्, द्विषाताम्,
द्विषताम्; द्विष्व, द्विषाथाम्, द्विड्द्वम्; द्वेषै, द्वेषावहै,
द्वेषामहै । दुह प्रपूरणे; दोग्धु दुग्धात्, दुग्धाम्, दुहन्तु; दुग्धि
दुग्धात्, दुग्धम्, दुग्ध; दोहानि, दोहाव, दोहाम् । दुग्धाम्, दुह्वाताम्,
दुहताम्; धुक्ष्व, इत्यादि । दिह उपचये; देग्धु दिग्धात्; दिग्धि;
देहानि; दिग्धाम्; प्रणिदेग्धु । लेढु लीढात्, लीढाम्, लिहन्तु; लीढि
लीढात्, लीढम्, लीढ; लेहानि, लेहाव, लेहाम् । लीढाम्; लिक्ष्व;
लीढ्वम्; लेहै । आचष्टाम्, आचक्षाताम्, आचक्षताम्; आचक्ष्व, आचक्षा-
थाम्, आचङ्द्वम्; आचक्षै, आचक्षावहै, आचक्षामहै । ईड् स्तुतौ;
ईष्टाम्, ईडाताम्, ईडताम्; ईडिष्व, ईडाथाम्, ईडिष्वम्; ईडै, ईडावहै,
ईडामहै । ईश ऐश्र्ये; ईशाम्, ईशाताम्, ईशताम्; ईशिष्व, ईशा-
थाम्—ईशेरपि ध्वे इडागममिच्छन्ति विकल्पेन—इति ईशिष्वम्—ईड्द्वम्;
ईशै, ईशावहै, ईशामहै । आस उपवेशने; आस्ताम्, आसताम्,

आसताम्; आस्व, आसाथाम्, आध्वम्; आसै, आसावहै, आसामहै ।

णिसि चुम्बने; निस्ताम्, निंसाताम्, निंसताम्; प्रणिंस्ताम्, प्रनिं-
स्ताम् । **यु** अभिगमने; यौतु युतात्, युताम्, युवन्तु; युहि युतात्,
युतम्, युत; अजादित्वाद्वृद्धयभावः, गुणावादेशौ—यवानि, यवाव,
यवाम् । **यु** मिश्रणामिश्रणयोः; यौतु युतात्; युहि; यवानि । **रू** शब्दे;
तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके (VII. 3. 95.) इति वा ईडागमः—रवीतु;
पक्षे—रीतु; रवीहि रुहि; रवाणि । अभिष्टवीतु अभिष्टौतु; अभिष्टवीहि
अभिष्टुहि; अभिष्टवानि । परिष्टवीतु परिष्टौतु; परिष्टवीहि परिष्टुहि; परिष्ट-
वानि । नौतु; नुहि; नवानि । ऊर्णोतेर्विभाषा इति पित्सु वा वृद्धिः;
प्रोर्णौतु प्रोर्णौतु; प्रोर्णुहि; प्रोर्णवानि । **इण्** गतौ; एतु इतात्, इताम्,
यन्तु; इहि इतात्, इतम्, इत; अयानि । **इङ्** अध्ययने; अधीताम्;
अधीष्व; अध्यथै । **इक्** स्मरणे; अध्यैतु अधीतात्, अधीताम्, अधी-
यन्तु; अधीहि; अध्ययानि । **द्रा** कुत्सायां गतौ; प्रणिद्रातु; प्रणिद्राहि;
प्रणिद्राणि । **विद्** ज्ञाने; वेत्तु वित्तात्, वित्ताम्, विदन्तु; विद्धि;
वेदानि । संवित्ताम्, संविदाताम्, संविद्रताम् संविदताम्; संवित्स्व;
संवेदै । अस्य रूपान्तरमपि पक्षे भवति । **विदांकुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम्**
(III. 1. 41.)—वेत्तेर्गुणाभावः; लोटि आम्; लोटो लुक्; लोडन्त-
करोत्यनुप्रयोगश्च; एते वा निपात्यन्ते । पुरुषवचने अविवक्षिते; विदांकरोतु
विदांकुरुतात्, विदांकुरुताम्, विदांकुर्वन्तु; विदांकुरु; विदांकरवाणि ।
अस भुवि; अस्तु स्तात्, स्ताम्, सन्तु । **ध्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च**
(VI. 4. 119.)—घुसंज्ञकानामङ्गानाम् अस्तेश्च हौ परतः एकारादेशो
भवति अभ्यासलोपश्च । श्रप्पोरलोपः (VI. 4. 111.) इति अलोपः ।

असिद्धवदत्राभात् (VI. 4. 22.) इत्यकारलोपस्यासिद्धौ, हुञ्जल्भ्यो हेर्धिः (VI. 4. 101.) इति धिरादेशः; एधि । स्तात्, स्तम्, स्त; असानि, असाव, असाम । मृजूष् शुद्धौ; मार्षु मृष्टात्, मृष्टाम्, मृजन्तु मार्जन्तु । षत्वम्; धिरादेशः; षृत्वजस्त्वे; मृड्ङि मृष्टात्, मृष्टम्, मृष्ट; मार्जानि । रुदिर् अश्रुषिमोचने; रोदितु रुदितात्, रुदिताम्, रुदन्तु; रुदिहि; रोदानि । स्वपितु; स्वपिहि; स्वपानि । श्वसितु; श्वसिहि; श्वसानि । प्राणितु; प्राणिहि; प्राणानि । जक्षितु; जक्षिहि; जक्षाणि । प्रथमपुरुषबहुवचने तु अदभ्यस्तात् (VII. 4. 1.) इति अदादेशः—जक्षतु । जागर्तु; जाग्रतु; जाग्रहि; जगराणि । दरिद्रातु दीरिद्रितात्; दरिद्रतु; दरिद्रिहि; दरिद्राणि । शास्तु शिष्टात्; शासतु । शा हौ (VI. 4. 35.) उपधाया इति निवृत्तम्; शासो हौ परतः शा इत्ययमादेशो भवति । तस्यासिद्धौ हुञ्जल्भ्यो हेर्धिः (VI. 4. 101.) इति धिरादेशः; शाधि । शिष्टात्, शिष्टम्, शिष्ट; शासानि, शासाव, शासाम । दीर्घाताम्, दीध्याताम्, दीध्यताम्; दीर्घाध्व; दीध्यै । वेवीताम्, वेव्याताम्, वेव्यताम् । चकास्तु चकास्तात्, चकास्ताम्, चकासतु; धि च (VIII. 2. 25.) इति सकारलोपः सिच एवेति पक्षे जस्त्वम्—चकाद्धि; चकासानि । बभृ उष्टात्; उड्ङि; वशानि । एवमन्येषामपि लोटि रूपं सप्रपञ्चमुन्नेयम् ॥

इत्यदादौ लुग्विकरणे लोट् ॥

अथ जुहोत्यादौ स्तुविकरणे लोट् ॥

हु दानादनयोः; जुहोतु जुहुतात्, जुहुताम्, जुह्वतु । हुसलभ्यो हे-
धिः (VI. 4. 101.) इति धिभावः—जुहुधि; जुह्वानि । ओहाङ्
गतौ; जिहीताम्, जिहाताम्, जिहताम्; जिहीध्व, जिहाधाम्, जिही-
ध्वम्; जिहै, जिहावहै, जिहामहै । डुधाञ् धारणपोषणयोः; दधातु
घत्तात्, घत्ताम्, दधतु । ध्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च (VI. 4. 119.)
इत्येत्वाभ्यासलोपौ—धेहि; घत्तात्, घत्तम्, घत्त; दधानि । जिभी
भये; बिभेतु । भियोऽन्यतरस्याम् (VI. 4. 115.) इति पक्षे इकारा-
देशः—बिभितात् बिभीतात्; बिभीहि बिभिहि; बिभयानि । ह्री लज्जा-
याम्; जिह्रेतु जिह्रीतात्, जिह्रीताम्, जिह्रियतु; जिह्रीहि; जिह्रयाणि ।
डुदाञ् दाने; ददातु; देहि । णिजिर् शौचपोषणयोः; णिजान्त्र-
याणां गुणः श्लै (VII. 4. 75.) इत्यभ्यासस्य गुणः—नेनेक्तु; नेनिग्धि ।
नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके (VII. 3. 87.) इति गुणाभावे—नेनि-
जानि; नेनिक्ताम् । विचिर् पृथग्भावे; वेवेक्तु; वेविग्धि; वेविजानि ।
विष्लृ व्याप्तौ; वेवेष्टु; वेविड्डि; वेविषाणि । डुभृञ् धारणपोषणयोः;
बिभर्तु; बिभृहि; बिभराणि । माङ् माने; मिमीताम्, मिमाताम्,
मिमताम्; मिमीध्व; मिमै । ओहाक् त्यागे; जहातु । जहातेष्व
(VI. 4. 116.) इति विकल्पेन इकारः—जहितात्; पक्षे ई हल्यघोः
(VI. 4. 113.) इति ईकारः—जहीतात्; जहिताम् जहीताम्,
जहतु । आ च हौ (VI. 4. 117.)—जहातेराकारश्चान्तादेशः इकार-
श्चान्यतरस्यां हौ परतः; जहाहि जहिहि जहीहि । जहीतात् जहि-

तात् ; जहानि । ऋ गतौ ; आर्तिपिपत्योश्च (VII. 4. 77.) इत्यभ्या-
सस्य इत्वम् ; अभ्यासस्यासवर्णे (VI. 4. 78.) इतीयङ्—इयर्तु
इयृतात्, इयृताम्, इयृतु ; इयृहि इयृतात्, इयृतम्, इयृत ; इयराणि,
इयराव, इयराम । पृ पालनपूरणयोः ; पिपर्तु—उदोष्ठपूर्वस्य (VII.
1. 102.) इत्युत्वम्, हलि चेति दीर्घश्च—पिपूर्तात्, पिपूर्ताम्, पिपुरतु ;
पिपूर्हि ; पिपराणि । सृ गतौ ; ससर्तु ससृतात्, ससृताम्, ससृतु ;
ससृहि ; ससराणि ॥

इति जुहोत्यादी श्लुविकरणे लोट् ॥

अथ दिवादौ इयन्विकरणे लोट् ॥

दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारश्रुतिस्तुतिमोदमदस्वप्रकान्तिगतिषु ;
इयन् ; हलि च (VII. 2. 77.) इति दीर्घः—दीव्यतु दीव्यतात्,
दीव्यताम्, दीव्यन्तु ; दीव्य दीव्यतात्, दीव्यतम्, दीव्यत ;
दीव्यानि, दीव्याव, दीव्याम । षूङ् प्राणिप्रसवे ; प्रसूयताम्,
प्रसूयेताम्, प्रसूयन्ताम् ; प्रसूयस्व, प्रसूयेथाम्, प्रसूयध्वम् ;
प्रसूयै, प्रसूयावहै, प्रसूयामहै । णह् बन्धने ; परिणह्यतु ; परि-
णह्यताम् । सीव्यतु सीव्यतात् ; पारेषीव्यतु, निषीव्यतु, विषीव्यतु ;
आश्यताम्, आशताम् ; भ्लाश्यताम्, भ्लाशताम् ; आम्यतु, अमतु ;
क्लाम्यतु, क्लामतु ; काम्यतु, कामतु ; त्रस्यतु, त्रसतु ; त्रव्यतु, त्रुटतु ;
लभ्यतु, लषतु ; अवद्यतु ; जायताम् ; वृत्त्यताम्, वर्तताम् ; मृध्यतु,
मृध्यताम्, परिमृध्यतु ; जर्ष्यतु ; शुच्यतु, शुच्यताम् ; रज्यतु,

रज्यताम् ; राध्यतु, राध्यताम्, राध्नोतु ; शक्यतु, शक्नोतु ; शाम्यतु ;
ताम्यतु ; दाम्यतु ; श्राम्यतु ; क्षाम्यतु ; माद्यतु ; अस्यतु, उपन्यस्यतु,
उपन्यस्यताम् ; यस्यतु, यसतु, आयस्यतु, संयस्यतु ; मेद्यतु । इत्यादि ॥

इति दिवादौ श्यन्विकरणे लोट् ॥

अथ स्वादौ श्नुविकरणे लोट् ॥

षुञ् अभिषवे; अभिपूर्वः; उपसर्गादित्यादिना मूर्धन्यादेशः;
अभिषुणोतु अभिषुणुतात्, अभिषुणुताम्, अभिषुण्वन्तु;
अतो हे: (VI. 4. 105.) इत्यनुवर्तमाने, उतश्च प्रत्ययादसंयोग-
पूर्वात् (VI. 4. 106.)—योऽयमुकारेऽसंयोगपूर्वः तदन्तात् प्रत्य-
यादुत्तरस्य हेर्लुगभवति; अभिषुणु । अभिषुणुतात्, अभिषुणु-
तम्, अभिषुणुत; अभिषुणुवानि, अभिषुणुवाव, अभिषुणुवाम ।
अभिषुणुताम्, अभिषुणुवाताम्, अभिषुणुवताम्; अभिषुणुव,
अभिषुणुवाथाम्, अभिषुणुध्वम्; अभिषुणुवै, अभिषुणुवावहै,
अभिषुणुवामहै । व्यश्नुताम् । चिनोति: निपूर्वः; श्रुत्वम्; निश्चिनोतु;
निश्चिनुताम् । हिनोतु, प्रहिणोतु ; शक्नोतु ; शृणोतु, संशृणुताम् ;
दध्नोतु ; राध्नोतु । इत्यादि ॥

इति स्वादौ श्नुविकरणे लोट् ॥

अथ तुदादौ शविकरणे लोट् ॥

तुद व्यथने; शः; ङित्वात् गुणाभावः; तुदतु तुदतात्,
तुदताम्, तुदन्तु; तुद तुदतात्, तुदतम्, तुदत; तुदानि,

तुदाव, तुदाम । तुदताम्, तुदेताम्, तुदन्ताम्; तुदस्व, तुदे-
थाम्, तुदध्वम्; तुदै, तुदावहै, तुदामहै । भृञ्जतु; भृञ्जताम् ।
वृश्चतु । विचतु । उञ्छतु । तृफतु तृम्फतु । दृफतु दृम्फतु । गुफतु
गृम्फतु । उभतु उम्भतु । शुभतु शुम्भतु । इच्छतु । रिङादेशः; प्रिय-
ताम् । प्रियताम् । अभिषुवतु । गिरतु गिलतु; अवगिरताम् अवगिल-
ताम्; सहस्रं सङ्गिरन्ताम् सङ्गिलन्ताम् । पृच्छतु; पृच्छताम् । मञ्जतु ।
विशतु; निविशताम् । मुञ्चतु । विलुम्पतु । विन्दतु । लिम्पतु । सिञ्चतु ।
निकृन्ततु । खिन्दतु । पिशतु ॥

इति तुदादौ शबिकरणे लोट् ॥

अथ रुधादौ णमविकरणे लोट् ॥

रुधिर् आवरणे; भ्रम्; झषस्तथोर्धोऽधः (VIII. 2. 40.)
इति धत्वम्; णत्वम्; डिति—धसोरलोपः (VI. 4. 111.) इत्यकार-
लोपः; रुणद्ध रुन्धात्, रुन्धाम्, रुन्धन्तु; हेर्धित्वम्—रुन्धि
रुन्धात्, रुन्धम्, रुन्ध; रुणधानि, रुणधाव, रुणधाम । तडि—
रुन्धाम्, रुन्धाताम्, रुन्धताम्; रुन्त्स्व, रुन्धाथाम्, रुन्ध्वम्;
रुणधै, रुणधावहै, रुणधामहै । भुज पालनाभ्यवहारयोः । अनवने
आत्मनेपदम् । अवने तु परस्मैपदम्; भोदनं भुङ्क्ताम्, महीं भुनक्तु ।
भुनक्तु, भुङ्ग्धि, भुनजानि; प्रयुक्ताम्; उपयुक्ताम् । भिनक्तु; भिन्ताम् ।
छिनक्तु; छिन्ताम् । रिणक्तु; रिक्ताम् । विनक्तु; विक्ताम् । क्षुणक्तु;
क्षिन्ताम् । कृणक्तु; कृन्ताम् । तृणक्तु; तृन्ताम् । विशिनष्ट विशिष्टाव,

विशिण्ठि, विशिनषाणि । पिनष्टु पिंष्टात्, पिण्ठि, पिनषाणि । भञ्जे भ्रम् ;
 भ्राजलोपः ; चोः कुः ; भनक्तु, भङ्ग्धि, भनजानि । तृहः तृणह इम्
 (VII. 3. 92.) इति इमागमः ; गुणः ; ढत्वधत्वष्ट्वढलोपाः ; तृणेढु
 तृण्डात्, तृण्ठि, तृणहानि । हिसि—इदित्वात्रुम् ; भ्राजलोपः ; हिनस्तु
 हिंस्तात्, हिन्धि, हिनसानि ॥

इति रुधादौ इनमविकरणे लोट् ॥

अथ तनादौ उविकरणे लोट् ॥

तनु विस्तारे ; उः ; सिपि—उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् (VI. 4.
 106.) इति हेर्लुक् ; तनोतु तनुतात्, तनुताम्, तन्वन्तु ; तनु तनु-
 तात्, तनुतम्, तनुत ; तनवानि, तनवाव, तनवाम । तडि—
 तनुताम्, तन्वाताम्, तन्वताम् ; तनुष्व, तन्वाथाम्, तनुध्वम् ;
 तनवै, तनवावहै, तनवामहै । मनुताम् ; मनुष्व ; मनवै । करोतु,
 कुरु, करवाणि ; कुरुताम्, कुरुष्व, करवै ; अनुकरोतु । धिन्विकृष्योर च
 (III. 1. 80.) इति उः, अकारश्च अन्तादेशः—धिनोतु, कृणोतु ॥

इति तनादौ उविकरणे लोट् ॥

अथ ऋधादौ आविकरणे लोट् ॥

ऋक्रीञ् द्रव्यविनिमये ; आ ; अजादौ डिति आकारलोपः ; हलादौ
 लु आकारस्य ईकारः ; क्रीणातु क्रीणीतात्, क्रीणीताम्, क्रीणन्तु ;
 क्रीणीहि क्रीणीतात्, क्रीणीतम्, क्रीणीत ; क्रीणानि, क्रीणाव,
 क्रीणाम् । तडि—क्रीणीताम्, क्रीणाताम्, क्रीणताम् ; क्रीणीष्व,

क्रीणीथाम्, क्रीणाध्वम्; क्रीणै, क्रीणावहै, क्रीणामहै । ग्रह
उपादाने; गृह्णातु गृह्णीतात्; हलइश्नइशानज्झौ (III. 1. 83.)—हल
उत्तरस्य श्राप्रत्ययस्य शानजादेशो भवति ह्रौ परतः । शित्करणं सार्वधातुक-
संज्ञार्थम् । सा च संज्ञा ङित्त्वार्था । शित्करणात् ङिति यत् कार्यं विधीयते तत्
स्थानिवद्भावेनैव संभवति; ई हल्यघोः (VI. 4. 113.) इति ईत्वं मा
भूदिति ज्ञापनार्थमत्र शित्करणम् । किञ्च स्थानिवद्भावादेव शित्त्वे सिद्धे पुन-
रिश्त्करणं बाधकविषयेऽपि गुणविधाने प्रतिषेधो यथा स्यात् किङिति च (I.
1. 5.) इति । तेन **त्रिमिदा** स्नेहने इत्यस्य, व्यत्ययो बहुलम् (III. 1.
85.) इति व्यत्ययेन श्राप्रत्यये शानजादेशो च कृते, मिदेर्गुणः (VII. 3. 82.)
इति गुणो न भवति; तथा च **मिदान** इति सिद्धं भवति । अतो हेः (VI.
4. 105.) इति हेर्लृक्; गृहाण । हल इति किम्? क्रीणीहि । द्वाविति
किम्? गृह्णातु; गृह्णीताम् । मीनातु; मीनीताम्; प्रमीणातु । पुनातु; पुनी-
ताम् । लुनातु; लुनीताम् । मृणातु; मृणीताम् । पृणातु; पृणीताम् ।
धुनातु; धुनीताम् । जानातु; जानीताम्; मातुः संजानातु । स्तभातु,
स्तभ्रोतु; स्तभान, स्तभ्रुहि । स्कभातु, स्कभ्रोतु; स्कभान, स्कभ्रुहि ।
स्कुभातु, स्कुभ्रोतु; स्कुभान, स्कुभ्रुहि । स्कुनातु, स्कुनोतु; स्कुनीहि, स्कुनु ॥

इति क्रयादौ श्नाविकरणे लोट् ॥

अथ चुरादौ णिज्विकरणे लोट् ॥

चुर स्तेथे; चोरयतु; चोरयताम् । पालयतु; पालयताम् । अर्चयतु;
अर्चयताम् । एवमन्येषामपि रूपं नेयम् ॥

इति चुरादौ णिज्विकरणे लोट् ॥

इति लोटप्रकरणम् ।

अथ लिङ्प्रकरणम् ॥

अथैतेभ्य एव धातुभ्यो लिङ् । भू सत्तायाम् । विधिनिमन्त्र-
 णामन्त्रणाधीष्टसम्प्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् (III. 3. 161.)—विधिः
 प्रेरणम्; निमन्त्रणं नियोगकरणम्; आमन्त्रणं कामचारकरणम्; अधीष्टः
 सत्कारपूर्वको व्यापारः; सम्प्रश्नः सम्प्रधारणम्; प्रार्थना याचना; विध्या-
 दिषु विशेषणीभूतेषु सत्सु धातोर्लिङ् प्रत्ययो भवति । सर्वलकारापवादः ।
 विध्यादयः प्रत्ययार्थविशेषणम्; विध्यादिविशिष्टेषु कर्त्रादिषु गम्यमानेषु
 धातोर्लिङ् प्रत्ययो भवतीत्यर्थः । तस्य तिबादयः; इतश्च (III. 4.
 100.) इति इकारलोपः; शब्दगुणावादेशाः । यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो
 ङिञ्च (III. 4. 103.)—परस्मैपदविषयस्य लिङादेशस्य यासुडागमो
 भवति; स चोदात्तो ङिञ्च भवति । सीयुटोऽपवादः; यासुटो ङिङ्चनं ज्ञापकं
 लकाराश्रयं ङित्वमादेशानां न भवतीति । तेन अचिनवम् असुनवम्
 इत्यादिषु, विङाति च (I. 1. 5.) इति गुणप्रतिषेधो न भवति । लिङ्स्स-
 लोपोऽनन्त्यस्य (VII. 2. 79.)—सार्वधातुकविषयो यो लिङ्ङिहितः
 तस्यानन्त्यस्य सकारस्य लोपो भवति । अतो येयः (VII. 2. 80.)—
 अकारान्तादङ्गादुत्तरस्य ङिदवयवस्य या इत्येतस्य इय् इत्ययमादेशो
 भवति । आद्गुणः (VI. 1. 87.); लोपो व्योर्वलि (VI. 1. 66.);
 भवेत्, भवेताम् । झेजुस् (III. 4. 108.)—लिङादेशस्य झेजुसा-
 देशो भवति—भवेयुः; भवेः, भवेतम्, भवेत; भवेयम्, भवेव,
 भवेम । एध् वृद्धौ; लिङ्; शप्; लिङ्स्सीयुट् (III. 4. 102.)
 —लिङादेशानां सीयुडागमो भवति । पूर्ववत् सलोपयलोपौ; एधेत,
 एधेयाताम् । झस्य रन् (III. 4. 105.)—लिङादेशस्य झस्य

रन् इत्ययमादेशो भवति; एधेरन् । एधेथाः, एधेयाधाम्, एधेध्वम् ।
 इटोऽत् (II. 4. 106.)—लिङादेशस्य इटः अत् इत्ययमादेशो
 भवति । इदमस्थमुः (V. 3. 24.) इत्यत्र उदित्करणेन, न विभक्तौ
 तुस्माः (I. 3. 4.) इत्यस्यानित्यत्वज्ञापनात्, अत्र अतः तकारस्य हलन्त्यम्
 (I. 3. 3.) इतीत्सज्ञायां लोपः—एधेय, एधेवहि, एधेमहि ।
 पचेत्; पचेत । नन्देत् । ध्वंसेत । व्ययेत्; व्ययेत । जयेत्; विजयेत;
 पराजयेत । विस्मयेत् । श्रयेत्; श्रयेत । उड्डयेत । नयेत्; नयेत; प्रण-
 येत्; प्रणयेत । ह्वयेत्; ह्वयेत, निह्वयेत, संह्वयेत, उपह्वयेत, विह्वयेत ।
 मेहेत् । क्रीडेत्; अनुक्रीडेत्, सङ्क्रीडेत्, परिक्रीडेत्, आक्रीडेत् । विद्यो-
 तेत् । रोचेत् । उपगूहेत्; उपगूहेत । गुञ्जेत् । कुञ्चेत् । भूषेत् । वर्तेत् ।
 वर्धेत् । कल्पेत् । वेपेत् । आलोकेत् । जृम्भेत् । छीवेत् । क्रामेत्; क्रमेत्,
 आक्रमेत्, प्रक्रमेत् भोक्तुम्; प्रक्रमेत्, उपक्रमेत् । गच्छेत् । पिबेत् ।
 जिघ्रत् । धमेत् । तिष्ठेत् । मनेत् । यच्छेत् । पश्येत् । ऋच्छेत् । धावेत् ।
 शीयेत् । सीदेत्, विषीदेत्, प्रतिसीदेत् । दशेत् । सजेत्; परिष्वजेत् ।
 रजेत् । गोपायेत् । धूपायेत् । बिच्छायेत् । पणायेत्; पणायेत । पनायेत् ।
 इत्यादि सर्वं नेयम् ॥

इति भवादौ शब्दविकरणे लिङ् ॥

अथ अदादौ लुग्विकरणे लिङ् ॥

अद् भक्षणे; लिङ्; शप्; लृक्; अद्यात्, अद्याताम् । शेर्जुसा-
 देशः; उरूपदान्तात् (VI. 1. 96.)—अपदान्तादवर्णादुसि परतः
 पूर्वपरयोः स्थाने पररूपमेकादेशो भवति । गुणापवादः; अद्यः । अद्याः,

अद्यातम्, अद्यात; अद्याम्, अद्याव, अद्याम् । शीङ् स्वप्ने;
 शयीत, शयीयाताम्, शयीरन्; शयीथाः, शयीयाथाम्,
 शयीध्वम्; शयीय, शयीवहि, शयीमहि । ब्रूयात्; उवडादेशः—
 ब्रुवीत । हन्यात्; गमहनेत्युपधालोपः (VI. 4. 98.); हो हन्तेरिति
 (VII. 3. 54.) कुत्वेन घत्वम्—आघ्रीत । द्विष्यात्; द्विषीत । दुह्यात्;
 दुहीत । लिह्यात्; लिहीत । व्याचक्षीत । ईडीत । ईशीत । आसीत ।
 निंषीत । युयात् । युयात् । नुयात् । तुरुस्तुश्म्यम् इति (VII. 3.
 95.) ईडागमः; रुवीयात् रुयात्; अभिष्टुवीयात् अभिष्टुयात्; अभिष्टुवीत ।
 प्रोर्णुयात्; प्रोर्णुवीत । इयात् । अर्धीयीत । प्रणिद्रायात् । विद्यात्;
 संविदीत । स्यात्; व्यतिषीत । मृज्यात् । रुद्यात् । स्वप्यात् । श्वस्यात् ।
 प्राप्यात् । जक्ष्यात् । जागृयात् । इदरिद्रस्य (VI. 4. 114.) इति इत्वम्;
 दरिद्रियात् । शिष्यात् । दीधीत । वेवीत । चकास्यात् । उड्यात् । हुवीत ।
 इत्यादि नेयम् ॥

इति अदादौ लुग्विवरणे लिङ् ॥

अथ जुहोत्यादौ श्लुग्विवरणे लिङ् ॥

हु दानादनयोः; शपः श्लुः; द्वित्वम्; अभ्यासकार्यम्; जुहुयात्,
 जुहुयाताम्, जुहुयुः; जुहुयाः, जुहुयातम्, जुहुयात; जुहु-
 याम्, जुहुयाव, जुहुयाम् । ओहाङ् गतौ; जिहीत, जिही-
 याताम्, जिहीरन्; जिहीथाः, जिहीयाथाम्, जिहीध्वम्;
 जिहीय, जिहीवहि, जिहीमहि । दध्यात्; दधीत । बिभियात्
 बिभीयात् । जिह्रीयात् । दद्यात्; आददीत । नेनिज्यात्; नेनिजीत । वेवि-

च्यात्; वेविचीत । वेविष्यात्; वेविषीत । बिभृयात्; बिभ्रीत । मिमीत ।
ओहाक् ल्यागे; जहातेश्च (VI. 4. 116.) इति इत्वे प्राप्ते,
लोपो यि (VI. 4. 118.)—यकारादौ षिङिति सार्वधातुके परतो
 जहातेराकारस्य लोपो भवति; **जह्यात्** । इभृयात् । पिपूर्यात् । ससृयात् ।
 इत्यादिशेषमवगन्तव्यम् ॥

इति जुहोत्यादौ श्लुविकरणे लिङ् ॥

अथ दिवादौ श्यन्विकरणे लिङ् ॥

दिवु क्रीडादौ; श्यन्; हलि च (VIII. 2. 77.) इति दीर्घः;
 दीव्येत्, दीव्येताम्, दीव्येयुः; दीव्येः, दीव्येतम्, दीव्येत;
 दीव्येयम्, दीव्येव, दीव्येम । षूङ् प्राणिप्रसवे; प्रसूयेत, प्रसूये-
 याताम्, प्रसूयेरन्; प्रसूयेथाः, प्रसूयेयाथाम्, प्रसूयेध्वम्;
 प्रसूयेय, प्रसूयेवहि, प्रसूयेमहि । सन्नह्येत्; सन्नह्येत । सीध्येत्;
 परिधीव्येत् । राध्येत्; राध्नुयात् । विभ्येत् । आशयेत; आशेत । भ्लाशये-
 त; भ्लाशेत । भ्राम्येत्; भ्रमेत् । क्राम्येत्; क्रामेत् । तुज्येत्; श्रुटेत् ।
 छध्येत्; लष्येत् । अवश्येत् । वृत्त्येत्; वर्तेत; बावृत्त्येत इति वा । मृध्येत्;
 मृध्येत; परिमृध्येत् । इष्येत् । रज्येत्; रज्येत । विद्येत । जायेत;
 शक्येत्; शक्नुयात् । शाम्येत् । दाम्येत् । ताम्येत् । भ्राम्येत् । क्षाम्येत्;
 क्लाम्येत् । मायेत् । अस्येत्; पर्यस्येत्; पर्यस्येत । यस्येत्; यसेत् ।
 संयस्येत्; संयसेत् । मेयेत् ॥

इति दिवादौ श्यन्विकरणे लिङ् ॥

अथ स्वादौ ह्युविकरणे लिङ् ॥

धुञ् अभिषवे; हुः; डित्वात् गुणाभावः; सुनुयात्, सुनुया-
ताम्, सुनुयुः; सुनुयाः, सुनुयातम्, सुनुयात; सुनुयाम्,
सुनुयाव, सुनुयाम् । तडि—सुन्वीत, सुन्वीयाताम्, सुन्वीरन्;
सुन्वीथाः, सुन्वीयाथाम्, सुन्वीध्वम्; सुन्वीय, सुन्वीवहि,
सुन्वीमहि । अशू व्याप्तौ सङ्घाते च; शात् (VIII. 4. 44.) इति
श्रुत्वप्रतिषेधः; उवङ्; अहनुवीत । निश्चिनुयात्; निश्चिन्वीत । हिनुयात्;
प्रहिणुयात् । श्रु श्रवणे; श्रुवः श्च (III. 1. 74.) इति आदेशः;
शृणुयात्; संशृण्वीत । विभाषितः—अक्ष्णुयात् अक्षेत्, तक्ष्णुयात्
तक्षेत्, सन्तक्षेत् वाग्भिः ॥

इति स्वादौ ह्युविकरणे लिङ् ॥

अथ तुदादौ शविकरणे लिङ् ॥

तुद व्यथने; शः; डित्वात् गुणाभावः; तुदेत्, तुदेताम्,
तुदेयुः; तुदेः, तुदेतम्, तुदेत; तुदेयम्, तुदेव, तुदेम । तुदेत,
तुदेयाताम्; तुदेरन्; तुदेथाः, तुदेयाथाम्, तुदेध्वम्; तुदेय,
तुदेवहि, तुदेमहि । म्रियेत् । मृजेत्; मृजेत । विचेत् । इच्छेत् ।
सृफेत् । तृम्फेत् । दृफेत् । हृम्फेत् । गुफेत् । गुम्फेत् । उफेत् । उम्फेत् ।
उभेत् । उम्भेत् । शुभेत् । शुम्भेत् । प्रियेत् । अभिषुयेत् । गिरेत् । गिलेत्;
अवांगिरेत्, अवांगिलेत्; शतं सङ्गिरेत् वा सङ्गिलेत् । पृच्छेत्; आपृच्छेत् ।
विशेत्; निविशेत् । मुञ्चेत्; मुञ्चेत । लुम्पेत्; लुम्पेत् । लिम्पेत्; लिम्पेत् ।
विन्देत्; विन्देत् । सिञ्चेत्; सिञ्चेत । निहृन्तेत् । खिन्देत् । पिंशत् ॥

इति तुदादौ शविकरणे लिङ् ॥

अथ रुधादौ श्मन्विकरणे लिङ् ॥

रुधिर् आवरणे; श्मन्; श्मन्ः अकारलोपः; रुन्ध्यात्, रुन्ध्याताम्, रुन्ध्युः; रुन्ध्याः, रुन्ध्यातम्, रुन्ध्यात; रुन्ध्याम्, रुन्ध्याव, रुन्ध्याम् । तङि—रुन्धीत, रुन्धीयाताम्, रुन्धीरन्; रुन्धीथाः, रुन्धीयाथाम्, रुन्धीध्वम्; रुन्धीय, रुन्धीवहि, रुन्धीमहि । भुञ्ज्यात्; भुञ्जीत । युञ्ज्यात्; युञ्जीत; प्रयुञ्जीत, उपयुञ्जीत । भिन्ध्यात्; भिन्दीत । छिन्ध्यात्; छिन्दीत । रिञ्च्य्यात्; रिञ्च्यीत । विञ्च्य्यात्; विञ्च्यीत । क्षुन्ध्यात्; क्षुन्दीत । छृन्ध्यात्; छृन्दीत । तृन्ध्यात्; तृन्दीत । विशिष्यात् । पिष्यात् । भञ्ज्यात् । तृह्यात् । हिंस्यात् ॥

इति रुधादौ श्मन्विकरणे लिङ् ॥

अथ तनादौ उविकरणे लिङ् ॥

तनु विस्तारे; उः; यासुटो डित्वात् गुणाभावः; तनुयात्, तनुयाताम्, तनुयुः; तनुयाः, तनुयातम्, तनुयात; तनुयाम्, तनुयाव, तनुयाम् । तन्वीत, तन्वीयाताम्, तन्वीरन्; तन्वीथाः, तन्वीयाथाम्, तन्वीध्वम्; तन्वीय, तन्वीवहि, तन्वीमहि । मन अवबोधने; मन्वीत । डुकृञ् करणे; नित्यं करोतेः (VI. 4. 108.) इति वर्तमाने, ये च (VI. 4. 109.)—

यकारादौ प्रत्यये परतः उप्रत्ययान्तस्य करोतेरुकारस्य नित्यं लोपो भवति ;
कुर्यात् । कुर्वीत ; पराकुर्यात्, अनुकुर्यात् । धिनुयात् । कृणुयात् ॥

इति तनादौ उविकरणे लिङ् ॥

अथ क्रधादौ इनाविकरणे लिङ् ॥

डुक्क्रीञ् द्रव्यविनिमये ; ध्ना ; ई हल्यघोः (VI. 4. 113.)
इति आकारस्य ईत्वम् ; क्रीणीयात्, क्रीणीयाताम्, क्रीणीयुः ;
क्रीणीयाः, क्रीणीयातम्, क्रीणीयात ; क्रीणीयाम्, क्रीणीयाव,
क्रीणीयाम । क्रीणीत, क्रीणीयाताम्, क्रीणीरन् ; क्रीणीथाः,
क्रीणीयाथाम्, क्रीणीध्वम् ; क्रीणीय, क्रीणीवहि, क्रीणीमहि ।
परिक्रीणीत, अवक्रीणीत । वृणीत । गृह्णीयात् ; गृह्णीत । मीनीयात्,
मीनीत ; प्रमीणीयात्, प्रमीणीत । पुनीयात् ; पुनीत । लुनीयात् ; लुनीत ।
धुनीयात् ; धुनीत । जानीयात् ; जानीत । स्तभीयात्, स्तभ्रयात् । स्तु-
भीयात्, स्तुभ्रयात् । स्कभीयात्, स्कभ्रयात् । स्कुभीयात्, स्कुभ्रयात् ।
स्कुनीयात् ; स्कुनीत ॥

इति क्रधादौ इनाविकरणे लिङ् ॥

अथ चुरादौ णिज्विकरणे लिङ् ॥

चुर स्तये; णिच्; सनाद्यन्ता धातवः (III. 1. 32.) इति
विकरणविशिष्टस्य धातुत्वम्; तिप्शब्दगुणायादेशाः; चोरयेत्, चोरये-
ताम्, चोरयेयुः; चोरये; चोरयेतम्, चोरयेत; चोरयेयम्,
चोरयेव, चोरयेम । णिचश्च (I. 3. 74.) इत्यात्मनेपदम्; चोर-
येत, चोरयेयाताम्, चोरयेरन्; चोरयेथाः, चोरयेयाथाम्,
चोरयेध्वम्; चोरयेय, चोरयेवहि, चोरयेमहि । पालयेत्;
पालयेत । अर्चयेत्; अर्चयेत । चिन्तयेत्; चिन्तयेत । कीर्तयेत्; कीर्तयेत ।
घटयेत्; घटयेत । विलापयेत्, विलापयेत; विलीनयेत्, विलीनयेत;
विलालयेत्, विलालयेत; विलाययेत्, विलाययेत । वर्जयेत्; वर्जयेत ।
जरयेत्, जरयेत, जीर्येत । मार्जयेत्, मार्जयेत, मृज्यात् । कथयेत्;
कथयेत । मृगयेत्; मृगयेत । एवमेव इतरेषामपि रूपं नेयम् ॥

इति चुरादौ णिज्विकरणे लिङ् ॥

इति लिङ्प्रकरणम् ॥

अथ भावकर्मप्रक्रियायां यक्प्रकरणम् ॥

1. इदानीं भावकर्मणोः लडादयः प्रदर्श्यन्ते । लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः (III. 4. 69.)—ल इति उत्सृष्टानुबन्धसामान्यमेव गृह्यते; दशलकारग्रहणात् प्रथमाबहुवचनश्चैतत्; लकारास्सकर्मकेभ्यो धातुभ्यः कर्मणि भवन्ति, चकारात् कर्तरि च; अकर्मकेभ्यो धातुभ्यो भावे भवन्ति, पुनश्चकारात् कर्तरि च । इति एतेभ्य एव धातुभ्यः कर्मणि च भावे च लडादयः प्रत्ययाः भवन्ति । तत्र सर्वेभ्यो धातुभ्यो विहितस्य लकारस्य स्थाने, भावकर्मणोः (I. 3. 13.)—लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः इत्यनेन भावकर्मणोः विहितस्य लकारस्य स्थाने आत्मनेपदं भवति । न कदाचित् परस्मैपदम् । तत्र सर्वेभ्यो धातुभ्यः, चिण् भावकर्मणोः (III. 1. 66.) इति वर्तमाने, सार्वधातुके यक् (III. 1. 67.)—भावकर्मवाचिनि सार्वधातुके परतो धातोर्यक् प्रत्ययो भवति । शवाद्यपवादः । भू सत्तायाम्; भू+य+त इति स्थिते, आर्धधातुकं शेषः (III. 4. 114.) इति यक्प्रत्ययस्य आर्धधातुकसंज्ञायां, सार्वधातुकार्धधातुकयोः (VII. 3. 84.) इति गुणे प्राप्ते, विडति च (I. 1. 5.) इति क्त्वाद्गुणाभावः; प्रागिव टेरत्वादयः; भूयते । अपि च तिङन्ते भावकर्मणो रूपं सर्वत्र समानमेव । किन्त्वेकवचनं भावे भावस्यैकत्वात्; तच्च प्रथमपुरुषस्यैव भावस्य अयुष्मदस्मद्विषयत्वात् । भावे तावत्—भूयते त्वयामया अन्यैश्च । सकर्मकेभ्यो धातुभ्यः कर्मणि सर्वा अपि विभक्तयो भवन्ति । क्वचिदकर्मका अपि धातव उपसर्गदशात् सकर्मका भवन्ति; तथैवोदाहरिष्यामः—अनुभूयते लक्ष्मीर्देवदत्तेन—अनुभूयेते, अनुभूयन्ते । लटि—अभूयत, अन्वभूयत । लोटि—भूयताम्,

अनुभूयताम् । लिङि—भूयेत, अनुभूयेत । एध्यते; ऐध्यत;
एध्यताम्; एध्येत । पच्यते; अपच्यत; पच्यताम्; पच्येत । नन्यते;
अनन्यत; नन्यताम्; नन्येत । अनिदितामित्यादिना (VI. 4. 24.)
नकारलोपः—प्रध्वस्यते; प्राध्वस्यत; प्रध्वस्यताम्; प्रध्वस्येत । व्येञ्
संवरणे । आदेच्च उपदेशोऽशिति (VI. 1. 45.)—उपदेशे एजन्तो यो
धातुः तस्य आकारादेशो भवति आशिति प्रत्यये विषयभूते । वचिस्वपिय-
जादीनां किति (VI. 1. 15.)—वचिस्वप्योः यजादीनाश्च किति
परतः सम्प्रसारणं भवति । इति यकारस्य इकारः । न सम्प्रसारणे
सम्प्रसारणम् (VI. 1. 37.) इति व्येञो वकारस्य प्रथमयणः सम्प्र-
सारणाभावः । सम्प्रसारणाच्च (VI. 1. 108.) इति पूर्वरूपत्वम् । हलः
(VI. 4. 2.) इति दीर्घः; वीयते, अधीयत, वीयताम्, वीयेत ।
आयप्रत्ययान्तानां कर्मणि, आर्धधातुके (VI. 4. 46.) इत्यधिकृत्य,
अतो लोपः (VI. 4. 48.)—आर्धधातुकोपदेशे यदकारान्तं तस्य
लोपः; गोपाय्यते, धूपाय्यते, विच्छाय्यते, पणाय्यते, पनाय्य-
ते । आयादय आर्धधातुके वा (III. 1. 31.) इति आयादीनां
वैकल्पिकत्वेन, आयाभावपक्षे—गुप्यते, धूप्यते, विच्छद्यते, पण्यते,
पन्यते ॥

2. अद् भक्षणे; अद्यते; आद्यत; अद्यताम्; अद्येत ।
शीङ् स्वप्ने; अयङ् यि क्ङिति (VII. 4. 22.)—शीङोऽङ्गस्य
अयङादेशो भवति यकारादौ क्ङिति प्रत्यये परतः; अधिशय्यते,
अध्यशय्यत, अधिशय्यताम्, अधिशय्येत । ब्रू-धातोः ब्रुवो
वचिः (II. 4. 53.)—ब्रुवो वचिरादेशो भवति आर्धधातुके विषयभूते ।

वाचिस्वपीत्यादिना (VI. 1. 15.) सम्प्रसारणम्; उच्यते । लाङ् आङागमः—औच्यत; उच्यताम्; उच्येत । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः (VII. 4. 25.)—अकृत्यकारे असार्वधातुके यकारादिप्रत्यये विङाति परतः अजन्तस्याङ्गस्य दीर्घो भवति । हु-धातोः—हूयते, अहूयत, हूयताम्, हूयेत—इति भवति । एवमेव ह्रीयते; अह्रीयत; ह्रीयताम्; ह्रीयेत; इत्यादि । डुधाञ् धारणपोषणयोः । घुमास्थागापाजहातिसां हलि (VI. 4. 66.)—घुसंज्ञकानामङ्गानां मा स्था गा पा जहाति सा इत्येतेषां हलादौ विङाति प्रत्यये परतः ईकारादेशो भवति आर्धधातुके विषयभूते; विधीयते, व्यधीयत, विधीयताम्, विधीयेत । ड्दाञ्—दीयते; दाण्—दीयते; धेङ्—धीयते; मा—मीयते; स्था—स्थीयते; गा—गीयते; पा—पीयते; जहातेः—ह्रीयते; सा—अवसीयते । अन्यत्र ईत्वं न भवति । यथा-या-धातोः यायते, वा-धातोः वायते ॥

3. दिवु क्रीडादौ; दीव्यते, अदीव्यत, दीव्यताम् दीव्येत । प्रसूयते; प्रासूयत; प्रसूयताम्; प्रसूयेत । नह्यते; अनह्यत; नह्यताम्; नह्येत । षुञ् अभिषवे; अभिषूयते; अभ्यषूयत; अभिषूयताम्; अभिषूयेत । अश्यते; आश्यत; अश्यताम्; अश्येत । चीयते; अचीयत; चीयताम्; चीयेत । तुङ् व्यथने; तुद्यते; अतुद्यत; तुद्यताम्; तुद्येत । रिङ् शयग्लिङ्क्षु (VII. 4. 28.) इति रिङ्धातुसामर्थ्यादीर्घो न भवति; म्रियते, अम्रियत, म्रियताम्, म्रियेत । मुच्यते; अमुच्यत; मुच्यताम्; मुच्येत । रुधिर् आवरणे; रुध्यते; अरुध्यत; रुध्यताम्; रुध्येत । भुज्यते; अभुज्यत; भुज्यताम्; भुज्येत । युज्यते; अयुज्यत; युज्यताम्; युज्येत । तनु विस्तारे; तनोतेर्यकि (VI.

4. 44.)—तनोतेरङ्गस्य विभाषा आकारादेशो भवति यकि परतः; ताय-
ते; अतायत; तायताम्; तायेत । पक्षे—तन्यते; अतन्यत;
तन्यताम्; तन्येत । यकीति किम्? तन्तन्यते । मन्यते; अमन्यत;
मन्यताम्; मन्येत । रिडादेशः; क्रियते; अक्रियत; क्रियताम्; क्रियेत ।
डुक्क्रीञ् द्रव्यविनिमये; क्रीयते; अक्रीयत; क्रीयताम्; क्रीयेत ।
प्रीयते; अप्रीयत; प्रीयताम्; प्रीयेत । ग्रहिज्येत्यादिना (VI. 1. 16.)
सम्प्रसारणम्; गृह्यते; अगृह्यत; गृह्यताम्; गृह्येत । चुर स्तेये;
णेरनिटि (VI. 4. 51.)—अनिडादावार्धधातुके परतः णेलोपो
भवति; चोर्यते; अचोर्यत; चोर्यताम्; चोर्येत । कमु कान्ती;
कमेर्णिङ् (III. 1. 30.) इति णिङ्; णिलोपः; काम्यते । इत्यादि
सर्वमुन्नेयम् ॥

4. जनी प्रादुर्भावे; षणु दाने; खनु अवदारणे;
विडुनोरनुनासिकस्यात् (VI. 4. 41.), जनसनखनां सन्-
झलोः (VI. 4. 42.) इत्यनुवर्तमानं, ये विभाषा (VI. 4. 43.)—
यकारादौ प्रत्यये परतो जन सन खन इत्येतेषां विभाषा आकारादेशो
भवति; जायते जन्यते, सायते सन्यते, खायते खन्यते ।
जृष्ट वयोहानौ; गृ निगरणे; ऋत इद्धातोः (VII. 1. 100.) इति
इत्वम्; रपरत्वम्; हलि च (VII. 2. 77.) इति दीर्घः; जीर्यते,
गीर्यते । पृ पालनपूरणयोः; उदोष्ठ्यपूर्वस्य (VII. 1. 102.)
इत्युत्वम्; रपरत्वम्; हलि चेति दीर्घः; पूर्यते । स्मृ चिन्तायाम्; गुणो-
ऽतिसंयोगाद्योः (VII. 4. 29.)—यक् लिङ् द्वयमत्रानुवर्तते, रि

इति तु असम्भवान्ननुवर्तते ; अर्तस्संयोगादीनाञ्च ऋकारान्तानामङ्गानां यकि लिङि च यकारादावार्धधातुके परतो गुणो भवति ; स्मर्यते ।

शिष्वप् शये ; वचिस्वपीत्यादिना (VI. 1. 15.) सम्प्रसारणम् ; सुप्यते ।

यजो वपो वहिश्चैव व्येज्वेऔ श्रयतिस्तथा ।

वद्वसौ ह्वयतिश्चैव स्मृता नव यजादयः ॥

अत्रापि तथैव संप्रसारणम् ; यज-इज्यते ; वप-उप्यते ; वह-उह्यते । व्येज्-आदेच उपदेशेऽशिति (VI. 1. 45.) इत्यात्वम्, सम्प्रसारणपूर्वत्वे, अकृत्सर्वधातुकयोर्दीर्घः (VII. 4. 25.) इति दीर्घता-वीयते ; वेज्-सम्प्रसारणम्, पूर्ववत् दीर्घः, ऊयते ; दृ ओ श्वि—उच्छ्रयते ; वद-उद्यते । वस-उव्यते ; अत्र शासिवसिघसीनाञ्च इति षत्वम् । ह्वेज्-ह्वयते । व्रश्चू-वृश्चयते ; प्रच्छ-पृच्छयते ; ग्रह-गृह्यते ; भ्रस्ज्-भृज्जयते ; ज्या-जीयते ; व्यथ-विथ्यते ; वश-उश्यते ; व्यच-विच्यते । **अस** भुवि ; अस्तेर्भूः (II. 4. 52.)—अस्तेर्धातोः भू इत्ययमादेशो भवति आर्धधातुके परतः ; भूयते । **चक्षिङ्** ; **चक्षिङः** ख्याञ् (II. 4. 54.)—चक्षिङः ख्या इत्ययमादेशो भवति आर्धधातुके विषयभूते ; ख्यायते । **अज** गतिविक्षेपणयोः ; अजेर्व्यघञपोः (II. 4. 56.)—अजधातोः घञपौ वर्जयित्वा आर्धधातुके प्रत्यये विषयभूते वी इत्ययमादेशो भवति ; वीयते । **ऊह** वितर्के ; **उपसर्गाङ्स्व** ऊहतेः (VII. 4. 23.)—उपसर्गादुत्तरस्य ऊहतेः ह्रस्वो वा भवति यकारादौ ङिङिति प्रत्यये परतः ; समुह्यते । **कपि** चलने ; इदित्वाङ्गम् ;

प्रकम्प्यते । पचि विल्लारे; प्रपञ्चयते । एवं भावकर्मणोर्लडादयस्स-
विस्तरं बोद्धव्याः ॥

5. स्थात्यामोदनं पचति देवदत्तः इत्यत्र, यदा पच्यमान ओदनः
स्वगुणैस्स्वयमेव सिध्यति तदा तस्य सौकर्यातिशयात् स्वातन्त्र्य-
विवक्षया कर्तृसंज्ञायां तिबादयः प्राप्नुवन्ति । यथा असिना छिनत्ति इत्यत्र
करणस्य कर्तृतया असिश्छिनत्ति इति, स्थात्यां पचति इत्यत्र अधिकरणस्य
कर्तृतया स्थाली पचति इति च, तथा ओदनस्य कर्मणः कर्तृत्वे ओदनः
पच्यते इति भवति । अत इदमुच्यते । कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः
(III. 1. 87.)—कर्तरि शप् (III. 1. 68.) इत्यतः कर्तृग्रहणमिहानु-
वृत्तम्; तत् प्रथमया विपरिणम्यते; कर्मणि क्रिया कर्म; कर्मणा कर्मस्थया
क्रियया तुल्यक्रियो यः कर्ता स कर्मवद्भवति । यस्मिन् कर्मणि कर्तृभूतेऽपि
कर्मणीव क्रिया लक्ष्यते, यथा कर्मणि लकारादिकं पच्यते ओदनश्चेत्रेण
इत्यत्र भवति, तथा कर्मकर्तर्यपि सर्वत्र कर्माश्रितानि कार्याणि प्रतिपद्यन्ते ।
यगात्मनेपदचिण्चिण्वदिङ्भावा भवन्तीत्यर्थः; पच्यते ओदनः स्वय-
मेव, भिद्यते काष्ठं स्वयमेव । अत्र वत्करणं तु स्वाश्रयमपि यथा
स्यात् । यत् बिनाप्यतिदेशेन भवति तत् स्वाश्रयम्; तदपि यथा स्यादि-
त्येवमर्थं वत्करणम्; भिद्यते कुसूलेन । एवम् अकर्मकाणां भावे लः
सिद्धो भवति । कर्मणेति किम्? करणाधिकरणाभ्यां तुल्यक्रियस्य मा भूत्;
साध्वसिश्छिनत्ति, साधु स्थाली पचति । अथेह कस्मान्न भवति पचत्योदनं
देवदत्तः, राध्यत्योदनः स्वयमेवेति? अत्र ओदनः कर्ता कर्मस्थया
क्रियया तुल्यक्रियः, तथा हि यादृशि कर्मभूते ओदने पचनलक्षणक्रिया
लक्ष्यते तादृशेव कर्तृभूतेऽपि कर्मणि, पचिराध्योरेकार्थत्वादिति चेत् न;

धात्वधिकारात् समानधातोः कर्तुः कर्मवद्भावः इत्याश्रयणात्, इह च धातु-
भेदात्। समानधातोरित्यत्र समानशब्द एकपर्यायः, यथा देवदत्तयज्ञदत्तयोः
समानमाता इति। इह च भिन्नयोर्धात्वोः कर्तृकर्माभावात् पचत्योदनं देव-
दत्तः राध्यत्योदनः स्वयमेवेत्यत्र कर्मवद्भावो न स्यादित्यर्थः। तथैव न्याय-
प्राप्तेऽर्थः कर्मस्थभावकानां कर्मस्थक्रियाणाञ्च कर्ता कर्मवद्भवाति, न तु
कर्तृस्थभावकानां कर्तृस्थक्रियाणां च धातूनाम् ॥

6. अपरिस्पन्दनसाधनसाध्यत्वेन सपरिस्पन्दनसाधनसाध्यत्वेन च
अत्र भावक्रिययोः क्रमेण भेदोऽनुसन्धेयः।

कर्मस्थः पचतेर्भावः कर्मस्था च भिदेः क्रिया।

मासासिभावः कर्तृस्थः कर्तृस्था च गमेः क्रिया ॥

अस्यार्थः। कर्मस्थः पचतेर्भावः इति—पच्यते घटः इत्यत्र तद्देशस्थस्यैव
घटस्य यदा पाको निष्पद्यते स तदा अपरिस्पन्दनसाधनसाध्यपाक इति
कर्मस्थो भावः। कर्मस्था च भिदेः क्रियेति—भिद्यते कुसूलः स्वयमेवेत्यत्र
अवयवविशरणलक्षणा क्रिया, सा च देशान्तरप्राप्तौ सत्यां भवतीति विद्यते
परिस्पन्दः; तेन कर्मस्था भिदेः क्रिया भवति। मासासिभावः कर्तृस्थः
इति—भावत्वं चास्य भवति अपरिस्पन्दनसाधनसाध्यत्वात्; माससहचरित
आसिभावो मासासिभाव इति शाकपार्थिवादित्वात् समासः; एष मासासि-
भावः कर्तृस्थः आसितरि समवायात्; तेन आस्थते मासः स्वयमेवेति न
भवति। कर्तृस्था च गमेः क्रिया इति—गमनं पादविहरणात्मकम्; परिस्पन्द-
साधनसाध्यत्वात् कर्तृस्था क्रिया; तत् च कर्तरि देवदत्तादौ सम्भवेत्, न
कर्मणि प्रामादौ; तेन कर्मवद्भावात् गम्यते प्रामः स्वयमेवेति न भवति ॥

7. न दुहस्नुनमां यक्चिणौ (III. 1. 89.)—दुह स्नु नम् इत्येतेषां धातूनां यक्चिणौ कर्मवद्भावापदिष्टौ न भवतः । दुहेरनेन यक्प्रत्ययो निषिध्यते ; चिण् तु दुहश्च (III. 1. 63.) इति विकल्पितः ; दुग्धे गौः स्वयमेव, प्रस्नुते गौः स्वयमेव, नमते दण्डः स्वयमेव । कुषिरञ्जोः प्राचां इयन् परस्मैपदश्च (III. 1. 90.)—कुषिरञ्जोः प्राचामाचार्याणां मतेन कर्मकर्तरि इयन्प्रत्ययो भवति परस्मैपदं च । वगात्मने-पदयोरपवादः ; कुप्यति पादः स्वयमेव, रज्यति वस्त्रं स्वयमेव । प्राचांप्रहणं विकल्पार्थम् ; कुप्यते पादः स्वयमेव, रज्यते वस्त्रं स्वयमेव । व्यवस्थितविभाषेयम् ; तेन लिङ्लिटोः स्यादिविषये च न भवतः ; कोषि-षीष्ट पादः स्वयमेव विरङ्गीष्ट वस्त्रं स्वयमेव, चुकुषे पादः स्वयमेव ररञ्जे वस्त्रं स्वयमेव, कोषिभ्यते पादः स्वयमेव रङ्क्ष्यते वस्त्रं स्वयमेव । आदिना अकोषि अराञि स्वयमेव पादः इत्यपि ग्राह्यः । कः कर्मकर्ता ?

क्रियमाणन्तु यत्कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति ।

सुकरैस्त्वेर्गुणैर्यस्मात् कर्मकर्तेति तद्विदुः ॥

इति यक्प्रकरणम् ॥

इति सार्वधातुकपरिच्छेदः ॥

अथ आर्धधातुकपरिच्छेदः ॥

आशीर्लिङ्प्रकरणम् ॥

1. अथैतेभ्य एव धातुभ्यः पुनः कर्तरि लिङादयः प्रदर्शन्ते । भू सत्तायाम् । आशिषि लिङ्लोटौ (III. 3. 173.)—अविद्यमानस्या-
भीष्टस्याशासनमाशीः; आशीर्विशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद्वातोः लिङ्लोटौ प्रत्ययौ
भवतः । इति इदानीं लिङ् । अस्य स्थाने तिबादयः । किदाशिषि (III.
4. 104.)—आशिषि विषये यो लिङ् विहितः तस्य परस्मैपदे, यासुट्
परस्मैपदेषूदात्तो ङिच् (III. 4. 103.) इति विहितः, यः यासुडागमः
स च किद्भवति । ङित्वे प्राप्ते कित्त्वं विधीयते । गुणवृद्धिप्रतिषेधस्तुत्यः;
सम्प्रसारणे जागर्तेर्गुणे च कित्त्वे विशेषः । लिङ्गाशिषि (III. 4.
116.)—आशिषि विषये यो लिङ् तदादेशस्तिङार्धधातुकसंज्ञो भवति ।
इत्यार्धधातुकत्वाच्छबादयो न भवन्ति । इतश्च (III. 4. 100.) इति
इकारलोपः । स्कोस्संयोगाद्योरन्ते च (VIII. 2. 29.) इति सकार-
लोपः; ङित्वात् तामादयः सलोपश्च; लिङो द्वेर्जुस्; भूयात्, भूया-
स्ताम्, भूयासुः; भूयाः, भूयास्तम्, भूयास्त; भूयासम्,
भूयास्व, भूयास्म । एध वृद्धौ । लिङस्सीयुट् (III. 4. 102.)
इति सीयुडागमः । आर्धधातुकस्येड्वलादेः (VII. 2. 35.)—
वलादेरार्धधातुकस्य इडागमो भवति । इति सर्वत्रेडागमः; षत्वम्; लोपो
व्योर्वलि (VI. 1. 66.) इति यकारलोपः । सुट् तिथोः (III. 4.
107.)—इकार उच्चारणार्थः; तकारथकारावात्मनेपदसम्बन्धिनौ आगमि-
नौ गृह्येते; लिङ्सम्बन्धिनोः तकारथकारयोः सुडागमो भवति । उकार
उच्चारणार्थः, टकारो देशविध्यर्थः । षत्वगृत्वे; आर्धधातुकत्वात् लिङस्स

आर्धधातुकपरिच्छेदे आशीर्लिङ्प्रकरणम् । १०९

लोपोऽनन्यस्य (VII. 2. 79.) इति सकारलोपो न भवति; शस्य
रन्; एधिषीष्ट, एधिषीयास्ताम्, एधिषीरन्; एधिषीष्टाः,
एधिषीयास्ताम्, एधिषीध्वम्; एधिषीय, एधिषीवहि, एधि-
षीमहि ॥

२ डु पचष् पाके; यामुडागमः; पच्यात् इत्यादि। ततः पूर्व-
वत् आत्मनेपदे लिङः सीयुडागमः; इडागमे प्राप्ते, नेङ्वाशि कृति
(VII. 2. 8.) इत्यनुवर्तमाने, एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् (VII.
2. 10.)—उपदेशे यो धातुरेकाजनुदात्तः तस्मादुत्तरस्य वलादेः आर्ध-
धातुकस्य इडागमो न भवति। प्रकृत्याश्रितोऽयं प्रतिषेधः। के पुनरुपदेशे-
ऽनुदात्ताः? ये तथा पठ्यन्ते। त एव विस्पष्टार्थम् अनिट्कारिकासु विभज्य
प्रदर्शयन्ते।

अनिट् स्वरान्तो भवतीति दृश्यताम्

इमांस्तु सेटः प्रवदन्ति तद्विदः।

अदन्तमृदन्तमृताश्च वृह्वृऔ

श्विडीडिवर्णेष्वथ शीङ्शिञ्जिवावपि ॥ १ ॥

गणस्थमृदन्तमुताश्च रुस्तुवौ

श्रुवन्तथोर्णोतिमथो युनुष्णुवः।

इति स्वरान्ता निपुणं समुचिता-

स्ततो हलन्तानपि सन्निबोधत ॥ २ ॥

अध्यायमर्थः। स्वरान्तः अजन्तः यो धातुः स सर्वत्र अनिट् भवती-
ति दृश्यताम् अवगम्यताम्। तेषु स्वरान्तेषु धातुषु मध्ये तद्विदः आचार्याः
इमांस्तु वक्ष्यमाणान् धातून् तु सेटः प्रवदन्ति; अदन्तम्—अकारान्तं

सर्वम्; ऋदन्तम्—ऋकारान्तं सर्वम्; ऋताच्च—ऋकारान्तानाच्च मध्ये; वृष्-
वृजौ—वृष् सम्भजौ, वृज् वरणे, इत्येतौ; शिङीडिवर्णेषु—इवर्णान्तेषु
धातुषु मध्ये टु ओ शिव गतिवृद्धयोः, ङीङ् विहायसा गतौ; अथ शीङ्-
श्रिजावपि—अथ अनन्तरं, शीङ् स्वप्ने, श्रिज् सेवायाम्, इत्येतौ द्वावपि ।
एतदुक्तं भवति—अकारान्तास्सर्वे धातवः, ऋकारान्तास्सर्वे, ऋकारान्तेषु
द्वावेव, इवर्णान्तेषु चत्वारः, एतान् धातून् सेटः प्रवदन्ति इति । गणेषु
तिष्ठति इति गणस्थः; तं गणस्थम् ऊदन्तम् ऊकारान्तं सर्वम्; उतां च
रस्नुबौ—उकारान्तानाच्च मध्ये, रु शब्दे, स्नु प्रसवणे; भुवम् टु क्षु
शब्दे; तथा ऊर्णोतिम्—ऊर्णुञ् आच्छादने;

वाच्य ऊर्णोर्नुवद्वाचो यद्प्रसिद्धिः प्रयोजनम् ।

आमश्च प्रतिषेधार्थमेकाचश्चेडुपग्रहात् ॥

इत्यतिदेशादेकात्त्वमस्तीत्युदात्त ऊर्णोतिरूपदिश्यते; अथो—अनन्त-
रम्; युनुक्षुवः—यु मिश्रणे, णु स्तुतौ, क्षु तेजने, इत्येतान् सप्त धातून्
सेटः प्रवदन्ति आचार्याः; अनेन प्रकारेण स्वरान्ता धातवः निपुणं समुचिताः
सम्यगुक्ताः; ततो हलन्तानपि सन्निबोधत—ततः अनन्तरं हलन्तानपि
अवगच्छत; इत्यर्थः ।

शकिस्तु कान्तेष्वनिडेक इध्यते

घसिञ्च सान्तेषु घसिः प्रसारिणी ।

रभिञ्च भान्तेष्वथ मैथुने यभिः

ततस्तृतीयो लभिरेव नेतरे ॥ ३ ॥

ककारान्तेषु धातुषु मध्ये शक् शक्नौ इत्येको धातुरनिडिष्यते; सका-
रान्तेषु घसिः, प्रसारिणी घसिञ्च; घस् अदने, घस् निवासे, इत्येतावुभौ

आर्धधातुकपरिच्छेदे आशीलिङ्प्रकरणम् । १११

अनिडाविष्येते । प्रसारणं सम्प्रसारणम्, तदस्यास्तीति प्रसारिणी; वस निवासे इत्यस्य यजादित्वात् सम्प्रसारणं विधीयते, प्रसारणीप्रहणं वस आच्छादने इत्यस्य धातोः निवृत्त्यर्थम् । रभ रभस्ये, यभ मैथुने, डु लभष् प्राप्नौ, इति त्रय एव धातवः भान्तेषु भानिट इष्यन्ते, नेतरे नान्ये ।

यमिर्ममन्तेष्वनिडेक इष्यते

रमिश्च यश्च इयनि पठ्यते मनिः ।

नमिश्चतुर्थो हनिरेव पञ्चमो

गमिस्तु षष्ठः प्रतिषेधवाचिनाम् ॥ ४ ॥

अमन्तेषु—अम्प्रत्याहारघटकनकारमकारान्तेषु धातुषु; प्रतिषेध-वाचिनाम्—इद्वप्रतिषेधवाचिनाम् आचार्याणां मते षडेव अनिट इत्यर्थः । अमन्ताङ्गः (उणा. 119.) इति सूत्रकारेण कथितत्वात् अकारेणापि मकार-रस्य प्रहणमस्ति, अतो अम्प्रत्याहारोऽस्ति इति मन्तव्यम् । यमु उपरमे, रमु क्रीडायाम्, यश्च इयनि पठ्यते स मनिश्च—दैवादिक इत्यर्थः—मन ज्ञाने, णम प्रह्वत्वे शब्दे च, हन हिंसागत्योः, गम गतौ, इति । एत-दुक्तं भवति—मकारान्तेषु चत्वारः नकारान्तेषु द्वाविति ।

दिहिर्दुहिर्मेहतिरोहती वहिः

नहिस्तु षष्ठो दहतस्तथा लिहिः ।

इमेऽनिटोऽष्टाविह मुक्तसंशयाः

गणेषु हान्ताः प्रविभज्य कीर्तिताः ॥ ५ ॥

दिह उपचये, दुह प्रपूरणे, मिह संचने, रुह बीजजन्मनि प्रादु-र्भावे च, वह प्रापणे, णह बन्धने, दह भस्मीकरणे, लिह आस्वादने, इत्यष्टावनिटः । अत्र मुक्तसंशया इति किम्? तन्त्रान्तरे चत्वारोऽपरे धातवः पठ्यन्ते सहिरीहिमुहिलुहवः । तन्त्रान्तरं व्याकरणान्तरम् आपिशलादि ।

दिशि दृशि दंशिमथो मृशि स्पृशि
रिशि रुशिङ्क्षोशतिमष्टमं विशिम् ।

लिशिश्च शान्ताननिटः पुराणगाः
पठन्ति पाठेषु दशैव नेतरान् ॥ ६ ॥

शकारान्ता ये धातवः गणपाठेषु पठ्यन्ते तेषां मध्ये, पुराणगाः पुरातनशब्दशास्त्रेषु अतीव परिणतहृदया आचार्या इत्यर्थः—दश धातव एव अनिटः इति प्रवदन्ति नेतरान् । दिश अतिसर्जने, दृशिर् प्रेक्षणे, दंश दंशने, मृश आमर्शने, स्पृश संस्पर्शने, रुश रिश हिंसायाम्, क्रुश आह्वाने रोदने च, विश प्रवेशने, लिश अल्पीभावे, इति ।

रुधिस्सराधिर्गुधिवन्धिसाधयः
ऋधिभ्रुधी बुध्यतिशुध्यती व्यधिः ।

इमे तु धान्ता दश येऽनिटो मता-
स्ततः परं सिध्यतिरेव नेतरे ॥ ७ ॥

धकारान्ता ये धातवः तेषु इमे धातवः अनिटो मताः ; रुधिर् आवरणे, राध साध संसिद्धौ, युध सम्प्रहारे, बन्ध बन्धने, ऋध कोपे, भ्रुध बुभुक्षायाम्, बुध ज्ञाने, शुध शौचे, व्यध ताडने, विधु संशुद्धौ, इति ।

शिषि पिषि पुष्यतिशुष्यती त्विषि
त्रिषि विषि तुष्यतिदुष्यती द्विषिम् ।

इमान्दशैवोपदिशन्त्यनिङ्विधौ
गणेषु धान्तान् ऋधिकर्पती तथा ॥ ८ ॥

आर्धधातुकपरिच्छेदे आशीलिङ्प्रकरणम् । ११३

शिष्य निश्लेषणे, पिष्य सञ्चूर्णने, पुष्य पुष्टौ, शुष्य शोषणे, त्विष्य क्षीप्तौ, श्रिष्य आलिङ्गने, विष्य व्याप्तौ, तुष्य तुष्टौ, दुष्य वैकृत्ये, द्विष्य अप्रीतां, कृष्य विलेखने कृष्य आकर्षणे—भौवादिकस्तौदादिकथ गृह्यते—
इति द्वादश धान्ता अनिटः ।

तपिन्तिपिञ्चापिमथो वपिं स्वपिं
लिपिं लुपिं तृप्यतिदृप्यती सृपिम् ।

स्वरेण नीचेन शपिं लुपिक्षिपी

प्रतीहि पान्तान् पाठितांस्त्रयोदश ॥ ९ ॥

तप सन्तापे तप ऐश्वर्ये—द्वयोरपि ग्रहणम्—तिष्ठ तेष्ठ छिष्ठ
श्रेष्ठ क्षरणार्थाः, आप्य व्याप्तौ, दुष्य वीजसन्ताने, शिष्य शये, लिप्य
उपदेहे, लुप्य छेदने, तृप्य प्राणने, दृप्य ग्रहणामोचनयोः, सृप्य गतौ,
शप्य आक्रोशे शप्य उपालम्भने, लुप्य स्पर्शे, क्षिप्य प्रेरणे, इति पान्ता
अनिटः ।

अदिं हदिं स्कन्दिमिदिच्छिदिशुदीन

शदिं सदिं स्विद्यतिपद्यती खिदिम् ।

तुदिं नुदिं विद्यति विन्त इत्यपि

प्रतीहि दान्तान् दश पञ्च चानिटः ॥ १० ॥

अद् भक्षणे, हृद् पुरीषोत्सर्गे, स्कन्दिर् गतिशोषणयोः, मिदिर्
विदारणे, छिदिर् द्वैधीकरणे, शुदिर् सम्प्रेषणे, शद् शातने, षद्
विशरणगत्यवसादनेषु, शि षिद्दा गात्रप्रक्षरणे, पद् गतौ, खिद्
दैन्ये खिद् परितापे, तुद् व्यथने, णुद् प्रेरणे, विद् सत्तायाम् विद्
विचारणे, इति पञ्चदश दान्ता अनिटः । अत्र विद्यति इत्यविभक्तिको निर्देशः;

विन्त इत्यत्र इतिशब्देनाभिहितत्वात् अव्ययेनाभिहिते कर्मणि न कर्मविभक्तिः
इति प्रतिषेधात् प्रतिषेधविषये प्रथमाविभक्तिर्भवति ।

पचिं वचिं विचिरिचिरञ्जिपृच्छतीन्

सिचिं मुचिं णिजिभजिभञ्जिभृञ्जतीन् ।

त्यजिं र्यजिं युजिरुजिसञ्जिमञ्जतीन्

भुजिं स्वजिं सृजिमृजि विञ्जनिट्स्वरान् ॥ ११ ॥

अयमर्थः चकारान्तेषु षड्धातून् अनिट्स्वरान् विद्धि अनुदात्त-
स्वरान् अनिट् इत्यर्थः; छकारान्तेषु एकम्, जकारान्तेषु पञ्चदश धातून्
अनिटः विद्धि इति । डु पचषू पाके, वच्च परिभाषणे ब्रुवादेशश्च,
विचिर् पृथग्भावे, रिचिर् विरेचने, रञ्ज रागे, प्रच्छ झीप्सायाम्,
विच क्षरणे, मुचू मोक्षणे, णिजिर् शौचपोषणयोः, भज सेवायाम्,
भञ्जो आमर्दने, भ्रञ्ज पाके, त्यज हानौ, यज देवपूजासङ्गतिकरणदा-
नेषु, युजिर् योगे युज समाधौ—द्वयोरपि ग्रहणम्, रुजो भङ्गे, षञ्ज
सङ्गे, डु मस्जो शुद्धौ, भुज पालनाभ्यवहारयोः भुज कौटिल्ये—
द्वयोरपि ग्रहणम्, स्वञ्ज परिष्वङ्गे, सृज विसर्गे, मृजू शुद्धौ मृजू शौ-
चालङ्कारयोः; एते अनिटः । सृजिमृजि इत्यत्र मृजेः प्रमादपाठः; मृजू
मृजू इत्येतयोरुद्दिष्टादिङ्कल्पस्यावश्यकत्वात् । अयमर्थः काशिकावृत्त्यादौ
च प्रपाठितः ॥

3. इति पचधातोः अनुदात्तत्वात् इडागमो न भवति । अथ चोः कुः
(VIII.2.30.) इति कुत्वम्; लोपो व्योर्वलि (VI.1.66.) इति यकार-
लोपः; सुट् तिथोः (III.4.107.) इति सुडागमः; षत्वष्टुत्वे च; पक्षीष्ट,
पक्षीयास्ताम्, पक्षीरन् । नन्यात् । चंसिषीष्ट । एवं चंसिषीष्ट । आदेच

आर्धधातुकपरिच्छेदे आशीर्लिङ्प्रकरणम् । ११९

उपदेशोऽस्ति (VI. 1. 45.) इत्यात्वम्; सम्प्रसारणम्; हलः (VI. 4. 2.) इति दीर्घः—वीयात्, वीयास्ताम्, वीयासुः । व्यासीष्ट । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः (VII. 4. 25.) इति दीर्घः—जीयात् । विजे-
षीष्ट; इणः षीध्वम्लुङ्लिटान्धोऽङ्गात् (VIII. 3. 78.)—
इणन्तादङ्गादुत्तरेषां षीध्वम्लुङ्लिटां धकारस्य मूर्धन्यादेशो भवति; विजे-
षीढम् । विभाषेतः (VIII. 3. 79.)—इणः परो य इट् ततः परेषां
षीध्वम्लुङ्लिटां धकारस्य वा मूर्धन्यादेशो भवति; श्रयिषीढम्
श्रयिषीध्वम् । उङ्ङयिषीष्ट, उङ्ङयिषीयास्ताम्, उङ्ङयिषीरन्; उङ्ङ-
यिषीष्टाः, उङ्ङयिषीयास्थाम्, उङ्ङयिषीढम् उङ्ङयिषीध्वम्; उङ्ङयि-
षीय, उङ्ङयिषीवहि, उङ्ङयिषीमहि । नेषीष्ट । ह्यात्; आहासीष्ट ।
मिह्यात् । क्रीड्यात्; अनुक्रीडिषीष्ट; एवं सम्परिपूर्वादप्युदाहार्यम् । उप-
गुह्यात् । स्वरतिसूतिसूयतिधूजूदितो वा (VII. 2. 44.)—
स्वरत्यादिभ्यः ऊदिभ्यश्चोत्तरस्य वलादेरार्धधातुकस्य वा इडागमो भवति ।
इति पक्षे इट् । अन्यत्र लिङ्सिच्चावात्मनेपदेषु (I. 2. 11.)—इक्-
समीपाद्दलः परौ झलादी लिङ्सिचौ आत्मनेपदेषु कितौ स्तः । इति कित्वात्
गुणाभावः; हो ङः (VIII. 2. 31.) इति ङत्वम्; भष्भावः; षढोः
कस्सि (VIII. 2. 41.) इति कत्वम्; उपगूहिषीष्ट । इडभावपक्षे—उप-
घुक्षीष्ट । स्तृ चन्दोपतापयोः; गुणोऽतिसंयोगाशोः (VII. 4. 29.)
इति गुणः; स्वर्यात् । णीव्यात् । क्म्यात् । आचम्यात् । क्रम्यात् ।
स्तुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते (VII. 2. 36.)—स्तुक्रमोर्वलादेः
आर्धधातुकस्य इट् स्यात् तौ चेदात्मनेपदनिमित्ते न भवतः; प्रक्रंसीष्ट ।
गम्यात् । यम्यात् । घुमास्थागापाजहातिसां हलि (VI. 4. 66.)
इत्यनुवर्तमाने, एर्लिङि (VI. 4. 67.)—घुसङ्गकानामङ्गानां मा स्था

गा पा जहाति सा इत्येतेषाञ्च आकारस्य एकारादेशो भवति आर्धधातुके लिङि किति परतः; पेयात् । घान्यस्य संयोगादेः (VI. 4. 68.)— घुमास्थादिभ्योऽन्यस्य संयोगादराकारान्तस्याङ्स्य वा एकारादेशः आर्धधातुके किति लिङि परतः; घ्रेयात् घ्रायात्, धमेयात् ध्मायात् । अन्यस्येति किम्? स्थेयात् । दृश्यात् । अर्यात् । स्त्रियात् । शद्यात् । निषद्यात् । इत्यादि ॥

4. अद् भक्षणे; अद्यात् । आर्धधातुकत्वादात्मनेपदेषु सर्वत्र गुणो भवति; शयिषीष्ट । विभाषटः (VIII. 3. 79.) इति विभाषा मूर्धन्यादेशः; शयिषीढम् शयिषीध्वम् । वृवो वचिः; सम्प्रसारणम्; उज्यात् । कुत्वषत्वं; वक्षीष्ट । मुष्यात् । इज्यात् । उष्यात् । उह्यात् । हनो वध लिङि (II. 4. 42.)— हनो वध इत्ययमादेशो भवति आर्धधातुके लिङि परतः । अकारान्तोऽयमादेशः; अतो लोपः (VI. 4. 48.) इत्यकारलोपः; पध्यात्; आवधिषीष्ट । द्विध्यात् । कित्वात् गुणाभावः; षढोः कस्सीति कत्वम्; द्विक्षीष्ट । दुह्यात् । दादेर्धातोर्धः (VIII. 2. 32.) इति घत्वम्; भभावजदत्वषत्वानि; धुक्षीष्ट । दिह्यात्; धिक्षीष्ट । लिह्यात्; लिक्षीष्ट । ईडिषीष्ट । ईशिषीष्ट । निंसिषीष्ट । ह्यात् । यूयात् । नूयात् । स्तूयात्; स्तोषीष्ट । प्रोर्णूयात्; प्रोर्णुविषीष्ट । विभाषोर्णोः (I. 2. 3.)—ऊर्णुजः पर इडादिः प्रत्ययो वा ङिद्वत् भवति । इति पक्षे प्रोर्णुविषीष्ट । इण् गतौ; अकृत्सार्वधानुकयोर्दार्धः (VII. 4. 25.) इति ईयात् । सोपसर्गस्य तु, उपसर्गाङ्गस्य ऊहतेः (VII. 4. 23.) इति वर्तमाने, एतेर्लिङि (VII. 4. 24.)—एतेरङ्गस्योपसर्गादुत्तरस्य लिङि यकारादौ कङिति प्रत्यये परतः ह्रस्वो भवति; समियात् । इङ् अभ्ययने; अध्येषीष्ट । इक् स्मरणे; अधीयात् । पा

आर्धधातुकपरिच्छेदे आशीर्लिङ्प्रकरणम् । ११७

रक्षणे ; एलिङि (VI. 4. 67.) इत्यनेन एत्वं न भवति, लुग्वि-
करणालुग्विकरणयोरलुग्विकरणस्य प्रहणम् (परि. १०.) इति न्यायात् ;
पायात् । णा शौचे ; धातुषकारस्य सत्वम् ; वान्यस्येत्यादिना (VI.
4. 68.) एत्वविकल्पः ; ज्ञायात् स्त्रेयात् । इत्यादि ॥

5. हु दानादनयोः ; अकृतसार्वधातुकयोर्दोधः ; ह्यात् । एलिङि
(VI. 4. 67.) इति एत्वम् ; धिधेयात् । देयात् । मेयात् । स्थेयात् ।
गेयात् । पेयात् । हेयात् । सेयात् । कडिति इत्येव, नेह ; धासीष्ट, दासीष्ट ।
अदन्तरोरुपसर्गवद्भृत्तिरिष्यते (भा. इ.) इति श्रद्धासीष्ट, अन्तर्धा-
सीष्ट । इत्यादि । दिवु क्रीडादौ ; दीव्यात् । स्वरत्यादिना (VII. 2.
44.) वेट् ; प्रसविषीष्ट, प्रसोषीष्ट । इट्पक्षे विभाषेट् : (VIII. 3.
79.) इति या मूर्धन्यादेशः ; प्रसविषीध्वम् प्रसविषीढम् । इडभावे इगः
धीध्वमिति (VIII. 3. 78.) नित्यं मूर्धन्यादेशः ; प्रसोषीध्वम् ।
नहो धः (VIII. 2. 34.)—नहो हकारस्य धकारादेशो भवति झलि
परतः पदान्ते च । चर्त्वम् ; नत्सीष्ट, नत्सीयास्ताम्, नत्सीरन् ;
सीव्यात् ; परिधीव्यात् ; निर्षीव्यात् ; विषीव्यात् । त्रस्यात् । जनिषीष्ट ।
मृष्यात् ; मर्षिषीष्ट ; परिमृष्यात् ; इत्यादि । षुञ् अभिषवे ; अभिषू-
यात् ; अभिषोर्षीष्ट । अशिषीष्ट ; ऊदित्वादित्ठभावे ब्रश्चादिना षत्वम् ;
कुत्वम् ; अक्षीष्ट । चीयात्, चेर्षीष्ट । हीयात् । शक्यात् । श्रूयात् ।
दभ्यात् । ऋध्यात् । इत्यादि । तुद् व्यथने ; तुद्यात् । लिङ्सिचावा-
त्मनेपदेषु (1. 2. 11.) इति वर्तमाने, उञ्च (1. 2. 12.)—ऋवर्णा-
न्ताद्धातोः परं लिङ्सिचावात्मनेपदेषु झलादी कितौ भवतः । इति
कित्वाद्गुणाभावः ; मृषीष्ट । मुच्यात् । इको झल् (I. 2. 9.), हल्-

स्ताब् (I. 2. 10.), इति वर्तमाने, लिङ्सिच्चावात्मनेपदेषु (I. 2. 11.)—इक्ष्मीपादलः परौ लिङ्सिचौ झलादी आत्मनेपदेषु कितौ भवतः । इति कित्त्वम्; मुक्षीष्ट । इत्यादि । रुधिर आवरणे; रुध्यात् कित्वात् गुणाभावः; रुत्सीष्ट । भुज्यात्; भुक्षीष्ट । युज्यात्; युक्षीष्ट । भियात्; भित्सीष्ट । इत्यादि । तनु विस्तारे; तन्यात्; तनिषीष्ट । रिङ् शयगिलङ्क्षु (VII. 4. 28.) इति रिङादेशः; क्रियात्; कृषीष्ट । इत्यादि । डु क्रीञ् द्रव्यविनिमये; क्रेयात्; क्रेषीष्ट । वृङ् संभजौ; वृतो वा (VII. 2. 38.) इति वर्तमाने, लिङ्सिचो-
 रात्मनेपदेषु (VII. 2. 42.)—वृत उत्तरयोः लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु वा इडागमो भवति । वृतो वा (VII. 2. 38.)—वृ इति वृद्वृजोः सामान्येन ग्रहणम्; तस्मादृकारान्तेभ्यश्चोत्तरस्येटो वा दीर्घो भवति । इति दीर्घे प्राप्ते, न लिङि (VII. 2. 39.)—वृत उत्तरस्येटो दीर्घो न भवति लिङि परतः; वरिषीष्ट । इडभावे वृषीष्ट । वृञ् वरणे; इडि वरिषीष्ट । पक्षे—उदोष्ठ्यपूर्वस्य (VII. 1. 102.) इति उत्त्वम्; हलि च (VIII. 2. 77.) इति दीर्घः; वृषीष्ट । स्तृञ् आच्छादने; आस्तृषीष्ट, आस्तीर्षीष्ट । ग्रह उपादाने; सम्प्रसारणम्; गृह्यात् । ग्रहोऽलिटि दीर्घः (VII. 2. 37.)—ग्रह उत्तरस्येटो दीर्घो भवति अलिटि परतः; ग्रहीषीष्ट । ऋतश्च संयोगादेः (VII. 2. 43.)—ऋकारान्तात्संयोगादेरुत्तरयोः लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु वा इडागमो भवति; ध्वरिषीष्ट, ध्वृषीष्ट; स्मरिषीष्ट, स्मृषीष्ट । ऋकारान्तानामनुदात्तत्वादित्प्रतिषेधे प्राप्ते पक्षे भावार्थमिदं वचनम्; तथैवोदाहृतम् । चुर स्तेये; णेरनिटि (VI. 4.

51.) इति णिलोपः; अचो रहाभ्यां द्वे (VIII. 4. 46.) इति द्वित्वम्; चोर्यात्; चोरयिषीष्ट । पास्यात्; पालयिषीष्ट । अचर्यात्; अचरयिषीष्ट । इत्यादि ॥

इत्यार्धधातुकपरिच्छेदे आशीर्लिङ्प्रकरणम् ॥

अथ लिट्प्रकरणम् ॥

1. अथैतेभ्य एव धातुभ्यो लिट् । भूते (III. 2. 84.), अनद्यतने लङ् (III. 2. 111.), इति वर्तमाने, परोक्षे लिट् (III. 2. 115.) — प्रयोक्तुरदर्शनविषयः परोक्षः; भूतानद्यतनपरोक्षार्थे वर्तमानाद्भातोः लिट् प्रत्ययो भवति । लस्य स्थाने तिबादयः । लिट् च (III. 4. 115.) — लिङादेशस्तिङार्धधातुकसंज्ञो भवति । नन्वेकसंज्ञाधिकारादन्यत्र संज्ञासमावेशसंभवात् सार्धधातुकसंज्ञापि स्यादिति चेत्, लङ्शकटायनस्यैव (III. 4. 111.) इत्यतः एवकारानुवृत्त्या आर्धधातुकमेवेति नियमात्, आर्धधातुकत्वाच्छबादयो न भवन्ति । भू सत्तायाम् । परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः (III. 4. 82.) — लिङादेशानां परस्मैपदसंज्ञकानां यथासंख्यं णल् अतुस् उस् थल् अधुस् अ णल् व म इत्येते आदेशा भवन्ति । असंयोगाल्लिट् कित् (I. 2. 5.) इत्यनुवर्तमाने, इन्धिभवतिभ्याञ्च (I. 2. 6.) — इन्धिभवतिभ्यां परो लिट्प्रत्ययः किद्भवति । कित्वाद्द्वयभावः गुणाभावश्च । भुवो बुग्लुङ्लिटोः (VI. 4. 88.) — भुवोऽङ्गस्य वुगागमो भवति अजायोल्लुङ्लिटोः परतः । भूव्+अ इति स्थिते, एकाचो द्वे प्रथमस्य (VI. 1. 1.), अजादेर्द्वितीयस्य (VI. 1. 2.), इत्यनुवर्तमाने, लिटि धातोरनभ्यासस्य (VI. 1. 8.) — लिटि परतः अनभ्यासस्य धातोरवयवस्य प्रथमस्यैकाचः, अजादेर्द्वितीयस्य

वा, यथायोगं द्वे भवतः । इति भूव् भूव्+अ इति जाते, पूर्वोऽभ्यासः (VI. 1. 4.)—अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वः अभ्याससंज्ञः स्यात् । इत्यभ्याससंज्ञायां, हलादिशेषः (VII. 4. 60.) इत्यभ्यासवकारलोपः ; ह्रस्वः (VII. 4. 59.) इत्यभ्यासाचो ह्रस्वः । भवतेरः (VII. 4. 73.)—भवतेरभ्यासस्य अकारादेशो भवति लिटि परतः । भ भूव्+अ इति जाते, अभ्यासे चर्च (VIII. 4. 51.) इति चर्चम् ; बभूव । आर्धधातुकस्येद्धलादेः (VII. 2. 35.) इतीट् ; बभूविथ । इन्धेस्सं-योगार्थं किन्वं भवतेः पिदर्थश्च । बभूव, बभूवतुः, बभूवुः ; वभूविथ, बभूवथुः, बभूव ; बभूव, बभूविव, बभूविम । अन्धिप्रन्थि-दम्भिस्वर्जानां चेति वक्तव्यम् (वा. I. 2. 26.) ; तेन कित्वात् नकारलोपे परिष्वजे इत्यादि सिद्धम् ॥

2. एध वृद्धां ह्रस्वं लघु (I. 4. 10.), संयोगे गुरु (I. 4. 11.), इत्यनुवर्तमाने, दीर्घञ्च (I. 4. 12.)—दीर्घञ्च अक्षरं गुरुसंज्ञं भवति । इति एकारस्य गुरुसंज्ञायां, कास्प्रत्ययादाममन्त्वे लिटि (III. 1. 35.) इति वर्तमाने, इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः (III. 1. 36.)—इजादियौ धातुः गुरुमान् ऋच्छतिवर्जितः तस्माद्विटि परतः आमप्रत्ययो भवति । आम इति अकारोऽत्र मित्त्वप्रतिषेधार्थः कल्प्यते । तथाचोक्तम्—

आमोऽमित्वमदन्तत्वादिगुणत्वं विदेस्तथा ।

आस्कासोरामविधानाच्च पररूपं कृतन्तवत् ॥

मन्त्रे घसह्वरणशब्दहाहृच्छृङ्गमिजनिभ्यो लेः । (II. 4. 80.) इत्यतः लेः इत्यनुवर्तमाने, आमः (II. 4. 81.)—लुगित्यनुवर्त-

माने च; आम् उत्तरस्य लेः प्रत्ययस्य लुक् भवति । ततः कृदन्तत्वात् स्वाद्युत्पत्तिः । कृन्मेजन्तः (I. 1. 39.)—कृद्यो मकारान्त एकारान्तश्च तदन्तशब्दस्वरूपमव्ययसंज्ञं भवति । इति अव्ययसंज्ञायाम् अव्यया-
दाप्सुपः (II. 4. 82.) इति सुपो लुक् । कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि (III. 1. 40.)—आम्प्रत्ययान्ताद्वातोर्लिटि परतः कृञ्नुप्रयुज्यते । अत्र कृञ् इति प्रत्याहारेण कृञ्त्वस्तयो गृह्यन्ते । कथम्? अभूततद्भावे कृञ्त्व-
स्तियोगे सम्पद्यकर्तरि चिवः (V. 4. 50.) इत्यत्र कृ इत्यारभ्य,
कृञो द्वितीयतृतीयशम्भवीजात्कृषौ (V. 4. 58.) इत्यत्र
अकारेण प्रत्याहारः । तत्सामर्थ्यादस्तेर्भूभावो न भवति ॥

3. आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्य (I. 3. 63.)—आम्प्रत्ययो
यस्माद्विहितः सोऽयमाम्प्रत्ययः; तस्यैव धातोरनुप्रयुज्यमानात् कृञ्
आत्मनेपदं भवति । अकर्त्रभिप्रायार्थोऽयमारम्भः; अत्र कृञो ग्रहणं
प्रत्याहारनिवृत्त्यर्थम् । लिट्स्तञ्जयोरेशिरेच् (III. 4. 81.)—लिङा-
देशयोस्तञ्जयोः एश् इरेच् इत्येतावादेशौ भवतः । शकारस्सर्वादेशार्थः;
चकारस्स्वरार्थः । गुणे प्राप्ते, असंयोगाल्लिट् कित् (I. 2. 5.)—असं-
योगाद्वातोः परः अपिलिट् प्रत्ययः कित् भवति । कित्त्वात् गुणाभावः;
परत्वाद्यणादेशः । द्विर्वचनेऽचि (I. 1. 59.)—द्वित्वनिमित्तेऽचि
परतः योऽजादेशः सः द्विर्वचन एव कर्तव्ये स्थानिवद्भवति । रूपातिदे-
शोऽयं नियतकालः; कृते द्विर्वचने, पुनः आदेशरूप एवावतिष्ठते; इति
स्थानिवद्भावात् द्विर्वचनम् । उरत् (VII. 4. 66.) इत्यत्वम्; हलादि-
शेषः (VII. 4. 60.); एधांचक्रे । इणष्ठीधूमिति (VIII. 3.
78.) मूर्धन्यादेशः; एधांचकृद्धे । असंयोगादिति किम्? ससंघे । अत्र
कित्त्वाभावादनदितामिति (VI. 4. 24.) नलोपो न भवति । अपि-

दित्वेव; विभेदित्वे । एधांभभूव । अत आदेः (VII. 4. 70.)—
 अभ्यासस्यादेरकारस्य दीर्घो भवति ; एधामास । एधाञ्चके, एधाञ्चकाते,
 एधाञ्चकिरे; एधाञ्चकृषे, एधाञ्चकाथे, एधाञ्चकृद्धे; एधाञ्चके, एधाञ्चकृवहे,
 एधाञ्चकृमहे । एधाम्बभूव, एधाम्बभूवतुः, एधाम्बभूवुः; एधाम्बभूविथ,
 एधाम्बभूवथुः, एधाम्बभूव; एधाम्बभूव, एधाम्बभूविव, एधाम्बभूविम ।
 एधामास, एधामासतुः, एधामासुः; एधामासिथ, एधामासथुः, एधामास;
 एधामास, एधामासिव, एधामासिम । पुनस्तथान्येऽपीजादयः । ईक्ष दर्शने,
 ईह चेष्टायाम्, ऊह वितर्के, उब्ज आजवे, उम्भ पूरणे, इत्येवमादयः ।
 ईक्षाञ्चके; ईहाञ्चके; ऊहाम्बभूव; उब्जामास; उम्भाम्बभूव ।
 इजादेरिति वचनाद्गलादेर्गुणमतो न भवत्याम्प्रत्ययः; तक्षू त्वक्षू तनू-
 करणे, रक्ष पालने—ततक्ष, तत्वक्ष, ररक्ष । यो हि गुरुमान्न भवति
 ततो न भवत्याम्प्रत्ययः । इषु इच्छायाम्; पित्सु लघूपधगुणः; अजा-
 दित्वेऽपि द्वितीयस्यैकाचोऽभावात्, अजादेर्द्वितीयस्य (VI. 1. 2.)
 इत्यस्य अप्रवृत्तेः, लिटि धातोरनभ्यासस्य (VI. 1. 8.) इति प्रथमस्यै-
 काचो द्विर्वचनम्; हलादिशेषः; ह्रस्वः (VII. 4. 59.) इत्यभ्यासस्य
 ह्रस्वो भवति; एच इग्रस्वादेशे (I. 1. 48.) इत्येचः स्थाने इक्;
 अभ्यासस्यासवर्णे (VI. 4. 78.) इति इयङ्; अपित्सु कित्वात्
 गुणाभावे सवर्णदीर्घः; इयेष, ईषतुः, ईषुः; ईयोषिथ, ईषथुः, ईष;
 इयेष, ईषिव, ईषिम । ऋच्छ गतौ; अनृच्छ इति (III.1.36.)
 प्रतिषेधादाम्प्रत्ययो न भवति; ऋच्छत्यृताम् (VII. 4. 11.)—
 ऋच्छतेरङ्गस्य ऋ इत्येतस्य ऋकारान्तानाञ्च लिटि परतो गुणो भवति ।
 रपरत्वम्; अत आदेः (VII. 4. 70.) इति दीर्घः । तस्माद्द्विहलः
 (VII.4.71.)—तस्माद्दीर्घाभूतादभ्यासादुत्तरस्य द्विहलोऽङ्गस्य नुडागसो

भवति; आनच्छ, आनच्छतुः, आनच्छुः; आनर्च्छथ, आन-
 च्छथुः, आनच्छ; आनच्छ, आनर्च्छव, आनर्च्छम । ऋ
 इत्येतस्य ऋ गतौ; आर, आरतुः, आरुः । इडत्प्रतिव्ययतीनाम्
 (VII. 2. 66.)—अत्यतिव्ययतीनां थलि परतः इडागमो नित्यं
 भवति । इतीडागमः; आरिथ । ऋकारान्तानां कृ विक्षेपे; निचकार,
 निचकरतुः, निचकरुः । एवं गृ निगरणे—निजगार, निजगरतुः,
 निजगरुः । ऋच्छेरलघूपधत्वादप्राप्तो गुणो विधीयते; इतरयोः प्रतिषेध-
 विषयनिवृत्त्यर्थम्; वृद्धिविषये तु पूर्वविप्रतिषेधेन वृद्धिरेवेक्ष्यते, तथैवोदा-
 हृतम् । शृदृप्रां ह्रस्वो वा (VII. 4. 12.)—शृ दृ पृ इत्येतेषामङ्गानां
 लिटि परतो वा ह्रस्वो भवति ; पक्षे गुणः—विशशार, विशशारतुः
 विशश्रतुः, विशशारुः विशश्रुः; विददार, विददरतुः विद-
 द्रतुः, विददरुः विदमुः; निपपार, निपपरतुः निपप्रतुः,
 निपपरुः निपप्रुः । केचिदेतत्सूत्रं प्रत्याचक्षते; आ पाके, दा कुत्सायां
 गतौ, प्रा पूरणे, इत्येतेषाम् अनेकार्था धातव इति शृदृप्रामर्शे वर्तमानानाम्
 आतो लोपः (VI. 4. 64.) इत्याकारलोपे विशश्रतुः, विदद्रतुः, निपप्रतुः,
 इत्येवमादीनि रूपाणि साधयन्ति; तथा च सति विशश्रवान् इति क्सा
 न स्यात् । दय दानगतिरक्षणेष्ु; अय गतौ; आस उपवेशने;
 दयायासश्च (III. 1. 37.)—दयादिभ्यो धातुभ्यो लिटि परत आ-
 म्प्रत्ययो भवति ; दयांचक्रे । अयः परापूर्वः; उपसर्गस्यायतौ
 (VIII. 2. 19.)—अयतौ परत उपसर्गस्यो यो रेफस्तस्य लकारादेशो
 भवति; इति लत्वम्—पलायांचक्रे । एवम् आसांचक्रे । उपविदजा-
 गृभ्योऽन्यतरस्याम् (III. 1. 38.)—उष दाहे, विद ज्ञाने, जागृ

निद्राक्षये, इत्येतेभ्यो धातुभ्यो लिटि परतः आम्प्रत्ययो भवति अन्यतरस्याम् ; ओषांचकार । आमभावपक्षे उद्योष । विदेरदन्तत्वप्रतिज्ञानादामि परतो गुणो न भवति—विदांचकार ; आमभावपक्षे विवेद् । सार्वधातुकार्धधातुकयोः (VII. 3. 84.) इति गुणः—जागरांचकार ; आमभावपक्षे जजागार । जाग्रोऽविचिण्णलुङित्सु (VII. 3. 85.) इति गुणः ; जजागरतुः, जजागरुः, जजागरिथ, इत्यादि ॥

4. **हु पचष्** पाके ; अत उपधायाः (VII. 2. 116.) इति वृद्धिः ; पपाच । घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च (VI. 4. 119.) इति वर्तमाने, अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि (VI. 4. 120.)—किति लिटि परतः आदेश आदिर्यस्याङ्गस्य नास्ति तस्य एकहल्मध्ये असहाययोर्हलोर्मध्ये योऽकारस्तस्य एकारादेशो भवति अभ्यासलोपश्च ; पेचतुः, पेक्षुः । अत इति किम् ? दिदिवतुः । तपरकरणं किम् ? ररासे । एकहल्मध्ये इति किम् ? तत्सरतुः, चक्षरतुः । अनादेशादेरिति किम् ? चकणतुः, जगणतुः । एतदेव ज्ञापकं प्रत्युदाहरणमनित्यप्यन्ताश्चुरादयः इत्यस्य ; अन्यथा गणयतेश्चौरादिकत्वात् प्रत्ययान्तत्वेन आम्प्रत्ययः स्यात् । लिटि परतः इति आदेशविशेषणं किम् ? इहापि यथा स्यात्—नेमतुः, सेहे । कृ-सृ-भृ-वृ-स्तु-दृ-क्षु-भुवो लिटि (VII. 2. 13.)—क्रादीनां धातूनां लिटि परत इडागमो न भवति । क्रादय एव लिट्यनिटः ततोऽन्ये सेटो लिटि इति नियमादन्येषाम् इटि प्राप्ते, अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् (VII. 2. 61.)—अजन्तो यो धातुस्तासौ नित्यमनिट् तस्मात्तासाविबथलि इडागमो न भवति । तास्वदिति किम् ? लूत्वा, लुरुबिष । लृत्वेत्यत्र भ्युकः किति (VII. 2. 11.) इत्यनिट् । नित्यमिति किम् ? विधोता विधविता, विदुधविथ । अत्र स्वरत्यादिना वेद् । उपदेशोऽन्वतः ;

(VII. 2. 62.)—उपदेशे यो धातुरकारवान् तासौ नित्यमनिट् तस्मात्तासाविष थलि इडागमो न भवति । उपदेश इति किम्? कर्था, चकर्षिथ । तास्वदित्येव ; जिघृक्षति, जग्रद्विथ ; सनि प्रहृगुहोश्च (VII. 2. 12.) इति सन्धनिट् । नित्यमित्येव ; अङ्गा अज्जिता, आनज्जिथ । एवं क्कादिनियमलब्धेः प्रतिषेधे प्राप्ते, ऋतो भारद्वाजस्य (VII. 2. 63.)—ऋकारान्तो यो धातुस्तासौ नित्यमनिट् तस्मात् तासाविष थलि इडागमो न भवति भारद्वाजस्य मतेन । इति नियमात् पक्षे इट् । थलि च सेटि (VI. 4. 121.)—थलि परतः अनादेशादेरङ्गस्य असहाययो-ईलोर्मध्ये षोऽकारस्तस्य एकारादेशो भवति अभ्यासलोपश्च ; पेचिथ । अन्येषां मतेनेट्प्रतिषेध एव ; तदानीमेत्वाभ्यासलोपौ न भवतः ; चोः कुः इति कुत्वम् ; पपक्थ । पेचथुः, पेच । णलुत्तमो वा (VII. 1. 91.)—उत्तमपुरुषसम्बन्धी यो णल् स वा णिद्वद्भवति । णिति यत् कार्यं तदत्रापि वा भवतीत्यर्थः । अत उपधायाः (VII. 2. 116.) इति पक्षे वृद्धिः ; पपाच्च पपच्च । क्रयादिनियमान्नित्यामिट् ; पेचिव, पेचिम । उत्तमपुरुषविषये चित्तविक्षेपादिना परोक्षता सम्भवत्येव । आत्मनेपदे लिटस्तप्तयोरोशिरेच् (III. 4. 81.) इति बहुवचनस्य एकवचनस्य च यथाक्रमम् इरे ए इति भवतः ; पेचे, पेचाते, पेचिरे ; पेचिषे, पेचाथे, पेचिध्वे ; पेचे, पेचिवहे, पेचिमहे ॥

5. पुनरप्यकारोपधा धातवः । डु लभष् प्राप्सौ ; लेभे, लेभाते, लेभिरे । रभ रामस्ये ; आरेभे, आरेभाते, आरेभिरे । रमु क्रीडायाम् ; रेमे ; विर-राम, विरेमतुः, विरेमुः ; विरेमिथ विरन्थ । व्याङ्परिभ्यो रमः (I. 3. 83.) इति परस्मैपदम् । नद अव्यक्ते शब्दे ; ननाद, नेदतुः, नेतुः ; नेदिथ, प्रणिनेदिथ । रण शब्दे ; रराप्, रेणतुः, रेणुः ; रेणिथ । यम उपरमे ;

ययाम, येमतुः, येमुः; येमिथ ययन्थ । दमु उपशमे; ददाम्, देमतुः, देमुः; देमिथ । हस हसने; जहास, जहसतुः, जहसुः । भण शब्दे; बभाण, बभणतुः, बभणुः । णम प्रहृत्वे शब्दे च; ननाम, नेमतुः, नेमुः; नेमिथ ननन्थ । षह मर्षणे; सेहे, सेहंते, सेहिरे । अनैमित्तिके नत्वसत्त्वे अत्र धात्वोः; तदादिर्लिङ्यादेशादिर्न भवति; अतः एत्वाभ्यासलोपौ । इहाभ्यासस्य जश्चत्त्वयोरसिद्धत्वं नास्ति; तेन तदादिर्ण्यदेशादिर्भवति । कथमेतत् ज्ञायते नास्ति असिद्धत्वमिति? तथा च फलिभज्योरेत्वं विधीयते तृफलभजत्रपश्च (VI. 4. 122.) इति । तस्मात्फलभजोरेत्वाविधानादेव सिद्धान्ते जश्चत्त्वयोरिह नास्त्यसिद्धत्वमिति । रूपाभेदे चादेशादिर्नाश्रीयते न शसदद्वादिगुणानाम् (VI. 4. 126.) इति शसिदशोरेत्वप्रतिषेधो विधीयते; तस्मादेतदेव प्रतिषेधवचनं ज्ञापयति रूपाभेदे य आदेशः स इह न गृह्यत इति । अन्यथा पेचतुः, पेचुः, पेठतुः, पेठुः, इत्यादीनां प्रकृतिचरादेशादीनामेत्वं न स्यात् । किति इत्येव; अहं पपच, अहं पपठ । अत्र स्थानिवद्भावेन पित्वात् किञ्च नास्ति; तेनैत्वाभ्यासलोपौ न भवतः । कृद्विरपि न भवति, णलुत्तमो वेति (VII. 1. 91.) पक्षे णित्वाभावात् । णित्त्वपक्षेऽपि परत्वात् वृद्ध्या बाधितत्वात् एत्वाभ्यासलोपाभ्यां न भवितव्यमित्यणित्त्वपक्ष एवोदाहृतः । दन्भेरत्वं वक्तव्यम् (वा. VI. 4. 120.)—इति ददन्भ, देमतुः, देभुः; ददम्भिथ । नलोपस्यासिद्धत्वादत्रापि एत्वं न प्राप्नोतीति वचनम् । तृफलभजत्रपश्च (VI. 4. 122.)—तृफल भज त्रप इत्येतेषामतः स्थाने एकारादेशो भवति, अभ्यासलोपश्च किति लिटि परतः थलि च सेटि । ऋच्छत्यृताम् (VII. 4. 11.) इति गुणः; ततार, तेरतुः, तेरुः; तेरिथ । फल निष्पत्तौ; पफालं, फेलतुः, फेलुः; फेलिथ । भज सेवायाम्; बभाज, भेजतुः,

भेजुः ; भेजिथ । भजिः स्वरितेत् ; भेजे । त्रपि—त्रेपे, त्रेपाते । तरतेर्गु-
णार्थं वचनम् ; न शसददवादिगुणानाम् (VI. 4. 126.) इति प्रतिषेधो
वक्ष्यते । फलिभज्योरादेशार्थम् ; त्रपेरेनेकहल्मध्यार्थम् । **अन्थि**
ग्रन्थि सन्दर्भे, ष्वञ्ज् परिव्वङ्गे, इत्येतेषां धातूनाम्, इन्धिभवति-
भ्याञ्च (I. 2. 6.) इत्यत्र अन्थिग्रन्थिदन्भिष्वञ्जीनां चेति
वक्तव्यम् (वा.) इति लिटः कित्वात् अनिदितामात (VI.
4. 24.) नलोपः । ततः तृफलभजत्रपश्च (VI. 4. 122.) इत्यत्र
चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् अन्थिग्रन्थिदन्भीनां त्रयाणामेत्वाभ्यासलोपी
भवतः ; शश्रन्थ, श्रेथतुः, श्रेथुः । ददन्म, देभतुः, देभुः ; देभिथ ।
परिष्वजे, परिष्वजाते, परिष्वजिरे । इन्धी दीप्तौ ; अस्माल्लिति इन्धि-
भवतिभ्याञ्च (I. 2. 6.) इति कित्त्वम् ; समीधे ; समीधाते, समीधिरे ।
राधो हिंसायाम् (VI. 4. 123.)—राधो हिंसार्थे वर्तमानस्य अवर्णस्य
एकारादेशो भवति, अभ्यासलोपश्च किति लिटि परतः, थलि च सेटि ;
अपरराध, अपरेधतुः, अपरेधुः ; अपरेधिथ । हिंसायामिति किम् ?
आरराध, आरराधतुः आरराधुः । अत इत्येतदिहोपास्थितं तपरस्व-
कृतं कालविशेषमपास्य असम्भवात् अवर्णमात्रं प्रतिपादयति । अथवा—
श्राभ्यस्तयोरातः (VI. 4. 112.) इत्यनुवर्तत इति वा व्याख्येयम् ।
वा जृभ्रमुब्रसाम् (VI. 4. 124.)—जृ भ्रमु त्रस् इत्येतेषामतस्स्थाने
एकारादेशो वा भवति, अभ्यासलोपश्च किति लिटि परतः, थलि च सेटि ;
जजार, जजरतुः जेरतुः, जजरुः जेरुः ; जेरिथ जजरिथ ।
भ्रमु—वभ्राम, दभ्रमतुः भ्रेमतुः, बभ्रमुः भ्रेमुः, वभ्रमिथ भ्रेमिथ । त्रस-
तत्रास, त्रसतुः तत्रसतुः, त्रसुः तत्रमुः ; त्रांसिथ तत्रसिथ । फणाञ्च

सप्तानाम् (VI. 4. 125.)—फण गतौ, राज् दीप्तौ, दु भ्रांज् दु भ्राश्च
 दु भ्लाश्च दीप्तौ, स्यमु स्वन ध्वन शब्दे इत्येतेषां सप्तानां धातूनामवर्णस्य
 स्थाने वा एकारादेशो भवति, अभ्यासलोपश्च किति लिटि परतः, थलि च
 सेटि; पफाण, पफणतुः फेणतुः, पफणुः फेणुः; पफणिथ
 फेणिथ । एवमेव रराज, रेजतुः रराजतुः, रेजुः रराजुः; रेजिथ
 रराजिथ । बभ्राजे भ्रजे, बभ्राजाते भ्रजाते, बभ्राजिरे भ्रजिरे । भ्रेशे, भ्रेशाते,
 भ्रेशिरे; बभ्राशे, बभ्राशाते, बभ्राशिरे । भ्लेशे, भ्लेशाते, भ्लेशिरे;
 बभ्लाशे, बभ्लाशाते, बभ्लाशिरे । सस्याम, सस्यमतुः स्येमतुः, सस्यमुः
 स्येमुः; सस्यमिथ स्येमिथ । सस्वान, सस्वनतुः स्वेनतुः, सस्वनुः स्वेनुः;
 सस्वनिथ स्वेनिथ । सप्तानामिति किम्? दध्वान, दध्वनतुः, दध्वनुः,
 दध्वनिथ । न शसददवादिगुणानाम् (VI. 4. 126.)—
 शसु हिंसायाम्, दद दाने, इत्येतयोः वकारादीनां च धातूनां गुण इत्येवमभि-
 निवृत्तस्य च योऽकारः तस्य स्थाने एकारादेशो भवति, अभ्यासलोपश्च;
 विशशशस, विशशशसतुः, विशशशसुः, विशशशसिथ । दद दाने—
 दददे, दददाते, दददिरे; दददिषे । वादीनाम्—दु वमु उद्विरणे; ववाम,
 ववमतुः, ववमुः; ववमिथ । गुणस्योदाहरणम्—शृ हिंसायाम्; विशशार,
 विशशारतुः, विशशारुः; विशशारिथ । एवमेव—निपपार, निपपरतुः,
 निपपरुः; निपपरिथ । लुलविष; ननन्द; दध्वंसे; सस्रंसे; बभ्रंसे ॥

6. व्येमः आदेच इति (VI. 1. 45.) आत्वे प्राप्ते, न व्यो लिटि
 (VI. 1. 46.)—व्येञो लिटि परतः आकारादेशो न भवति । लिट्यभ्या-
 सस्योभयेषाम् (VI. 1. 17.)—उभयेषां वच्यादीनां ग्रहिज्यादीनां
 च लिटि परतोऽभ्यासस्य सम्प्रसारणं भवति । इत्यभ्यासयकारस्य सम्प्र-
 सारणे, सम्प्रसारणाच्च (VI. 1. 102.) इति पूर्वरूपे च कृते, अचो ङिति

(VII. 2. 115.) इति वृद्धिः; आधादेशः; विव्याय । द्विवचनादिषु पित्सु कृतसम्प्रसारणस्य द्विर्वचनम्; एरनेकाच्च इति (VI. 4. 82.) यणादेशः; विव्यतुः, विव्युः । इडस्यतिव्ययतीनाम् (VII. 2. 66.)—अस्ति अति व्ययति इत्येतेषां च यलि परतः इडागमो भवति; विव्ययिथ । ढ वप् बीजसन्ताने; लिटि द्वित्वे, लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् (VI. 1. 17.) इति सम्प्रसारणं पूर्वरूपत्वञ्च; अत उपधायाः (VII. 2. 116.) इति वृद्धिः; उघाप । अपित्सु आदौ सम्प्रसारणं विधाञ्च पश्चाद्विर्वचनं ततः सवर्णदीर्घः; ऊपतुः, ऊपुः; उवपथ उवपिथ । जि जये; सन्लिटोर्जेः (VII. 3. 57.)—जयतेरङ्गस्य सन्लिटोः परतः अभ्यासादुत्तरस्य कवर्गादेशो भवति । स च आदेः परस्य (I. 1. 54.) इति परस्य आदेः जकारस्य भवति; वृद्धिः; जिगाय, जिभ्यतुः, जिग्युः; जिगयिथ जिगेथ, जिग्यथुः, जिग्य; जिगाय जिगय, जिग्यिथ, जिग्यिम; विजिग्ये, पराजिग्ये । णिम् इषद्धसने; संयोगपूर्वत्वादियडादेशः; विसिष्मिये, विसिष्मियाते, विसिष्मियिरे । क्षि क्षये; चिक्षाय, चिक्षियतुः, चिक्षियुः । एवमेव शिभ्राय, शिभ्रियतुः, शिभ्रियुः । डीङ्-डिङ्गे । णीम्-निनाय, निन्ये । मिह-मिमेह । क्रीड्—चिक्रीड, अनुचिक्रीडे, सच्चिक्रीडे, परिचिक्रीड । गुहू संवरणे; जुगूह, जुगुहतुः, जुगुहुः; उपजुगुहे । गुजि अव्यक्ते शब्दे; जुगुज, जुगुजतुः, जुगुजुः । इत्यादि ॥

7. अद् भक्षणे । लुङ्सनोर्धस (II. 4. 39.) इति वर्तमाने, लिट्यन्यतरस्याम् (II. 4. 40.)—लिटि परतोऽदेर्धस्लादेशो भवति अन्यतरस्याम् । कुहोक्षुः (VII. 4. 62.) इति कृत्वम्; अत इप-

धायाः (VII. 2. 116.) इति वृद्धिः; जघास। गमहर्नजनखनघसां
लोपः क्लिखनङि (VI. 4. 98.) इत्यनेनोपधालोपः; घकारस्य चत्वंम्;
शासिघसिघसीनाञ्च (VIII. 3. 60.)—निमित्तादुत्तरस्य शासि-
घसिघसीनां सकारस्य मूर्धन्यादेशो भवति; जक्षतुः, जक्षुः। अचस्ता-
स्वत्थत्यनिटो नित्यम् (VII. 2. 61.) इति थलि इटो निषेधः तासौ
सत इत्युक्तम्; तेन घस्तादेशस्य तासौ असत्त्वान्नात्र निषेधः; जघसिथ।
अदर्घस्तादेशाभावपक्षे, अत आदेः (VII. 4. 70.) इति दीर्घः; आद्,
आदतुः, आदुः। इडत्यतिव्ययतीनाम् (VII. 2. 66.) इति नित्यम्
इट्; आदिथ। शीङ्; अधिशिश्ये, अधिशिष्याते, अधिशिष्यिरे ॥

8. इतः परं सम्प्रसारणम्। ब्रूञ्; ब्रुवो वचिः (II. 4. 53.);
द्विर्वचनम्; लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् (VI. 1. 17.) इति सम्प्रसारणम्;
अत उपधायाः (VII. 2. 116.) इति वृद्धिः; उवाच। द्विवचनादौ
किति वचिस्वपियजादीनां किति (VI. 1. 15.) इति कृतसम्प्रसारणस्य
द्विर्वचनम्; ऊचतुः, ऊचुः; उवचिथ उवकथ; ऊचे। णि ष्वप्
शये; द्वित्वसंप्रसारणे; आदेशप्रत्यययोः (VIII. 3. 59.) इति
षत्वम्; सुष्वाप, सुष्पतुः, सुष्पुः; सुष्पिथ सुष्पथ। यजादयो नव धातवः।
यज्; इयाज, ईजतुः ईजुः; इयजिथ। इडभावे—ब्रश्चभ्रस्जसृजमृजयज-
राजभ्राजच्छशां षः (VIII. 2. 36.) इति षत्वम्; घृत्वम्; इयष्टु।
ईजे इत्यादि। घह प्रापणे; उवाह, ऊहतुः, ऊहुः; उवहिथ। इडभावे—
हो ढः (VIII. 2. 31.) इति ढत्वम्; ऋषस्तथोर्धोऽधः (VIII. 2.
40.) इति धत्वम्; घृत्वम्; ढो ढे लोपः (VIII. 3. 13.) इति
ढकारस्य लोपः; सहिबहोरोदघर्णस्य (VI. 3. 112.)—सहि बहि
इत्येतथोरघर्णस्य ओकारादेशो भवति ढलोपे; उधोढ। वेञ्; लिट्यन्य-

तरस्याम् (II. 4. 40.) इति वर्तमाने, वेञो वयिः (II. 4. 41.)—
 वेञो वयिरादेशो भवति लिटि परतोऽन्यतरस्याम् । इकार उच्चारणार्थः ;
 द्विर्वचनम् ; यकारस्य सम्प्रसारणे प्राप्ते, न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम्
 (VI. 1. 37.) इति वर्तमाने, लिटि वयो यः (VI. 1. 38.)—
 लिटि परतो वयो यकारस्य सम्प्रसारणं न भवति । इति यकारस्य प्रतिषेधात्
 वकारस्य सम्प्रसारणम् ; उवाय । द्विवचनादौ किति प्रहिज्येत्यादिना (VI.
 1. 16.) सम्प्रसारणम् ; ऊयतुः, ऊयुः । वञ्चास्यान्यतरस्यां
 किति (VI. 1. 39.)—अस्य वयो यकारस्य किति लिटि परतो वकारा-
 देशो भवति अन्यतरस्याम् ; ऊवतुः, ऊवुः । ऊये, ऊयाते, ऊयिरे ;
 ऊवे, ऊवाते, ऊविरे । यदा वेञो वयिरादेशो न भवति, तदा न
 सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम् (VI. 1. 37.) इति वर्तमाने, वेञः
 (VI. 1. 40.)—वेञ् तन्तुसन्ताने इत्यस्य धातोः लिटि परतस्सम्प्र-
 सारणं न भवति । आदेच उपदेशेऽशिति (VI. 1. 45.) इत्यात्वम् ।
 द्वित्वम् ; अभ्यासकार्यं च । आत औ णलः (VII. 1. 34.)—
 आकारान्तादङ्गादुत्तरस्य णल औकारादेशो भवति । इत्यौकारादेशः ;
 वृद्धिरेचि इति वृद्धिः ; वधौ । आतो लोप इटि च (VI. 4. 64.)—
 इटि अजादावार्धधातुके किति परतः आकारस्य लोपो भवति ; वधतुः,
 वधुः । इट्पक्षे वविथ ; अन्यथा वधाथ । ववे, ववाते, वविरे ।
 ह्येय् ; आत्वम् ; अभ्यस्तस्य च (VI. 1. 33.)—ह इत्यनुवर्तते ;
 सम्प्रसारणमित्येव ; अभ्यस्तस्य कारणं च यो ह्यतिः तस्य द्विर्वचनात्
 प्रागेव सम्प्रसारणं भवति । ततो द्वित्वम् अभ्यासकार्यं च ; जुहाव ।
 उवडादेशः ; जुहुवतुः, जुहुवुः ; जुहविथ जुहोथ, जुहुवथुः, जुहुव ;
 जुहुवे । वद ; उवाद, उदतुः, उदुः । वस् निवासे ; उवास ;

शासिचसिचसीनाश्च (VIII. 3. 60.) इति षत्वम्; ऊषतुः, ऊषुः ;
 उवसिथ उवस्थ । **दु ओ श्वि** गतिवृद्धयोः ; विभाषा श्वेः (VI.
 1. 30.)—लिटि परतश्चयतेधातोर्विभाषा सम्प्रसारणं भवति ; शुशाच,
 शुशुचतुः, शुशुचुः ; शुशचिथ । यदा सम्प्रसारणम् भवति तदा
 शिश्वाय, शिश्विचतुः, शिश्विचुः ; शिश्विचिथ । **ग्रह** ; ग्रहि-
 ज्येत्यादिना (VI. 1. 16.) सम्प्रसारणम् ; जग्राह, जगृहतुः,
 जगृहुः ; जगृहे । **ज्या** ; द्विर्वचनम् ; लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् (VI.
 1. 17.) इति सम्प्रसारणम् ; पूर्वरूपत्वम् ; आत औ णलः (VII. 1.
 34.) इति औकारः ; वृद्धिः ; जिज्यौ । कृतसम्प्रसारणस्य द्विर्वचनम् ;
 एरनेकाच्च इत्यादिना (VI. 4. 82.) यणादेशः ; जिज्यतुः, जिज्युः ।
 थलि—आतो लोप इटि च (VI. 4. 64.) इत्याकारलोपः ; जिज्यिथ
 जिज्याथ । **व्यध** ताडने ; विव्याध, विव्यधतुः, विव्यधुः ; विव्यधिथ
 विव्यथ । **वश** ; उवाश, ऊशतुः, ऊशुः ; उवशिथ । **व्यच** ;
 विव्याच, विविचतुः, विविचुः ; विव्यचिथ । **ओ ब्रथ**
 छेदने ; द्विर्वचनम् ; लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् (VI. 1. 17.) इति सम्प्र-
 सारणम् ; पूर्वरूपत्वम् ; उरत् (VII. 4. 66.) इति ऋकारस्य अत्वम् ;
 हुलादिशेषः ; वव्रथ । अत्र संयोगान्तत्वात् कित्वाभावः ; अतस्सम्प्रसारणं
 न भवति । एवमुत्तरणोरपि कित्वाभावः संयोगान्तत्वात् ; वव्रथुः ;
 वव्रथिथ । इडभावे—वव्रथ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः (VIII.
 2. 36.) इति षत्वम् ; घृत्वम् ; वव्रथ । **प्रच्छ** ; पप्रच्छ, पप्रच्छतुः,
 पप्रच्छुः ; पप्रच्छिथ । इडभावे पूर्ववत् षत्वघृत्वे ; पप्रथ । आइपूर्वे ;

आपप्रच्छे । अस्जेः श्रुत्वेन सस्य शः, जश्त्वेन शस्य जः ; द्विर्वचनादिः
 बभ्रज्ज । संयोगान्तत्वात् कित्वाभावः ; बभ्रज्जतुः, बभ्रज्जुः ;
 बभ्रज्जिथ बभ्रष्ट । अस्जो रोपधयो रमन्थतरस्याम् (VI. 4.
 47.)—अस्जो रोपधयो रेफोपधयोः निवृत्तिर्भवति रमागमश्चार्धधातुके पर-
 तोऽन्यतरस्याम् । रोपधयोरिति स्थानषष्ठीनिर्देशस्य तयोर्निवृत्तिरेव प्रयोजनं
 मित्वाच्चायमन्यात्परो रमागमः ; बभ्रष्टे बभर्जे, बभर्जिथ । बभ्रज्जे,
 बभ्रज्जाते, बभ्रज्जिरे ; बभर्जे, बभर्जाते, बभर्जिरे । द्युतं दीप्तौ ;
 द्युतिस्वाप्योस्सम्प्रसारणम् (VII. 4. 67.)—द्युति स्वापि इत्ये-
 तयोरभ्यासस्य सम्प्रसारणं भवति । हलादिशेषापवादः ; विदिद्युते,
 विदिद्युताते, विदिद्युतिरे । व्यथ मयसंचलनयोः ; व्यथो लिटि
 (VII. 4. 68.)—व्यथो लिटि परतः अभ्यासस्य सम्प्रसारणं भवति ।
 हलादिशेषः ; विव्यथे, विव्यथाते, विव्यथिरे ॥

9. अथोपधालोपो वक्ष्यते । गम् गतौ ; जगाम । गमहनजनखन-
 घसां लोपः किङ्कत्यनङि (VI. 4. 98.)—अङ्गजितेऽजादौ क्विति
 प्रत्यये परतः गमादीनामुपधाया लोपः ; जग्मतुः, जग्मुः । जगमिथ ;
 इङभावपक्षे जगन्थ । हन् ; लिटि उपधावृद्धिः ; हो हन्तेरिति
 (VII. 3. 54.) कुत्वम् ; हलादिशेषः ; कुहोषुः (VII. 4. 62.)
 इति चुत्वम् ; अभ्यासे चर्च (VIII. 4. 54.) इति जङत्वम् ; जङ्गाम ।
 द्विर्वचनादौ द्विर्वचनम् ; उपधालोपः ; नकारपरत्वात् कुत्वम् ; जग्मतुः,
 जग्मः । अभ्यासाच्च (VII. 3. 55.)—अभ्यासाद्भूतस्य हन्तेर्भातो-

ईकारस्य कवर्गदेशो भवति; जघनिश्च जघन्थ । जन जनने; पर-
स्मैपदी जौहोत्यादिकः; जजान । उपधालोपः; चुत्वम्; जज्ञतुः,
जज्ञुः । जनी प्रादुर्भावे; दैवादिक आत्मनेपदी; जज्ञे, जज्ञाते,
जज्ञिरे । खन अवधारणे; चखान; उपधालोपः; चखन्तुः, चखुः ।
शसिः प्राग्वत् ॥

10 चक्षिङ्; चक्षिङः ख्याञ् (II. 4. 54.) इति वर्तमाने,
वा लिटि (II. 4. 55.)—लिङ्निषये चक्षिङः ख्याजादेशो वा भवति ।
आत औ णलः इति औकारादेशः; वृद्धिरेषि इति वृद्धिः; आचख्यौ ।
आतो लोप इटि च (VI. 4. 64.) इत्याकारलोपः; आचख्यतुः,
आचख्युः; आचख्याथ आचख्यथ । आचख्ये, आचख्याते,
आचख्यिरे; स्थानिवद्भावात्प्रत्ययात्मनेपदं न भवति अकारानुबन्धसाम-
र्थ्यात् । यदा चक्षिङः ख्याजादेशो न भवति तदा—आचचक्षे, आच-
चक्षते, आचचक्षिरे । इण् गतौ; अचो ङिति (VII. 2. 115.)
इति वृद्धिः; द्विर्वचनम्; इस्वः (VII. 4. 59.); अभ्यासस्यासवर्णे
(VI. 4. 78.) इति इयङादेशः इयाय । द्विर्वचनादौ द्वित्वम्; इणो यण्
(VI. 4. 81.) इति यणादेशः; दीर्घे इणः किति (VII. 4. 69.)
—इणोऽभ्यासस्य दीर्घो भवति किति लिटि परतः; ईयतुः, ईयुः । धातो-
र्गुणः; अभ्यासस्येयङादेशः; इयथिथ; इडभावे—इयेथ । एवमेव
ईयथुः, ईय; इयाय इयय, ईयिष, ईयिम; इति भवन्ति । इङ् अध्ययने;
गाङ् लिटि (II. 4. 49.)—इङो गाङादेशो भवति लिटि परतः ।
ङकारो गाङ्कुटादिभ्योऽङ्गिणङ्किण्त् (I. 2. 1.) इति विशेषणार्थः;

आतो लोप इटि च इत्याकारलोपः ; अधिपूर्वः ; अधिजगे, अधिजगाते,
अधिजगिरे ; अधिजगिषे, अधिजगाथे । इक् स्मरणे ; अधिपूर्वः ;
अभ्यासस्येयङादेशः ; सवर्णदीर्घः ; अधीयाथ ; इयङादेशः—अधीयतुः,
अधीयुः ; अधीययिथ अधीयेथ । या प्रापणे ; आत औ णलः
(VII. 1. ३४.) इत्यौकारादेशः ; वृद्धिः ; ययौ । आतो लोप इटि च
इत्याकारलोपः ; ययतुः, ययुः । ऋतो भारद्वाजस्य (VII. 2. 63.)
इति नियमात् पक्षे इट् ; ययिथ ययाथ, ययथुः, यय ; ययौ, ययिव, ययिम ।
वा गतिगन्धनयोः ; ववौ, ववतुः, ववुः । ष्टा गतिनिवृत्तौ ; द्विर्वच-
नम् ; शर्पूर्वाः खयः (VII. 4. 61.)—अभ्यासस्य शर्पूर्वाः खयः
शिष्यन्ते अन्ये हलः लुप्यन्ते ; अभ्यासे चर्च (VIII. 4. 54.) इति
थस्य तः ; आत औ णलः (VII. 1. ३४.) इत्यौत्वम् ; वृद्धिः ; तस्थौ,
तस्थतुः, तस्थुः ; तस्थिथ तस्थाथ, तस्थथुः, तस्थ ; तस्थौ,
तस्थिव, तस्थिम । ग्लै ; आदेच उपदेशेऽशिति इत्यात्वम् ;
द्विर्वचनम् ; हलादिशेषः ; कुहोश्चुरिति गस्य जः ; जग्लौ, जग्लतुः,
जग्लुः । म्लै हर्षक्षये ; मम्लौ, मम्लतुः, मम्लुः । वच्च परिभाषणे ;
उवाच, ऊचतुः, ऊचुः ॥

11. उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् (III. 1. 38.)—
उष दाहे, विद ज्ञाने, जागृ निद्राक्षये, इत्येतेषां लिट्याम्प्रत्ययो
भवति । आमः (II. 4. 81.) इति लिटो लुक् । कृष्णानुप्रयुज्यते लिटि
(III. 1. 40.) इति लिङन्तकृजोऽनुप्रयोगः । विद—विदाञ्चकार,
विदाञ्चकतुः, विदाञ्चकुः ; आमभावपक्षे—विवेद, विविवतुः,

विविधुः ; विवेदिथ । जागृ—जागराञ्चकार; आमभावे—
जजागार । जाप्रोऽविचिण्णलिट्स्तु (VII. 3. 85.) इति गुणः ;
जजागरतुः इत्यादि । अस् भुवि; अस्तेभूः (II. 4. 52.)—
आर्धधातुके विषये अस्तेभूभावो भवति; बभूव । मृजू; मृजेर्बृदिः
(VII. 2. 114.) इति वृद्धिः; ममार्ज । मृजेरजादौ सङ्गमे विभाषा
वृद्धिरिष्यते (भा.) इति अजादौ वा वृद्धिः; ममार्जतुः ममृजतुः,
ममार्जुः ममृजुः; ममार्जिथ ममार्छ । भी-ही-भृ-भुवां
इत्युवच (III. 1. 39.)—भिभी भये, ही लजायाम्, डभन्
धारणपोषणयोः, हु दानादनयोः, ह्येतेभ्यो धातुभ्यो लिटि परतः
आम्प्रत्ययो भवत्यन्यतरस्याम्; भ्राविच चास्मिन् कार्यं भवति । द्विवचन-
मित्त्वच । भी—विभयाञ्चकार; आमभावपक्षे—विभाय । ही—
जिह्वाञ्चकार; आमभावे—जिह्वाय । भृ—विभराञ्चकार; आम-
भावे—बभार । हु; गुणावादेशौ; जुहवाञ्चकार; आमभावे—
जुहाव । द्विवचनादौ आमभावे उवडादेशः; जुहुवतुः, जुहुवुः । अच-
स्तास्वत्थस्यनिटो नित्यम् (VII. 2. 61.) इति प्रतिषेधे कृते, ऋतो
भारद्वाजस्य (VII. 2. 63.) इति यलि इडागमो विकल्पेन; जुहविथ ।
पक्षे जुहोथ ॥

12. ओ हाङ् गतौ; आतोलोप इटि च (VI. 4. 64.)
इत्याकारलोपः; जहे, जहाते, जहिरे । डु दाङ् दानेभात औणलः
(VII. 1. 34.) इत्यौत्वम्; ददौ । इटि आकारलोपः—ददिथ । इवभावे—
ददाथ । आत्मनेपदे—देद । ओ हाक् स्यामे; जहौ, जहतुः,

जहुः; जहिय जहाथ, जहथुः, जह । हृष् हरणे; अचो ङिति (VII. 2. 115.) इति वृद्धिः; रपरत्वम्; ह्रस्वः (VII. 4. 59.) इति ह्रस्वत्वम्; हलादिशेषः (VII. 4. 60.); कुहोश्चुः (VII. 4. 62.) इति चुत्वम्; जश्त्वम्; जहार, जहतुः, जहुः । ऋतो भारद्वाजस्य (VII. 2. 63.) इति ऋदन्तस्यैवेति नियमादत्र इट्प्रतिषेधः—जहर्थ; जहथुः, जह । कादिनियमान्नित्यमिट्; जहार जहर, जहिव, जहिम । दीङ् क्षये; दीङो युङञि कृति (VI. 4. 63.)—दीङो युडागमो भवत्यजादौ किति ङिति प्रत्यये परतः । दीङ इति पञ्चमीनिर्देशवशादेव प्रत्ययस्य युडागमः; विधानसामर्थ्यादेरेकाच इत्यादिना यणादेशे कर्तव्ये युडागमस्यासिद्धत्वं न भवति, वुग्युटावुवङ्-यणोस्सिद्धौ वक्तव्यौ (वा. VI. 4. 22.) इति वचनाद्वा—उपदिदीये, उपदिदीयाते, उपदिदीयिरे; उपदिदीयिषे । देङ् रक्षणे; दयतेर्दिङि लिटि (VII. 4. 9.)—दयतेरङ्गस्य दिग्यादेशो भवति लिटि । दिग्यादेशेन द्विर्वचनस्य बाधनमिष्यते (भा. इ.) इति वचनात् द्विर्वचनं न भवति । एरनेकाच इति यणादेशः; अवदिग्ये, अवदिग्याते, अवदिग्यिरे । तृप् प्रीणने; ततर्प, ततृपतुः, ततृपुः । रधादिभ्यश्च (VII. 2. 45.)—रध् नश् तृप् ण् इह मुह ण् इह णिह् इत्येभ्यो धातुभ्यो वलाद्यार्धधातुकस्य वा इडागमो भवति; ततर्पिथ । इडभावे, अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् (VI. 1. 59.)—उपदेशे योऽनुदात्त ऋदुपधस्तस्य धम् वा झलादौ आकृति परतः; तत्रपृथ ।

अमागमाभावपक्षे तत्तृथ । नश ; ननाश ; इटि थलि एत्वाभ्यास-
लोपौ—नेशिथ । इडभावे, मस्जिनशोर्झलि (VII. 1. 60.)—
एतयोः नुमागमो भवति झलि ; षत्वष्ट्वे; ननष्ट । मस्ज ; अत्र मस्जे-
रन्त्यात्पूर्वो नुम् (वा.)—ममङ्कथ ममज्जिथ । सृज ;
विभाषा सृजिदृशोः (VII. 2. 65.)—आभ्यां थल इडा स्यात् ;
ससर्जिथ । इडभावे, सृजिदृशोर्झल्यमकिति (VI. 1. 58.)—
अनयोरमागमस्स्यात् झलादौ, न तु किति । षत्वष्ट्वे; सन्नष्ट ।
दृश ; ददर्शिथ दद्रष्ट । स्मृ शब्दोपतापयोः ; वृद्धिविषये तु
पूर्वविप्रतिषेधेन वृद्धिरिष्यते ; सस्वार । अन्यत्र, ऋतश्च संयोगादे-
र्गुणः (VII. 4. 10.)—संयोगादेः ऋकारान्तस्य गुणो भवति लिटि
परतः । प्रतिषेधविषयस्यारम्भः ; सस्वरतुः, सस्वरुः ; सस्वर्थ
सस्वरिथ, सस्वरथुः, सस्वर ; सस्वार सस्वर, सस्वरिब,
सस्वरिम । स्वरतिसूतिसूयतिधूनुदितो वा—इति थलि वेट् ; अन्यत्र
नित्यमिट् । ध्वृ हृच्छने; दध्वार, दध्वरतुः, दध्वरुः । स्मृ
चिन्तायाम् ; सस्मार ; सस्मर्थ । ह्रृ कौटिल्ये; जङ्गार । गृ निगरणे;
वृद्धिविषये तु वृद्धिरेवेष्यते इत्वोत्वाभ्यां पूर्वविप्रतिषेधेन ; निजगार ।
ऋच्छत्यताम् (VII. 4. 11.) इति गुणः ; निजगरतुः, निजगरुः,
निजगारिथ । अचि विभाषा इति लत्वम् ; निजगाल ॥

13. दिवु क्रीडादौ; पुगन्तेति गुणः ; दिदेव, दिदिवतुः, दिदिवुः ;
दिदेविथ, दिदिवथुः । पूङ् प्राणिप्रसवे; सुषुवे, सुषुवाते, सुषुविरे;
सुषुविषे, सुषुवाथे । विभाषेतः (VIII. 3. 79.) इति वा ङत्वम् ;

सुषुविद्धे सुषुविध्वे । णह् बन्धने; ननाह । अत एकहल्मध्ये-
ऽनादेशादेर्लिटि (VI. 4. 120.) इति एत्वाभ्यासलोपौ; नेहतुः,
नेहुः । नहो धः (VIII. 2. 34.) इति धत्वम्; ननद्ध । पक्षे इद्;
नेहिथ । आत्मनेभाषायां नेहे । षुञ् अभिषवे; अभिषुषाव; अ-
भिषुषविथ अभिषुषोथ । अशू व्याप्तौ; अत आदेः (VII. 4.
70.) इति दीर्घः । तस्मान्नुद्बिहलः (VII. 4. 71.) इति वर्त-
माने, अश्नोतेश्च (VII. 4. 72.)—अंश्चोतेरङ्गस्य दीर्घाभूतादभ्यासा-
दुत्तरस्य नुडागमो भवति लिटि परतः; आनशे । विपूर्वः; यणादेशः;
व्यानशे, व्यानशाते, व्यानशिरे; व्यानशिषे व्यानक्षे; व्यान-
शिध्वे व्यानद्धे । चिञ् चयने; सन्लिटोर्जेः (VII. 3. 57.)
इति वर्तमाने, विभाषा च्चः (VII. 3. 58.)—चिनोतेरङ्गस्याभ्यासादु-
त्तरस्य विभाषा कवर्गादेशो भवति सन्लिटोः परतः; चिकाय चिचाय;
चिक्थे चिच्ये । तुद्—तुतोद, तुतुदतुः, तुतुडुः; तुतोदिथ ।
मृङ् प्राणत्यागे; म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च (I. 3. 61.) इति नियमादन्य-
त्र परस्मैपदम्; अचो ङिति (VII. 3. 115.) इति वृद्धिः; ममार ।
ऋतो भारद्वाजस्य (VII. 2. 63.) इति इट्प्रतिषेधः; ममर्थे ।
मुच् ; मुमोच । रुधिर; पुगन्तेति गुणः; रुरोध, रुरुधतुः, रुरुधुः;
रुरोधिथ । भुज—बुभुजे । युजिर्—युयोज; युयुजे ।
तनु—ततान; तेने । मनु—मेने । सिद्धे सत्यारम्भो नियमार्थः—क्ला-
दय एवानिटः ततोऽन्ये सेटः इति । कृञ् ; कृद्धोश्च (VII. 4. 62.)

इति चुत्वम् । क्रादित्वादिङभावः ; गुणः ; चकर्थः ; चक्रे । तथान्येऽपि
 क्रादयः । **सृ** गतौ ; ससार ; ससर्थ । **डृ भृञ्** धारणपोषणयोः ;
 भौवादिकभृजोऽपि रूपं समानम् ; बभर्थः ; बभ्रे । **वृञ्** वरणे ; ववर्थः ;
 ववे । **ष्टुञ्** स्तुतौ ; तुष्टोथ ; तुष्टुवे । **द्रु** गतौ ; द्रुद्राव ; द्रुद्रोथ ।
श्रु श्रवणे ; शुश्राव ; शुश्रोथ । **सु** गतौ ; सुस्त्राव ; सुस्त्रोथ । कृञः
 सम्पूर्वत्वे, अङभ्यासव्यवायेऽपि (VI. 1. 136.) इति वर्तमाने,
 सम्पर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे (VI. 1. 137.) इति सुटि, ऋतश्च संयोगा-
 देर्गुणः (VII. 4. 10.) इत्यत्र, संयोगादेर्गुणविधानं संयोगोपध-
 ग्रहणं कर्तव्यं कृजर्थम् (वा. VII. 4. 10.), इति संयोगोपधस्यापि
 तन्मध्यपतितस्तद्ग्रहणेन गृह्यते (परि. 91.) इति अङ्गत्वेन गुणे —
 सञ्चस्करतुः ; सञ्चस्करे । क्रादिनियमे—कृजोऽसुट इति
 वक्तव्यम् (वा. VII. 2. 13.) ; ऋतो भारद्वाजस्य—
 इत्येतदप्यसुट एवेष्यते (वा. VII. 2. 13.) ; इति सञ्चस्करिथ ।
 विभाषेतः (VIII. 3. 79.) इति वा ढत्वम् ; सञ्चस्करिद्धे
 सञ्चस्करिध्वे । **क्रिञ्** ; चुत्वम् ; चिक्राय ; चिक्रियथ चिक्रेथ ;
 चिक्रिये । **वङ्** संभक्तौ ; ववे । क्रादित्वादिङभावः ; ववृषे । इणः
 धाध्वलुङ्लिटान्धोऽङ्गात् (VIII. 3. 78.) इति नित्यं ढत्वम् ;
 ववृद्धे । **ग्रह्** ; अभ्यासस्य सम्प्रसारणम् ; अनुजग्राह ; ग्रहिज्ये-
 त्यादिना सम्प्रसारणम् ; अनुजगृहतुः ; अनुजगृहुः ; अनुजगृहे ॥

14. कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि (III. 1. 35.)—
 कामृ शब्दकुत्सायाम् इत्येतस्मात् प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यश्च आमप्रत्ययो

भवति लिटि परतः अमन्त्रविषये । अकारोऽत्र मित्त्वप्रतिषेधार्थं कल्प्यः । शकन्धादिषु पररूपं वक्तव्यम् (वा. VI. 1. 94.) इति सूत्रे पररूपत्वम् ; कासाञ्चके । प्रत्ययान्तेभ्यः आयप्रत्ययान्तादाम्प्रत्ययः ; अतो लोपः (VI. 4. 48.) इत्यलोपः ; गोपायाञ्चकार । आया-
दय आर्धधातुके वा (III. 1. 31.)—आर्धधातुके परतः आय ईय णिङ् इत्येते वा भवन्ति । इति आयप्रत्ययस्य पाक्षिकत्वात् आयप्रत्ययाभावपक्षे—

जुगोप, जुगुपतुः, जुगुपुः ; जुगोपिथ जुगोपथ । चुर स्तेये ; णिचि लिटि, अयामन्ताल्वाय्येत्स्विष्णिषु (VI. 4. 55.)—आम् अन्त आलु आट्य इलु इष्णु इयेतेषु परतः णेरयादेशो भवति । णिलोपापवादः ; नेति वक्तव्ये अयादेशग्रहणमुत्तरार्थम् ; चोरयाञ्चकार, चोरयाञ्चके ; चोरयाम्बभूव ; चोरयामास । पालयाञ्चकार, पालयाञ्चके, पालया-
म्बभूव, पालयामास । अर्चयाञ्चके, अर्चयाम्बभूव, अर्चयामास । इत्यादि-
सर्वमुन्नेयम् । अमन्त्र इति किम् ? कृष्णो नोनाव ; अत्र नोनाव इति
णुधातोः यङ्लुगन्तस्यापि लिटि कृते, प्रत्ययलक्षणेन यङ्लुगन्तस्यापि प्रत्यया-
न्तत्वात् आम्प्रत्यये प्राप्ते, मन्त्रविषयत्वादमन्त्र इति प्रतिषेधाच्च भवति ;
ततस्तिबादिकार्यम् । कास्यनेकाच्च इति वक्तव्यं चुलुम्पाद्यर्थम्
(वा. III. 1. 35.)—इति चुलुम्पाञ्चकार, दरिद्राञ्चकार ।
आत औ णलः (VII. 1. 24.) इत्यत्र ओकारे विधातव्ये औकारविधानं
दरिद्रातेरार्धधातुके लोपो वक्तव्यः (वा. VI. 4. 114.) इत्यालोपेऽपि
औकारस्य श्रवणार्थम् ; तेन द्दरिद्रौ इत्यपि भवति । चुलुम्पतेर्धातुष्वपठि-
तस्यापि कात्यायनवचनप्रामाण्यात् धातुत्वं वेदितव्यम् ।

१४२ — रूपावतारे धातुप्रत्ययपञ्चिका

आमोऽमिस्त्वमदन्तत्वादगुणत्वं विदेस्तथा ।

आस्कासोराविधानाच्च पररूपं कतन्तवत् ॥

मान्तस्वपक्षमाश्रित्योत्तरार्धेन आम्प्रत्ययस्य वैयर्थ्यं दर्शयति आस्कासोरिति ॥
इति लिट्प्रकरणम् ॥

अथ लुक्प्रकरणम् ॥

1. भूते (II. 2. 84.) इति वर्तमाने, लुक् (III. 2. 110.)—भूताधे
वर्तमानाद्भातोर्लुङ्प्रत्ययो भवति । भू सत्तायाम् ; धातुसंज्ञायां, माङि लुक्
(III. 3. 175.)—माङ्युपपदे धातोर्लुङ् प्रत्ययो भवति । स्मोत्तरे
लङ् च (I. 1. 3. 176.)—स्मशब्दसाङ्गते माङ्युपपदे लङ्प्रत्ययो भवति
चकारालुङ् च । भू+लुङ् इति स्थिते, लङ्बदडादिकार्यम् । च्लि लुङि
(III. 1. 43.)—धातोः च्लिप्रत्ययो भवति लुङि परतः । शपोऽपवादः;
इकार उच्चारणार्थः, चकारः स्वरार्थः । क्लेस्सिच् (III. 1. 44.)—
च्लिप्रत्ययस्य सिच् इत्ययमादेशो भवति । पूर्ववदनुबन्धलोपः । गाति-स्था-
घु-पा-भूभ्यस्सिचः परस्मैपदेषु (II. 4. 77.)—गाति स्था घु पा भू
इत्येतेभ्यः परस्य सिचो लुग्भवति परस्मैपदेषु परतः । गापोर्ग्रहणेन
इण्पिबत्योर्ग्रहणं, न गाबतेः पातेश्च, अतस्तयोस्सिचो लुग्न भवति, अगासीत्,
अपासीत् । इतश्च इति तिपः इकारलोपः । इति अभू+त् इति जाते, गुणे प्राप्ते,
नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्धधातुके इति वर्तमाने, भूसुबोस्तिङि
(VII. 3. 88.)—भू सू इत्येतयोः तिङि सार्धधातुके परतः गुणो न
भवति । अभूत्, अभूताम् । भुवो वुग्लुङ्लिटोः इति वुगागमः ।
अत्र असिद्धवदत्राभात् (VI. 4. 22.) इति वुगागमस्य असिद्धतया

उवङि प्राप्ते, वुग्युटानुवङ्यणोस्सिद्धौ वक्तव्यौ (वा. VI. 4. 22.) इति वचनादसिद्धत्वं न भवति; अभूवन्; अभूः, अभूतम्, अभूत; अभू-
षम्, अभूव, अभूम । एर्धः, आर्धधातुकस्येड्गुणादेः (VII. 2. 35.) इति
ईडागमः; आट्; वृद्धिश्च; षत्वष्ट्वे; ऐधिष्ट, ऐधिषाताम्, ऐधिषत;
ऐधिष्टाः; ऐधिषाथाम् । रास्सत्य (VIII. 2. 24.) इत्यनुवर्तमाने,
धि च (VII. 2. 25.)—धकारादौ प्रत्यये सकारस्य लोपो भवति;
ऐधिध्वम् । ऐधिषि, ऐधिष्वहि, ऐधिष्महि । न माङ्योने (VI.
4. 74) —लुङ्लङ्लङ्क्षु परतो यदुक्तम् अडागम आडागमश्च यथायथं,
तत् माङ्योने न भवति । तदिहेदानीं स्पष्टार्थं मध्ये भवान्शब्दः प्रयुज्यते;
मा भवानेधिष्ट, मा स्म भवानेधिष्ट । इत्यादि सर्वमुभेयम् ॥

2. ङु पचष् पाके, सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु (VII. 2. 1.)
इति वर्तमाने, वदमजहलन्तस्याच्चः (VII. 2. 3.)—वदमजोर्ह-
लन्तानामचः स्थाने वृद्धिर्भवति परस्मैपदपरसिचि परतः । अस्तिस्सिचोऽ-
पृक्ते (VII. 3. 96.)—अस्तेरङ्गास्सिजन्ताङ्गादुत्तरस्यापृक्तस्य पितः
सार्वधातुकस्य ईडागमो भवति । चोः कुः इति कृत्वम्; आदेशप्रत्यययोः
इति षत्वम्; अपाक्षीत् । झलो झलि (VIII. 2. 26.)—झल
उत्तरस्य सकारस्य लोपो भवति झलि परतः; अपाक्षाम् । सिजभ्यस्त-
विदिभ्यश्च (III. 4. 109.) इति झेर्जुसादेशो भवति; अपाक्षीः,
अपाक्तम्, अपाक्त; अपाक्षम्, अपाक्ष्व, अपाक्ष्म । आत्मनेपदे
—अपक्त, अपक्षाताम्, अपक्षत; अपक्थाः, अपक्षाथाम्,
अपग्ध्वम्; अपक्षि, अपक्ष्वहि, अपक्ष्महि ॥

3. वस निवासे । सस्स्यार्धधातुके (VII. 4. 49.)—सः सि
इति पदच्छेदः; सकारान्तकाज्जस्य तकारादेशो भवति आर्धधातुके परतः ।

पूर्ववद्बुद्धिः ; सिच ईडागमश्च ; अवात्सीत्, अवात्ताम्, अवात्सुः ;
 अवात्सीः, अवात्तम्, अवात्त; अवात्सम्, अवात्स्य, अवात्सम् ।
वह् ; वहेरादौ वदव्रजहलन्तस्याचः (VII. 2. 3.) इति हलन्तलक्षणा
 वृद्धिः ; पश्चात् धत्वढत्वकत्वानि ; ढत्वादीनां पूर्वत्रासिद्धम् (VIII. 2. 1.)
 इति असिद्धत्वात् षत्वम् ; अवाक्षीत् । द्विवचनेऽप्यादौ वृद्धिः ; ततस्सलो-
 पढत्वधत्वष्टुत्वढलोपेषु कृतेषु, सहिचहोरोदवर्णस्य (VI. 3. 112.)
 —सहि वाङ् इत्येतयोरवर्णस्य ओकारादेशो भवति । इत्योत्वम् ; पुनर्बुद्धि-
 र्न भवति कृतार्थत्वात्—अवोढाम्, अवाक्षुः, अवाक्षीः, अवोढम्,
 अवोढ ; अवाक्षम्, अवाक्ष्व, अवाक्षम् । आत्मनेभाषायाम्—
 अवोढ ; षढाः कस्सि (VIII. 3. 41.) इति कत्वम्—अवक्षाताम्,
 अवक्षत; अवोढाः, अवक्षाथाम्, अवोढ्वम्; अवक्षि, अवक्ष्वहि,
 अवक्ष्महि । **भिदिर्** इति धातोः—अभैत्सीत्, अभैत्ताम्,
 अभैत्सुः । आत्मनेपदे अडादौ कृते, इको झलू (I. 2. 9.), हलन्ताच्च
 (I. 2. 10.), इति वर्तमाने, लिङ्सिच्चावात्मनेपदेषु (I. 2. 11.)—
 इक्समीपाद्धलः परौ झलादी लिङ् सिच् एतौ कितौ स्तः । इति कित्वाप्त गुणः ;
 अभित्त, अभित्ताताम्, अभित्सत । इरित्त्वात् पक्षे परस्मैपदे,
 अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् (III. 1. 52.) इति वर्तमाने,
 इरितो वा (III. 1. 57.)—इरितो धातोः परस्य च्लेः अङ्गादेशो वा
 भवति । सिचोऽपवादः ; अभिदत्, अभिदताम्, अभिदन् ।
छिदिर् इत्यस्य—अच्छैत्सीत्, अच्छैत्ताम्, अच्छैत्सुः । अत्रापि
 इरित्त्वात् पक्षे वा अङ् ; अच्छिदत्, अच्छिदताम्, अच्छिदन् ।
 आत्मनेपदे पूर्ववत् कित्वाप्त गुणः ; अच्छिच्छत्, अच्छिच्छताम्,

अच्छित्सत । तृप् प्रीणने ; स्पृशमृशकृषतृपट्पांसिञ्चा वाच्यः
(वा. III. 1. 44.) इति सिचि, रधादिभ्यश्च (VII. 2. 45.)
इति इट्पक्षे, वदव्रजहलन्तस्याचः (VII. 2. 3.) इति वृद्धौ प्राप्तायां,
नेटि (VI. 2. 4.)—इडादौ सिचि हलन्तस्य वृद्धिर्न भवति । गुणः ।
अतर्प्+इ+स्+ईत् इति स्थिते, इट् ईटि (VIII. 2. 28.)—इट्
उत्तरस्य सिचो लोपः ईटि परतः । इति सिचो लोपे सवर्णदीर्घे कर्तव्ये,
पूर्वत्रासिद्धम् (VII. 2. 1.) इत्यसिद्धत्वे सिञ्जलोपस्य प्राप्ते, सि-
जलोप एकादेशो सिद्धो वक्तव्यः (वा. VIII. 2. 3.) इति
असिद्धत्वं न भवति; अतर्पीत्, अतर्पिष्टाम्, अतर्पिषुः; इत्यादि ।

रधिर्नशिस्तृपिट्पी द्रुहिष्णुहिमुद्दिष्णिहाः ।

रधादयोऽमी पठिता दिवादिष्वष्ट कृष्टिभिः ॥

सिचि इडभावे, अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् (VI.
1. 59.) इति अमागमपक्षे—अत्राप्सीत्, अत्राप्ताम्,
अत्राप्सुः । तदभावे—अताप्सीत्, अताप्ताम्, अताप्सुः ।
उभयत्र वदव्रजहलन्तस्याचः (VII. 2. 3.) इति वृद्धिः । सिजभावे,
पुषादिद्युताद्युदितः परस्मैपदेषु (III. 1. 55.)—पुषादिभ्यो
धातुभ्यः द्युतादिभ्यः लृदिदभ्यश्च परस्य च्लेरडादेशो भवति परस्मैपदेषु
परतः । सिचोऽपवादः; अतृपत्, अतृपताम्, अतृपन्; इत्यादि । नद्
अव्यक्ते शब्दे । पूर्ववत् अडागमः; सिचः इट्; ईडागमः । नेटि

(VII. 2. 4.) इति वृद्धिनिषेधे प्राप्ते, अतो हलादेर्लघोः (VII. 2. 7.)—हलादेर्लघोरकारस्य इडादौ परस्मैपदे सिचि वृद्धिर्वा भवति ; अनादीत् । पक्षे—अनदीत् । अत्रापि इट ईटि (VIII. 2. 28.) इति सलोपः । वद; अत्रापि अतो हलादेर्लघोः इति वृद्धिविकल्पे प्राप्ते, वदव्रजहलन्तस्याचः (VII. 2. 3.) इति वृद्धिः नित्या भवति । इह इट ईटि इति सकारस्य लोपो भवति ; अवादीत्, अवादिष्टाम्, अवादिषुः । अत्र वदव्रज्योः पृथगुपादानम् अतो हलादेर्लघोः इति विकल्पबाधनार्थम् ; तयोरपि हलन्तत्वादेव वृद्धेस्सिद्धत्वात् । **डु नदि** समृद्धौ; सिचि इडागमः ; नेटि (VII. 2. 4.) इति वृद्धिर्न भवति । तत्र सङ्ग्रहश्लोकः—

हलस्सेट्सिचि वृद्धिर्नातो हलादेर्लघोस्तु वा ।

स्याह्लान्तस्य वदव्रज्योः न श्वसक्षणहृम्येदिताम् ॥

इट ईटीति सलोपः; इटो गुणे प्राप्ते, न धातुलोप आर्धधातुके (I. 1. 4.) इति वर्तमाने, दीधीवेवीटाम् (I. 1. 6.)—दीधीवेव्योरिटश्च वे गुणवृद्धौ प्राप्नुतः, ते न भवतः । सिजलोप एकादेशे सिद्धो वक्तव्यः (वा. VIII. 2. 3.) इति सिजलोपस्य सिद्धत्वात् सवर्णदीर्घः; अनन्दीत्, अनन्दिष्टाम्, अनन्दिषुः । **षितु**; नेटि (VII. 2. 4.) इति वृद्धौ प्रतिषिद्धायां लघूपधगुणः; असेवात् । **कृष** निष्कोषे; अकोषीत् ।

मुष स्तेये; अमोषीत् । ध्वंसु गतौ; अध्वंसिष्ट, अध्वंसिषाताम्, अध्वंसिषत् । एवम् अघ्नसिष्ट, अघ्नंसिष्ट, इत्यादि । व्येज्; आदेच उपदेशेऽशिति (V. 1. 45.) इति आत्मम् ;

यमरमनमातां सक् च (V. 2. 73.)—यम रम नम इत्येतेषाम् आकारान्तानां च सगागमो भवति परस्मैपदपरे सिचि परतः, चकारात्सिच इडागमश्च । इट ईटि इति सलोपः; सवर्णदीर्घः; अव्यासीत्, अव्यासिष्टाम्, सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च (III. 4. 109.) इति शेर्जुस्—अव्यासिषुः; अव्यासीः, अव्यासिष्टम्, अव्यासिष्ट; अव्यासिषम्, अव्यासिष्व, अव्यासिष्म । अव्यास्त, अव्यासाताम्, अव्यासत; अव्यास्थाः, अव्यासाथाम्, धि च (VIII. 2. 25.) इति सलोपः—अव्याध्वम्; अव्यासि, अव्यास्वहि, अव्यास्महि ।

यम उपयमे; यमरमनमातां सक् च इति सगिटौ, अस्तिसिचोऽपृक्ते (VII. 3. 96.) इति ईडागमः; इट ईटि इति सलोपः; सवर्णदीर्घः; अयंसीत् ।

रमु क्रीडागाम्; व्यरंसीत्; आरंसीत्; पर्यरंसीत्; उपारंसीत्; इत्यादि । णमु प्रह्वे शब्दे च; अनंसीत् । आकारान्तानाम्—या प्रापणे; अयासीत् । ग्लै ग्लै हर्षक्षये; आदेच उपदेशेऽशिति इत्यात्मम्; अग्लासीत्, अम्लासीत् । कै गै रै शब्दे; अकासीत्; अगासीत्; अरासीत् । यमादीनां हलन्तलक्षणा वृद्धिः प्राप्ता नेटि इति प्रतिषिध्यते । परस्मैपदेष्वित्येव; नेह—आर्यस्त, अरंस्त,

अनन्त—इत्यादिषु। गृह् गृहणे; लुङि पूर्ववदङागमः; स्वरति-सूति-
सूयति-धूञ्दितो वा (VII. 2. 44.) इति ऊदित्वेन सिच इटि गुणे च
कृते, अगर्हिष्ठ। इडभावे, शल इगुपधादनिटः कसः (III. 1.
45.)—इगुपधो यश्शलन्तः तस्मादनिटश्चलेः कसादेशस्स्यात्। सिचोऽ-
पवादः। हो ङः (VIII. 2. 31.) इति ङत्वम्; एकाचो बशो भष्
भषन्तस्य सध्वोः (VIII. 2. 37.) इति भष्भावः; षढोः कस्सि
इति कत्वम्; षत्वम्; अष्टक्षत्। कसस्याचि (VII. 3. 72.)—
अजादौ तङि क्सस्य लोपो भवति। अलोऽन्त्यस्य; अघृक्षाताम्, अघृ-
क्षन्तः; इत्यादि। स्पृश; स्पृशमृशकृषतृपट्पां च्लेस्सिज्वा वक्तव्यः—
इति पक्षे सिचि, अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् (VI. 1. 59.)
इति अमागमे वृद्धौ, अस्प्राक्षीत्, अस्प्राष्टाम्, अस्प्राक्षुः। अमभावे
गुणे, अस्पर्क्षीत्, अस्पर्ष्टाम्, अस्पर्क्षुः। सिजभावे पूर्वेण क्सः;
अस्पृक्षत्। दृशिर् प्रेक्षणे; इर इत्संज्ञा वाच्या (वा.)— इति
इर इत्त्वे, पूर्ववलुङि अडादौ, इरितो वा (III. 1. 57.)—
इरितो धातोः च्लेरङ् वा स्यात् परस्मैपदे। ऋदृशोऽङि गुणः (VII.
4. 16.)—ऋवर्णान्तानां दृशेश्च अङि परतो गुणो भवति। इति गुणे
अदर्शत्। पक्षे क्से प्राप्ते, न दृशः (III. 1. 47.)—दृशः च्लेः
क्सो न भवति; सिचि ईडागमे सृजिदृशोऽङित्यमकिति (VI. 1.
58.)—सृजि दृश् इत्येतयोर्धात्वोः अमागमो झलादौ प्रत्यये, न तु किति।
वदव्रजहलन्तस्याचः (VII. 2. 3.) इति सिचि वृद्धिः; अद्राक्षीत्;

अद्राष्टाम्, अद्राक्षुः । शिल्ष ; लुङि, श्लिष आलिङ्गने (III. 1. 46.) — श्लिषधातोः च्लेः कसः स्यात् आलिङ्गनार्थे । षढोः कस्सि (VIII. 2. 41.) इति कत्वम् ; षत्वम् ; अश्लिषत् । अत्र योगविभागः क्रियते श्लिषः इति पुषाद्यङ्बाधनायैव, न तु कर्मणि चिण्-बाधनाय; पुरस्तादपवादा अनन्तरान् विधीन् बाधन्ते नो-त्तरान् (परि 59.) इति न्यायात् । तेन समाश्लेषि कन्या चैत्रेण । आलिङ्गने इति योगः अर्थविशेषे नियम्यते; आलिङ्गने एव क्सः न त्वर्था-न्तरे । तेन समाश्लिषत् जतु काष्ठम् इत्यत्र पुषादीनां वक्ष्यमाणः अङ् भवति ॥

5. पुषादिद्युताद्यदितः परस्मैपदेषु (III. 1. 55.) — पुषादिः दिवाद्यन्तर्गणे गृह्यते, न भ्वादिक्रियाद्यन्तर्गणः; एषां पुषादीनां द्युतादीनां लृदितां च च्लेरङ् । पुषादय उच्यन्ते । पुष पुष्टौ — अपुषत्; तुष तुष्टौ — अतुषत्; शुष शोषणे — अशुषत्; दुष वैकृत्ये — अदुषत्; शिल्ष आलिङ्गने — समाश्लिषत् जतु काष्ठम्; शक विभाषितो मर्षणे — अशकत्; जि ष्विदा गात्रप्रक्षरणे — अस्विदत्; क्रुध क्रोधे — अक्रुधत्; क्षुध वृंभुक्षायाम् — अक्षुधत्; शुध शौचे — अशुधत्; पिधु संराद्धौ — असिधत्; रध हिंसासंराद्धयोः — अरधत्; णश अदर्शने — अनशत्; तृप प्रीणने — अतृपत्; दृप हर्षणमौचनयोः — अदृपत् । स्पृशमृशकृषतृपदृपां च्लेस्सिज्वा वक्त-व्यः इति सिचि, रधादिभ्यश्च इति इटि, अतर्पीत्, अदर्पीत् । इडभावे

अमागमे वृद्धौ—अत्राप्सीत्, अब्राप्सीत् । अमभावे—अताप्सीत्,
अदाप्सीत् । द्रुह जिघांसावाम्—अद्रुहत्; मुह वैकिम्भे—
अमुहत्; णुह उद्विरणे—अस्नुहत्; णिह प्रीतौ—
अस्निहत्; शम उपशमे—अशमत्; तमु ग्लानौ—अतमत्;
दम उपशमने—अदमत्; भ्रमु तपसि खेदे च—अभ्रमत्;
भ्रमु अनवस्थाने—अभ्रमत्; क्षमूष् सहने—अक्षमत्;
क्लमु ग्लानौ—अक्लमत्; मदी हर्षे—अमदत् । असु क्षेपणे;
आङि कृते, ऋहशोऽङि गुणः (VII. 4. 16.) इत्यतः आङि
इत्यनुवर्तमाने, अख्यतेस्थक् (VII. 4. 17.)—अस्यतेरङ्गस्य थुगा-
ममो भवति आङि परतः ; आख्यत् । सोपसर्गस्य तु असु इत्यस्मै उप-
सर्गादस्यत्युर्वा वचनम् (वा. I. 3. 30.) इति तङि, पुंवाच्यङः
आत्मनेपदे अप्रवृत्त्या, अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् (III. 1.
52.)—असु क्षेपणे, वच परिभाषणे ब्रूवादेशो वचिर्वा, ह्या प्रकथने
चक्षिडादेशो वा, इत्येतेभ्यः परस्य च्लेरडादेशः । इत्यङेव अस्यतौ सर्वत्र
न्यायः ; अवाख्यत् । पक्षे परस्मैपदम् ; अवाख्यत् । यसु यत्ने—
अयसत् ; जसु मोक्षणे—अजसत् ; तसु उपक्षये—अतसत्, दसु
च—अदसत् ; वसु स्तम्भे—अवसत् ; व्युस विभागे—
अव्युसत् ; प्लुष दाहे—अप्लुषत् ; विस प्रेरणे—अविसत् ;
कुस छेपणे—अकुसत् ; वुस उत्सर्गे—अवुसत् ; मस

खण्डने—अमुसत्; मसी परिणामे—अमसत्; लुठ विलो-
 डने—अलुठत्; उच्च समवाये—औचत्; भ्रंशु भ्लंशु अधः-
 पतने—अभ्रशत्, अभ्लशत्; वृश वरणे—अवृशत्; कृश
 तनूकरणे—अकृशत्; त्रि तृषा पिपासायाम्—अतृषत्; हृष
 तुष्टौ—अहृषत्; रूष रोषे—अरूषत्; डिप क्षेपे—अडिपत्,
 कुप क्रोधे—अकुपत्; गुप व्याकुलत्वे—अगुपत्; युप रुपु
 लुपु विमोहने—अयुपत्, अरुपत्, अलुपत्; लुभ गार्ह्ये—
 अलुभत्; क्षुभ सञ्चलने—अक्षुभत्; णभ तुभ हिंसायाम्—
 अनभत्, अतुभत्; क्लिदू आर्द्रभावे—अक्लिदत्; मि मिदा
 स्नेहने—अमिदत्; मि क्षिददा स्नेहनमोचनयोः—अक्षिदत्;
 ऋधु वृद्धौ—आडागमो वृद्धिश्च—आर्धत्; गृधु अभिकाङ्क्षायाम्—
 अगृधत् । उदात्ताः उदात्तेतः इति पुषादयः परस्मैभाषाः ॥

८. अथ युतादयः । युत दीप्तौ । वा क्यषः (I. 3. 90.) इति
 वर्तमाने, युद्भ्यो लुङि (I. 3. 91.)—युतसाहचर्यात् लुठादयोऽपि
 कृपूपर्यन्तास्तथैव व्यपदिश्यन्ते; बहुवचननिर्देशादाद्यर्थो गृह्यते; अनुदात्ते-
 त्वात् नित्यमात्मनेपदे प्राप्ते अनेन परस्मैपदं विधीयते; युतादिभ्यो प्रातुभ्यः
 अङि परतो वा परस्मैपदं भवति । यदा परस्मैपदं तदा अङ् भवति ;
 अयुतत् । श्विता वणं—अश्वितत्; मि मिदा स्नेहने—

अमिदत् ; जि ष्विदा स्नेहनमोचनयोः—आस्विदत् ; रुच दीप्तौ—अरुचत् ; घुट परिवर्तने—अघुटत् ; रुट लुट लुठ परिघाते—अरुटत्, अलुटत्, अलुठत् । शुभ दीप्तौ—अशुभत् ; क्षुभ सञ्चलने—अक्षुभत् ; णभ तुभ हिंसायाम्—अनभत्, अतुभत् ; संसु ध्वंसु भ्रंसु अवसंसने—सर्वत्रानिदितामिति नलोपः—अस्रसत्, अध्वसत्, अभ्रसत् ; सम्भु विश्वासे—अस्रभत् ; वृतु वर्तने—अवृतत् ; वृधु वृद्धौ—अवृधत् ; शृधु शब्द-कुत्सायाम्—अशृधत् ; स्यन्दू प्रसवणे—अस्यदत् ; कृपू सामर्थ्ये—अकृपत् । आत्मनेपदे तु अङ् नास्ति, सिजेव ; व्यद्योतिष्ट, अश्वेतिष्ट, अरोचिष्ट, अलोठिष्ट, अलोठिष्ट, अशोभिष्ट, अनशिष्ट, अतोभिष्ट, अस्त्रंसिष्ट, अध्वंसिष्ट, अभ्रंसिष्ट, अवर्तिष्ट, अवर्धिष्ट, अस्यन्दिष्ट, अक-लिपिष्ट, इत्यादीनि भवन्ति । इति द्युतादयः ॥

अथ लृदेतः । गम सृप गतो—अगमत्, असृपत् ; शक शक्तौ—अशकत् ; लुप छेदने—अलुपत् ; विद लाभे—अविदत् । पत गतौ ; पतः पुम् (VII. 4. 16.)—पतेरङ्गस्य अङि पुमागमः ; अपसत् । घस अदने—अघसत् । अद् भक्षणे ; लुङ्सनोर्घसु (II. 4. 37.)—लुङि सनि च परतः अदो घस्लादेशो भवति ; अघसत् । इति लृदितः ॥

7. शीङ् ; अशयिष्ट । ब्रूञ्—वा वचिरादेशः ; अस्यति-वक्तिखयातिभ्योऽङ् (III. 1. 52.) इति असु क्षेपणे, वच परि-भाषणे वृजादेशो वा, हया प्रकथने चक्षिडादेशो वा, इत्येतेभ्यः परस्मै

आर्धधातुकपरिच्छेदे लुङ्प्रकरणम् । १५३

च्लेरडादेशो भवति कर्तृवाचिनि लुङि परतः ; वच उम् (VII. 4. 20.) वचोऽङ्गस्योमादेशो भवत्यङि परतः ; आहुणः (VI. 1. 87.) ; अवोचत्, अवोचत । अस्यतिग्रहणमात्मनेपदार्थम् ; परस्मैपदेषु पुषादित्वादङ् । आडागमो ; वृद्धिश्च ; परिपूर्वः ; यणादेशः ; पर्यास्थित । ख्या प्रकथने ; आतो लोप इति च (VI. 4. 64.) इत्याकारलोपः , आख्यत् ॥

पल्लु गतौ ; लृदित्वादङ् ; पतः पुम् (VII. 4. 19.)—पतेरङ्गस्य पुमागमो भवति अङि परतः ; अपसत् । लिपिसिचिह्नश्च (III. 1. 53.)—लिपादिभ्यः परस्य च्लेरडादेशो भवति कर्तृवाचिनि लुङि परतः ; अलिपत् ; असिचत् ; अहत् । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् (III. 1. 54.)—आत्मनेपदेषु परतः लिपिसिचि ह् इत्येतेभ्यः परस्य च्लेरन्यतरस्यामडादेशो भवति ; स्वरितञितः कर्त्तृभिप्राये क्रियाफले (I. 3. 72.) इत्यात्मनेपदम् ; झलो झलि (VIII. 2. 26.) इति सकारलोपः ; अलिप्त अलिपत् ; असिक्त असिचत् ; आह्लास्त आह्वत ; अत्र स्पर्धायामाङः (I. 3. 31.) इत्यात्मनेपदं बोध्यम् । सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च (III. 1. 56.)—सृ गतौ, शासु अनुशिष्टौ, ऋ गतौ इत्येतेभ्यः परस्य च्लेरडादेशो भवति ; ऋइशोऽङ्गिगुणः (VII. 4. 16.)—ऋवर्णान्तानामङ्गानाम् दृशेश्चाङि परतो गुणो भवति ; असरत् । शास इदङ्हलोः (VI. 4. 34.)—शास उपधाया इकारादेशो भवत्यङि हलादौ ङिङिति प्रत्यये परतः ; अन्वशिषत् आरत् । इरितो वा (III. 1. 57.) इति वर्तमाने ; जृस्तन्भुञ्चुञ्चु-मुञ्चुग्लुञ्चुग्लुञ्चुभ्यश्च (III. 1. 58.)—जृष् वयोहानौ , स्तन्भुःसौत्रोधातुः , मुञ्चु म्लुञ्चु गत्यर्थे , मुञ्चु ग्लुञ्चु स्तेयकरणे , ग्लुञ्चु गतौ , दुओश्च गतिवृद्ध्योः , इत्येतेभ्यः परस्य च्लेर्वा अडादेशो भवति कर्तृवाचिनि लुङि

परतः ; ऋदृशोऽङिगुणः (VII. 4. 16.)—इति गुणः ; अजरत् ; अङभावे सिचिवृद्धिः परस्मैपदेषु (VII. 2. 1.)—परस्मैपदपरे सिचि परतः इगन्तस्याङ्गस्य वृद्धिर्भवति ; अजारीत् । अनिदितां (VI. 4. 24.) इत्यादिना नलोपः ; अस्तभत् अस्तम्भीत् ; विपूर्वः ; स्तन्मेः (VIII. 3. 67.)—स्तन्मेस्सकारस्योपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य मूर्धन्यादेशो भवति ; प्राक्सितादङ्गव्यवायेऽपि (VIII. 3. 63.)—इति षत्वम् ; व्यष्टभत् अन्नुचत् अन्नोचत् । अम्लुचत् अम्लोचत् । अग्रचत् अग्रोचत् । अग्लुचत् अग्लोचत् । अग्लुञ्चत् अग्लुञ्चीत् । श्वयतेरः (VII. 4. 18.)—श्वयतेरङ्गस्याकारादेशो भवत्यङि परतः ; आश्वत् आश्वताम् आश्वन् ; सिचिवृद्धौ प्राप्तायाम् ; नेटि (VII. 2. 4.) इति वर्तमाने ; ह्यन्त्यन्तक्षणश्चसि-जागृणिश्च्येदिताम् (VII. 2. 5.)—हकार मकार यकारान्तानाम्, क्षण श्वस जागृ णि श्चि इत्येतेषामेदितांच इडादौ परस्मैपदपरसिचि परतो वृद्धिर्न भवति इति प्रतिषेधः ; गुणयादेशौ ; अश्वयीत् ।

कित्वमुच्यते ; गम्लृ ; गमेः समोगमि (I. 3. 29.) इत्यादिना आत्मनेपदम् ; लिङ् सिचावात्मनेपदेषु (I. 2. 11.) इति वर्तमाने, वागमः (I. 2. 13.)—गमेः परौ यौ लिङ्सिचौ तावात्मनेपदेषु झलादी वा कितौ स्तः ; कित्वपक्षे अनुदात्तोपदेशवनतितनोल्यादीनामनुनासिकलोपो झलि किति (VI. 4. 37.) इत्यादिना अनुनासिकलोपः ; ह्रस्वादङ्गात् (VIII. 2. 27.)—ह्रस्वादङ्गादुत्तरस्य सकारस्य लोपो भवति झलि परतः ; संपूर्वः समगत, कित्वाभावे, नश्चापदान्तस्य झलि (VIII. 3. 24.) इत्यनुस्वारादेशः ; समगंस्त, समगंसाम्, समगंसत् । हन ; हनो वध लिङि (II. 4. 42.) इति वर्तमाने, लुङिच

(II. 4. 43.)—हनौ वधादेशो भवति लुङि परतः । अकारान्तोऽयमादेशः ; अतो लोपः (VI. 4. 48.) इत्यकारलोपः ; तस्य स्थानिवद्भावाद्दन्तलक्षणा वृद्धिर्न भवति ; अवधीत्, योगविभाग उत्तरार्थः ; तेन आत्मनेपदेषु लिङि विकल्पो माभूत् ; आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् (II. 4. 44.)—पूर्वेण नित्ये प्राप्ते विकल्प उच्यते, आत्मनेपदेषु परतोऽन्यतरस्यां लुङि हन्तेर्वध इत्ययमादेशो भवति ; आङ्पूर्वः आवधिष्ठ, यदा वधादेशो न भवति तदा हनस्सिच् (I. 2. 14.)—हन्तेर्धातोः परः सिच् किङ्भवति ; सिचः कित्वादनुनासिकलोपः ; ह्रस्वादङ्गात् (I. 2. 27.) इति सलोपः ; आहत, परस्मैपदेषु हन्तेर्वधादेशस्य नित्यत्वात् कित्वस्य प्रयोजनं नास्ति । यम उपरमे ; आङ्पूर्वः ; आङोयमहनः (I. 3. 28.) इत्यात्मनेपदम् ; च्लेःसिच् (III. 1. 44.) इति सिचि ; लिङ्सिच्चावात्मनेपदेषु (I. 2. 11.) इति वर्तमाने, यमोगन्धने (I. 2. 15.)—यमेर्धातोर्गन्धने वर्तमानात् परःसिच् किङ्भवत्यात्मनेपदेषु परतः ; गन्धनं सूचनम् ; परेण प्रच्छाद्यमानस्या वधस्याविष्करणम् ; अनेकार्थत्वाद्धातूनां यमिस्तत्र वर्तते ; इति कित्वादनुनासिकलोपः ; उत्पूर्वः उदायत्, उदायसाताम्, उदायसत् । सूचितवानित्यर्थः । गन्धने इति किम् ? उदायंस्त पादौ ; उदायंस्त कृपाद्रज्जुम् । सकर्मकत्वेऽपि समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे (I. 3. 75.) इत्यात्मनेपदम् ; लिङ्सिच्चावात्मनेपदेषु (I. 2. 11.) इति वर्तमाने, विभाषोपयमने (I. 2. 16.)—यमधातोरुपयमने वर्तमानात्परः सिज्जिभाषा किङ्भवति आत्मनेपदेषु परतः ; उपायत् कन्याम् ; उपायंस्त कन्याम् ; उपयमनं स्वीकरणम् ; विवाहो दारकर्म पाणिग्रहणमिति यावत् ; उपामद्यःस्वकरणे (I. 3. 56.) इत्यात्मनेपदम् ।

इण् गतौ ; इणोगालुङि (II. 4. 45.)—इणो गा इत्ययमादेशो

भवति लुङि परतः ; इत्श्च (III. 4. 100.) इति इकार लोपः ; च्ले-
 स्सिच् (III. 1. 44.) इति सिच् ; गातिस्थाद्युपाभूम्यः सिचः परस्मै-
 पदेषु (II. 4. 77.) इति सिचो लृक् ; अगात्, अगाताम्, सिज्भ्यस्त-
 विदिभ्यश्च (III. 4. 109.) इति वर्तमाने ; आतः (III. 4. 110.)—
 सिचि आकारान्तादुत्तरस्य झेर्जुसादेशो भवति ; कथमाभ्यामानन्तर्यम् ?
 सिचि लुकि कृते प्रत्ययलक्षणेन सिचः अनन्तरः, श्रुत्या च आकारादिति
 पूर्वसूत्रेणैव सिद्धे नियमार्थम् ; आत एव सिज्जुगन्तादेव नान्यस्मादिति
 नियमादिह न भवति ; अभूवन्निति । झेर्जुसः पररूपत्वम् ; उस्यपदान्तात्
 (VI. 1. 96.) इत्यनेन भवति ; अगुः । इक् स्मरणे ; इण्वदिक इति वक्त-
 व्यम् (वा. II. 4. 45.) इति गादेशः ; अध्यगात् । इङ् अध्ययने ; विभा-
 षालुङ्लृङोः (II. 4. 50.)—इङो विभाषा गाङ्इत्ययमादेशो भवति
 लुङि परतः लृङिच ; यदा गाङदेशः तदा गाङ्कुटादिभ्योऽङ्गिण्डित्
 (I. 2. 1.)—गाङिति इङादेशो गृह्यते न गाङ् गताविति ; ङकारस्या-
 नन्यार्थत्वात् ; कुटादयोऽपि कुट कौटिल्ये इत्यारभ्य यावत् कुङ्शब्दे इति
 एतेभ्यो गाङ्कुटादिभ्यः परे अङ्गितः, प्रत्ययाः ङिङ्गवन्तीत्यर्थः, इति
 सिचो ङित्वात् घुमास्थागापाजहातिसां हलि (VI. 4. 66.) इति
 ईत्वम् ; अध्यगीष्ट, गाङभावे अध्यैष्ट । कुटादिभ्यः ; कुट कौटिल्ये ;
 कुटादिषु ङित्वाद् गुणवृद्धोरभावः ; न्यकुटीत् । पुट संश्लेषणे—अपुटीत् ;
 कुच सङ्कोचे—अकुचीत्, गुञ्ज शब्दे—अगुञ्जीत् ; गुड रक्षायाम्—अ-
 गुडीत् ; डिप क्षेपे—अडिपीत् ; छुर छेदने—अच्छुरीत् ; स्फुट विकसने
 —अस्फुटीत् ; मुट आक्षेपमर्दनयोः—अमुटीत् ; म्रुट छेदने—अम्रुटीत् ;
 तुट कलहकर्मणि—अतुटीत् ; चुट छेदने—अचुटीत् ; जुड बन्धने—
 अजुडीत् ; कड मदे—अकडीत् ; लुठ संश्लेषणे—अलुठीत् ; कृड घनत्वे—

अकृडीत्; कुडि दाहे—अकुडीत्; घुट पतिघाते—अघुटीत्; तुड ताडने—अतुडीत्; धुड संवरणे—अधुडीत् स्फुर संचलने—अस्फुरीत्; स्फुल संचलने—अस्फुलीत्; स्फुड, चुड, वृड संवरणे—अस्फुडीत्; अचुडीत्, अवृडीत्; गुरी उद्ययमने, आत्मनेभाषा—अगुरिष्ट; णु स्तवने; उवडादेशः; न्यनुवीत्; धू विधूनने—न्यधुवीत्; गुद पुरिषोत्सर्ग—अगु-दीत्; ध्रुव गतिस्थैर्ययोः—अध्रवीत्; कुङ् शब्दे; अकूतइति वेदलोकप्र-योगदर्शनाद्दीर्घातएवायं हरदत्ताभिमतः, तदा सेदत्वात् अकुविष्ट—इत्यपि भवति; जिनेन्द्रस्तु ह्रस्वान्तमेवापाठीत्; तत्तदा अकुत—इति भवति । वृत् इति कुटादयः; स तुदाद्यन्तर्गणोऽयम् ।

विजइट् (I. 2. 2.)—ओ विजी भयचलनयोः; अनुदात्तेत्; प्राये-णायमुत्पूर्वः; अस्मात्परः इडादिप्रत्ययोडिङ्भवति; उदविजिष्ट । विभाषो-णोः (I. 2. 3.)—ऊर्णुञ् आच्छादने, अस्मात् परः इडादिप्रत्ययोडि-ङ्भवति विभाषा; डित्वपक्षे उवडादेशः; प्रौर्णुवीत्; डित्त्वाभावपक्षे नित्य-मेव सिचि वृद्धौ प्राप्तायाम्, ऊर्णोतेर्विभाषा (VII. 2. 6.)—ऊर्णोते-रङ्गस्य विभाषा वृद्धिर्भवति, इडादौ सिचि परस्मैपदेषु परतः; वृद्धिपक्षे प्रौर्णावीत्; वृद्धभावे गुणः; प्रौर्णवीत् । अण-रण-वण-क्वण इति भ्वादौ शब्दार्थाः पठ्यन्ते; तत्र रण इत्येतस्माल्लुङि सिचि इडागमे कृते, नेटि (VII. 2. 4.) इति निषेधे प्राप्ते, अतो हलादेर्लघोः (VII. 2. 7.)—हलादेरङ्गस्य लघोरकारस्य विभाषा वृद्धिर्भवति, इडादौ परस्मैपदपरे सिचि परतः; अराणीत्, अरणीत्; अवाणीत्, अवणीत्; अक्वाणीत् अक्व-णीत्; अत इति किम्? अदेवात्, असेवात्; अत्र गुणः । न्यकुटीत्, न्यपुटीत्, अत्र गाङ्गुटादिभ्योऽङ्गिङ्ङि (I. 2. 1.) इति डित्वे गुणो न

भवति । हलादिरिति किम् ? मा भवानटीत्, मा भवानशीत् ; अत्र नोटे (VII. 2. 4.) इति प्रतिषेधः । लघोरिति किम् ? अतक्षीत्, अरक्षीत् ।

कुश आह्वाने रोदनेच ; अस्मात् लुङि च्लेः सिच् (III. 1. 44.) इति प्राप्ते, शल इगुपधादनिटः क्सः (III. 1. 45.) इति क्सादेशः ; व्रश्वादिना षत्वम् ; षढोः कस्सि (VIII. 2. 41.) इति कत्वम् ; आदेशप्रत्यययोः (VIII. 3. 59.) इति षत्वम् ; अकुक्षत् । एवं विश प्रवेशने, अविक्षत् । द्विष अप्रीतौ ; अद्विक्षत् । कृष विलेखने ; अकृक्षत् ; स्पृश मृशकृपतृपटपां च्लेस्सिच्चा वक्तव्यः (III. 1. 44. वा) इति पक्षे सिचि अमागमे वृद्धौ अक्राक्षीत् अकार्षीत् इत्यपि भवति । दुह प्रपूरणे ; च्लेः क्सादेशः ; दादेर्धातोर्धः (VIII. 2. 32.) इति घत्वम् ; भष्भावः ; चर्त्वं ; आदेशप्रत्यययोः (VIII. 3. 59.) इति षत्वम् ; अधुक्षत् । दिह उपचये ; घत्वादि पूर्ववत् ; अधिक्षत् । लिह आस्वादने ; होढः (VIII. 2. 31.) इति ढत्वं ; षढोः कस्सि (VIII. 2. 41.) इति कत्वम् ; अलिक्षत् । गुहू संवरणे ; ऊदित्वादिङभावेन च्लेः क्सादेशः ततः होढः (VIII. 2. 31.) इति ढत्वम् ; भष्भावः ; षढोः कस्सि (VIII. 2. 41.) इति कत्वम्, षत्वम् ; अयुक्षत् । शल इति किम् ? अभैत्सीत् ; अच्छैत्सीत् ; इगुपधादिति किम् ? अवाक्षीत् । अनिट इति किम् ? अतोषीत्, अमोषीत् ॥

अथ दुहादीनां चतुर्णामात्मनेपदेषु क्सादेशे कृते लुग्वा दुहदिह-लिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये (VII. 3. 73.)—दुह-दिह-लिह-गुह-इत्येतेषामङ्गानां वसस्य वा लुग्भवति, दन्त्यादावात्मनेपदे परतः । इति वसस्य लोपः ; घत्व घत्वादि पूर्ववत् ; वर्णाश्रयविधौ प्रत्ययलक्षणं न भवति ;

(परि.) इति भष्भावो न भवति ; अदुग्ध ; कसस्य लोपाभावपक्षे भष्-
भावः ; अधुक्षत । एवं द्विवचने अधुक्ष आताम् इति स्थिते घोरलोपो लेटिवा
(VII. 3. 70.) इत्यतः लोप इति वर्तमाने कसस्याचि (VII. 3. 72.)
—अजादौ प्रत्यये परतः कसस्य लोपो भवति ; अलोऽन्यस्य (I. 1. 52.)
इत्यकारलोपः ; अधुक्षाताम् , अधुक्षन्त । अत्र केचित् कसस्य भाविनीम-
नकारान्ततामाश्रित्य झस्याद्भावे कसस्याचि इत्यल्लोपे अधुक्षतेति रूपमि-
च्छन्ति : तदसत् , तत्राचीत्यस्य परसप्तमीत्वात् ; अधुग्धाः , अधुक्षथाः ,
अधुक्षाथाम् , अधुग्ध्वम् , अधुक्षध्वम् ; अधुक्षि ; लोप इति वर्तमाने पुन-
र्लुङ्ग्रहणं सर्वदेशार्थम् ; तच्च वक्ष्यमिति कसस्य सर्वस्य लोपः ; अदुह्महि,
अधुक्षावहि ; अत्र दन्त्योष्ठयोऽपि वकारो दन्त्य इत्युच्यते । अन्यथा तो-
ग्रहणमेव कृतं स्यात् । एवं दिहादिनां त्रयाणाम् ; अदिग्ध , अधिक्षत ,
अधिक्षाताम् , अधिक्षन्त । अलीढ , अलिक्षाताम् , अलिक्षन्त । अगूढ ,
भष्भावः ; अधुक्षत , अधुक्षाताम् , अधुक्षन्त ॥

हु दानादनयोः ; सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु (VII. 2. 1.) इति
वृद्धिः ; गुणस्यापवादः ; अहौषीत् , अहौष्टाम् , अहौषुः । पूज् पवने ; अप-
वीत् , अपाविष्टाम् , अपाविषुः । लृज् छेदने ; अलावीत् अलाविष्टाम् ,
अलाविषुः । एवम् अनावीत् ; अन्तरङ्गमपि गुणमेषां वृद्धिर्वचनाद्वाधते ।
न्यनुवीत् , न्यधुवीत् इत्यत्र कुटादित्वात् ङित्वे सति वृद्धौ प्रतिषिद्धायामु-
वङादेशः । अतोल्लान्तस्य (VII. 2. 2.)—रेफलकारौ यौ अतः समीपौ
तदन्तस्याङ्गस्यातः स्थाने वृद्धिर्भवति इडादौ परस्मैपदे सिचि परतः ; क्षर
संचलने ; अक्षारीत् । ल्लान्तस्येति किम् ? मा भवानटीत् । अन्तग्रहणं
किम् ? व्यवधाने मा भूत्—श्वभ्र ; अश्वभ्रीत् ; श्वल्ल , अश्वल्लीत् । अत्र

यौ रेफलकारौ अङ्गस्यान्तौ न तौ अतः समीपौ, यश्च लकारोऽतः समीपः न तदन्तमङ्गम् उभयत्र एषा वृद्धिर्न भवति । त्सर छद्म गतौ ; अत्सारीत् । ज्वल दीप्तौ ; अज्वालीत् । ह्यल संचलने ; अह्यालीत् । अत इति किम् ? खुर विलेखने ; अखोरीत् । मील निमेषणे ; न्यमीलीत् ॥

ष्टा गतिनिवृत्तौ ; गातिस्था—(II. 4. 77.) इत्यादिना सिचो लृक्, अस्थान् ; दाधाध्वदाप् (I. 1. 20.)—दारूपा धारूपाश्च घुसंज्ञका भवन्ति । इति घुसंज्ञकानां 'डुदाञ् दाने', 'डुधाञ् धारणपोषणयोः' इत्यादीनाम् अदात्, अधात्, इति रूपम् । पा पाने ; अपात् । अस भुवि ; च्लेः सिचि ; अस्तेभूः (II. 4. 52.) इति भूभावे ; गातिस्था—(II. 4. 77.) इति सिचो लृक् ; भूसुवोस्तिङि (VII. 3. 88.) इति गुणो न भवति ; अभूत्, अभूताम् ; भुवो वुग् लुङ् लिटोः (VI. 4. 88.) इति वुगागमः ; अभूवन् । विभाषा घ्राघेट्शाच्छासः (II. 4. 78.)—घ्रा गन्धोपादाने, धेट् पाने, शो तनूकरणे, छो छेपने, षो अन्तर्कर्मणि इत्येतेभ्यो धातुभ्यः उत्तरस्य सिचो विभाषा लुग्भवति परस्मैपदेषु परतः धेट् पूर्वैण प्राप्ते विभाषा, परिशिष्टानामाप्राप्ते ; अघ्रात् । परस्मैपदेषु इति किम् ? अघ्रायिषातां सुमनसौ चैत्रेण । लुग्भावे, यमरमनमातां सक्च (VII. 2. 73.) इति सक् ; सिच इट् ; अघ्रासीत् । विभाषाघेट्शब्दोः (III. 1. 49.)—घेट्पाने, टुओश्चिगतिवृद्धयोः इत्येताभ्याम् धातुभ्याम् उत्तरस्य च्लेर्विभाषा चडादेशो भवति कर्तृवाचिनि लुङि परतः ; एकाचो द्वे प्रथमस्य (VI. 1. 1.) अजादेर्द्वितीयस्य (VI. 1. 2.) इत्यधिकृत्य, चङि (VI. 1. 11.)—चङि परतोऽनभ्यासस्य धात्ववयवस्य प्रथमस्यैकाचोऽजादेर्द्वितीयस्य वा यथायोगं द्वे भवतः ; अभ्यासकार्यम् ; आतो लोप

आर्धधातुकपरिच्छेदे लुङ्प्रकरणम् । १६१

इटि च (VI. 4. 64.) इत्याकारलोपः ; अदधत् । सिच्पक्षे ; विभाषा-
 प्राधेदशाच्छासः इति सिचो लुक् ; अधात् ; लुगभावे , यमरमनमातां सक्
 च इति सकि अधासीत् । श्रयतेः चङ् पक्षे इयडादेशः ; अशिश्चियत् ।
 जृस्तम्भुचुम्लुचुमुचुगुलुचुश्चिभ्यश्च (III. 1. 58.) इत्यङ्प्यत्र
 विकल्प्यते ; तदा श्रयतेरः (VII. 4. 18.) श्रयतेरिकारस्य अकारः स्या-
 दङि इत्यकारादेशः ; अतोलोपः ; (VI. 4. 48.) इत्यल्लोपः ; अश्वत् ,
 अश्वताम् , अश्वन् । सिच्पक्षे इडागमः ; सिचि वृद्धौ प्राप्तायाम् ; ह्यन्त-
 क्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् (VII. 2. 5.) इति निषेधः ; इट ईटि
 (VIII. 2. 28.) इति सलोपः ; सवर्णदीर्घः ; गुणायदेशौ ; अश्वयीत् ,
 अश्वयिष्टाम् , अश्वयिषुः । शो तनूकरणे ; अशात् , अशाशीत् , छो
 छेदने ; अच्छात् , अच्छासीत् । षो अन्तकर्मणि ; असात् , अशासीत् ।
 संपूर्वात् तिष्ठतेः समवप्रविभ्यः स्थः (I. 3. 22.) इत्यात्मनेपदे लुङि
 स्थाध्वोरिच्च (I. 2. 17.)—तिष्ठतेर्धुसंज्ञकानां च इकारादेशो भवति
 सिच्च कित् भवत्यात्मनेपदेषु परतः ; ह्रस्वादङ्गात् (VIII. 2. 27.) इति
 सकारलोपः ; समस्थित , समस्थिषाताम् , समस्थिषत । तथा घुसंज्ञ-
 कानाम् , अदित , अदिषाताम् , अदिषत ; अदिथाः , अदिषाथाम् ,
 अदिबुम् ; इणः । षीध्वं लुङ् लिटाधोङ्गात् (VIII. 3. 78.) इति
 मूर्धन्यादेशः । अधित , अधिबुम् । दरिद्रा दुर्गतौ ; दरिद्रातेरार्धधातुके
 विवक्षिते आतो लोपो वाच्यः लुङ्निवासनि ण्वुलिं ल्युटिचन (VI. 4.
 114. वा.) इति वचनादाकारलोपः ; अदरिद्रीत् , अदरिद्रिष्टाम् , अदरि-
 द्रिषुः । अद्यतन्यां वेति वक्तव्यम् (वा.) इति दरिद्रातेराकारलोपस्य लुङि
 विकल्पनात् तदभावे सगिटौ ; अदरिद्रासीत् , । दिबु क्रीडादौ ; लघूपध-

गुणः; अदेवीत् । षूङ् प्राणिप्रसवे; स्वरति, सूति सूयति धूज्दितो वा (VII. 2. 44.) इति वेद्; असविष्ट; इडभावे असोष्ट, असविषाताम्, असोषाताम्, असविषत, असोषत; विभाषेडः (VIII. 3. 79.) इति वाढत्वम्; असविट्ठम् असविध्वम् । इडभावे इणः षीध्वम् इति मूर्धन्यादेशः; असोढ्वम् । णह बन्धने; वदव्रज—इत्यादिना वृद्धिः; नहो धः (VIII. 2. 34.) इति धत्वम्; खरिच इति चर्त्वम्; अनात्सीत्; झलो झलि (VIII. 2. 26.) इति सलोपः; अनाद्धाम्, अनात्सुः; अनद्ध, अनत्साताम्, अनत्सत ॥

अञ्च् श्लक्ष्णकान्तिव्यक्तिगतिषु; अञ्चे सिचि (VII. 2. 71.)—ऊदित्वाद्विकल्पेनेडागमे प्राप्ते नित्यार्थमिदं वचनम्; अञ्चे सिचि परतः इडागमो भवति; आञ्चीत्, आञ्चिष्टाम्, आञ्चिषुः । सिचीति किम्? अङ्क्ता, अञ्चिता; ऊदित्वात् विभाषेड्भवति । स्तुसुधूज्भ्यः परस्मैपदेषु (VII. 2. 72.)—ष्टुज् स्तुतौ, षुज् अभिषवे, अनयोरनुदात्तत्वादिद्विप्रतिषेधे प्राप्ते, धूज् कम्पने अस्य स्वरित्यादिना विकल्पेन प्राप्ते इदमारभ्यते; स्तु सु धूज् इत्येतेभ्यः परस्मैपदेषु सिच इडागमो भवति; सिचि वृद्धिः; अस्तावीत्, असावीत्, अधावीत् । परस्मैपदेष्विति किम्? अस्तोष्ट, असोष्ट, अधविष्ट, अधोष्ट । अश्नू व्याप्तौ, आशिष्ट, आशिषाताम्, आशिषत; इडभावे व्रथादिना षत्वम्; झलो झलि इति सलोपः; ष्टुत्वम् षढोः कः सि इति कत्वम्; आष्ट, आक्षाताम्, आक्षत; आष्टाः, आक्षाम्; आङ्ङुम्, आक्षि, आक्ष्वहि, आक्ष्महि । चिज् चयने; निरचैषीत् निरचैष्टाम्, निरचैषुः; समचेष्ट । जि जये, व्यजेष्ट । तुद व्यथने; वदव्रज इत्यादिना वृद्धिः; चर्त्वम्; अतौत्सीत्, अतौत्ताम्, अतौत्सुः । मृङ्

प्राणत्यागे ; उश्च (I. 2. 12.)—ऋवर्णात्परौ लिङ् तङ् परः सिच्च कितौ स्तः इति कित्वम् ; ह्रस्वादङ्गात् इति सलोपः ; अमृत, अमृषाताम्, अमृषत । मुच्ल मोचने; लृदित्वादङ् ; अमुचत्, अमुचताम्, अमुचन् ; लिङ् सिचावात्मनेपदेषु इति कित्वम् ; झलो झलि इति सलोपः ; अमुक्त, अमुक्षाताम्, अमुक्षत । रुधिर आवरणे ; इरितो वा (III. 1. 57.) इरितो धातोः परस्य च्लेर्वा अङ्देशो भवति परस्मैपदे परतः ; अरुधत् अरुधताम्, अरुधन् ; अङ्भावे वदव्रजेत्यादिना वृद्धिः । अरौत्सीत्, अरौत्ताम्, अरौत्सुः । भिदिर् विदारणे; अभिदत्, अभैत्सीत् । छिदिर् द्वैधीकरणे ; अच्छिदत् ; अच्छैत्सीत् ; परस्मैपदेष्विलेव ; अरुद्ध, अभित्त, अच्छित्त । भुज पालनाभ्यवहारयोः ; भुजोऽनवने (I. 3. 66.) इति आत्मनेपदम् ; झलो झलि इति सलोपः ; चोः कुः इति कुत्वम् ; अभुक्त, पालने तु परस्मैपदम् । युजिर योगे ; अयुजत् अयौक्षीत् ; प्रायुक्त, प्रायुक्षाताम्, प्रायुक्षत । तनु विस्तारे ; अतो हलादेर्लघोः इति विभाषा-वृद्धिः ; अतानीत्, अतानिष्टाम्, अतानिषुः, अतनीत्, अतनिष्टाम्, अतनिषुः ; तनादिभ्यस्तथासोः (II. 4. 79.)—तनादिभ्यो धातुभ्य उत्तरस्य सिचोविभाषा लुङ्भवति तथासोः परतः ; थासा साहचर्यादात्मनेपदतश्चन्दस्यैवग्रहणम्, यूयमतनिष्ठ । अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि किति (VI. 4. 37.) इत्यनुनासिकलोपः ; अतत अतनिष्ठ, अतथाः अतनिष्ठाः । मनु अवबोधने ; अमनिष्ठ अमत ; अमनिष्ठाः अमथाः । डुकृञ् करणे ; सिचि वृद्धिः ; अकार्षीत्, उश्च इति कित्वम् ; ह्रस्वादङ्गात् इति सलोपः ; अकृत । एवं हृञ् हरणे ; अहार्षीत् ; आत्मनेपदे अहृत । डुक्रिञ् द्रव्यविनिमये ; सिचिवृद्धिः ; अक्रेषीत्, अक्रेष्ट । वृञ् वरणे लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु (VII. 2. 42.)

—वृतःपरस्मिन् लिङि सिचि आत्मनेपदे वा इडागमः; वृतो वा (VII. 2. 38.)—वृङ् वृञ् इत्याभ्याम् ऋदन्ताच्च इटो दीर्घो वा स्यात् नतु लिटि; इति दीर्घविकल्पः; अवरीष्ट, दीर्घाभावे अवरीष्ट; इडभावे उश्च इति कित्वाद्गुणाभावः; सलोपः; अवृत । वृङ् संभक्तौ; तथा प्रावरीष्ट, प्रावरिष्ट, प्रावृत । ऋकारान्तेभ्यः; आडागमः; आङ्पूर्वः; सर्वर्णदीर्घः; आस्तरीष्ट, आस्तरीषाताम्, आस्तरीषत; दीर्घाभावे अस्तरिष्ट, अस्तरिषाताम् इत्यादि; इडभावे कित्वाद् गुणाभावः; ऋत इद्धातोः इति इत्वं; हलिच इति दीर्घः; अस्तीष्ट, अस्तीर्षाताम् अस्तीर्षत; नलिङि (VII. 2. 39.) इति वर्तमाने, सिचि च परस्मैपदेषु (VII. 2. 40.) परस्मैपदपरे सिचि परतः वृत उत्तरस्येटो दीर्घो न भवति; प्रावारीत्, प्रावारिष्टाम्, प्रावारिषुः । अस्तारीत्, अस्तरिष्टाम् इत्यादि । शृ हिंसायाम्; विपूर्वः, यणादेशः; व्यशारीत्, व्यशारिष्टाम्, व्यशारिषुः । ध्व छेदने; स्मृ चिन्तायाम्; अनयोः परस्मैपदित्वात् कर्मव्यतिहार एवोदाहियते; कर्तरिकर्मव्यतिहारे (I. 3. 14.) इत्यात्मनेपदविधानात्; ऋतश्चसंयोगादेः (VII. 2. 43.) ऋकारान्तात्संयोगादेर्धातोरुत्तरयोर्लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु वा इडागमो भवति; व्यत्यध्वरिष्ट, इडभावे व्यत्यध्वृत, व्यत्यध्वृषाताम्; व्यत्यध्वरिषाताम् । व्यत्यस्मरीष्ट, इडभावे व्यत्यस्मृत, व्यत्यस्मृषाताम्, व्यत्यस्मरिषाताम् । ग्रह उपादाने, ग्रहोऽलिटिदीर्घः (VII. 2. 37.) इति दीर्घः, नेटि इति वर्तमाने, ह्रम्यन्तेति वृद्धिनिषेधः; अग्रहीत्, अग्रहीष्ट । स्यम, स्वन, ध्वन शब्दे; अस्यमीत्, अस्यमिष्टाम् इत्यादि । दुबमु उद्विरणे; अवमीत्, अवामिष्टाम् इत्यादि । व्यय वित्तसमुत्सर्गे; अव्ययीत् । क्षणु हिंसायाम्; अक्षणीत् । श्वस प्राणने; अश्वसीत् ।

इति । ऊन परिहाणे ; इल प्रेरणे ; उभयत्र चुरादित्वाणिच् । नोनयति (III. 1. 51.)—इत्यादिना छन्दसि चङ्प्रतिषेधे सिजेव भवति ; आगद्धि काममौनयीत्, काममैलयीत् । भाषायां चङेव भवति ; औननत्, ऐलि-
लत् । टु ओश्चि गतिवृद्धोः अश्वयीत् । रगे लगे स्थगे सङ्गे ; अरगीत्, अलगीत्, अस्थगीत् । करवे हसने ; अकरवीत् । हसे हसने ; अहसीत् ; ह्यन्तक्षणध्वसजागृणिश्च्येदिताम् इत्यनेन अतो हलादेर्लघोः इति विकल्पः
प्रतिषिध्यते । जागृणिश्चिनां तु सिचि वृद्धिः प्राप्ता नेटि ( ) इत्य-
नेन न प्रतिषिध्यते, नवान्तरङ्गत्वादत्र पूर्वं गुणो भवति ; सिचि वृद्धेरनव-
काशत्वाद्यदि पूर्वं गुणः णिश्चिग्रहणमनर्थकं स्यात् ; गुणायादेशयोः कृतयो-
र्यकारान्तत्वादेव प्रतिषेधस्य सिद्धत्वात् तस्मादेतदेव णिश्चिग्रहणं ज्ञापकम्—
सिच्यन्तरङ्गं भवति ( ) इत्यस्य । अथ जागृग्रहणं किमर्थम् ?

जागृ निद्राक्षये ; जाग्रोऽविचिण्णलुङ्गिस्सु (VII. 3. 85.)—
जागर्तेर्गुणो भवति विचिण्णलुङ्गिज्ञेषु परतः ; वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये
च यथा स्यादिति जागर्तेर्गुण आरभ्यते ; अजागरीत् । अविचिण्णलुङ्गि-
स्त्विति किम् ? जृशृस्तृजागृभ्यः स्विन् (उ. णा. 503.) इति विन् ; जा-
गृविः ; चिण्, अजागारि ; णल् ; जजागार ; ङित् ; जागृथः, जागृतः ।
तथा चोक्तम्—

“गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनम् ।

पुनर्वृद्धिर्निषेधोऽतो यण्पूर्वाः प्राप्तयो नव ॥”

यावता जाग्रोऽविचिण्णलुङ्गिस्सु इति जागर्तेर्गुणो वृद्धेरपवादो विधीयते ;
साच अचो ऽङ्गिति इति यथा वृद्धिं बाधते तथा सिचि वृद्धिमपि बाधिष्यते ।
गुणे कृते अतो लान्तस्य इति या वृद्धिः प्राप्नोति सा प्रतिषिध्यताम् ।

अथ गुणविधानसामर्थ्यादुत्तरकालभाविन्यपि वृद्धिर्वाधिष्यते यथा जागरय-
तीत्यत्र अत उपधायाः इति वृद्धिर्न भवति ; तथा चिण्णलोः प्रतिषेधोऽर्थ-
वान् भवति ; एवं च जागृग्रहणं शक्यमकर्तुं तत्क्रियते विस्पष्टार्थम् । चिण्
ते पदः (III. 1. 60.)—पद गतौ ; अस्माद्धातोः परस्य च्लेः चिणा-
देशो भवति तशब्दे परतः ; सामर्थ्येनात्मनेपदप्रथमपुरुषैकवचनं गृह्यते,
नतु परस्मैपदमध्यमपुरुषबहुवचनम् ; चकारः चिणो लुक् (VI. 4. 104.)
इति विशेषणार्थः ; णकारो वृद्ध्यर्थः ; अत उपधायाः इति वृद्धिः ; चिणो
लुक्—चिण उत्तरस्य तत्प्रत्ययस्य लुग्भवति, द्विवचनादिषु सिजेव भवति ;
उदपादि सस्यम्, समपादि भैक्षम् । त इति किम् ? उदपत्ताताम्,
उदपत्सत । दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् (III. 1.
61.)—दीपी दीप्तौ ; जनी प्रादुर्भावे ; बुध अवगमने ; पूरि आप्यायने ;
तायु संतानपालनयोः ; स्फायी ओप्यायी वृद्धौ एतेभ्यः परस्य च्लेश्चिणादे-
शो भवति तशब्दे परतोऽन्यतरस्याम् ; अदीपि, पक्षे सिच् ; अदीपिष्ट,
जनिवध्योश्च (VII. 3. 35.)—जनिवधि इत्येतयोश्चिणि कृति ञिति
णिति च यदुक्तं तन्न भवति ; इति वृद्धिप्रतिषेधः ; अजनि अजनिष्ट ।
अबोधि अबुद्ध ; भष्भावः ; अभुत्साताम्, अभुत्सत । अपूरि अपू-
रिष्ट । अतायि अतायिष्ट ; अप्यायि अप्यायिष्ट ; अप्राप्ते विभाषेयमि-
त्यादि सर्वमुन्नेयम् ॥

श्रिञ् सेवायाम् । लुङि णिश्रिद्रुस्तुभ्यः कर्तरिचङ्, (III. 1.
48.)—प्यन्तेभ्यो धातुभ्यः श्रिद्रुस्तु इत्येतेभ्यः परस्यच्लेश्चङादेशो भवति
कर्तृवाचिनि लुङि परतः । णौचङ्युपधायाह्रस्वः (VII. 4. 1.)—चङ्परे
णौपरतः यदङ्गं तस्योपधायाह्रस्वो भवति । चङि (VI. 1. 11.)—

चङि परतो अनभ्यासस्य धातोरवयवस्य प्रथमस्यैकाचोऽजादेर्द्वितीयस्य वा यथायोगं द्वे भवतः । अचिदनुधातुभ्रुवामित्यादिना इयडुवडादेशः ; अशिश्चियत्, अदुद्रुवत् ; असुसुवत् । कमु कान्तौ । कमेर्णिङ् (III. 1. 30.) इति स्वार्थे णिङि, चङि द्वित्वे च कृते, सन्वल्लघुनिचङ्परेऽन-ग्लोपे (VII. 4. 93.)—लघुनि धात्वक्षरे परतो योऽभ्यासस्तस्य चङ्परि णौ सनीव कार्यं भवति अनग्लोपे । इति सन्वद्भावः । भृजामित् (VII. 4. 76.) इति वर्तमाने ; सन्यतः (VII. 4. 79.)—सनिपरतः अकारान्तस्याभ्यासस्य इकारादेशो भवति । दीर्घौलघोः (VII. 4. 94.)—लघोरभ्यासस्यदीर्घो भवति चङ्परि णौपरतः । इति अचीकम्+इ+अ+त इति जाते, णेरनिटि (VI. 4. 51.)—अनिडादावार्धधातुके णे लोपो भवति । इति णिलोपः ; अचीकमत । चुर स्तेये ; अचूचुरत्, अचूचुरत । पाल रक्षणे ; अपीपलत्, अपीपलत इत्यादिनेयम् । अर्च पूजयाम् । अजादेर्द्वितीयस्य (VI. 1. 2.)—अजादेर्धातोर्द्वितीयस्यैकाचोऽवयवस्य द्वे भवतः । नन्द्रास्संयोगादयः (VI. 1. 3.)—नकारादकाररेफाः द्वितीयस्यैकाचोऽवयवभूताः संयोगादयः न द्विरुच्यन्ते । पूर्ववर्णिग्लोपः ; णिलोपस्य स्थानिवद्भावात् चिशब्द स्यद्वित्वम् ; आर्चिचत् । कर्तार इति किम् ? अकारयिषातां कटौ देवदत्तेन । अत्र कर्मणिप्रथमपुरुषद्विवचन-माताम्, सिचि, इट्, गुणयादेशौषत्वम् । अनग्लोप इति किम् ? अच-कथत् । कथ वाक्यप्रबन्धे ; चुरादिरयमदन्तः । णिपरिग्रहं किम् ? केवले चङ्माभूत् ; अचकमत । अत्र च्लेः कमेरुपसङ्ख्यानम् (वा. III. 1. 48.) इति चङ् । आयादयर्आर्धधातुकेवा (III. 1. 31.) इति यदा णिङ् नास्ति तदैतदुपसङ्ख्यानम् । इत्यादि सर्वमवगन्तव्यम् ॥

॥ इति लुङ्प्रकरणम् ॥

॥ अथ लुट्प्रकरणम् ॥

॥ अथ भ्वादौ शप्चिकरणे लुट् ॥

अथैतेभ्य एवधातुभ्यः लुङिर्धायते । भविष्यति गम्यादयः
(III. 3. 3.) इति वर्तमाने, अनद्यतने लुट् (III. 3. 15.)—भवि-
ष्यत्यनद्यतने अर्थवर्तमानाद्धातोर्लुट्प्रत्ययो भवति लटोऽपवादः । स्यतासी-
ल्लुटोः (III. 1. 33.)—लृ इति लृङ्लटोःसामान्येनग्रहणम् ; अतस्त-
योर्लृटिच परतो यथासंख्यस्य तसि इत्येतां प्रत्ययौ भवतः । अत्र तासिप्र-
त्यये इकारः तास्यनुदात्तेनृङिदुपदेशालुसार्वधातुकमनुनात्तमङ्निष्ठाः
(VI. 1. 186.) इति विशेषणार्थः । इडागमः ; गुणायदेशौ । लुटः प्रथ-
मस्य डारौरसः (II. 4. 85.)—लुडादेशस्यप्रथमपुरुषस्य परस्मैपदस्या-
त्मनेपदस्य च एकवचनद्विवचनबहुवचनानां यथासङ्ख्यं डारौरस् इत्येते
आदेशाभवन्ति । ङिति अभस्याप्यनुबन्धकरणसामर्थ्यात् टः (IV. 4.
143.) इति टिलोपः ; भविता । तासस्त्योर्लोपः इति वर्तमाने, रिच
(VII. 4. 51.)—रेफादौ प्रत्यये परतः तासस्त्योर्लोपो भवति ; भवि-
त्तारौ, भवितारः । तासस्त्योर्लोपः (VII. 4. 50.)—तासेरस्तेश्च
सकारस्यलोपो भवति सकारादौ प्रत्यये परतः ; भवितासि, भवितास्थः,
भवितास्थ ; भवितास्मि, भवितास्वः, भवितास्मः । एवमेव आत्मनेपदम् ;
एधिता, एधितारौ, एधितारः ; एधितासे, एधितासाथे । धिच (VIII.
2. 25.)—धकारादौ प्रत्यये परतः सकारस्य लोपो भवति ; एधिताध्वे ।
हृएति (VII. 4. 52.)—तासस्त्योस्सकारस्य हकारादेशो भवति एति
परतः ; एधिताहे, एधितास्वहे, एधितास्महे । पचिधातोः चोः कुः
(VIII. 2. 30.) इति कुत्वम् ; पक्ता, पक्तारौ, पक्तारः ; पक्तासि,

पक्तास्थः, इत्यादि । आत्मनेपदश्च ; पक्ता, पक्तारौ, पक्तारः ; पक्तासे, इत्यादि । एवमेव—नन्दिता, नन्दितारौ, नन्दितारः ; ध्वंसिता, ध्वंसितारौ, ध्वंसितारः ; ध्वंसितासे, ध्वंसितासाथे ; संव्याता, संव्यातारौ, संव्यातारः ; इत्यादिनेयम् ॥ षह मर्षणे ; तासि—तीषसहलुभ-रुषरिषः (VII. 2. 48.)—इष-सह-लुभ-रुष-रिष इत्येतेभ्यो धातु-भ्य उत्तरस्य तादेरार्धधातुकस्य इडागमो वा भवति—सहिता ; इडभावे-ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपाः ; सहिवहोरोदवर्णस्य (VI. 3. 112.) इत्योकारः ; सोढा । परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञाम् (VIII. 3. 70.) इति षत्वे प्राप्ते, सोढः (VIII. 3. 115.)—सोढूपस्य सहेः सस्य षत्वं न भवति ; परिसोढा । बह प्रापणे ; वोढा । अद् भक्षणे ; अत्ता, अत्तारौ, अत्तारः । एवमेव शायिता, शायितारौ, शायितारः ; शायितासे ; वक्ता, वक्तारौ, वक्तारः ; वक्तासि, वक्तासे । दरिद्रा दुर्गतौ ; सेट् ; दरिद्रातेरार्धधातुके लोपोवक्तव्यः (वा. VI. 4. 114.) ; दरिद्रिता, दरिद्रितारौ, दरिद्रितारः ; दरिद्रितासि । डु दानादनयोः ; होता, होतारौ, होतारः ; इत्यादि । डु धाञ् ; प्रपूर्वः ; नेर्गदनदपतपट्घुमास्यतिहान्तिया-तिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदिग्धिषुच (VIII. 4. 17.) इति उपसर्गस्थान्निमित्तादुत्तरस्य रेफनकारस्य णकारादेशो भवति ; प्रणि-धाता ; प्रणिधातासि, प्रणिधातासे ; इत्यादि । दिवु क्रीडादौ ; देविता, देवितारौ, देवितारः ; एवमेव सविता, सवितारौ, सवितारः ; सवितासे । इडभावे सोता, सोतारौ, सोतारः ; सोतासे । णह ; उप-सर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य (VIII. 4. 14.) इति णत्वम् ; परिणद्धा, परिणद्धासि, परिणद्धासे । णुञ् ; षत्वम् ; अभिषोता, अभिषोतासि, अभिषोतासे । एवमेव अशिता, अशितासे । ऊदित्वादिडभावपक्षे ब्रश्वा-

दिना षत्वम्; अष्टा, अष्टासे । तुद व्यथने; लघूपधगुणः; तोत्ता, तोत्तासि, तोत्तासे । अस्ज पाके । अस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम् (VI. 4. 47.)—अस्जो रेफस्य उपधायाश्च निवृत्तिर्भवति आर्धधातुके परतः; अन्यतरस्यां रमागमः । रोपधयोरिति स्थानषष्ठीनिर्देशस्य तयोर्निवृत्तिरेव प्रयोजनम्; मकारो मिदचोन्त्यात्परः (I. 1. 47.) इति विशेषणार्थः; अकारस्सुखमुखोच्चारणार्थः; ब्रश्वादिना षत्वम्; ष्टुत्वम्; भर्ष्ठा, भर्ष्ठासि, भर्ष्ठासे । यदारमागमो न भवति तदा, स्कोस्संयोगाद्योरन्तेच (VIII. 2. 29.) इति सकारलोपः; षत्वष्टुत्वे; अष्टा । दुमस्जो शुद्धौ; णश्च अदर्शने । मस्जि न शोर्झलि (VII. 1. 60.)—मस्जि, नश्च इत्येतयोर्धात्वोर्झलादिप्रत्यये परतः नुमागमो भवति । मस्जेरन्यात्पूर्वनुममिच्छन्त्यनुषङ्गसंयोगादिलोपार्थम् (वा.) अनुषङ्गो नुमागमः; इति जकारात् पूर्वं नुमागमः; स्कोस्संयोगाद्योरिति सकारलोपः; चोः कुः इति कुत्वम्; खरिच; इति चर्त्वम्; अनुस्वारपरसवर्णौ; मङ्क्ता । सृज विसर्गे; दृशिर् प्रेक्षणे । सृजिदृशोर्झल्यमकिति (VI. 1. 58.)—सृजि दृशि इत्येतयोः धात्वोर्झलादावकिति प्रत्यये परतः अमागमो भवति । यणादेशः; ब्रश्वादिना षत्वम्; ष्टुत्वंच; स्रष्टा, द्रष्टा । सृजूष् शुद्धौ । सृजेवृद्धिः (VII. 2. 114.) इति वृद्धिर्भवति; गुणस्यापवादः; माहर्षा । ऊदित्वाद्विकल्प नेट्; मार्जिता । विद ज्ञाने; वेदिता । अन्यत्र सत्तायां विचारणे च वेत्ता । नृप प्रीणने । अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् (VI. 1. 59.)—उपदेशे अनुदात्तस्य धातोरुकारोपधस्य झलादावकिति परतोऽन्यतरस्याममागमो भवति । यणादेशः; कृता । अमभावे गुणः; तर्ह्या । रधादिभ्यश्च (VII. 2. 45.) इति इटि तपिता । सृष्ट्वा गतौ; कृता, सर्ह्या । रभ राभस्ये; झषस्तथोर्धोधः (VIII. 2. 40.) इति धत्वम्;

आर्षधातुकपरिच्छेदे लुट्प्रकरणम् । १७१

झलां जश् झशि (VIII. 4. 53.) इति जश्त्वम्; आङ्पूर्वः; आरब्धा । मन ज्ञाने, मन्ता । मनु अवबोधने, सेट्; मनिता । स्पृश संस्पर्शने; स्पृष्टा, स्पृष्टा । कृष विलेखने; क्रष्टा, कर्ष्टा । मिह सेचने; धत्वढत्वादिपूर्ववत्; मेढा । दुह प्रपूरणे, दिह उपचये; दोग्धा, देग्धा । दह भस्मीकरणे; दग्धा ।

इत उपरि सेट्का उच्यन्ते । हिक् अव्यक्ते शब्दे; हिक्किता । शुच शोके; शोचिता । राज् दीप्तौ; राजिता । अण शब्दे; अणिता । भ्राज् तेजने; भ्राजिता । पिवु तन्तुसन्ताने; सेविता । वृधु वृद्धौ; वर्धिता ।

अथ विभाषेऽ उच्यन्ते । स्वरतिसूतिसूयतिधूज्जुदितोवा (VII. 2. 44.)—स्त्र् शब्दोपतापयोः, धूज् प्राणिप्रसवे, धूज् कम्पने, इत्येतेभ्यो धातुभ्यः ऊदिञ्यश्चोत्तरस्य वलोदेरार्धधातुकस्य वा इडागमो भवति; स्वरिता स्वर्ता, प्रसविता प्रसोता, धविता धोता । ऊदितः खत्वपि—गाहू विलोडने; अवगाहिता, इडभावे ढत्वष्टुत्वढलोपादि अवगाढा; गुप् रक्षणे, गोपिता गोप्ता; तक्षू त्वक्षू तनूकरणे, तक्षितेः स्क्रोस्संयोगाद्योरन्तेच (VIII. 2. 29.) इति ककारलोपः, ष्टुत्वम्, तष्टा; अङ् व्यसौ अशिता अष्टा । सूतिसूयत्योर्विकरणेन निर्देशः प्रपूरण इत्यस्य निवृत्त्यर्थम् । धूजिति सानुबन्धनिर्देशः धू विधूनने इत्यस्य निवृत्त्यर्थः । रध हिंसायाम्; रधादिभ्यश्च (VII. 2. 45.)—रध इत्येवमादिभ्य उत्तरस्य वलोदेरार्धधातुकस्य इडागमो वा भवति; रधिता । इडभावे धत्वजश्त्वे; रद्धा । णश्च अदर्शने; नशिता । मस्जिनशोर्ज्ञलि (VII. 1. 60.) इति नुमागमः; ब्रश्चादिना षत्वं ष्टुत्वञ्च; नष्टा । द्रुह जिघांसायाम्; रधादि-

भ्यश्च इति विभाषा इडागमः ; इट्पक्षे द्रोहिता ; इडभावे वाद्बुहमुहष्णुह णिहाम् (VIII. 2. 33.)—द्रुह मुह णुह णिह इत्येतेषां हकारस्य वा धकारादेशो भवति झलि परतः पदान्तेच ; झषस्तथोर्धोधः (VIII. 2. 40.) इति धत्वं जश्त्वंच ; द्रोग्धा । घत्वाभावे होढः (VIII. 2. 31.) इति णत्वं, ष्टुत्वं, ढो ढे लोपः (VIII. 3. 13.) इति ढलोपः ; द्रोढा । मुह वैचित्ये ; मोहिता मोग्धा मोढा । णुह उद्विरेण ; स्नोहिता स्नोग्धा स्नोढा । कृपू सामर्थ्ये ; लुटिच कृपः (I. 3. 93.)—लुटिच-स्यसनोश्च परतः कृपेर्धातोः परस्मैपदं भवति । ततस्तासिप्रत्ययः ; लघू-पधगुणः ; कृपो रोलः (VIII. 2. 18.)—ल इति सामान्यमुपादीयते ; तेन यः केवलोरेफः ऋकारस्थश्च तयोर्द्वयोरपिग्रहणम् ; कृपेर्धातोरेफस्य लकारादेशो भवति । इत्यत्र रेफस्यलकारः ; यत्र गुणो नास्ति तत्र ऋवर्ण-स्य लृकारः । ऊदित्वाद्विभाषेति प्राप्ते, तासिच कृपः (VII. 2. 60.)—कृप उत्तरस्य तासेर्वलादेरार्धधातुकस्य परस्मैपदेष्विडागमो न भवति । लुटः प्रथमस्य डारौरसः (II. 4. 85.) इति लुडादेशः ; कल्ता, कल्तारौ, कल्तारः । परस्मैपदेष्वित्येव ; कल्पिता, कल्पितासे ।

रोद्धा, भोक्ता, प्रयोक्ता, तनिता, मनिता, अधिकर्ता, इत्यादि । ग्रहोऽलिति दीर्घः (VII. 2. 37.)—ग्रहउत्तरस्येटो दीर्घो भवति अलितिपरतः ; ग्रहीता इत्यादि । चोरयिता, पारयिता, अर्चयिता ।

॥ इति लुट् प्रकरणम् ॥

॥ अथ लृङ् प्रकरणम् ॥

अथ लृङुच्नते । लिङ्मिच्ते लृङ्क्रियातिपत्तौ (III. 3. 139.)
—भविष्यति इत्यनुवर्तते ; हेतु हेतुमतोर्लिङ् (III. 3. 156.) इत्येव-

मादिवचनाद्धेतुमद्भावादिकोऽर्थो लिङ्निमित्तम् ; तस्मिन् हेतुमद्भवार्थे भविष्यति काले वर्तमानाद्धातोः लृङ्प्रत्ययो भवति क्रियातिपत्तौ सत्याम् । कुतश्चिद्वैगुण्यात् क्रियाया अनभिनिर्वृत्तिः क्रियातिपत्तिः ; दक्षिणे न चेत् आयास्यत् न शकटं पर्याभविष्यत् ; यदि कमलकम् आह्वास्यत् न शकटं पर्याभविष्यत् ; अभोक्ष्यत भवान् घृतेन यादे मत्समीपे आसिष्यत । भविष्यत् कालविषयमेतद्वचनम् ; भविष्यदपर्याभवन्नंच हेतुमतः ; तत्र हेतुभूतं कमलकाह्वानं च लिङ्गेन बुद्ध्वा तदतिपत्तिश्च प्रमाणान्तरादवगम्य वक्ता वाक्यं प्रयुङ्क्ते । भूतेच (III. 3. 140.)—लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ इति सर्वमनुवर्तते ; पूर्वेण भविष्यति विहितः सम्प्रति भूते विधीयते ; भूतेच काले लिङ्निमित्ते क्रियातिपत्तौ सत्यां लृङ् भवति । उताप्योरित्यारभ्य लिङ्निमित्तेषु विधानमेतत् प्राक् ; ततो विकल्पं वक्ष्यति— दृष्टे मया भवत्पुत्रोऽन्नार्थी चङ्क्रम्यमाणः अपरश्चद्विजः ब्राह्मणार्थी ; यदि सतेन दृष्टः अभविष्यत् तदा अभोक्ष्यत ; नतु भुक्तवान् ; अन्येन पथागतः । स्यतासीललुटोः (III. 1. 33.) इति स्यप्रत्ययो भवति । निरनुनासिकत्वादकारस्येत्संज्ञा न भवति ; अडागमः ; नित्यं ङितः (III. 4. 99.) इति सलोपः ; इतश्च (III. 4. 100.) इतीकारलोपादिकार्यं पूर्ववत् ; अभविष्यत्, अभविष्यताम्, अभविष्यन् । एवमेव—ऐधिष्यत्, ऐधिष्येताम्, ऐधिष्यन्त ; अपक्ष्यत् ; अपक्ष्यत ; अनन्दिष्यत् ; अध्वंसिष्यत ; अन्यास्यत्, अन्यास्यत ; अजेष्यत्, व्यजेष्यत, पराजेष्यत ; इत्यादि ॥

गमोरिद् परस्मैपदेषु (VII. 2. 58.)—गमेः परस्य सकारादेरिडागमो भवति परस्मैपदेषु ; अगमिष्यत् । वृत्तु वर्तने नवृत्त्यश्चतुर्भ्यः

(VII. 2. 59.)—एभ्यः परस्य सकारादेरार्धधातुकस्य इडागमो न भवति । परस्मैपदे वृद्धस्स्यसनोः (I. 3. 92.)—वृतादिभ्यः स्ये सनिच परस्मैपदं वा भवति ; अवत्स्यत् । परस्मैपदाभावपक्षे अवर्तिष्यत् । एवमेव वृध्-भृध्-स्यन्दामपि रूपं नेयम् । वस निवासे ; सःस्यार्धधातुके (VII. 4. 49.)—सस्यतःस्यात् सकारादावार्धधातुके परतः ; अवत्स्यत् । अहास्यत्, अहोष्यत्, आत्स्यत्, अशयिष्यत्, अवक्ष्यत्, अवक्ष्यत, अहास्यत, आयस्यत्, अदेविष्यत्, प्रासविष्यत्, प्रासोष्यत्, अनत्स्यत्, असोष्यत्, आशिष्यत्, आक्ष्यत, निरचेष्यत्, निरचेष्यत, अतोत्स्यत् । कृती छेदने । सेऽसिचिक्कृतचृतछृदतृदन्तः (VII. 2. 57.)—एभ्यः परस्यसिजिभञ्जस्य सकारादेरार्धधातुकस्य इड्वा भवति ; अकर्तिष्यत् । इडभावपक्षे अकत्स्यत् । हन हिंसागल्योः ; ऋद्धनोःस्ये (VII. 2. 70.)—ऋकारान्तानामङ्गानां हन्तेश्वस्ये परतः इडागमो भवति ; अमरिष्यत्, अहनिष्यत् । अमोक्ष्यत् अमोक्ष्यत, अभोक्ष्यत् अभोक्ष्यत, अयोक्ष्यत् अयोक्ष्यत, अतनिष्यत् अतनिष्यत, अकरिष्यत् अकरिष्यत, अक्रेष्यत् अक्रेष्यत, अवरीष्यत्, अग्रहीष्यत् अग्रहीष्यत, अचोरयिष्यत् अचोरयिष्यत, अपालयिष्यत् अपालयिष्यत, आर्चयिष्यत् आर्चयिष्यत ॥

॥ इति लृङ्प्रकरणम् ॥

॥ अथ लृट्प्रकरणम् ॥

अथ लृट्छ्यते । तुमुन्ण्वुलौ क्रियार्थायां क्रियायाम् (III. 3. 10.) इति वर्तमाने, लृट्शेषेच (III. 3. 13)—कश्च शेषः ? क्रियार्थोपपदादन्यशेषः ; तस्मिन् शेषे शुद्धे भविष्यति काले वर्तमानाद्धातोः लृट्प्रत्ययो भवति चकारात् क्रियायां क्रियार्थायाञ्च उपपदे । स्यतासी लृट्छटोः

(III. 1. 33.)—इति स्यप्रत्ययः ; भविष्यति ; भोक्ष्यामि इति व्रजति ।
 एधिष्यते, पक्ष्यति पक्ष्यते, नन्दिष्यति, भ्रांशिष्यते, व्यास्यति व्यास्यते,
 लास्यति, यास्यति, सेत्स्यति, भेत्स्यति, चेत्स्यति, लविष्यति, पविष्यति,
 अत्स्यति, शयिष्यते, वक्ष्यति वक्ष्यते, होष्यति, भासिष्यते, भ्रद्धास्यते,
 देविष्यते, अशिष्यति, प्रसविष्यते प्रसोष्यते, नत्स्यति नत्स्यते, अभिषो-
 स्यति अभिषोस्यते, अशिष्यते, अक्ष्यते, निचेष्यते, तोत्स्यति तोत्स्यते ।
 ऋद्धनोः स्ये (VII. 2. 70.) इति इडागमः ; मरिष्यति, मोक्ष्यति,
 रोत्स्यति, भोक्ष्यते, योक्ष्यति, तनिष्यति तनिष्यते, मनिष्यते, करिष्यति
 करिष्यते, भरिष्यति भरिष्यते, हरिष्यति, वरिष्यति । व्रश्वादिना षत्वम् ;
 षडोःकस्सि (VIII. 2. 41.) इति कत्वम् ; व्रक्ष्यति । दह भस्मी-
 करणे ; भष्भावः ; धक्ष्यति । सृजिदशोर्ज्ञत्यमकिति (VI. 1. 58.)
 इत्यमागमः ; स्रक्ष्यति, द्रक्ष्यति । बुध अवगमने ; भष्भावः ; चर्त्वम् ;
 भोत्स्यति । रप्स्यति ; लप्सते ॥

विभाषेष्ट उच्यन्ते । सेऽसिचिकृतचृतद्धदतृदतृतः (VII. 2. 57.)—कृतिवैष्टने, चृती हिंसाग्रन्धनयोः, उच्छृदिर्दीप्तिदेवनयोः, उतु-
 दिर्हिंसानादरयोः, तृती गात्रविक्षेपे इत्येतेभ्यो धातुभ्यः वा इडागमो
 भवति सकारादावार्धधातुकेऽसिचिपरतः ; कर्तिष्यति कत्स्यति, चर्तिष्यति
 चत्स्यति, छर्दिष्यति छत्स्यति, तर्दिष्यति तत्स्यति, नर्तिष्यति
 नत्स्यति । गम्लृ सृप्लृ गतौ ; गमेरिद् परस्मैपदेषु (VII. 2. 58.)—
 गमेर्धातोस्सकारादावार्धधातुके परस्मैपदेषु इडागमो भवति ; गमि-
 ष्यति । परस्मैपदेष्वितिकिम् ? सप्तस्यते । वृन्त्यःस्यसनोः (I. 3.92.)—
 युतादिष्वेव वृतादयः पठ्यन्ते ; वृतुवर्तने, वृधु वृद्धौ, श्चु शब्दकुत्सायाम्,
 स्यन्दप्रस्रवणे, कृपू सामर्थ्ये, इत्येतेभ्यः स्ये सनि परस्मैपदं वा भवति ,

स्यप्रत्ययस्य इडागमेप्राप्ते, नवृज्यश्चतुर्भ्यः (VII. 2. 59.)—वृतादि-
भ्यश्चतुर्भ्य उत्तरस्य सकारादेरार्धधातुकस्य परस्मैपदेषु इडागमो न
भवति ; वत्स्यति, वर्तिष्यते । वृधु—वत्स्यति, वर्धिष्यते ; स्यन्दू-
स्यन्त्स्यति, स्यन्दिष्यते ; शृधु—शत्स्यति, श्रन्धिष्यते । कृपू; लुटिचकृपः
(I. 3. 93.)—लुटिचस्यसनोश्च कृपेर्धातोर्वा परस्मैपदं भवति । स्य-
प्रत्ययः ; गुणः ; कृपोरोलः (VIII. 2. 18.) इति लत्वम् । इडागमे
प्राप्ते, तासिच कृपः (VII. 2. 60.)—कृप उत्तरस्य तासेस्सकारादेरा-
र्धधातुकस्य परस्मैपदेषु इडागमो न भवति ; कल्पस्यति । आत्मने-
पदे—कलिष्यते, कल्पस्यते ॥ एवमेव परिष्यते, वरिष्यते, चोरयिष्यति,
इत्यादि सर्वमुन्नेयम् ॥

॥ इति लृट् प्रकरणम् ॥

—अथेदानीं चिण्वद्भावप्रकरणे भावकर्मणोर्लिङ्गादयः प्रदर्श्यन्ते—

॥ अथ भावकर्मणोर्लिङ् ॥

स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽजन्तगृहदृशां वा
चिण्वदिद् च (VI. 4. 62.)—स्य सिच् सीयुट्तासि इत्येतेषु
भावकर्मविहितेषु परतः उपदेशे अजन्तानां धातूनां हन-गृह-दृशां वा
चिण्वत्कार्यं भवति ; चकारात् स्यादीनामिडागमश्च । अचोष्णिगिति (VII.
2. 115.) इति वृद्धिः ; आवादेशः ; पुल्लेण भाविषीष्ट । चिण्वदिडभावे-
पुल्लेण भाविषीष्ट । कर्मणि—अनुभाविषीष्ट लक्ष्मीर्देवदत्तेन, अनुभाविषीष्ट
वा । अनुभाविषीष्ट, अनुभाविषीयास्ताम्, अनुभाविषीरन् ; इत्यादि
सर्वं कर्तृतुल्यमेवज्ञेयम् । उपदेशे इति किम् ? करिष्यते इत्यत्र परत्वात्
गुणे रपरत्वेच कृते ततो अनजन्तत्वात् चिण्वदिडागमो नस्यात् । उपदेश-

आर्धधातुकपरिच्छेदे भावकर्मणोर्लिङ्प्रकरणम् । १७७

ग्रहणाद्भवति ; यद्यपि करोतिरुपदेशोत्तरकालमनजन्तः तथाप्युपदेशोऽजन्त एव । एधिषीष्ट ; पक्षीष्ट ; नन्दिषीष्ट ; ध्वंसिसीष्ट । व्येज् संवरणे ; आदेच उपदेशोऽशिति (VI. 1. 45.) इत्यात्वम् ; चिण्वदिङ्भावपक्षे, आतो युक्चिण्कृतोः (VII. 3. 33.)—आकारान्तस्याङ्गस्य युगागमो भवति चिणि, कृति ञिति णिति च, प्रत्यये परतः । एवं व्यायिषीष्ट इत्यादि । इडभावे संव्यासीष्ट इत्यादि । शायिषीष्ट शयिषीष्ट, वक्षीष्ट, निश्वायिषीष्ट निश्चेष्टीष्ट, कृत्सीष्ट, मारिषीष्ट—उश्च (I. 2. 12.) इति कित्त्वे—मृषीष्ट । लिङ्सिचावात्मनेपदेषु (I. 2. 11.) इति कित्त्वे मुक्षीष्ट, रुत्सीष्ट, भुक्षीष्ट, तनिषीष्ट, मनिषीष्ट, करिषीष्ट कृषीष्ट, कायिषीष्ट केषीष्ट ॥

लिङ् सिचोरात्मनेपदेषु (VII. 2. 42.) इति विभाषा इडागमः । वृतोवा (VII. 2. 38.) इति इटो दीर्घत्वे प्राप्ते, न लिङि (VII. 2. 39.) इति प्रतिषेधः ; वरिषीष्ट । इडभावे—वृषीष्ट । शमु उपशमे ; अस्माणिच् ; अत उपधायाः (VII. 2. 116.) इति वृद्धिः ; अमन्तत्वात् जनीजृष्कसुरजोऽमन्ताश्च (ग.) इति मित्संज्ञायां, मितां ह्रस्वः (VI. 4. 92.) इति ह्रस्वत्वम् । सनाद्यन्ताधातवः (III. 1. 32.) इति धातुसंज्ञायां भावे आशिषि लिङ् । भावकर्मणोः (I. 3. 13.) इत्यात्मनेपदम् ; प्रथमपुरुषैकवचनम् ; तस्य स्यसिच् सीयुडिति चिण्वद्भावः । धातुसंज्ञाविधानकालेऽजन्तत्वात् सनाद्यन्ता अपि उपदेशे अजन्ता उच्यन्ते । चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् (VI. 4. 93.)—चिण्णमुल्यरेणौ परतो मितामङ्गानाम् उपधाया वा दीर्घो भवति । असिद्धवदत्ताभात् (VI. 4. 22.) इति चिण्वदिटः, असिद्धवद्भावात् उभयत्रापि णेरनिटि (VI. 4. 51.) इति णिलोपः ; गुणयादेशौ ; शमिषीष्ट शामिषीष्ट ॥

चिण्वदिडभावे-शमयिषीष्ट । हन ; वधादेशः ; वधिषीष्ट । वधादेशाप-
वादे चिण्वद्भावे-अत उपधायाः (VII. 2. 116.) इति वृद्धिः ; होहन्ते-
रिति (VII. 3. 54.) कुत्वम् ; घानिषीष्ट । ग्रह उपादाने ; ग्राहिषीष्ट,
ग्रहिषीष्ट । अत्र ग्रहोलिटि दीर्घः (VII 2. 37.) इति वलादिलक्षणस्येष्ट
एवदीर्घः ; चिण्वदिटः अप्रकृतत्वात् । दृशिर प्रेक्षणे ; दर्शिषीष्ट । चिण्वदि-
डभावे कित्वात् सृजिदृशोर्ज्ञत्यमकिति (VI. 1. 58.) इति अमागमो न
भवति ; व्रश्वादिनाषत्वम् ; षढोः कस्सि (VIII. 2. 41.) इति कत्वम् ;
दृक्षीष्ट । चुर स्तेये ; अस्मात् ण्यन्तात् कर्मण्याशिषिलिङ् ; चिण्वादिट् ;
आसिद्धवदत्ताभात् (VI. 4. 22.) इति चिण्वदिटोऽसिद्धत्वाण्णेरनिटि
इति णिलोपः ; चोरिषीष्ट । चिण्वदिडभावे इडागमः ; चोरयिषीष्ट । एवं
पालिषीष्ट पालयिषीष्ट, इत्यादिसर्वमुज्जेयम् ॥

॥ इति भावकर्मणोराशीर्लिङ् प्रकरणम् ॥

॥ अथ भावकर्मणोलिट् ॥

भू ; भुवोवुग्लुङ्गितोः (VI. 4. 88.) इतिवुगागमः ; ततोद्वि-
र्वचनम् ; भवतेरः (VII. 4. 73.) इत्यभ्यासस्यात्वम् । भावे-बभूवे ;
कर्मणि-अनुबभूवे । एध ; इजातेश्चगुरुमतोऽनृच्छः (III. 1. 36.)
इत्याम्प्रत्ययः ; एधाञ्चके एधाम्बभूवे, एधामासे । पच् ; अत एकहल्-
ध्येऽनादेशादेर्लिटि (VI. 4. 120.) इत्येत्वाभ्यासलोपौ ; पेचे । ननन्दे,
दध्वंसे, संविष्ये । अद् ; अदेर्घस्लादेशः ; गमहनेत्यादिना उपधालोपः ;
स्वरिचेति चर्त्वम् ; शासिवसोतिषत्वम् ; जक्षे । पक्षे-अत आदेः (VII.
4. 70.) इति दीर्घः ; आदे । अतिशिश्ये । ब्रूञ् ; ब्रवोवचिरोदेशः ;
वचिस्वपीति सम्प्रसारणम् ; ऊचे, ऊचांते, ऊचिरे । हु ; भीद्भीद्भुवां-

आर्धधातुकपरिच्छेदे भावकर्मणोर्लुङ्प्रकरणम् । १७९

रुवच (III. 1. 39.) इत्याम्प्रत्ययो वा ; जुहवाञ्चके, जुहुवे । ओहाक् ; आतोलोप इटिच (VI. 4. 64.) इत्याकारलोपः ; जहे । दधे, दिदिवे, सुषुवे अभिषुषुवे । अझू ; अश्रोतेश्च (VII. 4. 72.) इति नुडागमः ; आनशे । चिञ् ; विभाषाचैः (VII. 3. 58.) इति चिनोतेरङ्गस्याभ्यासादुत्तरस्य विभाषा कवर्गादेशो भवति सन्निटोः परतः ; उभयत्र एरनेकाच इति यणादेशः ; सञ्चिक्ये, संचिच्ये । तुतुदे, मुमुचे । ग्लै म्लै ; आदेच उपदेशेऽशिति (VI. 1. 45.) इत्यात्वम् ; आतो लोप इटिच ; इत्याकारलोपः, जग्ले, मम्ले । रुरुधे, वुभुजे, युयुजे, तेने, मेने, चक्रे । करोतिः सम्पूर्वः ; अडभ्यासव्यवायेऽपि (VI. I. 136.) इति सुडागमः ; ऋतश्च संयोगादेर्गुणः (VII. 4. 10.) इति संयोगादेर्गुणविधाने—संयोगोपध्वग्रहणं कर्तव्यं कृजर्थम्—इति गुणः ; सञ्चस्करे । चिक्रिये, वव्रे, जगृहे । चूर् ; कास्प्रत्ययादाममन्तेलिटि (III. 1. 35.) इत्याम्प्रत्ययः ; णेरनिटि (VI. 4. 51.) इति णिलोपे प्राप्ते अयामन्तात्वाग्न्येत्विष्णुषु (VI. 4. 55.) इति णेरयादेशः ; चोरयाञ्चके, चोरयाम्बभूवे, चोरयामासे । पालयाञ्चके, पालयांबभूवे, पालयामासे ; अर्चयाञ्चके, अर्चयाम्बभूवे, अर्चयामासे ; इत्यादिसर्वमुच्चेयम् ॥

॥ इति भावकर्मणोर्लिङ् ॥

॥ अथ भावकर्मणोर्लुङ् ॥

भू ; च्लेस्सिच् (III. 1. 44.) इति सिजादेशेप्राप्ते, चिण्भावकर्मणोः (III. 1. 66.)—धातोः परस्य च्लेक्षिणादेशो भवति भावकर्मवाचिनि तशब्दे परतः । चिणोलुक् (VI. 4. 104.) इति चिण उत्तरस्य तशब्दस्य लोपो भवति ; अभावि । अनुपूर्वः ; यणादेशः ; अम्बभावि । आता-

मादौ सिजोदेशः ; स्यसिच्सीयुडिति (VI. 4. 62.) पक्षेचिण्वदिडागमः ;
 अन्वभाविषाताम् । चिण्वदिडभावे इडागमोगुणश्च ; अन्वभाविषाताम् ।
 ऐधि ; अपाचि ; अपक्षाताम् ; अनन्दि ; अर्ध्वंसि, अर्ध्वंसिषाताम् ; युगागमः
 —अव्यायि, अव्यायिषाताम्, अव्यायिषत ; इडभावे—अव्यासाताम् ।
 अद ; अर्धस्लादेशः ; अघासि । सः स्यार्धधातुके (VII. 4. 49.)
 इति सकारादावार्धधातुकेपरतस्सकारस्य तकारादेशोभवति ; अघत्साताम्,
 अघत्सत । पूर्वत्वासिद्धमिति सिज्जलोपस्यासिद्धत्वात्तत्त्वम् ; अघत्थाः ।
 अत्यशायि, अत्यशायिषाताम्, अत्यशायिषत ; अत्यशायिषाताम्, अत्यशायि-
 षत । ऋवोवचिरादेशः ; अवाचि, अवक्षाताम्, अवक्षत । अहावि, अहावि-
 षाताम्, अहोषाताम्, अहाविषत, अहोषत । युगागमः ; अहायि, अहायि-
 षाताम्, अहायिषत । पक्षे—अहासाताम्, अहासत । धा ; अधायि, अधायि-
 षाताम्, अधायिषत । चिण्वदिडभावे, स्थाघ्वोरिञ्च (I. 2. 17.)—तिष्ठते-
 र्धातोर्धुसंज्ञकानां चाकारस्येकारादेशो भवति सच किङ्कवति आत्मनेपदेषु
 परतः ; अधिषाताम्, अधिषत । अदायि, अदायिषाताम्, अदायिषत ;
 अदिषाताम्, अदिषत । अस्थायि । अस्थायिषाताम्, अस्थायिषत ।
 कर्मणि—उपास्थायि, उपास्थायिषाताम्, उपास्थायिषत । चिण्वदिडभावे—
 उपास्थिषाताम्, उपास्थिषत । अनायि, अनायिषाताम्, अनायिषत ;
 चिण्वदिडभावे—अनेषाताम्, अनेषत । अश्रायि, अश्रायिषाताम्, अश्रा-
 यिषत ; असावि, असाविषाताम्, असाविषत ; चिण्वदिडभावे—असवि-
 षाताम्, असोषाताम् ; अहारि, अहारिषाताम्, अहारिषत ; इडभावे, उश्च
 (I. 2. 12.) इति क्त्वम् ; अहृषाताम्, अहृषत । हन ; आत्मने-
 पदेष्वन्यतरस्याम् (II. 4. 44.) इति हनो वध इत्ययमादेशो भवति ;
 अवधि, अवधिषाताम्, अवधिषत । अन्नं जनिवध्योश्च (VII. 3. 35.)

आर्धधातुकपरिच्छेदे भावकर्मणोर्लुङ्प्रकरणम् । १८१

इति वृद्धिप्रतिषेधः ; वधादेशाभावे हो हन्तेरिति कुत्वम् ; अत उपधायाः (VII. 2. 116.) इति वृद्धिः ; अघानि, अघानिषाताम्, अघानिषत । चिण्वदिडभावे, हनास्सिच् (I. 2. 14.) इति कित्त्वे, अनुदात्तोपदेशेत्यादिना अनुनासिकलोपः अहसाताम्, अहसत । अदर्शि, अदर्शिषाताम्, अदर्शिषत ; चिण्वदिडभावे लिङ्सिच्वात्मनेपदेषु (I. 2. 11.) इति कित्वात्, अमागमो गुणश्च न भवति ; अदृक्षाताम्, अदृक्षत । अदोहि ; द्विवचनादिषु च्लेः कसादेशः कसस्याचि (VII. 3. 72.) इत्यकारलोपः, घत्वभष्भावादिपूर्ववत्—अधुक्षाताम्, अधुक्षन्त ; इत्यादि । लुग्वा दुहदिहेत्यादिना (VII. 3. 73.) कसस्य वालुक् ; अदुग्धाः ; लोपाभावपक्षे—अधुक्षथाः । शम्नु उपशमने ; नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्यानाचमेः (VII. 3. 34.)—उदात्तोपदेशस्य मकारान्ताङ्गस्य आचमिवर्जितस्य चिणि कृति ञिति च प्रत्यये परतो यदुक्तन्तन्नभवति । इति अत उपधायाः (VII. 2. 116.) इति वृद्धिप्रतिषेधः ; अशमि, अशमिषाताम्, अशमिषत । अतमि, अतमिषाताम्, अतमिषत ; अदमि, अदमिषाताम्, अदमिषत । उदात्तापदेशस्येत्येव ; यम उपरमे ; अतउपधायाः (VII. 2. 116.) इति वृद्धिः ; अयामि । रमु क्रीडायाम् ; अरामि, अरंसाताम्, अरंसत । णम प्रहृत्वे शब्दे च ; अनामि, अनंसाताम्, अनंसत । भञ्जो आमर्दने ; भञ्जेश्च चिणि (VI. 4. 33.)—भञ्जेश्च धातोश्चिणिप्रत्यये परतो विभाषानकारस्य लोपो भवति । अत उपधायाः इति वृद्धिः ; अभाजि । पक्षे—अभञ्जि, अभङ्क्षाताम्, अभङ्क्षत । रधिजभोरधि (VII. 1. 61.)—रधिर्हिसागल्योः जभजभीगात्रविनामे इत्येतयोर्धात्वोः नुमागमो भवति अजादौ प्रत्यये परतः ; अरन्धि, अरन्धिषाताम्, अरन्धिषत ; अजम्भि, अजम्भिषाताम्, अजम्भिषत । रमेरशब्दोः

(VII. 1. 63.)—रभेरङ्गस्य नुमागमो भवति शब्लिङ्वर्जिते अजादौ प्रत्यये परतः; प्रारम्भि, प्रारप्साताम्, प्रारप्सत । लभेश्च (VII. 1. 64.)—लभेश्च नुम् पूर्ववत्; अलम्भि । विभाषा चिण्णमुलोः (VII. 1. 69.)—चिण् णमुल् इत्येतयोः परयोः वा नुम् केवलस्य लभेः; अलाम्भि । सोपसर्गस्य तु नित्यम्; प्रालम्भि । अदेवि, अदेविषाताम्, अदेविषत; असावि, असाविषाताम्, असाविषत; असौषताम्, असौषत; असविषाताम्, असविषत । अनाहि, अनत्साताम्, अनत्सत; आशि, आशिषाताम्, आशिषत; आक्षाताम्, आक्षत । निरचायि, निरचायिषाताम् निरचेषाताम् । अतोदि, लिङ्सिचावात्मनेपदेषु (I. 2. 11.) इति कित्त्वम्—अतुत्साताम्, अतुत्सत; अनोदि, अनुत्साताम्, अनुत्सत । अमारि, अमारिषाताम्; अमृषाताम्, अमृषत । अमोचि, अमुक्षाताम्, अमुक्षत; अरोधि, अरुत्साताम्, अरुत्सत; अभोजि, अभुक्षाताम्, अभुक्षत; अयोजि, अयुक्षाताम्, अयुक्षत; अतानि, अतनिषाताम्; अमानि, अमनिषाताम्; अकारि, अकारिषाताम् अकृषाताम्; अक्रायि, अक्रायिषाताम् अक्रेषाताम् । अवारि, अवारिषाताम्, अवारिषत; अवारीषाताम्, अवारीषत; अवृषाताम्, अवृषत । अग्राहि, अग्राहिषाताम्, अग्राहिषत; अग्रहीषाताम्, अग्रहीषत । अचोरि; असिद्धवदत्ताभात् (VI. 4. 22) इति चिण्वदिटोऽसिद्धत्वात् णेरनिटि (VI. 4. 51.) इति णिलोपः; अचोरिषाताम् अचोरयिषाताम् । अपालि, अपालिषाताम् अपालयिषाताम्; आर्चि, आर्चिषाताम् आर्चयिषाताम्; इत्यादि सर्वमुच्चेयम् ॥

॥ इति भावकर्मणोर्लुङ् ॥

आर्धधातुकपरिच्छेदे भावकर्मणोर्लुङ्प्रकरणम् । १८३

॥ अथ भावकर्मणोर्लुङ् ॥

लुटस्तासौ उपदेशे अजन्तानां धातूनां हन-ग्रह-दृशां च चिण्व-
द्भावात् गुणवृद्धियुगिडागमादयो यथासंभवं भवन्ति । अन्यत्र कर्तरीव
रूपम् । भाविता भविता, एधिता, पक्ता, नन्दिता, ध्वंसिता, व्यायिता
व्याता, अक्ता, शायिता शयिता, वक्ता, हाविता होता, हाता हायिता,
परिधायिता, दायिता दाता, स्थायिता स्थाता, लायिता लाता, नायिता
नेता, लायिता लाता लेता, लेता लाविता, हारिता हर्ता, आस्तारिता
आस्तरिता, धारिता धर्ता, घानिता हन्ता । दृशेः चिण्वदिटि गुणे दर्शिता ;
चिण्वदिङभावे झलादौ सृजि दृशे झल्यमकिति (VI. 1. 58.) इत्यमा-
गमः ; यणादेशः ; ब्रश्वादिना षत्वम् ; ष्टुत्वम् ; द्रष्टा । देविता, साविता
सविता सोता, परिणद्धा, अभिषाविता अभिषोता, अशिता अष्टा, निश्चा-
यिता निश्चेता, तोक्ता, मारिता मर्ता, मोक्ता, रोद्धा, भोक्ता, योक्ता, तनिता,
मनिता, कारिता कर्ता, क्रायिता क्रेता, वारिता वरिता वरीता, ग्राहिता
ग्रहीता, चोरिता चोरयिता, पालिता पालयिता, अर्चिता अर्चयिता
इत्यादि सर्वमुज्जेयम् ॥

॥ इति भावकर्मणोर्लुङ् ॥

॥ अथ भावकर्मणोर्लुङ् ॥

चिण्वदिङभावादिकं पूर्ववत् । अभाविष्यत् अभविष्यत्, कर्मणि—
अन्वभाविष्यत् अन्वभविष्यत्, ऐधिष्यत्, अपक्ष्यत्, अनन्दिष्यत्, अध्वं-
सिष्यत्, अव्यायिष्यत् अव्यास्यत्, आत्स्यत्, अशायिष्यत् अशायिष्यत्, अ-
वक्ष्यत्, अहाविष्यत् अहोष्यत्, अहायिष्यत् अहास्यत्, अधायिष्यत् अधा-
स्यत्, अदेविष्यत्, असाविष्यत् असन्विष्यत् असोष्यत्, अभ्यषाविष्यत् अ-

भ्यषोष्यत, आशिष्यत, निरचायिष्यत निरचेष्यत, अतोत्स्यत, अमारिष्यत
अमरिष्यत, अमोक्ष्यत, अरोत्स्यत, अभोक्ष्यत, अयोक्ष्यत, अतनिष्यत,
अमनिष्यत ; अकारिष्यत अकरिष्यत, अक्रायिष्यत अक्रेष्यत, अवारिष्यत
अवरीष्यत अवरिष्यत । अघानिष्यत ; ऋद्धनोरिति (VII. 2. 70.)
इडागमः—अहनिष्यत । अग्राहिष्यत अग्रहीष्यत, अदर्शिष्यत अद्रक्ष्यत,
अचोरिष्यत अचोरयिष्यत, अपालिष्यत अपालयिष्यत, आर्चिष्यत आर्च-
यिष्यत । इत्यादि सर्वमुभेयम् ॥

॥ इति भावकर्मणोर्लृट् ॥

॥ अथ भावकर्मणोर्लृट् ॥

चिष्वद्भावादिकं पूर्ववत् । भाविष्यते भविष्यते ; अनुभाविष्यते
अनुभविष्यते; एधिष्यते, पक्ष्यते, नन्दिष्यते, ध्वंसिष्यते, व्याधिष्यते
व्यास्यते, अत्स्यते, अतिशयिष्यते अतिशायिष्यते, वक्ष्यते, हाविष्यते
होष्यते, हायिष्यते हास्यते, निधायिष्यते निधास्यते, दायिष्यते दास्यते,
लायिष्यते लास्यते, नायिष्यते नेष्यते, प्रसाविष्यते प्रसविष्यते प्रसोष्यते,
अभिषाविष्यते अभिषोष्यते, अशिष्यते अक्ष्यते, निश्चायिष्यते निश्चेष्यते,
तोत्स्यते, मारिष्यते मरिष्यते, मोक्ष्यते, रोत्स्यते, भोक्ष्यते, योक्ष्यते, तनि-
ष्यते, मनिष्यते, कारिष्यते करिष्यते, हारिष्यते हरिष्यते, क्रायिष्यते क्रेष्यते,
वारिष्यते वरिष्यते वरीष्यते, घानिष्यते हनिष्यते, ग्राहिष्यते ग्रहीष्यते,
दर्शिष्यते द्रक्ष्यते, चोरिष्यते चोरयिष्यते, पालिष्यते पालयिष्यते, अर्चिष्यते
अर्चयिष्यते । इत्यादिसर्वमुभेयम् ।

॥ इति भावकर्मणोर्लृट् ॥

आर्धधातुकपरिच्छेदे चिण्वद्भावप्रकरणम् । १८५

अत्र सङ्ग्रहः श्लोकः ।

चिण्वद्वृद्धिर्युक् च हन्तेश्च घत्वं
दीर्घश्चोक्तो यो मितां वा चिणीति ।
इद् चासिद्धत्वेन मे लुप्यते णि-
नित्यश्चायं वल्निमित्तो विधाती ॥

कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः (III. 1. 87.)—कर्तरिशबिति कर्तृ-
ग्रहणांमिहानुवर्तते ; तत् प्रथमया विपरिणम्यते ; कर्मणा कर्मणि क्रियया
कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियो यः कर्ता सकर्मवद्भवति ; भिद्यते कुसूलं
स्वयमेव । एवन्तर्हि घटं करोतीत्यत्रापि कर्मवद्भावः कथं न स्यात् ? मैवम् ;
यस्मिन्कर्मणि कर्तृभूतेऽपि कर्मणीव क्रिया लक्ष्यते स कर्ता कर्मवद्भवति ।
इति कर्मवद्भावात् कर्मकर्तर्यपि कर्माश्रिता आत्मनेपद-चिण्-चिण्वद्भावा-
दयः भवन्ति । एवं च कर्मकर्तर्यपि एतान्येवोदाहरणानि सर्वेषां धातूनां
संभवन्ति । लुङि तु विशेषः । अचः कर्मकर्तरि (III. 1. 62.)—अज-
न्ताद्धातोः परस्य च्लेः कर्मकर्तरि तशब्दे परतोऽन्यतरस्यां चिणादेशो
भवति । प्राप्तविभाषेयम् ; अलावि केदारः स्वयमेव । चिणभावे-अला-
विष्ट केदारः स्वयमेव । चिण्वदिडभावे-अलविष्ट केदारः स्वयमेव ।
एवमेव अहारि भारः स्वयमेव ; अहारिष्ट भारः स्वयमेव ; अहत भारः
स्वयमेव । अच इति किम् ? अभेदि काष्टं स्वयमेव । कर्मकर्तरीति किम् ?
अकारि घटो देवदत्तेन । दुहश्च (III. 1. 63.)—दुहेर्धातोः परस्य च्लेः
कर्मकर्तरि तशब्दे परतः अन्यतरस्यां चिणादेशो भवति ; अदोहि गौः
स्वयमेव । चिणभावे-क्सादेशे कृते, लुगवा दुहदिहेत्यादिना (VII. 3.
73.) क्सस्य वा लुक् ; अदुग्ध गौः स्वयमेव । लुगभावे-अधुक्षत गौः

स्वयमेव । कर्मकर्तरीत्येव ; अदोहि गौर्गोपालकेन । न रुधः (III. 1. 64.)—रुधिर् इत्यस्मात्परस्य च्लेः कर्मकर्तरि चिणादेशो न भवति ; अन्ववारुद्ध गौः स्वयमेव । कर्मकर्तरीति किम् ? अन्ववारोधि गौर्गोपालेन । तपोऽनुतापेच (III. 1. 65.)—नेति वर्तते ; तपसन्तापे इत्यस्मात्परस्य च्लेः कर्मकर्तरि तशब्दे परतः चिणादेशो न भवति ; अनुतापेच । अनुतापः पश्चात्तापः ; तस्य ग्रहणमकर्मकर्थम् ; तत्र हि भावकर्मणोरपि प्रतिषेधो भवति । अतस्र तपस्तापसः । तपस्तपकर्मकस्यैव (III. 1. 88.) इति ; अत्र कर्मवद्भावः । अन्ववातस्र पोपेन कर्मणा ; अत्र शब्दे कर्मणि लकारः , पोपेनेति कर्तरि तृतीया ॥

॥ इति चिण्वद्भावप्रकरणम् ॥

॥ इत्यार्धधातुकपरिच्छेदः समाप्तः ॥

॥ अथ सनाद्यन्ताः प्रदर्शयन्ते ॥

गुप्तिज्किञ्चयस्सन् (III. 1. 5.)—गुपगोपने, तिजनिशाने, कितविवासे, इत्येतेभ्यो धातुभ्यः सन्प्रत्ययो भवति । निन्दा-क्षमा-व्याधि प्रतीकारेषु सन्निध्यते । नकार सन्यङोः (VI. 1. 9.) इति विशेषणार्थः , धात्वाधिकारविहितत्वादनार्धधातुकः ; तस्मादिङ्गुणौ नभवतः । गुप्-स इति स्थिते, सनाद्यन्ताधातवः (III. 1. 32.) इति धातुसंज्ञायां सन्यङोः (VI. 1. 9.)—षष्ठ्यन्तमेतत् ; सन्नन्तस्य यङन्तस्य चानभ्यासस्य धातो-रवयवस्य प्रथमस्यैकाचोद्वितीयस्य वा यथा योगं द्वे भवतः । हलादिशेषः ; कुहोश्चुः इति चुत्वम् । जुगुप्-स इति स्थिते, पूर्ववल्लडादयः । गुणादि-

ष्वनुबन्धकरणमात्मनेपदार्थम् । तस्मादवयवेकृतं लिङ्समुदायस्य विशेषकं भवति इति गुणादिभ्यः परस्य लकारस्य स्थाने आत्मनेपदम् । शबादिकार्यं पूर्ववत् ; जुगुप्सते ; चोः कुः (VIII. 2. 30.) इति कुत्वम्—तितिक्षते ; चिकित्सते । मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य (III. 1. 6.)—अत्राप्यर्थविशेषे सन्निष्यते ; मान पूजायां ; बध बन्धने, दान अवखण्डने, शान तेजने, इत्येतेभ्यो धातुभ्यो जिज्झासावैरूप्यावतर्जननिशा तनेषु यथायथं सन्प्रत्ययो भवति ; अभ्यासस्य इकारस्य च दीर्घो भवति । अस्याप्यनार्धधातुकत्वादिङभावः ; नश्चापदान्तस्य झलि (VIII. 3. 24.) इत्यनुस्वारः । धातुसंज्ञायां सन्यङोः इति द्विर्वचनम् ; हलादिशेषः ; ह्रस्वः । भृञामित् (VII. 4. 76.) इति वर्तमाने सन्यतः (VII. 4. 79.)—सनि परतोऽकारान्तस्याभ्यासस्य इकारादेशो भवति । पश्चाद्दीर्घश्चाभ्यासस्येति दीर्घः । लडादिकार्यं पूर्ववत् ; मीमांसते । भष्भावः, धकारस्य चत्वेन तकारः ; बीभत्सते ; दीदांसते ; शीशांसते ॥

अथेच्छार्थे सन् प्रत्ययो विधीयते । भू सत्तायाम् । धातोः कर्मणस्समानकर्तृकादिच्छायां वा (III. 1. 7.)—इषिकर्मा यो धातुः इषिणैव समानकर्तृकः तस्मादिच्छायाम् अर्थे वा सन्प्रत्ययो भवति । नेङ्वशि कृति (VII. 2. 8.), श्युकः किति (VII. 2. 11.) इत्यनुवर्तमाने, सनिग्रहगुहोश्च (VII. 2. 12.)—ग्रह गुह इत्येतयोरुगन्तानां चाङ्गानां सनिपरत इडागमो न भवति । इको झल् (I. 2. 9.)—इगन्ताद्धातोः परो झलादिस्सन् किद्भवति । इति कित्वात् गुणाभावः ; आदेशप्रत्यययोः (VIII. 3. 59.) इति षत्वम् ; सनाद्यन्ता धातवः (III. 1. 32.) इति धातुसंज्ञायां, सन्यङोः (VI. 1. 9.) इति

द्विर्वचनादि पूर्ववत् । बुभूष इति स्थिते पूर्ववल्लडादयः ; शप् ; अतो गुणे (VI. 1. 97.) इति पररूपत्वम् ; बुभूषति, बुभूषतः, बुभूषन्ति ; इत्यादि । लङि—अबुभूषत्, अबुभूषताम्, अबुभूषन् ; इत्यादि । लोटि—बुभूषतु बुभूषतात्, बुभूषताम्, बुभूषन्तु ; इत्यादि । लिङि—बुभूषेत्, बुभूषेताम्, बुभूषेयुः ; इत्यादि । अतो लोपः (VI. 4. 48.) —अकारान्तस्याङ्गस्य लोपो भवति आर्धधातुके परतः । यकि—बुभूष्यते ; अबुभूष्यत ; बुभूष्यताम् ; बुभूष्येत ; इत्येवमादयः । आशिषि—बुभूष्यात्, बुभूष्यास्ताम्, बुभूष्यासुः । लिटि—बुभूषाञ्चकार, बुभूषाञ्चक्रतुः, बुभूषाञ्चकुः । लुङि—अबुभूषीत्, अबुभूषिष्टाम्, अबुभूषिषुः । लुटि—बुभूषिता, बुभूषितारौ, बुभूषितारः । लृङि—अबुभूषिष्यत् । लृटि—बुभूषिष्यति । चिण्वदिति—बुभूषिषीष्ट ; बुभूषाञ्चक्रे ; अबुभूषि ; बुभूषिता ; अबुभूषिष्यत ; बुभूषिष्यते ॥

एध ऋद्धौ । अजादेर्द्वितीयस्य (VI. 1. 2.)—अजादेर्धातोरावयवस्य द्वितीयस्यैकाचो द्वे भवतः । अभ्यासकार्यं पूर्ववत् ; एदिधिष इति स्थिते लट् ; तस्य स्थाने तिप् । पूर्ववत्सनः (I. 3. 62.)—सनः पूर्वो यो धातुरात्मनेपदी तद्वत् सञ्जन्तादप्यात्मनेपदं भवति ; एदिधिषते ; एदिधिषताम् ; ऐदिधिषत ; एदिधिषेत । यकि—एदिधिष्यते ; ऐदिधिष्यत ; एदिधिष्यताम् ; एदिधिष्येत । आशिषि—एदिधिषिषीष्ट । लुङि—ऐदिधिषिष्ट । लिटि—एदिधिषाञ्चक्रे । लुटि—एदिधिषिता । लृङि—ऐदिधिषिष्यत । लृटि—एदिधिषिष्यते । चिणि लुङि—ऐदिधिषि । अन्यत्पूर्ववत् । डुपचष् पाके । सन् ; चोः कुः इति कुत्वम् ; आदेशप्रत्यययोः इति षत्वम् ; हलादित्वात्प्रथमस्यैकाचो द्विर्वचनम् ; हलादिशेषः ;

सन्यतः इतीत्वम् ; पिपक्षति पिपक्षते ; अपिपक्षत् अपिपक्षत ; पिपक्षतु
पिपक्षताम् ; पिपक्षेत् पिपक्षेत । यकि-पिपक्ष्यते, अपिपक्ष्यत,
पिपक्ष्यताम्, पिपक्ष्येत । आशिषि-पिपक्ष्यात् पिपक्षिषीष्ट । लिटि-
पिपक्षाञ्चकार पिपक्षाञ्चक्रे । लुङि-अपिपक्षीत् अपिपक्षिष्ट । लुटि-
पिपक्षिता । लृङि-अपिपक्षिष्यत् अपिपक्षिष्यत । लृटि-पिपक्षिष्यति
पिपक्षिष्यते । चिणि-अपिपक्षि । एवमेवान्येषामपि भ्वादीनां सन्नन्त-
रूपाणि नेयानि ॥

अद भक्षणे । सन् ; लुङ्सनोर्घस्लृ (VI. I. 37.) इति घस्लादेशः ।
सस्यार्धधातुके (VII. 4. 49.)—सकारान्तस्याङ्स्य सकारादावार्ध-
धातुके परतस्तकारादेशो भवति ; जिघत्सति, अजिघत्सत्, जिघत्सतु,
जिघत्सेत् । यकि-जिघत्स्यते, अजिघत्स्यत, जिघत्स्यताम्, जिघ-
त्स्येत । आशिषि-जिघत्स्यात् । लिटि-जिघत्साञ्चकार । लुङि-
अजिघत्सीत् । लुटि-जिघत्सिता । लृङि-अजिघत्सिष्यत् । लृटि-
जिघत्सिष्यति । चिण्वदिटि-जिघत्सिषीष्ट, जिघत्साञ्चक्रे, अजिघत्सि,
जिघत्सिता, अजिघत्सिष्यत, जिघत्सिष्यते । शीङ् स्वप्ने, शिशयिषते,
अशिशयिषत, शिशयिषताम्, शिशयिषेत । यकि-शिशयिष्यते,
अशिशयिष्यत, शिशयिष्यताम्, शिशयिष्येत । आशीरादिषु-शिश-
यिषिषीष्ट, शिशयिषाञ्चक्रे, अशिशयिषिष्ट, शिशयिषिता, अशिशयि-
षिष्यत, शिशयिषिष्यते । ब्रूञ् ; ब्रुवोवचिरादेशः ; चोः कुरिति कुत्वम् ;
द्विर्वचनम् अभ्यासकार्यञ्च ; विवक्षति विवक्षते, अविवक्षत् अविवक्षत,
विवक्षतु विवक्षताम्, विवक्षेत् विवक्षेत । यकि-विवक्ष्यते । आशीरादिषु-
विवक्ष्यात् विवक्षिषीष्ट, विवक्षाञ्चकार विवक्षाञ्चक्रे, अविवक्षीत् अविवक्षिष्ट,

विवक्षिता, अविवक्षिष्यत् अविवक्षिष्यत, विवक्षिष्यते । चिष्वदिटि
आत्मनेपदरूपं कृत्स्नं समानम्; लुङि-अविवक्षि-इति भेदः ॥

गम्ह सृष्ट गतौ; अस्मात् सन् । गमेरिट् । परस्मैपदेषु (VII.
2. 58.)—गमेर्धातोस्सकारादावार्धधातुके परस्मैपदेषु इडागमो भवति ।
द्विर्वचनादिकार्यं पूर्ववत्; जिगमिषति । परस्मैपदेष्वित्येव; संजिगंसते ।
इङ्ग्रहणं नित्यार्थम् । इण् गतौ; गौगमिरबोधने (II. 4. 46.)
इत्यनुवर्तमाने, सनिच (II. 4. 47.)—सनि परतः इणो अबोधनार्थं
वर्तमानस्य गमिरादेशो भवति । इकार उच्चारणार्थः; पूर्ववत् गमेरिट्
परस्मैपदेषु इति इडागमः; ततोद्विर्वचनम् अभ्यासकार्यञ्च; जिगमिषति ।
यदा बोधने गमिरादेशो न भवति तदा-अजादेर्द्वितीयस्य (VI. 1. 2.)
इति द्वितीयस्यैकाचो द्विर्वचनम्; सवर्णदीर्घः; प्रतीषिषति । इण्वदिक्
इतिवक्तव्यम् (वा. II. 4. 45.); अत्रापि धातोस्सनिचेति गमिरादेशः;
अधिजिगमिषति । इङ् अध्ययने; इङ्श्च (II. 4. 48.)—इङ्श्च
गमिरादेशो भवति सनि परतः । अधिजिगम्-स इति स्थिते, अज्ज्ञनगमां-
सनि (VI. 4. 16.)—अजन्तानामङ्गानां हनगम इत्येतयोश्च झलादौ
सनि परतो दीर्घो भवति । द्विर्वचनादिकार्यं पूर्ववत्; अधिजिगंसते ।
गमेरिङ्गदेशस्यैव दीर्घो भवतीति वक्तव्यम् (वा.); इहमाभूत्-
संजिगंसते वत्सो मास्त्रा । हन हिंसागत्योः; अस्मात् सन्;
अज्ज्ञनगमांसनि इति दीर्घः; नश्चापदान्तस्य झलि (VIII. 3. 24.)
इत्यनुस्वारः; ततो द्विर्वचनमभ्यासकार्यञ्च । अभ्यासाच्च (VII. 3. 55.)
—अभ्यासादुत्तरस्य हन्तेर्हकारस्य कवर्गादेशो भवति; जिघांसति ।
षणु दाने; ध्वात्वादेश्वस्सः (VI. 1. 64.) इति षत्वनिवृत्तौ णत्वनिवृत्तिः;

ततस्सनप्रत्ययः । सनीवन्तर्धभ्रस्जदग्भुश्चिस्त्र्यूर्णुभरज्ञपिसनाम्—
(VII. 2. 49.)—इवन्तेभ्य ऋधादिभ्यश्च सन इङ्वास्यात् ।
इति पक्षे इडागमः । तदभावपक्षे, जनसनखनांसन् झलोः (VI. 4. 42.)
—झलि कङ्कृतीतिवर्तते ; जन सन खन इत्येतेषां सनि झलादौ कृिति
प्रत्ययेपरतः आकारादेशो भवति । सचालोन्त्यस्येति नकारस्य भवति ;
सवर्णदीर्घः ; द्विर्वचनादिकार्यं पूर्ववत् ; सिषासति । झलग्रहणं सन्विशेष-
णमिहानुवर्तते ; तेन सनीवन्तर्धेति यदा इडागमः तदा आकारादेशो न
भवति ; सिसनिषति । जनी प्रादुर्भावेः जिजनिषते । खन अवदारणे ;
चिखनिषति ॥

दह भस्मीकरणे ; दादेर्धातोर्धः (VIII. 2. 32.) इति घत्वम् ;
भष्भावः ; दिधक्षति । स्मिपूङ्ग्रञ्ज्वां सनि (VII. 2. 74.)—
स्मिङ् ईषद्धसने, पूङ् पवने—उकारानुबन्धोच्चारणं पूञो निवृत्त्यर्थम्,
ऋ गतिप्रापणयोः भौवादिकः, ऋ गतौ—जौहोत्यादिकः, उभयोरपि
ग्रहणम्—अञ्जू श्लक्ष्ण व्यक्तिकान्तिगतिषु, अश्च व्याप्तौ, इत्येतेषां धातूनां
वा सनि परत इडागमो भवति । स्मयतेस्सनः अनेन इडागमः ; गुणः ;
द्विवचनमभ्यासकार्यञ्च ; लट् ; पूर्ववत्सनः (I. 3. 62.) इत्यात्मनेपदम् ;
सिस्मायिषते । पूङ् सन इटि गुणेचकृते द्विर्वचनेऽचि (I. 1. 59.)—
द्वित्वनिमित्ते अचि अजादेशः स्थानिवद्भवति द्वित्वकार्ये । इति स्थानिवद्भा-
वात् पूशब्दस्यद्वित्वे, ओः पुयण्यपरे (VII. 4. 80.)—सनिपरे यदङ्गं
तदवयवस्य अभ्यासोकारस्य इत्वं स्यात् पवर्गयण्यकारेषु अवर्णपरेषु
परतः । इत्यभ्यासस्य इकारः ; पिपविषते । ऋ धातोः सनः इडागमः ;
गुणः ; अजादित्वात् द्वितीयस्यैकाचो द्विर्वचनम् ; अरिरिषति । अञ्जू

धातोरपि सनि इडागमे कृते द्वितीयस्यैकाचो द्विर्वचनम्; नन्दास्संयोगादयः (VI. 1. 3.) इति नकारस्य द्विर्वचननिषेधः; अजिजिषति । अशू व्याप्तौ; अशिशिषते । अश भोजने इत्यस्य ग्रहणं न भवति उदात्तत्वादेवेदस्सिद्धत्वात्; अजैस्तु ऊदित्वादिङ्विकल्पे प्राप्तेऽनेन नित्यमिद् । किरादेस्तु उगन्तत्वादनुदात्तत्वाच्च सनिग्रहगुहोश्च (VII. 2. 12.) इति प्रतिषेधे, एकाचउपदेशेऽनुदात्तात् (VII. 2. 10.) इति प्रतिषेधे च प्राप्ते, इदमारभ्यते । किरश्चपञ्चभ्यः (VII. 2. 75.)—कृ विक्षेपे, गृ निगरणे, दृङ् अनादरे, धृङ् अवस्थाने, प्रच्छङ्गीप्सायाम्, इत्येभ्यः पञ्चभ्यः सनि परत इडागमो भवति; चिकरिषति, जिगारिषति, दिदरिषते, दिधरिषते । प्रच्छ; अस्मात्सन् इडागमः; रुदविदमुषग्रहिस्वपि प्रच्छस्संश्च (I. 2. 8.) इति वक्ष्यमाणं कित्वम्; ग्रहिज्यादिना सम्प्रसारणम्;—छे चेति तुगागमः; द्विर्वचनं, हलादिशेषः, उरदित्यत्वं, सन्यतः इतीत्वम्; पिपृच्छिषति । पञ्चभ्य इति किम्? सृज विसर्गे—सिसृक्षति ।

रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छस्संश्च (I. 2. 8.)—रुदिर् अश्रुविमोचने, विद ज्ञाने, मुषस्तेयं, ग्रह उपादाने, जिघ्र्प शये, प्रच्छङ्गीप्सायाम्, इत्येतेभ्यो धातुभ्यः परौ सन् क्त्वा च कितौ भवतः; कित्वाङ्गुणाभावः; द्विर्वचनादिकार्यं पूर्ववत्; रुरुदिषति, विविदिषति, मुमुषिषति । ग्रहेस्सनि सनिग्रहगुहोश्च इति इडागमप्रतिषेधः; रुदविदेतिकित्वम्, ग्रहिज्यादिना सम्प्रसारणम्, परपूर्वत्वम्; होढः इति ढत्वम्, भष्भावात् गकारस्य घकारः, षढोः कस्सि इति कत्वम्, षत्वम् ततोद्विर्वचनादिः जिघृक्षति । वचिस्वपि (VI. 1. 15.) इति सम्प्रसारणम्; सुषुप्सति ।

भिदिर् विदारणे; इको झल् (I. 2. 9.) इति वर्तमाने, हलन्ताच्च (I. 2. 10.)—समीपवचनोऽन्तशब्दः; हल् चासावन्तश्चेति हलन्तः; हलन्तादिवसमीपात्परो झलादिस्सन् किङ्कवति । कित्वाङ्गुणाभावः; खरि च इति चर्त्वम्, द्विर्वचनादिपूर्ववत्; बिभित्सति । बुध अवगमने; सन्; एकाचो बशो भषित्यादिना (VIII. 2. 37.) भष्भावः; चर्त्वम्, द्विर्वचनादिकार्यम्; बुभुत्सते । दुह—प्रपूरणे; सन्; कित्वाङ्गुणाभावः; घत्वभष्भावचर्त्वादि; द्विर्वचनम्, अभ्यासकार्यश्च; दुधुक्षति । दिह उगचये; दिधक्षति । लिह आस्वादने; लिलिक्षति । नोपधात्थफान्ताद्वा (I. 2. 23.) इत्यतोवेति अनुवर्तमाने, रलोव्युपधाद्धलादेस्संश्च (I. 2. 26.)—उश्च इश्च तावुपधे यस्य सः व्युपधः; उकारोपधादिकारोपधाच्च हलादेर्धातोः रलन्तात् परौ संश्च क्त्वाच सेटौ वा कर्तो भवतः । कित्वपक्षे गुणाभावः; द्विर्वचनम् । द्युतिस्वाप्योस्सम्प्रसारणम् (VII. 4. 67.)—द्युति स्वापि इत्येतयोरभ्यासस्य सम्प्रसारणम्भवति । हलादिशेषापवादः; विदिद्युतिषते । कित्वाभावे गुणः; विदिद्योतिषते । स्वापिर्ण्यन्तो गृह्यते; तस्याभ्यासनिमित्तप्रत्ययेनानन्तर्ये सति सम्प्रसारणमिष्यते; सुष्वापयिषति । अप्यन्तपक्षे रुदविदेति कित्वम्; वचस्वपीति सम्प्रसारणम्; सुषुप्सति । लुभ्; लुलुभिषति, लुलोभिषति । शुभ्; शुशुभिषते, शुशोभिषते । लिख्; लिलिखिषति, लिलेखिषति । रल इति किम्? दिदेविषति । व्युपधादिति किम्? विवर्तिषते । हलोदेरिति किम्? इषु इच्छायाम्; सन्; इडागमः; गुणः; अजादित्वात् द्वितीयस्यैकाचो द्विर्वचनम्; एषिषिषति । सेडित्येव; बुभुत्सते । विद सत्तायाम्; विवित्सते । विद विचारणे; विवित्सति । विद ज्ञाने; सेट्; विविदिषति, संविविदिषते । कुट्; गाङ्कुटादिभ्योऽङ्गिणञ्चित् (I. 2. 1.)

इति ङित्वाङ्गुणाभावः ; चुकुटिषति, पुपुटिषति । ओविजी भयचलनयोः ; विज इट् (I. 2. 2.) इति इडादिप्रत्ययस्य ङित्वाङ्गुणः ; उद्विविजिषते । न वृज्यश्चतुर्भ्यः (VII. 2. 59.)—वृत्तु वर्तने, वृधु वृद्धौ, श्धु शब्दकुत्सायाम्, स्यन्दूप्रस्रवणे इत्येतेभ्यो धातुभ्यः उत्तरस्य इडागमो न भवति परस्मैपदेषु परतः । पूर्ववत्सनः (I. 3. 62.) इत्यात्मनेपदप्राप्ते, वृज्यस्स्यसनोः (I. 3. 92.) इति वृतादिभ्यो धातुभ्यः स्ये सनि च परतः परस्मैपदम्भवति ; विवृत्सति विवर्तिषते, विवृत्सति विवर्धिषते, शिश्वत्सति शिशार्धिषते ; सिस्यत्सति ; सिस्यन्दिषते । विभाषेष्ट उच्यन्ते । सेऽसिचिकृतचृतछृदत्तृदन्तः (VII. 2. 57.) इति कृतीवेष्टने, चृतीहिंसाग्रन्धनयोः, उच्छदिर दीप्तिदेवनयोः, उत्तृदिर् हिंसानादरयोः, नृती गालविक्षेपे, इत्येतेभ्यो धातुभ्यो वा इडागमो भवति सकारादावसिच्यार्धधातुके परतः ; चिकृत्सति चिकर्तिषति, चिचृत्सति चिचर्तिषति, चिच्छृत्सति चिच्छर्दिषति, तितृत्सति तितर्दिषति, निनृत्सति निनर्तिषति । अनिद् पक्षे सर्वत्र हलन्ताच्च (I. 2. 10.) इति कित्त्वम् ॥

अर्च पूजायाम् ; अजादित्वाद्वितीयस्यैकाचो द्विर्वचनम् ; तदन्तर्भावात् रेफस्य द्विर्वचने प्राप्ते, नन्द्रास्संयोगादयः (VI. 1. 3.) इति द्वितीयस्यैकाचोऽवयवभूता नकार-दकार-रेफा न द्विरुच्यन्ते ; अर्चिचिषति । नन्द्रा इति किम् ? ईक्ष दर्शने ; ईचिक्षिषते । संयोगादय इति किम् ? प्राणिणिषति । बकारस्याप्ययं प्रतिषेधो वक्तव्यः (वा. VI. 1. 3.) इति उब्ज आर्जवे इत्यस्य उब्जिजिषति इति भवति । स्पर्ध संघर्षे ; शर्पूर्वाः खयः (VII. 4. 61.) इति पकारशेषः ; पिस्पार्धिषते । धुन् स्तुतौ ; अभ्यासे तुकारः शेषः ; इको झल् इति कित्त्वम् ; दीर्घः षत्वं च ; तुष्टृषति ॥

हु दानादानयोः ; अज्जनगमां सनि (VI. 4. 16.)—अजन्ता-
नाम् अज्जानां हनः अजादेशगमे श्रु ज्ञलादौ सनि परतो दीर्घो भवति ;
जुहूषति । ओहाङ् गतौ ; जिहासते । ओहाक् त्यागे ; जिहासति । हुदाञ्
दाने ; सनिमीमाधुरभलभशकपतपदामच इस् (VII. 4. 54.)—स-
कारादौ सनि प्रत्यये परतो मी मा घु रभ लभ शक पत पद इत्येतेषामचः
स्थाने इस् इत्ययमादेशो भवति । सः स्यार्धधातुके (VII. 4. 49.)
इति तत्वम् ; द्विर्वचनम् ; अल्लोपोऽभ्यासस्य (VII. 4. 58.)—
यदेतनुक्रान्तं सनिमीमेत्यादि मुचोऽकर्मकस्य गुणेवेति यावत् अत्राभ्यासस्य
लोपोभवति ; दिस्सति । मीञ् हिंसायाम् , डुमिञ् प्रक्षेपणे ; विशेषानुपादा-
नादुभयोरपि ग्रहणम् । ननु मी इत्येतस्मिन्नूपे उच्चार्यमाणे मिनेतेर्ग्रहणं न
लभ्यते । नैषदोषः ; तस्याप्यज्जनगमां सनीति दीर्घत्वे तद्रूपं सम्भवत्येव ।
लडादिकार्यम् ; मिस्सति, मिस्सते । मा इत्यविशेषेण माङ्गलोर्ग्रहणम् ;
मिस्सते, अपमिस्सते । रभ राभस्ये ; स्कोस्संयोगाद्यौरिति सकारलोपः ;
खरिचेति चर्त्वम् ; आङ् पूर्वः ; आरिप्सते । एवमेव लभः लिप्सते ; शकः
शिक्षति ; पतः पित्सति ; पदः पित्सते । आप्ज्ञप्पृधामीत् (VII. 4.
55.)—आप्लृ ङपि ऋध इत्येतेषामचस्थाने ईकारादेशो भवति सनि
सकारादौ प्रत्यये परतः ; ईप्सति । ङपेर्धातोस्तु णेः पूर्वविप्रतिषेधेन
• लोपः ; ङीप्सति । सनीत्येव ; प्राप्स्यति । सीत्येव ; जिज्ञपयिषति ।
अत्र सनीवन्तर्धेति ङपेरिङ्विकल्पः । दन्धु दम्भने ; दम्भ इष् (VI.
4. 56.)—दन्भेरचः स्थाने इकारादेशो भवति चकारादीत्वञ्च सनि
सकारादौ प्रत्यये परतः । हलन्ताच्च (I. 2. 10.) इत्यत्र हल्ग्रहणस्य
जातिवाचकत्वात् दन्भेः परस्य सनः कित्त्वम् ; कित्त्वात् अनिदितामिति
नलोपः ; भष्भावः ; चर्त्वद्विर्वचने ; अभ्यासलोपश्च ; धिप्सति धीप्सति ।

सीत्येव दिदम्भिषति । मुमुक्ष्यति वत्सं देवदत्तः ; मुमुक्षते यदा वत्सः स्वयमेव मोक्तुमिच्छति तदा । मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा (VII. 4. 57.) —मुचेरकर्मकस्य वा गुणो भवति सनि सकारादौ प्रत्यये परतः । अभ्यासलोपश्च ; मोक्षते वत्सः स्वयमेव । गुणाभावे अभ्यासलोपस्याप्यभावः ; मुमुक्षते वत्सः स्वयमेव । कर्मवद्भावादात्मनेपदम् । अकर्मकस्येति किम् ? मुमुक्षति वत्सं देवदत्तः । कर्मकर्तरि मुचिरकर्मको भवति, कर्मविशेषस्याविवक्षितत्वात् । चक्षिङ् ख्याजादेशः, आचिख्यासते । ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः (I. 3. 57.)—ज्ञा श्रु स्मृ दृश् इत्येतेषां सनन्तानामात्मनेपदं भवति । तत्र जानातेः अपह्वे ज्ञः (I. 3. 44.) इत्यादिभिः त्रिभिस्सूत्रैरात्मनेपदं विहितम् ; श्रुदृशोरपि समोगमृच्छीति विहितम् ; तद्विषये पूर्ववत्सनः (I. 3. 62.) इति सिद्धमेव ; ततोऽन्यत्रेदं विधीयते ; स्मरतेः पुनरप्राप्ते विधानम् । धर्मं जिज्ञासते । गुरुन् शुश्रूषते ; अत्र श्र्युकः किति (VII. 2. 11.) इतीट्प्रतिषेधः ; अज्ज्ञनगमां सनि (VI. 4. 16.) इति दीर्घः । स्मृ चिन्तायाम् ; मनः इको झल् इति कित्वम् ; श्र्युकः कितीति इट्प्रतिषेधः ; अज्ज्ञन इति दीर्घः उदोष्ठपूर्वस्य इत्युत्वम् ; हलि चेति दीर्घः द्विर्वचनादिकार्यं पूर्ववत् ; नष्टं सुस्मूर्षते । एवमेव नृपं दिदक्षते । नानोर्ज्ञः (I. 3. 58.)—पूर्वेण प्राप्तमात्मनेपदं न भवति अनुपूर्वात् जानातेः सन्नन्तात् । सकर्मकस्यैवायं प्रतिषेधः ; पुत्रमनुजिज्ञासति । प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः (I. 3. 59.)—प्रति आङ् इत्येवं पूर्वात् शृणोतेऽस्सन्नन्तादात्मनेपदं न भवति ; प्रतिशुश्रूषति आशुश्रूषति । प्रत्याङ्भ्यामिति किम् ? संशुश्रूषते । ह्येञ् स्पर्धायां शब्दे च ; ह्यस्सम्प्रसारणम् ; (VI. 1. 32.) इत्यनुवर्तमाने, अभ्यस्तस्य च (VI. 1. 33.)—ह्य इति वर्तते ; तत् अभ्यस्तस्येत्यनेन व्यधिकरणम् ; अभ्यस्तस्ययाह्वयतिः—

कश्चाभ्यस्तस्य ह्यतिः ? यः तस्य कारणम्—तेनाभ्यस्तस्यह्यतेः प्रागेव द्विर्वचनात् सम्प्रसारणम् भवति ; जुहुषिषति । जि जये ; अज्जनगमां सनीति दीर्घः ; सन्लिटोर्जेः (VII. 3. 57.) इत्यभ्यासादुत्तरस्य जयतेः कुत्वम् ; विजिगीषते । हि गतौ ; अस्मात् सन् ; अज्जनगमां सनीति दीर्घः ; षत्वम् ; द्विर्वचनादि पूर्ववत् ; हेरचङि (VII. 3. 56.)—हिने-
तेर्धातोर्हकारस्याभ्यासादुत्तरस्य कवर्गादेशो भवति अचङि प्रत्यये परतः ; प्रजिघीषति । सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्त्व्यूर्णुभरज्ञपिसनाम् (VII. 2. 49.)—इवन्तानाम् धातूनाम् ऋध भ्रस्ज दम्भु श्रि स्त्वं यु ऊर्णु भर ज्ञपि सन् इत्येतेषाञ्च वा इडागमो भवति सनि परतः । इवन्तानाम् धातू-
नाम्—दिदेविषति सिसेविषति इत्यादि । इडभावे तु, हलन्ताच्च (I. 2. 10.) इति कित्वम् ; च्छवोऽशुडनुनासिके च (VI. 4. 19.)—छ इत्येतस्य सतुक्स्य, वकारस्य च स्थाने यथासङ्ख्यम् श ऊट् इत्येतावा-
देशौ भवतः अनुनासिकादौ प्रत्यये, कौ, झलादौ कृति च परतः । यणा-
देशः ; द्विर्वचनादि ; दुधूषति सुस्यूषति इत्यादि । ऋधु वृद्धौ ; पक्षे इडागमः ; पुगन्तलघूपधगुणः ; अर्दिधिषति । इडभावे, आपृजप्यधामीत्
(VII. 4. 55.) इति ईकारादेशोऽभ्यासलोपश्च ; ईर्त्सति । भ्रस्ज पाके ; पक्षे इडागमः ; बिभ्रज्जिषति । तस्मिन्नेवपक्षे, भ्रस्जोरोपधयोरमन्यतर-
स्याम् (VI. 4. 47.) इति भ्रस्जो रेफस्योपधायाश्च निवृत्तिर्भवति रोपध-
योरिति स्थानषष्ठीनिर्देशात् ; मित्वाच्चायमन्त्यादचः परो भवति ; बिभ-
र्जिषति । इडभावेऽपि रमागमः ; बिभर्क्षति । रमागमाभावे, स्कोस्संयो-
गाद्योरन्ते च (VIII. 2. 29.) इति सकारलोपः ; बिभ्रक्षति । दन्भु
दम्भने ; पक्षे इडागमः ; दिदम्भिषति । इडभावे, दन्भ इच्च (VII. 4. 56.) इति इत्वमीत्वं च ; उभयत्र हलन्ताच्च (I. 2. 10.) इति हल्यह-

णस्य जातिवाचकत्वात् दन्भेः परस्य सनः कित्वं भवति ; तस्मादनिदिता-
मिति नलोपः ; खरि चेति चर्त्वम् ; अत्र लोपोऽभ्यासस्य (VII. 4. 58.)
इत्यभ्यासलोपः ; धिप्सति धीप्सति । स्ठृ शब्दोपतापयोः ; इटि सिस्व-
रिषति । इडभावे-कित्वात् गुणाभावः ; अज्जनगमांसनीति दीर्घः ; उ-
दोष्ठपूर्वस्य (VII. 1. 102.) इत्युत्वम् ; सुस्वूर्षति । श्रिञ् सेवायाम् ;
पक्षे इडागमः ; शिश्रयिषति । इडभावे शिश्रीषति । यु मिश्रणे ; पक्षे
इडागमः ; ओः पुयण्ज्यपरे (VII. 4. 80.) इत्यभ्यासोकारस्येत्वम् ;
गुणावादेशौ यियविषति । इडभावे युयूषति । ऊर्णुञ् आच्छादने ; पक्षे
इडागमः ; विभाषोर्णोः (I. 2. 3.) इति विभाषा ङित्वम् ; अजादित्वाद्वि-
तीयस्यैकाचो द्विर्वचनम् ; नन्द्रास्संयोगादयः इति रेफस्य प्रतिषेधात्
नुशब्दस्य द्विर्वचनम् ; ङित्वपक्षे उवङादेशः ; प्रपूर्वः ; प्रोर्णुनविषति ।
ङित्वाभावे गुणः ; प्रोर्णुनविषति । इडभावे प्रोर्णुनूषति । भर इति
भृञ् इत्येतस्य भौवादिकस्य ग्रहणं शपा निर्देशात् ; अस्मात् सन् ; पक्षे
इडागमः ; गुणः ; द्विर्वचनादि ; बिभरिषति । इडभावे कित्वाद्गुणाभावः ;
अज्जनगमांसनीति दीर्घः ; उदोष्ठपूर्वस्येत्युत्वम् ; हलिचेति दीर्घः ;
बुभूर्षति । ज्ञपि-ज्ञा इत्येतस्मात् णिच् ; अर्तिं ह्रीत्यादिनापुगागमः ;
मितां ह्रस्वः इति ह्रस्वत्वम् ; सनाद्यन्ताधातवः इति धातु संज्ञायां सन् ;
सनीवन्तर्धेति पक्षे इडागमः ; गुणायादेशौ ; द्विर्वचनादि ; जिज्ञपयिषति ।
इडभावे णेरनिटि (VI. 4. 51.) इति णिलोपः ; आप्ज्ञप्यृधामीत्
(VII. 4. 55.) इतीकारादेशः ; अभ्यासलोपः ; ज्ञीप्सति । षण
सम्भक्तौ : अस्मात् सन् ; पक्षे इडागमः ; द्विर्वचनादिकार्यं पूर्ववत् ;
स्तौतिष्येरेव षण्यभ्यासात् (VIII. 3. 61.) इति नियमात् षत्वाभावः ;
सिसनिषति । इडभावे, जन सन खनां सन्मलोः (VI. 4. 42.)

इत्यात्वम्; सिषासति । केचिदत्र भरज्ञपिसनितनिपतिदरिद्राणामिति पठन्ति । तनु विस्तारेः इटि तितनिषति । इडभावे तनोतेर्विभाषा (VI. 4. 17.)—तनोतेरङ्गस्य झलादौ सनि उपधाया दीर्घो वा भवति; तितांसति तितंसति । पल्लु गतौ; पिपतिषति । इडभावे पित्सति । दरिद्रा दुर्गतौ; इडागमः; आतो लोप इटि च (VI. 4. 64.) इत्याकारलोपः; दिदरिद्रिषति । इडभावे दिदरिद्रासति । षूञ् प्राणि-प्रसवे, अस्मात् सन्; सनिग्रहगुहोश्च (VII. 2. 12.) इतीदप्रतिषेधः; इको झलितिकित्वम्; द्विर्वचनादि; स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् (VIII. 3. 61.)—स्तौतिर्ण्यन्तानाञ्च सनि षत्वभूते परतोऽभ्यासादिण उत्तरस्य सकारस्य मूर्धन्यादेशो भवति—इति नियमादिह षत्वं न भवति; प्रसुसूषते । णह बन्धने; नहो धः (VIII. 2. 34.) इति धत्वम्; चर्त्वम्; निनत्सति, निनत्सते । पुञ् अभिषवे; सत्वम्; सन्; इडभावः; दीर्घः; द्विर्वचनादि; सुनोतेः स्यसनोः (VIII. 3. 117.)—सुनोतेस्सकारस्य स्ये सनि च परतो मूर्धन्यादेशो न भवति—इति षत्व प्रतिषेधः; अभिसुसूषति अभिसुसूषते । अश्नु व्याप्तौ; अस्मात् सन्; स्मिपूङ्ग्वज्ज्वां सनि (VII. 2. 74.) इतीडागमः; अजादेर्द्वितीयस्येति द्विर्वचनम्; अशिशिषते । चिञ् चयने; विभाषा चेः (VII. 3. 58.) इति वा कु-त्वम्; निश्चिकीषति निश्चिकीषते, निश्चिचीषति निश्चिचीषते । तुद् व्यथ-ने; हलन्ताचेति कित्वाद्गुणाभावः; तुतुत्सति । मृङ् प्राणत्यागे; अज्जन-गमांसनीति दीर्घः; उदोष्ठपूर्वस्येत्युत्वम्; हलिचेति दीर्घः; ततो द्विर्वचनादि; मुमूर्षते । भुज पालनाभ्यवहारयोः; बुभुक्षते । पालनार्थं बुभुक्षति । बुकृञ् करणे; अस्मात् सन्; अज्जनगमांसनीति दीर्घः; ऋत इन्द्रातोः (VII. 1. 100.)—ऋकारान्तस्य धातोरिकारादेशो भवति । रपरत्वम्; हलिचेति

दीर्घः; ततो द्विर्वचनमभ्यासकार्यश्च; चिकीर्षति चिकीर्षते । डुक््रीञ्
 द्रव्यविनिमये; चिक्रीषति । वृङ् सम्भक्तौ; अस्मात् सन्; वृतो वा
 इति वर्तमाने, इट् सनि वा (VII. 2. 41.)—वृतः सनि परतो वा
 इडागमो भवति । वृतो वा (VII. 2. 38.)—वृ इति वृञ् वृडोस्सामा-
 न्येन ग्रहणम्; वृ इत्येतस्मात् ऋकारान्तेभ्यश्चोत्तरस्येटो वा दीर्घो भवति ।
 ततोद्विर्वचनम्; उरदित्यत्वम्; हलादिशेषः; सन्यतः इतीत्वम्; विवरी-
 षते, विवरिषते । इडभावे अज्ज्ञनगमां सनीति दीर्घः; उदोष्ठपूर्वस्येत्यु-
 त्वम्; हलिचेति दीर्घः; द्विर्वचनादि; वुवूर्षते । ग्रह उपादाने; अस्मात्
 सन्; सनि ग्रहगुहोश्च (VII. 2. 12.) इति इट्प्रतिषेधः; रुदविदमुष-
 ग्रहिस्वपिप्रच्छस्संश्च (I. 2. 8.) इति कित्त्वम्; ग्रहिज्यादिना
 संप्रसारणम्; हो ढः इति ढत्वम्; षढोः कस्ति इति कत्वम्; पूर्वत्तासिद्ध-
 मिति कत्वस्यासिद्धत्वात् भष्भावः; ततः कत्वम्; द्विर्वचनम्; अभ्यासकार्यं
 च; जिघृक्षति, जिघृक्षते । चुर स्तेये, णिच्; लघूपधगुणः; चौर इति
 स्थिते धातुसंज्ञायां सन्; इडागमः; षत्वम्; गुणयादेशौ; द्विर्वचनादि;
 चुचोरयिषति चुचोरयिषते । पाल रक्षणे; पिपालयिषति पिपालयिषते ।
 अर्च पूजायाम्; अस्मात् सन्; अजादेर्द्वितीयस्येति द्वितीयस्यैकाचो
 द्विर्वचनं रेफवर्जम्; अर्चिचयिषति, अर्चिचयिषते ।

॥ इति सनन्तपरिच्छेदः ॥

॥ अथ यङ्परिच्छेदः ॥

अथ एतेभ्य एव धातुभ्यो यङ्विधीयते ।

धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् (III. 1. 22.)—
 एकाचो धातोः हलादेः क्रियासमभिहारे वर्तमानात् यङ् प्रत्ययो भवति ।

ङकारः सन्यङोरिति विशेषणार्थः ; पौनःपुन्यं भृशार्थोवा क्रियासमभिहारः ।
 भू सत्तायाम् ; यङो ङित्वादात्मनेपदम् ; गुणाभावः ; सनाद्यन्ता धातवः
 इति त्रातुसंज्ञायां सन्यङोः इति द्विर्वचनम् । गुणो यङ्लुकोः (VII.
 4. 82.)—यङि यङ्लुकि च परत इगन्तस्याभ्यासस्य गुणो भवति ।
 अभ्यासे चर्च (VIII. 4. 54.) इति जडत्वम् ; बोभूयते, अबोभूयते,
 बोभूयताम्, बोभूयेत । यकि अतो लोपः (VI. 4. 48) इत्यकारलोपः ;
 बोभूयते, अबोभूयते, बोभूयताम्, बोभूयेत । आशीर्लिङादिषु—
 बोभूयिषीष्ट, बोभूयांचक्रे बोभूयाम्बभूव बोभूयामास, अबोभूयिष्ट,
 बोभूयिता, अबोभूयिष्यत, बोभूयिष्यते । लुङि चिण्वदिटि—अबोभूयि ।
 धातोरिति किम् ? भृशं प्राटति । हलादेरिति किम् ? भृशमीक्षते ।
 भृशं रोचते भृशं शोभते इत्यत्र नेष्यते अनभिधानात् ॥

सूचिसूत्रिभ्यश्च्यत्यङ्गुणोतीनामुपसङ्ख्यानं यङ्विधावनेकाज-
 हलाद्यर्थम् (वा.) । सूच पेशुन्ये ; चुरादित्वाणिच् ; णेरर्नाटि इति
 णिलोपः ; ततोद्विर्वचनादि ; गुणो यङ्लुकोः इति गुणः ; सोसूच्यते ।
 सूत्र अवमोचने ; सोसूच्यते । सूत्र प्रसवणे ; भोसूच्यते । ण्यन्तत्वादेते
 तयोऽनेकाचः । अट गतौ ; अस्माद्यङ् ; अजादित्वात् द्वितीयस्यैकाचो
 द्विर्वचनम् ; हलादिदशेषः । दीर्घोऽकितः (VII. 4. 83.)—अकितोऽभ्या-
 सस्य दीर्घो भवति यङि यङ्लुकि च परतः ; अटाट्यते । अकित इति
 किम् ? यंयम्यते रंरम्यते । अत्र नुगतोऽनुनासिकान्तस्य (VII. 4.
 85.)—अनुनासिकान्तस्याङ्गस्य यः अभ्यासः तस्य अकारान्तस्य नुगागमो
 भवति । इति नृक् । यम उपरमे, मनु अवबोधने, इत्युभयोर्धात्वोस्तु
 यङि सन्यङोः (VI. 1. 9.) इति द्वित्वम् ; नुगतोऽनुनासिकान्तस्य इति

नुगागमः; नुका अनुस्वारो लक्ष्यते; तेन यंयम्यते मंमन्यते इत्यव
 झत्परत्वाभावेऽपि अनुस्वारो भवति । पदान्तवच्चेति वक्तव्यम् (वा.);
 इति वा पदान्तस्य (VIII. 4. 59.) इति परसवर्णविकल्पोऽपि स्यात्;
 यंयम्यते, मंमन्यते । ऋ गतौ; अस्माद्यङ्; गुणोर्तिसंयोगाद्योः (VII.
 4. 29.) इत्यनुवर्तमाने, यङि च (VII. 4. 30.)—यङि च परतोऽर्ते
 स्संयोगादेश्च ऋतः गुणो भवति । अजादित्वात् द्वितीयस्यैकाचो द्विर्वचनम्
 रेफवर्जं न भवति यकारपरस्य प्रतिषेधो वक्तव्य इति वचनात्; अरायते ।
 अशू व्याप्तौ; अशाड्यते । ऊर्णुङ् आच्छादने; प्रपूर्वः; रेफवर्जं द्विर्वचनम्;
 प्रोर्णोनूयते । ध्वृ हूर्छने, स्मृ चिन्तायाम्; संयोगादित्वादनयोर्गुणः;
 दाध्वर्यते, सास्मर्यते ।

नित्यं कौटिल्येगतौ (III. 1. 23.)—गतिवचनाद्गतोर्नित्यं कौ-
 टिल्ये एव गम्यमाने यङ्प्रत्ययो भवति । क्रमु पादविक्षेपे, द्रम हम्म
 मीमृ गतौ; एषां यङि नुगतोऽनुनासिकान्तस्य (VII. 4. 85.)—
 अनुनासिकान्तस्य अङ्गस्य अकारान्तस्याभ्यासस्य नुक् यङि यङ्गुकिच ।
 इति नुक्; चङ्क्रम्यते, दन्द्म्यते, जह्म्यते । नित्यग्रहणं विषयनियमा-
 र्थम्; गतिवचनान्नित्यं कौटिल्ये एव भवति नतु क्रियासमभिहारे; तेन
 भृशङ्कामतीति सिद्धम् । अत इति किम्? तेतिम्यते । तपरकरणाङ्किम्?
 भूतपूर्वस्यापि दीर्घस्य निवृत्त्यर्थम्; बाभाम्यते । अनुनासिकान्तस्य किम्?
 पापठ्यते । लुप-सद-चर-जप-जभ-दह-दश-गृभ्यो भावगर्हायाम्
 (III. 1. 24.)—लुपादिभ्यो धातुभ्यः भावगर्हायां गम्यमानायां यङ्
 प्रत्ययो भवति । गर्हितं लुमपति लोलुप्यते । एवमेव सासद्यते । चरफ-
 लोश्च (VII. 4. 87.)—चर फल इत्येतयोरभ्यासस्य नुगागमो भवति

यङि यङ्लुकि च परतः । उत्परस्यातः (VII. 4. 88.)—चर फल इत्येतयोश्चाभ्यासादुत्तरस्याकारस्य उकारादेशो भवति, यङि यङ्लुकि च परतः । हलिचेति दीर्घः ; चञ्चूर्यते । फल निष्पत्तौ पम्फुल्यते । जप-जभ-दह-दश-भञ्ज-पशाञ्च (VII. 4. 86.)—जपादीनाम् धातूनाम् अभ्यासस्य नुगागमो भवति यङि यङ्लुकि च परतः ; जञ्जप्यते, जञ्जभ्यते, दन्दह्यते, दन्दश्यते, पम्पश्यते । ओ यङि (VIII. 2. 20.)—गृ निगरणे इत्येतस्य धातोर्योरेफः तस्य लकारादेशो भवति यङि परतः ; निर्जंगिल्यते । भावगर्हायामिति किम् ? साधनगर्हायां मा भूत् ; जपति वृषलोमन्त्वम् । अत्रापि नित्यग्रहणं विषयनियमार्थमनुवर्तते ; एतेभ्यो नित्यं भावगर्हायाम् एव भवति न तु क्रियासमभिहारे ; भृशं लुम्पति । डुपचप् पाके ; यङ् ; द्विर्वचनादिः दीर्घोऽकितः (VII. 4. 83.)—अकितः अजन्ताभ्यासस्य दीर्घः यङि यङ्लुकि च ; पापच्यते । यकि आतो लोपः (VI. 4. 48.) इत्यलोपः ; यस्य हलः (VI. 4. 49.)—हल उत्तरस्य यकारस्य लोपो भवति आर्धधातुके परतः ; पापच्यते देवदत्तेन । लुङि चिणि कृते वृद्धिप्रसङ्गे, न धातुलोप आर्धधातुके (I. 3. 4.)—धात्वेकदेशो धातुः ; तस्य लोपो यस्मिन्नार्धधातुके तत् आर्धधातुकं धातुलोपम् ; तत्र ये गुणवृद्धी प्राप्नुतः ते न भवतः ; अपापचि देवदत्तेन । तथा नानन्द्यते । नीग्वञ्चु-खंसु-ध्वंसु-भ्रंसु-कस-पत-पद-स्कन्दाम् (VII. 4. 84.)—वञ्च्वादीनाम् धातूनामभ्यासस्य नीगागमो भवति यङि यङ्लुकि च परतः । अर्नादितामिनि धातुनकारलोपः, वनीवच्यते, सनीखस्यते, दनीध्वस्यते, बनीभ्रस्यते, चनीकस्यते, पनीपत्यते, पनीपद्यते, चनीस्कद्यते । स्वपि-स्थमि-व्येजां यङि (VI. 1. 19.)—एतेषां धातूनां यङि संप्रसारणं भवति ; सोपुष्यते,

सोसिम्यते, वेवीयते । यङि किम् ? स्वप्नक् । न वशः (VI. 1. 20.)—
यङि इति वर्तते ; वशोर्धातोर्यङि परतः सम्प्रसारणम् न भवति ; वाव-
श्यते । यङिल्येव ; उष्ट्रः, उशितः । चायः की (VI. 1. 21.)—
चायृ पूजानिशामनयोः, अस्य धातोर्यङि परतः की इत्ययमादेशो भवति ;
चेकीयते । दीर्घोच्चारणं यङ् लुगर्थम् ; चेकीतः । ओप्यायी वृद्धौ ;
यङि कृते, प्यायः पी (VI. 1. 28.) इत्यनुवर्तमाने, लिङ्यङोश्च (VI.
1. 29.)—लिटि यङि च परतः प्यायतेः पी इत्ययमादेशो भवति ; पेपी-
यते । टु ओश्चि गति वृद्धोः ; विभाषा श्वेः (VI. 1. 30.)—लिङ्य-
ङोश्चेति वर्तते सम्प्रसारणमिति च ; लिटि यङि च परतः श्वयतेर्धातोर्वि-
भाषासम्प्रसारणम् भवति ; शोशूयते । पक्षे-शेश्वीयते । जनसनखनां-
सन्मूलोः (VI. 4. 42.) इत्यनुवर्तमाने, ये विभाषा (VI. 4. 43.)
—यकारादौ कृति प्रत्यये परतो जन सन खन इत्येतेषां विभाषा आका-
रादेशो भवति ; जाजायते, सासायते, चाखायते । तदभावे, नुगतोऽनु-
नासिकान्तस्य (VII. 4. 85.)—अनुनासिकान्तस्याङ्स्याकारान्तस्या-
भ्यासस्य नुगागमो भवति यङि यङ्लुकि च परतः ; जञ्जन्त्यते, संसन्त्यते,
चङ्खन्त्यते । हन हिंसागत्योः ; अभ्यासाच्च (VII. 3. 55.) इति
कुत्वम् ; जङ्जन्त्यते । हन्तेर्हिंसार्थस्य यङि घ्नी भावो वक्तव्यः (वा.
VII. 4. 30.)—इति जेघ्नीयते । अयङ्यङि कृति (VII. 4. 22.)
—शीङः इति वर्तते ; शीङः अयङ् इत्ययमादेशो यादौ कृति ; शाश-
म्यते । ब्रुवोवचिः (II. 4. 53.) इति वच्यादेशः ; दीर्घोऽकितः (VII.
4. 83.) इति दीर्घः ; वावच्यते । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः (VII. 4.
25.) ; जोहूयते । नित्यं क्कटिल्ये गतौ (III. 1. 23.) इति यङि
ओहाङः ; जाहायते । या प्रापणे ; यायायते । बुदाश् दाने ; घुमास्थे-

त्यादिना (VI. 4. 66.) ईत्वम् ; गुणो यङ्लुकोः (VII. 4. 82.) इति गुणः ; देदीयते । एवमेव—मेमीयते, तेष्टीयते, पेपीयते, जेहीयते, अवसेसीयते, देधीयते ; ई ब्राध्मोः (VII. 4. 31.)—प्रा ध्मा इत्येतयोः यङि परतः ईकारादेशो भवति ; जेघ्रीयते, देध्मीयते । ज्या वयोहानौ ; ग्रहिज्यादिना (VI. 1. 16.) सम्प्रसारणम् ; जेजीयते । ह्येङ् ; ह्रस्वसम्प्रसारणम् (VI. 1. 32.) ; अभ्यस्तस्य च (VI. 1. 33.) इति द्विर्वचनात् प्रागेव सम्प्रसारणम् ; जोहूयते । दिवु क्रीडादौ ; देदीव्यते । षूङ् प्राणिप्रसवे ; सोषूयते । णह बंधने ; संनानह्यते । शु प्रेरणे ; अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः ; सोषूयते । चिङ् चयने ; दीर्घः ; चेचीयते । हि गतौ ; अस्माद्यङ् ; द्विर्वचनमभ्यासकार्यञ्च ; हेश्चङि (VII. 3. 56.)—हिनोतेर्हकारस्याभ्यासात् उत्तरस्य कवर्गादेशो भवति ; अचङि प्रत्यये परतः ; प्रजेघीयते । अचङीति किम् ? प्राजीहयत् । नृती गात्रविक्षेपे ; रीगृधुपधस्य च (VII. 4. 90.)—ऋदुपधस्य अङ्गस्य योऽभ्यासः तस्य रीगागमो भवति यङि यङ्लुकि च परतः ; नरीनृत्यते । वृतु वर्तने ; वरीवृत्यते । रीगृत्वत इति वक्तव्यम् (वा.)—इति पृच्छते-र्यङि सम्प्रसारणे रीगागमः ; परीपृच्छयते । एवं वरीवृश्च्यते । णीङ् प्रापणे ; नेनीयते । णुङ् स्तुतौ ; तोष्टूयते । कुङ् शब्दे ; न कवतेर्यङि (VII. 4. 63.)—कवतेरभ्यासस्य यङि परतश्चवर्गादेशो न भवति । इत्यभ्यासस्य चुत्वाभावः ; कोकूयते । आदादिकस्य कान्तेः तांदादिकस्य कुवतेश्च भवत्येव चुत्वम् ; चोक्कूयते । यङि इति किम् ? चुकुवे । लूङ् छेदने ; लोलूयते । तुद व्यथने ; तोतुद्यते । मृङ् प्राणत्यागे ; रीकृतः (VII. 4. 27.)—ऋकारान्तस्याङ्गस्याकृद्यकारे असार्वधातुके यकारे च परतो रीङादेशो भवति ; मेम्रीयते । मुच्छ् ल मोक्षणे ; मोमुच्यते ।

सिञ्चतेर्यङि नलोपे, षत्वे प्राप्ते, सिञ्चोयङि (VIII. 3. 112.)—सिञ्चः सस्य षो नस्यात् यङि; निसेसिञ्च्यते । रुधिर आवरणे; रोरुध्यते । एवं बोभुज्यते, योयुज्यते । तनु विस्तारे; नुगतोऽनुनासिकान्तस्य इति नुक्; तन्तन्यते । एवमेव मंमन्यते । डुकृञ् करणे; रीडृतः इति रीडादेशः; चेक्रीयते । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये; चेक्रीयते । वृञ् वरणे; रीडादेशः; वेव्रीयते । ढौकृ षौकृ गतौ; ढोढौक्यते, तोषौक्यते । ग्रह उपादाने; ग्रहिज्यादिना सम्प्रसारणम्; रीगागमः; जरीगृह्यते । चुर स्तेये; आर्धधातुकायाः प्रागेव भवन्ति अनुत्पन्ने प्रत्ययेः अनित्यण्यन्ताश्चुरादयः इति न्यायेन णिजभावपक्षे चुरादावपि यङ् भवत्येव; चोचूर्यते । एवमेव पापाल्यते इत्यादि सर्वमुन्नेयम् ॥

॥ इति यङ्परिच्छेदः ॥

॥ अथ यङ्लुक्परिच्छेदः ॥

अथ क्वचिद्यङो लुग्विधीयते । बहुळं छन्दसि (II. 4. 73.) इति वर्तमाने, यङोऽचि च (II. 4. 74.)—चकारेण बहुळग्रहणमनुकूप्यते; यङोऽचि प्रत्यये परतो बहुळं लुगं भवति । अचीत्यनेन नन्दिग्रहिपचादिभ्योऽत्युणिन्यचः (III. 1. 134.) इति विहिताच्प्रत्यय एव गृह्यते । पचादेराकृतिगणत्वाद्यङन्तादच् प्रत्ययः; लोलुवः, पोपुवः । बहुळग्रहणादन्यत्वापि प्रयोगानुसारेण लुग्वेदितव्यः । इति यङो लुक् । प्रकृतिग्रहणे यङ् लुगन्तस्यापि ग्रहणम् (परि 93.) । प्रकृतिमुपादाय यानि कार्याणि विधीयन्ते यङ् लुगन्तस्यापि तेषु सर्वेषु प्राप्तेषु क्वचिन्निषेधार्थं इदमुच्यते —

तिपा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गणेनच ।

यत्तैकाजग्रहणक्लिञ्चित् पञ्चैतानि न यङ्लुकि ॥ (परि. 120.)

अस्यार्थः । भवतेरः (VII. 4. 73.) इति तिपा, निन्दहिंस-
क्लिशेत्यादाँ (III. 2. 146.) शपा, इणो गा लुङि (II. 4.
45.) इत्यनुबन्धेन, तनादिभ्यस्तथासोः (II. 4. 79.) इति
गणेन च यन्निर्दिष्टं, यत्तैकाजग्रहणं किञ्चित् एकाच उपदेशेऽनुदात्तात्
(VII. 2. 10.) इति, एतानि पञ्च यङ्लुकि न ग्राह्याणीत्यर्थः ।
चर्करीतं परस्मैपदं अदादिवच्च द्रष्टव्यम्; चर्करीतमिति यङ्लुगन्तस्य
पूर्वाचार्याणां संज्ञा । भू सत्तायाम्; वर्तमानेलट्; लस्य स्थाने तिप्;
कर्तरि शप्; अदादित्वाल्लुक् । उतोवृद्धिलुकि हलि (VII. 3. 89.),
नाभ्यस्तस्याचिपिति सार्वधातुके (VII. 3. 87.), ब्रुव ईट् (VII.
3. 93.) इत्यनुवर्तमाने, यङो वा (VII. 3. 94.)—यङ्लुगन्तादुत्त-
रस्य हलादेः पितस्सार्वधातुकस्य वा ईडागमो भवति । यङ्ग्रहणेन
यङ्लुगन्तस्यैवग्रहणम्; तत्र यङन्तात्परस्य हलादेः सार्वधातुकस्य पितः
अप्रसिद्धेः । गुणावादेशो; बोभवीति । ईडभावपक्षे—बोभोति ।
बोभूतः; अदभ्यस्तात् (VII. 1. 4.) इति झस्य अदादेशः; बो-
भुवति । बोभवीषि, बोभोषि, बोभूथः, बोभूथः बोभवीमि
बोभोमि, बोभूवः, बोभूमः । लङि—अबोभवीत् अबोभोत्, अबोभू-
ताम्; सिजभ्यस्त विदिभ्यश्च (III. 4. 109.) इति झोर्जुम्, जुसि च
(VII. 3. 83.) इति गुणः—अबोभवुः; अबोभवीः अबोभोः,
अबोभूतम्, अबोभूतः; अबोभवम्, अबोभूव अबोभूम । लोटि—
बोभवीतु बोभोतु, बोभूतात् बोभूताम्, बोभुवतु; बोभूहि बोभूतात्,

बोभूतम्, बोभूत, बोभवानि, बोभवाव, बोभवाम । लिङि—बोभूयात् ; बोभूयाताम्, बोभूयुः ; इत्यादि । यकि—बोभूयते देवदत्तेन । आशिषि बोभूयात्, बोभूयास्ताम्, बोभूयासुः ; इत्यादि । लिटि—प्रत्ययलक्षणे-नाम्प्रत्ययः ; बोभवाञ्चकार । इन्धि भवतिभ्याश्च (I. 2. 6.) इत्यत्र भवति ग्रहणसामर्थ्यात् आम् अनित्य इति ज्ञाप्यते ; भवतीति तिपानिर्देशा-द्यङ्लुकि क्त्वाभावः ; तेन बोभाव, बोभूवतुः बोभूवुः ; बोभविथ, बोभूवथुः, बोभूव ; बोभाव बोभव, बोभूविव, बोभूविम । लुङि—भुवो वुग्लङ्लिटोः (VI. 4. 88) इति वुगागमः ; अबोभूवीत् अबोभोत्, अबोभूताम्, अबोभूवुः ; अबोभोः, अबोभूतम्, अबोभूत अबोभूवम्, इत्यादि । लुटि—बोभविता । लृङि—अबोभविष्यत् । लृटि—बोभविष्यति । भावे चिण्वदिटि—बोभाविषीष्ट देवदत्तेन ; चिण्वदिङ्-भावे—बोभविषीष्ट देवदत्तेन । कर्मणि—अनुबोभाविषीष्ट, अनुबोभवि-षीष्ट । एवमेव—लोलवीति लोलोति, पोपवीति पोपोति, इत्यादि सर्वमुन्नेयम् । डुपचष् पाके ; दीर्घोऽकितः (VII. 4. 83.) इत्यभ्यासदीर्घः ; लटि पापचीति पापक्ति पापक्तः, पापचति ; पापचीषि पापाक्षि, पापकथः, पापकथ ; पापचीमि पापचिमि ; पापच्चः ; पापचमः । लङि—अपापचीत् अपापक्, अपापक्ताम्, अपापचुः ; अपापचीः अपापक् इत्यादि । लोटि—पापचीतु पापक्तु, पापक्तात् पापक्ताम्, पापचतु ; पापग्धि पाप-क्तात्, इत्यादि । लिङि—पापच्यात्, पापच्याताम्, पापच्युः इत्यादि । यकि—पापच्यते । आशिषि—पापच्यात्, पापच्यास्ताम्, पापच्यासुः । लिटि—पापचांचकार । लुङि—अपापचीत्, अपापचिष्टाम्, अपापचिषुः । अतो हलादेर्लघोः (VII. 2. 7.) इति दीर्घपक्षे—अपापचीत् इत्यादि । लुटि—पापचिता । लृङि—अपापचिष्यत् । लृटि—पापचिष्यति । चिणि—

अपापाचि इत्यादि । क्रुश आह्वाने रोदने च ; नाभ्यस्तस्याचि पितिसार्व-
धातुके (VII. 3. 87.) इति गुणप्रतिषेधः ; चोक्रुशीति चोक्रोष्टि, चो-
क्रुष्टः चोक्रुशति । मुद हर्षे ; मोमुदीति मोमोत्ति, मोमुत्तः मोमुदति ।
खाद भक्षणे ; चाखादीति चाखात्ति चाखात्तः, चाखादति । दुनदि समृद्धौ ;
नानन्दीति ; ईडभावे-झरो झरि सवर्णे इति दकारस्य लोपः अनुस्वारपर-
सवर्णौ ; नानन्ति । अनानन्दीत् ; हल्ङ्यादि संयोगान्तलोपां, अनानत् ।
हुझल्भ्योहेभिः इति धिरादेशः ; झरो झरि सवर्णे इति दकारलोपः अनुस्वार-
परसवर्णौ-नानन्धि । ध्वंसु अवसंसने ; अनिदितामित्यादिना नलोपे
प्राप्ते, पित्सु न लुमताङ्स्य इति यङ्निमित्तस्य नलोपस्याभावः ; अपित्सु
ङित्वाञ्चलोपः । निग्वञ्चुस्सुध्वंसुअंसुकणपतपदस्कन्दाम् (VII. 4.
84.) अकारान्तस्याभ्यासस्य नीगागमो भवति यङि यङ्लुकि च परतः ;
दनीध्वस्ति दनीध्वंसीति, दनीध्वस्तः । लङि-अदनीध्वंसीत्, हल्
ङ्यादिसंयोगान्तलोपां-अदनीध्वन् । स्वपित्स्यमि व्येजां यङीति (VI. 1.
19.) सम्प्रसारणम् ; वेवयीति वेवेति वेवीतः ; एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य
(VI. 4. 82.) इति यणादेशः वेव्यति । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि ; व्रुवो-
वचिः इति वचिरादेशः ; वावचीति वावक्ति वावक्तः, वावचति । पापची-
तिवत् रूपम् ; यकिन्तु संप्रसारणम् ; अन्त्यस्य संप्रसारणे कृते गुणः—
वोच्यते । हु दानादनयोः ; जोहवीति ; उतो वृद्धिर्लुकिहलि (VII. 3.
89.) इत्यत्र नाभ्यस्तस्येत्यनुवर्तनाच्चवृद्धिः-जोहोति जोहुतः जोहुवति ।
ओहाक् त्यागे ; ईटि जाहेति, अनीटि जाहाति ; ईहल्यघोः इतीत्वम्-जा-
हीतः ; आतोलोपः-जाहति । डुधाञ् धारणपोषणयोः ; दाधेति, दाधाति ।
श्राभ्यस्तयोरातः इत्याकारलोपः-धात्तः, दाधति । आशिषि चिष्वदिटि
युगागमः-दाधाथिषीष्ट । चिष्वदिङभावे-दाधिषीष्ट । दिवुक्काडादौ ;

अभ्यस्तस्याङ्गस्य गुणो न भवति ; देदिवीति । ईडभावे पिति लोपोव्योर्बलि
इति वकारलोपः ; सार्वधातुकेति गुणः—देदेति । च्छ्वोश्शुडनुनासिके च
(VI. 4. 19.) इति ऊट् ; यणादेशः—देद्यूतः, देदिवति । सोषवीति,
सोषोति सोषूतः सोषुवति । नानहीति नानद्धि, नानद्धः नानहति अनानहीत्
अनानत् अनानद् अनानहीः ; ईडभावे दश्च इति वा रुत्वम्—अनानः ; पक्षे—
अनानत् अनानद् । तुदधातोः नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके इति
लघूपधगुण प्रतिषेधः ; तोतुदीति तोतोत्ति । मोमुचीति मोमोक्ति ।
रोरुथीति रोरोद्धि । बोभुजीति बोभोक्ति । एवं युजेरपि कर्तरि कर्मणि च
पठितव्यानि । तन्तर्नाति, तन्तन्ति । एवं मनोरपि सर्वं ज्ञेयं मम्मनीति
मंमन्ति इत्यादि । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये ; चेक्रीयति चेक्रेति, चेक्रीतः ;
इयङादेशः चेक्रीयति ।

अथ ऋकारान्ता उच्यन्ते । मृञ् प्राणत्यागे ; रीगृदुपधस्य च
(VII. 4. 90) रुग्रिकौचलुकि (VII. 4. 91.) इति च वर्तमाने
ऋतश्च (VII. 4. 92.) ऋकारान्ताद्धातोर्थोऽभ्यासस्तस्य रुग्रिकावागमौ
भवतः ; चकारात् रीगागमश्च यङ्लुकि च परतः ; मरीमरीति
मरिमरीति मर्मरीति मर्मतिं मरिमतिं मरीमतिं, मर्मृतः मरिमृतः
मरीमृतः, मर्म्रति मरिम्रति मरीम्रति ; मरीमरीषि मरिमरीषि
मर्मरीषि मर्मषिं मरिमषिं मरीमषिं, मर्मृथः मरिमृथः मरीमृथः,
मर्मृथ मरिमृथ मरीमृथ ; मरीमरीमि मरिमरीमि मर्मरीमि मर्ममिं
मरिममिं मरीममिं, मर्मृवः मरिमृवः मरीमृवः, मर्मृमः मरिमृमः
मरीमृमः । एवं कर्म कर्तरिभावे च रुग्रिगावपि योज्यौ । डुकृञ् करणे ;
चर्करीति चरिकरीति चरीकरीति चर्कतिं चरिकतिं, चरीकतिं इत्यादि ।

वृङ् सम्भक्तौ ; वर्वरीति वरिवरीति, वरीवरीति वर्वर्ति, वरिवर्ति वरीवर्ति ;
इत्यादि । इति ऋकारान्ताः ॥

इदानीमृकारोपधाः प्रदर्शयन्ते । ग्रह उपादाने ; प्रत्ययलक्षणेन
सम्प्रसारणं भवति ; रीगृदुपधस्य च (VII. 4. 90.) इति वर्तमाने,
रुम्रिकौ च लुकि (VII. 4. 91.)—यङ्लुकि परतः ऋकारोपधस्याङ्स्य
योऽभ्यासः तस्य रुम्रिकावागमौ भवतः ; रीक् च भवति ; जर्गृहीति
जरिगृहीति जरीगृहीति । ईडभावे होढः इति ढत्वम् ; पुगन्तलघूपधस्य
च इति गुणः ; झषस्तथोर्धोऽधः इति धत्वम् ; पुना ष्टुः इति ष्टुत्वम् ; ढो
ढे लोपः इति पूर्वढकारस्य लोपः ; जर्गर्धि जरीगर्धि जरिगर्धि ; इत्यादि ।
सिपि ईडभावे ढत्वं, भग्भावः ; षढोः कस्सि इति कत्वं, लघूपधगुणः,
आदेशप्रत्यययोः इति षत्वम् ; जर्घर्धि जरिघर्धि जरीघर्धि । केचित्तु न
लुमताङ्स्य इति प्रतिषेधात् अत्र सम्प्रसारणाभावात् दीर्घोऽकित इति
जाग्रहीति जाग्रहि, जाग्रहः, जाग्रहति इति भवितव्यमिति वर्णयन्ति ।
वृत्तु वर्तने ; वर्वृताति वर्वर्ति वरिवृताति वरिवर्ति वरीवृताति, वरीवर्ति,
वर्वृत्तः वरिवृत्तः वरीवृत्तः, वर्वृत्तति वरिवृत्तति वरीवृत्तति ; इत्यादि । गृधु
अभिकांक्षायाम् ; जर्गृधाति जरिगृधाति जरीगृधाति । ईडभावे धत्वम् ;
जर्गर्धि जरिगर्धि जरीगर्धि । लङि सिपि अजर्गर्धाः ; ईडभावे पुगन्तलघू-
पधस्य च इति गुणः इतश्च इतीकारलोपः, हल्ङ्यादिलोपः, भग्भावः, जश्च-
चत्वं, दश्च इति रुत्वं, रोरि इति रेफलोपः, ढ्रलोप इत्यादिना दीर्घः, रेफस्य
विसर्जनीयः ; अजर्घाः अजरिघाः अजरीघाः । इत्यादि सर्वमुन्नेयम् ॥

॥ इति तिङन्तशिरोमणौ यङ्लुक्परिच्छेदः ॥

॥ अथ हेतुमणिच् ॥

अथ तेभ्य एव धातुभ्यो णिज्वक्ष्यते । कश्चित् भवन्तमितरः प्रत्युङ् ।
 हेतुमति च (III. 1. 26.)—हेतुः स्वतन्त्रस्य कर्तुः प्रयोजकः ;
 लकारवाच्यस्तदीयो व्यापारः प्रेषणाध्येषणादिलक्षणो हेतुमान् ; भृत्यादेर्नि-
 कृष्टस्य क्वचिदर्थे नियोजनं प्रेषणम् ; अराध्यस्य गुर्वादेः क्वचित्तदर्थनियो-
 जनमध्येषणम् ; तस्मिन्नाभिधेये धातोर्णिच् प्रत्ययो भवति । अचो णिति
 इति वृद्धिः ; आवादेशः, सनाद्यन्ताधातवः इति धातुसंज्ञायां लडादयः ;
 भावयति, भावयतः, भावयन्ति, इत्यादि । कर्तृभिप्राये क्रियाफले
 णिचश्च (I. 3. 74.) इति आत्मनेपदम् ; भाव्यते देवदत्तेन । लुङि,
 सन्वल्छुनिचङ् परेऽनगलोपे (VII. 4. 93.) इति सन्वद्भावे सन्त्यतः
 (VII. 4. 79.) इत्यनुवर्तमाने ओः पुयण्यपरे (VII. 4. 80.)—
 उवर्णान्तस्याभ्यासस्य पवर्गे यणि जकारे चावर्णपरे परतः सनीव
 इकारादेशो भवति । अत एवैतस्मात् वचनादनुमीयते णौ कृतमभ्यासस्य
 स्थानिवद्भवतीति । दीर्घो लघोः (VII. 4. 94.) इति दीर्घः ; णौ
 चङ्युपधाया ह्रस्वः (VII. 4. 1.) इति भाव् इत्यलोपधाया ह्रस्वः ;
 अर्वाभवत् । भावयिता ; अभावयिष्यत् ; भावयिष्यति ; चिष्वदिटि
 असिद्धवदत्ताभात् (VI. 4. 22.) इति चिष्वदिटोऽसिद्धत्वात् णेरनिटि
 (VI. 4. 51.) इति णिलोपः—भाविषीष्ट ; चिष्वदिडभावे भावयिषीष्ट
 इत्यादिसर्वमुच्चेयम् । एधयति, ऐदिधत् । पाचयति, अपीपचत् । नन्दयति,
 प्रध्वंसयति, अल उभयत् धात्वक्षरस्य गुरुसंज्ञकत्वादित्वं न भवति ;
 अननन्दत्, प्रादध्वंसत् । शाछासाङ्गाव्यावेपां युक् (VII. 3. 37.)—
 इत्येतेषामङ्गानां युगागमो भवति णौपरतः । शो तनूकरणे ; निशाययति

न्यशीशयत् । छो छेदेने ; छायायति, अचिच्छयत् । षो अन्तर्कर्मणि ; अवसाययति, अवासीषयत् । हेच् स्पर्धायां शब्दे च ; आह्वाययति ; हस्सम्प्रसारणम् (VI. 1. 32.)—सन्परे चङ्परे च णौ ह्यतेस्सम्प्रसारणं भवति ; आजूहवत् । व्येच् संवरणे ; संव्याययति, समविच्ययत् । वेच् तन्तुसन्ताने ; वाययति, अवीवयत् । पा पाने ; पाययति ; लोपः पिबतेरीच्चभ्यासस्य (VII. 4. 4.)—पिबतेरुपधायाः लोपः स्यात् अभ्यासस्य ईकारोदेशश्च णौ चङ्परे ; अपीप्यत् । पाग्रहणेन पं शोषणे इत्यस्यापि ग्रहणमिच्छन्ति, पा रक्षणे इत्यस्य लुग्विकरणत्वात् न भवति । तस्य पातेर्लुगागमोवक्तव्यः : (वा. VII. 3. 37.) पालयति, अपीपलत् । धृञ्प्राञोर्नुग्वक्तव्यः (वा. VII. 3. 37.) इति विधूनयति व्यदूधुनत्, प्रीणयति अपिप्रीणत् । एतेचागमाः पूर्वान्ता एव गृह्यन्ते तेन व्यर्शाशयत् अपीपलत् अदूधुनत् अपीप्रणत् इत्यलोपधाया ह्रस्वत्वं भवति । शाछा साह्याव्यावेपां कृतात्वानां पुक्प्राप्तिमाख्यातुम् । किमेतस्याख्यापनेन प्रयोजनम् ? एतस्मिन् प्रकरणे लक्षणप्रतिपदोक्तर्परभाषा (पर) नास्ति इत्युपदिश्यते । तेन क्रीड्जीनाण्णौ (VI. 1. 48) इति लक्षणिकाकारान्तानां क्रापयति अध्यापयति जापयति इत्यादीनामपि पुक् भवति । वो विधूननेजुक् (VII. 3. 38.)—वा इत्येतस्य विधूननेऽर्थे वर्तमानस्य जुगागमो भवति णौपरतः । वा गतिगन्धनयोः ; पक्षेण उपवाजयति उपावीवजत् । विधूनन इति किम् ? आवापयति केशान् ; शोषयतीत्यर्थः । ओ वै शोषणे इत्येतस्य रूपम् । लीलौर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने (VII. 3. 39.)—लीला इत्येतयोरन्यतरस्यां यथा संख्यं नुक् लुक् इत्येतावागमा भवतः णौ परतः स्नेहविपातनेऽर्थे ।

किमिदं स्नेहविपातनं नाम ? स्नेहस्य द्रवीकरणं स्नेहविपातनम् ; घृतं विलीनयति व्यलीलिनत् । नुगभावे विभाषा लीयते: (VI. 1. 51.) इति पक्षे आत्वम् ; पुगागमः ; आज्यं विलापयति व्यलीलिपत् । आत्वाभावे लुक्पक्षे आज्यं विलालयति व्यलीलयत् । लुगभावे—विलाययति व्यलीययत् । भियो हेतुभये षुक् (VII. 3. 40.)—भी इत्येतस्य हेतुभये अर्थे षुगागमो भवति णौ परतः । भीस्मियोर्हेतुभये (I. 3. 68.)—अकर्तृभिप्रायार्थोयमारम्भः ; विभेतेः स्मयतेश्च ण्यूनतादात्मनेपदे भवति हेतुभये ; हेतुः प्रयोजकः कर्ता लकारवाच्यः ; ततश्चेन्द्र्यं भवति । भयग्रहणमुपलक्षणार्थम् ; विस्मयोऽपि तत एव ; मुण्डो भीषयते । नित्यं स्मयते: (6. 1. 57.) इति नित्यमाकारादेशः ; पुगागमः मुण्डो विस्मापयते । हेतु भय इति किम् ? कुञ्चिकया एनं भाययति । स्फायो वः (VII. 3. 41.)—स्पाय् इत्येतस्याङ्गस्य वकारादेशो भवति णौ परतः ; स्फावयति, अपिस्फवत् । शदेरगतौ तः (VII. 3. 42.)—शदेरङ्गस्यागतार्थे वर्तमानस्य तकारादेशो भवति णौ परतः शातयति । अन्यत्र शादयति ; गमयतीत्यर्थः । रुहः पोऽन्यतरस्याम् (VII. 3. 43.)—रुह धातो णौ परतः पकारोऽन्तादेशः भवति अन्यतरस्याम्, रोपयति, अरुरुपत् । पक्षे—रोहयति अरुरुहत् । आदयति आदिदत् । अतिशाययति, अत्यशीशयत् । वाचयति, अवीवचत् । हावयति अजूहवत् । अर्तिर्द्वीव्लीरीक्नूयीक्ष्माग्यातां पुवणौ (VII. 3. 36.)—ऋ गतौ, द्वी लज्जायां व्ली वरणे रीगतिरेषणयोः, क्नूयी आर्द्राभावे, क्ष्मायी विधूनने, इत्येतेषां धातूनां अकारान्तानाञ्च पुगागमो भवति णौ परतः । अर्ति—अर्पयति, आर्पिपत् । द्वी—ह्वेपयति ; णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः (VII. 4. 1.) इति लुङि चङि ह्रस्वः अजिह्विपत् । ब्लेपयति

अविब्लिपत् । रेपयति, अरीरिपत् । क्नोपयति अचुक्नुपत् । क्ष्माप-
यति अचिक्ष्मपत् । गापयति । अजीगपत् । देवयति, अदीदिवत् ।
सावयति, असूषवत् । सन्नाहयति, समनीनिहत् । आशयति, आशिशत् ।
चिस्फुरोणौ (VI. 1. 54.)—चिच् चयने स्फुर सञ्चलने इत्येतयोर्धा-
त्वोणौ परत एचः स्थाने विभाषा अकारादेशो भवति, ततः पुक्, नि-
श्चापयति, निरचीचपत्; विस्फारयति, व्यपस्फारत् । आत्वाभावे-
निश्चाययति, निरचीचयत्, विस्फोरयति, व्यपुस्फुरत् । तोदयति,
अतूतुदत् । मारयति, अमीमरत् । मोचयति, अमूमुचत् । रोधयति, अ-
रूधत् । भोजयति, अबूभुजत् । योजयति, अयूयुजत् । तानयति, अती-
तनत् । मानयति, अमीमनत् । कारयति, अर्चाकरत् । क्रीञ्जीनाणौ
(VI. 1. 48.)—डुक्क्रीञ् द्रव्यविनिमये, इङ् अध्ययने, जि जये, इत्ये-
तेषां धातूनामेचः स्थाने अकारादेशो भवति णौ परतः, पुगागमः क्रापयति
अचिक्रपत्; अध्यापयति, अध्यापिपत्; जापयति अजीजपत् ।
सिध्यतेरपारलौकिके (VI. 1. 49.)—णावित्येव, षिधू संराधावित्येतस्य
धातोर्पारलौकिके वर्तमानस्यैचः स्थाने णौ परत अकारादेशो भवति;
अञ्जं साधयति, असीषधत् । आपरलौकिक इति किम्? तपस्तापसं
सेधयति; स्वान्यैव कर्मणि एनं सेधयन्ति; अवहिसिद्धिः परलोकार्थं ज्ञान-
विशेषे वर्तते । मीनातिमिनोतिदीङ् ल्यपि च (VI. 1. 50.)—उपदेश
इति वर्तते, मीङ् हिंसायां दुर्मिङ्प्रक्षेपणे, दीङ् क्षये इत्येतेषांधातूनां
ल्यब्विषये चकारादेचश्च विषये च उपदेश एव प्राक्प्रत्ययोत्पत्तेरलोन्तस्य-
स्थाने अकारादेशो भवति, पुगागमश्च; प्रमापयति, प्रामीमपत्; अव-
मापयति, अवामीमपत्; दापयति, अदीदपत् । विभाषा लीयतेः
(VI. 1. 51.)—ल्यपि इति वर्तते, आदेच उपदेश इति च; लीङ्

श्लेषणे इति दिवादिः, ली श्लेषणे इति क्रयादिः तयोरुभयोरपि यका नि-
 र्देशः; लीयतेर्धातोः ल्यपि च एचश्च विषये उपदेश एव अलोऽन्तस्य
 स्थाने विभाषा आकारादेशो भवति, लापयति, अलीलपत् । प्रजने
 वीयतेः (VI. 1. 55.)—पविति वर्तते, वीगति प्रजनकान्त्यशनस्वा-
 दनेषु, प्रजनेगम्यमाने वीयतेर्धातोरेचः स्थाने विभाषा आकारादेशो भवति
 णौ परतः, पुरोवातो गाः प्रवापयति, प्रावीवपत् । गर्भं प्राहयतीत्यर्थः;
 प्रजनं गर्भग्रहणम् । पक्षे—प्रवाययति, प्रावीवयत् । द्रावयति, अदुद्र-
 वत् । स्रावयति, अमुखवत् । लावयति अलीलवत् । पावयति, अपीपवत् ।
 आस्तारयति, आतस्तरत् । वारयति अवीवरत् । धारयति अर्दाधरत् ।
 निगारयति निगालयति, न्यजीगरत् न्यजीगलत् । पाठयति अपीपठत् ।
 हनस्तेऽचिण्णलोः (VII. 3. 32.)—हनस्तकारादेशो भवति चिण्णत्व-
 र्जिते विति णिति प्रत्यये परतः । हो हन्तेरिति कुत्वम्, अत उपधायाः
 इति वृद्धिः, घातयति अजीघतत् । भेदयति अर्वाभिदत् । छेदयति,
 अचिच्छिदत् । योधयति, अयूयुधत् । वर्तयति, अववर्तत् । सङ्कल्पयति
 समचकल्पत् । क्रीडयति, अचिक्रीडत् । कूजयति, अचुकूजत् । ढौकयति
 अडुडौकत् । अत्र अचिक्रीडत् इत्यादौ नाग्लोपिशास्त्रदिताम् (VII. 4.
 2.)—अग्लोपिनां शास्तेः ऋदितां च णौ च ङि उपधाया ह्रस्वो न भवति ।
 ऊदुपधाया गोहः (VI. 4. 89.) इति वर्तमाने, दोषो णौ (VI. 4.
 90.)—दोष उपधाया ऊकारादेशो भवति णौ परतः, दूषयति,
 अदूदुषत् । वा चित्तविरागे (VI. 4. 91.)—चित्तविरागेऽर्थे दोष
 उपधाया वा ऊकारादेशो भवति णौ परतः; चित्तं दूषयति दोषयति वा ।

घट चेष्टायाम् । अत उपधायाः (VII. 2. 116.) इति वृद्धिः;
 घटादयो मित (ग.) मितां ह्रस्वः (VI. 4. 92.)—मितो धातवो

घटादयो मित इत्येवं प्रतिपादिताः; तेषामुपधाया ह्रस्वो भवति गौ परतः; घटयति, व्यजघटत् । केचिदत्र वा चित्तविरागे इत्यतो वा इत्यनुवर्तयन्ति; सा च व्यवस्थितविभाषा; तेन सङ्क्रामयति, उत्क्रामयति इत्यादि सिद्धं भवति । व्यथयति, अविव्यथत् । प्रथयति, अपप्रथत्; अत्र अत् स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशाम् (VII. 4. 95.)—स्मृदृत्वर प्रथ म्रद स्तृ, स्पश इत्येतेषां अङ्गानां अभ्यासस्य अत्वं चङि गौ परतः । प्रसयति, अपप्रसत् । म्रदयति, अमम्रदत् । स्खदयति, अचिस्खदत् । क्षज्जयति, अचक्षज्जत् । दक्षयति, अददक्षत् । क्रपयति, अचिक्रपत् । कन्दयति, अचकन्दत् । क्रन्दयति, अचक्रन्दत् । क्लन्दयति, अचक्लन्दत् । केचिदेषामनिदित्वमपि इच्छन्ति; तेन कदनमित्यादि सिध्यति । त्वरयति, अतत्वरत् । घटादयःस्वरान्ता उदात्ता अनुदात्तेत, षितश्च । ज्वर रोगे; एतदादयः फणान्ताः उदात्ताः उदात्तेतः; ज्वरयति, अजिज्वरत् । गडयति, अजीगडत् । हिडयति, अजीहिडत्; अत्र मितां ह्रस्वः इति ह्रस्वो भवन्, एच इग्रस्वादेशे इति नियमादान्तरन्याच्च इकार एव ह्रस्वो भवति; ह्रस्वविधानसामर्थ्यात् गुणो न भवति । वटयति, अवीवटत् । भटयति, अवीभटत् । नटयति शाखाम्, अनीनटत् । नृत्ते तु नाटयति । स्तकयति, अतिष्ठकत् । चकयति, अचीचकत्; अस्यात्मनेपदेषु पठितस्यपरस्मैपदेष्वनुवादात् परस्मैपदं हेडतिवत् । कण रण गतौ, कणयति, अचीकणत्; रणयति, अरीरणत् । कणति रणति इति शब्दार्थौ; तयोः काणयति, राणयति । स्मृ आध्यायने, स्मृ चिन्तायामित्यस्य आध्याने मित्वार्थोऽयमनुवादः । आध्यानमुत्कण्ठापूर्वकं स्मरणम्; मातुः स्मरयति, असस्मरत् । अनाध्याने स्मारयति । दृ भये; दरयति, अददरत् । भयादन्यत्र विदारणे

दारयति काष्ठम्, अदीदरत् । नृ नये, नरयति । अन्यत्र नारयति ।
 आ पाके; श्रपयति, अशिश्रपत् । पाकादन्यत्र श्रापयति; स्वेदयती-
 त्यर्थः । धातूनामनेकार्थत्वात् स्वेदने वृत्तिः । मारणतोषणनिशामनेषु-
 ज्ञा (ग.) । एतेष्वर्थेषु जानातिर्मिद्भवति, संज्ञपयति पशून्, मारयती-
 त्यर्थः । तोषणे ज्ञपयति राजानम्; तोषयतीत्यर्थः । निशामने ज्ञपयति
 शरान् व्याधः; तेजयतीत्यर्थः । चलयति शाखाम्, कम्पयतीत्यर्थः ।
 अन्यत्र शीलं चालयति—अन्यथा करोतीत्यर्थः; अचीचलत् । छदिर
 ऊर्जने इति चौरादिकस्य स्वार्थेणिजभावे मित्त्वार्थोऽयमनुवादः; छदयति,
 अचिच्छदत् । अन्यत्रापवारणे छादयति । जनीजृष्कसुरज्जोऽमन्ताश्च
 (ग.) इति एतेऽमन्ताश्च मित्संज्ञा भवन्तीत्यर्थः; जनयति, अजीजनत्;
 जरयति, अजीजरत् । रञ्जेणौमृगरमण उपसङ्ख्यानम् (वा. VI. 4.
 24.) इति नलोपः, रजयति मृगान् । मृगरमणादन्यत्र नलोपाभावः,
 रञ्जयति वस्त्रम् । क्रमयति, अचिक्रमत् । गमयति, अजीगमत् । इत्यादि ।
 ग्लान्नावनुवमाश्च (ग.), अनुपसर्गाद्वेति वर्तते; ग्लपयति ग्लापयति,
 स्त्रपयति स्त्रापयति, वनयति वानयति, वमयति वामयति ।
 ग्लान्नोरुपसृष्टयोर्मित्त्वाभावात् प्रग्लापयति प्रस्त्रापयति इत्येव । न कम्प-
 मिचमाम् (ग.), कमु कान्तौ अमगल्यादौ, चमु अदने, एषाममन्तत्वा-
 न्मित्वेप्राप्ते प्रतिषिध्यते, कामयते, आमयति, आचामयति । शमो
 दर्शने (ग.), शम उपशमने इत्यस्य दर्शने गम्यमाने मित्संज्ञा न भवति;
 शामयति रूपम् । अन्यत्र शमयति क्रोधम् । यमोऽपरिवेषणे (ग.),
 यम उपरमे इत्ययं धातुः परिवेषणात् भोजनादन्यत्रामन्तोपि नमित्;
 आयामयति व्यापारयतीत्यर्थः । परिवेषणे यमयति ब्राह्मणान् । इति
 घटादिः ॥

इण् गतौ । णौ गमिरबोधने (II. 4. 46.)—णौ परतः
 इणोऽबोधनार्थस्य गमिरादेशो भवति ; गमयति, अजीगमत् । इण्वदिक
 इति वक्तव्यम् (वा. II. 4. 45.) इति इको गमिरादेशः ; अधिगमयति,
 अध्यजीगमत् । गृधिवञ्चयोः प्रलम्भने (I. 3. 69.)—अकर्त्रभिप्राया-
 र्थोऽयमारम्भः ; गृधु अभिकाङ्क्षायाम्, वञ्चुगतौ, एतयोर्ण्यन्तयोः
 प्रलम्भने वर्तमानयोरात्मनेपदं भवति । प्रलम्भनं विसंवादनं मिथ्याफला-
 ख्यानमिति यावत् ; माणवकं गर्धयते, माणवकं वञ्चयते । प्रलम्भनइति
 किम् ? श्वानं गर्धयति—गर्धनमस्योत्पादयतीत्यर्थः ; अहिं वञ्चयति—परिह-
 रति इत्यर्थः । लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च (I. 3. 70.)—णेरिति
 वर्तते ; अकर्त्रभिप्रायार्थोऽयमारम्भः ; लीङ् श्लेषेण इति दैवादिकः ली
 श्लेषेण इति क्रषादाः ; अविशेषात् उभयोरपि ग्रहणम् ; लियोऽण्यन्तात्स-
 म्मानने शालीनीकरणे च वर्तमानादात्मनेपदम् ; चकारादिप्रलम्भने च ।
 सम्माननं पूजा, शालीनीकरणं न्यक्कारः ; सम्मानने जटाभिः आलापयते
 —पूजामधिगच्छतीत्यर्थः ; शालिनीकरणे श्येनोवर्तिकाम् उल्लापयते—
 न्यक्करोतीत्यर्थः । प्रलम्भने कस्त्वामुल्लापयते ? विसंवादयतीत्यर्थः । विभा-
 षा लीयतेः (VI. 1. 51.) इत्यात्वम् ; तदस्मिन्विषये नित्यम्, अन्यत्र
 विकल्पः ; व्यवस्थित विभाषाहि सा । सम्माननादिष्विति किम् ? बालकम्
 उल्लापयति । मिथ्योपपदात्कृजोऽभ्यासे (I. 3. 71.)—ण्यन्तात्करोते-
 मिथ्योपपदादात्मनेपदं भवति अभ्यासे गम्यमाने । अभ्यासः पुनःपुनः
 करणम् आवृत्तिरिति यावत् ; पदं मिथ्याकारयते—सापचारं स्वरादिदुष्टम-
 सकृदुच्चारयतीत्यर्थः । मिथ्योपपदादितिकिम् ? पदं सुष्ठुकारयति । कृञ्
 इति किम् ? पदं मिथ्या वाचयति । अभ्यास इति किम् ? पदं मिथ्या कारयति
 —सकृदुच्चारयतीत्यर्थः । बुधयुधनशजनेऽप्रमुसुभ्यो णेः (I. 3. 86.)—

कर्त्रभिप्रायक्रियाफलविवक्षायां आत्मनेपदेप्राप्ते तदपवादः परस्मैपदं विधी-
यते; बुध युध नश जन इङ् पु हु सु इत्येतेभ्यो ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं
भवति । येऽत्राकर्मकास्तेषाम् अणावकर्मकाश्चित्तवत्कर्तृकात् (I. 3. 88.)
इत्येवसिद्धे पुनर्वचनमचित्तवत्कर्तृकार्थम्; बोधयति पद्मम्; योधयति
काष्ठम्; नाशयति दुःखम्, जनयति सुखम् । पु-हु-सुवस्तु चलनार्थाः;
तेषामपि निगरणचलनार्थेभ्यश्च (I. 3. 87.) इत्येव सिद्धे यदा अचल-
नार्थाः तदर्थं ग्रहणम्; प्रावयति-प्रापयतीति गम्यते; अयो द्रावयति-
विलापयतीत्यर्थः; कुण्डिकां स्त्रावयति-स्यन्दयतीत्यर्थः । निगरणचल-
नार्थेभ्यश्चलनार्थेभ्यश्च ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं भवति । षाचिविभाषा इति
लत्वम्; निगालयति, पक्षे निगारयति; आशयति, भोजयति ।
चलनार्थेभ्यः चलयति; घटादित्वान्मित्वे न ह्रस्वः; चोपयति, कम्पयति ।
अयंयोगस्सकर्मकार्थः अचित्तवत्कर्तृकार्थश्च । अदेः प्रतिषेधोवक्तव्यः (वा.);
अस्ति देवदत्तः, आदयते देवदत्तेन । अत्र गतिबुद्धीत्यादिना देवदत्तस्य
कर्मसंज्ञा न भवति आदिखायोः प्रतिषेधो वक्तव्यः इति वचनात् । अणा-
वकर्मकाश्चित्तवत्कर्तृकात् (I. 3. 88.)—र्णारति वर्तते; कर्त्रभिप्राय-
क्रियाफलविवक्षायाम् आत्मनेपदे प्राप्ते परस्मैपदं विधीयते; अण्यन्तो
यो धातुः अकर्मकाश्चित्तवत्कर्तृकः तस्मात्परस्मैपदं भवति; आस्ते
देवदत्तः, आसयति देवदत्तम् । अणाविति किम्? आरोह्यमाणं प्रयो-
जयति आरोह्यते । अकर्मकादिति किम्? कटङ्कुर्वाणं प्रयोजयति कारयते ।
चित्तवत्कर्तृकादिति किम्? शुष्यन्ति व्रीहयः; शोषयते व्रीहीनातपः ।
न पादम्याङ्गयमाङ्ग्यसपरिमुहुरुचि नृति वदवसः (I. 3. 89.)—
पूर्वेण योगद्वयेन कर्त्रभिप्रायक्रियाफलविवक्षायाम् आत्मनेपदापवादः परस्मैपदं

विहितम् : तस्य प्रतिषेधोऽयमुच्यते ; यदकर्त्तृभिप्रायक्रियाफलविषयं परस्मै-
पदं तदवस्थितमेव न प्रतिषिध्यते : पा दमि आढ्यम आढ्यस परिमुह-
रुचि नृति वद वस इत्येतेभ्यो धातुभ्यः परस्मैपदं न भवति । तत्र पिबति-
निंगरणार्थः ; दमिप्रभृतयश्चित्तवत्कर्तृकार्थाः ; नृतिश्चलनार्थोपि ; पाययते,
दमयते, आयासयते, आयामयते, परिमोहयते, रोचयते, नर्तयते,
वादयते, वासयते । पादिषु धेट उपसङ्ख्यानम् (वा.) ; धापयेते
शिशुमेकं समीची । ओः पुयण्ज्यपरे (VII. 4. 80.) इति वचनं
ज्ञापकं णौ कृतमभ्यासस्य स्थानिवद्भवतीति : दीर्घोल्लोः (VII. 4. 94.)
इति दीर्घः ; अपीपवत्, अलीलवत् ; अजीजवत् । स्रवति-शृणोति
-द्रवति-प्रवति-प्लवति-च्यवतीनां वा (VII. 4. 81.)—एतेषा-
मज्ञानामभ्यासस्य ओः उवर्णस्य अवर्णस्य यणि परभूते वा इकारादेशो
भवति सनिपरतः ; असिस्रवत्, असुस्रवत् ; अशिश्नवत्, अशुश्नवत् ;
अदिद्रवत्, अदुद्रवत् ; अपिप्रवत्, अपुप्रवत् ; अपिप्लवत्, अपुप्लवत् ;
अचिच्यवत्, अचुच्यवत् । णौ च संश्रद्धोः (VI. 1. 31.)—
सनपरे चङ्परे णौ परतः ध्रियतेर्धातोर्विभाषासम्प्रसारणं भवति ; अशूश-
वत्, अशिश्नवत् । ह्रस्वसम्प्रसारणम् (VI. 1. 32.)—णौ च संश्रद्धोः
इति वर्तते ; सनपरे चङ्परे णौ परतो ह्रस्वसम्प्रसारणं भवति ; अजू-
हवत् । विभाषा वेष्टिचेष्टयोः (VII. 4. 96.)—वेष्टि चेष्टि इत्ये-
तयोः अभ्यासस्य विभाषा अदित्ययमादेशो भवति चङ्परे णौ परतः ;
अववेष्टत् अविवेष्टत् ; अचचेष्टत् अचिचेष्टत् । रभेरशब्दिलोः (VII.
1. 63.) इति नुम् ; रम्भयति, अररम्भत् । लभेश्च (VII. 1. 64.)
इति नुम् ; लम्भयति, अललम्भत् ।

गण सङ्ख्याने । ई च गणः (VII. 4. 97.)—गणः अभ्यासस्य ईकारादेशो भवति चकारादकारश्च । इत्यभ्यासस्य ईकारादेशः ; अजी-
गणत् । पक्षे अजगणत् । नाग्लोपिशस्त्वृदितम् (VII. 4. 2.)—
अग्लोपिनामङ्गानां शासेः ऋदितां च णौ चङि उपधाह्रस्वो न भवति ।
अग्लोपे नास्ति सन्वद्भावः । कथयति, अचकथत् । वरयति, अववरत् ।
इङ् अध्ययने ; णौ च संश्रद्धोः (II. 4. 51.)—सन्परे चङ्परे
णौ परतः इङो गाढिल्ययमादेशो भवति विभाषा ; अध्यजीगपत् ।
अन्यथा क्रीङ्जीनाणौ इति आत्वम् ; पुगागमः ; अजादेर्द्वितीयस्येति
पिशब्दस्य द्विर्वचनम् ; अध्यापिपत् । अट गतौ ; णिच्, चङ्,
णिलोपः, ह्रस्वः, द्विर्वचनेऽचि (I. 1. 59.) इन्नि स्थानिवद्भावात्
अजादेर्द्वितीयस्येति टि-शब्दस्य द्विर्वचनम् ; आटिटत् । न माङ्योगे
(VI. 4. 74.) इति अडाटौ न भवतः ; मा भवान् आटिटत् ।
नन्द्रास्संयोगादयः (VI. 1. 3.) इति नकारस्य द्विर्वचनप्रतिषेधः ;
औन्दिदत् । अङ् अभियोगे ; अत्र संयोगो दकारादिः, घृत्वेन दकारस्य
डकारः । तच्च घृत्वं द्विर्वचने असिद्धं भवति ; चङि कृतेडिशब्दो द्विरुच्यते,
ततघृत्वम् ; आङ्ङिटत् । आर्चिचत् । शासु अनुशिष्टौ ; नाग्लोपीति
ह्रस्वनिषेधः ; अशशासत् । याचु याच्यायाम् ; अययाचत् । आज-भास-
भाष-दाप-जाव-मील पीडामन्यतरस्याम् (VII. 4. 3.)—एतेषां
धातूनामङ्गानां णौ चङि वा उपधाह्रस्वो न भवति ; अबिभ्रजत् अबभ्रा-
जत्, अबभासत् अबीभसत्, अबभाषत् अबीभषत्, अदिदीपत् अदी-
दिपत्, अजिजीवत् अजीजिवत्, अमिमीलत् अमीमिलत्, अपिपीडत्
अपीपिडत् । तिष्ठतेरित् (VII. 4. 5.)—तिष्ठतेरङ्गस्य णौ चङि
उपधाया इकारादेशो भवति ; अतिष्ठिपत् । जिघ्रतेर्वा (VII. 4. 6.)

—जिघ्रतेरङ्गस्य णौ चङि वा इकारादेशः; अजिघ्रिपत्, अजिघ्रपत् ।
कृत संशब्दने; ऋत इद्धातोः इति वर्तमाने, उपधायाश्च (VII.
1. 101.)—उपधाया ऋकारस्य इकारादेशो भवति; उपधायां च
(VIII. 2. 78.) इति दीर्घः; कीर्तयति । लुङि चङि, उरृत्
(VII. 4. 7.)—णौ चङि उपधाया ऋवर्णस्य ऋकारादेशो भवति ।
इररारामपवादः, अचीकृतत् । पक्षे—अचिकीर्तत् । वृत्तु वर्तने; वर्तयति ।
लुङि अवीवृतत् अववर्तत् । मृजू शुद्धौ; मार्जयति । लुङि अमीमृजत्
अममार्जत् ॥

प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च (ग.), तत्करोति तदाचष्टे
(ग.), एतेष्वर्थेषु णिच् । णाविष्टवत् प्रातिपदिकस्य कार्यं भवति
(वा. VI. 4. 155.) इति इष्टवद्भावः । प्रयोजनं पुम्भाव-रभाव-
टिलोप-यणादिपरलोपादिकम् । पुंवद्भावस्तावत् एनीङ्करोति एनीमाचष्टे,
श्येनीङ्करोति श्येनीमाचष्टे, हरिणीङ्करोति हरिणीमाचष्टे इति वा विगृह्य
एनी श्येनी हरिणीमित्येतेभ्यश्शब्देभ्यः तत्करोति तदाचष्ट इति णिच्;
तथैव सनाद्यन्ता धातवः (III. 1. 32.) इति धातुसंज्ञायां सुपो धातु-
प्रातिपदिकयोः (II. 4. 71.) इति सुपो लुक्; वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः
(IV. 1. 39.) इति विहितस्य ङीप्प्रत्ययस्य च तसिलादिष्वा कृत्वमुचः
(VI. 3. 35.) इति पुंवद्भावान्निवृत्तिः; टिलोपः; एतयति, श्येतयति,
हरितयति । रभावः—पृथुङ्करोति पृथुमाचष्टे, मृदुङ्करोति मृदुमाचष्टे, इत्ये-
तस्मिन्नर्थे पृथु मृदु इत्येताभ्यां णिच् धातुसंज्ञायां सुपो लुक्, टिलोपः;
र ऋतो हलादेर्लघोः (VI. 4. 161.)—हलादेरङ्गस्य लघोः ऋकारस्य
र इत्ययमादेशो भवति इष्टेमेयस्सुपरतः इति ऋकारस्य रभावः; ततो

लडादिकार्यम्; प्रथयति, अदयति । टिलोपः-घटङ्करोति घटमाचष्टे, पटङ्करोति पटमाचष्टे, पदङ्करोति पदमाचष्टे, इत्येतस्मिन्नर्थे घटं पटं पदमित्येतेभ्यो णिच्; धातुसंज्ञायां सुपो लुक्; इष्टवद्भावात् टेरिति टिलोपः, लडादिकार्यञ्च; घटयति, पटयति, पदयति । अत्र अचःपरस्मिन् पूर्वविधौ (I. 1. 57.) इति स्थानिवद्भावात् अत उपधाया इति वृद्धिर्न भवति । यणादिपरलोपः-स्थूलङ्करोति स्थूलमाचष्टे इतिवत् विग्रहे स्थूलं दूरं युवानं ह्रस्वं क्षिप्रं क्षुद्रम् इत्येतेभ्यः शब्देभ्यः तत्करोति तदाचष्ट इति णिच्; इष्टवद्भावः; धातुसंज्ञायां सुपो लुक्; टिलोपे प्राप्ते, स्थूल-दूर-युव-ह्रस्व-क्षिप्र-क्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः (VI. 4. 156.)—स्थूलादीनां शब्दानां यणादिपरं लुप्यते पूर्वस्य च गुण इष्टेमेयस्सुपरतः; ततो लडादिकार्यम्; स्थवयति, दवयति, यवयति, ह्रसयति, क्षेपयति क्षोदयति । प्रियङ्करोति प्रियमाचष्टे, इतिवत् विग्रह्य प्रियम् इत्यादिभ्यो णिच्; धातुसंज्ञायां सुपो लुक्; टिलोपे प्राप्ते, प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुळ-गुरुबृद्धतृप्रदीर्घबृन्दारकाणां प्रस्थस्फवर्बाहिगर्वर्षितबृद्धाघिवृन्दाः (VI. 4. 157.)—प्रियादीनां यथासङ्ख्यं प्र स्थ स्फ वर बंहि गर वर्षि लप् द्राघि बृन्द इत्येते आदेशा भवन्ति इष्टेमेयस्सु परतः; अचोष्णिगिति इति वृद्धिः; अर्तिर्हीत्यादिना पुगागमः; ततो लडादिकार्यम्; प्रापयति, स्थापयति, स्फापयति । प्रकृत्यैकाचः (VI. 4. 163.)—यदेकाजङ्गं भसंज्ञकं तदिष्टेमेयस्सु परतः प्रकृत्या भवति; इति पृकृतिभावाद्बृद्धिट्टिलोपौ न स्तः; वरयति । इकार उच्चारणार्थः बंहयति, गरयति, वर्षयति लपयति, द्राघयति, वृन्दयति । बहुङ्करोति बहुमाचष्टे इति विग्रह्य बहु-शब्दात्तत्करोति तदाचष्ट इति णिच्; इष्टवद्भावाट्टिलोपे प्राप्तं बहोर्लोपो भू च बहोः (VI. 4. 158.) इति वर्तमाने, इष्टस्य यिद् च (VI. 4.

159.)—बहुशब्दपरस्येष्टप्रत्ययस्य यिडागमो भवति बहुशब्दस्य भूरादेशश्च ; टिलोपापवादो भूरादेशः ; इष्टप्रत्ययस्य लोपापवादो यिडागमः ; इकार उच्चारणार्थः ; टकारो देशविध्यर्थः ; भूय इति स्थिते धातुसंज्ञायां लडादिकार्यं पूर्ववत् ; भूययति । प्रशस्यङ्करोति प्रशस्यमाचष्टे इति विगृह्य प्रशस्यशब्दाणिच् ; टिलोपे प्राप्ते, प्रशस्यस्य श्रः (V. 3. 60.)—प्रशस्यशब्दस्य श्र इत्ययमादेशो भवति अजादौ प्रत्यये परतः ; वृद्धिपुगागमौ ; श्रापयति । ज्यच (V. 3. 61.)—प्रशस्यशब्दस्य ज्य इत्ययमादेशो भवति अजादौ प्रत्यये परतः ; ज्यापयति । वृद्धङ्करोति वृद्धमाचष्टे इति विगृह्य वृद्धशब्दाणिच् ; इष्टवद्भावादिकम् ; वृद्धस्य च (V. 3. 62.)—वृद्धशब्दस्य च ज्य इत्ययमादेशो भवति अजादौ प्रत्यययोः परतः ; ज्यापयति । अन्तिकङ्करोति बाढमाचष्टे इत्यत्र अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ (V. 3. 63.)—अजादौ परतः अन्तिक बाढ इत्येतयोः यथा सङ्ख्यं नेद साध इत्येतावादेशौ भवतः ; नेदयति, साधयति । युवानङ्करोति युवानमाचष्टे, अल्पङ्करोति अल्पमाचष्टे इत्यत्र युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् (V. 3. 64.)—युव अल्प इत्येतयोः अन्यतरस्यां कन् इत्ययमादेशो भवति अजादौ प्रत्यये परतः ; कनयति । पक्षे-यवयति, अल्पयति । स्रग्विणङ्करोति स्रग्विणमाचष्टे, त्वग्वन्तङ्करोति त्वग्वन्तमाचष्टे, इति विगृह्य णिचिकृते, त्रिन्मत्तोलुक् (V. 3. 65.)—विनो मनुपश्च लुभभवति अजादौ प्रत्यये परतः ; स्रजयति, त्वचयति । तत्करोतीत्युपसंख्यानं सूत्रयत्याद्यर्थम् (वा. III. 1. 26.)—इति सूत्रयति मूत्रयति ।

तेनातिक्रामति (ग.) । अत्रापि तेनेति तृतीयान्तोपलक्षणम् ; अथेन अतिक्रामति अश्रयति, हस्तिनातिक्रामति हस्तयति । धातुरूपं च (ग.) ; णिच् प्रकृतिः धातुरूपं प्रतिपद्यते । आख्यानात् कृतस्तदाचष्टे

इति णिच्; कृल्लुक्; प्रकृतिप्रत्यापत्तिः; प्रकृतिवच्चकारकम् (वा. III. 1. 26.)—इति आख्यानात् कृदन्तात् तत्करोति तदाचष्टे इत्ये, तस्मिन्नर्थे णिच् प्रत्ययो भवति, कृतप्रत्ययस्य लुक्, प्रकृतिविनिमयः प्रकृतिवच्चकारकं भवति । कंसवधमाचष्टे, कंसं घातयति; बलिबंधमाचष्टे बलिं बंधयति, राजागमनमाचष्टे, राजानमागमयति । कर्तृकरणाद्धात्वर्थे (ग.); अत्र कर्तृग्रहणं करणविशेषणम्; कर्तुः करणात् धात्वर्थे णिजिति सूत्रार्थः; कारिभिरवबध्नाति अवकरयति, असिना हन्ति असयति, परशुना छिनत्ति परशयति, दात्रेण लुनाति दासयति । अङ्गाच्चिरसने (ग.); अङ्गवाचिनः प्रातिपदिकात् निरसनेऽर्थे वर्तमानाणिच्; हस्तौ निरस्यति हस्तयति, पादौ निरस्यति पादयति । पुच्छभ्रण्डचीवराणिङ् (III. 1. 20.)—पुच्छादिभ्यो णिङ् प्रत्ययो भवति । पुच्छादुदसने पर्यसने वा (वा.); पुच्छमुत्क्षिपति उत्पुच्छयते, पुच्छं परिक्षिपति परिपुच्छयते । भाण्डात् समाचयने (वा.); इति सम्भाण्डयते, भाण्डानि राशीकरोतीत्यर्थः । चीवरादार्जने परिधाने वा (वा.); इति सञ्जीवरयते भिक्षुः । मुण्ड-मिश्र-श्लक्ष्ण-लवण-व्रत-वस्त्र-हल-कल-कृत-तू-स्तेभ्यो णिच् (III. 1. 21.)—मुण्डादिभ्यो णिच् प्रत्ययो भवति । मुण्डङ्करोति मुण्डयति, मिश्रङ्करोति मिश्रयति, श्लक्ष्णङ्करोति श्लक्ष्णयति, लवणङ्करोति लवणयति । व्रतात् भोजने तनिवृत्तौच; पयो व्रतयति; शूद्राञ्च व्रतयति, परिहरतीत्यर्थः । वस्त्रात्समाच्छादने; संवस्त्रयति, परिवस्त्रयति । हलिं गृह्णाति हलयति, कलिं गृह्णाति कलयति; हलिकल्योः अदन्तत्वनिपातनं सन्वद्भावप्रतिषेधार्थम्, अजहलत्, अचकलत् । कृतं गृह्णाति कृतयति, तूस्तानि विहन्ति वितूस्तयति । वह प्रापणे; कर्मणि निष्ठा, क्तप्रत्ययः; ककारः कित्कार्यार्थः; यजादित्वात्सम्प्रसारणं, परपूर्वत्वं,

होढः इति ढत्वं, झषस्तथोर्धोऽधः इति धत्वं, घृत्वं, ढो ढे लोपः, ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः ; ऊढ इति स्थिते, ऊढङ्करोति ऊढमाचष्टे इति णिच् ; इष्टवद्भावाद्देरिति टिलोपः ; धातुसंज्ञायां लडादिकार्यम् ; ऊढयति । लुङि च्लेश्वडादेशः, चङीति द्विर्वचनं प्रति ढत्व-धत्व-घृत्व-ढलोपादीनाम-सिद्धत्वाट्टिलोपस्य स्थानिवद्भावादजादेर्द्वितीयस्येति द्विर्वचनं हृत इत्येतस्य ; हलादिदेशः, कुहोश्चुरिति चुत्वं, जश्त्वं, ढत्व धत्वादिकार्यं पूर्ववत् ; द्विर्वचनविधिं प्रत्येव टिलोपस्य स्थानिवद्भावात् ढ्रलोपे इति दीर्घो न भवति ; आडागमः ; आटश्चेति वृद्धिः ; औजढत् । अथ वा वह प्रापण इत्यस्य धातोः स्त्रियाङ्क्तिन् (III. 3. 94.) इति क्तिन् प्रत्ययो भवति ; तत्रापि ढत्व-धत्वादि-कार्यं पूर्ववत् ; ऊढङ्करोति ऊढमाचष्टे इति विगृह्य, तत्करोति तदाचष्टे इति णिच् ; लटि ऊढयति ; लुङि सर्वङ्कार्यम्पूर्ववत् औजिढत् इत्यादि सर्वमुन्नेयम् ॥

॥ इति णिजन्ताः ॥

॥ अथ प्रत्ययमाला ॥

सन्नन्तात् भूधातोः णिचि द्वित्वे अभ्यासकार्ये पत्वे च बुभूष+इ इति जाते; अतो लोपः इत्यलोपः ; बुभूषयति । यकि णिलोपः ; बुभूष्यते । चिण्वदिटि बुभूषयिषीष्ट । एधधातोः एदिधिषयति ; इत्यादि पचेःसनि णिचि पिपक्षयति इत्यादि । भवतेः यङन्ताण्णिचि बोभूययति ; पचेस्तु पापच्य इति स्थिते णिच्, यस्य हल (VI. 4. 49.) इति यलोपः-पापचयति इत्यादि । ण्यन्ताण्णिच् ; णेरनिटि (VI. 4. 51.) इति

णिलोपः ; सर्वत्र भावयति ; यकि भाव्यते इत्यादि । ण्यन्तात्सन् ; णौ कृतमभ्यासस्य स्थानिवद्भवतीति स्थानिवद्भावात् ओः पुयण्यपरे इति इत्वम् ; बिभावयिषति इत्यादि । कारयितुमिच्छतीत्यस्मिन् अर्थे सन् ; द्विर्वचनम् ; चिकारयिषति । इच्छासन्नन्तात् सनः प्रातिषेधोवक्तव्यः (वा. III. 1. 7.) एकस्यां क्रियायामिच्छाद्वयस्यासम्भवात् चिकीर्षितुमिच्छतीत्येवमादिवाक्यं सन्प्रत्ययप्रयोगानर्हमेव ; णिच् व्यवधाने तु सन् भवति क्रियाभेदात् ; लाट् बुभूषयिषति । इच्छाविशेषणं किम् ? जुगुप्सिषते, मीमांसिषते ।

शैषिकान्मतुवर्थायाच्छैषिको मतुवर्थिकः ।

सरूपप्रत्ययो नेष्टः सन्नन्ताच्च सनिष्यते ॥

तत्र भवः प्रत्ययः शैषिकः ; शालायां भवः शालीयः ; वृद्धाच्छः इति छप्रत्ययः ; शालीये भवतीति विग्रहे पुनश्छो न भवति । मतुवर्थिकः प्रत्ययः दण्डोस्यास्तीति दण्डिकः ; अत इनि ठन्ः दण्डिकोस्यास्तीति विगृह्य पुनश्ठन् प्रत्ययो न भवति । इच्छासन्नन्ताच्च सन्नभवति । यङन्त-
ण्यन्तात् सन् ; बोभूययिषति इत्यादि । यङन्तसन्नन्ताण्णिच् ; बोभूयिष-
यति इत्यादि । सनन्तण्यन्तसनन्ताण्णिच् ; बुभूषयिषति इत्यादि ।
ण्यन्तसनन्तण्यन्तात् सन् ; बिभावयिषयिषति इत्यादि । यङन्तण्यन्तस-
नन्ताण्णिच् ; बोभूययिषयति इत्यादि । यङन्तसनन्तण्यन्तात् सन् ;
बोभूययिषयिषति इत्यादि । यङन्तण्यन्तसनन्तण्यन्तात् सन् ; बोभूय-
यिषयिषति । इत्यादि सर्वं सम्भवात् समीक्ष्य समुज्ज्वेयम् ॥

॥ इति उपर्युपरिविहितप्रत्ययमालापरिच्छेदः ॥

॥ अथ सुब्धातव उच्यन्ते ॥

पुत्रमात्मन इच्छतीत्येतस्मिन्नर्थे सुप आत्मनः क्यच् (III. 1. 8.)—कर्मणः इच्छायां वेतिवर्तते ; एषितुरेव आत्मसम्बन्धिन इषिकर्मण-
स्सुबन्तात् इच्छायां वा क्यच् प्रत्ययो भवति । इति द्वितीयैकवचनान्ता-
त्पुत्रशब्दात्क्यच् ; ककारस्य लशक्तद्धिते इतीत्संज्ञा ; लोपः ; प्रयोजनं नः
क्ये (I. 4. 15.) इति विशेषणार्थः ; चकारस्सामान्यग्रहणविधितार्थः ।
सनाद्यन्ता धातवः इति धातुसंज्ञायां, सुपोधातु प्रातिपदिकयोः इति सुपो-
लुक् । क्यचि च (VII. 4. 33.)—क्यचि चपरतोऽवर्णान्तस्याङ्गस्य
ईकारादेशो भवति । पुलीय इति स्थिते पूर्वबल्लाडयः ; पुलीयति ।
तथा घटायति, शालीयति मालीयति । सुवग्रहणं किम् ? वाक्यान्माभूत्
महान्तं पुत्रमिच्छतीति । आत्मन इति किम् ? राज्ञः पुत्रमिच्छति
आमात्यः । राजानमात्मन इच्छति इत्यर्थे राजानमित्यस्मात् क्यच् ;
धातुसंज्ञायां सुपो लुक् । नः क्ये (I. 4. 15.)—क्य इति क्यच्
क्यष-क्यङां सामान्येन ग्रहणम् ; नकारान्तशब्दस्वरूपं क्ये परतः
पदसंज्ञं भवति । नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य इति नकारलोपः ; पूर्वला-
सिद्धस्य नलोपस्सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति (VIII. 2. 2.) इति
नियमादीकारादेशो भवति ; राजानमात्मन इच्छति राजीयति । एवमेव
चर्मीयति, वर्मीयति, उक्षीयति । अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौक्यचि
(VII. 1. 51.)—एषामात्मप्रीति विषये क्यचि परतः असुगागमो
भवति । अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छयामिति वक्तव्यम् (वा.) ; अश्वमात्मन
इच्छति अश्वस्यति बडबा, वृषस्यति गौः । अन्यत्त अश्वीयति, वृषी-
यति । क्षीरलवणयोर्लालसायामिति वक्तव्यम् (वा.) ; तृष्णातिरेको

लालसा ; क्षीरमात्मन इच्छति क्षीरस्यति माणवकः, लवणस्यत्युष्टः ।
 अन्यत्र क्षीरीयति, लवणीयति । सर्वप्रातिपदिकानां लालसायामसु-
 ग्वक्तव्यः (वा.) ; इति-दध्यस्यति, मध्वस्यति । अकृत्सार्वधातुकयो
 दीर्घः (VII. 4. 25.)—अकृद्यकारे असार्वधातुक्यकारे च विञ्जति
 परतोऽजन्तस्याङ्गस्य दीर्घो भवति ; कवीयति, पतीयति । तथा सक्थी-
 यति, सखीयति, दन्तीयति, तरुणीयति, ऋजूयति, वधूयति । रीङ्तः
 (VII. 4. 27.)—ऋकारान्तस्याङ्गस्य अकृद्यकारे असार्वधातुक यकारे
 च्चौ च परतः रीङित्ययमादेशो भवति । इति रीङ् ; पिङ्गीयति, माङ्गीयति ।
 वान्तो यि प्रत्यये (VI. 1. 79.)—योऽयमेचः स्थाने वान्तादेशः स
 यकारादौ प्रत्यये परतोऽपि भवति ; गव्यति, नाव्यति, ग्लाव्यति ।
 स्वमावेकवचने (VII. 2. 97.) इति वर्तमाने, प्रत्ययोत्तरपदयोश्च
 ( )—प्रत्यये चोत्तरपदे परतः एकवचनान्तयोः युष्मदस्मदो-
 र्मपर्यन्तस्य त्वम इत्येतावादेशौ भवतः ; त्वद्यति, मद्यति । हलि च इति
 दीर्घः ; गीर्यति, धूर्यति, दीव्यति । क्यचि मान्ताव्ययनिषेधो
 वक्तव्यः (वा. III. 1. 8.) ; किमिच्छति, इदमिच्छति, उच्चैरिच्छति,
 नीचैरिच्छति, इत्यादि । समिधमात्मन इच्छति समिध्यति ; अत्र लुटि
 अतोलोपः इत्यल्लोपः ; यस्य हलः (VI. 4. 49.) इत्यनुवर्तमाने, क्यस्य
 विभाषा (VI. 4. 50.)—हल उत्तरस्य क्यस्य विभाषा लोपो भवति
 आर्धधातुके परतः । अत्र क्यच्-क्यष्-क्यङ् सामान्येनग्रहणम् ; समि-
 धिता, समिध्यिता । काम्यच्च (III. 1. 9.)—कर्मण आत्मनेच्छायां
 सुबन्तात् काम्यच् प्रत्ययो भवति । शेषं समानम् ; पुत्रमात्मन इच्छति
 पुत्रकाम्यति, शालाकाम्यति, त्वत्काम्यति, मत्काम्यति, इत्यादि
 सर्वमुन्नेयम् ।

उपमानादाचारे (III. 1. 10.)—क्यजनुवर्तते न काम्यच् ; उपमानात्कर्मणस्सुबन्तादाचारेऽर्थे क्यच् प्रत्ययो भवति । आचारक्रियायाः प्रत्ययार्थत्वात्तदपेक्षयैवोपमानस्य कर्मता ; पुत्तमिवाचरति पुत्तीयति छात्र-माचार्यः ; तथा राजीयति सेवकः, इत्यादि । अधिकरणाच्चेति वक्तव्यम् (वा.) ; इति—प्रासादीयति कुट्यां, पर्यङ्कीयति मन्त्रके, अश्वीयति वृषे, भुजङ्गीयति रज्जुके, इत्यादि । कर्तुः क्यङ् सलोपश्च (III. 1. 11.)—आचारे इति वर्तते ; उपमानात्कर्तुस्सुबन्तादाचारेऽर्थे क्यङ् प्रत्ययो भवति, सकारस्य च लोपो भवति । अन्वाचयशिष्टः सलोपः ; अन्वाचयार्थेन चकारेण विहितः सलोपः इत्यर्थः ; तदसम्भवेऽपि क्यङ् भवत्येव । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः इति दीर्घः ; सूर्यायते चन्द्रमाः ; चन्द्रायते भानुः, राजायते अमात्यः, दन्तीयते श्वा, कवीयते वैयाकरणः, गुरूयते छात्रः । पुत्तीयते छात्रं कुमारीवाचरति इत्यत्र कुमारीशब्दान् क्यङ् ; क्यङ्मानिनोश्च (VI. 3. 36.)—क्यङि परतो मानिनि च स्त्रियाः भाषितपुंस्कादनूङन्तस्य पुंवद्भावे भवति ; कुमारायते वृद्धा, युवायते जरठा । सलोपविधावपि वा ग्रहणं सम्बध्यते, सा च व्यवस्थित-विभाषा ; ओजायते अप्सरायते, पयस्यते, पयायते ।

ओजसोऽप्सरसो नित्यं पयसस्तुविभाषया ।

सकारस्येध्यते लोपः शब्दशास्त्रविचक्षणैः ॥

सलोपविधौ कर्तुरिति स्थानषष्ठी सम्पद्यते ; तत्र अलोऽन्यस्येति नियमो भवति ; तेन हंसायते इत्यत्र अनन्यस्य सकारस्य लोपो न भवति । आचारेऽवगल्भङ्गीबहोडेभ्यः क्तिच्चा वक्तव्यः (वा.) ; अवगल्भधाष्ट्ये, ळीब अधाष्ट्ये, होङ् अनादरे—एते आत्मनेपदिनः ;

एतेभ्यः पचाद्यच्, ततः क्तिप्, क्यङ् च ; सनादित्वाद्धातुसंज्ञायाम् अव-
गल्भते, अवगल्भायते, क्लीबते, क्लीबायते, विहोडते, विहोडायते ।
इदं प्रयोजनं विकल्पेन किञ्चिधानस्य अवगल्भाञ्चक्रे इत्यादौ प्रत्ययान्त-
त्वात् कास् प्रत्ययादाममन्त इत्याम्प्रत्ययो यथास्यात् इति ; अन्यथा अव-
जगल्भे इत्यादि भवेत् । सर्वप्रातिपदिकेभ्य इत्येके (वा.) ; इति
अश्वति गर्दभः, हंसति काकः, इत्यादि ॥

भृशादिभ्यो भुव्यच्चेर्लोपश्च हलः (III. 1. 12.)—भृश इत्ये-
वमादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः अच्यन्तेभ्यो भुवि भवत्यर्थे क्यङ् प्रत्ययो
भवति, हलन्तानाञ्च लोपो भवति : भृशायते, शीघ्रायते, पण्डितायते,
उन्मनायते, सुमनायते, इत्यादि । लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् (III. 1.
13.)—लोहितादिभ्यो डाजन्तेभ्यश्च भुवि भवत्यर्थे क्यष् प्रत्ययो भवति ।
वा क्यषः (I. 3. 90.)—क्यषन्ताद्धातोर्वा परस्मैपदं भवति ; लोहि-
तायते, लोहितायति, वर्मायते, वर्मायति, इत्यादि । डाजन्तेभ्यः
पटत् शिमत् दमत् इत्येवमादिभ्यः शब्देभ्यः अव्यक्तानुकारणाद्यजवरा-
र्धोदनिताँ डाच् (V. 4. 57.)—अव्यक्तशब्दादनुरणवाचिनः, द्यच्
अवरं हीनं यस्य तत् द्यजवरं द्यजवरम् अर्धं यस्य तत्, तस्मात्
पटादित्येवमादिशब्दात् डाच् प्रत्ययो भवति ; अनिताँ इति शब्दपरत्वे न
भवति । अत्र डाचि बहुलं द्वे भवतः (वा. VIII. 1. 12.) इति द्वि-
र्भावः डाजुत्पत्तेः पूर्वमेव भवति ; डाचि इति विषयसप्तमी । तस्य परमा-
श्लेडितम् (VIII. 1. 2.)—तस्य द्विरुक्तस्य परं आश्लेडितसंज्ञं भवति ।
नित्यमाश्लेडिते डाचि (VI. 1. 100.)—अत्र अतः अन्त्यस्येत्यनुवर्तते ;
डाचपरं यदाश्लेडितं तस्मिन् पूर्वस्याव्यक्तानुकरणस्याच्छब्दस्य योऽन्त्य-

स्तकारः तस्य पूर्वस्य परस्य च आदिवर्णस्य नित्यं पररूपमेकादेशो भवति । इति पूर्वपरयोः पररूपत्वम् ; ततश्चेरिति टिलोपः ; ततः ङान्तत्वात् क्यष् ; धातुसंज्ञायां लडादयः ; वाक्यषः (1. 3. 90.) इति वा परस्मैपदम् ; पटपटायति पटपटायते, शिमिशिमायति शिमिशिमायते, दमदमायति दमदमायते ।

नमो वरिवश्चिन्नङः क्यच् (III. 1. 19.)—नमस् वरिवस् चित्रङ् इत्येतेभ्यः क्यच्प्रत्ययो भवति करणविषये । नमसः पूजायां नमस्यति देवान् ; वरिवः परिचर्यायां वरिवस्यति गुरुन् ; चित्रङ् आश्चर्यं चिह्नीयते—चित्रङो ङकार आत्मनेपदार्थः । कष्टाय क्रमणे (III. 1. 14.)—कष्टं पापम् अनार्जवम् ; क्यङ् अनुवर्तते नक्यष् ; कष्टशब्दाच्चतुर्थीसमर्थात् क्रमणे अनार्जवे क्यङ् प्रत्ययो भवति ; कष्टाय क्रामति कष्टायते—पापं कर्तुमुत्सहते इत्यर्थः । सप्तकक्षकष्टकृच्छ्रगहनेभ्यः कण्वचिकीर्षायामिति वक्तव्यम् (वा.) ; कण्वं पापं, तच्चिकीर्षायां तेभ्यः क्यङ् प्रत्ययो भवति ; सप्तं चिकीर्षते सप्तायते ; कक्षायते, कष्टायते, कृच्छ्रायते, गहनायते । कण्वचिकीर्षायामिति किम् ? अजः कष्टं क्रामति । कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः (III. 1. 15.)—रोमन्थशब्दात् तपश्शब्दाच्च कर्मणो यथाक्रमं वर्तिचरोरर्थयोः क्यङ् प्रत्ययो भवति ; रोमन्थं वर्तयति । रोमन्थायते गौः । हनु चलन इति वक्तव्यम् (वा.) ; इह माभूत् कीटो रोमन्थं वर्तयति । तपसः परस्मैपदञ्च (वा.) ; तपश्चरति तपस्यति तापसः । बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने (III. 1. 16.)—कर्मण इति वर्तते ; बाष्पशब्दादूष्मशब्दाच्च कर्मण उद्वमनेऽर्थे क्यङ् प्रत्ययो भवति ; बाष्पमुद्वमति बाष्पायते, ऊष्माण मुद्वमति ऊष्मायते ।

फेनाच्चेति वक्तव्यम् (वा.) ; फेनमुद्रमति फेनायते । शब्दवैरकलहा-
 भ्रकण्वमेधेभ्यः करणे (III. 1. 17.)—शब्द वैर कलह अभ्र कण्व
 मेध इत्येतेभ्यः करणेऽर्थे क्यङ् प्रत्ययो भवति ; शब्दं करोति
 शब्दायते, वैरायते, कलहायते, अभ्रायते, कण्वायते, मेघायते ।
 सुदिनदुर्दिन नीहारेभ्यश्चेति वक्तव्यम् (वा.) ; इति—सुदिनायते,
 दुर्दिनायते, नीहारायते । सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् (III. 1. 18.)—
 सुख इत्येवमादिभ्यः कर्मभ्यः वेदनायामर्थेऽनुभवे क्यङ् भवति, वेदयितु
 श्चेत् कर्तुः सम्बन्धीनि सुखादीनि भवन्ति ; सुखं वेदयते सुखायते ।
 कर्तृग्रहणङ्किम् ? सुखं वेदयते प्रसाधको देवदत्तस्य । सत्यापपाशरूपवीणा
 तूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् (III. 1. 25.)—
 सत्याप पाश रूप वीणा तूल श्लोक सेना लोम त्वच र्म वर्ण चूर्ण इत्ये-
 तेभ्यश्चुरादिभ्यश्च णिच् प्रत्ययो भवति । अर्थवेदसत्यानामापुग्वक्तव्यः
 (वा.) : सत्यामाचष्टे सत्यापयति ; अर्थापयति, वेदापयति । पाशाद्वि-
 मोचने विपाशयति ; रूपात् दर्शने रूपयति ; वीणामुपगायति उपवीण-
 यति ; तूलेनानुकुण्णाति अनुतूलयति ; श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति ;
 सेनयाभियाति अभिषेणयति ; लोमान्यनुमाष्टि अनुलोमयति ; त्वचं
 गृह्णाति त्वचयति ; अकारान्तस्त्वचशब्दः ; वर्मणा सन्नहति संवर्मयति ;
 वर्णङ्गृह्णाति वर्णयति ; चूर्णैरवध्वंसते अवचूर्णयति । चुरादिभ्यस्त्वार्थे ।
 कण्ड्वादिभ्यो यक् (III. 1. 27.)—कण्ड्वङ् इत्येवमादिभ्यो यक्प्रत्ययो
 भवति । द्विधा कण्ड्वादयः धातवः प्रातिपदिकानि च ; तत्र धात्वधिकारात्
 धातुभ्यः प्रत्ययो विधीयते नप्रातिपदिकेभ्यः ; तथा च गुणप्रतिषेधार्थः
 ककारोऽनुबध्यते ।

धातुप्रकरणाद्धातुः कस्य चासञ्जनादपि ।

आह चायमिमं दीर्घं मन्ये धातुर्विभाषितः ॥

आत्मनेपदश्च ; कण्डूयते कण्डूयति, असूयते, महीयते ; सुख दुःख तत्क्रियायाम् अतो लोपः, सुख्यति इत्यादि । क्यङन्तात् सन् ; द्विर्वचनमेकाचो यथेष्टन्नाम धातूनामिति वक्तव्यम् (वा. VI. 1. 3.) ; इति-पुपुक्षीयिषति पुतिक्षीयिषति पुक्षीयिषति । कण्ड्वादीनां तृतीय एव (वा. VI. 1. 3.) इति कण्डूयिषति, असूयिषति, इत्यादि । क्यजन्ताणिच् ; पुक्षीययति, राजीययति, इत्यादि । सर्व-लकारेषु सविस्तरं समालोच्य विज्ञेयम् ॥

॥ इति सुवधातुपरिच्छेदः ॥

॥ अथ तिङ्बिभक्त्यर्थाः प्रदर्श्यन्ते ॥

अत्र लकाराणामर्थविशेषा उच्यन्ते ।

भूते (III. 2. 84.) इति वर्तमाने, लुङ् (III. 2. 110.)— भूतेऽर्थे वर्तमानाद्धातोर्लुङ्प्रत्ययो भवति ; अकार्षात् । वसतेर्लुङ् राक्षिविशेषे जागरणसन्ततौ वक्तव्यः (वा.) ; रात्रि शेषे जागरणं सम्भवतीति कभवानुषितः ? अहमत्र अवात्सम् । अनद्यतने लङ् (III. 2. 111.)—भूत इत्येव ; अनद्यतन इति बहुव्रीहिनिर्देशः ; अविद्यमाना-द्यतने भूतेऽर्थे वर्तमानाद्धातोर्लुङ्प्रत्ययो भवति ; अकरोत्, अहरत् । बहुव्रीहिनिर्देशः किमर्थः ? अद्य ह्यो वा अभुञ्जमहि इति व्यामिश्रे

मा भूत् । परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दर्शनविषये लङ् वक्तव्यः
 (वा.) ; इति—अरुणत् यवनः साकेतम् । परोक्ष इति किम् ? उदगादय-
 मादित्यः । लोकविज्ञाते इति किम् ? चकार कटं देवदत्तः । प्रयोक्तुर्दर्शन-
 विषये इति किम् ? जघान कंसं किल वासुदेवः । अभिज्ञावचने लृट् (III.
 2. 112.)—अभिज्ञा स्मृतिः ? तद्वचन उपपदे भूतानद्यतने लृट् प्रत्ययो
 भवति । लङोऽपवादः ; अभिजानासि देवदत्त कश्मीरेषु वत्स्यामः ।
 वचनग्रहणं पर्यायार्थम् ; अभिजानासि, स्मरसि, बुध्यसे, चेतयसे इति ।
 न यदि (III. 2. 113.)—यच्छब्दसहिते अभिज्ञावचने उपपदे लृट्
 प्रत्ययो न भवति ; अभिजानासि देवदत्त यत् कश्मीरेषु अवसाम् ।
 वासमात्रमत्र स्मर्यते, नातः परं किञ्चिद्वक्ष्यते । विभाषा साकाङ्क्षे (III.
 2. 114.)—अभिज्ञावचने उपपदे यच्छब्दसहिते केवले च विभाषा
 लृट् प्रत्ययो भवति साकाङ्क्षश्चेत् प्रायोक्ताः लक्ष्यलक्षणयोस्सम्बन्धे प्रयो-
 क्तुराकाङ्क्षा भवति ; अभिजानासि देवदत्त कश्मीरेषु वत्स्यामस्तत्त्वौदनं
 भोक्ष्यामहे ? पक्षे—अभिजानासि देवदत्त कश्मीरेषु अवसामस्तत्त्वौदन-
 मभुञ्जमहि ? यदि खल्वपि अभिजानासि देवदत्त यत् कश्मीरेषु वत्स्यामः
 यत्तत्त्वौदनं भोक्ष्यामहे ? पक्षे—अभिजानासि देवदत्त यत्कश्मीरेष्ववसाम
 यत्तत्त्वौदनमभुञ्जमहि ? वासो लक्षणं भोजनं लक्ष्यम् । परोक्षे लिट् (III.
 2. 115.)—भूतानद्यतन इति वर्तते ; भूतानद्यतनपरोक्षे वर्तमानाद्वातोः
 लिट् प्रत्ययो भवति । ननु च धात्वर्थस्सर्वः परोक्ष एव ; सत्यमेतत् ।
 अस्ति तु लोके तत्रापि प्रत्यक्षाभिमानः ; स यत् नास्ति तत्परोक्षमित्युच्यते ;
 चकार, जहार । उत्तमविषयेऽपि चित्तव्याक्षेपात् परोक्षता सम्भवत्येव ;
 तद्यथा—सुप्तोऽहं किल विललाप । अत्यन्तापह्वये लिङ्वक्तव्यः (वा.) ;
 इति—कलिङ्गेषु स्थितोऽसि ? नाहं कलिङ्गान् जगाम । हशश्वतोर्लङ्

(III. 2. 116.)—भूतानद्यतनपरोक्षे इति वर्तते, तस्य विशेषणमेतत् ; ह शश्वत् इत्येतयोरुपपदयोः भूतानद्यतनपरोक्षविषये लङ् भवति ; चकारालिट् ; इति हाकरोत् चकार वा, शश्वदकरोत् चकार वा । प्रश्ने चासन्नकाले (III. 2. 117.)—पञ्चवर्षाभ्यन्तरमासन्नकालः ; भूतानद्यतनपरोक्षे इति वर्तते, तस्य विशेषणमेतत् ; प्रष्टव्यः प्रश्नः ; आसन्नकाले पृच्छ्यमानेऽर्थे भूतानद्यतनपरोक्षे वर्तमानाद्धातोर्लङ्लिटौ प्रत्ययौ भवतः ; कश्चित् कश्चित् पृच्छति किम् आगच्छत् देवदत्तः किम् आजगाम किम् अयजत् देवदत्तः किम् हयाज देवदत्तः इति । प्रश्ने इति किम् ? देवदत्तो जगाम । आसन्नकाल इति किम् ? भवन्तं पृच्छामि जघान कंसं किल वासुदेवः इति । लट्स्मे (III. 2. 118.)—भूतानद्यतनपरोक्ष इति वर्तते ; स्म—शब्दे उपपदे भूतानद्यतने वर्तमानाद्धातोर्लट् प्रत्ययो भवति । लिटोऽपवादः ; नलेन स्म पुरा अधीयते । अपरोक्षे च (III. 2. 119.)—भूतानद्यतने वर्तमानाद्धातोः स्म—शब्दे उपपदे लट् प्रत्ययो भवति ; एवं स्म पिता ब्रवीति, इति स्म उपाध्यायः कथयति । ननौ पृष्टप्रतिवचने (III. 2. 120.)—अनद्यतने परोक्षे इति निवृत्तम् ; भूतसामान्ये विधिरयम् ; ननु—शब्दे उपपदे प्रश्नपूर्वके प्रतिवचने गम्यमाने भूते लट् प्रत्ययो भवति । लुङोपवादः ; अकार्षाः कटं देवदत्त ? ननु करोमि भोः । पृष्टप्रतिवचनङ्किम् ? नन्वकार्षामाणवकः । नन्वोर्विभाषा (III. 2. 121.)—भूत इत्येव ; न—शब्दे नु—शब्दे चोपपदे पृष्टप्रतिवचने विभाषा लट् प्रत्ययो भवति । अकार्षाः कटं देवदत्त ? न करोमि भो नाकर्षम् ; अहं नु करोमि अहं नु अकर्षम् । पुरि लुङ् चास्मे (III. 2. 122.)—अनद्यतनग्रहणमिह मण्डूकप्लुत्यानुवर्तते ; पुराशब्दे उपपदे स्म—शब्द—वर्जिते भूतानद्यतने विभाषा लुङ् प्रत्ययो भवति, लट् च । ताभ्यां मुक्ते

यथा विषयमन्येऽपि प्रत्यया भवन्ति ; वसन्तीह पुरा छात्राः अवात्सुरिह पुरा वा । पक्षे ऊषुरिह पुरा छात्राः अवसन्निह पुरा वा । अस्म इति किम् ? नलेन स्म पुराधीयते । वर्तमाने लट् (III. 2. 123.)—प्रारब्धा-परिसमाप्तश्च वर्तमानः ; तस्मिन्वर्तमानेऽर्थे धातोर्लट्प्रत्ययो भवति ; पठति, नयति । यावत्पुरानिपातयोर्लट् (III. 3. 4.)—भविष्यतीत्येव ; यावत् पुरा इत्येतयोः निपातयोरुपपदयोः भविष्यति काले धातोर्लट्प्रत्ययो भवति ; यावद्भुङ्क्ते, पुरा भुङ्क्ते । निपातयोरिति किम् ? यावद्दास्यति तावद्भुङ्क्ते । पुराभुङ्क्ते । करणभूतया पुरा व्रजिष्यति ; नात्र पुरा—शब्दो भवति किन्तु तृतीयान्तः । विभाषा कदा कदाः (III. 3. 5.)—कदा कर्हि इत्येतयोरुपपदयोः भविष्यति काले विभाषा लट्प्रत्ययो भवति ; कदा भुङ्क्ते, कदा भोक्ष्यते, कदा भोक्ता, कर्हि भुङ्क्ते, कर्हि भोक्ष्यते, कर्हि भोक्ता । किंवृत्ते लिप्सायाम् (III. 3. 6.)—विभाषेति वर्तते ; किमो वृत्तं किंवृत्तम् ; वृत्तग्रहणेन तद्विभक्त्यन्तं प्रतीयात् ; डतर डतमौ चेति परिसंङ्ख्यानं स्मर्यते ; किंवृत्ते चोपपदे लिप्सायां गम्यमानायां भविष्यति काले विभाषा लट्प्रत्ययो भवति । लिप्सा लब्धुमिच्छा प्रार्थना अभिलाषः ; कं भवन्तो भोजयन्ति ? कं भवन्तो भोजयिष्यन्ति ? कं भवन्तो भोजयितारः ?—इति लब्धुकामः पृच्छति । कतरः कतमो वा भिक्षां ददाति दास्यति दाता वा । लिप्सायामिति किम् ? कः पाटलिपुत्रं गमिष्यति ? लिप्स्यमानसिद्धौ च (III. 3. 7.)—विभाषेत्यपि ; लिप्स्यमानात् सिद्धिः लिप्स्यमानसिद्धिः ; एतस्यां गम्यमानायां भविष्यति काले विभाषा लट् प्रत्ययो भवति । अकिंवृत्तार्थोऽयमारम्भः ; यो भक्तं ददाति स स्वर्गं गच्छति, योऽधिकं भक्तं दास्यति स स्वर्गं गमिष्यति ; यो भक्तं दाता स स्वर्गं गन्ता । अत्र लिप्स्यमानात् भक्तात् स्वर्गसिद्धिमाचक्षाणो

दातारं प्रोत्साहयति । लोडर्थलक्षणे च (III. 3. 8.)—लोडर्थः प्रैषादिः लक्ष्यते तेन धात्वर्थेन सलोडर्थलक्षणे धात्वर्थः तस्मिन्वर्तमानाद्दातोर्भविष्यति काले विभाषा लट् प्रत्ययो भवति ; उपाध्यायश्चेत् आगच्छति आगमिष्यति आगन्ता वा, अथ त्वं व्याकरणम् अधीष्व । अत्र उपाध्यायागमनम् अध्ययनप्रैषस्य लक्षणम् । लिङ् चोर्ध्व-मौहूर्तिके (III. 3. 9.)—भविष्यति विभाषा लोडर्थ लक्षणे इति सर्वमनुवर्तते ; ऊर्ध्वमौहूर्तिके भविष्यति काले लोडर्थलक्षणे धात्वर्थे वर्तमानाद्दातोः लिङ् प्रत्ययो भवति ; चकाराळट् । ऊर्ध्वमुहूर्तात् उपार मुहूर्तस्य उपाध्यायश्चेत् आगच्छेत् आगच्छति आगमिष्यति आगन्ता वा अथ त्वं वेदम् अधीष्व । वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा (III. 3. 131.)—समीपमेव सामीप्यम् ; वर्तमानसमीपं भूते भविष्यति च वर्तमानात् धातोर्वर्तमानवत्प्रत्यया भवन्ति । वर्तमाने लट् (III. 2. 123.)—इत्यारभ्य यावत् उणादयो बहुलम् (III. 3. 1.)—इति वर्तमाने प्रत्यया उक्ताः ; ते भूतभविष्यतोर्विधीयन्ते । कदा देवदत्त आगतोऽसि ? अयमागच्छामि—आगच्छन्तमेव मां विद्धि, इत्यर्थः ; अयमागमम्, एषोऽस्म्यागतः । कदा देवदत्त गमिष्यसि ? एषगच्छामि—गच्छन्तमेव विद्धि ; एष गमिष्यामि, एष गन्तास्मि । आशंसायां भूतवच्च (III. 3. 132.)—वेत्येव ; आशंसनमाशंसा अप्राप्तस्य प्रियार्थस्य प्राप्तुमिच्छा ; तस्याश्च भविष्यत्कालो विषयः ; तत्र भविष्यति काले आशंसायां गम्यमानायां धातोर्वा भूतवत्प्रत्यया भवन्ति, चकाराद्वर्तमानवच्च ; उपाध्यायश्चेत् आगमत् आगतः आगच्छति आगमिष्यति, एते व्याकरणम् अध्य-गीष्महि अधीतवन्तः अधीमहे अध्येष्यामहे । सामान्यातिदेशे विशेषा-नतिदेशाल्लङ् लिटौ न । आशंसायामिति किम् ? आगमिष्यति । क्षिप्र-

वचने लृट् (III. 3. 133.)—आशंसायामिति एव ; क्षिप्रवचने उपपदे आशंसायां गम्यमानायां लृट् प्रत्ययो भवति । भूतवच्चेत्यस्यायमपवादः ; उपाध्यायश्चेत् क्षिप्रमागमिष्यति क्षिप्रं व्याकरणम् अध्येष्यामहे । वचन-ग्रहणं पर्यायार्थम् ; शीघ्रमाशुत्वरितमध्येष्यामहे । नतिवक्तव्ये लृङ्ग्रहणं लुटोऽपि विषये यथा स्यात् ; श्वः क्षिप्रमध्येष्यामहे । आशंसावचने लिङ् (III. 3. 134.)—आशंसा येन उच्यते तदाशंसावचनम् ; तस्मिन्नुपपदे लिङ् प्रत्ययो भवति ; भूतवच्चेत्यस्यायमपवादः ; उपाध्यायश्चेदागच्छेत् आशंसे युक्तः अधीयीय, अवकल्पये अधीयीय, आशंसे क्षिप्रम् अधीयीय । नानद्यतनवत् क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः (III. 3. 135.)—भूतानद्यतने भविष्यदनद्यतने च लङ्लुटौ प्रत्ययौ विहितौ, तयोः प्रतिषेधः क्रियते ; अनद्यतनवत्प्रत्ययविधिर्न भवति क्रियाप्रबन्धे सामीप्ये च गम्यमाने । क्रियाणां प्रबन्धः सातत्येनानुष्ठानम् ; कालानां सामीप्यं तुल्यजातीयेनाव्यवधानम् : यावज्जीवं पुत्रः अध्यापिपत् अध्यापयिष्यति ; सामीप्ये खल्वपि—येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता एतस्यामुपाध्यायः अग्नान् आधित, येयमामावास्यागामिनी तस्यामुपाध्यायः अग्नान् आधास्यते । द्वौ प्रतिषेधौ यथा प्राप्तस्याभ्यनुज्ञापनाय । भविष्यतिमर्यादावचनेऽवरस्मिन् (III. 3. 136.)—नानद्यतनवदिति वर्तमाने अक्रिया प्रबन्धार्थमसामीप्यार्थं वचनं ; भविष्यति काले मर्यादावचने सत्यवरस्मिन् प्रविभागे अनद्यतनवत्प्रत्ययविधिर्न भवति ; योऽयमध्वागन्तव्यः आपाटलिपुत्रात् तस्य यदवरं कौशाम्ब्याः तत्र द्विरोदनं भोक्ष्यामहे, तत्र सक्तून् पास्यामः । भविष्यतीति किम् ? योयमध्वा गत आपाठलीपुत्रात्तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्र युक्ता अध्यैमहि, तत्र द्विरोदनम् अभुञ्जमहि, तत्र सक्तून् अपिबाम । मर्यादावचने किम् ? योऽयमध्वा निरवधिको

गन्तव्यः तस्य यदवरं कौशाम्ब्याः तत्र द्विरोदनं भोक्तास्महे, तत्र सक्तून् पातास्मः । अवरस्मिन्निति किम् ? योऽयमध्वागन्तव्यः आपाटलि-
पुत्रात्तस्य यत् परं कौशाम्ब्याः तत्र द्विरोदनं भोक्तास्महे, तत्र सक्तून् पातास्मः ॥

॥ इति तिङ्बुविभक्त्यर्थाः ॥

॥ अथ कृदन्ताः प्रदर्श्यन्ते ॥

धातोः (III. 1. 91.)—धातोरित्यधिकारोयं वेदितव्यः ; यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामः आतृतीयाभ्यायपरिसमाप्तेः धातोरित्येव तद्वेदितव्यम् ।
कृदतिङ् (III. 1. 93.)—अस्मिन् धात्वधिकारे यस्तिङ्बुवर्जितः प्रत्ययः स कृत्संज्ञो भवति । वासरूपोऽस्त्रियाम् (III. 1. 94.)—
अस्मिन् धात्वधिकारे असमानरूपोपवादप्रत्ययो वा बाधको भवति स्त्र्यधि-
कारविहितप्रत्ययं वर्जयित्वा । अथशतृप्रभृतय उच्यन्ते । भू सत्तायामिति
धातोः वर्तमाने लट् इति लटि, लट्शतृशानच्चावप्रथमासमानाधिकरणे
(III. 2. 124.)—लटः स्थाने शतृशानच्चावादेशौ भवतः, अप्रथमान्तेन
चेत्तस्य सामानाधिकरण्यम् ; पचन्तं देवदत्तं पश्य, पचमानं देवदत्तं पश्य ।
अप्रथमासमानाधिकरणे इति किम् ? देवदत्तः पचति । लङिति वर्तमाने
पुनर्लङ्ग्रहणं क्वचित्प्रथमासमानाधिकरणेऽपि भवति शतृशानजर्थम् ।
प्रथमा समानाधिकरणे लट्स्थाने तिबादयः आदेशा भवन्ति ; पक्षेशतृशान-
च्चावादेशौ भवतः । अप्रथमासमानाधिकरणे शतृशानच्चावेव भवतः ;

सन् ब्राह्मणः; अस्ति ब्राह्मणः; विद्यते ब्राह्मणः, विद्यमानो ब्राह्मणः ।
 माह्व्याक्रोशे (वा.)—इति मा पचन्, मा पचमानः । इदानीं शतादौ
 कृते, कर्तरिशप इति शपि, सार्वधातुकार्धधातुकयोः इति गुणः; अवादेशः;
 अतोऽगुणे इति पररूपत्वम् । भवत् इति जाते, कृदन्तत्वेन प्रातिपदिकसं-
 ज्ञायां स्वादयो भवन्तीति सर्वत्र स्वादीनामर्थः त्रिषुलिङ्गेषु प्रागेव सुबन्ते
 चकारान्तोत्तरं प्रदर्शितः । अपि च कृदन्ताः प्रायेण वाच्यलिङ्गाः ।
 हल्ङ्यादि संयोगान्तलोपौ; भवन्, भवन्तौ, भवन्तः । स्त्रियां तु उगितश्च
 इति ङीप्; शप्श्यनोर्नित्यम् इति नुमागमः; भवन्ती, भवन्त्यौ, भवन्त्यः ।
 नपुंसके स्वमोर्नपुंसकात् इति स्वमोर्लुक्; भवत्, भवती, भवन्ति ।
 आत्मनेपदे शानचि शबादिकं पूर्ववत् । आने मुक् (VII. 2. 82.)—
 अकारान्तस्याङ्गस्य मुगागमो भवति आने परतः; एधमानः पुमान्,
 एधमाना स्त्री, एधमानं कुलम्, इत्यादि । तथा-पचन्, पचन्ती, पचत्
 पचमानः, पचमाना, पचमानम्—इत्यादीनि भवन्ति । अदादीनान्तु स्त्रियां
 ङीप् नित्यत्वादन्तरङ्गत्वान्नुमः पूर्वं शपो लुक्; अदती । अनकारान्तत्वात्
 अदादीनामात्मनेपदे न मुगागमः; शयानः, शयाना, शयानम्; ब्रुवन्,
 ब्रुवती ब्रुवत्; ब्रुवाणः, ब्रुवाणा, ब्रुवाणम् । ईदासः (VII. 2. 83.)
 —आस उपवेशने इत्यस्माद्धातोरुत्तरस्य आनस्य ईकारादेशो भवति ।
 आदेः परस्य इति परादेराकारस्य ईकारः; आसीनः, आसीना, आसीनम् ।
 या-धातोः शत्वन्तात् ङीप् आच्छीनद्योर्नुम् इति वा नुम्; यान्ती, याती ।
 एवमेव भाती, भान्ती, इत्यादि; जक्षितेः, जक्षित्यादयष्पट् (VI. 1. 6.)
 इत्यभ्यस्तसंज्ञायां शत्वन्तान्नुमि प्राप्ते, नाभ्यास्ताच्छतुः (VII. 1. 78.)
 —अभ्यस्तादङ्गादुत्तरस्य शतुर्नुमागमो न भवति; जक्षत्, जक्षती,
 जक्षत् । जुहोत्यादीनां शत्वन्तानाम् उभे अभ्यस्तम् (VI. 1. 5.)

इत्यभ्यस्तत्वे—जुह्वत्, जुह्वती, जुह्वत् । वा नपुंसकस्य (VII. 1. 79.)—अभ्यस्तादङ्गादुत्तरो यश्शता तदन्तस्य नपुंसकलिङ्गस्याङ्गस्य नुमागमो वा भवति सर्वनामस्थाने परतः; जुह्वन्ति, जुह्वति । एवमेव—उज्झिह्वानः, उज्झिह्वाना, उज्झिह्वानम्; दधत्, दधती, दधत्; दधानः, दधाना, दधानम्—इत्यादि । दीव्यन्, दीव्यन्ती, दीव्यत् । शो—धातोः ओतः इयनि (VII. 3. 71.)—ओकारान्तस्य धातोर्लोपो भवति । अलोन्त्यस्य इत्योकारलोपः; इयन्, इयन्ती, इयत् । प्रसूयमानः, प्रसूयमाना, प्रसूयमानम् । नह्यन्, नह्यन्ती, नह्यत्; नह्यमानः इत्यादि । शमामष्टानां दीर्घः इयनि (VII. 3. 74.)—शमादीनामुपधाया दीर्घः इयनि परतः ।

शमिस्तमिर्दमिश्रैव श्रमिर्भ्रमिःशमिस्तथा ।

क्लमिर्माद्यतिरेवैतं स्मृताःशम्यादयोऽष्टधा ॥

शाम्यन्, शाम्यन्ती, शाम्यत्; इत्यादि । श्रिवुक्कम्वाचमां शिति (VII. 3. 75.) इति दीर्घः; सुब्धातुष्टिष्वक्कतीनां प्रातिषेधो वक्तव्यः (वा. VI. 1. 64.)—इति सत्वाभावः; ष्टीव्यन्, ष्टीव्यन्ती, ष्टीव्यत्; इत्यादि । आचामन्, आचामन्ती, आचामन्; इत्यादि । क्रमः परस्मैपदेषु (VII. 3. 76.) इति दीर्घः; क्रामन्, क्रामन्ती, क्रामत्; इत्यादि । इषुगमियमांछः (VII. 3. 77.) इति छत्वम्; इच्छन्, इच्छन्ती, इच्छत्; गच्छन्, गच्छन्ती, गच्छत्; यच्छन्, यच्छन्ती, यच्छत् । पाघ्राध्मास्थान्नादाणदृश्यतिर्तिसृशदसदां पिबजिघ्रधमतिप्रमनयच्छपश्यर्चध्वा-शीयसीदाः (VII. 3. 78.) इति पादीनां पिवादयः; पिबन्, जिघ्रन्, धमन्, तिष्ठन्, मनन्, यच्छन्, पश्यन्, ऋच्छन्, धावन्,

शीयमानः, सीदन्, इत्यादि । ज्ञाजनेर्जा (VII. 3. 79.) इति जादेशः; जनीप्रादुर्भावे-जायमानः; ज्ञा-जानन्; इत्यादि । सुन्वन्, सुन्वती, सुन्वत्; अशनुवानः; चिन्वन् चिन्वानः । तुदन्, तुदन्ती, तुदती, तुदत्; म्रियमाणः; मुञ्चन्, मुञ्चन्ती, मुञ्चती, मुञ्चत्; मुञ्चमानः । रुन्धन्, रुन्धती, रुन्धत्; भुञ्जानः, भुञ्जन्; युञ्जानः युञ्जन् । तन्वन्, तन्वती, तन्वत्; मन्वानः । क्रीणन्, क्रीणती, क्रीणत्; गृह्णन्, गृह्णानः । प्वादीनां ह्रस्वः (VII. 3. 80.) इति ह्रस्वः; पुनन्, पुनती, पुनत् । एवं लुनन्, स्तृणन्, इत्यादि । आत्मनेपदे-पुनाना, लुनाना, स्तृणाना, इत्यादि । चोरयन्, चोरयती, चोरयन्ती, चोरयत् । भावे-भूयमानं देवदत्तेन; पृथमानं वर्धमानं युवाभ्याम् इत्यादि । भावे सर्वत्र नपुंसकैकवचनान्त मेव । कर्मणि-अभिभूयमानः सूर्यः पयोमुचा, ज्योत्स्नया पच्यमाना, इत्यादि । सनि-बुभूषन्; बुभूषन्ती; बुभूषत्; एदिधिषमाणः । यङि-बोभूयमानः, पापच्यमानः, इत्यादि । यङ्लुकि-बोभुवन्, बोभुवती; बोभुवत्; इत्यादि । णिचि-भावयन्; भावयन्ती; भावयत्; इत्यादि ।

सम्बोधनेच (III. 2. 125.)—प्रथमासमानाधिकरणार्थोयमारम्भः; सम्बोधनेच विषयेलटश्शतृशानचावादेशौ भवतः; हेपचन्, हेपचमान । लक्षणहेत्वोः क्रियायाः (III. 2. 126.)—लक्ष्यते चिह्नयते येनेति तत् लक्षणम्; जनको हेतुः; धात्वर्थविशेषणं चैतत्; लक्षणे हेतौ च वर्तमानाद्धातोः परस्य लटश्शतृशानचावादेशौ भवतः; तौ चेल्लक्षणहेतूक्रियाविषयौ भवतः । लक्षणे-श्यानाः भुञ्जते यवनाः, तिष्ठन्तोऽनुशासति गणकाः । हेतौ-अर्जयन् जीवति, अधीयानो वसति । लक्षण हेत्वोरिति किम्? पचन्ति, पठन्ति । क्रियाया इति किम्? द्रव्यगुणयोर्माभूत्; यः कम्पते सोश्वत्थः, यदुत्लब्धे तल्लघु । तौसत्(III.

2. 127.)—तौ शतृ शानचौ सत्संज्ञौ भवतः । तौ—ग्रहणमुपाध्य सङ्ग्रहार्थम् ; शतृशानज्मात्रस्य संज्ञा भवति ; अत एव पूरणगुणेत्यादिना (II. 2. 11.) समासाभावः ; ब्राह्मणस्य कुर्वन्, कुर्वाणः, इत्यादि । पूर्यजोश्शानन् (III. 2. 128.)—पूडो यजेश्व धातोः शानन् प्रत्ययो भवति ; पवमानः, यजमानः । प्रत्ययाश्शानन्नादयो न यदि लादेशाः, कथं सोमं पवमानो नडमाघ्नान इति षष्ठीप्रतिषेधः ? तृन्निति प्रत्याहार निर्देशात् । कसन्निविष्टानां प्रत्याहारः ? लटश्शतृशानचावित्यतः प्रभृति आ तृनो नकारात् । ताच्छील्य वयोवचनशक्तिषु चानश् (III. 2. 129.)—ताच्छील्यं तत् स्वभावता ; वयश्शरीरावस्था यौवनादिः ; शक्तिस्सामर्थ्यम् ; ताच्छील्यदिषु गम्यमानेषु धातोश्चानश् प्रत्ययो भवति । ताच्छील्ये तावत्—कतीह मण्डयमानाः ? वयसि—कतीह शिखण्डं वहमानाः ? शक्तौ—कतीह निघ्नानाः, कतीह पचमानाः ? इङ्धायाश्शान्त-कृच्छ्रिणि (III. 2. 130.)—इङो धारयतेश्च शतृप्रत्ययो भवति अकृच्छ्रिणिकर्तरि ; अकृच्छ्रः सुखसाध्यो यस्य कर्तुर्धात्वर्थः सोऽकृच्छ्रा ; अधीयन् पारायणम्, धारयन्नुपनिषदम् । अकृच्छ्रिणीति किम् ? कृच्छ्रेणाधीते । द्विषोऽमिह्ने (III. 2. 131.)—अमित्रे कर्तरि द्विषेर्धातोः शतृप्रत्ययो भवति ; द्विषन् इत्यादि । अमित्र इति किम् ? द्वेष्टि पतिं भार्या । लृटस्सद्वा (III. 3. 14.)—लृटस्सत्संज्ञौ शतृशानचावादेशौ वा भवतः । पूर्ववदिडादि ; भविष्यन्, भविष्यन्ती, भविष्यन् । लिटः कानज्वा (III. 2. 106) इति वर्तमाने, कसुश्च (III. 2. 107.)—लिटः कसुरादेशो भवति । आर्धधातुकस्येड्वलादेः (VII. 2. 35.)—इति इटि प्राप्ते, श्र्युकः किति (VII. 2. 11.) इति निषेधः । वस्वे-काजाद्धसां (VII. 2. 67.)—कृतद्विर्वचनानामेकाचां धातूनामाकारान्ता-

नाञ्च घसेश्च वसोरिडागमो भवति । धात्वभ्यासयोरैकादेशे कृते एत्वा-
भ्यासलोपयोश्च कृतयोर्धातवः कृतद्विर्वचना एकाचो भवन्ति । सिद्धे सत्या-
रम्भो नियमायेति नियमात् अन्येषां क्वादिनियमसिद्धेतामपि इडभावः ;
द्विर्वचनादि पूर्ववदेव : बभूवान्, एधाञ्चकृवान्, पेचिवान् । विभाषा
गम-हन-विद-विशाम् (VII. 2. 68.)—गम् हन् विद् विश इत्ये-
तेषां धातूनां वसोर्विभाषा इडागमो भवति । गमहनेत्यादिना उपधालोपः ;
जग्मिवान् । पक्षे मो नो धातोः (VIII. 2. 64.)—इति वर्तमाने,
म्बोश्च (VIII. 2. 65.)—मकारवकारयोश्च परतः मकारान्तस्य धातोः
नकारादेशः : जगन्वान् । हन हिंसागत्योः ; अभ्यासाच्च इति कुत्वम् ;
जग्मिवान्, जघन्वान् । विदल्ल लाभे : विविद्वान् विविदिवान् । विश
प्रवेशने ; विविशिवान्, विविश्वान् । दृशे श्रेति वक्तव्यम् (वा.
VII. 2. 68.)—इति ददृशिवान्, ददृश्वान् । दाश्वान् साह्वान्
मीदृवांश्च (VI. 1. 12.)—दाश्वान् साह्वान् मीदृवान् इति एते शब्दाः
छन्दसि भाषायाञ्चाविशेषेण निपात्यन्ते । भाषायां सदवसश्चुवः (III.
2. 108.)—सद् वस् शु इति एभ्यः परस्य लिटो भाषायां वा कसुरा-
देशो भवति । आदेशविधानादेव लिङपि तद्विषये अनुमीयते : उपसेदि-
वान् कौत्सः पाणिनिम् । तेन मुक्ते यथाप्राप्तं प्रत्यया भवन्ति : उपासदत्
उपासीदत्, उपससाद । अनूषिवान् कौत्सः पाणिनिम् ; पक्षे—अन्व-
वात्सीत्, अन्ववसत्, अनूवास । उपशुश्रुवान् कौत्सः पाणिनिम् ; पक्षे
—उपाश्रौर्षात्, उपाश्रृणोत्, उपशुश्राव । लुङ्लङ्लिट् विषयेऽपि परस्ता-
दनुवृत्तेः कसुर्भवति । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च (III. 2. 109.)—
एते शब्दा निपात्यन्ते । नचात्रोपसर्गस्तन्त्रम् : तेनोपसर्गान्तरपूर्वात्
निरुपसर्गादपि भवत्येव : समीयिवान्, ईयिवान् । वावचनानुवृत्तेश्च पूर्व-

वल्लभादयः ; उपागात्, उपैत्, उपेयाय । एवमेव—नाशीत्, नाश्नात्, नाश ; अन्ववोचत्, अन्वब्रवीत्, अनूवाच ॥

॥ इति शत्रादिप्रकरणम् ॥

॥ अथ कृत्यप्रकरणम् ॥

कृत्याः प्राङ्णुलः (III. 1. 95.)—णुल् तृचां (III. 1. 133.) इति वक्ष्यति ; प्रागेतस्माणुल्संशब्दनाद्यानित ऊर्ध्वमनुकमिष्यामः ते कृत्यसंज्ञा वेदितव्याः । लः कर्मणिच भावे चाकर्मकेभ्यः (III. 4. 69.) इत्यनुवर्तमाने, तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः (III. 4. 70.)—तयोर्भावकर्मणोरेव कृत्यसंज्ञकाः प्रत्ययाः क्तश्च खलर्थाश्च भवन्ति ; एवकारः कर्तुरपकर्षणार्थः । वासरूपोऽस्त्रियाम् (III. 1. 94.)—अस्मिन् धात्वाधिकारे असमानरूपापवादप्रत्ययः वा बाधको भवति स्यधिकार-विहितप्रत्ययं वर्जयित्वा । कृत्यल्युटो बहुलम् (III. 3. 113.)—कृत्यसंज्ञाः प्रत्यया ल्युटश्च बहुलमर्थेषु भवन्ति । यत्र विहितास्ततोऽन्य-त्रापि कारकान्तरे प्रत्यया भवन्ति इत्यर्थः । तव्यत्तव्यानीयरः (III. 1. 96.)—धातोरिति वर्तते ; धातोः तव्यत् तव्य अनीयर इत्येते प्रत्यया भवन्ति । तकाररेफौस्वरार्थौ । पूर्ववत् कृदन्तत्वात् प्रातिपदिक-संज्ञायां सुबादयः । कर्मणि-कर्तव्यम् ; करणे-ज्ञानीयं चूर्णम् ; सम्प्रदाने—दानीयो ब्राह्मणः । अर्हे कृत्यतृचश्च (III. 3. 169.)—अर्हतीत्यर्हः तद्योग्यः ; अर्हे कर्तरिगम्यमाने वाच्ये वा धातोः कृत्यतृचः प्रत्यया भवन्ति । पूर्ववत्कृदन्तत्वात् प्रातिपदिकसंज्ञायां सुबादयः । भावे कृत्या नपुंसके भवन्ति—भवितव्यम् भवनीयम् पुंसा प्राज्ञेन, पृथितव्यम् पृथ-

नीयम् शुभवद्भिः । कर्मणि-कर्तव्यः करणीयो वा कटो भवता, भर्तव्या
 भरणीया वा भूः । वसेस्तव्यत् कर्तरि णिष् (वा. III. 1. 96.) इति
 वसतेः कर्तरि तव्यत्; वास्तव्यो जनः । केलिमर उपसङ्ख्यानम् (वा.);
 कर्मकर्तरि चायमिष्यते-पच्यन्ते स्वयमेव पचेलिमा माषाः, स्वयमेव
 भिद्यन्ते भिदेलिमा भूमयः, स्वयमेव छिद्यन्ते छिदेलिमानि काष्ठानि ।
 अचो यत् (III. 1. 97.)—अजन्ताद्धातोर्यद्भवति । तकारो यतो
 नावः (VI. 1. 213.) इति विशेषणार्थः । तव्यादीनामपवादः; चेयम्,
 जेयम् । ईषति (VI. 4. 65.)—आदन्तस्याङ्गस्य ईदादेशो भवति
 यत्प्रत्यये परतः । गुणः; देयम्, विधेयम्, हेयम् । वासरूपविधानात्
 पक्षे तव्यदादयोऽपि; चेतव्यम्, जेतव्यम्, दातव्यम्, हातव्यम् ।
 धातोस्ताञ्चिमित्तस्यैव (VI. 1. 80.)—धातोर्य एच् तस्य तन्निमित्त-
 स्यैव यादिप्रत्ययनिमित्तस्य यकारादौ प्रत्यये परतः वान्तादेशो भवति;
 हव्यम्, श्रव्यम्, इत्यादि । तन्निमित्तस्येति किम् ? ओयते । ऋहृलो-
 ण्यत् (III. 1. 124.)—पञ्चम्यर्थे षष्ठी; ऋवर्णान्तात् धातोर्हलन्ताच्च
 ण्यत्प्रत्ययो भवति । वृद्धिः; हार्यम्, विस्तार्यम्, निगार्यम्, प्राह्यम्,
 काम्यम्, प्रवाद्यम् । चजोः कु षिण्यतोः (VII. 3. 52.)—
 चकारजकारयोः कवर्गादेशो भवति षिति ष्यति च प्रत्यये परतः;
 पाक्यम्, वाक्यम्, योग्यम् । न क्रादेः (VII. 3. 59.) कवर्गादेर्धा-
 तोश्चनयोः कुरादेशो न भवति णिति परतः कूज्यम्, खज्यम्,
 गज्यम् । अजिब्रज्योश्च (VII. 3. 60.)—अजि ब्रजि इत्येतयोः
 कुरादेशो न भवति; परिब्राज्यः । अजेर्वीभावस्य विधानात् ष्यति
 नास्त्युदाहरणम् । ण्य आवश्यके (VII. 3. 65.)—आवश्यकेऽर्थे
 ण्ये परतः कुरादेशो न भवति । अवश्यं भावः आवश्यकः;

लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तु काममनसोरपि ।

समो वा हितततयोर्मासस्य पचि युद्धघ्नोः ॥

अवश्यशब्दस्य मकारस्य लोपो भवति ; अवश्यवाच्यम्, अवश्य-
रेच्यम् । यज-याच-रुच-प्रर-चर्चश्च (VII. 3. 66.)—यज
याच रुच प्रवच ऋच इत्येतेषां धातूनां ण्ये परतः कुर्नभवति ; याज्यम्,
याच्यम्, रोच्यम्, प्रवाच्यम्, अर्च्यम् । वचोऽशब्दसंज्ञायाम् (VII.
3. 67.)—वचः अशब्दसंज्ञायां ण्ये परतः कुत्वं न भवति ; वाच्यम्
आह । अशब्दसंज्ञायामिति किम् ? अवधुषितं वाक्यम् आह । प्रयोज्य-
नियोज्यौ शक्त्यर्थे (VII. 3. 68.)—प्रयोज्य-नियोज्य-शब्दौ
शक्त्यर्थे निपात्येते ; शक्यः प्रयोक्तुं प्रयोज्यः, शक्यः नियोक्तुं
नियोज्यः । भोज्यं भक्ष्ये (VII. 3. 69.)—भक्ष्ये अभिधेये भोज्य-
मिति निपात्येते ; भोज्यः ओदनः, भोज्या यवागूः । इहभक्ष्यमभ्यवहार्य-
मात्मम् । भक्ष्य इति किम् ? भोग्यः कम्बलः । ओरावश्यके (III. 1. 125.)
—उवर्णाद्धातोर्ण्यत्प्रत्ययो भवति आवश्यकेऽर्थे ; अवश्यभाव्यम्, अवश्य-
लाव्यम्, अवश्यपाव्यः । पोरदुपधात् (III. 1. 98.)—पवर्णान्ताद्धातो-
रदुपधाद्यत्प्रत्ययो भवति ; ण्यतोऽपवादः ; जप्यम्, शप्यम्, लभ्यम्,
आरभ्यम् इत्यादि । शकिसहोश्च (III. 1. 99.)—शकलृ षह इत्येत-
योर्धात्वोर्यत्प्रत्ययो भवति ; शक्यम्, सद्यम् । गदमदचरयमश्चानुप-
सर्गे (III. 1. 100.)—एतेभ्यः उपसर्गाभावे यत्प्रत्ययो भवति, गद्यम्,
मद्यम्, चर्यम्, यम्यम् । यमेः पूर्वेण (III. 1. 98.) सिद्धे अनुपस-
र्गनियमार्थं वचनम् । चरेराडिचागुरौ (वा. III. 1. 100.) ; आचार्यः
देशः । अगुराविति किम् ? आचार्य उपनेता । अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणित-

व्यानिरोधेषु (III. 1. 101.)—अवद्य पण्य वर्य इत्येते शब्दाः गर्ह्य-
पणितव्यानिरोधेष्वर्थेषु यथासङ्ख्यं निपात्यन्ते । अवद्यमिति निपात्यते गर्ह्यं
चेत्तद्भवति ; अवद्यं पापम् । अनुद्यम् अन्यत् पण्यम् इति निपात्यते पणितव्यं
व्यवहर्तव्यं चेत्तत् भवति ; पण्यः कम्बलः । पाण्यम् अन्यत् । वर्या
इति स्त्रियाञ्जिपात्यते अनिरोधश्चेत्तद्भवति ; अनिरोधोऽप्रतिबन्धः ; शतेन
वर्या । वृत्त्या अन्या । स्त्रीलिङ्गनिर्देशः किमर्थः ? वार्याः ऋत्विजः ।
वह्यं करणम् (III. 1. 102.)—वहेः करणे कारके यत्प्रत्ययो
निपात्यते ; वहत्यनेनेति वह्यं शकटम् । करणमिति किम् ? वाह्यमन्यत् ।
अर्थः स्वामिवैश्ययोः (III. 1. 103.)—ऋ गतौ ; अस्मात् प्यति प्रत्यये
प्राप्ते स्वामिवैश्ययोर्यत्प्रत्ययोनिपात्यते ; अर्थः स्वामी, अर्थः वैश्यः ।
स्वामिवैश्ययोरिति किम् ? आर्ये ब्राह्मणः । उपसर्गा काल्या प्रजने (III.
1. 104.)—उपसर्गेति निपात्यते काल्या चेत् प्रजने भवति ; उपपूर्वात्
सर्तेर्यत् प्रत्ययो भवति । प्राप्तकाला काल्या, प्रजनम् प्रथमगर्भग्रहणम् ;
गर्भग्रहणे प्राप्तकाला उपसर्गा गौः । काल्या प्रजन इति किम् ? उपसर्गा
शरदि मधुरा । अजर्यं सङ्गतम् (III. 1. 105.)—अजर्यमिति
निपात्यते सङ्गतं चेद्भवति ; जीर्यतेर्धातोर्नञ्पूर्वात् सङ्गते सङ्गमने कर्तरि
यत्प्रत्ययो भवतीति निपात्यते ; न जीर्यतीति अजर्यम् । सङ्गतमिति किम् ?
अजरिता कम्बलः । वदस्सुपि क्यप् च (III. 1. 106.)—वदेर्धातोः
सुप्युपपदे अनुपसर्गे क्यप् भवति, चकाराद्यच्च ; ब्रह्मवद्यम्, ब्रह्मोद्यम् ।
इह यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ; उपपदमतिङ् (II. 2. 19.) इति समासः ।
अनुपसर्ग इत्येव ; प्रवादम् । भुवो भावे (III. 1. 107.)—
भवतेर्धातोः सुप्युपपदे अनुपसर्गे भावे क्यप् ; यत् नानुवर्तते ; ब्रह्मभू-
यङ्गतः । हनस्त च (III. 1. 108.)—हन्तेर्धातोः सुबन्तेऽनुपसर्गे

उपपदि भावे क्यप् । तकारश्चान्तादेशः ; स्त्रियाश्चास्य प्रयोगः ; ब्रह्महत्या—
ब्रह्महननमित्यर्थः । एतिस्तुशास्त्वृदजुषः क्यप् (III. 1. 109.)—
सुप्यनुपसर्गे भाव इति निवृत्तं सामान्येन प्रोक्तमिदम् ; एति स्तु शास् वृ
द जुष् इत्येतेभ्यः क्यप् प्रत्ययो भवति । ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् (VI.
1. 71.) इति तुक् ; इत्यः, स्तुत्यः । शास इदङ्ङ्हलोः (VI. 4. 34.)
इति इकारादेशः, शासिवसिघसीनाश्च (VIII. 3. 60) इति षत्वम्—
शिष्यः ; वृत्यः, आदृत्यः, जुष्यः । वृग्रहणेन वृजोग्रहणमिष्यते न वृढः ;
वृढि वार्याः त्रत्विजः । शंसिदुहिगुहिभ्यो वेति वक्तव्यम् (वा. III.
1. 109.) इति-शस्यम्, शंस्यम्, दुह्यम् दोह्यम्, गुह्यम् गोह्यम् ।
आङ्पूर्वादजेस्संज्ञायामुपसङ्ख्यानम् (वा.) इति-आज्यम् ; घृत-
मित्यर्थः । कथम् उपेयम् ? एः एतद्रूपम् ; नेणः । ऋदुपधाच्चाकल्पिचृतेः
(III. 1. 110.)—ऋकारोपधाद्धातोः क्यप्प्रत्ययो भवति कल्पिचृती
वर्जयित्वा ; वृत्तु-वृत्यम्, वृधु-वृध्यम् ; स्पृश-स्पृश्यम् । अकल्पिचृते-
रिति किम् ? कल्प्यम्, चर्त्यम् । तपरकरणं किमर्थम् ? कृत संशब्दने
इत्यत्र ण्यदेव भवति ; कीर्त्यम् । पाणौ सृजेर्ण्यद्वक्तव्यः (वा.) इति—
पाणिसर्ग्या रज्जुः । समवपूर्वाच्च (वा.) इति-समवसर्ग्या रज्जुः
संसर्ग्या अवसर्ग्या वा रज्जुः । ई च खनः (III. 1. 111.)—
खनेर्धातोरीकारादेशो भवति क्यप् च ; खेयम् । भृजोऽसंज्ञायाम् (III.
1. 112.)—भृजो धातोरसंज्ञायां क्यप्प्रत्ययो भवति ; भृत्यः कर्मकरः,
भर्तव्य इत्यर्थः । असंज्ञायामिति किम् ? भार्यो नाम क्षत्रियः । सम्भू-
र्वाद्धिभाषा (वा.) इति-सम्भृत्याः वा सम्भार्याः ।

संज्ञायां पुंसि दृष्टत्वाज्ज्ञते भार्या प्रसिध्यति ।

स्त्रियाम्भावाधिकारोऽस्त्रि तेन भार्या प्रसिध्यति ॥

मृजेर्विभाषा (III. 1. 113.)—मृजेर्धातोर्विभाषा क्यप् प्रत्ययो भवति ; परिमृज्यः । पक्षे—चजोः कुघिण्यतोः इति कुत्वम् ; परिभार्ग्यः । राजसूय—सूर्य—मृषोद्य—रुच्य—कुप्य—कृष्टपच्याव्यध्याः (III. 1. 114.) राजसूय सूर्य मृषोद्य रुच्य कुप्य कृष्टपच्य अव्यध्य इत्येते क्यपि निपात्यन्ते । राज्ञा सोतव्यः राजा वा इह सूयते इति राजसूयः क्रतुः । सूसर्तिभ्यां क्यप सतैरुत्वं सुवतेर्वा रुडागमः ; सुवति सरतीति वा सूर्यः । मृषा पूर्वस्य वदेः पक्षे यति प्राप्ते नित्यं क्यप् निपात्यते मृषोद्यम् । रोचतेऽसौ रुच्यः । गुपेरादेः कत्वं च संज्ञायाम् ; कुप्यम् ; गोप्यमन्यत् । कृष्टे पच्यन्ते कृष्टपच्याः ; कर्मकर्तारि निपातनम् । न व्यथत इति अव्यध्यः । भिद्योध्यौ नदे (III. 1. 115.)—भिदेः उज्ज्ञेश्च कर्तरि क्यप् निपात्यते नदेऽभिधेये ; उज्ज्ञेर्धातोर्धत्वञ्च ; भिनत्तीति भिद्यः, उज्ज्ञ-त्युदकमिति उद्ध्यः । पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे (III. 1. 116.)—पुषेस्सि-धेश्चाधिकरणे क्यप निपात्यते नक्षत्रे अभिधेये ; पुष्यन्त्यस्मिन्नर्था इति पुष्यः, सिध्यन्त्यस्मिन्निति सिध्यः । नक्षत्र इति किम् ? षोपणम्, सेधनम् । विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु (III. 1. 117.)—विपूय विनीय जित्य इत्येते निपात्यन्ते यथासंख्यं मुञ्जकल्कहलिषु वाच्येषु । विपूर्वात्पवतेर्नयतेश्च तथा जयतेश्च यति प्राप्ते कर्मणि क्यप निपात्यते ; विपूयः मुञ्जः, विपाव्यमन्यत् ; विनीयः कल्कः, विनेयमन्यत् ; जित्यः हलिः, जेयमन्यत् । प्रत्यपिभ्यां ग्रहेश्छन्दासि (III. 1. 118.) इति वर्तमाने, पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च (III. 1. 119.)—पदे अस्वैरिणि बाह्यायाम् अभिधेयायां पक्ष्ये चार्थे ग्रहेर्धातोः क्यप् भवति । प्रगृह्यम् पदं यस्य प्रगृह्यसंज्ञा विहिता ; अस्वैरी परतन्त्रः, गृह्यकाः इमे गृहीतका इत्यर्थः ; बाह्यायां ग्रामगृह्या सेना, ग्रामात् बहिर्भूतेत्यर्थः ; पक्षे भवः

पक्ष्यः, वासुदेवः अर्जुनगृह्यः । विभाषा कृवृषोः (III. 1. 120.)—
करोतेः वृषतेश्च विभाषा क्यप् । करोतेर्ण्यति प्राप्ते, वर्षतेरपि ऋदुप-
धत्वान्नित्यं क्यपि प्राप्ते विभाषा आरभ्यते; कृत्यम् कार्यम्, वृष्यम्
वर्ष्यम् । युग्यञ्च पत्त्वे (III. 1. 121.)—युग्यमिति निपात्यते पत्त्वं
चेत्तद्भवति । पतत्यनेनेति पत्वं वाहनम्; युग्य अश्वः योग्यम् अन्यत् ।
अमावस्यदन्यतरस्याम् (III. 1. 122.)—अमाशब्दस्सहाय्ये वर्तते;
तस्मिन्नुपपदे वसेर्धातोः काले अधिकरणे ण्यत्प्रत्ययो भवति; तत्र
अन्यतरस्यां वृध्यभावो निपात्यते । सह वसतोऽस्मिन् कालेसूर्याचन्द्रमासा-
विति अमावास्या, अमावस्या वा । आसु-युः वपि-रपि-लपि-क्षपि चमश्च
(III. 1. 126.)—ण्यदनुवर्तते; आङ्पूर्वात्सुनोतेः, यु वपि, रपि, लपि,
क्षपि, चम, इत्येतेभ्यश्च ण्यत्प्रत्ययः । यतोऽपवादः; आसाव्यम्-
याव्यम्, वाप्यम्, राप्यम्, लाप्यम्, क्षाप्यम्, आचाव्यम् । अनुक्त,
समुच्चर्यार्थश्चकारः; दाभ्यम् । प्राणाद्योऽसम्मत्तौ (III. 1. 128.)
—अविद्यमाना सम्मतिरस्मिन्नित्यसम्मतिः; सम्मननं सम्मतिः; प्रणाय
इति निपात्यते असम्मतावभिधेये; प्रणायः चोरः, प्रणयमन्यत् ।
सम्मतिरभिलाषोऽप्युच्यते; तदभावे निष्कामतया असम्मतिरन्तेवासी
भवति । तस्मैनिष्कामाय मोक्षार्थं यतमानाय अन्तेवासिने प्रणाय्याय
ब्रह्मप्रब्रूयादिति च युज्यते । एवं द्रष्टव्याः कृत्यप्रत्ययबहुविधाः ॥

॥ इति कृत्यप्रकरणम् ॥

॥ अथ कृतप्रकरणम् ॥

कर्तरि कृत् (III. 4. 67.) इति सर्वे कृतः कर्तारि भवन्ति । ण्वल्
तृचौ (III. 1. 133.)—ण्वल् तृच् इति सर्वधातुभ्यः उभौ प्रत्ययौ
भवतः । युवोरनाकौ (VII. 1. 1.)—यु वु इत्येतयोः उत्सृष्टविशेषणयोः
अनुनासिकयणोः प्रत्यययोः ग्रहणम् ; तयोः स्थाने अन अक इत्येतावादेशौ
भवतः ; भवतीति भावकः भविता, कारकः कर्ता, नायकः नेता । स्त्रियां
यथाक्रमं टाप् ङीप् । प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात् इदाप्युपः (VII. 3.
44.)—प्रत्ययस्थात् कात्पूर्वस्य अकारस्य इकारादेशो भवति अपि परतः,
स चेदाप्युपः परो न भवति ; भाविका भवित्वा, कारिका कर्त्ता,
नायिका नेत्वा । गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिङ्कृत् (I. 2. 1.)—अतिदेशोऽ
यम् ; गाङिति इडादेशो गृह्यते न गाङ् गताविति धातुः, ङकारस्यानन्या-
र्थत्वात् ; कुटादयोपि कुटकौटिल्ये इति आरभ्य यावत् कुङ् शब्दे इति ;
एतेभ्यो गाङ्कुटादिभ्यः परे अञ्णितः प्रत्ययाः ङितो भवन्ति । द्विद्भ्व-
न्तीत्यर्थः ; सङ्कुटिता सङ्कोटकः, उत्पुटिता उत्पोटकः । व्यच्चे कुटादि-
त्वमनसीति वक्तव्यम् (वा.) इति—विचिता व्याचकः । अनसीति
किम् ? उरुव्यचाः । विज इट् (I. 2. 2.)—ओ विजी भयचलन-
योरित्यस्मात् परः इडादिप्रत्ययः द्विद्भवति ; उद्विजिता उद्वेजकः ।
विभाषोर्णोः (I. 2. 3.)—ऊर्णुञ् आच्छेदने इत्यस्मात्परः इडादिप्रत्ययः
द्विद्भवति ; प्रोर्णुविता वा प्रोर्णविता प्रोर्णावकः । इङित्येव ; प्रोर्णवनम् ।
हनस्तोऽचिण्णलोः (VII. 3. 32.)—हनः तादेशो भवति चिण्णत्वर्जिते
जिति णिति प्रत्यये परतः । होहन्तेरिति कुत्वम् ; घातकः हन्ता ।
आतो युक् चिण्कृतोः (VII. 3. 33.) अकारान्तस्याङ्गस्य चिणि, जिति

णिति च कृति, परतः युगागमो भवति ; दायकः दाता, विधायकः विधाता, अवसायकः अवसाता, मायकः माता । नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः (VII. 3. 34.)—उदात्तोपदेशस्य मान्तस्याङ्गस्य आचमिव-जितस्य चिणि, णिति ञिति च कृति, परतः यदुक्तं तन्न भवति । एते न किमुक्तं भवति ? अत उपधाया इति वृद्धिर्नभवतीत्यर्थः ; शमकः शमिता, दमकः दमिता । उदात्तोपदेशस्येति किम् ? रामकः । अनाचमेरिति किम् ? आचामकः । जनिवध्योश्च (VII. 3. 35.)—अनयोश्च चिणि, ञिति णिति कृति च परतो यदुक्तं तन्न भवति ; जनकः जनिता, वधकः वधिता । रधिजभोरचि (VII. 1. 61.)—रध जभ इत्येतयोर्धात्वोर्नुमागमो भवति अजादौ प्रत्यये परतः ; रन्धकः रधिता, जम्भकः जम्भिता । रधादिभ्यश्च (VII. 2. 45.) इति रधादिधातुभ्यः परस्य वलादेरार्धधातुकस्येडागमो वा भवति । नेट्यलिटि रधेः (VII. 1. 62.)—इडादावलिटिप्रत्यये परतः रधेर्नुमागमो न भवति रधिता रद्धा । मस्जिनशोर्झलि (VII. 1. 60.)—मस्ज् नश् इत्येतयोर्धात्वोः झलादिप्रत्यये परतो नुमागमो भवति । मस्जेरन्त्यात्पूर्वं नुमिच्छन्ति अनुषङ्गसंयोगादिलोपार्थम् (वा. I. 1. 47.) ; अनुषङ्गो नाम नुम् । स्कोस्संयोगाद्योरन्तेचेति सलोपः ; मज्जकः मङ्क्ता, नाशकः नंष्टा । रभेरशब्बिलोः (VII. 1. 63.)—शब्बिलङ्वर्जिते अजादौ प्रत्यये परतो रभेरङ्गस्य नुमागमो भवति ; आरम्भकः आरब्धा । अशब्बिलोरिति किम् ? आरभते आरेभे । लभेश्च (VII. 1. 64.)—लभेरङ्गस्य शब्बिलङ्वर्जितेऽजादौ प्रत्यये परतो नुमागमो भवति ; लम्भकः लब्धा । तीषसहलुभरुषरिषः (VII. 2. 48.)—आर्धधातुके तादा प्रत्यये परतः एभ्यो धातुभ्यः इडागमो वा भवति ; ण्षिता ण्षा ण्षकः, सहिता सोढा

साहकः, लोब्धा लोभिता लोभकः, रोष्टा रोषिता रोषकः, रेष्टा रेषिता रेषकः । निरः कुषः (VII. 2. 46.)—निरिलेवपूर्वस्य कुषेरुत्तरस्य बलादेरार्धधातुकस्य वा इडागमो भवति ; निष्कोषिता निष्कोष्टा । एवमेव द्रोहिता द्रोढा द्रोग्धा, मोहिता मोढा मोग्धा, स्नेहिता स्नेढा स्नेग्धा, स्नेहिता स्नेढा स्नेग्धा, छष्टा, द्रष्टा, क्षप्ता तर्प्ता तर्पिता, द्रप्ता दर्प्ता दर्पिता, क्षप्ता सर्प्ता सर्पिता, सम्मार्ष्टा सम्मार्जिता, इत्यादि भवन्ति । सञ्चन्तात् शुभूषकः शुभूषिता । यञन्तात् बोभूयकः बोभूयिता ; हीर्घाऽकितः (VII. 4. 83.) इति अभ्यासदीर्घः ; पापचकः पापचिता । णिचि अनिति णिलोपः ; भावकः भावयिता । कृत्यल्युटो बहुलम् (III. 3. 113.) इति अन्येऽपि कृतः बहुलग्रहणात् यथाप्राप्तमभिधेयं व्यभिचरन्ति ; पादाभ्यां द्वीयते पादहारकः, गळे चोप्यते गळेचोपकः इत्यादि ॥

नन्दिग्रहिपचादिभ्योऽल्युणिन्यचः (III. 1. 134.)—आदि-शब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते ; त्रिभ्यो गणेभ्यस्त्रयः प्रत्यया भवन्ति यथा-सङ्ख्यम् ; नन्दादिभ्यो ल्युः, ग्रहादिभ्यो णिनि ; पचादिभ्यः अच् । नन्दि-वासि-मदि-दूषि-साधि-वर्धि-शोभि-रोचिभ्यो ण्यन्तेभ्यः संज्ञायां ल्युः ; नन्दनः, वासनः, मदनः, दूषणः, साधनः, वर्धनः, शोभनः, रोचनः । सहितपिदमेः संज्ञायाम् ; (वा.) इति—सहनः, तपनः, मदनः । एवमेव जल्पनः, रमणः, दर्पणः, सङ्क्रन्दनः, सङ्कर्षणः, मधुसूदनः, विभीषणः, लवणः, जनार्दनः, चित्तविनाशनः, कुलमर्दनः, शत्रुदमनः, इत्यादि । इति नन्दादिल्युः । गृह्णातीति ग्राही ग्राहिणी एवमेव उत्साही, उद्देशी, उद्भासी, स्थायी, मन्त्री, सम्मर्दी । इत्यादि रक्षश्रुवसवपशां नौ—इति निरक्षी, निश्वावी, निवासी, निवापी

निशायी । पाचिव्याहसंव्याहृज्वजवदवसां प्रतिषेधार्थानाम्—इति अपाची, अव्याहारी, असंव्याहरी, अघ्राजी, अवादी, अवासी । अचा-
मचित्तवत्कर्तृकाणां प्रतिषेधार्थानामित्येव—इति अकारी, अहारी,
अशायी । विषयी—देशे, अभिभावी—भूते, अपराधी, उपरोधी, परिभावी
इत्यादि । इति ग्रहादिणिनिः । पचतीति पचः एवमेव वचः, वपः, वदः,
इत्यादि । नदट्—नदः, नदी । एवमेव भषः भषी, चरः चरी, तरः
तरी, ग्राहः ग्राही, सूदः सूदी, देवः देवी, इत्यादि । जरः, क्षरः, क्षमः,
मेषः, कोपः, मेधानर्तः, व्रणः, दर्शः, देशः, दम्भः, जारभरः, श्वपचः ।
पचादिराकृतिगणः ॥

इगुपधज्ञाप्तीकरः कः (III. 1. 135.)—इगुपधेभ्यो धातुभ्यः
जानोतेः प्रीणातेः किरितेश्च कप्रत्ययो भवति ; विदः, विलिखः, बुधः,
कृशः, जानातीति ज्ञः, प्रीणातीति प्रियः, किरतीति किरः । आतश्चोपसर्गे
(III. 1. 136.)—आकारान्तेभ्यो धातुभ्यः उपसर्गे उपपदे कप्रत्ययः
णस्यापवादः ; ग्रस्थः, सुग्लः, सुग्लः । पाघ्राध्माधेद्दृशः शः (III.
1. 137.)—पा पाने इत्यादिभ्यो धातुभ्यः शप्रत्ययो भवति ; उत्पिबः,
उज्जिघ्रः, उद्धमः, उद्धयः, उत्पश्यः । उपसर्ग इति के चिन्नानुवर्तयन्ति
—पश्यः । जिघ्रतेः संज्ञायां प्रतिषेधो वक्तव्यः (वा.) व्याघ्रः ।
अनुपसर्गालिम्पविन्दधारिपरिवेषुदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च (III. 1.
138.)—अनुपसर्गेभ्यो लिम्पादिभ्य दशप्रत्ययो भवति ; लिम्पः, विन्दः,
धारयः, पारयः, वेदयः, उदेजयः, चेतयः, सातयः, साहयः । अनु-
पसर्गादिति किम् ? प्रलिपः । नौ लिम्पेरिति वक्तव्यम् (वा.) इति—
निलिम्पाः, गवादिषु विन्देः संज्ञायाम् (वा.)—इति गोविन्दः,

अरविन्दम् । ददातिदधात्योर्विभाषा (III. 1. 139.)—शप्रत्ययो वा भवति ; णप्रत्ययापवादः । ततः शपि श्लौद्विर्वचनादि ; ददः, दधः ; पक्षे—दायः, धायः । अनुपसर्गादित्येव—प्रदः, प्रधः । ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः (III. 1. 140.)—इति शब्द आद्यर्थे ; ज्वल दीप्तौ इत्यादिभ्यः कसगतावित्यन्तेभ्यः विभाषा ण प्रत्ययो भवति । अचोऽपवादः ; ज्वालः ज्वलः, चालः चलः, कासः कसः । अनुपसर्गादिति किम् ? प्रज्वलः । तनोतेर्ण उपसंख्यानम् (वा.) इति अवतानः । श्याद्यधासुसंस्तृणीण वसावहलिहश्लिषश्चसश्च (III. 1. 141.)—अनुपसर्गादिति निवृत्तं विभाषेति च ; श्यैङ् गतौ इत्यस्मात् ; आकारान्तेभ्यो धातुभ्यः व्यथ आद्यु संद्यु अतीण् अवसा अवह लिह श्लिषश्चस इत्येतेभ्यो ण प्रत्ययो भवति । आतो युक्चिण्कृतोः (VII. 3. 33.)—इति युक् ; अव-श्यायः, दायः, व्याधः, आस्त्रावः, संस्त्रावः, अत्यायः, अवसायः, अवहारः, लेहः, श्लेषः, श्वासः । दुन्योरनुपसर्गे (III. 1. 142.)—दुनोतेर्नयतेश्चानुपसर्गाण्णप्रत्ययो भवति ; दुनोतीति दावः, नयतीति नायः । अनुपसर्गात्किम् ? प्रदवः प्रणयः । विभाषा ग्रहः (III. 1. 143.)—ग्रहेर्धातोर्विभाषा णप्रत्ययो भवति । अचोऽपवादः ग्राहः ग्रहः । व्यवस्थितविभाषा चेयम् ; जलचरो ग्राह एव ; ज्योतिर्ग्रह एव । भवतेश्चेति वक्तव्यम् (वा.) ; भवतीति भावः । गेहे कः (III. 1. 144.)—ग्रहेर्धातोः कप्रत्ययो भवति गेहे कर्तारि । गृहं वेष्ट्म, तात्स्थ्यात् दाराश्च ; गृह्णन्तीति गृहाः । शिल्पिनि ष्युन् (III. 1. 145.)—धातोः ष्युन् प्रत्ययः शिल्पिनि कर्तारि । नृति खनि रजि इत्येतेभ्यः परिगणनं कर्तव्यम् ; नर्तकः खनकः रजकः, षित्वात् नर्तकी खनकी रजकी । रजेरनुनासिकलोपश्च । गस्थकन् (III.

1. 146) — गायतेः थकन् प्रत्ययो भवति शिल्पिनि कर्तारि ; गाथकः ।
 ण्युट्च (III. 1. 147.) — चकारेण ग इत्यनुवर्तते ; ण्युट्च प्रत्ययो
 भवति शिल्पिनि कर्तारि ; गायनः गायनी । योगविभागउत्तरार्थः । हश्च
 ब्रीहिकालयोः (III. 1. 148.) — चकारेण ण्युडनुकृष्यते ; जहातेर्जिही-
 तेश्च धातोर्ण्युट् प्रत्ययो भवति ब्रीहौ कालेच कर्तारि । हायनाः नामब्रीहयो
 भवन्ति जहत्युदकमिति कृत्वा कालेन हायनः संवत्सरः जहाति जहीते वा
 भावानिति कृत्वा । घुसृत्वस्समभिहारे वुन् (III. 1. 149.) — घुसृ-
 ल् इत्येतेभ्यो धातुभ्यः समभिहारे वुन् प्रत्ययो भवति ; प्रवकः, सरकः
 लवकः । समभिहारग्रहणेनात्र साधुकारित्वं लक्ष्यते ; साधुकारिणि वुन्
 विधानात् सकृदपि यः सुष्ठु करोति तत्र भवति ; बहुशोऽपि यो दुष्क-
 रोति तत्र न भवत्येव । आशिषि च (III. 1. 150.) — आशिषि गम्य-
 मानायां धातुमात्रादुन्प्रत्ययः स्यात् ; जीवतात् भवान् जीवकः, नन्दतात्
 भवान् नन्दकः । आशीः प्रार्थनाविशेषः ; अमुष्याः क्रियायाः कर्ता भवे-
 दित्येवमाशास्यते ॥

कर्मण्यण् (III. 2. 1.) — त्रिविधं कर्म विवर्त्य च विकार्यं च
 प्राप्यं चेति ; सर्वत्र कर्मण्युपपदे धातोः अण्प्रत्ययो भवति । उपपदमति-
 ङिति समासः ; निवर्त्य तावत्—कुम्भङ्करोतीति कुम्भकारः ; स्त्रियां टिङ्गण-
 जित्यादिना ङीप्—कुम्भकारी । विकार्ये—काण्डलावः । प्राप्ये वेदाध्यायः
 ग्रामं गच्छति, आदित्यं पश्यति, हिमवन्तं शृणोति, इत्यत्र न भवति
 अनभिधानात् । शीलिकामिभक्ष्याचरिभ्यो णः (वा.) इति—मांसं
 शीलयतीति मांसशीलः ; स्त्रियां टाप्, मांसशीला ; मांसकामः,
 मांसकामा ; मांसभक्षः, मांसभक्षा ; कल्याणाचारः, कल्याणाचारा ।

ईक्षिक्षामिभ्यां चेति वक्तव्यम् (वा.) इति—सुखप्रतीक्षः सुखप्रतीक्षा, बहुक्षमः बहुक्षमा । ह्वावामश्च (III. 2. 2.)—हे वेष् माङ् इत्येतेभ्यः कर्मण्युपपदे अण् भवति । कस्यापवादः; स्वर्गह्वायः, तन्तुवायः धान्यमायः । अतोऽनुपसर्गे कः (III. 2. 3.)—अकारान्तेभ्यो धातुभ्यः अनुपसर्गे कर्मण्युपपदे कप्रत्ययो भवति । अणोपवादः गां ददातीति गोदः, कम्बळं दधातीति कम्बळधः, अङ्गुलिष्वम् । अनुपसर्गे इति किम्? गोसन्दायः । सुपि स्थः (III. 2. 4.)—सुबन्ते उपपदे तिष्ठतेर्धातोः कप्रत्ययो भवति; समस्थः, विषमस्थः । अम्बाभ्वगोभूमि सव्याप—द्वित्रि—कु—शेकु—शङ्कुङ्गु—मञ्जि—पुञ्जि—परमे—बर्हिर्दि—व्यग्निभ्यः स्थः (VIII. 3. 97.)—अम्ब, आम्ब, गो, भूमि, सव्य, अप, द्वि, त्रि, कु, शेकु, शङ्कु, अङ्गु, मञ्जि, पुञ्जि, परमे बर्हिस्, दिवि, अग्नि, एतेभ्यः उत्तरस्य स्थस्य सकारस्य मूर्धन्यादेशो भवति; अम्बष्ठः, आम्बष्ठः, गोष्ठः, भूमिष्ठः, सव्येष्ठः, अपष्ठः, द्विष्ठः, त्रिष्ठः, कुष्ठः, शेकुष्ठः, शङ्कुष्ठः, अङ्गुष्ठः, मञ्जिष्ठः, पुञ्जिष्ठः, परमेष्ठी, बर्हिष्ठः, दिविष्ठः, अग्निष्ठः । सुपि स्थः इत्यत्र योगविभागः कर्तव्यः सुपि इति । सुप्याकारान्तेभ्यो धातुभ्योऽपि कः; द्वाभ्यां पिबतीति द्विषः । ततः स्थः इति विभागः । स्था धातोरपि सुपि कप्रत्ययो भवति । किमर्थमिदम्? कर्तारि पूर्वयोगः, अनेन भावे यथा स्यात् : आखूनां उत्थानम् आखूत्थः, शलभोत्थः ।

इत उत्तरं कर्मणि सुपि इति द्वयमनुवर्तते; तत्र सकर्मकेषु धातुषु कर्मणीत्युपतिष्ठते, अन्यत्र सुपीति । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः (III. 2. 5.)— तुन्दशोकयोः कर्मणोरुपपदयोः परिमृजापनुदोर्धात्वोः

कप्रत्ययो भवति ; तुन्दपरिमृजः आस्ते, शोकापनुदः पुत्रो जातः ।
 आलस्य सुखाहरणयोरिति वक्तव्यम् (वा.) इति—अलसस्तुन्दपरिमृज
 उच्यते अन्ये तुन्दपरिमार्जाः, सुखस्याहर्ता शोकापनुदः अन्यः शोका-
 पनोदः । कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसङ्ख्यानम् (वा.)
 इति मूलानि विभुजातीति मूलविभुजः रथः, नखमुचानि धनूंषि, काक-
 गुहाः तिलाः, कौ मोदते कुसुदम् । प्रेदाज्ञः (III. 2. 6.)—सोपसर्गा
 र्थोऽयमारम्भः ; ददातेः जानातेश्च धातोः प्रेणोपसृष्टात् कर्मण्युपपदे क-
 प्रत्ययो भवति । अणोऽपवादः ; सर्वप्रदः प्रतिप्रज्ञः । प्र इति किम् ?
 गो सन्दायः । समि ख्यः (III. 2. 7.)—सोपसर्गार्थोऽयमारम्भः ;
 सम्पूर्वात् ख्यातेर्धातोः कर्मण्युपपदे कप्रत्ययो भवति ; गोसङ्ख्यः ।
 गापोष्टक् (III. 2. 8.)—कर्मण्यनुपसर्गे इत्यनुवर्तते ; गायतेः पिबतेश्च
 धातोः कर्मण्युपपदे । अनुपसर्गे टक्प्रत्ययो भवति । कस्यापवादः ; साम
 गायतीति सामगः ; स्त्रियां सामगी । सुराशीध्वोरेवोपपदयोः पिबते-
 रिष्यते (वा.) इति—सुरापः शीधुपः, सुरापी शीधुपी । सुराशीध्वो-
 रिति किम् ? क्षीरं पिबतीति क्षीरपा ब्राह्मणी । पिबतोरिति किम् ? सुरां
 पातीति सुरापा वृषली । अनुपसर्ग इत्येव ; सामसङ्गायः । बहुलं छन्द-
 सीति वक्तव्यम् (वा.) इति—या ब्राह्मणी सुराणी भवति
 नैनादेवाः पति लोकं नयन्ति, या ब्राह्मणी सुरापा भवति । हरतेरनुद्यम-
 नेऽच् (III. 2. 9.)—हरतेरनुद्यमनेऽथं वर्तमानात् कर्मण्युपपदे अच्-
 प्रत्ययो भवति । अणोपवादः ; उद्यमनमुत्क्षेपणम् ; अंशहरः, रिक्थहरः ।
 अनुद्यमने इति किम् ? भार हारः । अच्प्रकरणे शक्तिलाङ्गलाङ्कुशयष्टि-
 तोमरघटघटीधनुष्यु ग्रहेरुपसंख्यानम् (वा.) इति—शक्ति-
 ग्रहः, लाङ्गलग्रहः, अङ्कुशग्रहः, यष्टिग्रहः, तोमरग्रहः, घटग्रहः,

घटीग्रहः, धनुर्ग्रहः । सूत्रे च धार्यर्थे (वा.) इति—सूत्रग्रहः ।
 सूत्रं धारयतीत्यर्थः; सूत्रग्राह एवान्यः । वयसिच (III. 2. 10)—
 वयसि गम्यमाने हरतेः कर्मण्युपपदे अच् प्रत्ययो भवति । अणो
 ऽपवादः; उद्यमनार्थ आरम्भः । कालकृतशरीरावस्थायौवनादिवय इत्यु-
 च्यते; यदुद्यमनं क्रियमाणं सम्भाव्यमानं वावयोऽवगमयति तत्रायं
 प्रत्ययः; अस्थिहरः श्वा, कवचहरः क्षत्रियकुमारः । आङि ताच्छील्ये
 (III. 2. 11.)—आङ्पूर्वाद्धरतेर्धातोः कर्मण्युपपदे अच्प्रत्ययो भवति
 तच्छील्ये गम्यमाने । ताच्छील्यं तत्त्वभावता; पुष्पाहरः, फलाहरः ।
 पुष्पहारणे फलाहरणे वा फलनिरपेक्षा स्वाभाविकी प्रवृत्तिरस्येत्यर्थः ।
 ताच्छील्य इति किम्? भारमाहरति भाराहारः । अर्हः (III. 2. 12.)
 —अर्हतेर्धातोः कर्मण्युपपदे अच् । अणोऽपवादः; स्त्रियां विशेषः;
 पूजार्हा ब्राह्मणी । स्तम्बकर्णयो रमिजपोः (III. 2. 13.)—स्तम्ब कर्ण
 इत्येतयोः सुबन्तयोरुपपदयोः यथासंख्यं रमिजपोर्धात्वोरच् भवति । रमे-
 रकर्मकत्वाज्जपेच्च शब्दकर्मकत्वाच्च कर्म न सम्भवतीति सुपीत्येतदिह
 सम्बध्यते । हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यम् (वा.) इति—स्तम्बे रमते
 इति स्तम्बेरमः हस्ती, कर्णे जपतीति कर्णेजपः सूचकः । हस्तिसूचक-
 योरिति किम्? स्तम्बे रन्ता कर्णे जपिता च मशकः । शमिधातो-
 स्संज्ञायाम् (III. 2. 14.)—शम्युपपदे धातुमात्रात् संज्ञाविषये अच्-
 प्रत्ययो भवति; शङ्करः, शम्भवः । अधिकरणे शेतेः (III. 2. 15.)
 सुपीति सम्बध्यते; शेतोर्धातोरधिकरणे सुबन्ते उपपदे अच् प्रत्ययो
 भवति; खे शेते खशयः । पार्श्वादिषूपसंख्यानम् (वा.) इति पार्श्वा-
 भ्यां शेते पार्श्वशयः, पृष्ठेन शेते पृष्ठशयः । दिग्घसहपूर्वाच्च (वा.)

इति-दिग्धेन सह शेते दिग्धसहशयः । उत्तानादिषु कर्तृषु (वा.)
इति-उत्तानः शेते उत्तानशयः, अवमूर्धा शेते अवमूर्धशयः ।

चरेष्टः (III. 2. 16.)—अधिकरणे इति वर्तते ; चरेर्धातोरधि-
करणे उपपदे टप्रत्ययो भवति ; कुरुषु चरतीति कुरुचरः । टित्वान्डीप् ;
कुरुचरी । प्रत्ययान्तरकरणं ङीबर्थम् । भिक्षासेनादायेषु च (III.
2. 17.)—अनधिकरणार्थमारम्भः ; भिक्षादिषूपपदेषु चरतेष्टप्रत्ययः ;
भिक्षाचरः, सेनाचरः, आदायचरः । पुरोग्रतोऽग्रेषु सतैः (III. 2.
18.)—पुरस् अग्रतस् अग्रे इत्येतेषु उपपदेषु सतैर्धातोः टप्रत्ययो
भवति ; पुरतस्सरतीति पुरस्सरः, अग्रतः सरतीति अग्रतस्सरः, अग्रे सर-
तीति अग्रेसरः । पूर्वे कर्तरि (III. 2. 19.)—पूर्वशब्दे कर्तृवाचि-
न्युपपदे सतैष्टप्रत्ययो भवति ; पूर्वः सरतीति पूर्वसरः । कर्तरीति किम् ?
पूर्व देशं सरतीति पूर्वसारः कृजोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु (III. 2. 20.)
—कर्मणीति वर्तते ; करोतैष्टप्रत्ययो भवति हेतौ ताच्छील्ये आनुलोम्ये-
च गम्यमाने । हेतुरैकान्तिकं कारणम् ; ताच्छील्यं तत्स्वभावता ; आनु-
लोम्यमनुकूलता । हेतौ तावत्-यशस्करी विद्या, कुलकरं धनम् ।
ताच्छील्ये अर्थकरः प्रयत्नः । आनुलोम्ये वचनकरः शिष्यः । एतेष्विति
किम् ? कुम्भकारः नगरकारः । दिवा-विभा-निशा-प्रभा-भास्कारा-
न्तानन्तादि-बहु-नान्दी-किं-लिपि-लिबि-बलि-भक्ति-कर्तृ-चित्त-
क्षेत्र-संख्या-जङ्घा-बाह्वह्यत्तद्धनुररूपेषु (III. 2. 21.)—कर्मणि
सुपि च द्वयमत्रानुवर्तते, तत्र यथायोगं सम्बन्धः ; दिवादिषूपपदेषु
करोतेष्टप्रत्ययो भवति । अहेत्वाद्यर्थोऽयमारम्भः ; तत्र दिवाशब्दोऽधि-
करणवचनः ; सुपीत्येतस्य विशेषणम् ; दिवाकरोति प्राणिनश्चेष्टायुक्तानिति

दिवाकरः ; विभांकरोतीति विभाकरः ; निशाकरः प्रभाकरः ; भास्करः
 इत्यत्र सकारस्य निपातनात् विसर्जनीयजिह्वामूलीयौ न भवतः ; कारकरः
 अन्तकरः, अनन्तकरः, आदिकरः, बहुकरः, नान्दीकरः, किङ्करः,
 लिपिकरः, लिबिकरः, बलिकरः, भक्तिकरः, कर्तृकरः, चित्रकरः, क्षेत्र-
 करः, संख्या-एककरः, द्विकरः, त्रिकरः-जङ्घाकरः, बाहुकरः, अह-
 स्करः, यत्करः तत्करः, धनुष्करः, अरुष्करः । कर्मणि भृतौ (III.
 2. 22.)—कर्मणीति स्वरूपग्रहणम् ; कर्मशब्दे कर्मवाचिन्युपपदे करोते
 ष्टप्रत्ययो भवति भृतौ गम्यमानायाम् । भृतिः वेतनम्, कर्म निर्वेशः ;
 कर्म करोतीति कर्मकरः । भृताविति किम् ? कर्मकारः । न शब्द-श्लोक-
 कलह-गाथा-वैर-चाटु-सूत्र-मन्त्र-पदेषु (III. 2. 23.)—शब्दा-
 दिषूपपदेषु करोतेष्टप्रत्ययो भवति । हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते ; शब्द-
 कारः, श्लोककारः, कलहकारः, गाथाकारः, वैरकारः, चाटुकारः,
 सूत्रकारः, मन्त्रकारः, पदकारः । स्तम्बशकृतोरिन् (III. 2. 24.)—
 स्तम्ब शकृत् इत्येतयोरुपपदयोः करोतेरिन् प्रत्ययो भवति । व्रीहिवत्स-
 योरिति वक्तव्यम् (वा.) इति-स्तम्बकरिः व्रीहिः, शकृत्करिः वत्सः ।
 हरतेर्दतिनाथयोः पशौ (III. 2. 25.)—हरतेः दतिनाथयोः उपपदयोः
 इन् प्रत्ययो भवति ; दतिहरिः पशुः नाथहरिः पशुः । पशाविति किम् ?
 दतिहारः नाथहारः । फलेग्रहिरात्मम्भिरश्च (III. 2. 26.)—एतौ
 शब्दौ निपात्येते । उपपदस्यैकारान्तत्वं इन् प्रत्ययश्च ग्रहेः निपात्यते-
 फलानि गृह्णातीति फलेग्रहिः वृक्षः ; आत्मशब्दस्य उपपदस्य मुमागमः
 इन्प्रत्ययश्च भृजो निपात्यते-आत्मानं विभर्तीति आत्मम्भरिः । अनुकृतमु-
 च्यार्थश्चकारः ; कुक्षिम्भरिः, उदरम्भरिः ।

पृजेः खश् (III. 2. 28)—एज् कम्पने इत्यस्माण्यन्तात् कर्म-
ण्युपपदे खश्प्रत्ययो भवति । अत्र खो मुमर्थः, शस्सार्वधातुकसंज्ञार्थः ।
खित्यनव्ययस्य (VI. 3. 66.) इति वर्तमाने, अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम्
(VI. 3. 67.)—अरुस् द्विषत् इत्येतयोः अजन्तानाञ्च खिदन्ते उत्तर-
पदे मुमागमः, नतु अव्ययस्य ; अङ्गमेजयः, जनमेजयः । खश्प्रकरणे
वात-शुनी-तिल शर्धेण्वज-धेट-तुद-जहादिभ्य उपसङ्ख्यानम् (वा.
III. 2. 28.) इति-वातमजाः मृगाः । खित्यनव्ययस्य (VI. 3. 66.)
—खिदन्ते उत्तरपदे अनव्ययस्य ह्रस्वः । शुनिन्धयः तिलन्तुदः, शर्ध-
जहाः माषाः । नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः (III. 2. 29.)—नासिका-
स्तनशब्दयोः उपपदयोः ध्माधेटोर्धात्वोः खश्प्रत्ययो भवति । यथासङ्ख्य
मत्र नेष्यते ; स्तने धेटः—स्तनन्धयः ; नासिकायान्तु ध्मश्च धेटश्च—
नासिकन्धमः, नासिकन्धयः । नाडीमुष्टयोश्च (III. 2. 30.)
एतयोः कर्मणोरुपपदयोः ध्माधेटोः खश्प्रत्ययो भवति : नाडिन्धमः
नाडिन्धयः, मुष्टिन्धमः मुष्टिन्धयः । अनुक्तसमुच्चयार्थश्च ; खारिन्धयः
खारिन्धमः, घटिन्धयः घटिन्धमः, वातन्धयः वातन्धमः । उदि
कूले रुजिवहोः (III. 2. 31.)—रुजो भङ्गे, वहप्रापणे, आभ्यामुत्पूर्वा-
भ्यां कूले कर्मण्युपपदे खश् ; कूलमुद्रुजः, कूलमुद्रहः । वहभाभ्रे लिहः
(III. 2. 32.)—वह अभ्र इत्येतयोः कर्मणोरुपपदयोः लिहेर्धातोः खश् ;
वह लेढीति वहंलिहः गौः, अभ्रंलिहः वायुः । परिमाणे पचः (III.
2. 33.)—परिमाणे कर्मण्युपपदे पचेः खश् ; प्रस्थं पचतीति प्रस्थंपचा
स्थाली । मितनखे च (III. 2. 34.)—मित नख इत्येतयोरुपपदयोः
कर्मणोः पचेः खश् । अपरिमाणार्थ आरम्भः ; मितं पचतीति मितम्पचा
ब्राह्मणी ; नखम्पचा यवागूः । विध्वरुषोस्तुदः (III. 2. 35.)—

विधु अरुस् इत्येतयोरुपपदयोः तुदेः खश् ; विधुन्तुदः, अरुन्तुदः । असूर्यललाटयोर्दशितपोः (III. 2. 36.)—असूर्यललाटयोः कर्मणोरुपपदयोः दृशितपोर्धात्वोः खश् ; असूर्यम्पश्याः राजदाराः, ललाटन्तपः आदित्यः । उग्रंपश्येरम्मदपाणिन्धमाश्च (III. 2. 37.)—एते निपात्यन्ते ; उग्रं पश्यतीति उग्रंपश्यः, इरया मायतीति इरम्मदः, पाणयो ध्मायन्ते येष्विति पाणिन्धमाः पन्थानः । प्रियवशे वदः खच् (III. 2. 38.)—प्रिय वश इत्येतयोः कर्मणोरुपपदयोः वदेर्धातोः खच् ; प्रियंवदः, वशंवदः । खच्प्रकरणे गमेस्सुप्युपसंख्यानम् (वा.) इति—मितंगमः हस्ती । विहायसो विह च (वा.) इति—विहायसा गच्छतीति विहङ्गमः । खच्च ङिद्वा वाच्यः (वा.) इति—विहङ्गः । डे च विहायसो विहादेशो वक्तव्यः (वा.) इति—विहगः । द्विषत्परयोस्तापेः (III. 2. 39.)—द्विषत् पर इत्येतयोः कर्मणोरुपपदयोः तापेः खच् । तप दाहे चुरादिः, तप सन्तापे भ्वादिः, उभयोरपि ग्रहणम् ; द्विषन्तं तापयति द्विषन्तपः, परन्तपः । अत्र खचि ह्रस्वः (VI. 4. 94.)—खच्परि णौ परतः अङ्गस्य उपधायाः ह्रस्वो भवति—इति ह्रस्वः । वाचि यमो व्रते (III. 2. 40.)—वाक् शब्दे कर्मण्युपपदे यमेर्धातोः खच् व्रते गम्यमाने । व्रतमिति शास्त्रतो नियमः ; वाचंयमः आस्ते । व्रते इति किम् ? वाग्यामः । पूस्सर्वयोर्दारिसहोः (III. 2. 41.)—पूर सर्व इत्येतयोरुपपदयोः यथासंख्यं दारि सह इत्येतयोर्धात्वोः खच् ; पुरं दारयतीति पुरन्दरः, सर्वसहः राजा । भगे च दारेरिति वक्तव्यम् (वा.) इति—भगं दारयतीति भगन्दरः व्याधिः । सर्वकूलभ्रकरीषेषु कषः (III. 2. 42.)—सर्व कूल अभ्र करीष इत्येतेषूपपदेषु कषतेर्धातोः खच् भवति ; सर्वकषः खलः, कूलंकषा नदी,

अभ्रंकषः वायुः, करीषंकषा वाल्या । मेघर्तिभयेषु कृञः (III. 2. 43.)
मेघ ऋति भय इत्येतेषूपपदेषु करोतेर्धातोः खच् भवति; मेघङ्करः,
ऋतिङ्करः, भयङ्करः । क्षेमप्रियमद्रेऽण् च (III. 2. 44.)—क्षेमप्रि-
यमद्रेषूपपदेषु करोतेरण् प्रत्ययः, चकारात् खच्च; क्षेमकारः क्षेमङ्करः,
प्रियकारः प्रियङ्करः, मद्रकारः मद्रङ्करः । आशिते भुवः करणभावयोः
(III. 2. 45.)—आशितशब्दे सुबन्ते उपपदे भवतेर्धातोः करणेभावे
चार्थे खच्प्रत्ययो भवति । करणे—आशितो भवत्यनेनेति आशितंभवः
ओदनः; भावे—आशितस्य भवनं आशितंभवं वर्तते । संज्ञायां भृ-नृ-वृ-जि-
धारि-सहि-तपि-दमः (III. 2. 46.)—कर्मणि सुपीति च प्रकृतम्;
संज्ञावशाद्यथाप्राप्तं सम्बन्ध्यते; एभ्यो धातुभ्यस्संज्ञायां विषये खच्;
विश्वंभरा भूः, रथन्तरं साम, पतिंवरा कन्या, शत्रुञ्जयः हस्ती, युगन्धरः
पर्वतः, शत्रुंसहः, शत्रुन्तपः, अरिन्दमः । संज्ञायामिति किम् ?
कुटुम्बं बिभर्तीति कुटुम्बभारः । गमश्च (III. 2. 47.)—गमेर्धातो-
स्सुबन्त उपपदे संज्ञायां खच्; सुतङ्गमः इति नाम यस्य तस्य
सौतङ्गमिः पुत्रः ।

अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु डः (III. 2. 48.)—संज्ञा-
यामिति निवृत्तम्; एषूपपदेषु गमेर्डः; अन्तगः, अत्यन्तगः, अध्वगः,
दूरगः, पारगः, सर्वगः, अनन्तगः । उपकरणे सर्वत्र पञ्चयोरुपसङ्ख्या-
नम् (वा.) इति—सर्वत्रगः, पञ्चगः । उरसो लोपश्च (वा.) इति—उरसा
गच्छतीति उरगः । सुदुरोरधिकरणे (वा.) इति—सुखेन गच्छत्यस्मि-
न्निति सुगः, दुर्गः । निसो देशे (वा.) इति—निर्गः देशः । अपर आह
उपकरणे अन्यत्रापि दृश्यते इति (वा.)—अगारगः, तल्पगः । आशिषि

हनः (III. 2. 49.)—आशिषि गम्यमानायां हन्तेः कर्मण्युपपदे डः ;
 तिमिं वध्यात् तिमिहः, पापं वध्यात् पापहः । अपेक्षेशतमसोः (III.
 2. 50.)—अपपूर्वाद्धन्तेः क्लेशतमसोरुपपदयोः डः ; क्लेशापहः पुत्रः,
 तमोऽपहः सूर्यः । अनाशीरथोयमारंभः । कुमारशीर्षयोर्णिनिः (III.
 2. 51.)—कुमारशीर्षयोरुपपदयोर्हन्तेर्णिनिप्रत्ययो भवति ; कुमारघाती,
 शीर्षघाती । लक्षणे जायापत्योष्टक् (III. 2. 52.)—हन्तेर्जायापत्यो-
 रुपपदयोः लक्षणवति कर्तारि टक्प्रत्ययो भवति ; तिलकालकवान् जायान्नः,
 अशुभरेखावती पतिघ्नी । अमनुष्यकर्तृके च (III. 2. 53.)—अमनुष्य
 कर्तृकेऽर्थे वर्तमानाद्धन्तेः टक् प्रत्ययो भवति ; जायान्नः तिलकालकः,
 पतिघ्नी पाणिरेखा, श्लेष्मघ्नं मधु । अमनुष्यकर्तृके इति किम् ? आखुघाताः
 शबराः । शक्तौ हस्तिकवाटयोः (III. 2. 54.)—शक्तौ गम्यमानायां
 हस्तिकवाटयोः कर्मणोरुपपदयोः हन्तेष्टक् प्रत्ययो भवति ; हस्तिनं हन्तुं
 शक्तः हस्तिघ्नः मनुष्यः, कवाटघ्नः चोरः । शक्ताविति किम् ? विषेण
 हस्तिनं हन्तीति हस्तिघातः । पाणिघताडघौ शिल्पिनि (III. 2. 55.)
 —एतौ निपात्येते ; शिल्पिनि कर्तारि पाणिताडयोरुपपदयोः हन्तेष्टक्
 प्रत्ययः टिलोपः घत्वं च ; पाणिघः, ताडघः । शिल्पिनीति किम् ? पाणि-
 घातः, ताडघातः । राजघ उपसङ्ख्यानम् (वा.) इति—राजानं हन्तीति
 राजघः । आढ्यसुभगस्थूलपलितनम्रान्धप्रियेषु च्यवर्थेष्वच्यवौ कृषः
 करणे ख्युन् (III. 2. 56.)—आढ्यादिषु कर्मसूपपदेषु च्यवर्थे करोतेः
 धातोः करणे कारके ख्युन्प्रत्ययो भवति । च्वेर्विकल्पेन विधानात् द्विवि-
 धाश्च्यवर्था आढ्यादयः च्यवन्ता अच्यवन्ताश्च ; तत्र च्यवन्ताः पर्युदस्यन्ते ।
 अनाढ्यम् आढ्यं करोतीत्यनेन आढ्यंकरणम् । एवमेव सुभगंकरणं,
 मूलंकरणं, पलितंकरणं, नम्रंकरणम्, अन्धंकरणं, प्रियंकरणम् । च्यवर्थे-

ष्विति किम्? आढ्यं तैलेन कुर्वन्ति, अभ्यञ्जयन्तीत्यर्थः । अच्चाविति किम्? आढ्यीकुर्वन्त्यनेन । कर्तरि भुवः खिण्णच् खुकञौ (III. 2. 57.)—आढ्यादिषु अच्यन्तेषूपपदेषु भवतेः कर्तारिकारके खिण्णच् खुकञ् इत्येतौ भवतः; आढ्यंभविष्णुः आढ्यंभावुकः, स्थूलंभविष्णुः स्थूलंभावुकः, पलितंभविष्णुः पलितंभावुकः, नम्रंभविष्णुः नम्रंभावुकः, अन्धंभविष्णुः अन्धंभावुकः, प्रियंभविष्णुः प्रियंभावुकः । कर्तरीति किम्? करणे माभूत् । च्यर्थेष्चित्येव आढ्यो भविता ।

स्पृशोऽनुदकेकिन् (III. 2. 58.)—स्पृशेर्धातोरनुदके सुबन्ते उपपदे किन्प्रत्ययो भवति ; घृतं स्पृशति इति घृतस्पृक् । अनुदके इति किम्? उदकस्पर्श नकारः । किन्प्रत्ययस्य कुः (VIII. 2. 62.)— इति विशेषणार्थः । ऋत्विग्दधृक्स्त्रिगुणिगञ्चुयुजिकृष्ठां च (III. 2. 59.)—ऋत्विगादयः पञ्चशब्दाः किन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते; अपरे त्रयो धातवः निर्दिश्यन्ते । ऋतुशब्दे उपपदे यजेः किन्; ऋतौ वा यजति ऋतुं वा यजति ऋतुप्रयुक्तो वा यजति ऋत्विक्; रुढिरेषा यथा- कथंचिदवगन्तव्या । जिघृषा प्रागल्भ्ये इत्यस्माद्धातोः किन् द्विवचनमन्तो- दात्तत्वश्च; धृष्णोतीति दधृक् । सृजेः कर्मणि क्तिन्नमागश्च निपात्यते; सृजंति तामिति स्त्रक् । दिशेः कर्मणि किन्; दिशन्ति तामिति दिक् । उत्पूर्वात् क्तिह्यतेः किन्; उपसर्गान्तलोपः षत्वश्च निपात्यते; उत्क्लिह्यति इति उष्णिक् । अञ्चु युजि कृञ्चु इत्येतेभ्यो धातुभ्यः किन् प्रत्ययो भवति निपातेस्सहनिर्देशात्; अत्रापि किञ्चिदलाक्षणिकं कार्यमस्ति; अश्च- तेस्सुबन्तमात्रोपपदे किन् प्रत्ययो भवति; प्राश्नतीति प्राङ्, प्रत्यश्नतीति प्रत्यङ्, उदङ्, तिर्यङ् । युजेः कृञ्श्च केवलात् युङ् कृङ् । सोपपदात् किप; अश्चयुक् । त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च (III. 2. 60.)—

दशोर्धातोरनालोचने वर्तमानात् त्वदादिषूपपदेषु कञ्प्रत्ययः ; चकारात् किन् । आसर्वनाम्नः (VI. 3. 91.)—इति सर्वनाम्नः आकारादेशः ; तादृक् तादृशः, यादृक् यादृशः । टिठ्ठाणङिति ङीप् ; तादृशी, यादृशी । प्रत्ययोत्तरपदयोश्च (VII. 2. 98.)—इति युष्मदस्मदोर्मपर्यन्तस्य त्व मा इत्येतावादेशौ ; त्वादृशः मादृशः, त्वादृक् मादृक् । समानान्ययोश्चेति वक्तव्यम् (वा. III. 2. 60)—इति कञ् किनौ ; दृग्दृशवतुषु (VI. 3. 89.)—इति समानस्य सः ; सदृक्, सदृशः ; अन्यादृक्, अन्यादृशः । दृशेः वसश्च वक्तव्यः (वा. III. 2. 60) इति वसः ; दृक्षेचेति वक्तव्यम् (वा. VI. 3. 91.) इत्याकारः ; तादृक्षः, अन्यादृक्षः । दृक्षे चेति वक्तव्यम् (VI. 3. 89.) इति समानस्य सः ; सदृक्षः । अनालोचने इति किम् ! तम्पश्यतीति तद्दर्शः । तादृगादयोरुदशब्दाः प्रकारे वर्तन्ते न चात्र दर्शनाक्रिया वर्तते । सत्सूद्विषदुहदुहयुजविदभिद-च्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्तिप् (III. 2. 61.) सुपीत्यनुवर्तते ; कर्मग्रहणन्तु स्पृशोऽनुदके किन् इत्यतः प्रभृति न व्याप्रियते ; सदादिभ्यो धातुभ्यः सुबन्ते उपपदे उपसर्गेऽप्यनुपसर्गेऽपि क्तिप् । उपसर्गग्रहणं ज्ञापनार्थमन्यत्र सुब्रह्णे उपसर्गग्रहणं न भवति इति । सू इति द्विषा साहचर्यात् सूतेरादादिकस्य ग्रहणं न सूयतेः सुवतेर्वा ; युजियोगे युज-समाधौ द्वयोरपि ग्रहणम् ; विद ज्ञाने विद विचारणे विद सत्तायामिति त्रयाणामपि ग्रहणं, न लाभार्थस्य विदेः, अकारस्य विवक्षितत्वात् । सत्-दिविषत् संसत् ; सू-वीरसूः प्रसूः ; द्विष-मित्रद्विट् विद्विट् ; दुह-मित्रधुक् प्रधुक् ; दुह-गोधुक् प्रधुक् ; युजि-अश्वयुक् वियुक् ; विद-वेदवित् प्रवित् ; भिद-काष्ठभित् उन्नित् ; छिद-पापच्छित् परिच्छित् ; जि-शत्रुजित् पराजित् ; नी-सेनानीः प्रणीः ; राज्-देवराट् विराट् ।

भजो णिवः (III. 2. 62.)—भजेर्धातोर्णिवप्रत्ययो भवति सुबन्ते उपपदे; अर्धं भजति अर्धभाक् । उपसर्गेऽपि—प्रभाक् । छन्दसि सहः (III. 2. 63.)—छन्दसि विषये सहेर्धातोः सुबन्ते उपपदे णिवप्रत्ययो भवति; तुराषाद् पृतनाषाद् । अत्र सहेस्साडस्सः (VIII. 3. 56.) इति षत्वम्; अन्येषामपि दृश्यते (VI. 3. 137.) इति दीर्घः । छन्दसीति किम्? बलसहः । अदोऽनञ्जे (III. 2. 68.)—छन्दसीति निवृत्तम्; अदेर्धातोरनञ्जे सुबन्ते उपपदे विट्प्रत्ययो भवति; आममसि आमात् । अनञ्जे इति किम्? अजादः । क्रव्ये च (III. 2. 69.)—क्रव्यशब्दे उपपदे अदेर्धातोर्विट्प्रत्ययो भवति; क्रव्यात् । दुहः कप् घश्च (III. 2. 70.)—दुहेर्धातोः सुबन्ते उपपदे कप् प्रत्ययो भवति, घकारश्चान्तादेशः वर्षदुघः; पयोदुघा । आतोमनिन्क्नि-
व्वनिपश्च (III. 2. 74.)—छन्दसीति वर्तते, उपसर्गेपीति सुपीति च; आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषयेमनिन् क्निप् वनिप् एते प्रत्यया भवन्ति, चाद्विच्च । मनिन्-सुदामा अश्वत्थामा; क्निप्-सुधीवा सुपीवा, घुमास्थेत्यादिना ईत्वम्; वनिप्-भूरिद्रावा; विच्-सोमपाः शुभंयाः । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (III. 2. 75.)—अन्येभ्यो धातुभ्यः मनिना-
दयो भवन्ति । मनिन्-सुशर्माः अत्र नेङ्वाशि कृति (VII. 2. 8.)—
वशादौ कृत्प्रत्यये परतः इष्ण भवति । क्निप्-एतीति इत्वा तुगागमः । वनिप्-विजायते इति विजावा, अग्ने गच्छतीति अग्नेगावा; अत्र विङ्वनोरनुनासिकः स्यात् (VI. 4. 41.) विट् वन् इत्येतयोः परतः अनुनासिकान्तस्य अङ्गस्य आकारादेशो भवति । क्निप् च (III. 2. 76.)
—सर्वेभ्यो धातुभ्यः निरुपपदेभ्यः छन्दसि भाषायां च क्निप् प्रत्ययो भवति; पर्णध्वत्, वाहभट्, क्षमामृत्, खलपूः, जलमुक्, बलिमुक्,

मधुलिद् ; रज्जुवृद् तत्त्वपृद् । अक्षेदीव्यति अक्षधूः इत्यत्र छ्वोश्शब्दनु-
नासिके च (VI. 4. 19.)—छ् इत्यस्य सतुक्स्य वकारस्य च क्रमात्
श् ऊद् इत्येतावादेशौ भवतः अनुनासिकादौ प्रत्यये परतः कौ झलादौ
किति ङिति—इति ऊद् इत्ययमादेशः । राछोपः (VI. 4. 21.)—
रेफादुत्तरयोश्छ्वौलोपो भवति कौ झलादौ ङिति परतः । वौरुपधाया
दीर्घ इकः (VIII. 2. 76.) इति दीर्घः ; मूर्च्छतीति मूः मुरौ मुरः ;
धूर्वतीति धूः धुरौ धुरः । प्रशान् इत्यत्र अनुनासिकस्य क्लिप्तलो ङिति
(VI. 4. 15.)—अनुनासिकान्तस्याङ्गस्योपधाया दीर्घो भवति कौ
झलादौ ङिति परतः—इति दीर्घः ; मो नो धातोः (VIII. 2. 64.)—
मकारान्तस्य धातोः पदान्ते नकारादेशः स्यात्—इति नः, प्रशान् प्रशामौ
प्रशामः ।

सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये (III. 2. 78.)—अजातिवाचिनि
सुबन्ते उपपदे ताच्छील्ये गम्यमाने धातोः णिनिप्रत्ययः ; उष्णभोजी,
शीतभोजी । अजाताविति किम् ? ब्राह्मणानामन्वयिता । साधुकारिणि
च (वा.) इति—साधुकारी, साधुदायी । अताच्छील्यार्थं वचनम् ।
ब्रह्मणि वदः (वा.) इति—ब्रह्मवादी । कर्तर्युपमाने (III. 2. 79.)—
कर्तृवाचिन्युपमाने उपपदे धातोर्णिनिप्रत्ययो भवति ; उपपदकर्ता प्रत्यया-
र्थस्य कर्तृरुपमानम् ; उष्ट्र इव क्रोशति उष्ट्रक्रोशी, हंस इव गच्छति
हंसगामिनी । अताच्छील्यार्थं आरम्भः । कर्तरीति किम् ? अपूपानिव
भक्षयति माषान् । उपमान इति किम् ? उष्ट्रः क्रोशति । व्रते
(III. 2. 80.)—व्रत इति शास्त्रतो नियमः ; व्रते गम्यमाने सुबन्ते
उपपदे धातोर्णिनिप्रत्ययो भवति । समुदायोपधिश्चायम् ; धातूपपदप्रत्यय-

समुदायेन व्रतं गम्यते ; स्थण्डिलशायी, अश्राद्धभोजी । सति शयने स्थण्डिले एव शेते नान्यत्र, सति भोजने अश्राद्धमेव भुङ्क्ते न श्राद्धमिति । व्रत इति किम् ? स्थण्डिले शेते देवदत्तः । अताच्छील्यार्थ आरम्भः । बहुलमभीक्ष्ये (III. 2. 81.)—आभीक्ष्येगम्यमाने सुबन्त उपपदे धातोर्बहुलं णिनिप्रत्ययो भवति । अभीक्ष्यं पौनः पुन्यं तात्पर्यमासेवा ताच्छील्यदैन्यदेव ; कषायपायिणः गान्धाराः, क्षीरपायिणः उशीनराः । अत्र प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च (VIII. 4. 11.)—प्रातिपदिकान्ते नुमि विभक्तौ च यो नकारः तस्य पूर्वपदस्थनिमित्तादुत्तरस्य णकारादेशो वा भवति—इति णकारः । बहुलप्रहणात् कुलमाश्रयादः इत्यत्र न भवति । मनः (III. 2. 82.)—मन्यतेर्धातोः सुबन्ते उपपदे णिनिप्रत्ययो भवति ; शोभनमानी । आत्ममाने खश् च (III. 2. 83.)—मननं मानः ; आत्मनो माने वर्तमानान्मन्यतेर्धातोः सुबन्ते उपपदे खश्प्रत्ययो भवति ; चकाराणिनिश्च । यदा प्रत्ययार्थः कर्ता आत्मानं दर्शनीयत्वादिना धर्मेण युक्तं मन्यते तदायं विधिः ; दर्शनीयमात्मानं मन्यते दर्शनीयमन्यः दर्शनीयमानी ; पण्डितम्मन्यः पण्डितमानी ॥

भूते (III. 2. 84.)—इति वर्तमाने, ब्रह्मभूणवृत्रेषु किप् (III. 2. 87.)—ब्रह्मादिकर्मसूपपदेषु हन्तेः किप्प्रत्ययः ; ब्रह्महा, भूणहा, वृत्रहा । सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः (III. 2. 89.)—किबिति वर्तते ; स्वादिषु कर्मसूपपदेषु करोतेर्धातोः किप् भवति ; सुकृत्, कर्मकृत्, पापकृत्, मन्त्रकृत्, पुण्यकृत् । धातोरनियतत्वाद्व्यस्मिन्नुपपदेऽपि किप् ; शास्त्रकृत्, भाष्यकृत् । सोमे सुञः (III. 2. 90.) किबिति वर्तते ; सोमे कर्मण्युपपदे सुनोतेः किप् ; सोमसुत् । अग्नौ चैः (III. 2. 91.)—चिनोतेः किप्प्रत्ययो भवति अग्रावुपपदे ; अग्निधित् ।

कर्मणीनिर्विक्रियः (III. 2. 93.)—कर्मण्युपपदे विपूर्वात् क्रीणातेः
 इनि प्रत्ययो भवति भूतेऽर्थे ; सोमविक्रयी । दशोः कनिप् (III. 2.
 94.)—दशेर्धातोः कर्मण्युपपदे कनिप्प्रत्ययो भवति भूतेऽर्थे ; पारदृश्वा ।
 राजनि युधिकृञः (III. 2. 95.)—राजन् शब्दे कर्मवाचिन्युपपदे
 युध्यतेः करोतेश्च कनिप् । युध्यतिरकर्मकः ; अन्तर्भावितण्यर्थः सकर्मको
 भवति ; राजयुध्वा—राजानं योधितवानित्यर्थः—राजकृत्वा । सहे च (III.
 2. 96.)—सहशब्देचोपपदे युधिकृञोः कनिप् । असत्त्ववाचित्वादुपपदं
 कर्मणा न विशिष्यते ; सहयुध्वा सहकृत्वा । सुयजोर्द्वनिप् (III. 2.
 103.)—सुनेतेर्यजतेश्च द्वनिप्प्रत्ययः ; सुत्वा, यज्वा । सप्तम्यां जनेर्ङ
 (III. 2. 97.)—सप्तम्यन्ते उपपदे जनेर्धातोर्द्विप्रत्ययो भवति ; उपसरे
 जातवान् उपसरजः । पञ्चम्यामजातौ (III. 2. 98.)—जातिवर्जिते
 पञ्चम्यन्ते उपपदे जनेर्धातोर्द्विप्रत्ययो भवति ; संस्कारजः, सुखजः । अ-
 जाताविति किम् ? अश्वात् जातः । उपसर्गे च संज्ञायाम् (III. 2.
 99.)—उपसर्गेचोपपदे जनेर्द्विप्रत्ययो भवति संज्ञायां विषयेः समुदायो
 पाधिः संज्ञा ; अथेमा मानवीः प्रजाः । अना कर्मणि (III. 2. 100.)
 —अनुपूर्वाज्जनेर्द्विप्रत्ययो भवति कर्मण्युपपदे ; पुमांसमनुजातः पुमनुजः
 स्त्र्यनुजः । अन्येष्वपि दृश्यते (III. 2. 101)—अन्येष्वपि उपपदेषु
 जनेर्द्विप्रत्ययो भवति : सप्तम्यामित्युक्तमसप्तम्यामपि दृश्यते ; न जायते
 इति अजः, द्विर्जाताः द्विजाः । अजातौ इत्युक्तं पञ्चम्याञ्च जातावपि
 दृश्यते ; ब्राह्मणजो धर्मः, क्षत्रियजं युद्धम् । उपसर्गे च संज्ञायाम् इत्यु-
 क्तम् असंज्ञायामपि दृश्यते : अभिजाः परिजाः केशाः । अणौ कर्मणी-
 त्युक्तम् अकर्मण्यपि दृश्यते : अनुजातः अनुजः । अपि शब्दस्सर्वोपाधि

व्यभिचारार्थः तेन धात्वन्तरादपि कारकान्तरेपि भवति ; परितः खाता परिखा ॥

कृक्कवन् निष्ठा (I. 1. 26.)—कृक् कवतु इत्येतौ प्रत्ययौ निष्ठासंज्ञौ भवतः । निष्ठा (III. 2. 102.)—निष्ठासंज्ञौ प्रत्ययौ भूतेऽर्थे वर्तमानाद्धातोः भवतः । ध्युकः किति (VII. 2. 11.)—इति इडभावः ; भूतः भूतवान् । निष्ठायां सेटि (VI. 4. 52.)—सेटि निष्ठायां परतो णेलोपो भवति ; कारितम् शमितम् । श्रीदितो निष्ठायाम् (VII. 2. 14.)—श्रयतेरीदिताश्च निष्ठायामिण्ण भवति । यजादित्वात्संप्रसारणम् ; हलः (VI. 4. 2.) इति दीर्घः । ओदितश्च (VIII. 2. 45.)—ओदितो धातोर्निष्ठातकारस्य नकारादेशो भवति ; शूनः शूनवान् । ओलस्जी व्रीडने ; चोः कुः ; लग्नम् । ओविजी भयचलनयोः ; उद्विग्नः उद्विग्नवान् । स्वादय ओदित इत्युक्तत्वात् सूनः, दूनः, दीनः, डीनः, रीणः, व्रीणः इति भवन्ति । यस्य विभाषा (VII. 2. 15.)—यस्य धातोर्विभाषेडुक्तः तस्य निष्ठायामिण्ण भवति । स्वरत्यादिना विभाषा ; तेषामिण्ण भवति—प्रसूतः विधूतः । कृपो लः ; क्लृप्तः । कृलोपे इति दीर्घः ; गृढः । उदित्वात् वृद्धः शान्तः । आदितश्च (VII. 2. 16.)—आदितश्च धातोर्निष्ठा भवति निष्ठायाम् । रदाभ्यास्त्रिष्ठातो नः पूर्वस्य च दः (VIII. 2. 42.)—रेफदाभ्यामुत्तरस्य निष्ठातस्य नादेशो भवति पूर्वस्य दकारस्य च । जिमिदा—मिञ्चः ; जिष्विदा—स्विञ्चः ; दान्तस्य छिदः—छिञ्चः ; रेफान्तस्य—तीर्णः, विगूर्णः । आदितश्च इति चकारस्यानुक्त-समुच्चयार्थत्वात् इडभावः ; आश्वस्तः । संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः (VIII. 2. 43.)—संयोगादिर्योधातुः आकारान्तो यण्वान् तस्मादुत्तरस्य

निष्ठा तकारस्य नकारादेशो भवति ; ग्लानः, ग्लानः, निद्राणः । संयो-
गादेरिति किम् ? यातः । आत इति किम् ? च्युतः । धातोरिति किम् ?
निर्यातः, निर्वातः । यण्वदिति किम् ? स्नातः । ल्वादिभ्यश्च (VIII. 2.
44.)—लृञ् छेदने इत्यतः प्रभृति वृ वरण इति यावत् वृत्कवरणेन
परिसमापिता ल्वादयः गृह्यन्ते ; तेभ्य उत्तरस्य निष्ठातकारस्य नकारादेशो
भवति ; लूनः, धूनः जीनः । दुग्बो दीर्घश्चेति वक्तव्यम् (वा.)
इति—आदूनः, विगूनः । पूजो विनाश इति वक्तव्यम् (वा.) इति
—पूनाः यवाः ; विनष्टा इत्यर्थः । विनाश इति किम् ? पूता यजमानाः ।
क्षियो दीर्घात् (VIII. 2. 46.)—क्षिय उत्तरस्य निष्ठातकारस्य नका-
रादेशो भवति । क्षियः (VI. 4. 59.)—इति वर्तमाने, निष्ठायामप्य-
दर्थे (VI. 4. 60.)—प्यतः कृत्यस्यार्थः भावकर्मणी ; ताभ्यामन्यत्र
या निष्ठा तस्यां क्षियो दीर्घो भवति ; क्षीणः तपस्वी । श्योऽस्पर्शो
(VIII. 2. 47.)—श्यायतेरुत्तरस्य निष्ठातकारस्य अस्पर्शोऽर्थे नकारा
देशो भवति । द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः (VI. 1. 24.)—द्रवमूर्तौ द्रव-
काठिन्ये स्पर्शो वर्तमानस्य श्यैङ् गतावित्येतस्य धातोर्निष्ठायां परतस्संप्र-
सारणं भवति ; शीनम् घृतम् । अस्पर्शो इति किम् ? शीतम् उदकम् ।
प्रतेश्च (VI. 1. 25.)—प्रतेरुत्तरस्य श्यायतेः निष्ठायां संप्रसारणं भवति ;
प्रतिशीनः । विभाषाभ्यवपूर्वस्य (VI. 1. 26.)—अभि अव
इत्येवंपूर्वस्य श्य इत्येतस्य निष्ठायां विभाषा संप्रसारणं भवति ; अभिशीनः
अभिश्यानः, अवशीनः अवश्यानः ॥

शुषः कः (VIII. 2. 51.)—शुषोर्धातोर्रुत्तरस्य निष्ठातकारस्य
ककारादेशो भवति ; शुष्कः शुष्कवान् । पषो षः (VIII. 2. 52.)

—पञ्चार्धतोरुत्तरस्य निष्ठातकारस्य वकारादेशो भवति ; पङ्कः पङ्कवान् ।
 क्षायो मः (VIII. 2. 53.)—क्षे इत्येतस्मादुत्तरस्य निष्ठातकारस्य
 मकारादेशो भवति ; क्षामः । प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् (VIII. 2. 54.)—
 प्रपूर्वात् स्त्यायतेरुत्तरस्य निष्ठातकारस्य मकारादेशो भवत्यन्यतरस्याम् ;
 प्रस्तीमः । यदा मत्वं न भवति तदा प्रस्तीतः । अनुपसर्गात्फुलक्षीबकृ-
 शोलाघाः (VIII. 2. 55.)—फुल्ल क्षीब कृश उल्लाघ इत्येते शब्दा
 निपात्यन्ते नचदुपसर्गादुत्तरे भवन्ति । फुल्लः इति जि फला विशरण
 इत्येतस्मात् धातोरुत्तरस्य निष्ठातकारस्य लकारोनिपात्यते, उत्त्वमिडभावश्च ।
 क्तवत्वन्तस्याप्येतल्लत्वमिष्यते (भा. इ.) इति—फुल्लवान् । क्षीबकृशो-
 लाघा इति क्षीबकृशाभ्यामुत्पूर्वाल्लघोश्चोत्तरस्य निष्ठातकारस्य त लोपः
 इडभावश्च निपात्यते ; क्षीबः, कृशः, उल्लाघः । अनुपसर्गादिति किम् ?
 प्रफुल्लः सुमनसः, प्रक्षीबिताः, प्रकृशिताः प्रोल्लाघिताः । अत्र प्रफुल्लः
 इत्यत्र आदितश्च (VII. 2. 16.) इति जिफला इति धातोः इणिविधे,
 ति च (VII. 4. 89.)—तकारादौ प्रत्यये परतः चरफलोरकारस्य
 उकारादेशो भवति । प्रफुल्लः इत्यत्र तु फुल्ल विकसनइत्यस्मात् पचाद्यच् ।
 लाघेरुदोऽन्य उपसर्गः प्रतिषिध्यते । उत्फुल्लसम्फुल्लयोरुपसंख्यानम्
 (वा.) इति उत्फुल्लः संफुल्लः । नुदविदोन्दीताग्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम्
 (VIII. 2. 56.)—नुद विद उन्दी ता ग्रा ह्री इत्येतेभ्यः परस्य
 निष्ठातकारस्य नकारादेशो भवत्यन्यतरस्याम् ; नुन्नः नुत्तः, विन्नः वित्तः,
 समुन्नः समुत्तः, क्षाणः क्षातः, घ्राणः घ्रातः, ह्रीणः ह्रीतः । विद
 विचारणे इत्येतस्य विदेरिहाग्रहणमिष्यते ।

वेत्तेस्तु विदितो निष्ठा विद्यतेर्विन्न इष्यते । विन्तेर्विन्नश्च वित्तश्च
 भोगे विन्नस्तु विन्दतेः । न ध्याख्यापमूर्च्छिमदाम् (VIII. 2. 57.)—

ध्या ख्या पू मूर्छि मद इत्येतेषां निष्ठातकारस्य नकारादेशो न भवति ;
ध्यातः, ख्यातः, पूर्वः, मूर्तः, मत्तः ।

दिवोऽविजिगीषायाम् (VIII. 2. 49.)—दिव उत्तरस्य निष्ठा-
तकारस्य नकारादेशो भवति अविजिगीषायामर्थः ; परिचूनः । अविजिगी-
षायामिति किम् ? द्यूतं वर्तते । निर्वाणोऽवाते (VIII. 2. 50.)—
निर्वाण इति निस्पृषाद्वातेरुत्तरस्य निष्ठातकारस्य नकारादेशो भवति,
नचेत् वाताधिकरणो वात्यर्थो भवति ; निर्वाणः प्रदीपः । अवाते इति
किम् ? निर्वातो वातः । जनसनखनां सन्झलोः (VI. 4. 42.) इत्येते-
षामाकारादेशः सनि झलादौ ऋडिति परतः ; जातः, सातः, खातः ।
वचिस्वपीत्यादिना सम्प्रसारणम् ; उक्तः, सुप्तः, इष्टः, उडः, गृहीतः,
विद्धः, उशितः, विचितः । स्फायःस्फी निष्ठायाम् (VI. 1. 22.)—
स्फायी वृद्धौ ; अस्य धातोर्निष्ठायां परतः स्फी इत्ययमादेशो भवति ;
स्फीतः । प्यायः पी (VI. 1. 28.)—ओप्यायी वृद्धावित्यस्य धातोर्निष्ठायां
विभाषा पी इत्ययमादेशो भवति । ओदित्वान्नकारः ; पीनः । इयं व्यव-
स्थित विभाषा विज्ञास्यते : तेनानुपसर्गस्य नित्यं भवति सोपसर्गस्य तु
नैव—प्रप्यानः शशी । आङ्पूर्वस्यान्धूधसोरिति वक्तव्यम् (वा.) :
आङ्पूर्वस्य नित्यं भवत्येव—आपीनः अन्धुः, आपीनम् ऊधः । वसति
क्षुधोरिद् (VII. 2. 52.)—वसतेः क्षुधेश्च षत्वानिष्ठयोरिडागमो भवति
उषितः क्षुधितः । अश्वेः पूजायाम् (VII. 2. 53.)—अश्वेः पूजायां
कानिष्ठयोरिडागमो भवति । नाश्वेः पूजायाम् (VI. 4. 30.) इति
नलोपो न भवति ; अञ्चितः । निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्वधिष्टः (I. 2.
19.)—शीङ् स्विदि मिदि क्ष्वधि ष्ट इत्येतेभ्यः सेट् निष्ठान् किङ्भवति ;

शयितः । आदितश्च (VII. 2. 16.)—इत्यनुवर्तमाने, विभाषा भावादि-
 कर्मणोः (VII. 2. 17.)—भावे आदिकर्मणि च आदितोर्धातोः निष्ठा-
 यामिडागमो विभाषा न भवति; प्रस्वेदितः प्रस्विन्नः, प्रमेदितः,
 प्रमिन्नः, प्रक्ष्वेदितः प्रक्ष्विण्णः; प्रधर्षितः प्रधृष्टः । मिन्नम्
 मेदितम् वा अनेन इति भावे भवति । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतर-
 स्याम् (I. 2. 21.)—उकारोपधाद्भातोः परः भावे आदिकर्मणि च वर्तमानो
 निष्ठाप्रत्ययस्सेट् न किङ्कर्वति अन्यतरस्याम्; द्युतितम् द्योतितम् वा
 अनेनः प्रद्युतितः प्रद्योतितः । पूङ् क्त्वाच (I. 2. 22.)—
 —अन्यतरस्यामिति न स्वर्यते उत्तरसूत्रे पुनः वा वचनात्; न सेडिति
 वर्तते; पूङ् परो निष्ठाप्रत्ययः क्त्वाच सेट् न किङ्कर्वति; पवितः । अत्र
 पूङ्श्च (VII. 2. 51.)—पूङ्ः परयोः क्त्वानिष्ठयोः वा इडागमः ।
 इति पूतः इत्यपि भवति । दृढः स्थूलबलयोः (VII. 2. 20.)—
 स्थूले बलवति च दृढ इति निपात्यते । दृंहः क्तप्रत्यये इडभावः । हकार-
 नकारयोर्लोपः; परस्य च ढत्वम्; दृढः । प्रभौ परिवृढः (VII. 2.
 21.)—परिवृढ इति निपात्यते प्रभुश्चेत् भवति; परिवृढः स्वामी ।
 पूर्वेषु समानं बृहेर्निपातनमेतत् । प्रभाविति किम्? परिवृद्धितम् परिवृंहि-
 तम् । कृच्छ्रगहनयोः कषः (VII. 2. 22.)—कृच्छ्र गहन इत्येतयोरर्थयोः
 कषेर्धातोः निष्ठाग्रयामिडागमो न भवति; कष्टम् व्याकरणम् कष्टानि
 वनानि । कृच्छ्रप्रहनयोरिति किम्? कषितं सुवर्णम् । घुषिरविशब्दने
 (VII. 2. 23.)—घुषेर्धातोरविशब्दनेऽर्थे निष्ठाग्रयामिडागमो न भवति;
 घुष्टा रज्जुः, घुष्टौ पादौ । अविशब्दने इति किम्? अवघुषितं वाक्यमाह ।
 विशब्दनं प्रतिज्ञानम् । अर्देस्सञ्चिविभ्यः (VII. 2. 24.)—सं नि वि
 इत्येतेभ्य उत्तरस्यार्देर्निष्ठाग्रयामिडागमो न भवति; समर्णः न्यर्णः व्यर्णः ।

अभेश्चाविदूर्ये (VII. II. 25.)—अभिश्चब्दादुत्तरस्यार्देराविदूर्ये निष्ठा-
यामिडागमो न भवति ; अभ्यर्णां सेना । आविदूर्ये इति किम् ? अभ्य-
र्दितो वृषलक्षीतेन ; पीडित इत्यर्थः । वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्न-
ज्ञप्ताः (VII. 2. 27.)—णोरिति वर्तते ; दम् शम् पूरी दस् स्पश्
छद् जप् इत्येतेषां ण्यन्तानामनिद् त्वं वा निपात्यते ; दान्तः, दामितः,
शान्तः, शमितः, पूर्णः, पूरितः, दस्तः, दासितः, स्पष्टः, स्पाशितः,
छन्नः, छादितः, ज्ञप्तः, ज्ञापितः । इद् प्रतिषेधो णिलुक् च निपात्यते ;
ज्ञपेस्तु भरज्ञापिसनामिति विकल्पविधानाद्यस्य विभाषेति नित्यं प्रतिषेधे
प्राप्ते विकल्पार्थं निपातनम् । रुण्यमत्वरसंघुषास्वनाम् (VII. 2. 28.)
—रुषि अम त्वर संघुष आस्वन इत्येतेषां वा निष्ठायामिडागमो न भवति
रुष्टः रुषितः अभ्यान्तः अभ्यमितः तूर्णः त्वरितः, संघुष्टम् संघुषितम्,
आस्वान्तः आस्वनितः । हृषेल्लोमसु (VII. 2. 29.)—लोमसु वर्त-
मानस्य हृषेः निष्ठायां वा इडागमो न भवति ; हृष्टानि हृषितानि वा
लोमानि ; हृष्टं लोमभिः हृषितं लोमभिः । लोमस्विति किम् ? हृष्टो देव-
दत्तः इत्यळीकार्थस्यानिटः, हृषितो देवदत्त इति तुष्टर्थस्य सेटः । विस्मि-
तप्रतिघातयोश्चेति वक्तव्यम् (वा.) इति हृष्टः देवदत्तः वा हृषितः ;
देवदत्तः विस्मित इत्यर्थः । अपचितश्च (VII. II. 30.)—अपचित
इति निपात्यते ; अपपूर्वाच्चायतेर्धातोर्निष्ठायामनिद् त्वं चिभावश्च वा निपा-
त्यते ; अपचितः अनेन गुरुः वा अपचायितः । क्तिनिनित्यमिति
वक्तव्यम् (वा.) इति—क्तिनिनित्यं चि भावो निपात्यते ; अपचितिः ॥

अदो जग्धिर्ल्यसि किति (II. 4. 36.)—अदेर्जग्धिरादेशो
भवति ल्यपि तकारादौ किति च परतः जग्धः । द्यतिस्यतिमास्थामिति

किति (VII. 4. 40.)—यति स्यति मा स्था इत्येतेषामङ्गानां इकारादेशो भवति तकारादौ किति प्रत्यये परतः; अवदितम्, अवसितम्, प्रमितम्, प्रस्थितम् । शा छोरन्यतरस्याम् (VII. 4. 41.)—शा छा इत्येतयोः इकारादेशो वा भवति तकारादौ किति प्रत्यये परतः; निशितम् निशातम्, अवच्छितम् अवच्छातम् । श्यतेरित्वं व्रतेनित्यमिति वक्तव्यम् (वा.) इति—संशितः ब्राह्मणः, संशितव्रत इत्यर्थः । व्यवस्थितविभाषाविज्ञानात्सिद्धम् । दधातेर्हिः (VII. 4. 42.)—दधातेरङ्गस्य हि इत्ययमादेशो भवति तकारादौ किति प्रत्यये परतः; अभिहितम् । दो दद्वोः (VII. 4. 46.)—दा इत्येतस्य घुसंज्ञकस्य ददित्ययमादेशो भवति तकारादौ किति प्रत्यये परतः, दत्तः । घोरिति किम्? अवदातम् मुखम् । अयमादेशस्थान्त एवेष्यते; एवं व्युक्तम्—

तान्ते दोषो दीर्घत्वं स्यात् दान्ते दोषो निष्ठानत्वम् ।

धान्ते दोषो धत्वः प्राप्ति स्थान्तेऽदोषस्तस्मा त्थान्तम् ॥

अत्र सूत्रे दध् इत्यस्य दद इति सांहितिको निर्देशः ।

अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।

सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति चेप्यते ॥

अच उपसर्गात्तः इति तकारे प्राप्ते निपात्यन्ते; अनुपसर्गा वा एते अवादयः क्रियान्तरविषया वेदितव्याः । अच उपसर्गात्तः (VII. 4. 47.)—अजन्तादुपसर्गादुत्तरस्य दा इत्येतस्य घुसंज्ञकस्य त इत्ययमादेशो भवति तकारादौ किति प्रत्यये परतः; अवत्तम् प्रत्तम् नीत्तम् परीत्तम् । दस्ति (VI. 3. 124.)—दा इत्येतस्य यस्तकारादेशः तस्मिन् परे इगन्तस्योपसर्गस्य दीर्घो भवति; वीत्तम्, परीत्तम् । घुमास्थेत्यादिना

ईत्वम् ; गीतम्, पीतम् ; होढः ; लीडम्, ऊढम् । दादेर्धानोर्धः (VIII. 2. 32.) इति घत्वम् ; दुग्धम् । वा द्रुहादि ; द्रूढम्, दुग्धम्, मूढम्, मुग्धम्, स्नूढम्, स्नुग्धम्, स्नीढम्, स्निग्धम् । नहो धः इति धत्वम् ; नग्धम् । व्रश्चेति षत्वम् ; सृष्टम्, मृष्टम् । निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययविधीङ्विधिषु सिद्धौ वक्तव्यः (वा. VIII. 2. 3.) कुत्वन्तु प्रत्यसिद्धमेव ; वृक्णः । झषस्तथोर्दोधः इति प्रलुब्धः । इत्याद्याखिलम्बोध्यम् ॥

किञ्च—तयोरेवकृत्यत्कखलर्थाः (III. 4. 70.)—तयोरेव भावकर्मणोरेव कृत्यसंज्ञकाः प्रत्ययाः त्कश्च खलर्थाश्च भवन्ति ; कृतः कटो भवता, ग्रामं नीता अजाः, पृष्टो माणवकः पन्थानं ; आसितं भवता, शयितं भवता । आदिकर्मणि क्तः कर्तरिच (III. 4. 71.)—आदिकर्मणि यः क्त्वो विहितः स कर्तारि भवति ; चकारायथा प्राप्तञ्च भावकर्मणोः । आदिभूतः क्रियाक्षणः आदिकर्म ; तस्मिन् आदिकर्मणि भूतत्वेन विवक्षितो यः क्त्वः विहितः तस्यायमर्थनिर्देशः, प्रसुप्तो भगवान्, प्रसुप्तं भगवता, प्रकृतः कटं देवदत्तः, प्रकृतः कटो देवदत्तेन । गत्यर्थकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च (III. 4. 72.)—गत्यर्थेभ्यो धातुभ्यः अकर्मकेभ्यः श्लिषादिभ्यश्च यः क्तः सकर्तारि भवति, चकारायथाप्राप्तं च भावकर्मणोः । गत्यर्थेभ्यः—गतो देवदत्तोग्रामम् ; गतो देवदत्तेन ग्रामः, गतं देवदत्तेन । अकर्मकेभ्यः ग्लानोभवान्, ग्लानं भवता । श्लिषादिभ्यः—उपश्लिष्टो गुरुं भवान्, उपश्लिष्टो गुरुर्भवता, उपश्लिष्टं भवता ; अतिशयितो गुरुं भवान्, अतिशयितो गुरुर्भवता, अतिशयितं भवता ; उपस्थितो गुरुं भवान्, उपस्थितो गुरुर्भवता, उपस्थितं भवता ; आस-उपासितो गुरुं भवान्, उपासितो गुरुर्भवता,

उपासितं भवता; अनूषितो गुरुर्भवता, अनूषितो गुरुं भवान्,
 अनूषितं भवता; अनुजातो माणवको माणविकाम्; अनुजाता माण-
 विका माणवकेन, अनुजातं माणवकेन; आरूढो वृक्षं भवान्,
 आरूढो वृक्षो भवता, आरूढं भवता; अनुजीर्णो वृषळीं देवदत्तः,
 अनुजीर्णा वृषळी देवदत्तेन, अनुजीर्णं देवदत्तेन । श्रिषादयः सोपसर्गाः
 सकर्मका भवन्ति; तदर्थमेषामुपादानम् । क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगति-
 प्रत्यवसानार्थेभ्यः (III. 4. 76.)—ध्रौव्यार्था अकर्मकाः, प्रत्यवसा-
 नार्था अभ्यवहारार्थाः इति स्वनिकायप्रसिद्धिः; ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यो
 यः क्तः सोऽधिकरणेऽपि भवति, चकाराद्यथाप्राप्तं च । तत्र ध्रौव्यार्थेभ्यः
 कर्तृभावाधिकरणेषु गत्यर्थेभ्यः कर्तृकर्मभावाधिकरणेषु प्रत्यवसानार्थेभ्यः
 कर्मभावाधिकरणेषु । ध्रौव्यार्थेभ्यस्तावत्—आसितो देवदत्तः; आसितं
 देवदत्तेन; अयं ग्रामस्तेषामासितः, इदमेषामासितं । गत्यर्थेभ्यः—
 यातो देवदत्तः, यातं देवदत्तेन; यातो ग्रामो देवदत्तेन, इदमेषां
 यातम् । प्रत्यवसानार्थेभ्यः—भुक्त ओदनो देवदत्तेन; भुक्तं देवदत्तेन,
 इदमेषां भुक्तम् । कथं भुक्ता ब्राह्मणाः पीता गावः इति ? अकारो
 मत्वर्थायः, भुक्तमेषामस्ति पीतमेषामस्तीति । जीतः क्तः (III. 2.
 187.)—जिह्वाब्दः इत् यस्यासौर्जात्; तस्माद्धातोर्वर्तमानार्थे क्तप्रत्ययो
 भवति । भूते निष्ठा विहिता वर्तमाने न प्राप्नोति इति विधीयते; मिञ्ः,
 स्विञ्ः; क्षिञ्ः, इत्यादि । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च (III. 2. 188.)
 —मतिरिच्छा, बुद्धिर्ज्ञानं, पूजा सत्कारः; मत्याद्यर्थेभ्यो धातुभ्यो
 वर्तमानार्थे क्तप्रत्ययो भवति । क्तस्य च वर्तमाने (II. 3. 67.) इति
 षष्ठी; केन च पूजायाम् (II. 2. 12.) इति समास प्रतिषेधः; राज्ञां मतः,
 गुरुणामिष्टः, विदुषां बुद्धः ज्ञातः पूजितो वा । अनुक्तममुच्चार्यार्थश्चकारः

शीलितः इत्यादि । नपुंसके भावे क्तः (III. 3. 114.)—नपुंसकलिङ्गे भावे धातोः क्तप्रत्ययो भवति ; हसितम् छातस्य, शोभनं जल्पितम्, प्रियं पुस्तस्य शयितम्, एधितं राजकुलस्य ॥

आक्रेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु (III. 2. 134.)—भ्राज-
भासेति क्तिपं वक्ष्यति (III. 2. 177.); आ एतस्मात् क्तिपसंशब्दनात्
यानित उर्ध्वमनुकमिष्यामः तच्छीलादिषु कर्तृषु ते वेदितव्याः । अभि
विधौ चायमाङ् ; तेन क्तिपोऽयमर्थनिर्देशः । तृन् (III. 2. 135.)—
सर्वेभ्यो धातुभ्यः तृन् प्रत्ययो भवति तच्छीलादिषु कर्तृषु । नकारः
स्वार्थः । ताच्छील्ये तावत्-कर्ता कटान् वदिता जनापवादान् । तद्धर्मणि
—अज्ञमपहर्तारः आङ्करका भवन्ति श्राद्धे सिद्धे, उन्नेतारस्तौल्वलायना
भवन्ति पुत्रे जाते । तत्साधुकारिणि—कर्ता कटम्, गन्ताखेटम्, ।
अलङ्कृञ् निराकृञ् प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपक्षपवृत्तु वृधुसहचर
इष्णुच् (III. 2. 136.)—अलङ्कृञ् निराकृञ् प्रजन उत्पच उत्पत उन्मद
रुचि अपक्षप वृत्तु वृधु सहचर इत्येतेभ्यस्ताच्छील्यदिषु इष्णुच् प्रत्ययो
भवति : अलङ्करिष्णुः, निराकरिष्णुः, प्रजनिष्णुः, उत्पचिष्णुः, उत्प-
तिष्णुः, उन्मदिष्णुः, रोचिष्णुः, अपक्षपिष्णुः, वर्तिष्णुः, वधिष्णुः,
सहिष्णुः, चरिष्णुः । भुवश्च (III. 2. 138.)—भवतेर्धातोस्तच्छी-
लादिषु विषये इष्णुच् भवति ; भविष्णुः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः ;
क्षयिष्णुः, भ्राजिष्णुः । ग्लाजिस्थश्च क्स्तुः (III. 2. 139.)—ग्लै जि
स्था इत्येतेभ्यो धातुभ्यः क्स्तुप्रत्ययो भवति ; ग्लास्तुः जिष्णुः स्थास्तुः ।
चकारात् भुवश्च ; भूष्णुः । गिञ्चायं प्रत्ययो न कित् ; तेन स्थ ईकारादेशो
न भवति । किञ्चित् च (I. 1. 5.) इत्यत्रापि गकारश्चर्त्त्वभूतोनिर्दिश्यते ;
तेन गुणो न भवति ।

कृत्लोर्गित्त्वान्न स्थ ईकारः किञ्चित्तोरीत्वशासनात् ।

गुणाभावस्त्रिषु स्मार्य श्र्युकोऽनिदत्वं गकोरितोः ॥

अस्यार्थः—कृत्सुप्रत्ययस्य गित्त्वात् गकोरत्वात् घुमास्थेत्यादिना
 किञ्चित् प्रत्यये परतो विधीयमानमीत्वं तिष्ठतेर्नभवति ; जिष्णुरित्यत्रगुणः
 कस्मान्नभवति इत्यत्राह गुणाभावः त्रिषु स्मार्य इति कित्-गित्-ङित्सु
 प्रत्ययेषु परतः इत्यर्थः—ननु भूष्णुरित्यत्र कथमिदं प्रतिषेधः ? तत्राह
 श्र्युको निदत्वंगको रितोरिति ककारगकारयोः प्रत्ययेरितोरित्यर्थः । सर्वत्र
 गकारस्य प्रश्लिष्ट निर्देशोद्वष्टव्यः । वसि गृधि धृषि क्षिपेः क्नुः (III.
 2. 140.)—तस्यादिभ्यस्ताच्छील्यदिषु क्नु प्रत्ययो भवति ; वसुः
 गृध्नुः धृष्णुः क्षिप्नुः । शमित्यष्टाभ्यो धिनुण् (III. 2. 141.)—इति
 शब्दः आद्यर्थे वर्तते ; शमादिभ्योऽष्टाभ्यो धातुभ्यो धिनुण् प्रत्ययो
 भवति । शम उपशम इत्यतः प्रभृति मदीहर्ष इत्येवमन्तः शमादिः
 दिवाद्यन्तर्गणः । घकारः उत्तरत्र कुत्वार्थः ; उकार उच्चारणार्थः ; शमी
 द्रुमी इत्यादि । सम्पृचानुरुधाङ्यमाङ्यस-परिसृ-संसृज-परि-देवि-
 सञ्ज्वर-परिक्षिप-परिरट्-परिवद-परिदह-परिमुह-दुष-द्विष-दुह-दुह-
 युजाक्रीड-विविच-त्यज-रज भजातिचरा पच रामुषाभ्याहनश्च (III. 2.
 142.)—धिनुणनुवर्तते ; सम्पृचादिभ्यो धातुभ्यो धिनुण् भवति
 तच्छीलादि विषये ; सम्पर्की, अनुरोधी, आयामी, आयासी, परिसारी,
 संसर्गी, परिदेवी, सञ्ज्वारी, परिक्षेपी, परिराटी, परिवादी, परिदाही,
 परिमोही, दोषी, द्वेषी, द्रोही, दोही, योगी, आक्रीडी विवेकी,
 त्यागी, रागी, भागी, अतिचारी, अपचारी, आमोषी, अभ्याघाती ।
 वौ कष लस कथस्त्रम्भः (III. 2. 143.)—एभ्यो धातुभ्यो विशब्दे
 उपपदे धिनुण् भवति ; विकाषी, विलासी, विकथी विस्रम्भी ।

प्रे लप-सृ-ट्-मथ-वद-वसः (III. 2. 145.)—प्रे उपपदे लपा-
दिभ्यः धिनुण् भवति; प्रलापी, प्रसारी, प्रद्रावी, प्रमाथी, प्रवादी,
प्रवासी । निन्द-हिंस-क्लिश-खाद-विनाश-परिक्षिप-परिरट-परि-
वादि-व्याभाषासूयो वुञ् (III. 2. 146.)—निन्दादिभ्यो धातुभ्यो
वुञ् भवति तच्छीलादिषु; निन्दकः, हिंसकः, क्लेशकः, खादकः,
विनाशकः, परिक्षेपकः, परिराटकः, परिवादकः, व्याभाषकः, असू-
यकः । देविकुशोश्चोपसर्गे (III. 2. 147.)—देवयतेः कुशोश्चोपसर्गे
उपपदे वुञ् भवति; आदेवकः, आक्रोशकः । चलनशब्दार्थादकर्मका-
द्यच् (III. 2. 148.)—चलनार्थेभ्यः शब्दार्थेभ्यश्चाकर्मकेभ्यो धातुभ्यः
युच् प्रत्ययो भवति तच्छीलादिषु; चलनः, चोपनः; शब्दार्थेभ्यः—
शब्दनः, रवणः । अकर्मकादिति किम्? पठिता विद्याम् । अनुदात्ते-
तश्चहलादेः (III. 2. 149.)—अनुदात्तेभ्यो धातुभ्यो हलादिभ्यश्च तच्छी-
लादिष्वर्थेषु युच् प्रत्ययो भवति; वर्तनः, वर्धनः, जुगुप्सनः । अनुदात्तेन
इति किम्?—भविता हलादेरिति किम्? एधिता । जु-चङ्क्रम्य-
दन्द्रम्य-सृ-गृधि-ज्वल-शुच-लष-पत-पदः (III. 2. 150.)—
जु-प्रभृतिभ्यो धातुभ्यो युच् प्रत्ययो भवति तच्छीलादिषु विषये;
जवनः, चङ्क्रमणः, दन्द्रमणः, सरणः, गर्धनः, ज्वलनः, शोचनः
लषणः, पतनः, पदनः । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च (III. 2. 151.)—क्रुध
कोपे मडि भूषायाम् इत्येतदर्थेभ्यो युच् प्रत्ययो भवति; क्रोधनः, कोपनः,
मण्डनः, भूषणः । नयः (III. 2. 152.)—यकारान्ताद्धातोः युच् प्रत्ययो
न भवति; वनूयिता, क्षमायिता । सूद-दीप-दीक्षश्च (III. 2. 153.)
—सुदादिभ्यो युच् न भवति; सूदिता, दीपिता, दीक्षिता । लष-
पत-पद-स्था-भू-वृष-हन-कम-गम-शृभ्य उक्त् (III. 2. 154.)

—लषादिभ्यो धातुभ्यो उक् प्रत्ययो भवति ; अपलायुक् वृषलसङ्गतम् ; प्रपातुका गर्भा भवन्ति : उपपादुकं सत्वम् ; उपस्थायुका एनं पशवो भवन्ति ; प्रभायुकम् अन्नं भवति ; वर्षुकः पर्जन्यः ; आघातुकं कापालिकस्य शूलम् ; कामुका एनं स्त्रियो भवन्ति ; आगामुकं वाराणसीं रक्ष आहुः ; प्रशारुकं तीक्ष्णमाहुः । जल्पभिक्षकुट्टलुण्ठ वृक ष्याकन् (III. 2. 155.)—जल्पादिभ्यः षाकन् प्रत्ययो भवति ; जल्पाकः, भिक्षाकः, कुट्टाकः, लुण्ठाकः, वराकः । प्रजोरिनिः, (III. 2. 156.)—प्रपूर्वाज्वतेः तच्छीलादिषु इनि प्रत्ययो भवति ; प्रजवी । जि-ट-क्षि-विश्यतीण्वमान्यथाभ्यस परिभू-प्रसूभ्यश्च (III. 2. 157.)—जि-प्रभृतिभ्यो धातुभ्यो भवति इनि प्रत्ययः ; जयी, दरी, क्षयी, विश्रयी, अत्ययी, वमी, अव्ययी, अभ्यमी, परिभवी, प्रसवी । स्पृहि-गृहि-पति-दयि-निद्रा-तन्द्रा-श्रद्धाभ्य आलुच् (III. 2. 158.)—एतेभ्यस्तच्छीलादिषु आलुच् प्रत्ययो भवति ; स्पृहयालुः गृहयालुः, पतयालुः, दयालुः, निद्रालुः, तन्द्रालुः, श्रद्धालुः । आलुचि शीढे ग्रहणं कर्तव्यम् (वा.)—इति शयालुः । सृघ-स्यदः क्मरच् (III. 2. 160.)—सृ घसि अद् इत्येतेभ्यः क्मरच् प्रत्ययो भवति ; सृमरः घस्मरः, अस्मरः । भञ्जभासमिदोघुरच् (III. 2. 161.)—भञ्ज् भास् मिद् इत्येतेभ्यो घुरच् प्रत्ययो भवति ; भङ्गुरं काष्ठम्, भासुरं ज्योतिः, मेदुरः पशुः । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् (III. 2. 162.) ज्ञानार्थस्य विदेर्ग्रहणं न लाभार्थस्य विदादिभ्यो धातुभ्यः कुरच् प्रत्ययो भवति ; विदुरः पण्डितः ; भिदुरं काष्ठम्, छिदुरा रज्जुः । व्यधेः संप्रसारणं कुरच् वक्तव्यः (वा.)—इति विधुरः । इण्णशिजिसर्तिभ्यः करप् (III. 2. 163.)—इण् णशि जि सर्ति इत्येतेभ्यः करप् प्रत्ययो

भवति ; इत्वरः, नश्वरः, जित्वरः, स्तुवरः । गत्वरश्च (III. 2. 164.)
 —गत्वरः इति निपात्यते ; गमेरनुनासिकलोपः करप च ; गत्वरः ।
 जागरूकः (III. 2. 165.)—जागर्तेरूकप्रत्ययो भवति ; जागरूकः ।
 यज-जप-दशां यङः (III. 2. 166.)—यज जप दश इत्येतेषां
 यङन्तानामूकप्रत्ययो भवति ; यायजूकः, जञ्जूकः, दन्दजूकः । नमि-
 कम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः (III. 2. 167.)—नमि कम्पि स्मि अजस
 कम हिंस दीप इत्येतेभ्योरप्रत्ययो भवति ; नञ् काष्ठम्, कम्प्रा शाखा,
 स्मेरं मुखम्, अजत्वं सन्ततम्, कम्प्रा युवतयः, हिंसं रक्षः, दीपं काष्ठम् ।
 अजस्रमिति जसु मोक्षणे इत्येष नञ् पूर्वः क्रियासातत्येवर्तते । सनाशंस-
 भिक्ष उः (III. 2. 168.)—सन् प्रत्ययो गृह्यते न सनिधातुः,
 अनभिधानात् व्याप्तिन्यायाद्वा ; सन्नन्तेभ्यो धातुभ्यः, आशंसेभिक्षश्च
 उप्रत्ययो भवति ताच्छील्यादिध्वर्थेषु ; चिकीर्षुः, आशंसुः, भिक्षुः ।
 आङः शसि इच्छायामित्यस्य ग्रहणं न शंसेः स्तुत्यर्थस्य । शृण्वन्धोराहः
 (III. 2. 173.)—शृ हिंसायां, वदि अभिवादनस्तुत्योः ; आभ्यां
 आरुप्रत्ययो भवति ; शराहः वन्दारहः । भियः क्लुकलुकनौ (III. 2.
 174.)—जिंभी भये अस्मात् क्लु क्लुकनौ प्रत्ययौ भवतः भीरुः भीलु-
 कः । क्लुकलपि वक्तव्यः (वा.)—भीरुकः । स्थेश भासपिस
 कसो वरच् (III. 2. 175.)—स्था ईश भास पिस कस इत्येतेभ्यः
 वरच् प्रत्ययो भवति ; स्थावरः ईश्वरः भास्वरः पेस्वरः विकस्वरः ।
 वक्ष्यङः (III. 2. 176.)—या प्रापणे अस्माद्यङन्ता द्वरच् प्रत्ययो
 भवति ; यायावरः । भ्राजभास धुर्विद्युतोर्जिपृजुग्रावस्तुवः क्तिप् (III.
 2. 177.)—भ्राजादिभ्यो धातुभ्यः क्तिप् प्रत्ययो भवति ताच्छील्यादिषु ;
 विभ्राद् भाः, धूः धुरौ, विद्युत्, ऊर्क्, पूः, जवते दीर्घत्वं च निपात्यते

जू जुवौ, प्रावस्तुत् प्रावस्तुतौ । अन्येभ्योऽपि दृश्यते (III. 2. 178.)—अन्येभ्यो धातुभ्यः क्प्रत्ययो भवति; भित्, छित् । दृशिग्रहणं विद्यन्तरोपसङ्ग्रहणार्थम् । कचिदीर्घः; कचिद्विर्वचनं कचि-
त्सम्प्रसारणम् । तथाचाह—किञ्चि पृच्छयोप्यतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घो
ऽसम्प्रसारणञ्च (वा.) इति वचि वाक् पृच्छि शब्दप्राद्,
आयतस्तूः, कटप्रूः, जूः, श्रीः । जुग्रहणेन अवनार्थः भ्राजादिसूत्र एव
गृहीतत्वात् । द्युति गमिजुहोतीनां द्विर्वचनम् (वा.) इति—दिद्युत्,
जगत्, जुहोतेर्दीर्घत्वञ्च जुहूः । दृ भये इत्येतस्य ह्रस्वश्च द्वेच (वा.)—
इति ददत् । ध्यायतेस्सम्प्रसारणम् (वा.)—इति धीः । धः कर्मणि
घृन् (III. 2. 181.)—धयतेर्दधातेश्च कर्मणि कारके घृन् प्रत्ययो भवति;
धयति दधाति वा तां धात्री । दाङ्गी शसयुजस्तुतुदसिसिचिमिहपत-
दशनहः करणे (III. 2. 182.)—एतेभ्यो धातुभ्यः करणे कारके घृन्
भवति; दाक्षम्, नेक्षम्, शस्त्रम्, योक्षम्, योक्त्रम्, स्तोत्रम्,
तोत्रम्, सेक्षम्, सेक्त्रम्, मेढ्रम्, पक्त्रम्, दंष्ट्रा, नद्धी । हलसूक-
रयोः पुवः (III. 2. 183.)—पूधातोः करणे घृन्; हलस्य सूकरस्य
वा. पोक्षम् । अर्ति लूधूसूखन सहचर इक्षः (III. 2. 184.)—ऋ
गतौ, लूज्, धू, पू, खन, षह, चरतिर्गतिभक्ष्यार्थः इत्येतेभ्यः करणे
इक्षप्रत्ययो भवति; अरिक्त्रम्, लविक्षम्, धविक्षम्, सविक्षम्, खनिक्षम्;
चरिक्त्रम्; पुवस्संज्ञायाम् (III. 2. 185.)—पुवो धातोः करणे इक्ष-
प्रत्ययो भवति समुदायेन चेत् संज्ञा गम्यते; दर्भः पविक्षम् । उणादयो
बहुलम् (III. 3. 1.)—वर्तमान इति च संज्ञायामित्येव; उणादयः
प्रत्यया भवन्ति वर्तमाने धात्वर्थे संज्ञायां विषये ते च बहुलं भवन्ति;
यतो विहितास्ततोऽन्यत्रापि भवन्ति; केचिद्विहिता अपि प्रत्ययाः प्रयोगत

उच्चायन्ते । कृ वा पाजिमिस्वदिसाध्यश्च उण् (उ. I. 1.)—
 करोतीति कारुः; वायुः, पायुः, जायुः, मायुः, स्वादुः, साधुः, आशुः ।
 गमेडोः (उ. II. 67.)—गमेडोःप्रत्ययो भवति; गौः । सर्वधातुभ्योऽ
 सुन् (उ. IV. 188.)—सरः, तेजः, मनः, तमः इत्यादि । यदभि-
 धेयव्याप्तमभिधानरत्नजातं तदशेषमुणादिसागरान्तर्गतं बोद्धव्यम् । तुमु-
 ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् (III. 3. 10.)—क्रियार्थायां क्रियायां
 उपपदे धातोर्भविष्यति काले तुमुण्वुलौ प्रत्ययौ भवतः; भोक्तुं व्रजति,
 भोजको व्रजति । भुजि क्रियार्थो व्रजिरत्वोपपदम् । क्रियायामिति किम् ?
 भिक्षिष्ये इत्यस्य जटाः । क्रियार्थायामिति किम् ? धावतस्ते पतिष्यति
 दण्डः । भाववचनाश्च (III. 3. 11.)—भविष्यतीत्येव; भावे इति
 प्रकृत्यर्थे विहिता घञादयस्ते भाववचना भविष्यति काले क्रियायामुपपदे
 क्रियार्थायां भवन्ति; पाकाय व्रजति, त्यागाय व्रजति, इत्यादि । अण्
 कर्मणि च (III. 3. 12.)—भविष्यतीत्येव; अण् प्रत्ययो भवति
 धातोः कर्मण्युपपदे क्रियायां क्रियार्थायाम्; कर्मण्यण् (III. 2. 1.)
 इति सामान्यविहितोऽपि वासरूपविधेरभावात् ण्वला बाधितः पुनरण्वि-
 धीयते; काण्डलावो व्रजति, कम्बलदायो व्रजति । पदरुजविशस्पृशो घञ्
 (III. 3. 16.)—भविष्यतीति निवृत्तम्; इत उत्तरं त्रिषु कालेषु
 प्रत्ययाभवन्ति; पदादिभ्यो धातुभ्यो घञ् प्रत्ययो भवति; पद्यतेऽसाविति
 पादः; चजोरित्यादिना कुत्वम्, रुजत्यसौ रोगः विशत्यसौ वेशः,
 स्पृशतीति स्पर्शः । सृ स्थिरे (III. 3. 17.)—सर्तैर्धातोः स्थिरे
 कर्तारि घञ् प्रत्ययो भवति; स्थिर इति कालान्तरस्थायी पदार्थ उच्यते;
 संचिरं तिष्ठन् कालान्तरं सरतीति धात्वर्थस्य कर्ता युज्यते; चन्दनसारः ।
 स्थिर इति किम् ? सर्तौ सारकः । व्याधिमस्यबलेष्विति वक्तव्यम्

(वा.) ; अतीसारो व्याधिः, विसारो मत्स्यः, सारो बलम् ।
भावे (III. 3. 18.)—भावे वाच्ये धातोर्घञ् प्रत्ययो भवति ; पाकः
त्यागः । क्रियासामान्यवाची भवति ; तेनार्थनिर्देशः क्रियमाणः सर्वधा-
तुविषयः कृतो भवति ; धात्वर्थश्च धातुनैव उच्यते ; यस्तस्य सिद्धताना-
मधर्मस्तत्र घञादयः प्रत्यया विधीयन्ते । पुल्लिङ्गैकवचनश्चाल न तन्त्रं
लिङ्गान्तरे वचनान्तरे च प्रत्यया भवन्त्येव ; पाक्तिः, पचनं, पाकः पाकौ
पाकाः, इत्यादि । अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् (III. 3. 19.)—
कर्तृवर्जितेऽन्यस्मिन् कारके संज्ञायां विषये धातोर्घञ् प्रत्ययो भवति ;
प्रास्यति तमिति प्रासः, प्रसीव्यति तमिति प्रसेवः, आहरन्ति तस्माद्रस-
मिति आहारः ; प्रतुद्यतेऽनेनेति प्रतोदः ; दीयतेऽस्मै दायः ; प्रपतत्य-
स्मिन्निति प्रपादः । अकर्तरि इति किम् ? मिषत्यसौ मेषः इत्यत्र
पचाद्यच् । संज्ञायामिति किम् ? कर्तव्यः कटः । चकारसंज्ञाव्यभिचारार्थः
को भवतादायो दत्तः, भवतालाभो लब्धः । कारकग्रहणं पर्युदासे न
कर्तव्यम् ; तत् क्रियते, प्रसज्यप्रतिषेधोऽपि समासोऽस्तीति ज्ञापनार्थम् ।
आदेच उपदेशेऽशित्तीति (VI. 1. 45.) । इङश्च (III. 3. 21.)—
इङश्चधातोर्घञ् प्रत्ययो भवति ; अचोपवादः ; अध्यायः, उपेत्य अस्मात्
अधीति इति उपाध्यायः ; अपादानेऽस्त्रियामुपसंख्यानं तदन्ताच्च वा ङीष्
(वा.)—उपाध्याया, उपाध्यायी । शृ वायुवर्णनिवृत्तेषु (वा.)—
शारो वायुर्वा वर्णो वा निवृत्तं वा । उपसर्गे ह्रस्वः (III. 3. 22.)—
उपसर्ग उपपदे रैतेर्धातोः घञ् प्रत्ययो भवति ; संरावः, उपरावः ।
उपसर्गे किम् ? रवः । समि युद् दुवः (III. 3. 23.)—समि
उपपदे यु दु दु इत्येतेषां घञ् ; संयावः, सन्द्रावः, सन्दावः । श्रिणी-
भुवोऽनुपसर्गे (III. 3. 24.)—श्रि णी भू इत्येतेभ्यो धातुभ्यः

अनुपसर्गेभ्यो घञ् ; अजपोरपवादः ; श्रायः, नायः, भावः । अनुपसर्गे इति किम् ? प्रश्रयः, प्रणयः, प्रभवः । वौ क्षु श्रुवः (III. 3. 25.)—वावुपपदे क्षु श्रु इत्येतयोः घञ् ; विक्षावः, विश्रावः । वार्विति किम् ? क्षवः, श्रवः । अवोदोर्नियः (III. 3. 26.)—अव उत् इत्यनयोरुपपदयोः नयतेः घञ् भवति ; अवनायः, उन्नायः । प्रे द्रुस्तुसुवः (III. 3. 27.)—प्रशब्दे उपपदे द्रु स्तु स्तु इत्येतेभ्यः घञ् प्रत्ययो भवति ; अपोऽपवादः ; प्रद्रावः, प्रस्तावः, प्रस्तावः । प्र इति किम् ? द्रवः, स्तवः, स्रवः । निरभ्योः पूल्वोः (III. 3. 28.)—इति पूङ् पूजोः सामान्येन ग्रहणम् ; लृञ् छेदेनः यथासङ्ख्यमुपसर्गसम्बन्धः ; निरभिपूर्वयोः पू लृ इत्यनयोः घञ् ; निष्पावः, अभिलावः । निरभ्योरिति किम् ? पवः, लवः । उन्योर्प्रः (III. 2. 29.)—गृ निगरणे, गृशब्दे, द्वयोरपि ग्रहणम् ; उत् नि इत्येतयोरुपपदयोः गृ इत्यस्मात् घञ् प्रत्ययो भवति ; उद्गारः समुद्रस्य, निगारो मत्स्यस्य । उन्योरिति किम् ? गरः । परौ भुवोऽवज्ञाने (III. 3. 55.)—विभाषेत्येव ; परिशब्द उपपदे भवतेः विभाषा घञ् प्रत्ययो भवति अवज्ञाने गम्यमाने ; अवज्ञानमसत्कारः ; परिभवः, परिभावः । अवज्ञाने इति किम् ? परितो भवनं परिभवः । एरच् (III. 3. 56.)—इवर्णान्ताद्धातोर्भावे अकर्तरिच कारके संज्ञायां विषये अच् प्रत्ययो भवति ; घञोऽपवादः ; चयः, जयः । ऋदोरप् (III. 3. 57.)—ऋकारान्तेभ्यो उवर्णान्तेभ्यो धातुभ्यः अप् प्रत्ययो भवति ; घञोऽपवादः ; पित् करणं स्वार्थम् ; करः, गरः ; यवः पवः । ग्रह वृट् निश्चिगमश्च (III. 3. 58.)—ग्रहादिभ्यः अप् प्रत्ययो भवति ; ग्रहः, वरः, दरः, निश्चयः, गमः । वशिरण्योरूपसङ्ख्यानम् (वा.)—वशः, रणः । क्वितः क्लितः (III. 3. 88.)—

भावे अकृतिरिति चेति सर्वमनुवर्तते ; ड इत् यस्य तस्मात् ड्वितो धातोः
 क्तिप्रत्ययो भवति ; क्तेर्मन्त्रित्यम् (IV. 4. 20.) इति वचनात् क्तिप्र-
 त्ययान्तात् मप् प्रत्ययो नित्यं भवति ; पक्तिमम्, कृत्तिमम्, दत्तिमम्,
 इत्यादि । द्वितोऽथुच् (III. 3. 89.)—टु इत् यस्य तस्मात् द्वितो
 धातोः अथुच् प्रत्ययो भवति ; वेपथुः, श्वयथुः, क्षवथुः, वमथुः,
 इत्यादि । यज-याच-यत-विच्छ-प्रच्छ-रक्षो-नङ् (III. 3. 90.)
 —यजादिभ्यो नङ् प्रत्ययो भवति ; ङ्कारो गुणवृद्धिर्प्रातिषेधार्थः ; यज्ञः,
 याज्ञा, यज्ञः, विश्वः, प्रश्नः, रक्षणः । स्वपो नन् (III. 3. 91.)—स्वपेर्नन्
 प्रत्ययो भवति ; स्वप्नः । उपसर्गे घोः किः (III. 3. 92.)—उपसर्गे उपपदे
 घुसंज्ञकेभ्यः कि प्रत्ययो भवति ; कित्करणमातोलोप इत्यालोपार्थम् ; आतो-
 लोप इटि च (VI. 4. 64.) इत्याकारलोपः ; आदिः, आधिः, प्रधिः,
 प्रदिः, उपाधिः, सन्धिः । कर्मण्यधिकरणे च (III. 3. 93.)—
 कर्मण्युपपदे घुसंज्ञकेभ्योऽधिकरणे कारके किप्रत्ययो भवति ; जलं धीयतेऽ
 स्मिन्निति जलधिः, इपुधिः । कर्मव्यतिहारेण चास्त्रियाम् (III. 3.
 43.)—कर्मव्यतिहारः क्रियाव्यतिहारः परस्परकरणम् ; कर्मव्यतिहारे
 गम्यमाने धातोर्णच् प्रत्ययो भवति स्त्रीलिङ्गे भावे ; चकारो णच् स्त्रियाम-
 जिति (V. 4. 14.) विशेषणार्थः । णच्स्त्रियामञ् (V. 4. 14.)—
 णजन्तात् स्त्रियामञ् प्रत्ययस्स्यात् । तद्धितेष्वचामादेः (VII. 2. 117.)
 इति वृद्धिः ; टिठ्ठाणजिति (IV. 1. 15.) ङीपः व्यावक्रोशी, व्याव-
 लेखी, व्यावभाषी, व्यावहासी । अभिविधौ भाव इनुण् (III. 3.
 44.)—अभिविधिः अभिव्याप्तिः क्रियागुणाभ्यां कात्स्न्येन सम्बन्धः ;
 अभिविधौ गम्यमाने धातोर्भावे इनुण् प्रत्ययो भवति । अणिनुणः
 (V. 4. 15.)—इनुण् इत्ययान्तादण प्रत्ययो भवति ; सांराविणं

वर्तते, समन्ताद्ध्वनिरित्यर्थः ; सांकूटिनं वर्तते । स्त्रियां क्तिन् (III. 3. 94.)—भावे अकर्तारि च कारके इति सर्वमनुवर्तते ; स्त्रीलिङ्गे भावे धातोः क्तिन् प्रत्ययो भवति कृतिः, नुतिः, नृतिः । ति-तु-स-त-थ-सि-सु-सर-कसेषु च (VII. 2. 9.)—ति, तु, त्व, त, थ, सि, सु, सर, कस, इत्येतेषु कृत्सु परतः इडागमो न भवति ; ति इति क्तिन् क्तिचोस्सामान्येन ग्रहणम् । अनुनासिकस्य किञ्चलोः किति (VI. 4. 15.) इति दीर्घः ; क्रान्तिः, कान्तिः । क्तिन्नादादिभ्यो वक्तव्यः (वा. III. 3. 94.) आवादयः प्रयोगतोनेयाः ; आसिः, बुद्धिः, शुद्धिः, सम्पत्तिः । सम्पदादिभ्यो भावे क्तिप् वक्तव्यः (वा. III. 3. 94.)—इति सम्पत्, विपत्, आपत् । विपरिसमवप्रतिषूपपदेषु क्तिन्निष्पद्यते (वा. III. 3. 94.)—इति सम्पत्तिः, विपत्तिः, इत्यादि । स्थागापापचो भावे (III. 3. 95.)—स्त्रियामिति वर्तते स्थादिभ्यो धातुभ्यः स्त्रीलिङ्गे भावे क्तिन् प्रत्ययो भवति ; उपस्थितिः, सङ्गीतिः, प्रपीतिः, पक्तिः । व्रजयजोर्भावे क्यप् (III. 3. 98.)—व्रजयजोर्धात्वोः स्त्रियां भावे क्यप् प्रत्ययो भवति ; प्रव्रज्या, इज्या । संज्ञायां समजनिप्रधानिपतमनविदषुञ्जशीङ्भृञिणः (III. 3. 99.)—समजादिभ्यः स्त्रियां क्यप् ; समजन्त्यस्यामिति समज्या, निषद्या, निपत्या, मन्या, विद्या, सुत्या ; अयड्विक्किञ्ति (VII. 4. 22.) इत्ययडादेशः शीङो भवति, शय्या ; भृत्या, इत्या । कृञः श च (III. 3. 100.)—करोतेर्धातोर्भावे स्त्रियां शप्रत्ययो भवति ; चकारात् क्यप् च ; यदाभावे शः तदा सार्वधातुके यक् (III. 1. 67.) इति यक् ; रिङ् शयग्लिङ्क्षु (VII. 4. 28.) इति रिङादेशः यदा त्वकर्तादौ कारके शः तदा यगभावेपि रिङादेशे कृते-अचिश्नुधात्वित्यादिना (VI. 4. 77.) इयडादेशः ; क्रिया, कृत्या ।

योगविभागात् क्तिन्नपीष्यते (वा.)—इति कृतिः । इच्छा (III. 3. 101.)—इषेर्धातोः स्त्रियां भावे शप्रत्ययो यगभावश्च निपात्यते ; इच्छा ; क्तिनोऽपवादः । परिचर्या परिसर्यामृगयाटाढ्यानामुपसंख्यानम् (वा. (III. 3. 101.)—इति परिचर्या इत्यादि । जागर्तेरकारो वा (वा.) पक्षे क्यप् ; जागर्या, जागरा । अ प्रत्ययान् (III. 3. 102.)—प्रत्ययान्ताद्धातोः स्त्रियामकारप्रत्ययो भवति ; क्तिनोऽपवादः ; चिकीर्षा, लोलूया, कण्डूया, इत्यादि । गुरोश्च हलः (III. 3. 103.)—हलन्तो योधातुर्गुरुमान् तस्मात् स्त्रियां भावे अकारप्रत्ययो भवति ; क्तिनोऽपवादः ; ईहा, रक्षा, भिक्षा । गुरोरिति किम् ? भक्तिः । हल इति किम् ? नीतिः । षिङ्गिदादिभ्योऽङ् (III. 3. 104.)—षिङ्गो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् प्रत्ययो भवति ; गणपरिपठितेषु निष्कृष्य प्रकृतयो निर्दिश्यन्ते ; जृष्ट ऋ दशोडि गुणः (VII. 4. 16.) इति गुणः ; जरा ; तपूष्, तपा ; क्षमूष्, क्षमा ; भिदादिभ्यः, भिदा, छिदा, गुहा, श्रद्धा, मेधा, गोधा, इत्यादि । चिन्ति-पूजि-कथि-कुम्बि-चर्चश्च (III. 3. 105.)—चिति स्मृत्यां, पूज पूजायां, कथ वाक्यप्रबन्धे, कुवि आच्छादने, चर्च अध्ययने, इत्येतेभ्यः स्त्रियामङ् प्रत्ययो भवति ; चिन्ता, पूजा, कथा, कुम्बा, चर्चा । आतश्चोपसर्गे (III. 3. 106.)—आकारान्तेभ्यो धातुभ्यः उपसर्गे उपपदे अङ् प्रत्ययो भवति स्त्रियां विषये ; क्तिनोऽपवादः ; प्रदा, प्रधा, उपदा, उपधा, अभिख्या, आख्या, प्रभा । श्रदन्तरोरुपसर्गवदवृत्तिर्वक्तव्यः (वा.)—इति श्रद्धा, अन्तर्धा, इत्यादयः । ण्यासश्रन्थो युच् (III. 3. 107.)—ण्यन्तेभ्यो धातुभ्यः आस श्रन्थ इत्येताभ्यां च स्त्रियां युच् प्रत्ययो भवति ; अकारस्यापवादः ; भावना, कारणा, क्षापना, पाचना,

आसना, श्रन्धना । घट्टिबन्धिविदिभ्य उपसंख्यानम् (वा.)—इति घट्टना बन्धना, वेदना । इषेरनिच्छार्थस्य युज्वक्तव्यः (वा.)—इति अध्येषणा, अन्वेषणा । परेर्वा (वा.)—इति पर्येषणा; पक्षे परीष्टिः । रोगाख्यायां ण्वुल्बहुळम् (III. 3. 108.)—रोगाख्यायां गम्यमानायां धातोर्ण्वल् बहुळं भवति; क्तिनादिनामपवादः; प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्येति (VII. 3. 44.) ईत्वम्; प्रच्छर्दिका; विचर्षिका । धात्वर्थनिर्देशेण्वुत्वक्तव्यः (वा.)—इति आशिका, शायिका, वर्तते । इक्षितपौ धातुनिर्देशे वक्तव्यौ (वा.)—इति भिधिः, छिदिः, पचति; यजतिः । वर्णात्कारः (वा.)—इति वर्णनिर्देशे कारप्रत्ययो भवति; इकारः, ईकारः, उकारः, ऊकारः । रादिफः (वा.)—रेफः । मत्वर्थाच्छः (वा.) ; आयनेयीत्यादिना (VII. 1. 2.) ईयादाशः; मत्वर्थीयः । इजजादिभ्यः (वा.)—इति आजिः, आदिः, आतिः । इत् कृष्यादिभ्यः (वा.)—इति कृषिः, किरिः, गिरिः । इत्यादयश्च सर्वे बहुळवचनात् सिद्धाः । संज्ञायाम् (III. 3. 109.)—संज्ञायां विषये धातोर्ण्वल्प्रत्ययो भवति; उद्दालक पुष्पभञ्जिका, वरणपुष्पप्रचायिका, अशोकशाखाभञ्जिका, सालभञ्जिका, इत्यादि । विभाषाख्यानपरिप्रभयोरिञ्च (III. 3. 110.)—ण्वुलित्येव; पूर्वम् परिप्रभः पश्चादाख्यानम्; सूत्रे त्वल्पाच्तरस्य पूर्वनिपातः; परिप्रभे आख्याने गम्यमाने धातोरिञ् प्रत्ययो भवति; चकाराण्वुल्; विभाषाग्रहणादपरोऽपि यः प्राप्नोति सोऽपि भवति; परिप्रभे तावत्—कां त्वं कारिमकार्षीः, कां कारिकाम्, कां क्रियाम्, कां कृत्याम्, कां कृतिम्; आख्याने तावत्—सर्वाकारिमकार्षम्, सर्वा कारिकाम्, सर्वा क्रियाम्, सर्वा कृत्याम्, सर्वा कृतिम्, कां त्वं गणिमजीगणः सर्वा गणिकाम्,

सर्वा गणनाम्, एवं कांपाचिम्, कां पाठिम्, कां याजिमितिदृष्टव्यम् ।
 आख्यानपरिग्रथयोरिति किम् ? कृतिः श्रुतिः । पर्यायार्हणोत्पत्तिषु,
 ण्वुच् (III. 3. 111.)—पर्यायः परिपाटी अर्हणमर्हः ऋणं तत्
 यत्परस्मै धार्यते, उत्पत्तिर्जन्म—एतेष्वर्थेषु गम्यमानेषु धातोः ण्वुच्
 प्रत्ययो भवति; क्तिनादिनामपवादः; पर्यायं तावत्—भवतः श्शायिका
 भवतः आसिका, भवतोऽग्रग्रासिका; अर्हं अर्हति भवान् इक्षु भक्षि-
 काम्; ऋणे ओदनभोजिकाम्, पयः पायिकाम् वा; मे धारयति;
 उत्पत्तौ—इक्षु भक्षिका मे उदपादि, ओदनभोजिका, पयः पायिका ।
 विभाषेत्येव—चिकीर्षा उत्पद्यते, जिहीर्षा उत्पद्यते । ण्वुलि प्रकृतं प्रत्य-
 यान्तरग्रहणं स्वार्थम् । आक्रोशे न ज्यनिः (III. 3. 112.)—
 विभाषेति निवृत्तम्; आक्रोशश्शपनम्, आक्रोशे गम्यमाने नञ्युपपदं
 धातोरनिप्रत्ययो भवति; क्तिनादिनामपवादः; अकरणिर्हन्तं वृषलभूयात्;
 अजननिः, अग्रयाणिः । आक्रोश इति किम् ? अकृतिस्तस्य कटस्य ।
 नञि इति किम् ? मृनिस्ते वृषल । कृत्यल्युटो बहुलम् (III. 3. 113.)
 —इति कृत्याः ल्युटश्च बहुलं भवन्ति; बाहुलकात् यत्र विहितास्ततोऽ-
 न्यत्रापि भवन्ति; भावकर्मणोः कृत्या उक्ताः कारकान्तरेपि भवन्ति;
 स्नानीयं चूर्णम्, दानीयो ब्राह्मणः । करणाधिकरणभावेषु ल्युट् ततोऽ-
 न्यत्रापि भवति; कर्मणि अपसेचनम्, अवस्त्रावणम्, राजभोजनाः
 शालयः, राजाच्छादनानि वस्त्राणि प्रस्कन्दनम् प्रपतनम् । बहुलवचना-
 दन्येऽपि कृतः यथा प्राप्तमभिधेयं व्याभिचरन्ति; पादाभ्यां हियते
 पादहारकः, गळे चोप्यत इति गळेचोपकः ।

नपुंसके भावेकः (III. 3. 114.) इत्यधिकृत्य, ल्युट् च (III.

3. 115.)—नपुंसके भावे धातोर्ल्युट् प्रत्ययो भवति ; हसनम् छात्रस्य शोभनम्, जल्पनम्, श्रयणम्, आसनम् इत्यादि । करणाधिकरणयोश्च (III. 3. 117.)—करणेऽधिकरणे च कारके धातोर्ल्युट् प्रत्ययो भवति ; करणे—इध्मप्रघ्नश्चनः, पलाशशातनः ; शदेरगतौतः (VII. 3. 42.) इति तकारादेशः ; अधिकरणे—गोदोहनी, सक्नुधानी । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण (III. 3. 118.)—पुल्लिङ्गयोः करणाधिकरणयोः आभिधेययोर्धप्रत्ययो भवति समुदायेन चेत् संज्ञा गम्यते ; प्रायग्रहणमकात्स्न्यार्थम् ; ऋद्धादेर्धेऽट् व्युपसर्गस्य (VI. 4. 96.)—छादेरङ्गस्य अट् व्युपसर्गस्य घ-प्रत्यये परत उपधाह्रस्वो भवति ; णिलोपः ; उरच्छदः ; अधिकरणे खल्वपि—एत्य तस्मिन् कुर्वन्तीति आकारः आलयः इत्यादि । अवेतृस्त्रोर्धञ् (III. 3. 120.)—अव उपपदे तरते स्तृणातेश्च घञ् प्रत्ययो भवति ; अवतारः अवस्तारः । हलश्च (III. 3. 121.)—हलन्ताद्धातोः करणाधिकरणयोः संज्ञायां प्रायेण घञ् प्रत्ययो भवति : लेशः, वेदः, वेशः, बन्धः इत्यादि । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् (VI. 3. 122.)—उपसर्गस्य घञन्त उत्तरपदे अमनुष्येभिधेये बहुलं दीर्घो भवति ; अपा-मार्गः वीमार्गः । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च (III. 3. 122.) अध्यायादयश्चब्दा निपात्यन्ते ; पुंसि संज्ञायां घे प्राप्ते घञ्विधीयते ; अहलन्तार्थ आरम्भः ; अधीयते तस्मिन् अध्यायः, नीयतेऽनेनेति न्यायः, उद्युवन्त्यस्मिन्निति उद्यावः, संह्रियतेनेन संहारः, आघ्रियन्तेऽस्मिन्नाधारः, अवयन्त्यस्मिन् आवायः ; चकारोनुक्तसमुच्चयार्थः ; अवहारः ईषद्दुस्सुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् (III. 3. 126.)—करणाधिकरणयोः पुंसिसंज्ञायामिति निवृत्तम् ; ईषद्दुस्सुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषूपपदेषु धातोः खल्वप्रत्ययो भवति ; कृच्छ्रंदुःखम् ; तद्दुरोविशेषणम् ; अकृच्छ्रं सुखं

तदितरयोर्विशेषणम् : ईषत्करः पटो भवता दुष्करः, सुकरः, ईषत् भोज
 ओदनं भवता दुर्भोजः, सुभोजः । ईषदादिष्विति किम् ? कृच्छ्रेण कार्यम् :
 लकारः स्वार्थः ; खित्करणमुत्तरतमुमर्थम् । कर्तृकर्मणोश्च भूकृजोः
 (III. 3. 127.)—भवतेः करोतिश्च कर्तृकर्मणोरुपपदयोः चकारादीष
 दादिषु च खलप्रत्ययो भवति ; अरुद्विषदजन्तस्येति मुमागमः ; ईषदा-
 ष्यम्भवं भवता दुराढ्यम्भवं ; कृज्-ईषदाढ्यङ्करः देवदत्तो भवता,
 दुराढ्यङ्करः, स्वाढ्यङ्करः । आतो युष् (III. 3. 128.)—ईष-
 दादिषूपपदेषु आकारान्तेभ्यो धातुभ्यो युच् प्रत्ययो भवति ; खलोपवादः ;
 ईषत् पानः सोमो भवता, दुष्पानः, सुपानः, ईषद्दानः गोर्भवता,
 दुर्दानः, सुदानः—इत्यादि सर्वमवगन्तव्यम् । भाषायां शासि युधि
 हशि धृषि मृषिभ्यो युज्वक्तव्यः (III. 3. 130. वा.) दुश्शासनः,
 दुर्योधनः, दुर्दर्शनः, दुर्धर्षणः, दुर्मर्षणः । अलं खल्वोः प्रतिषेधयोः
 प्राचां क्त्वा (III. 4. 18.)—अलं खलु इत्येतयोः प्रतिषेधवाचिनोरुप-
 पदयोः क्त्वा प्रत्ययो भवति प्राचामाचार्याणाम्मतेन ; क्त्वातोसुन्कसुनः
 (I. 1. 40.)—क्त्वा, तोसुन्, कसुन्, इत्येवमन्तं शब्दरूपमव्ययसंज्ञं
 भवति ; अलङ्कृत्वा, खलुकृत्वा, अलं बाले रुदित्वा । अलं खल्वेतिरिति
 किम् ? न दातव्यं भवता । प्रतिषेधयोः इति किम् ? अलङ्कारः । प्राचांप्रहणं
 विकल्पार्थम् । उदीचांमाळोव्यतिहारे (III. 4. 19.)—क्त्वानुवर्तते
 माळो धातोर्व्यतिहारे वर्तमानात् उदीचां मते क्त्वा प्रत्ययो भवति ;
 अपमित्य याचते, अपमित्य हरति ; अपूर्वकालत्वादप्राप्तः क्त्वा विधीयते
 उदीचांप्रहणाद्यथाप्राप्तमपि भवति ; याचित्वा अपमयते ; समानकर्तृकयोः
 पूर्वकाले (III. 4. 21.)—समानः कर्ताययोः धात्वर्थयोः तत्र पूर्वकाले
 वर्तमानाद्धातोः क्त्वा प्रत्ययो भवति ; शक्तिशक्तिमतोः भेदस्याविवाक्षि-

तत्वात् समान कर्तृकता, भुक्त्वा व्रजति, पीत्वा व्रजति ; समान कर्तृकयोरिति द्विवचनस्य अतन्वत्वा देव इह बहुष्वपि भवति

“ गत्वा स्नात्वा च दध्यञ्जं भुक्त्वा पीत्वाम्बु शीतलम् ।

वटे शयित्वा क्रीडित्वा यातो मन्दातपे सुखी ॥ ”

समानकर्तृकयोरिति किम् ? भुक्त्वति ब्राह्मणे व्रजति देवदत्तः । पूर्वकाल इति किम् ? व्रजति च जल्पति च । आस्थं व्यादाय स्वपिति सम्मील्यहसतीत्युपसंख्यानमपूर्वकालत्वात् (वा.) नक्त्वा सेट् (I. 2. 18.)—क्त्वा प्रत्ययस्सेट् न किङ्कवति ; नन्दित्वेत्यत्र इदित्वादनुनासिकलोपाभावः ; शयित्वेत्येवमादौ गुणप्रतिषेधाभावः ; नन्दित्वा, शयित्वा, कारयित्वा, जारयित्वा, चोरयित्वा । उदितो वा (VII. 2. 56.)—उदितो धातोः क्त्वाप्रत्ययस्य वा इडागमो भवति : अनुनासिकस्य ङित्वालोऽङ्कित्वा (VI. 4. 15.) इति दीर्घः : शान्त्वा, शमित्वा, तन्त्वा, तनित्वा, वृत्वा, वर्तित्वा, वृद्ध्वा, वर्धित्वा, शस्त्वा, शासित्वा । ष्वोश्शङ्नुनासिके च (VI. 4. 19.) इति ऊट् : द्यूत्वा दित्वित्वा । रलोव्युपधाद्बलादेस्संश्च (I. 2. 26.)—उथ इथ वी, वी उपधेयस्यासां व्युपधः, उकारोपधादिकारोपधाच्च धातोर्हलादेरलन्तात् परौ संश्च क्त्वाच सेटौ वा कितौ भवतः : द्युनित्वा द्योतित्वा, लिखित्वा लेखित्वा । नोपधात्थफान्ताद्वा (I. 2. 23.)—नकारोपधाद्भातोः थकारान्तात् फकारान्ताच्च परतः क्त्वा प्रत्ययः सेट् वा न किङ्कवति : ग्रथित्वा, ग्रन्थित्वा, गुफित्वा गुम्फित्वा । वञ्चिलुञ्चतश्च (I. 2. 24.)—वञ्चि, लुञ्चि, ऋत् इत्येतेभ्यः परः क्त्वा प्रत्ययः सेट्वा न किङ्कवति ; वञ्चित्वा, वञ्चित्वा, लुञ्चित्वा लुञ्चित्वा, ऋतित्वा अर्तित्वा । ऋते

रीयङ् (III. 1. 29.) इती यङ् : आयादय आर्धधातुके वा (III. 1. 31.) इति आर्धधातुके विकल्पितः स यत्र पक्षे नास्ति तत्रैतदुदाहरणम् । तृषि मृषि कृशेः काश्यपस्य (I. 2. 25.)—तृषि, मृषि, कृशि इत्येतेभ्यः परः क्त्वाप्रत्ययस्सेङ्वा न किङ्क्ष्वति काश्यपस्याचार्यस्य मतेनः तृषित्वा तर्षित्वा, मृषित्वा मर्षित्वा, कृषित्वा, कर्षित्वा । मृडमृद गुधकुष क्लिश वदवसः क्त्वा (I. 2. 7.)—मृडादिभ्यो धातुभ्यः परः क्त्वाप्रत्ययः सेट् किङ्क्ष्वति नक्त्वासेडिति प्रतिषेधस्यापवादः ; मृडित्वा, मृदित्वा, गुधित्वा, कुषित्वा, क्लिशित्वा, उषित्वा, उदित्वा । क्त्विस्कन्दिस्स्यन्दोः (VI. 4. 31.)—क्त्वाप्रत्यये परतः स्कन्द-स्यन्द-इत्येतयोः नकारस्य लोपो न भवति : स्कन्त्वा, स्यन्त्वा । जान्तनशां विभाषा (VI. 4. 32.)—जकारान्तानामङ्गानाञ्चेश्च क्त्वाप्रत्यये परतो विभाषा नकारलोपो न स्यात् ; रङ्क्त्वा, पक्षे रक्त्वा, भङ्क्त्वा पक्षे भक्त्वा, नण्क्त्वा पक्षे नण्क्त्वा, इट् पक्षे नशित्वा । तनोतेर्विभाषा (VI. 4. 17.) इत्याधिकृत्य, क्रमश्चाक्त्वि (VI. 4. 18.)—क्रम उपधाया दीर्घो भवति क्त्वाप्रत्यये झलादौ परतः विभाषा : क्रन्त्वा क्रान्त्वा, झलित्येव क्रमिन्त्वा । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः (VII. 2. 50.)—क्लिशेः क्त्वानिष्ठयोः वा इडागमो भवति ; क्लिशित्वा क्लिप्त्वा । पूङ्श्च (VII. 2. 51.)—इति वेट् : पूत्वा पवित्वा । वसतिक्षुधोरिट् (VII. 2. 52.) इति इडागमः उषित्वा, क्षुधित्वा । अञ्जेः पूजायाम् (VII. 2. 53.)—अञ्जः पूजायामर्थे क्त्वानिष्ठयोरिडागमो भवति : अञ्जित्वा । लुभोविमोहने (VII. 2. 54.)—लुभेर्धातोः विमोहनेऽर्थे क्त्वानिष्ठयोरिडागमो भवति : लुभित्वा लोभित्वा । विमोहन इति किम् ? लुब्धो वृषलः शीतेन पीडित इत्यर्थः । जृवृश्च्योः क्त्वि (VII. 2. 55.)—जृ वृश्चा इत्येतयोः क्त्वा

प्रत्यये परतः इडागमो भवति ; जरित्वा जरीत्वा, व्रश्चित्वा । दधातेर्हिः (VII. 4. 42.)—इत्यधिकृत्य, जहातेश्च क्त्वि (VII. 4. 43.)—जहातेरङ्गस्य क्त्वा प्रत्यये परतः हि इत्ययमादेशो भवति । हित्वा संज्ञं वनं गतः । अद्रोजग्धिर्ल्यसिकिति (II. 4. 36.) इति जग्धिरादेशः जग्ध्वा, गत्वा, नत्वा, मत्वा ; अनुनासिकलोपः ; घुमास्थेत्यादिना ईत्वम् पीत्वा इत्यादि ॥

समासेऽनञ् पूर्वैक्त्वोल्थप् (VII. 1. 37.)—अनञ् पूर्वसमासे क्त्वा प्रत्ययस्य ल्यप् इत्ययमादेशो भवति ; अभिभूयस्थितः, आदाय गन्ता । ह्रस्वस्य पिति किति तुक् (VI. 1. 71.) इति तुगागमः ; विजित्य, प्रनृत्य, अधिकृत्य, किंकृत्य । समास इति किम् ? कृत्वा, हृत्वा, अनञ् पूर्व इति किम् ? अकृत्वा, अहृत्वा, अजित्वा, अपठित्वा । वा ल्यपि (VI. 4. 38.) ल्यपि परतः अनुदात्तोपदेशप्रणति तनोत्यादीनामनुनासिकलोपो भवति ; व्यवस्थित विभाषाचेयम् ; तेन मकारान्तानामेव विकल्पो भवति, अन्यत्र नित्यमेव : प्रणम्य प्रणत्य, आगम्य आगत्य ; अन्यत्र तु अवमत्य, प्रवत्य, आहत्य इत्यादि । आदेच उपदेशेऽशिति (VI. 1. 45.)—इति वर्तमाने; मीनातिमिनोति दीङ्गं ल्यपिच (VI. 1. 50.)—मीङ् हिंसायां, डुमिञ् प्रक्षेपणे, दीङ् क्षये इत्येतेषां धातूनां ल्यपि विषये चकारादेज्जिषये च उपपदे शे एव प्राक्प्रत्ययोत्पत्तेरेवालोन्यस्य विभाषा आकारादेशो भवति प्रमाय, प्रतिमाय, उपमाय । विभाषा लीयते : (VI. 1. 51.)—लीयतेर्भातोर्विभाषाल्यन्विषये एचश्च विषये उपदेशे अलोन्त्यस्य स्थाने आकारादेशो भवति : विलाय, विलीय । नल्यपि (VI. 4. 69.)—ल्यपि परतो घुमास्थेत्यादिना यदुक्तं तन्न भवति इति

इत्वं प्रतिषेधः ; निमाय, प्रमाय, उपदाय, सन्दाय, प्रस्थाय, अवसाय, विहाय । मयतेरिदन्यतरस्याम् (VI. 4. 70.)—मयतेरिकारादेशो वा ल्यपि भवति ; अपमित्य, पक्षे अपमाय । अदोजग्धित्वसिक्किति (II. 4. 36.) अदो जग्धिरादेशो भवति ल्यपि तकारादौ च किति प्रत्ययेपरतः प्रजग्ध्य, विजग्ध्य ;

“जग्धौ सिद्धेऽन्तरङ्गत्वात्तिकर्तातित्यबुच्यते ।

ज्ञापयत्यन्तरङ्गाणां ल्यप्ता भवति बाधनम् ॥”

तेन अवदाय, अवसाय इत्यत्र यतिस्यति मास्था मित्तिकिति (VII. 4. 40.) इति इत्वं न भवति । ल्यपिलघुपूर्वात् (VI. 4. 56.)—ल्यपि परतो लघुपूर्वादुत्तरस्य णेरयादेशो भवति ; प्रशमय्य, गतः विगणय्य, सङ्गमय्य । विभाषापः (VI. 4. 57.)—आप उत्तरस्य णेः ल्यपि परतो वा अयादेशो भवति ; प्रापय्य, प्राप्य । क्षियः (VI. 4. 59.)—क्षियश्च दीर्घो ल्यपि परतो भवति ; प्रक्षीय ॥

आभीक्ष्ण्ये णमुल् च (III. 3. 22.)—समानकर्तृकयोः पूर्व काल इत्येव ; आभीक्ष्ण्यं पौनः पुन्यम् प्रकृत्यर्थविशेषणञ्चनत् ; आभीक्ष्ण्य-विशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद्धातोर्णमुल् प्रत्ययो भवति ; चकारात् क्त्वा च : नित्यवीप्सयोः (VIII. 1. 4.) नित्यार्थे वांप्सायां यद्वर्तते तस्य सर्वस्य द्वे भवतः ; आभीक्ष्ण्यमिह नित्यता ;

“ईक्षमीक्षं तदाबाला रोदरोदं चमूमनु ।

आयमायं निवृत्ताया जीवेदेकाकिनी कथम् ॥

नलिन्या इव तन्वङ्गथास्तस्याः पद्ममिवाननम् ।

मया मधुव्रतेनेव पायंपायमरम्यत ॥ ”

विभाषाग्रे प्रथमपूर्वेषु (III. 4. 24.)—अग्रे प्रथम पूर्वइत्येतेषू-
पपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले वर्तमानाद्भातोः वा क्त्वा णमुलौ प्रत्ययौ
भवतः ; अग्रे भोजं व्रजति, पक्षे अग्रे भुक्त्वा, प्रथमंभोजं व्रजति
प्रथमं भुक्त्वा, पूर्व भोजं व्रजति पूर्व भुक्त्वा । विभाषाग्रहणाच्छ्रुतादयो
ऽपि अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति ; अब वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा
(III. 3. 131.)—इति भूते लट् । कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ्
(III. 4. 25.)—कर्मण्युपपदे कृञो धातोः खमुञ् प्रत्ययो भवति ;
आक्रोशे गम्यमानेः दस्युङ्कारम् आक्रोशति दस्यु भ्रात्या आक्रोशतीत्यर्थः
बधिरङ्कारम् आह्वयति । स्वादुमिणमुल् (III. 4. 26.)—समानकर्तृ-
कयोरित्याद्यनुवर्तते ; स्वादुर्मात्यर्थग्रहणम् ; स्वाद्वर्थेषूपपदेषु कृञो णमुल्
प्रत्ययो भवति ; स्वादुङ्कारं भुङ्क्ते, सम्पन्नङ्कारं भुङ्क्ते लवणङ्कारं
भुङ्क्ते । अन्यथैवं कथमित्थं सुसिद्धाप्रयोगश्चेत् (III. 4. 27.)—
अन्यथादिषूपपदेषु कृञो णमुल् भवति सिद्धाप्रयोगश्चेत् करोतेर्भवति ;
कथं पुनरसौ सिद्धाप्रयोगः ? निरर्थकत्वान्नप्रयोगमर्हतीति एवमेव प्रयुज्यते
अन्यथा भुङ्क्ते इति यावानर्थस्तावानेवान्यथाकारं भुङ्क्ते इति गम्यते
अन्यथाकारं भुङ्क्ते, एवंकारं भुङ्क्ते, कथङ्कारं भुङ्क्ते, इत्थङ्कारं
भुङ्क्ते । सिद्धाप्रयोग इति किम् ? अन्यथा कृत्वा शिरोभुङ्क्ते ।
कर्मणि दृशिबिदोस्साकल्ये (III. 4. 29.)—कर्मण्युपपदे साकल्य
विशिष्टेऽर्थे वर्तमानयोः दृशिबिदोर्धात्वोः णमुल्भवति ; कन्या दृशं वरयति
या याः कन्याः पश्यति सर्वा अपि ता वरयति इत्यर्थः ; ब्राह्मणवेदं

भोजयति । साकल्य इति किम् ? ब्राह्मणं दृष्ट्वा भोजयति । यावति विन्दजीवोः (III. 4. 30.)—यावच्छब्दे उपपदे विन्दतेर्जीवतेश्च णमुल् भवति ; यावद्वेदं भुङ्क्ते, यावज्जीवम् अधीते । चर्मोदरयोः पूरेः (III. 4. 31.)—कर्मणीत्येव ; चर्मोदरयोरुपपदयोः पूरयतेर्णमुल् भवति ; चर्मपूरं स्तृणाति, उदरपूरं भुङ्क्ते । वर्षप्रमाण उलोपश्चास्यान्यतरस्याम् (III. 4. 32.) इति वर्तमाने, चेलेक्लोपेः (III. 4. 33.)—वन्यूयी शब्दे उन्दने च अस्माण्णन्ताद्धतोः चेलेऽर्थे कर्मण्युपपदे णमुल् भवति वर्षप्रमाणे गम्यमाने ; चेलक्लोपं वस्तक्लोपं वर्षति देवः । निमूलसमूलयोः कषः (III. 4. 34.)—निमूलसमूलशब्दयोः कर्मवाचिनोरुपपदयोः कषेर्धातोर्णमुल्भवति ; कष हिंसायाम् निमूलकांश्च कषति, समूलकांश्च कषति । शुष्क चूर्णं रूक्षेषुपिषः (III. 4. 35.) शुष्कादिषूपपदेषु पिषेर्णमुल् भवति ; शुष्कपेषं पिनष्टि, शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः ; चूर्णपेषं पिनष्टि । समूलाकृतजीवेषु हन् कृञ् ग्रहः (III. 4. 36.)—समूल, अकृत, जीव, इत्येतेषु उपपदेषु यथासङ्ख्यं हन् कृञ् ग्रह इत्येभ्यो णमुल्भवति ; समूलघातं हन्ति, अकृतकारं करोति, जीवग्राहं गृह्णाति । करणे हनः (III. 4. 37.)—करणे उपपदे हन्तेर्धातोर्णमुल्प्रत्ययः ; पाणिघातं वेदिं हन्ति, पादघातं भूमिं हन्ति । स्नेहनेपिषः (III. 4. 38.)—करण इत्येव ; स्निह्यते येन तत् स्नेहनम् ; स्नेहवाचिनि करण उपपदे पिषेर्धातोर्णमुल्भवति ; उदपेषं पिनष्टि, तैलपेषं पिनष्टि । हस्ते-वर्तिग्रहोः (III. 4. 39.)—करण इत्येव ; हस्त इत्यर्थग्रहणवर्ति-र्ण्यन्तः हस्तवाचिनि करण उपपदे वर्तयतेः गृह्णातेश्च णमुल्प्रत्ययो भवति ; हस्तेन वर्तयति हस्तवर्तं वर्तयति, करवर्तं पाणिवर्तं, हस्तग्राहं गृह्णाति करग्राहं, पाणिग्राहम् । स्वेपुषः (III. 4. 40.)—करण इत्येव ; स्त

इत्यर्थग्रहणं ; स्व वाचिनि करणे उपपदे पुषेर्धातोर्णमुल् भवति ; आत्मीय-
 ज्ञाति धनवचनः स्वशब्दः, स्वपोषं पुष्णाति, आत्मपोषं, गोपोषं, पितृ-
 पोषं, धनपोषं, रैपोषम् । अधिकरणे बन्धः (III. 4. 41.)—अधि-
 करणवाचिन्युपपदे बध्नातेर्धातोर्णमुल् भवति ; चक्रबन्धं बध्नाति, कूटबन्धं
 बध्नाति, इत्यादि । कर्त्तृजीवपुरुषयोर्नशिवहोः (III. 4. 43.)—जीव-
 पुरुषयोः कर्त्तृवाचिनोः उपपदयोर्यथासंङ्ख्यं नशिवहोर्धात्वोर्णमुल् ; जीव-
 नाशं नश्यति, जीवोनश्यतीत्यर्थः ; पुरुषवाहं वहति, पुरुषः प्रेष्यो भूत्वा
 वहति इत्यर्थः । ऊर्ध्वेशुषि पूरोः (III. 4. 44.)—कर्त्तृग्रहणमनुवर्तते,
 ऊर्ध्वशब्दे कर्त्तृवाचिनि उपपदे शुषि पूरोः धात्वोर्णमुल्भवति ; ऊर्ध्वशोषं
 शुष्यति, ऊर्ध्वं शुष्यतीत्यर्थः ऊर्ध्वपूरं पूर्यते ऊर्ध्वं पूर्यत इत्यर्थः । उपमाने
 कर्मणि च (III. 4. 45.)—उपमीयतेऽनेनेत्युपमानम् ; उपमाने कर्मण्युप-
 पदे चात् कर्तारिधातोः णमुल्भवति ; घृतनिधायं निहितः, घृतमिव निहित
 इत्यर्थः, राजेव भोक्ष्यते राजभोजं भोक्ष्यते । कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः
 (III. 4. 46.)—निमूल सभूलयोः कषः इत्यारभ्य कषादयः ; एतेषु
 यथाविधि अनुप्रयोगो भवति ; यस्माद्धातोर्णमुल्भवति स एवानुप्रयोक्तव्यः
 इति दिङ् मात्रं प्रदर्शितमस्माभिः । एवमाख्यातक्रियाशेषमशेषमूह्यम् ॥

भ्वाद्यदादि जुहोत्यादि दिवादिस्वादयस्तथा ।

तुदादिश्च रुधादिश्च तनक्रयादि चुरादयः ॥

॥ इति धर्मकीर्तिविरचिते रूपावतारे कृदन्तावतारस्समाप्तः ॥

उद्धृतश्लोकानुक्रमणिका

श्लोकम्			पृष्ठे
अदिं हदिं स्कन्दिभिदि	..	..	113
अनिट्स्वरान्तो भवती	..	..	109
अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं	..	..	281
आमोऽमित्वमदन्तत्वात्	..	..	120, 142
ईक्षमीक्षं तदा बाला	..	..	303
उपसर्गेण धात्वर्थौ	..	..	10
ओजसोऽप्सरसो	..	..	231
कर्मस्थः पचतेर्भावः	..	..	106
क्स्नोर्गित्वान्न स्थ ई	..	..	285
गणस्थमूदन्तमुतां च	..	..	109
गत्वा स्नात्वा च दध्यन्नम्	..	..	300
गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः	..	..	165
चिण्वद्वृद्धिर्युक् च	..	..	185
जक्षिजागृदरिद्राशास्	..	..	25
जग्ध्वा सिद्धेऽन्तरङ्ग	..	..	303
तपिं तिपिं चापिमथो	..	..	113
तातडि ङित्वं सङ्क्रम	..	..	74
तातडे ङित्वसामर्थ्या	..	..	do
तान्ते दोषो दीर्घत्वं स्यात्	..	..	281
दिशिं दृशिं दंशिमथो	..	..	112
दिहिर्दुहिर्मेहतिरोहती	..	..	111

श्लोकम्		पुटे
धातुप्रकरणाद्धातुः	.. ..	235
न दरिद्रायके लोपः	.. ..	161
नलिन्या इव तन्वङ्ग्याः	.. ..	304
पचिं वचिं विचिरिचि	.. ..	114
भूवादीनां वकारोऽयं	.. ..	5
भ्वाद्यदादिजुहोत्या	.. ..	306
मुञ्चतिर्लुम्पतिश्चैव	.. ..	38
यजो वपो वहिश्चैव	.. ..	104
यमिर्जमन्तेष्वनिडे	.. ..	111
रधिर्नशिस्तृपिदृपी	.. ..	145
रुधिस्सराधिर्युधि	.. ..	112
लुम्पेदवश्यमः कृत्ये	.. ..	249
वाच्य ऊर्णोर्नुवद्भा	.. ..	110
वेत्तेस्तु विदितो निष्ठा	.. ..	277
शकिस्तु कान्तेष्वनि	.. ..	110
शमिस्तमिर्दमिश्चैव	.. ..	243
शिषिं पिषिं पुष्यति	.. ..	112
शैषिकान्मतुवर्थाया	.. ..	228
सन् क्यच् काम्यच्	.. ..	45
हलस्सेद् सिचि वृद्धि	.. ..	146

वार्त्तिक परिभाषणादि गणसूची.

वार्त्तिकादि	अ	पुटे
अङ्गाञ्जिरसने (ग.सू.)	..	226
अच्छप्रकरणे शक्तिलाङ्ग..... (वा. III. 2. 9.)	..	261
अत्यन्तापह्वे लिङ् वक्त..... (वा. III. 2. 115.)	..	236
अदेः प्रतिषेधो व..... (वा. I. 3. 87.)	..	220
अद्यतन्यां वेति वक्त..... (वा. VI. 4. 114)	..	161
अधिकरणाच्चेति वक्त..... (वा. III. 1. 10.)	..	231
अपादाने स्त्रियामुप..... (वा. III. 3. 21.)	..	291
अर्थवद्ग्रहणे नान..... (परि. 14.)	..	75
अर्थवेदसत्या..... (वा. III. 1. 25.)	..	234
अशिष्टव्यवहारे तृती..... (वा. I. 3. 55.)	..	81
अश्ववृषयोर्मैथु..... (वा. VII. 1. 51.)	..	229

आ

आख्यानात्कृतस्तदा..... (ग.सू.)	..	225, 226
आगर्वादात्मनेपदी (ग.सू.)	..	49
आढः स्थः प्रतिज्ञाने (वा. I. 3. 22.)	..	79
आळि नुपृच्छयोरुप..... (वा. I. 3. 21.)	..	37
आङ्पूर्वस्यान्धूध..... (वा. VI. 1. 28.)	..	278
आङ्पूर्वादञ्जेस्सं..... (वा. III. 1. 109.)	..	251

वार्तिकादि	आ	पुटे
आचारेऽवगल्भक्री..... (वा. III. 1. 11.)	..	231
आ धृषाद्वा (ग.सू.)	..	48
आलस्यसुखाहरण..... (वा. III. 2. 5.)	..	261
आलुचि शीढो ग्र..... (वा. III. 2. 158.)	..	287
आशिषि नाथ उप..... (वा. I. 3. 21.)	..	78
आस्यविहरणसमान..... (वा. I. 3. 20.)	..	29

इ

इक् कृष्यादिभ्यः (वा. III. 3. 108.)	..	296
इक्शितपौ धातु..... (वा. III. 3. 108.)	..	do
इच्छासन्नन्तात्सनः प्रति..... (वा. III. 1. 7.)	..	228
इज्जजादिभ्यः (वा. III. 3. 108.)	..	296
इण्वदिक इति वक्त..... (वा. II. 4. 45.)	58, 156, 190,	219
इत्येतदप्यसुट एवे..... (वा. VII. 2. 13.)	..	140
इत्वोत्वाभ्यां गुणवृद्धी..... (वा. VII. 1. 102.)	..	30
इर इत्संज्ञा वाच्या (वा.)	..	148
इषेरनिच्छार्थस्य..... (वा. III. 3. 107.)	..	296

ई

ईक्षिक्षामिभ्याम्..... (वा. III. 2. 1.)	..	260
---	----	-----

उ

उत्तानादिषु कर्तृषु (वा. III. 2. 15.)	..	263
---------------------------------------	----	-----

वार्तिकादि	उ	पुटे
उद ईहायामेव (वा. I. 3. 24.)	..	79
उत्फुल्लसंफुल्लयो..... (वा. VIII. 2. 55.)	..	277
उपसर्गादस्य..... (वा. I. 3. 30.)	..	33
उपाद्देवपूजासङ्ग..... (वा. I. 3. 25.)	..	79
उरसो लोपश्च (वा. III. 2. 48.)	..	267

क

कण्डवादीनां तृतीय..... (वा. VI. 1. 3.)	..	235
कप्रकरणे मूलविभुजा..... (वा. III. 2. 5.)	..	261
कमेरुपसं..... (वा. III. 1. 48.)	..	167
कम्पने चलिः (ग. सू.)	..	46
कर्तृकरणाद्धात्वर्थे (ग. सू.)	..	226
कर्मकर्तरि चा..... (भा. इ.)	..	248
कास्यनेकाच्च इति व..... (वा. III. 1. 35.)	..	141
कृञोऽसुट इति वक्त..... (वा. VII. 2. 13.)	..	140
कृवापाजिभि..... (उणा. I. 1.)	..	290
केलिमर उपसङ्ख्यानम् (वा. III. 1. 96.)	..	248
क्तवत्वन्तस्याप्ये..... (भा. इ.)	..	277
क्तिनि नित्यमिति..... (वा. VII. 2. 30.)	..	280
क्तिज्ञपीष्यते (भा. इ.)	..	295
क्तिज्ञावादिभ्यो..... (वा. III. 3. 94.)	..	294
क्यचि मान्ताव्ययनि..... (वा. III. 1. 8.)	..	230
क्रुकञपि वक्तव्यः (वा. III. 2. 174.)	..	288

वार्तिकादि	क	पुटे
किंभ्वचिपृच्छयायत..... (वा. III. 2. 178.)	..	289
क्षीरलवणयोर्ला..... (वा. VII. 1. 51.)	..	229

ख

खच्च डिद्वा वाच्यः (वा. III. 2. 38.)	..	266
खच्चप्रकरणे गमेस्तु..... (वा. III. 2. 38.)	..	do
खच्चप्रकरणे वातशुनी..... (वा. III. 2. 28.)	..	265

ग

गमेर्डोः (उणा. II. 67.)	..	290
गमेरिडादेशस्यैव दी..... (वा. VI. 4. 16.)	..	190
गवादिषु विन्देस्संज्ञा..... (वा. III. 1. 138.)	..	257
ग्लान्नावनुवमा..... (ग. सू.)	..	218

घ

घटादयो मितः (ग. सू.)	..	47, 216
घट्टिबन्धिविदि..... (वा. III. 3. 107.)	..	296

च

चरेराळि चागुरौ (वा. III. 1. 100.)	..	249
चीवरादार्जने..... (वा. III. 1. 20.)	..	226

ज

जनीजृषकसूर..... (ग. सू.)	..	218
--------------------------	----	-----

वार्तिकादि	ज	पुटे
जागर्तेरकारो वा (वा. III. 3. 101.)	..	295
जिघ्रतेस्संज्ञा..... (वा. III. 1. 137.)	..	257
जिह्वान्मथने लडो मित्वं (वा.)	..	45
जृशृस्तृजागृ..... (उणा. सू. II. 503.)	..	165
ज्ञप मिच्च (ग. सू.)	..	46
ज्योतिरुद्गमन इति वक्तु..... (वा. I. 3. 40.)	..	13

अ

अमन्ताङ् डः (उणा. I. 119.)	..	111
----------------------------	----	-----

इ

इप्रकरणे अन्यत्रापि दृश्य..... (वा. III. 2. 48.)	..	267
इप्रकरणे सर्वत्रपक्षयोरु..... (वा. III. 2. 48.)	..	267
डाचि बहुलं द्वे..... (वा. VIII. 1. 12.)	..	232
डे च विहायसो विह च..... (वा. III. 2. 38.)	..	266

ण

णाविष्टवत्प्रातिपदिक..... (वा. VI. 4. 155.)	..	223
---	----	-----

त

तत् करोति तदाचष्टे (ग. सू.)	..	223
तत्करोतीत्युपस..... (वा. III. 1. 26.)	..	225
तनोतेर्ण उपसङ्ख्या ..... (वा. III. 1. 140.)	..	258

वार्तिकादि	त	पुटे
तन्मध्यपतितस्तद्ग्रह..... (पारि. 91.)	..	140
तपसः परस्मैपदञ्च (वा. III. 1. 15.)	..	233
तेनातिक्रामति (ग. सू.)	..	225

द

दन्मेरत्वं व..... (वा. VI. 4. 120)	..	126
दरिद्रातेरार्धधातुके..... (वा. VI. 4. 114.)	141, 161, 169	
दिग्धसहपूर्वाच्च..... (वा. III. 2. 15.)	..	262
दिग्यादेशेन द्विर्व..... (भा. इ. VII. 4. 9.)	..	137
दुग्धोः दीर्घश्चे..... (वा. VIII. 2. 43.)	..	276
दृक्षे चेति वक्त..... (वा. VI. 3. 89.)	..	270
दृक्षे चेति वक्त..... (वा. VI. 3. 91.)	..	270
दृशेः क्सश्च व..... (वा. III. 2. 60.)	..	270
दृशेश्चेति वक्त..... (वा. VII. 2. 68.)	..	246
दृ भये इत्येतस्य ह..... (वा. III. 2. 178.)	..	289
द्युतिगमिजु..... (वा. III. 2. 178.)	..	289
द्विर्वचनमेकाचो..... (वा. VI. 1. 3.)	..	235

ध

धातुरूपं च (ग. सू.)	..	225
धात्वर्थनिर्देशे..... (वा. III. 3. 108.)	..	296
धूञ्प्रीञोर्नुग्व..... (वा. VII. 3. 37.)	..	48, 213
ध्यायतेस्सम्प्रसा..... (वा. III. 2. 178.)	..	289

वार्तिकानि	न	पृष्ठे
न कम्यमिचमाम् (ग. सू.)	..	218
नान्ये मितोऽहेतौ (ग. सू.)	..	46
निरो देशे (वा. III. 2. 48.)	..	267
निष्ठादेशः षत्वस्वर..... (वा. VIII. 2. 3.)	..	282
नौ लिम्पेरिति वक्तु..... (वा. III. 1. 138.)	..	257

प

पदान्तवच्चेति वक्तु..... (वा. VIII. 4. 59.)	..	202
परिचर्यापरिसर्या..... (वा. III. 3. 101.)	..	295
परेर्वा (वा. III. 3. 107.)	..	296
परोक्षे च लोक..... (वा. III. 2. 111.)	..	236
पाचिव्याहसंव्या..... (वा. III. 1. 134.)	..	257
पातेर्लुगागमो व..... (वा. VII. 3. 37.)	..	213
पादिषु धेट उपस..... (वा. I. 3. 89)	..	221
पार्श्वादिषूपस..... (वा. III. 2. 15.)	..	262
पुच्छादुदसने प..... (वा. III. 1. 20.)	..	226
पुरस्तादपवादा (परि. 59)	..	147
पूजो विनाश इति व..... (वा. VIII. 2. 43.)	..	276
प्रकृतिग्रहणे यङ्लुग..... (परि. 93)	..	206
प्रकृतिवच्च कारकम् (वा. III. 1. 26.)	..	226
प्रातिपदिकाद्धात्व..... (ग. सू.)	..	223

वार्तिकादि

फ

पुटे

फेनाच्चैति वक्त..... (वा. III. 1. 16.) .. 234

ब

बकारस्याप्ययं प्रति..... (वा. VI. 1. 3.) .. 194

बहुलं छन्दसीति व..... (वा. III. 2. 8.) .. 261

ब्रह्मणि वदः (वा. III. 2. 78.) .. 272

भ

भगे च दोरेरिति व..... (वा. III. 2. 41.) .. 266

भवतेश्चेति वक्त..... (वा. III. 1. 143.) .. 258

भाण्डात्समा..... (वा. III. 1. 20.) .. 226

भाषायां शासियुधि..... (वा. III. 3. 130.) .. 299

म

मत्वर्थाच्छः (वा. III. 3. 108.) .. 296

मस्जेरन्त्यात्पूर्वं नु..... (वा. I. 1. 47.) .. 170, 255

माढ्याक्रोशे (वा. III. 2. 124.) .. 242

मारणतोषणनिशा..... (ग. सू.) .. 46

मृजेरजादौ सङ्क्र..... (भा. इ. I. 1. 3.) .. 23, 59

य

यथासद्व्ययमत्र ने..... (भा. इ. III. 2. 29.) .. 265

वार्तिकादि	य	पुटे
यमोऽपरिवेषणे (ग. सू.)	..	218

र

रञ्जणौ मृगरमण..... (वा. VI. 4. 24.)	..	218
राजघ उपसङ्ख्यानम् (वा. III. 2. 55.)	..	268
रादिफः (वा. III. 3. 108.)	..	296
राधोऽकर्मकाद्वृ..... (ग. सू. III. 1. 69.)	..	33
रीगृत्वत इति वक्त..... (वा. VII. 4. 90.)	..	205

व

वर्णात्कारः (वा. III. 3. 108.)	..	296
वर्णाश्रयविधौ प्रत्यय..... (परि. 21)		59
वशिरण्योरुपसङ्ख्यानम् (वा. III. 3. 58.)	..	292
वसतेर्लुङि रा..... (वा. III. 2. 110.)	..	235
वसेस्तव्यत् कर्तरि णिञ्च (वा. III. 1. 96.)	..	248
वा लिप्सायामिति व..... (वा. I. 3. 25.)	..	80
विपरिसमवप्रति..... (वा. III. 3. 94.)	..	294
विस्मितप्रतिघातयो..... (वा. VII. 2. 29.)	..	280
विहायसो विह च (वा. III. 2. 38.)	..	266
वुग्युटावुवङ्यणो..... (वा. VI. 4. 22.)	..	137
व्यचेः कुटादित्वमन..... (वा. I. 2. 1.)	..	254
व्यधेस्सम्प्रसार..... (वा. III. 2. 162.)	..	287
व्याधिमत्स्यब..... (वा. III. 3. 17.)	..	290

वार्तिकादि	व	पुटे
ब्रीहिवत्सयोरि..... (वा. III. 2. 24.)	..	264

श

शसिदुहिगु..... (वा. III. 1. 109.)	..	251
शकन्ध्वादिषु पर..... (वा. VI. 1. 94.)	..	141
शमोऽदर्शने (ग. सू.)	..	218
शीलिकामिभ..... (वा. III. 2. 1.)	..	259
शृ बायुवर्णनि (वा. III. 3. 21.)	..	291
शे तृम्फादीनां नुम् वाच्यः (वा. VII. 1. 59.)	..	37, 67
शितपा शपानुबन्धे..... (पारि. 120)	..	207
श्यतेरिच्वं व्रते..... (वा. VII. 4. 41.)	..	281
श्रदन्तरोरुपसर्ग..... (वा. III. 3. 106)	..	117, 295
श्रन्थिग्रन्थिदन्भि..... (वा. I. 2. 26.)	..	120, 127

स

संयोगादेर्गुणविधा..... (वा. VII. 4. 10.)	..	140
सत्रकक्षकष्ट..... (वा. III. 1. 14.)	..	233
सदेर्वेगगतौ धा..... (भा. इ. VII. 3. 78.)	..	14
समवपूर्वाच्च (वा. III. 1. 110.)	..	251
समानान्ययो..... (वा. III. 2. 60.)	..	270
सम्पदादिभ्यो भा..... (वा. III. 3. 94.)	..	294
सम्मील्य हसतीत्यु..... (वा. III. 4. 21.)	..	300
सर्वधातुभ्योऽयुन्..... (उणा IV. 188.)	..	290

वार्तिकादि	स	पुटे
सर्वप्रातिपदिकानां ला..... (वा. VII. 1. 51.)	..	230
सर्वप्रातिपदिकेभ्यः (वा. III. 1. 11.)	..	232
सहितपिदमे..... (वा. III. 1. 134.)	..	256
साधुकारिणि च (वा. III. 2. 78.)	..	272
सिज्जोप एकादेशे सि..... (वा. VIII. 2. 3.)	..	145, 146
सुदिनदुर्दिननी..... (वा. III. 1. 17.)	..	234
सुदुरोरधिकरणे (वा. III. 2. 48.)	..	267
सुब्धातुश्रिवुष्वष्क..... (वा. VI. 1. 65.)	..	13, 243
सुराशीध्वरेवो..... (वा. III. 2. 8.)	..	261
सूचिसूत्रिमूत्रयथ्य (वा. III. 1. 22.)	..	201
सूत्रे च धार्य..... (वा. III. 2. 9.)	..	262
स्पृशमृशकृषतृप..... (वा. III. 1. 44.)	..	145, 158
स्रवति शृणोति द्रवति (वा. VII. 4. 81.)	..	221
स्वाङ्गकर्मकाच्चेति..... (वा. I. 3. 28.)	..	18, 80
„ (वा. I. 3. 20.)	..	29

ह

हनुचलन इति व..... (वा. III. 1. 15.)	..	233
हन्तेहिंसार्थस्य यङि घ्रा..... (वा. VII. 4. 30.)	..	204
हस्तिसूचकयोर्वा..... (वा. III. 2. 13.)	..	262
हिन्योरुत्वप्रतिषेधो व..... (वा. III. 4. 86.)	..	76

धातुसूची

(The numerical figures denote page numbers.)

अ	
अक्ष 35, 66	असु 33, 65, 150
अज 104	आ
अञ्चू 162	आप्ल 49, 113
अट 204, 222	आस 20, 57, 83, 123
अड्ड 222	
अण 157, 171	इ
अद 16, 54, 82, 93, 101, 113, 116, 129, 152, 169, 178, 180, 289	इक् 22, 58, 84, 116, 135, 156
अन 24, 60	इङ् 22, 58, 84, 116, 134, 156, 190
अन्ध 50, 73	इण् 21, 58, 84, 116, 134, 190
अम 218	इन्धी 40
अय 123	इल 165
अर्व 45, 71, 194, 200	इषु 14, 37, 53, 67, 122
अर्थ 49, 72	ई
अश 192	
अशू 34, 66, 96, 139, 162, 171, 179, 192, 199	ईक्ष 122
अस 23, 59, 84, 104, 136, 160	

ईड 20, 56, 83

ईर 56

ईश 20, 57, 83

ईह 122

उ

उच 151

उच्छि 36

उच्छी 67

उन्दी 277

उब्ज 122

उभ 37, 67

उम्भ 37, 67, 122

उष 123

ऊ

ऊन 165

ऊर्णज 21, 57, 110, 198

ऊह 104, 122

ऋ

ऋ 30, 53, 63, 87, 123

ऋच्छ 122

ऋति 15

ऋधु 35, 66, 151, 197

ऋफ 67

ए

एजृ 265

एध 8, 51, 76, 92, 108, 120,
143, 178, 188

ओ

ओर्लाड 71

क

कखे 165

कठि 49

कड 156

कण 217

कथ 49, 72, 167

कपि 104

कमु 16, 54, 103, 167

कास 140

कित 186	क्रीञ् 42, 70, 90, 98, 103,
कुङ् 157	118, 140, 163, 200
कुच 156	क्रीडृ 12, 52
कुट do	कुध 112, 149
कुडि 157	कुश 112, 158
कुप 151	कुमु 13, 33, 53, 150
कुष 146	कुिदि 151
कुस 150	क्रीब 231
कुह 49, 72	कण 157
कूज 12	क्षण 164
कृञ् 41, 69, 70, 97, 139,	क्षमू 33, 150
163, 199	क्षर 157
कृड 156	क्षिप 66, 113
कृती 38, 67, 174	क्षु 110
कृपू 12, 152, 172	क्षुदिर 40, 68, 113
कृवि 42	क्षुध 113, 149
कृश 151	क्षुभ 151, 152
कृष 66, 113, 158, 170	क्षु 110
कृ 123	क्षमायी 214
कृत 46, 71, 223	क्षिदा 151
कै 147	
क्यूी 214	ख
कमु 13, 53, 78, 202	खड 46, 71
	खडि do

खनु 103, 134, 191
 खाह 209
 खिद 38, 40, 67, 113
 खुडि 46, 71
 खुर 160
 ख्या 153

ग

गण 222
 गम्ल 14, 53, 80, 111, 133,
 152, 154, 175, 190
 गर्व 49, 73
 गवेष 49, 72
 गाह् 9
 गाह् 171
 गुजि 12, 53, 156
 गुड 156
 गुद 157
 गुप 151, 186
 गुप् 15, 47, 54, 72, 171
 गुफ 37
 गुम्फ do
 गुरी 157

गुह 12, 53, 158
 गुधु 151, 211
 गृह 49, 72
 गृह् 148
 गृ 37, 67, 103, 123, 138,
 202
 गै 147

ग्रन्थ 127

ग्रह 43, 70, 91, 118, 132,
 140, 178, 200

गुचु 153
 ग्लुचु do
 ग्लुचु do
 ग्लै 11, 135, 147, 179

घ

घट 47, 72, 216
 घस्त 110, 152
 घुट 152, 157
 घ्रा 53

च

चकास 25, 61

चक्षि 20, 56, 104, 134

चसु 13, 53

चर 203

चल 46, 71

चिञ् 34, 66, 139, 162, 205

चिति 45, 71

चुट 156

चुड do

चुर 45, 71, 91, 103, 118,
141, 167, 178

चेष्ट 221

छ

छदिर् 218

छिदिर् 40, 68, 113, 144, 163

छुप 113

छुर 156

छृदिर् 40, 68

छो 161

ज

जक्ष 24, 60

जन 134, 166

जनी 32, 65, 103, 134, 192

जप 202, 203

जभ 13, 202, 203

जसु 150

जाग्र 24, 60, 136, 165

जि 9, 52, 129, 162, 197

जिवि 42

जुड 157

जृभी 13

जू 48, 153

जप 46, 198

ज्ञा 44, 46, 71

ज्या 44, 70, 132, 205

ज्वर 217

ज्वल 160

ड

डिप 151, 156

डीङ् 9, 52, 110

ढ

ढौकृ 13, 206

ण

णद 145
 णभ 151, 152
 णम 111, 147, 188
 णश 138, 149, 170, 171
 णह 31, 64, 87, 139, 162,
 199, 205
 णिर्जर 29, 62, 86, 114
 णिसि 20, 57, 84
 णीञ् 10, 52, 205
 णु 21, 57, 110, 157
 णुद 66, 113

त

तक्षू 35, 66, 122, 171
 तनु 41, 69, 90, 97, 102,
 111, 139, 163, 199
 तप 113
 तसु 33, 150
 तसु 150
 तिज 186
 तिष्ट 113

तीर 49, 73

तुष्ट 156

तुड 157

तुद 36, 66, 88, 96, 102,
 113, 117, 139, 162,
 170

तुम 151, 152

तुष 113, 149

तुदि 40, 68

तृष 37, 67, 113, 137, 145,
 149

तृम्फ 37, 67

तृषा 151

तृह 40, 69

तृ 10

तेष्ट 113

त्यज 114

त्रसी 32

त्रुष्ट 156

त्रौक 206

त्वक्षू 35, 122, 171

त्विष 113

त्सर 160

थुङ् 157	थ	दीधीङ् 25, 61
		दीपी 166
	द	दुष 113, 149
		दुह 19, 56, 83, 111, 158, 171, 193
दंश 14, 53, 112, 202, 203		दृप 37, 67, 113, 149
दन्मु 35, 66, 195, 197		दम्फ 37, 67, 113
दसु 33, 150		दशिर् 53, 112, 138, 148, 170, 174
दय 123		दृ 217
दारिद्रा 24, 60, 161, 169, 199		देङ् 137
दसु 150		दो 32, 64
दह 111, 171, 175, 191		द्यु 21, 57, 84
दाञ् 28, 62, 86, 136, 160, 204		द्युत 12, 133, 151
दाण् 53		द्रम 202
दान् 187		द्रा 22, 58
दिवि 42		दृ 10, 140
दिवु 31, 64, 87, 95, 102, 117, 138, 161, 169, 205		दृह 150, 171
दिग् 66, 112		द्विष् 18, 55, 83, 111, 158 ध
दिह् 19, 56, 83, 111, 158, 171, 193		धाञ् 27, 62, 86, 102, 160, 169
दीङ् 137		धिवि 42
		धृ 157

धूल् 44, 70

धूप 15, 47, 54

धृषा 48

धेद् 10, 265

ध्मा 53

धु 157

ध्वन 164

ध्वंसु 11, 52, 147, 152, 209

ध्वृ 138, 164, 202

न

नदि 11, 52, 146

नृती 205

नृ 218

प

पचष् 52, 109, 114, 124,
143, 178, 188, 203

पचि 105

पण 15, 47, 54

पल्ल 152, 153, 199

पद 46, 72, 113

पन 15, 47, 54

पश 203

पा 53, 117, 160, 213

पार 49, 73

पाल 45, 71, 167, 200

पिश 38, 67

पिष्ट 40, 68, 113

पुट 156

पुष् 113, 149

पूङ् 10, 159

पूञ् 43, 48, 70, 159

पूरी 166

पृढ 37, 67

पृची 48

पृ 30, 44, 63, 70, 87, 103

पै 213

प्यायी 166, 204

प्रच्छ 37, 67, 114, 132

प्रीन् 48

प्लुष् 150

फ

फण 128

फल 203

फला 207

ब

बध 46, 71, 187

बन्ध 112

विस 150

बुध 112, 175, 193

बुस 150

बुड 157

बूज् 17, 54, 82, 130, 152,
178, 189

भ

भज 114

भजो 40, 69, 114, 188, 203

भिदिर 39, 68, 113, 144,
163, 193

भी 28, 62, 86, 136.

भुज 39, 68, 89, 114, 139
163, 190

भू 4, 51, 74, 92, 100, 108,
119, 142, 178, 179,
187, 188, 202, 207

भूष 12

भृज 29, 63, 86, 136, 140,
198

भ्रंशु 151

भ्रंसु 152

भ्रसु 33, 150

भ्ररज 36, 66, 114, 170, 197

भ्राजृ 171, 222

भ्राश्र 31

भ्लंशु 151

भ्लाश्र 32

म

मांड 46, 71

मदी 33, 150

मन 111, 171

मनु 41, 69, 97, 139, 163,
171, 208

मसी 150

मस्जो 37, 67, 114, 138, 170

माह् 29, 63, 86	म्बु 155
मान् 187	म्लै 11, 135, 147, 179
मार्ग 49, 72	
मिञ् 195	य
मिदा 34, 65, 151	यज 114, 130
मिह 12, 52, 111, 171	यभ 111
मीञ् 43, 70, 195	यम 14, 53, 80, 112, 147,
मीमृ 202	155, 181, 201
मील 160	यसु 33, 65, 150
मुन्ल 38, 67, 114, 139, 163	या 58, 135, 147, 204
मुट 156	यानृ 222
मुद 209	यु 21, 57, 84, 110, 198
मुष 146	युज 114
मुस 150	युजिर 39, 68, 114, 139, 163
मुह 150, 172	युध 112
मूत् 49, 73, 201	युप 151
मृग 49, 72	र
मृह् 36, 103, 139, 162, 199	रक्ष 122
मृज् 23, 49, 59, 85, 114,	रगे 165
136, 170	रज्ज 15, 32, 54, 64, 114
मृश 112	रण 157, 217
मृष 32, 65	रध 149, 171
म्रा 53	रभ 111, 170, 195
म्बु 155	

रसु 77, 111, 147, 181

राजृ 171

राध 33, 65, 112

रिचिर् 40, 48, 68, 114

रिश 112

री 214

रु 22, 57, 84, 110

रुच 12, 152

रुज 114

रुजो 265

रुट 152

रुदिर् 24, 60, 85

रुधिर् 38, 68, 89, 97, 102,
112, 139, 163

रुप 151

रुश 112

रुष 151

रुह 111

रुक्ष 49, 73

रै 147

रु

लक्ष 45, 71

लगे 165

लड 45

लभष् 111

लस्जी 275

लिप 38, 67, 113

लिश 112

लिह 19, 56, 111, 158

ली 47, 48, 72

लुट 112

लुठ 151, 152, 156

लुप 38, 67, 113, 151, 202.

लुल् 44, 70, 159

लोक् 13

व

वच 49, 59, 114

वञ्चु 47, 72

वटि 50

वडि 46, 71

वण 157

वद 131, 146

वप् 113

वसु 164

वर्ण 21	वृश 151
वरा 25, 61, 132	वेज् 130
वस 110, 131, 143, 174	वेप 13
वस 57	वेवीङ् 25, 61
वस 150	वेष्ट 221
वह 111, 130, 144, 169	वे 213
वा 58, 135	व्यच 36, 66, 132
विचिर् 40, 68, 114	व्यथ 133
विच्छ 15, 47, 54	व्यध 33, 65, 112, 132
विजिर् 29, 63, 86, 114	व्यय 164
विजी 275	व्युष 150
विद 22, 59, 68, 84, 113, 135, 170	व्येज् 52, 101, 147, 176, 177
विद्ल 38, 67, 152	व्रश्चू 36, 66, 132
विश 38, 67, 112, 158	व्ली 248
विष्ट 29, 63, 86, 114	
वीर 49, 72	
वृङ् 43, 70, 110, 118, 140, 164, 200, 211	शक् 33, 65, 149
वृजी 48	शक्ल 35, 66, 110, 152
वृज् 48, 110, 118, 140, 163	शद्ल 53, 113
वृत् 12, 32, 65, 152, 173, 205	शप 113
वृधु 12, 152, 173	शसु 33, 150, 177, 181
	शान 167
	शास् 24, 60

शिष् 48, 72	ष
शिष्ट 40, 48, 68, 113	षज 14, 53, 114
शीङ् 16, 54, 82, 94, 101, 110, 130, 152, 189	षण 198
शुच 171	षण् 103, 190
शुचिर् 32, 65	षद्ल 53, 113
शुध 112, 149	षह 169
शुभ 12, 37, 152	षिच 38, 67, 114
शुम्भ 37	षिधु 112, 149
शुष 113, 149	षितु 31, 64, 146, 171
शूर 49, 72	षु 205
शुधु 152	षुज 34, 65, 88, 96, 102, 117, 139, 165, 199
शृ 44, 164	षू 37, 67
शो 161	षूङ् 31, 64, 87, 95, 138, 162, 199, 205, 213
श्रथ 48	षो 161
श्रन्थ 127	ष्रिष्ट 113
श्रमु 33, 150	षुज् 21, 57, 140, 194, 205
श्रा 218	ष्रेष्ट 113
श्रिच् 9, 52, 110, 166	ष्रा 53, 79, 135, 160
श्रु 35, 66, 96, 140	ष्रितु 13, 53
श्लिष 113, 149	ष्णा 117
श्रस 60, 165	ष्णिह 150
श्वि 110, 132, 165, 204	
श्विता 151	

ष्णु 110

ष्णुह 150, 172

ष्मिद् 9, 52, 129

ष्वञ्ज 14, 114, 127

ष्वप् 24, 60, 104, 113, 137

ष्विदा 113, 149

स

सदग्राम 50, 73

सत्र 49, 72

साध 33, 112

सूच 201

सूत्र 49, 73, 201

सृ 30, 53, 64, 87, 140

सृज 102, 114, 134, 170

सृष्ट 113, 152, 170, 171,

190

स्कादिर् 113

स्कन्धु 44

स्कृब् do

स्कृन्धु do

स्तन्धु 44, 154

स्तुन्धु 44

स्तृब् 118

स्थगे 165

स्थूल 49, 72

स्पर्ध 194

स्पृश 112, 148, 171

स्फायी 278

स्फुट 156

स्फुड 157

स्फुर 157, 215

स्फुल 157

स्मृ 10, 103, 138, 164, 196

स्यन्दू 153

स्यम 164

स्यन्धु 152

स्यंसु do

सु 10, 140

स्वन 164

स्वाद 11

सृ 115, 138, 198

ह

हृद 113

हन 17, 55, 83, 111, 133,

174, 178, 190, 204

हम्म 202	ह 26, 62, 86, 94, 117, 136,
हसे 65	159, 161, 195
हाक् 30, 63, 86, 95, 136,	हन् 10, 137, 163
179, 195	हष् 151
हाङ् 27, 29, 63, 86, 94,	हुङ् 61
136, 195	ह्यल 160
हि 35, 66, 197, 205	ह्री 28, 62, 136
हिक् 171	हृ 138
हिवि 42	हेन् 11, 52, 131, 196, 205
हिसि 40, 69	

सूत्र सूची

अ	पुटे
अकर्तारि च कारके..... (III. 3. 19.)	291
अकर्मकाच्च (I. 3. 26.)	80
अकृत्सार्वधातुक..... (VII. 4. 25.)	102, 230, 231
अक्षोऽन्यतरस्याम् (III. 1. 75.)	35
अमौ चेः (III. 2. 91.)	273
अङ्गस्य (VI. 4. 1.)	6
अच उपसर्गात्तः (VII. 4. 47.)	281
अचः कर्मकर्तरि (III. 1. 62.)	185
अचः परस्मिन् पूर्व..... (I. 1. 57.)	18, 49, 224
अचस्तास्वत्थल्य..... (VII. 2. 61.)	124
अचि विभाषा (VIII. 2. 21.)	37
अचो ङ्णिति (VII. 2. 115.)	16
अचोऽन्त्यादि टि (I. 1. 64.)	8
अचो यत् (III. 1. 97.)	248
अजर्थ सङ्गतम् (III. 1. 105.)	250
अजादेर्द्वितीयस्य (VI. 1. 2.)	26, 119, 160, 167, 188
अजिब्रज्योश्च (VII. 3. 60.)	248
अजेर्व्यघनपोः (II. 4. 56.)	104
अज्जनगमांसनि (VI. 4. 16.)	190, 195

		पुटे
अञ्जेः पूजायाम् (VII. 2. 53.)	..	278, 301
अञ्जेः सिचि (VII. 2. 71.)	..	162
अङ्भ्यासव्यवायेऽपि (VI. 1. 136.)	..	69
अङ्गार्ग्यगालवयोः (VII. 3. 99.)	..	60
अणावकर्मकाच्चित्त ..... (I. 3. 88.)	..	220
अण्कर्मणि च (III. 3. 12.)	..	290
अणिनुणः (V. 4. 15.)	..	293
अत आदेः (VII. 4. 70.)	..	122
अत उत्सार्वधातुके (VI. 4. 110.)	..	41
अत उपभ्रायाः (VII. 2. 116.)	..	16, 45
अत एकहल्मध्ये ..... (VI. 4. 120.)	..	124
अतो गुणे (VI. 1. 97.)	..	7
अतो दीर्घो यत्रि (VII. 3. 101.)	..	7
अतो येयः (VII. 2. 80.)	..	8, 92
अतो लोपः (VI. 4. 48.)	42, 101, 102, 155, 188	
अतो ल्रान्तस्य (VII. 2. 2.)	..	159
अतो हलादंर्लघोः (VII. 2. 7.)	..	146, 157
अतो हेः (VI. 4. 105.)	..	76, 88
अत्र लोपोऽभ्यासस्य (VII. 4. 58.)	..	27, 195
अत्सृष्टृत्वरप्रथमद ..... (VII. 4. 95.)	..	217
अदः सर्वेषाम् (VII. 3. 100.)	..	54
अदभ्यस्तात् (VII. 1. 4.)	..	24
अदिप्रभृतिभ्यः शपः (II. 4. 72.)	..	16
अदो जग्धिर्त्यसि कि ..... (II. 4. 36.)	..	280, 303

		पुटे
अदोऽनन्ने (III. 2. 68.) ..	..	271
अधिकरणे बन्धः (III. 4. 41.) ..	..	306
अधिकरणे शेते: (III. 2. 15.) ..	..	262
अधीगर्थदयेशाम् (II. 3. 52.) ..	..	2, 22
अध्यायन्यायोद्याव (III. 3. 122.) ..	..	298
अनद्यतने लङ् (III. 2. 111.)	51, 119, 235	
अनद्यतने लुट् (III. 3. 15.) ..	..	168
अनिते: (VIII. 4. 19.) ..	..	24
अनिदितां हल उप (VI. 4. 24.) ..	..	32, 35
अनुदात्तङित आत्म (I. 3. 12.) ..	..	1, 2, 8
अनुदात्तस्य चर्दुपध (VI. 1. 59.) ..	..	137, 170
अनुदात्तेश्व हला (III. 2. 149.) ..	..	286
अनुदात्तोपदेशवनति (VI. 4. 37.)	17, 154, 163	
अनुदात्तां सुप्पितां (III. 1. 4.) ..	..	2
अनुनासिकस्य क्रिञ्ज (VI. 4. 15.) ..	..	272, 300
अनुपराभ्यां कृजः (I. 3. 79.) ..	..	42, 70
अनुपसर्गाज्जः (I. 3. 76.) ..	..	44
अनुपसर्गात्फुल्लर्क्षा (VIII. 2. 55.) ..	..	277
अनुपसर्गाद्वा (I. 3. 43.) ..	..	13
अनुपसर्गाद्विम्पवि (III. 1. 138.) ..	..	257
अनौ कर्मणि (III. 2. 100.) ..	..	274
अन्तात्यन्ताश्चद् (III. 2. 48.) ..	..	267
अन्तिकबाढयो (V. 3. 63.) ..	..	225
अन्यथैवकथमित्यसु (III. 4. 27.) ..	..	304

	पुटे
अन्येभ्योऽपि दृश्यते (III. 2. 178.)	289
अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (III. 2. 75.)	271
अन्येषामपि दृश्य..... (VI. 3. 137.)	„
अन्येष्वपि दृश्यते (III. 2. 101.)	274
अपचितश्च (VII. 2. 30.) ..	280
अपरोक्षे च (III. 2. 119.)	237
अपह्नवे जः (I. 3. 44.) ..	196
अपे क्लेशतमसोः (III. 2. 50.)	268
अ प्रत्ययात् (III. 3. 102.)	295
अभिज्ञावचने लृट् (III. 2. 112.)	236
अभिविधौ भाव इ..... (III. 3. 44.)	293
अभूततद्भावे कृभ्वस्ति..... (V. 4. 50.)	121
अभेश्चाविदूर्ये (VII. 2. 25.)	280
अभ्यस्तस्य च (VI. 1. 33.)	131, 196
अभ्यासस्यासवर्णे (VI. 4. 78.)	30
अभ्यासाच्च (VII. 3. 55.)	133, 190
अभ्यासे चर्च (VIII. 4. 54.)	26
अमनुष्यकर्तृ..... (III. 2. 53.)	268
अमावस्यदन्यत..... (III. 1. 122.)	253
अम्बाम्बगोभूमि..... (VIII. 3. 97.)	260
अयङ् यि क्लिति (VII. 4. 22.)	101, 204
अयामन्तात्वाग्न्ये..... (VI. 4. 55.)	141
अरुर्द्विषदजन्तस्य..... (VI. 3. 67.)	265
अर्तिपिपत्योश्च (VII. 4. 77.)	30

		पुटे
अर्तिल्लधूसहचर..... (III. 2. 184.)	..	289
अर्तिहीवलीरीकनूयी..... (VII. 3. 36.)	..	46, 214
अर्देस्सन्निविभ्यः (VII. 2. 24.)	..	279
अर्यः स्वामिवैश्ययोः (III. 1. 103.)	..	250
अर्हः (III. 2. 12.) ..	..	262
अर्हे कृत्यतृचश्च (III. 3. 169.)	..	247
अलंकृञ्निराकृञ्प्र..... (III. 2. 136.)	..	284
अलंखत्वोः प्रतिषेध..... (III. 4. 18.)	..	299
अवद्यपण्यवर्या..... (III. 1. 101.)	..	249
अवाद्प्रः (I. 3. 51.) ..	..	37
अवे तृस्त्रोर्घच् (III. 3. 120.)	..	298
अवोदोर्नियः (III. 3. 26.) ..	..	292
अव्यक्तानुकरणाद्व्यञ्ज..... (V. 4. 57.)	..	232
अव्ययादाप्सुपः (II. 4. 82.)	..	121
अश्रोतेश्च (VII. 4. 72.)	..	139
अश्वक्षीरवृषल..... (VII. 1. 51.)	..	229
असंयोगाह्लिद् किन् ((I. 2. 5.)	..	119, 121
असिद्धवदत्ताभात् (VI. 4. 22.)	..	58
असूर्यललाटयोर्दशि..... (III. 2. 36.)	..	266
अस्तिसिचोऽष्ट..... (VII. 3. 96.)	..	59, 143
अस्तेर्भूः (II. 4. 52.) ..	104, 136, 160	
अस्मद्युत्तमः (I. 4. 107.) ..	..	7
अस्यतिवक्तिख्या..... (III. 1. 52.)	..	144, 150, 152
अस्यतेस्थुक् (VII. 4. 17.)	..	150

आक्रोशे नश्यनि: (III. 3. 112.)	..	297
आ क्रेस्तच्छीलतद्ध..... (III. 2. 134.)	..	284
आङ उद्गमने (I. 3. 40.) ..	..	13
आङि ताच्छील्ये (III. 2. 11.)	..	262
आङो दोऽनास्यवि..... (I. 3. 20.)	..	28
आङो यमहनः (I. 3. 28.) ..	..	18, 155
आ च हौ (VI. 4. 117.) ..	..	86
आटश्च (VI. 1. 90) ..	..	52
आडजादीनाम् (VI. 4. 72.)	..	51
आडुत्तमस्य पिच्च (III. 4. 92.)	..	76
आढ्यसुभगस्थूल..... (III. 2. 56.)	..	268
आत औ णलः (VII. 1. 34.)	..	131
आतः (III. 4. 110.) ..	..	58, 156
आतश्चोपसर्गे (III. 1. 136.)	..	257
Do. (III. 3. 106.)	..	295
आतोऽङ्कितः (VII. 2. 81.)	..	8
आतोऽनुपसर्गे कः (III. 2. 3.)	..	260
आतो मनिन्कनि..... (III. 2. 74.)	..	271
आतो युक् चिण्..... (VII. 3. 33.)	..	177, 254
आतो युन् (III. 3. 128.)	..	299
आतो लोप इ..... (VI. 4. 64.)	131, 153, 160,	293
आत्मनेपदेष्वन..... (VII. 1. 5.)	..	16
आत्मनेपदेष्वन्यत..... (II. 4. 44.)	..	155

		पृष्ठ
आत्मनेपदेष्वन्यत.... (III. 1. 54.)	..	153
आत्ममाने खश्च (III. 2. 83.)	..	273
आदिकर्मणि क्तः क..... (III. 4. 71.)	..	282
आदितश्च (VII. 2. 16.)	..	1, 275, 277, 279
आदिर्बिदुडवः (I. 3. 5.)	..	9
आदे च उपदेशेऽशि..... (VI. 1. 45.)	10, 101, 291, 302	
आदेशप्रत्यययोः (VIII. 3. 59.)	..	158
आने मुक् (VII. 2. 82.)	..	242
आप्ज्ञप्ठधा..... (VII. 4. 55.)	..	195
आभीक्ष्ये णमुल्.. (III. 3. 22.)	..	303
आमः (II. 4. 81.)	..	120
आमेतः (III. 4. 90.)	..	76
आम्प्रत्ययवत्कृजो..... (I. 3. 63.)	..	121
आयनेयीनीयि..... (VII. 1. 2.)	..	7
आयादय आर्धधा..... (III. 1. 31.)	15, 47, 141, 301	
आर्धधातुकं शेषः (III. 4. 114.)	..	15
आर्धधातुकस्येड्व..... (VII. 2. 35.)	..	108, 245
आर्धधातुके (VI. 4. 46.)	..	101
आशंसायां भूत..... (III. 3. 132.)	..	239
आशंसावच्चे लिङ् (III. 3. 134.)	..	240
आशिंते भुवः कर..... (III. 2. 45.)	..	267
आशिषि च (III. 1. 150.)	..	259
आशिषि लिङ्लो..... (III. 3. 173.)	..	74, 108
आशिषि हनः (III. 2. 49.)	..	268

आ सर्वनाम्नः (VI. 3. 91.)	..	पुटे 270
आसुयुवपिरपि..... (III. 1. 126.)	..	253
आहस्थः (VIII. 2. 35.)	..	17

इ

इको झल (I. 2. 9.)	117, 144, 187, 193	
इगुपधज्ञाप्री..... (III. 1. 135.)	..	257
इडश्च (II. 4. 48.)	..	190
Do. (III. 3. 21.)	..	291
इङ्धार्योऽशत्रु..... (III. 2. 130.)	..	245
इच्छा (III. 3. 101.)	..	295
इजादेश्च गुरुमतोऽन्त..... (III. 1. 36.)	..	120
इट ईटि (VIII. 2. 28.)	..	145
इटोऽन्त (III. 4. 106.)	..	2, 93
इट सनि वा (VII. 2. 41.)	..	200
इडर्यतिव्यय..... (VII. 2. 66.)	..	123, 129
इणः षीध्वंलुङ्लिटां.... (VIII. 3. 78.)	..	115, 161
इणो गा लुङि (II. 4. 45.)	..	2, 155
इणो यण् (VI. 4. 81.)	..	21
इण्णशिजिस..... (III. 2. 163.)	..	287
इतश्च (III. 4. 100.)	..	51, 156
इतश्च लोपः परस्मै..... (III. 4. 97.)	..	51
इदमस्थमुः (V. 3. 24.)	..	93, 116
इदितो नुम् धातोः (VII. 1. 58.)	..	1, 11
इद् दरिद्रस्य (VI. 4. 114.)	..	24, 28

इन्धि भवतिभ्यां च (I. 2. 6.)	..	पुटे 119, 127
इरितो वा (III. 1. 57.)	2, 38, 144, 148, 153, 163	
इषुगमियमां छः (VII. 3. 77.)	..	14, 243
इष्टस्य यिट् च (VI. 4. 159.)	..	224

ई

ई घ्राध्मोः (VII. 4. 31.)	..	205
ई च खनः (III. 1. 111.)	..	251
ई च गणः (VII. 4. 97.)	..	222
ईडजनोर्ध्वे च (VII. 2. 78.)	..	20
ईदासः (VII. 2. 83.)	..	242
ईद्यति (VI. 4. 65.)	..	248
ईशस्से (VII. 2. 77.)	..	20
ईषदुस्सुषु कृच्छ्रा..... (III. 3. 126.)	..	298
ई हल्यघोः (VI. 4. 113.)	..	27

उ

उग्रंपश्येरम्मदपा..... (III. 2. 37.)	..	266
उणादयो बहुलम् (III. 3. 1.)	..	239, 289
उतश्च प्रत्ययादसं..... (VI. 4. 106.)	..	34, 88
उतो वृद्धिर्लुकि हलि (VII. 3. 89.)	..	22, 207
उत्परस्यातः (VII. 4. 88.)	..	203
उदश्चरस्सकर्मकात् (I. 3. 53.)	..	80
उदि कूले रुजिवहोः (III. 2. 31.)	..	265
उदितो वा (VII. 2. 56.)	..	1, 300
उदीचां माढो व्यतीहारे (III. 4. 19.)	..	299

उदुपधाद्वादिक्..... (I. 2. 21.)	..	पुटे 279
उदोऽनूर्ध्वकर्मणि (I. 3. 24.)	..	79
उदोष्ठघपूर्वस्य (VII. 1. 102.)	..	30
उन्योर्ग्रः (III. 3. 29.)	..	292
उपदेशेऽन्तः (VII. 2. 62.)	..	124
उपधायां च (VIII. 2. 78.)	..	46, 223
उपधायाश्च (VII. 1. 101.)	..	46, 223
उपपदमतिङ् (II. 2. 19.)	..	250
उपपराभ्याम् (I. 3. 39.)	..	78
उपमानादाचारे (III. 1. 10.)	..	231
उपमाने कर्मणि च (III. 4. 45.)	..	306
उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्य..... (VIII. 3. 87.)	..	23
उपसर्गस्य घञ्यम्..... (VI. 3. 122.)	..	298
उपसर्गस्थायतौ (VIII. 2. 19.)	..	123
उपसर्गाः क्रियायोगे (I. 4. 59.)	..	10
उपसर्गात्सुनोति सु..... (VIII. 3. 65.)	..	15
उपसर्गादसमासेऽपि..... (VIII. 4. 14.)	..	10
उपसर्गाद्वस्व ऊ..... (VII. 4. 23.)	..	104, 116
उपसर्गे घोः किः (III. 3. 92.)	..	293
उपसर्गे च सं..... (III. 2. 99.)	..	274
उपसर्गे रुवः (III. 3. 22.)	..	291
उपसर्गा काल्या..... (II. 1. 104.)	..	250
उपाच्च (I. 3. 84.)	..	78
उपाद्यमः स्वकर..... (I. 3. 56.)	..	81, 155

उपान्मन्त्रकरणे (I. 3. 25.)	..	इडे 79
उपेयिवाननाश्वानन् (III. 2. 109.)	..	246
उमे अभ्यस्तम् (VI. 1. 5.)	..	26
उरत् (VII. 4. 66.)	..	31
उरृत् (VII. 4. 7.)	..	223
उश्च (I. 2. 12.)	..	117, 163
उषविदजागृ (III. 1. 38.)	..	123, 135
उस्यपदान्तात् (VI. 1. 96.)		7, 58, 93, 156

ऊ

ऊदुपधाया गोहः (VI. 4. 89.)	..	12, 216
ऊर्णोतेर्विभा (VII. 2. 6.)	..	157
Do. (VII. 3. 90.)	..	21
ऊर्ध्वं शुषिपूरोः (III. 4. 44.)	..	306

ऋ

ऋच्छत्यृताम् (VII. 4. 11.)	..	122
ऋतश्च (VII. 4. 92.)	..	210
ऋतश्च संयोगादेः (VII. 2. 43)	..	118, 164
ऋतश्च संयोगादे (VII. 4. 10.)	..	138
ऋतेरीयङ् (III. 1. 29.)	..	15, 301
ऋतो भारद्वाजस्य (VII. 2. 63)	..	125, 139
ऋत्विग्दधृक्स्मिद् (III. 2. 59.)	..	269
ऋदुपधाच्चाक्लृ (III. 1. 110.)	..	251
ऋहोऽङि गुणः (VII. 4. 16.)		148, 150, 153, 154
ऋहनोः स्ये (VII. 2. 70.)	..	174

ऋहलोर्ण्यत् (III. 1. 124.)	..	पुटे 248
----------------------------	----	-------------

ऋ

ऋत इद्धातोः (VII. 1. 100.)	37, 46, 199, 223
ऋदोरप (III. 3. 57.)	.. 292

ए

एकाच उपदेशेऽनु..... (VII. 2. 10.)	.. 109
एकाचो द्वे प्रथमस्य (VI. 1. 1.)	.. 26, 119, 160
एकाचो बशो भष्..... (VIII. 2. 37.)	.. 19, 28
एङि पररूपम् (VI. 1. 94.)	.. 7
एजेः खश् (III. 2. 28.)	.. 265
एत ऐ (III. 4. 93.)	.. 76
एतिस्तुशास्त्रद्वजु..... (III. 1. 109.)	.. 251
एतेर्लिङि (VII. 4. 24.)	.. 116
एरच् (III. 3. 56.)	.. 292
एरुः (III. 4. 86)	.. 74
एर्लिङि (VI. 4. 67.)	.. 115

ओ

ओः पुयण्ज्यप..... (VII. 4. 80.)	.. 191, 212
ओतः श्यनि (VII. 3. 71.)	.. 32, 243
ओदितश्च (VIII. 2. 45.)	.. 1, 27, 275
ओरावश्येक (III. 1. 125.)	.. 249

क

कण्ड्वादिभ्यो यक् (III. 1. 27.)	.. 234
कमेर्णिङ् (III. 1. 30.)	.. 15, 16

		पुटे
करणाधिकरणयोश्च (III. 3. 117.)	..	298
करणे हनः (III. 4. 37.)	..	305
कर्तरि कर्मव्यति..... (I. 3. 14.)	..	23, 164
कर्तरि कृत् (III. 4. 67.)	..	254
कर्तरि भुवः खिष्णुच्..... (III. 2. 57.)	..	269
कर्तरि शप् (III. 1. 68.)	..	6, 105
कर्तर्युपमाने (III. 2. 79.)	..	272
कर्तुः क्यङ्सलो..... (III. 1. 11.)	..	231
कर्तृकर्मणोश्च भूकृ..... (III. 3. 127.)	..	299
कर्तृस्थे चाशरीरे क..... (I. 3. 37)	..	77
कर्तृर्जीवपुरुषयोर्न..... (III. 4. 43.)	..	306
कर्मणि दृशिविदो..... (III. 4. 29.)	..	304
कर्मणि भृतौ (III. 2. 22.)	..	264
कर्मणीनिर्विक्रियः (III. 2. 93.)	..	274
कर्मणो रोमन्थतपो..... (III. 1. 15.)	..	233
कर्मण्यण् (III. 2. 1.)	..	259, 290
कर्मण्यधिकरणे च (III. 3. 93.)	..	293
कर्मण्यक्रोशे कृ..... (III. 4. 25.)	..	304
कर्मवत्कर्मणा तु..... (III. 1. 87)	..	105, 185
कर्मव्यतिहारे णच् (III. 3. 43.)	..	293
कषादिषु यथावि..... (III. 4. 46.)	..	306
कष्टाय क्रमणे (III. 1. 14.)	..	233
काम्यच्च (III. 1. 9.)	..	230
कास्प्रत्ययादामम..... (III. 1. 35.)	..	120, 140

किंवृत्ते लिप्सायाम् (III. 3. 6.)	..	पुटे 238
किदाशिषि (III. 4. 104.)	..	108
किरश्च पञ्चभ्यः (VII. 2. 75.)	..	192
कुमारशीर्षयो..... (III. 2. 51.)	..	268
कुषिरजोः प्राचां श्य..... (III. 1. 90.)	..	107
कुहोश्चुः (VII. 4. 62.)	..	26
कृच्छ्रगहनयोः कषः (VII. 2. 22.)	..	279
कृबश्च च (III. 3. 100.)	..	294
कृबो द्वितीयतृतीय..... (V. 4. 58.)	..	121
कृबो हेतुताच्छील्य..... (III. 2. 20.)	..	263
कृबानुप्रयुज्यते ... (III. 1. 40.)	..	121
कृत्यल्युटो बहुलम् (III. 3. 113.)		247, 256, 297
कृत्याः प्राङ्णुलः (III. 1. 95.)	..	247
कृदतिङ् (III. 1. 93.)	..	241
कृन्मेजन्तः (I. 1. 39.)	..	121
कृपो रो लः (VIII. 2. 18.)	..	12, 172
कृसृष्टुस्तुदु..... (VII. 2. 13.)	..	124
कृति च (I. 1. 5.)	..	16, 284
कृत्तवत् निष्ठा (I. 1. 26.)	..	275
कृत्य च वर्तमाने (II. 3. 67.)	..	283
क्तेन च पूजायाम् (II. 2. 12.)	..	283
क्तोऽधिकरणे च ध्रौ..... (III. 4. 76.)	..	283
क्तेर्मप नित्यम् (IV. 4. 20.)	..	293
क्त्वातोसुनक्त्सुनः (I. 1. 40.)	..	299

		पुटे
क्त्वि स्कान्दिस्यन्दोः (VI. 4. 31.)	..	301
क्यङ्मानिनोश्च (VI. 3. 36.)	..	231
क्यचि च (VII. 4. 33.)	..	229
क्यस्य विभाषा (VI. 4. 50.)	..	230
क्रमः परस्मैपदेषु (VII. 3. 76.)	..	13, 243
क्रमश्च क्त्वि (VI. 4. 18.)	..	301
कव्येच (III. 2. 69.)	..	271
क्रीङ्जीनां णौ (VI. 1. 48.)	..	213, 215
क्रीडोऽनुसम्परि ..... (I. 3. 21.)	..	12
कुधमण्डार्थेभ्यश्च (III. 2. 151.)	..	286
कयादिभ्यः श्रा (III. 1. 81.)	..	42
क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः (VII. 2. 50)	..	301
कसुश्च (III. 2. 107.)	..	245
किन्प्रत्ययस्य कुः (VIII. 2. 62.)	..	269
किप् च (III. 2. 76.)	..	271
क्षायो मः (VIII. 2. 53.)	..	277
क्षिप्रवचने लृट् (III. 3. 133.)	..	240
क्षियः (VI. 4. 59.)	..	276, 303
क्षियो दीर्घात् (VIII. 2. 46.)	..	276
क्षेमप्रियमद्रेऽण् च (III. 2. 44.)	..	267
क्त्वास्याचि (VII. 3. 72.)	..	148, 159
	ख	
खचि ह्रस्वः (VI. 4. 94.)	..	266
खित्यनव्ययस्य (VI. 3. 66.)	..	265

गतिश्च (I. 4. 60.)	..	10.
गत्यर्थार्कर्मकश्लिष ..... (III. 4. 72.)	..	282
गत्वरश्च (III. 2. 164.)	..	288.
गदमदचरयम् ..... (III. 1. 100.)	..	249.
गमश्च (III. 2. 47.)	..	267
गमहनजनखन ..... (VI. 4. 98.)	..	17, 133
गमेरिर्द् परस्मैप ..... (VII. 2. 58.)	173, 175, 190	
गस्थकन् (III. 1. 146.)	..	259.
गाङ्कुटादिभ्योऽङ्गि ..... (1. 2. 1.)	134, 156, 157, 254	
गाङ् लिटि (II. 4. 49.)	..	234
गातिस्थाघुपाभू ..... (II. 4. 77.)	..	142, 156
गापोष्ट्रक् (III. 2. 8.)	..	261
गुणोऽपृक्ते (VII. 3. 91.)	..	57
गुणायङ्लुकोः (VII. 4. 82)	..	201
गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः (VII. 4. 29.)	..	103, 202
गुप्धूपविच्छिप ..... (III. 1. 28.)	..	15, 47
गुप्तिजिकिञ्चस्सन् (III. 1. 5.)	..	186
गुरोश्च हलः (III. 3. 103.)	..	295.
गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने (I. 3. 69.)	..	47, 219
गेहे कः (III. 1. 144.)	..	258
ग्रहवृदनिश्चिग ..... (III. 3. 58.)	..	292
ग्रहिज्यावयिव्यधि ..... (VI. 1. 16.)	..	25, 43.
ग्रहोऽलिटि दीर्घः (VII. 2. 37.)	..	118.

		पुटे
गो यङि (VIII. 2. 20.)	..	203
ग्लार्जिस्थश्च वस्तुः (III. 2. 139.)	...	284
घ		
घुमास्थागापाजहा..... (VI. 4. 66.)		102, 125, 156
घुषिरविशब्दने (VII. 2. 23.)	..	279
घोर्लोपो लेटि वा (VII. 3. 70.)	..	159
ध्वसोरेद्भावभ्यास..... (VI. 4. 119.)	..	84, 124
च		
चक्षिङः ख्याज् (II. 4. 54.)		20, 56, 104, 134
चङि (VI. 1. 11.)	..	160, 166
चजोः कु घिण्यतोः (VII. 3. 52.)	..	248
चरफलोश्च (VII. 4. 87.)	..	202
चरेष्टः (III. 2. 16.)	..	263
चर्मोदरयोः पूरः (III. 4. 31.)	..	305
चलनशब्दार्थादक..... (III. 2. 148.)	..	286
चायः कौ (VI. 1. 21.)	..	204
चिणो लुक् (VI. 4. 104.)	..	76, 166
चिण्णमुलोर्दाघोऽन्य..... (VI. 4. 93.)	..	177
चिण् ते पदः (III. 1. 60.)	..	166
चिण् भावकर्मणोः (III. 1. 66.)	..	100, 179
चिन्तिपूजिकथि..... (III. 3. 105.)	..	295
चिस्फुरोणौ (VI. 1. 54.)	..	215
चुट् (I. 3. 7.)	..	7
चले क्लोपेः (III. 4. 33.)	..	305

छवोऽशुडनुनासि..... (VI. 4. 19.)	..	पुटे 272, 300
चिल लुङि (III. 1. 43)	..	3, 142
च्लेस्सिच् (III. 1. 44.)	142, 155, 156, 158	

छ

छन्दसि सहः (III. 2. 63.)	..	271
छादेर्घेऽट्व्युपस..... (VI. 4. 96.)	..	298

ज

जक्षित्यादयः षट् (VI. 1. 6.)	..	24
जनसनखनां सञ्ज्ञ..... (VI. 4. 42.)	103; 171, 198, 204, 278	
जनिवध्योश्च (VII. 3. 35.)	..	166, 255
जपजभदहदश..... (VII. 4. 86.)	..	203
जल्पभिक्षकुट्टलु..... (III. 2. 155.)	..	287
जहातेश्च (VI. 4. 116.)	..	30
जहातेश्च क्त्व (VII. 4. 43.)	..	302
जागरूकः (III. 2. 165.)	..	288
जाग्रोऽविचिण्णल्..... (VII. 3. 85.)	..	60, 165
जान्तनशां विभा..... (VI. 4. 32.)	..	301
जिघ्रतेर्वा (VII. 4. 6.)	..	222
जिहृक्षिविथ्री..... (III. 2. 157.)	..	287
जुचङ्कम्यदन्द्रम्य..... (III. 2. 150.)	..	286
जुसि च (VII. 3. 83.)	..	60, 62
जुहोत्यादिभ्यः ङ्लुः (II. 4. 75.)	..	26
जूवृक्षयोः क्त्व (VII. 2. 55.)	..	301
जूस्तन्भुञ्जुञ्जु..... (III. 1. 58.)	..	153

ज्ञाजनोर्जा (VII. 3. 79.)	..	पुटे 32, 44, 244
ज्ञाश्रुस्मृदशां सनः (I. 3. 57.)	..	196
ज्य च (V. 3. 61.)	..	225
ज्वलितिकस..... (III. 1. 140.)	..	258

झ

झरो झरि सवर्णे (VIII. 4. 65.)	..	39
झलां जश् झशि (VIII. 4. 53.)	..	171
झलो झलि (VIII. 2. 26.)		17, 143, 153
झषस्तथोर्धोऽधः (VIII. 2. 40.)	..	19
झस्य रन् (III. 4. 105.)	..	92
झेर्जुस् (III. 4. 108.)	..	92
झोऽन्तः (VII. 1. 3.)	..	7

ञ

जीतः क्तः (III. 2. 187.)	..	2, 283
--------------------------	----	--------

ट

टित आत्मनेपदा..... (III. 4. 79.)	..	38
टेः (IV. 4. 143.)	..	168
टितोऽथुच् (III. 3. 89.)	..	2, 293

ड

डितः क्तितः (III. 3. 88.)	..	2, 293
---------------------------	----	--------

ढ

ढो ढे लोपः (VIII. 3. 13.)	..	19, 130
ढ्रलोपे पू..... (VI. 3. 111.)	..	19

ण

णचः स्त्रियाम् (V. 4. 14.)	..	293
णलुत्तमो वा (VII. 1. 91.)	..	125
णचश्च (I. 3. 74.)	..	45
णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ (VII. 4. 75.)	..	27, 28
णिश्रिदुसुभ्यः क..... (III. 1. 48.)	..	166
णेरनिटि (VI. 4. 51.)	..	167
णो नः (VI. 1. 65.)	..	10
णौ गमिरबोधने (II. 4. 46.)	..	190, 219
णौ चङ्युपधाया ह..... (VII. 4. 1.)	..	166
णौ च संश्रद्धोः (II. 4. 51.)	..	222
Do (VI. 1. 31.)	..	221
ण्य अवश्यके (VII. 3. 65.)	..	248
ण्यासश्रन्थो युच् (III. 3. 107.)	..	295
ण्युट् च (III. 1. 147.)	..	259
ण्वुल्लृचौ (III. 1. 133.)	..	254

त

तडानावात्मनेप..... (I. 4. 100.)	..	2
तद्धितेष्वचामादेः (VII. 2. 117.)	..	293
तनादिकृष्ण्य उः (III. 1. 79.)	..	41
तनादिभ्यस्तथासोः (II. 4. 79.)	..	41, 163
तनूकरणे तक्षः (III. 1. 76.)	..	35
तनोतेर्यकि (VI. 4. 44.)	..	102
तनोतेर्विभाषा (VI. 4. 17.)	..	199, 301

तपस्तपःकर्म..... (III. 1. 88.)	..	पुटे 186
तपोऽनुतापे च (III. 1. 65.)	..	do
तयोरेव कृत्यक्तख..... (III. 4. 70.)	..	282
तव्यत्तव्यानीयरः (III. 1. 96.)	..	247
तसिलादिष्वा..... (VI. 3. 35.)	..	223
तस्थस्थमिपां..... (III. 4. 101.)	..	51
तस्मान्नुड्विह..... (VII. 4. 71.)	..	122, 139
तस्य परमाश्रेष्ठितम् (VIII. 1. 2.)	..	232
ताच्छील्यवयोवच..... (III. 2. 129.)	..	245
तान्येकवचन..... (I. 4. 102.)	..	6
तासस्त्योलो..... (VII. 4. 50.)	..	23, 168
तामि च क्लृपः (VII. 2. 60.)	..	172, 176
तास्यनुदात्ते..... (VI. 1. 186.)	..	168
तिङ्छाणि त्राणि..... (I. 4. 101.)	..	6
तिङ्शित्सार्वाधा..... (III. 4. 113.)	..	do
ति च (VII. 4. 89.)	..	277
तितुत्रतथासि..... (VII. 2. 9.)	..	294
तिप्तसृक्षिसिप्यस्थ..... (III. 4. 78.)	..	205
तिप्यनस्तेः (VIII. 2. 73.)	..	60
तिष्ठतेरित् (VII. 4. 5.)	..	222
तांषसहस्रभरु..... (VII. 2. 48.)	..	169, 255
तुदादिभ्यश्शः (III. 1. 77.)	..	36
तुन्दशोकयोः परि..... (III. 2. 5.)	..	260
तुमुष्बुलौ किया..... (III. 3. 10.)	..	174, 290

		पुटे
तुरुस्तुशम्यमः..... (VII. 3. 95.)	..	7
तुह्योस्तातहाशि..... (VII. 1. 35.)	..	74
तृणह इम् (VII. 3. 92.)	..	40
तृन् (III. 2. 135.)	..	284
तृषिमृषिकृषेः का..... (I. 2. 25.)	..	301
तृफलभजत्रप..... (VI. 4. 122.)	..	126
ते प्राग्धातोः (I. 4. 80.)	..	10
तौ सत् (III. 2. 127.)	..	244
त्यदादिषु दृशोऽना..... (III. 2. 60.)	..	269
त्वसिगृध्विषि..... (III. 2. 140.)	..	285
त्वमावेकवचने (VII. 2. 97.)	..	230
	थ	
थालि च सेटि (VI. 4. 121.)	..	125
थासः से (III. 4. 80.)	..	8
	द	
दंशसज्जस्वजां शपि (VI. 4. 25.)	..	14
ददातिदधा..... (III. 1. 139.)	..	258
दधस्तथोश्च (VIII. 2. 38.)	..	28
दधातेर्हिः (VII. 4. 42.)	..	281, 302
दन्भ इच्च (VII. 4. 56.)	..	195
दयतेर्दिगि लिटि (VII. 4. 9.)	..	137
दयायासश्च (III. 1. 37.)	..	123
दश्च (VIII. 2. 75.)	..	59
दस्ति (VI. 3. 124.)	..	281

		पुटे
दाणश्च सा चेच्चतु..... (I. 3. 55.)	..	2, 81
दादेर्धातोर्धः (VIII. 2. 32.)	..	158, 282
दाध्ना ध्वदाप् (I. 1. 20.)	..	2, 27, 160
दाम्नीशसयुयुज..... (III. 2. 182.)	..	289
दाश्चान्साह्वान्मी..... (VI. 1. 12.)	..	246
दिवादिभ्यः श्यन् (III. 1. 69.)	..	31
दिवाविभानिशा..... (III. 2. 21.)	..	263
दिबोऽविजिगी..... (VIII. 2. 49.)	..	278
दीढो युडचि..... (VI. 4. 63.)	..	137
दीर्धावेवीटाम् (I. 1. 6.)	..	146
दीपजनबुधपूर् (III. 1. 61.)	..	166
दीर्घ इणः किति (VII. 4. 69.)	..	134
दीर्घ च (I. 4. 12.)	..	120
दीर्घोऽकितः (VII. 4. 83.)	..	201, 203, 256
दीर्घो लघोः (VII. 4. 94.)	..	167
दुन्योरनुपस..... (III. 1. 142.)	..	258
दुहः कण्ठश्च (III. 2. 70.)	..	271
दुहश्च (III. 1. 63.)	..	185
दृग्दृशवतुषु (VI. 3. 89.)	..	270
दृढः स्थूलबल..... (VII. 2. 20.)	..	279
दृशेः कानिप् (III. 2. 94.)	..	274
देर्विकुशोश्चोपम..... (III. 2. 147.)	..	286
दो दद्धोः (VII. 4. 46.)	..	281
दोषो णां (VI. 4. 90.)	..	216

द्यतिस्त्यतिमास्थामि..... (VII. 4. 40.)	..	गुटे 281, 303
द्युतिस्वाप्योस्सम्प्र..... (VII. 4. 67.)	..	133, 193
द्युस्यो लुङि (I. 3. 91.)	..	151
द्रवमूर्तिस्पर्श..... (VI. 1. 24.)	..	276
द्विर्वचनेऽचि (I. 1. 59.)	..	121, 222
द्विषत्परयोस्तापेः (III. 2. 39.)	..	266
द्विषश्च (III. 4. 112)	..	55
द्विषोऽमिते (III. 2. 131.)	..	245
द्वयेकयोर्द्विवचने..... (I. 4. 22.)	..	6

ध

धः कर्मणि घृन् (III. 2. 181.)	..	289
धातोः (III. 1. 91.)	..	5, 241
धातोः कर्मणस्समा..... (III. 1. 7.)	..	187
धातोरेकाचो हला..... (III. 1. 22.)	..	200
धातोस्तन्निमित्त..... (VI. 1. 80.)	..	248
धात्वादेशः सः (VI. 1. 64.)	..	9, 31
धि च (VIII. 2. 25.)		20. 143, 168
धिन्विक्कृष्योर च (III. 1. 8.)	..	42, 70

न

नः क्ये (I. 4. 15.)	..	229
न कवतेर्यङि (VII. 4. 63.)	..	205
न क्त्वा सेट् (I. 2. 18.)	..	300
न क्वादेः (VII. 3. 59)	..	248
न दुहस्तुनमां..... (III. 1. 89.)	..	107

		पुटे
न दशः (III. 1. 47.)	..	148
न धातुलोप आ..... (I. 1. 4.)	..	146, 203
न ध्याख्यापुमू..... (VIII. 2. 57.)	..	277
ननौ पृष्टप्रतिवचने (III. 2. 120.)	..	237
नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणि..... (III. 1. 134.)		206, 256
नन्दाः संयोगादयः (VI. 1. 3.)	..	167, 194
नन्वोर्विभाषा (III. 2. 121.)	..	237
न पादम्याङ्यमाङ्य..... (I. 3. 89.)	..	220
नपुंसके भावे क्तः (III. 3. 114.)	..	284, 297
न भकुर्छुराम् (VIII. 2. 79)	..	42
न माङ्योगे (VI. 4. 74.)	..	143, 222
नमिकम्पिस्म्यजस..... (III. 2. 167.)	..	288
नमोवरिवश्चित्तलः..... (III. 1. 19.)	..	233
नयः (III. 2. 152.)	..	286
न यदि (III. 2. 113.)	..	236
न रपरसृपिसृजि..... (VIII. 3. 110.)	..	23
न रुधः (III. 1. 64.)	..	186
न लिङि (VII. 2. 39.)	..	118, 164
न लोपः सुप्स्वरसं..... (VIII. 2. 2.)	..	229
न ल्यापि (VI. 4. 69.)	..	302
न वशः (VI. 1. 20.)	..	204
न वृज्यः चतु..... (VII. 2. 59.)		174, 176, 194
न व्यो लिटि (VI. 1. 46.)	..	128
न शब्दश्लोककलह..... (III. 2. 23.)	..	264

		इटे
न शसददवादि..... (VI. 4. 126.)	..	128
नश्वापदान्तस्य झलि (VIII. 3. 24.)	..	154
न सम्प्रसारणे सम्प्र..... (VI. 1. 37.)	..	131
नहो धः (VIII. 2. 34.)	..	117, 162
नाग्लोपिशास्त्र..... (VII. 4. 2.)	..	1, 216, 222
नाश्चेः पूजायाम् (VI. 4. 30.)	..	278
नाडीमुष्टयोश्च (III. 2. 30.)	..	265
नानद्यतनवत्..... (III. 3. 135.)	..	240
नानोर्ज्ञः (I. 3. 58.)	..	196
नाभ्यस्तस्याचि पि..... (VII. 3. 87.)	21, 62, 142, 207	
नाभ्यस्ताच्छतुः (VII. 1. 78.)	..	242
नासिकास्तनयोर्ध्मा..... (III. 2. 29.)	..	265
नगरणचलना..... (1. 3. 87.)	..	220
नित्यं करोतेः (VI. 4. 108.)	..	42, 97
नित्यं कौटिल्ये..... (III. 1. 23.)	..	202
नित्यं ङितः (III. 4. 99.)	..	3, 51
नित्यमाग्नेडिते डाचि (VI. 1. 100)	..	232
नित्यवीप्सयोः (VIII. 1. 4.)	..	303
नित्यं स्मयतेः (VI. 1. 57.)	..	214
निन्दर्हिंसक्रिश्वाद्..... (III. 2. 146.)	..	286
निमूलसमूलयोः कषः (III. 4. 34.)	..	305
निरः कुषः (VII. 2. 46.)	..	256
निरभ्योः पूल्वोः (III. 3. 28.)	..	292
निर्वाणोऽवाते (VIII. 2. 50.)	..	278

निष्ठा (III. 2. 102.)	..	पुटे 275
निष्ठायां सेटि (VI. 4. 52.)	..	do
निष्ठायामण्यदर्थे (VI. 4. 60.)	..	276
निष्ठा शीङ्स्त्रिदि..... (I. 2. 19.)	..	278
निसमुपविभ्यो हः (I. 3. 30.)	..	11
नागवञ्चुसंसुध्वंसु..... (VII. 4. 84.)	..	203, 209
नुगतोऽनुनासि..... (VII. 4. 85.)	..	201, 202, 204
नुदविदेन्दीलाघ्रा..... (VIII. 2. 56.)	..	277
नेटि (VII. 2. 4.)	..	145, 157, 158
नेट्यालिटि रधेः (VII. 1. 62.)	..	255
नेङ्वशि कृति (VII. 2. 8.)	..	109, 187, 271
नेर्गदनदपतपद..... (VIII. 4. 17.)	..	19
नेर्विशः (I. 3. 17.)	..	38
नेदात्तोपदेशस्य..... (VII. 3. 34.)	..	181, 255
नेनयतिध्वनय..... (III. 1. 51.)	..	165
नेपधात्थफान्ताद्वा (I. 2. 23.)	..	193, 300
प		
पञ्चो वः (VIII. 2. 52.)	..	276
पञ्चम्यामजातां (III. 2. 98.)	..	274
पतः पुम् (VII. 4. 19.)	..	152, 153
पदहजविशसृ..... (III. 3. 16.)	..	290
पदास्वैरिबाह्याप..... (III. 1. 119.)	..	252
परश्च (III. 1. 2.)	..	
परस्मैपदानां णलनुस..... (III. 4. 82.)	..	17, 22, 119

		पुटे
परिनिबिभ्यस्सेव..... (VIII. 3. 70.)	..	31
परिमाणे पचः (III. 2. 33.)	..	265
परिव्यवेभ्यः क्रियः (I. 3. 18.)	..	43
परेर्मृषः (I. 3. 82.)	..	32
परोक्षे लिट् (III. 2. 115.)	..	119, 236
परौ भुवोऽवज्ञाने (III. 3. 55.)	..	292
पर्यायार्हणोत्पत्ति ..... (III. 3. 111.)	..	297
पाघ्राध्माधेद्दशः शः (III. 1. 137)	..	2, 257
पाघ्राध्मास्थान्नादाण्..... (VII. 3. 78.)	..	14, 243
पाणिघताडघौ शि..... (III. 2. 55.)	..	268
पुंसि संज्ञायां घः प्रा..... (III. 3. 118.)	..	298
पुगन्तलघूपधस्य (VII. 3. 86.)	..	12, 15
पुच्छभाण्डचीवरा..... (III. 1. 20)	..	226
पुरि लुङ् चास्मे (III. 2, 122.)	..	237
पुरोऽग्रतोऽग्रेषु..... (III. 2. 18.)	..	263
पुवस्संज्ञायाम् (III. 2. 185.)	..	289
पुषादिशुतादय्ल्..... (III. 1. 55.)	1, 38, 145, 149	
पुष्यसिध्यौ नक्ष..... (III. 1. 116.)	..	252
पूस्सर्वयोर्दारि..... (III. 2. 41.)	..	266
पूढः क्त्वा च (I. 2. 22.)	..	279
पूढश्च (VII. 2. 51.)	..	279, 301
पूङ्यजोः शानन् (III. 2. 128.)	..	245
पूर्ववत्सनः (I. 3. 62.)	..	188, 194
पूर्वे कर्तरि (III. 2. 19.)	..	263

		पुटे
पूर्वोऽभ्यासः (VI. 1. 4.)	..	26, 120
पोरदुपधात् (III. 1. 98.)	..	249
प्यायः पी (VI. 1. 28.)	..	204, 278
प्रकाशनस्थेया..... (I. 3. 23.)	..	79
प्रकृत्यैकाच् (VI. 4. 163.)	..	224
प्रजने वायतेः (VI. 1. 55.)	..	216
प्रजोरिनिः (III. 2. 156.)	..	287
प्रणाग्योऽसम्मत्तौ (III. 1. 128.)	..	253
प्रतेश्च (VI. 1. 25.)	..	276
प्रत्यपिभ्यां ग्रहेः..... (III. 1. 118.)	..	252
प्रत्ययः (III. 1. 1.)	..	5
प्रत्ययस्थात्कात्पूर्व..... (VII. 3. 44.)	..	254
प्रत्ययोत्तरपदयोश्च (VII. 2. 98.)	..	230, 270
प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः (I. 3. 59.)	..	196
प्रभौ परिबृढः (VII. 2. 21.)	..	279
प्रयोज्यनियोज्या..... (VII. 3. 68.)	..	249
प्रशस्यस्य धः (V. 3. 60)	..	225
प्रश्ने चासन्नकाले (III. 2. 117.)	..	237
प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् (VIII. 2. 54.)	..	277
प्राक्सितादङ्गव्यवा..... (VIII. 3. 63.)	..	154
प्रातिपदिकान्तनुम्बि..... (VIII. 4. 11.)	..	273
प्रियवशे वदः खच् (III. 2. 38.)	..	266
प्रियस्थिरस्फिरोरु..... (VI. 4. 157.)	..	224
प्रुसृन्वः समभिहा..... (III. 1. 149.)	..	259

		पुटे
प्रे दाङ्गः (III. 2. 6.)	..	261
प्रे द्रुस्तुसुवः (III. 3. 27.)	..	292
प्रे लपसुद्रुमथवद..... (III. 2. 145.)	..	286
प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञ..... (I. 3. 64.)	..	39
प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् (I. 3. 42.)	..	13
प्वादीनां ह्रस्वः (VII. 3. 80.)	..	43, 244
	फ	
फणां च सप्तानाम् (VI. 4. 125.)	..	128
फलेग्रहिरात्मम्भरि..... (III. 2. 26.)	..	264
	ब	
बहुलं छन्दसि (II. 4. 73.)	..	206
बहुलमाभीक्ष्ये (III. 2. 81.)	..	273
बहुषु बहुवचनम् (I. 4. 21.)	..	7
बहोर्लोपो भू च (VI. 4. 158.)	..	224
बाष्पोष्मभ्यामु..... (III. 1. 16)	..	233
बुधयुधनशर्जने..... (I. 3. 86.)	..	219
ब्रह्मभूणवृत्तेषु क्तिप् (III. 2. 87.)	..	273
ब्रुव ईट् (VII. 3. 93.)	..	17, 207
ब्रुवः पञ्चानामादित..... (III. 4. 84.)	..	17
ब्रुवो वचिः (II. 4. 53.)	..	101
	भ	
भजो ण्विः (III. 2. 62.)	..	271
भञ्जभासमिदो घु..... (III. 2. 161.)	..	287
भञ्जेश्च चिणि (VI. 4. 33.)	.. .	181

		पुटे
भवत्तरः (VII. 4. 73.)	..	120
भविष्यति गम्यादयः (III. 3. 3.)	..	168
भविष्यति मर्यादा..... (III. 3. 136.)	..	240
भावकर्मणोः (I. 3. 13.)	..	100
भाववचनाश्च (III. 3. 11.)	..	290
भावे (III. 3. 18.)	..	291
भाषायां सदवस..... (III. 2. 108.)	..	246
भासनोपसंभाषा..... (I. 3. 74.)	..	81
भिक्षासेनादायेषु (III. 2. 17.)	..	263
भियोर्धौ नदे (III. 1. 115.)	..	252
भियः कुक्कुर्कनौ (III. 2. 174.)	..	288
भियोऽन्यतर..... (VI. 4. 115.)	..	28, 30
भियो हेतुभये षुक् (VII. 3. 40.)	..	214
भीस्म्योर्हेतुभये (I. 3. 68.)	..	do
भीहीभृहुवां स्तु..... (III. 1. 39.)	..	136
भुजोऽनवने (I. 3. 66.)	..	39, 163
भुवश्च (III. 2. 138.)	..	284
भुवो भावे (III. 1. 107.)	..	250
भुवो वुग्लुङ्गलिटोः (VI. 4. 88.)	..	119, 160
भूते (III. 2. 84.)	51, 119, 142, 235, 273	
भूते च (III. 3. 140.)	..	173
भूवादयो धा..... (I. 3. 1.)	..	5
भूसुबोस्तिङि (VII. 3. 88.)	..	142, 160
भृञामिन् (VII. 4. 76.)	..	27, 187

		पुटे
मृजोऽसंज्ञायाम् (III. 1. 112.)	..	251
मृशादिभ्यो भुव्य..... (III. 1. 12.)	..	232
भोज्यं भक्ष्ये (VII. 3. 69.)	..	249
भ्रस्जो रोपधयोरम..... (VI. 4. 47.)	..	133, 170
भ्राजभासधुर्विष्टु..... (III. 2. 177.)	..	284, 288
भ्राजभासभाषदी..... (VII. 4. 3.)	..	222
	म	
मतिबुद्धिपूजा..... (III. 2. 188.)	..	283
मनः (III. 2. 82.)	..	273
मन्त्रे घसह्वरणश..... (II. 4. 80.)	..	120
मयतेरिदन्यतर..... (VI. 4. 70.)	..	303
मस्जिनशोर्झलि (VII. 1. 60.)	138, 170, 255	
माळि लुङ् (III. 3. 175.)	..	142
मान्बधदानशान्..... (III. 1. 6.)	..	187
मितनखे च (III. 2. 34.)	..	265
मितां हस्वः (VI. 4. 92.)	..	45, 216
मिथ्योपपदात्कृजोऽभ्या..... (I. 3. 71.)	..	219
मिदचोऽन्त्यात्परः (I. 1. 47.)	..	170
मिदेर्गुणः (VII. 3. 82.)	..	34
मीनातिमिनोतिदी..... (VI. 1. 50.)	..	215, 302
मुखनासिकावचनोऽनु..... (I. 1. 8.)	..	4
मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा (VII. 4. 57.)	..	196
मुण्डमिश्रश्लक्ष्ण..... (III. 1. 21.)	..	226
मृजेर्विभाषा (III. 1. 113.)	..	252

मृजेर्द्वादिः (VII. 2. 114.)	..	पुट 23
मृडमृदगुध..... (I. 2. 7.)	..	301
मेघार्तिभयेषु कृञः (III. 2. 43.)	..	267
मेनिः (III. 4. 89.)	..	76
मो नो धातोः (VIII. 2. 64.)	..	246, 272
म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च (I. 3. 61.)	..	36
म्बोश्च (VIII. 2. 65.)	..	246

य

यङि च (VII. 4. 30.)	..	202
यङोऽचि च (II. 4. 74.)	..	206
यङो वा (VII. 3. 94.)	..	207
यजजपदशां यङः (III. 2. 166.)	..	288
यजयाचयतवि..... (III. 3. 90.)	..	293
यजयाचरुचप्रवच..... (VII. 3. 66.)	..	249
यमरमनमातां स..... (VII. 2. 73.)	..	147, 160
यमो गन्धने (I. 2. 15.)	..	155
यश्च यङः (III. 2. 176.)	..	288
यसोऽनुपस..... (III. 1. 71)	..	33
यस्य विभाषा (VII. 2. 15.)	..	275
यस्य हलः (VI. 4. 49.)	..	203, 230
यावतिविन्दजी..... (III. 4. 30.)	..	305
यावत्पुरानिपात..... (III. 3. 4.)	..	238
यासुट् परस्मैप..... (III. 4. 103.)	..	92

यावर्णयोर्दी..... (VII. 4. 53.)	..	पुटे 61
युग्यं च पत्त्रे (III. 1. 121.)	..	253
युवाल्पयोः कन..... (V. 3. 64.)	..	225
युवोरनार्का (VII. 1. 1.)	..	254
युष्मद्युपपदे समाना..... (I. 4. 105.)	..	7
ये च (VI. 4. 109.)	..	97
ये विभाषा (VI. 4. 43.)	..	103, 204

र

र ऋतो हलादेर्लघोः (VI. 4. 161.)	..	223
रञ्जेश्व (VI. 4. 26.)	..	15
रदाभ्यां निष्ठातो नः (VIII. 2. 42.)	..	275
रधादिभ्यश्च (VII. 2. 45.)	..	137, 255
रधिजभोरचि (VII. 1. 61.)		13, 181, 255
रभेरशाब्जिलोः (VII. 1. 63.)		181, 221, 255
रलो व्युपधाद्..... (I. 2. 26.)	..	193, 300
राजानि युधिकृजः (III. 2. 95.)	..	274
राजसूयसूर्य..... (III. 1. 114.)	..	252
रात्सस्य (VIII. 2. 24.)	..	143
राधो हिंसायाम् (VI. 4. 123.)	..	127
राल्लोपः (VI. 4. 21.)	..	272
रिङ्शयग्लिङ्क्षु (VII. 4. 28.)	..	36
रि च (VII. 4. 51.)	..	168
रीगृदुपधस्य च (VII. 4. 90.)		205, 210, 211

		पुटे
रीडृतः (VII. 4. 27.)	..	205, 230
रुमिकौ च लुकि (VII. 4. 91.)	..	210, 211
रुदविदमुषम..... (I. 2. 8.)	..	192
रुदश्च पञ्चभ्यः (VII. 3. 98.)	..	60
रुदादिभ्यस्सा..... (VI. 2. 76.)	..	24
रुधादिभ्यः श्रम् (III. 1. 78.)	..	38
रुध्यमत्वरसं..... (VII. 2. 28.)	..	280
रुहः पोऽन्यतर.... (VII. 3. 43.)	..	214
सेगाख्यायां ण्वु..... (III. 3. 108.)	..	296
वौरुपधाया दी..... (VIII. 2. 76.)	..	30, 31, 272
ल		
लः कर्मणि च भावे..... (III. 4. 69.)	..	3, 100, 247
लः परस्मैपदम् (I. 4. 99.)	..	2
लक्षणहेत्वोः क्रि..... (III. 2. 126.)	..	244
लक्षणे जायापत्यो..... (III. 2. 52.)	..	268
लङ्शकटायन..... (III. 4. 111.)	..	3, 55, 58
लटः शतृशानचाव.... (III. 2. 124.)	..	241
लट् स्मे (III. 2. 118.)	..	237
लभेश्च (VII. 1. 64.)		182, 221, 255
लषपतपदस्था..... (III. 2. 154.)	..	286
लस्य (III. 4. 77.)	..	5
लिङ्गः सलोपोऽन..... (VII. 2. 79.)	..	92
लिङ्गः सीयुट् (II. 4. 102.)	..	3, 92
लिङ्गशिषि (III. 4. 116.)	..	108

		पुटे
लिङ् चोर्ध्वमौहूर्ति..... (III. 3. 9.)	..	239
लिङ्निमित्ते लृ..... (III. 3. 139.)	..	172
लिङ्यङेश्च (VI. 1. 29.)	..	204
लिङ्सिचावात्मने..... (I. 2. 11.)	115, 117, 118, 144, 154, 155	
लिङ्सिचोरात्मने.... (VII. 2. 42.)	..	118, 163
लिङ्ः कानज्वा (III. 2. 106.)	..	3, 245
लिङ्स्तन्नयोरे..... (III. 4. 81.)	..	121
लिङि धातोरनभ्या..... (VI. 1. 8.)	..	26, 119
लिङि वयो यः (VI. 1. 38.)	..	131
लिङ् च (III. 4. 115.)	..	119
लिङ्यन्यतरस्याम् (II. 4. 40.)	..	129
लिङ्यभ्यासस्यो ..... (VI. 1. 17.)	..	128
लिपिसिचिह्न..... (III. 1. 53.)	..	163
लिप्स्यमानसि..... (III. 3. 7.)	..	238
लियः सम्माननशा..... (I. 3. 70.)	..	48, 219
लीलोर्नुग्लुकाव..... (VII. 3. 39.)	47, 72, 213, 215	
लुग्वा दुहदिह..... (VII. 3. 73.)	..	158
लुङ् (III. 2. 110.)	..	142, 235
लुङि च (II. 4. 43.)	..	154
लुङ्लङ्लङ्क्ष्व..... (VI. 4. 71.)	..	51
लुङ्सनोर्घस्तृ (II. 4. 37.)	..	129, 152
लुङ्ः प्रथमस्य डारौ..... (II. 4. 85.)	..	3, 168
लुङि च कल्पः (I. 3. 93.)	..	172, 176
लुपसदचरजप..... (III. 1. 24.)	..	202

	पुटे
लुभो विमोहने (VII. 2. 54.)	301
लटः सद्वा (III. 3. 14.)	245
लट् शेषे च (III. 3. 90.)	3
लेटोऽडाटौ (III. 4. 94.)	do
लेटो लङ्वात् (III. 4. 85.)	3, 75
लेट् च (III. 3. 162.)	74
लोडर्थलक्षणे च (III. 3. 8.)	239
लोपः पिबतेरीच्चा..... (VII. 4. 4.)	213
लोपश्चास्यान्यतरस्याम्..... (VI. 4. 107.)	34, 41
लोपो यि (VI. 4. 118.)	95
लोपो व्योर्वलि (VI. 1. 66.)	8
लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् (III. 1. 13.)	232
त्यपि लघुपूर्वात् (VI. 4. 56.)	303
ल्युट् च (III. 3. 115.)	298
त्वादिभ्यः (VIII. 2. 44.)	276

व

वच उम् (VII. 4. 20.)	153
वचिस्वपियजा..... (VI. 1. 15.)	101
वचोऽशब्दसंज्ञा..... (VII. 3. 67.)	249
वञ्चिलुञ्च्युत..... (I. 2. 24.)	300
वदः सुपि क्यप् च (III. 1. 106.)	250
वदव्रजहलन्त..... (VII. 2. 3.)	143
वमोर्वा (VIII. 4. 23.)	18
वयसि च (III. 2. 10.)	262

		पुटे
वर्णादनुदात्ता..... (IV. 1. 39.)	..	223
वर्तमानसामीप्ये..... (III. 3. 131.)	..	239, 304
वर्तमाने लट् (III. 2. 123.)	..	5, 238
वर्षप्रमाण ऊलो..... (III. 4. 32.)	..	305
वश्वास्त्यान्यतरस्याम्..... (VI. 1. 39.)	..	131
वसतिक्षुभेरिट् (VII. 2. 52.)	..	278, 301
वस्वेकाजाद्वसाम् (VII. 2. 67.)	..	245
वहाभ्रे लिहः (III. 2. 32.)	..	265
वह्यं करणम् (III. 1. 102.)	..	250
वा क्यषः (I. 3. 90.)	..	232
वा गमः (I. 2. 13.)	..	154
वा चित्तविरागे (VI. 4. 91.)	..	216
वाचि यमो व्रते (III. 2. 40.)	..	266
वा जृभ्रमुन्नसाम् (VI. 4. 124.)	..	127
वा दान्तशान्तपूर्ण..... (VII. 2. 27.)	..	280
वा द्रुहमुहृष्णुहृष्णि..... (VIII. 2. 33.)	..	172
वा नपुंसकस्य (VII. 1. 79.)	..	243
वा निसनिक्षनि..... (VIII. 4. 33.)	..	21
वान्तो यि प्रत्यये (VI. 1. 79.)	..	230
वान्यस्य संयोगा..... (VI. 4. 68.)	..	116
वा भ्राशभ्लाशभ्र..... (III. 1. 70.)	..	32
वा लिटि (II. 4. 55.)	..	134
वा ल्यपि (VI. 4. 38.)	..	302
वासरूपोऽस्त्रि..... (III. 1. 94.)	..	241

विज इट् (I. 2. 2.)	..	154, 157
विङ्वनोरनुनासि..... (VI. 4. 41.)	..	103, 271
विदांकुर्वन्त्वित्यन्य..... (III. 1. 41.)	..	84
विदिभिदिच्छिदे:..... (III. 2. 162.)	..	287
विदो लटो वा (III. 4. 83.)		3, 17, 22, 75
विधिनिमन्त्रणा..... (III. 3. 161.)	..	74, 92
विध्वरुषोस्तुदः (III. 2. 35.)	..	265
विन्मतोर्लुक् (V. 3. 65.)	..	225
विपराभ्यां जे: (I. 3. 19.)	..	9
विपूयविर्नायजि..... (III. 1. 117.)	..	252
विभाषा कदाक..... (III. 3. 5.)	..	238
विभाषाऽकर्मकात् (I. 3. 85.)	..	78
विभाषा कृष्टृषो: (III. 1. 120.)	..	253
विभाषाख्यानपरि..... (III. 3. 110.)	..	296
विभाषा गमहनविद..... (VII. 2. 68.)	..	246
विभाषा ग्रह: (III. 1. 143.)	..	258
विभाषाग्रेप्रथमपू..... (III. 4. 24.)	..	304
विभाषाघ्राधेदशा..... (II. 4. 78.)	..	160
विभाषा चिण्णमु..... (VII. 1. 69.)	..	182
विभाषा चै: (VII. 3. 58.)	..	139
विभाषा धेद्व्यो: (III. 1. 49.)	..	10, 160
विभाषाप: (VI. 4. 57.)	..	303
विभाषा भावादिक..... (VII. 2. 17.)	..	279

		पुटे
विभाषाभ्यवपूर्वस्य (VI. 1. 26.)	..	276
विभाषा लीयते: (VI. 1. 51.)		47, 215, 302
विभाषा लुङ्लृङो: (II. 4. 50.)	..	156
विभाषा वेष्टिचेष्टयो: (VII. 4. 96.)	..	221
विभाषा श्वे: (VI. 1. 30.)	..	132, 204
विभाषा साकाङ्क्षे (III. 2. 114.)	..	236
विभाषा सृजिदशो: (VII. 2. 65.)	..	138
विभाषेष्ट: (VIII. 3. 79.)	..	115, 162
विभाषोपयमने (I. 2. 16.)	..	155
विभाषोर्णो: (I. 2. 3.)		116, 157, 254
वृत्तिसर्गतायनेषु कम: (I. 3. 38.)	..	78
वृद्धस्य च (V. 3. 62.)	..	225
वृद्ध्य: स्यसनो: (I. 3. 92.)		174, 175, 194
वृतो वा (VII. 2. 38.)	..	118, 200
वे: पादविहरणे (I. 3. 41.)		78
वेज: (VI. 1. 40.)	..	131
वेजो वयि: (II. 4. 41.)	..	131
वेत्तेर्विभाषा (VII. 1. 7.)	..	22, 59,
वो विधूनने जुक् (VII. 3. 38.)	..	213
वौ कषलसकत्थ..... (III. 2. 143.)	..	285
वौ क्षुश्रुव: (III. 3. 25.)	..	292
व्यक्तवाचां समुच्चा..... (I. 3. 48.)	..	81
व्यत्ययो बहुलम् (III. 1. 85.)	..	91

व्यथो लिटि (VII. 4. 68.)	..	पुटे 133
व्याङ्परिभ्यो रमः (I. 3. 83.)	..	77
व्रजयजोर्भावे क्यप् (III. 3. 98.)	..	294
व्रते (III. 2. 80.)	..	272

श

शकिसहे..... (III. 1. 99.)	..	249
शक्तौ हस्तिकवाट..... (III. 2. 54.)	..	268
शदेः शितः (I. 3. 60.)	..	14
शदेरगतौ तः (VII. 3. 42.)	..	214, 298
शब्दवैरकलहाभ्र..... (III. 1. 17.)	..	234
शमामष्टानां दी..... (VII. 3. 74.)	..	33, 243
शमित्यष्टाभ्यो धि..... (III. 2. 141.)	..	285
शमिधातोस्सं..... (III. 2. 14.)	..	262
शल इगुपधादनिटः..... (III. 1. 45.)	..	148, 158
शर्पूर्वाः खयः (VII. 4. 61.)	..	135
शाछासाह्वाव्या..... (VII. 3. 37.)	..	212
शाच्छोरन्यतर..... (VII. 4. 41.)	..	281
शास इदङ्हलोः (VI. 4. 34.)	..	25, 251
शासिबसिघसी..... (VIII. 3. 60.)	..	25, 130, 251
शा हौ (VI. 4. 35.)	..	85
शिल्पिनि ध्वन् (III. 1. 145.)	..	258
शीङः सार्वधातुके..... (VII. 4. 21.)	..	16
शीङो रुट् (VII. 1. 6.)	..	do

		पुटे
शुषः कः (VIII. 2. 51.)	..	276
शुष्कचूर्णरूपेषु पिषः (III. 4. 35.)	..	305
शृदृप्रां ह्रस्वो वा (VII. 4. 12.)	..	123
शृवन्द्योरारुः (III. 2. 173.)	..	288
शे मुचार्दानाम् (VII. 1. 59.)	..	38
शेषात्कर्तरि पर..... (I. 3. 78.)	..	5
शेषे प्रथमः (I. 4. 108.)	..	6
श्रसोरल्लोपः (VI. 4. 111.)	..	23, 39
श्रान्नलोपः (VI. 4. 23.)	..	40
श्राभ्यस्तयोरा..... (VI. 4. 112.)	..	25, 27
श्याब्धधासुसं..... (III. 1. 141.)	..	258
श्योऽस्पर्शे (VIII. 2. 47.)	..	276
श्रिणीभुवोऽनुप..... (III. 3. 24.)	..	291
श्रुवः श्र च (III. 1. 74.)	..	35
श्र्युकः किति (VII. 2. 11.)	..	187, 245
श्रिष आलिङ्गने (III. 1. 46.)	..	149
श्रौ (VI. 1. 10.)	..	26
श्रयतेरः (VII. 4. 18.)	..	154
श्रीदितो निष्ठायाम् (VII. 2. 14.)	..	1, 275

ष

षढोः कः सि (VIII. 2. 41.)	..	18, 158
षिद्धिदादिभ्योऽङ् (III. 3. 104.)	..	2, 275
षिबुक्कम्वाचमां..... (VII. 3. 75.)	..	13, 243

स	पुटे
स उत्तमस्य (III. 4. 98.)	.. 51
सः स्यार्धधातु..... (VII. 4. 49.)	143, 174, 189
संयसश्च (III. 1. 72.)	.. 33
संयोगादेरातो धातो..... (VIII. 2. 43.)	.. 275
संयोगान्तस्य लो..... (VIII. 2. 23.)	.. 51
संयोगे गुरु (I. 4. 11.)	.. 120
संज्ञायाम् (III. 3. 109.)	.. 296
संज्ञायां समजनिषद..... (III. 3. 99.)	.. 294
संज्ञायां भृतृवृजिसहि..... (III. 2. 46.)	.. 267
सत्यापपाशरूपवी..... (III. 1. 25.)	.. 45, 234
सत्सूद्विषदुहवि..... (III. 2. 61.)	.. 270
सदिरप्रतेः (VIII. 3. 66.)	.. 14
सनाद्यन्ता धातवः (III. 1. 32.)	.. 15, 45
सनाशंसभिक्ष उः (III. 2. 168.)	.. 288
सनिग्रहगुहोश्च (VII. 2. 12.)	.. 187
सनि च (II. 4. 47.)	.. 190
सनि मीमाधुरभलभ..... (VII. 4. 54)	.. 195
सनीवन्तर्ध्व..... (VII. 2. 49.)	.. 191, 197
सन्यङोः (VI. 1. 9.)	.. 186, 187
सन्यतः (VII. 4. 79.)	167, 187, 212
सन्निटोर्जेः (VII. 3. 57.)	.. 129, 139
सन्वल्घुनि चङ्परे (VII. 4. 93.)	.. 167

	पुटे
सार्वधातुकमपित् (I. 2. 4.)	.. 8, 16
सार्वधातुकार्धधातुक..... (VII. 3. 84.)	.. 6
सार्वधातुके यक् (III. 1. 67.)	.. 6, 100
सिचि च परस्मैप..... (VII. 2. 40.)	.. 164
सिचि वृद्धिः परस्मै..... (VII. 2. 1.)	143, 154, 159
सिचो यङि (VIII. 3. 112.)	.. 206
सिजभ्यस्तविदि..... (III. 4. 109.)	.. 59, 156
सिध्यतेरपारलौ..... (VI. 1. 49.)	.. 215
सिपि धातोरुर्वा (VIII. 2. 74.)	.. 59, 61
सिवादीनां वाङ्म्यवा..... (VIII. 3. 71.)	.. 64
सुकर्मपापमन्त्रपु..... (III. 2. 89.)	.. 273
सुखादिभ्यः कर्तृवे..... (III. 1. 18.)	.. 234
सुट् कात्पूर्वः (VI. 1. 135.)	.. 69
सुट् तिथोः (III. 4. 107.)	.. 108
सुनेतेः स्यसनोः (VIII. 3. 117.)	.. 199
सुप आत्मनः क्यच् (III. 1. 8.)	.. 229
सुपि स्थः (III. 2. 4.)	.. 260
सुपो धातुप्रातिपदिक..... (II. 4. 71.)	.. 223
सुप्तिङन्तं पदम् (I. 4. 14.)	.. 6
सुप्यजातौ णिनिस्ता..... (III. 2. 78.)	.. 272
सुयजोर्बनिप् (III. 2. 103.)	.. 274
सूददीपदीक्ष..... (III. 2. 153.)	.. 286
सृघस्यदः क्मरच् (III. 2. 160.)	.. 287

सृजिदशोर्झल्यम..... (VI. 1. 58.)	138, 148, 170
सृ स्थिरे (III. 3. 17.)	.. 290
सेर्द्यपिच्च (III. 4. 87.)	.. 75
सेऽसिचिकृतचृतछृद..... (VII. 2. 57.)	174, 175, 194
सोढः (VIII. 3. 115.)	.. 169
सोमे सुजः (III. 2. 90.)	.. 34, 273
स्कोः संयोगाद्यो..... (VIII. 2. 29.)	.. 20
स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भु..... (III. 1. 82.)	.. 44
स्तम्बकर्णयो रमि..... (III. 2. 13.)	.. 262
स्तम्बशकृतोरिन् (III. 2. 24.)	.. 264
स्तन्मेः (VIII. 3. 67.)	.. 154
स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मै..... (VII. 2. 72.)	.. 162
स्तौतिष्योरेव षण्य..... (VIII. 3. 61.)	.. 198, 199
स्त्रियां क्तिन् (III. 3. 94.)	.. 294
स्थागापापचो भा..... (III. 3. 95.)	.. do
स्थाध्वोरिच्च (I. 2. 17.)	.. 161, 180
स्थूलदूरयुवह..... (VI. 4. 156.)	.. 224
स्थेशभासपिस..... (III. 2. 175.)	.. 288
स्तुक्रमोरनात्मने..... (VII. 2. 36.)	.. 115
स्नेहने पिषः (III. 4. 38.)	.. 305
स्पर्धायामाढः (I. 3. 31.)	.. 11, 153
स्पृशोऽनुदके..... (III. 2. 58.)	.. 269
स्पृहिगृहिपतिदयि..... (III. 2. 158.)	.. 287

	पुटे
स्फायः स्फी नि..... (VI. 1. 22.)	278
स्फायो वः (VII. 3. 41.)	214
स्मिपूङ्खञ्जशां (VII. 2. 74.)	191, 199
स्मोत्तरे लङ् च (III. 3. 176.)	142
स्यतासी लृङुटोः (III. 1. 33.)	3, 168
स्यसिच्सीयुट्तासि..... (VI. 4. 62.)	176
स्वपिस्यमिव्ये..... (VI. 1. 19.)	203
स्वपो नन् (III. 3. 91.)	293
स्वरतिसूतिसूयति..... (VII. 2. 44.)	1, 115, 162, 171
स्वरितञितः कर्त्वभि..... (I. 3. 72.)	1, 2, 9, 153
स्वादिभ्यः श्नुः (III. 1. 73.)	34
स्वादुमि णमुल् (III. 4. 26.)	304
स्वे पुषः (III. 4. 40.)	305
ह	
ह एति (VII. 4. 52.)	23, 168
हनः सिच् (I. 2. 14.)	155
हनस्त च (III. 1. 108)	250
हनस्रोऽचिण्ण..... (VII. 3. 32.)	216, 254
हनो वध लिङि (II. 4. 42.)	116, 154
हन्तेरत्पूर्वस्य (VIII. 4. 22.)	18
हन्तेर्जः (VI. 4. 36.)	83
हरतेरनुद्यमनेऽच् (III. 2. 9.)	261
हरतेर्दतिनाथ..... (III. 2. 25.)	264
हलः (VI. 4. 2.)	44

	पुटे
हलः श्रद्धानज्झौ (III. 1. 83.)	91
हलन्ताच्च (I. 2. 10.)	118, 144, 193, 195
हलश्च (III. 3. 121.)	298
हलसूकरयोः पुवः (III. 2. 183.)	289
हलादिः शेषः (VII. 4. 60.)	28
हलि च (VIII. 2. 77.)	30, 31, 46
हशश्चतोल्लङ् च (III. 2. 116.)	236
हश्च त्रीहिकाल ..... (III. 1. 148.)	259
हस्ते वर्तिग्रहोः (III. 4. 39.)	305
हिनुमीना (VIII. 4. 15.)	35, 43
हुञ्जलभ्यो हेर्धिः (VI. 4. 101.)	82
हुश्नुवोस्सार्वधातु ..... (VI. 4. 87.)	26
हृषेलोमसु (VII. 2. 29.)	280
हेतुमति च (III. 1. 26.)	212
हेरचङि (VII. 3. 56.)	197, 205
हो ङः (VIII. 2. 31.)	130, 158
हो हन्तोर्जिन्नेषु (VII. 3. 54.)	18
द्वयन्तक्षणश्चस ..... (VII. 2. 5.)	1, 154, 161
ह्रस्वः (VII. 4. 59.)	27
ह्रस्वं लघु (I. 4. 10.)	120
ह्रस्वस्य पिति किति ..... (VI. 1. 71.)	251, 302
ह्रस्वादङ्गात् (VIII. 2. 27.)	154, 155, 161
ह्रः सम्प्रसारणम् (VI. 1. 32.)	196, 213, 221
ह्रावामश्च (III. 2. 2.)	260

उदाहृतपदसूची

	पुटे		पुटे
अंशहरः	261	अकुसत्	150
अकखीत्	165	अकुहयत्	72
अकडीत्	156	अकूत	157
अकथयत्	72	अकृक्षत्	158
अकरणिः	297	अकृडीत्	„
अकरोत्	235	अकृणान्	70
अकर्तिष्यत्	174	अकृर्णात्	„
अकर्त्स्यत्	„	अकृणोत्	„
अकामयत्	54	अकृत	163
अकारा	257	अकृतकारम्	305
अकाक्षीन्	158	अकृन्तन्	67
अकार्षात्	163, 235	अकृपत्	152
अकासीत्	147	अकृशन्	151
अकीर्तयत्	72	अकोर्षात्	146
अकुचीन्	156	अक्रमत्	53
अकुण्डीत्	157	अकाक्षीत्	158
अकुल	„	अकामत्	53, 64
अकुपत्	151	अकाम्यत्	64
अकुविष्ट	157	अकीडत्	52

	पुटे		पुटे
अक्रीणन्	70	अक्षुणन्	68
अक्रीणात्	,,	अक्षुणद्	,,
अक्रीणीत्	,,	अक्षुधत्	149
अक्रीणीताम्	,,	अक्षुन्त	68
अक्रीयत्	103	अक्षुभन्	151, 152
अकुक्षत्	158	अक्षेत्	96
अकुधत्	149	अक्षुयात्	,,
अक्रेष्ट	163	अक्ष्णोति	35
अक्रेषीत्	,,	अक्ष्विदन्	151
अक्लमत्	150	अखण्डयत्	71
अक्लामत्	53	अखिन्दत्	67
अक्लाम्यत्	65	अखोरीत्	160
अक्लिदत्	151	अगच्छत्	53
अक्कणीत्	157	अगमत्	152
अक्काणीत्	,,	अगमिष्यत्	173
अक्षर्णात्	164	अगर्वयत्	73
अक्षति	35	अगर्हिष्ट	148
अक्षद्युः	272	अगवेषयत्	72
अक्षमत्	150	अगात्	156
अक्षाम्यत्	65	अगाताम्	,,
अक्षारीत्	159	अगारगः	267
अक्षीष्ट	117	अगासीत्	147

	पुटे		पुटे
अगिरत्	67	अग्रुचत्	154
अगिलत्	,,	अग्रेगावा	271
अगुः	156	अग्रे भुक्त्वा	304
अगुजत्	53	अग्रे भुङ्क्ते	,,
अगुञ्जीत्	156	अग्रे भोजम्	,,
अगुडीन्	,,	अग्रेसरः	263
अगुदीत्	157	अग्रोचीत्	154
अगुपन्	151	अग्लासीत्	147
अगुरिष्ट	157	अग्लुचत्	154
अगूढ	159	अग्लुञ्चत्	,,
अगृधत्	151	अग्लुञ्चीन्	,,
अगृह्यत	72	अग्लोर्चात्	,,
अगृह्णात्	70	अघटयन्	72
अगोपायन्	54	अघत्थाः	180
अगोपाययत्	72	अघत्सत	,,
अग्निचित्	273	अघत्साताम्	,,
अग्निष्ठः	260	अघसत्	152
अग्नीन् आधित	240	अघानि	181
अग्रप्रासिका	297	अघानिषत	,,
अग्रतस्सरः	263	अघानिषाताम्	,,
अग्रहीन्	164	अघानिष्यत	184
अग्रहोष्ट	,,	अघासि	180

	पुटे		पुटे
अघुक्षत्	158	अचकासुः	61
अघुक्षत्	159	अचकास्ताम्	„
अघुक्षन्त	„	अचक्रन्दत्	217
अघुक्षाताम्	„	अचक्रन्दत्	„
अघुटत्	152	अचक्षजत्	„
अघुटीत्	157	अचचेष्टत्	221
अघृक्षत्	148	अचमत्	53
अघृक्षन्त	„	अचलयत्	71
अघृक्षाताम्	„	अचिकीर्तत्	223
अघ्नन्	55	अचिक्रपत्	215
अघ्नात्	160	अचिक्षपत्	„
अघ्रासीत्	„	अचिचेष्टत्	221
अङ्कुशग्रहः	261	अचिच्छदत्	218
अङ्गमेजयः	265	अचिच्छयत्	213
अङ्गुलित्रम्	260	अचिच्यवत्	221
अङ्गुष्ठः	„	अचिनुत्	66
अचकथत्	167	अचिनोत्	„
अचक्रन्दत्	217	अचिन्तयत्	71
अचकमत	167	अचिन्तयत्	„
अचकलत्	226	अचीकणत्	217
अचकात्	61	अचीकमत	167
अचकाद्	„	अचीकृतत्	223

	पुटे		पुटे
अर्चाचक्रत्	217	अछृणद्	68
अचुक्नुपत्	215	अच्छृन्त	,,
अचुच्युवत्	221	अच्छैत्ताम्	144
अचुटीत्	156	अच्छैत्सीत्	144, 163
अचुडीत्	157	अच्छैत्सुः	144
अचूचुरत्	167	अजः	274
अचूचुरत्	,,	अजक्षत्	60
अचोरयत्	71	अजक्षीत्	,,
अचोरयत्	,,	अजक्षुः	,,
अचोर्यत्	103	अजगणत्	222
अच्छात्	161	अजननिः	297
अच्छासीत्	,,	अजनि	166
अच्छित्त	144	अजनिष्ट	,,
अच्छित्सत्	145	अजम्भि	181
अच्छित्साताम्	,,	अजम्भिषत्	,,
अच्छिदत्	144, 163	अजम्भिषाताम्	,,
अच्छिदताम्	144	अजयत्	52
अच्छिदन्	,,	अजरत्	154
अच्छिनत्	68	अजरिघाः	211
अच्छिनद्	,,	अजरीघाः	,,
अच्छिन्त	,,	अजर्गर्धात्	,,
अच्छुरीत्	156	अजर्घाः	,,
अच्छृणत्	68	अजर्यम्	250

	पुटे		पुटे
अजसत्	150	अजिजीवत्	222
अजसम्	288	अजिज्वरत्	217
अजहलत्	226	अजिनात्	71
अजहात्	63	अजिहीत	63
अजहिताम्	,,	अजिह्युः	62
अजहीताम्	,,	अजिहिपत्	214
अजहः	63	अजिहीताम्	62
अजागः	60	अजिहें	,,
अजागरीः	165	अजिहेत्	,,
अजागरुः	60	अजीगणत्	222
अजागारि	165	अजीगपत्	215
अजागृताम्	60	अजीगमत्	219
अजायत	65	अजीघतत्	216
अजारीत्	154	अजीजपत्	215
अजिघत्सत्	189	अजीजवत्	226
अजिघत्सिष्यत्	,,	अजीजिवत्	222
अजिघत्सिष्यत	,,	अजीर्यत्	72
अजिघत्सि	,,	अजीहिङ्	217
अजिघत्सीत्	,,	अजुडीत्	156
अजिघत्स्यत	,,	अजुहवुः	62
अजिघ्रत्	53	अजुहुताम्	,,
अजिघ्रपत्	223	अजुहोत्	,,
अजिघ्रिपत्	,,	अजुहवत्	221

अजेष्यत्	पुटे 173	अतर्पिषुः	पुटे 145
अज्ञपयत्	71	अतर्पिष्ठाम्	„
अज्वालीत्	160	अतर्पात्	„
अञ्जिजिषति	192	अतसत्	150
अञ्चितः	274	अतानिषुः	163
अञ्जित्वा	301	अतानिष्ठाम्	163
अटाय्यते	201	अतानीत्	„
अट्टित्	222	अताम्यत्	65
अडिपत्	151	अतायत	106
अडिपात्	156	अतायि	163
अणिता	171	अतायिष्ट	„
अतक्षत्	66	अतापात्	145
अतक्ष्णोत्	„	अताप्ताम्	„
अतत	163	अताप्सात्	„
अतथाः	„	अताप्सुः	„
अतनिषुः	„	अतिचारी	286
अतनिष्ट	„	अतिष्ठत्	53
अतनिष्ठाम्	„	अतिष्ठिपत्	222
अतनिष्ठाः	„	अतिशयितं भवता	282
अतनीत्	„	अतिशयितो गुरुं भवान्	„
अतन्यत	103	अनिशयितो गुरुर्भवता	„
अतप्त	186	अतिष्ठकत्	217
अतमत्	150	अतीरयत्	73

	पुटे		पुटे
अतारयत्	73	अतौत्सुः	162
अतीसारः	291	अत्त	82
अतुटीन्	156	अत्तम्	,,
अतुडीत्	157	अत्तः	16
अतुदन्	66	अत्ता	16
अतुदत्	,,	अत्ताम्	82
अतुद्यत्	102	अत्तात्	,,
अतुभत्	151, 152	अत्तारः	169
अतुषत्	149	अत्तारौ	,,
अतृहन्	69	अत्ति	16
अतृणत्	68	अत्तु	82
अतृणद्	,,	अत्थ	16
अतृणेद्	69	अत्थः	,,
अतृणेङ्	,,	अत्यन्तगः	267
अतृण्डाम्	,,	अत्ययी	287
अतृन्त	68	अत्यायः	258
अतृपत्	45, 67, 149	अत्तसत्	64
अतृपताम्	145, 149	अत्तस्यत्	,,
अतृपन्	149	अत्ताप्ताम्	145
अतृम्फत्	67	अत्ताप्सीत्	145, 150
अतृषत्	151	अत्ताप्सुः	145
अतौत्ताम्	162	अनुटत्	64
अतौत्सीत्	,,	अनुटीत्	15

	पुटे		पुटे
अनुव्यत्	64	अदरिद्रिष्टाम्	161
अत्सारीन्	160	अदरिद्रीत्	„
अत्सि	16	अदरिद्रुः	60
अधुडीन्	167	अदर्पान्	149
अदती	242	अदर्शन्	148
अदत्त	62	अदर्शि	181
अदत्ताम्	„	अदर्शिषत्	„
अददरन्	217	अदर्शिषाताम्	„
अददान्	62	अदर्शिष्यत्	184
अददुः	„	अदशन्	54
अदधत्	161	अदसन्	150
अदधात्	62	अदात्	160
अदधुः	62	अदानि	82
अदनीष्वत्	209	अदाम	„
अदनीष्वंसीन्	„	अदाभ्यन्	65
अदन्ति	16	अदाप्सांन्	150
अदन्तु	82	अदाव	82
अदभ्रोत्	66	अदिग्ध	56, 159
अदमन्	150	अदिग्धम्	56
अदरिद्रात्	60	अदिग्धाम्	„
अदरिद्रासीत्	161	अदिद्वम्	161
अदरिद्रिताम्	60	अदित	„
अदरिद्रिषुः	161	अदिथाः	„

	पुटे		पुटे
अदिदीपत्	222	अदीव्यत्	152
अदिद्रवत्	221	अदुग्ध	56, 159, 180
अदिषत्	161	अदुग्धम्	56
अदिषाताम्	,,	अदुग्धाम्	56
अदिषाथाम्	,,	अदुग्धाः	56, 159, 181
अदिहन्	56	अदुग्ध्वम्	56, 159
अदिह्य	,,	अदुद्रवत्	227
अदिह्य	,,	अदुद्रुवत्	162
अदीदपत्	215	अदुषत्	149
अदीदरत्	218	अदुहत	56
अदीदिपत्	222	अदुहन्	,,
अदीधि	61	अदुहाताम्	,,
अदीधीत्	,,	अदुहाथाम्	,,
अदीधीधाः	,	अदुहि	,,
अदीधीध्वम्	,,	अदुह्य	,,
अदीधीमहि	,,	अदुह्याहि	,,
अदीधीवहि	,,	अदुह्य	,,
अदीध्यत्	,,	अदुह्यहि	56, 159
अदीध्याताम्	,,	अदूदुषत्	216
अदीध्याथाम्	,,	अदृक्षत्	181
अदीपि	166	अदृक्षाताम्	,,
अदीपिष्ठ	,,	अदृपत्	149
अदीव्यत्	64	अदृफत्	67

	पुटे		पुटे
अहम्फत्	67	अद्युतत्	151
अदेवीत्	161	अद्युतम्	„
अदेहम्	56	अद्युताम्	„
अदोहम्	„	अद्युम्	„
अदोहि	181, 185	अद्युव	„
अद्वि	82	अद्युवन्	„
अद्यः	16	अद्येत	101
अद्यरः	287	अद्याः	57
अद्वि	16	अद्यौत्	„
अद्यताम्	101	अद्रक्ष्यत्	184
अद्यते	„	अद्राक्षीत्	148
अद्यवम्	57	अद्राक्षुः	„
अद्य ह्यो वा अभुञ्महि	235	अद्राप्सीत्	150
अद्याम्	94	अद्राष्टाम्	148
अद्याः	93	अद्रुहत्	150
अद्यात्	„	अद्रः	16
अद्यात्	94	अद्रिक्षत्	158
अद्यातम्	„	अद्रिदृक्वम्	55
अद्याताम्	93	अद्रिषत्	„
अद्याम्	94	अद्रिषन्	„
अद्याव	„	अद्रिषाताम्	„
अद्युः	93	अद्रिषाथाम्	„
अद्युत्	57	अद्रिषि	„

अद्विषुः	पुटे 55	अधिगमयति	पुटे 219
अद्विष्ट	,,	अधिजगाते	135
अद्विष्टम्	,,	अधिजगाथे	,,
अद्विष्टाः	,,	अधिजगिरे	,,
अद्विष्म	,,	अधिजगिषे	,,
अद्विष्महि	,,	अधिजगे	,,
अद्विष्व	,,	अधिजिगमिषति	190
अद्विष्वहि	,,	अधिजिगांसते	,,
अद्वेद्	,,	अधिद्वम्	161
अद्वेड्	,,	अधित	,,
अधत्त	62	अधिनोत्	70
अधत्ताम्	,,	अधिशय्यताम्	101
अधमत्	53	अधिशय्यते	,,
अधर्षत्	72	अधिशय्येत	,,
अधर्षयत्	,,	अधिषत	180
अधात्	160, 161	अधिषाताम्	,,
अधावत्	53	अधीतः	22
अधावीत्	162	अधीतवन्तः	239
अधिकर्ता	172	अधीते	22
अधिकृत्य	302	अधीथ	,,
अधिक्षत	158, 159	अधीथः	,,
अधिक्षन्त	159	अधीष्वे	,,
अधिक्षाताम्	,,	अधीमः	,,

	पुटे		पुटे
अधीमहे	24, 239	अधुक्षावहि	159
अधांयते	22	अधुक्षि	,,
अधीयन्ति	,,	अधुनात्	70
अधीयन् पारायणम्	245	अधुनीत	,,
अधीययिथ	145	अधूपायत्	54
अधांयात्	116	अधेक्	56
अधीयाते	22	अधेग्	,,
अधीयाथे	,,	अधोक्	,,
अधीयानो वसति	244	अधोग्	,,
अधांयाय	135	अध्यगात्	156
अधीये	22	अध्यगीष्ट	,,
अधीयेथ	135	अध्यगीष्महि	239
अर्धावः	22	अध्यजीगपत्	222
अर्धावहे	,,	अध्यजांगमत्	219
अधांषे	,,	अध्यशग्यत	101
अधांष्व	239	अध्यापयति	215
अधुक्षत्	158	अध्यापयिष्यति	240
अधुक्षत्	159, 181, 185	अध्यापिपत्	215, 222
अधुक्षथाः	159, 181	अध्यायम्	58, 240
अधुक्षध्वम्	159	अध्यायः	291, 298
अधुक्षन्त	159, 181	अध्यायन्	58
अधुक्षाताम्	159, 181	अध्येति	22
अधुक्षाथाम्	159	अध्येमि	,,

अध्येषणा	पुटे 296	अध्वंसेताम्	पुटे 52
अध्येषि	22	अध्वसत्	152
अध्येषीष्ट	116	अनंसत्	181
अध्येष्यामहे	239	अनंसाताम्	„
अध्यैः	58	अनंसीत्	147
अध्यैत्	58	अनंस्त	148
अध्यैत	„	अनदीत्	146
अध्यैतम्	„	अनन्तकरः	264
अध्यैताम्	„	अनन्तगः	267
अध्यैम	„	अनन्दत्	52
अध्यैमहि	240	अनन्दिषुः	146
अध्यैयत्	„	अनन्दिष्ठाम्	„
अध्यैयन्	„	अनन्दिष्यत्	173
अध्यैयाताम्	„	अनन्दीत्	146
अध्यैव	„	अनभत्	151
अध्यैष्ट	156	अनयत्	52
अधुर्वात्	157	अनयत्	„
अध्वगः	267	अनशत्	149
अध्वंसत्	52	अनात्सीन्	162
अध्वंसन्त	„	अनात्सुः	„
अध्वंसिषत्	147, 173	अनादीत्	146
अध्वंसिषाताम्	147	अनाद्धाम्	162
अध्वंसिष्ट	„	अनानत्	209

अनामि	पुटे 181	अनुजार्ण देवदत्तेन	पुटे 283
अनावीत्	159	अनुजीर्णा वृषली देवदत्तेन	,,
अनिसत	57	अनुजार्णो वृषली देवदत्तः	,,
अनिंसाताम्	,,	अनुताम्	57
अनिंसाथाम्	57	अनुतूलयति	234
अनिंसि	,,	अनुदत्तम्	281
अनिस्त	,,	अनुद्यम्	250
अनिस्थाः	,,	अनुबभूवे	178
अनिंस्महि	,,	अनुबोभविषीष्ट	208
अनिंस्वहि	,,	अनुबोभाविषीष्ट	,,
अनिति	24	अनुभविषीष्ट	176
अनानदत्	217	अनुभविष्यते	184
अनुकरोति	42	अनुभाविषीष्ट	176
अनुकुर्यात्	98	अनुभाविष्यते	184
अनुक्कीडते	12	अनुभूयताम्	101
अनुजः	274	अनुभूयते	100
अनुजगृहनुः	140	अनुभूयन्ते	,,
अनुजगृहुः	,,	अनुभूयेत	101
अनुजंगृहे	,,	अनुभूयेते	100
अनुजग्राह	,,	अनुरोधी	285
अनुजातं माणवकेन	283	अनुलोमयति	234
अनुजाता माणविका माणवकेन	,,	अनुवन	57
अनुजातो माणवको माणविकाम्	,,	अनूषितम् भवता	283

अनूषितो गुरुं भवता	पुटे 283	अन्यादृक्	पुटे 270
अनूषितो गुरुर्भवता	„	अन्यादृक्षः	„
अनूषिवान्	246	अन्यादृक्षः	„
अनेनित्त	63	अन्वकरोत्	70
अनेनित्ताम्	62	अन्वक्रीडत	53
अनेनिजम्	63	अन्वभविषाताम्	180
अनेनिजत	„	अन्वभविष्यत	183
अनेनिजाताम्	„	अन्वभावि	179
अनेनिजुः	62	अन्वभाविषाताम्	180
अनेनेक्	„	अन्वभाविष्यत	183
अनेनेग्	„	अन्ववातस	186
अनौत्	57	अन्ववारुद्ध	
अन्तकरः	264	गौः स्वयमेव	„
अन्तगः	267	अन्वशिषत्	153
अन्तर्धा	295	अन्वेषणा	296
अन्तर्धासीष्ट	117	अपक्त	143
अन्धंकरणम्	268	अपक्थाः	„
अन्धंभविष्णुः	269	अपक्षत	„
अन्धंभावुकः	„	अपक्षाताम्	„
अन्धयति	50	अपक्षाथाम्	„
अन्नमपहर्तारः आह्वारका		अपक्षि	„
भवान्ति श्राद्धे सिद्धे	284	अपक्ष्महि	„
अन्यथाकारम्	304	अपक्ष्यत्	173

	पुटे		पुटे
अपक्ष्यत	173	अपचेधाम्	52
अपक्ष्वहि	143	अपणत	54
अपरध्वम्	„	अपणायत्	„
अपचम्	52	अपत्तपिष्णुः	284
अपचः	„	अपदयत	72
अपचत्	„	अपनत	54
अपचत	„	अपनायत्	„
अपचतम्	„	अपप्तन्	152, 153
अपचताम्	„	अपप्रथत्	217
अपचथाः	„	अपमाय	303
अपचध्वम्	„	अपमित्य	299, 303
अपचन्	„	अपरराध	127
अपचन्त	„	अपरेधतुः	„
अपचाम	„	अपरेधित्	„
अपचामहि	„	अपरेधुः	„
अपचायितः	280	अपर्चयत्	72
अपचारी	285	अपलाघुकं वृषलसङ्गतम्	287
अपचाव	52	अपश्यत्	53
अपचावहि	„	अपष्टः	260
अपचितः	280	अपसेचनम्	297
अपचितिः	„	अपाक्त	143
अपचे	52	अपाक्तम्	„
अपचेताम्	„	अपाक्ताम्	„

अपाक्षम्	पुटे 143	अपाविष्टाम्	पुटे 159
अपाक्षीः	„	अपावीत्	„
अपाक्षोन्	„	अपिंशत्	67
अपाक्षुः	„	अपिंशाम्	69
अपाक्ष्म	„	अपिनद्	68
अपाक्ष्व	„	अपिनङ्	69
अपाची	257	अपिपः	64
अपात्	160	अपिपक्षत्	189
अपापक्	208	अपिपक्षत	„
अपापक्ताम्	„	अपिपक्षि	„
अपापचि	203	अपिपक्षिष्ट	„
अपापचिषुः	„	अपिपक्षिष्यत	„
अपापचिष्टाम्	„	अपिपक्षिष्यत्	„
अपापचिष्यत्	„	अपिपक्षीत्	„
अपापचीः	„	अपिपक्ष्यत	„
अपापचीत्	„	अपिपरुः	64
अपापचुः	„	अपिपीडत्	221
अपापाचि	209	अपिपूर्ताम्	64
अपामार्गः	298	अपिप्रवत्	222
अपारयत्	73	अपिप्रीणत्	223
अपालयत्	72	अपिप्लवत्	221
अपालयत	„	अपिबत्	53
अपाविषुः	159	अपिबाम	240

	पुटे		पुटे
अपिस्फवत्	214	अबभासत्	222
अपीपलत्	167, 213	अबभ्राजत्	,,
अपीपलत्	167	अबाधयत्	71
अपीपवत्	221	अबिभः	63
अपीपिडत्	222	अबिभयम्	62
अपीप्यत्	213	अबिभयुः	,,
अपुटीत्	156	अबिभरुः	63
अपुनात्	70	अबिभित	62
अपुनीत्	,,	अबिभितम्	,,
अपुप्रवत्	221	अबिभिताम्	,,
अपुल्लवत्	,,	अबिभिम	,,
अपुषत्	149	अबिभिव	,,
अपूरि	166	अबिर्भात्	,,
अपूरिष्ट	,,	अबिर्भातम्	,,
अपृच्छत्	66	अबिर्भाताम्	,,
अपृणक्	72	अबिर्भीम	,,
अपृणात्	70	अबिर्भीव	,,
अप्यायि	166	अबिमृत	63
अप्यायिष्ट	,,	अबिमृताम्	,,
अप्रयाणिः	297	अविभेः	62
अप्लुषत्	150	अविभेत्	,,
अप्सरायते	231	अबिभ्रजत्	222
अबभाषत्	222	अबिभ्राताम्	63

	पुटे		पुटे
अबीभटत्	217	अबोभूताम्	207, 208
अबीभवत्	212	अबोभूम	207
अबीभषत्	222	अबोभूयत	201
अबीभसत्	,,	अबोभूयि	,,
अबुद्ध	166	अबोभूयिष्ठ	,,
अबुभूषत्	188	अबोभूयिष्यत	,,
अबुभूषताम्	,,	अबोभूय्यत	,,
अबुभूषन्	,,	अबोभूव	207
अबुभूषि	,,	अबोभूवम्	208
अबुभूषिषुः	,,	अबोभूवीत्	,,
अबुभूषिष्टाम्	,,	अबोभूवुः	,,
अबुभूषिष्यत्	,,	अबोभोः	,,
अबुभूषिष्यत	,,	अबोभोत्	,,
अबुभूषीत्	,,	अब्रवम्	55
अबुभूष्यत	,,	अब्रवीः	,,
अबोधि	166	अब्रवीत्	,,
अबोभवम्	207	अब्रुवत	,,
अबोभाविष्यत्	208	अब्रुवन्	,,
अबोभवाः	207	अब्रुवाताम्	,,
अबोभवीत्	,,	अब्रुवाथाम्	,,
अबोभवुः	,,	अब्रुवि	,,
अबोभूत	,,	अब्रूत	,,
अबोभूतम्	,,	अब्रूतम्	,,

	पुटे		पुटे
अब्रूताम्	55	अभविष्यत्	173
अब्रूथाः	,,	अभविष्यत	183
अब्रूध्वम्	,,	अभविष्यताम्	173
अब्रूम	,,	अभविष्यन्	,,
अब्रूमहि	,,	अभाजि	181
अब्रूव	,,	अभावयिष्यत्	212
अब्रूवहि	,,	अभावि	179
अभङ्क्ताम्	69	अभविष्यत	183
अभङ्कत	181	अभिख्या	295
अभङ्क्ताताम्	,,	अभिजाः	274
अभञ्जन्	69	अभिजानसि	236
अभञ्जि	181	देवदत्त काश्मीरेषु अवसाम,	
अभनक्	69	वत्स्यामः	
अभनग्	,,	अभित	144
अभवः	51	अभित्सत	,,
अभवम्	,,	अभित्साताम्	,,
अभवत्	,,	अभिदत्	144, 163
अभवत	,,	अभिदताम्	144
अभवतम्	,,	अभिदन्	,,
अभवताम्	,,	अभिनः	68
अभवन्	,,	अभिनत्	,,
अभवाम	,,	अभिनद्	,,
अभवाव	,,	अभिन्त	,,

	पुटे		पुटे
अभिन्तम्	68	अभिषुष्वन्तु	88
अभिन्ताम्	,,	अभिषुष्वाताम्	,,
अभिन्दन्	,,	अभिषुष्वाथाम्	,,
अभिभावी	257	अभिषुवति	37
अभिभूय	302	अभिषुषवित्	139
अभिभूयमानः	244	अभिषुषाव	,,
अभिलावः	229	अभिषुषोथ	,,
अभिशीतः	276	अभिषूयताम्	102
अभिदयानः	,,	अभिषूयते	,,
अभिषुणवानि	88	अभिषूयात्	117
अभिषुणवाम	,,	अभिषूयेत	102
अभिषुणवामहै	,,	अभिषेणयति	234
अभिषुणवाव	,,	अभिषोता	169
अभिषुणवावहै	,,	अभिषोतासि	,,
अभिषुणु	,,	अभिषोतासे	,,
अभिषुणुत	,,	अभिषोपीष्ट	117
अभिषुणुतम्	,,	अभिष्टुतः	21
अभिषुणुताम्	,,	अभिष्टुथ	,,
अभिषुणुतात्	,,	अभिष्टुथः	,,
अभिषुणुध्वम्	,,	अभिष्टुमः	,,
अभिषुणुष्व	,,	अभिष्टुवः	,,
अभिषुणोतु	,,	अभिष्टुवन्ति	,,
अभिषुष्वताम्	,,	अभिष्टौति	,,

	पुटे		पुटे
अभिष्टौमि	21	अभैत्सीत्	141, 144
अभिष्टौषि	,,	अभैत्सुः	143
अभिसुसूषति	199	अभोक्ष्यत्	173
अभिसुसूषते	,,	अभ्यमितः	280
अभिहितम्	281	अभ्यमी	287
अभुक्त	163	अभ्यणेः	280
अभुञ्महि	240	अभ्यषुणोत्	66
अभुत्सत्	166	अभ्यषुवत्	67
अभुत्साताम्	,,	अभ्यपृथत्	102
अभुनक्	68	अभ्यष्टोत्	57
अभुनग्	,,	अभ्याघाती	285
अभूः	143	अभ्यान्तः	280
अभूत्	142	अभ्रंलिहः	265
अभूत	143	अभ्रंसिष्ट	147
अभूतम्	,,	अभ्रङ्गः	267
अभूताम्	142	अभ्रमत्	64, 150
अभूम्	143	अभ्रशत्	151
अभूव	,,	अभ्रसत्	152
अभूवम्	,,	अभ्राम्यत्	64, 65
अभूवन्	143, 160	अभ्रायते	234
अभृजत्	66	अभ्राशत्	64
अभेदि काष्ठं स्वयमेव	185	अभ्रादयन्	,,
अभैत्ताम्	144	अभ्लशत्	151

	पुटे		पुटे
अभ्लाशत्	64	अमिमत्	63
अभ्लाश्यत्	,,	अमिमाताम्	,,
अमज्जत्	67	अमिमीत्	,,
अमण्डयत्	71	अमिमीलत्	222
अमत	163	अमीनात्	70, 72
अमथाः	,,	अमीनीत्	70
अमदत्	150	अमीमिलत्	222
अमनत्	53	अमीलीत्	160
अमनिष्ट	163	अमुक्त	163
अमनिष्ठाः	,,	अमुक्षत्	,,
अमनुत्	69	अमुक्षाताम्	,,
अमरिष्यत्	174	अमुचत्	163
अमसत्	151	अमुचताम्	,,
अमाद्यत्	65	अमुचन्	,,
अमार्गयत्	72	अमुञ्चत्	67
अमार्जम्	59	अमुञ्चत	,,
अमार्जन्	,,	अमुटीत्	156
अमार्द	,,	अमुसत्	151
अमार्ड	,,	अमुहत्	150
अमार्ष्टाम्	,,	अमूलयत्	73
अमावस्या	253	अमूलयत	,,
अमावास्या	,,	अमृगयत्	72
अमिदत्	151, 152	अमृजन्	59

	पुटे		पुटे
अमृज्म	59	अययाचत्	222
अमृज्व	,,	अयसत्	65, 150
अमृत	163	अयस्यत्	65
अमृषत्	,,	अयात्	58
अमृषाताम्	,,	अयाताम्	,,
अमृष्ट	59	अयान्	,,
अमृष्टम्	,,	अयामि	181
अमृष्यत्	65	अयासीत्	147
अमृष्यत	,,	अयुः	58
अमेयत्	,,	अयुजत्	163
अमेहत्	52	अयुताम्	57
अमोषीत्	147	अयुनक्	68
अम्बष्टः	260	अयुनग्	,,
अम्रियत्	102	अयुपन्	151
अम्रुचत्	154	अयुवन	57
अम्रोचीत्	,,	अयौक्षीत्	163
अम्लासीत्	147	अयौन्	57
अम्लुचत्	154	अरंमन्	181
अम्लोचीत्	,,	अरंसाताम्	,,
अयं ग्रामस्तेषामासितः	283	अरंन्त	,,
अयंसीत्	147	अरर्गात्	165
अयच्छत्	53	अरजत्	54
अयसागच्छामि आगमम	239	अरज्यत्	65

	पुटे		पुटे
अरज्यत्	65	अरुटत्	152
अरणीत्	157	अरुताम्	57
अरधत्	149	अरुदन्	60
अरन्धि	181	अरुदित	„
अरन्धिषत्	„	अरुदितम्	„
अरन्धिषाताम्	„	अरुदिताम्	„
अररम्भत्	221	अरुदिम	„
अरविन्दम्	258	अरुदिव	„
अराणीत्	157	अरुधत्	163
अराध्नात्	65	अरुधताम्	„
अराध्यत्	„	अरुधन्	„
अरामि	181	अरुध्यत्	102
अरार्यते	202	अरुन्तुदः	266
अरासीत्	147	अरुपत्	151
अरिङ्क्त	61	अरुवन्	57
अरिणक्	„	अरुषत्	151
अरिणग्	„	अरुष्करः	264
अरिबम्	289	अरुक्षयत्	73
अरिन्दमः	267	अरुक्षयत्	„
अरिरिषति	191	अरुरुपत्	214
अरीरणत्	217	अरुरुहत्	„
अरीरिपत्	215	अरोदः	60
अरुचत्	152	अरोदम्	„

	पुटे		पुटे
अरोदत्	60	अर्यः	250
अरोदीः	„	अलं रुदित्वा	299
अरोदीत्	„	अलक्षयत्	71
अरौत्	57	अलक्षयत्	„
अरौत्ताम्	163	अलगीत्	165
अरौत्सीत्	„	अलङ्कृषिष्णुः	284
अरौत्सुः	„	अलङ्कृत्वा	299
अर्चयति	45	अलण्डयत्	71
अर्चयते	„	अलम्भि	182
अर्चयिता	172	अललम्भत	221
अर्चिंचयिषति	200	अलविष्ट	185
अर्चिंचयिषते	„	अलषत्	64
अर्चिंचिषति	194	अलध्यत्	„
अर्च्यम्	249	अलाभि	182
अर्जयन् जीवति	244	अलावि केदारः स्वयमेव	185
अर्जुनगृह्यः	253	अलाविषुः	159
अर्तित्वा	300	अलाविष्ट	185
अर्थकरः	263	अलाविष्टाम्	159
अर्थयते	49	अलावीत्	„
अर्थापयति	234	अलिक्षत्	158
अर्दिधिषति	197	अलिक्षन्त	159
अर्धभाक्	271	अलिभ्राताम्	„
अर्पयति	214	अलिपत्	153

	पुटे		पुटे
अलिपत	153	अवक्	59, 72
अलिप्त	,,	अवकरयति	226
अलिम्पत्	67	अवकल्पये अधीयीय	240
अलिम्पत	,,	अवक्त	59
अलिहत	56	अवक्तम्	,,
अलिहन्	,,	अवक्ताम्	,,
अलिहाताम्	,,	अवक्तीणीत	98
अलीढ	56, 159	अवक्तीणीते	43
अलीढाम्	56	अवक्षत	144
अलीलपत्	216	अवक्षाताम्	,,
अलीलवत्	221	अवक्षायाम्	,,
अलुट्	152	अवाक्षि	,,
अलुठत्	151, 152	अवक्ष्महि	,,
अलुठीत्	156	अवक्ष्वहि	,,
अलुनात्	70	अवग्	56
अलुनीत्	,,	अवगल्भते	232
अलुपत्	151, 152	अवगल्भांचक्रे	,,
अलुभत	151	अवगल्भायते	,,
अलुम्पत्	67	अवगाढा	171
अलुम्पत	,,	अवगाहिता	,,
अलेट्	56	अवगिरते	37
अलेङ्	,,	अवचम्	59
अल्पयति	225	अवचन्	,,

	पुटे		पुटे
अवचूर्णयति	234	अवद्यम्	250
अवच्छातम्	281	अवधि	”
अवच्छिद्यतम्	”	अवधिषत	”
अवच्यम्	59	अवधिषाताम्	”
अवच्य	”	अवधीत्	155
अवजगल्भे	232	अवनायः	292
अवञ्चयत्	72	अवमापयति	215
अवञ्चयत	”	अवमिष्टाम्	164
अवट्	61	अवमीत्	”
अवड्	”	अवमूर्धशयः	263
अवणीत्	157	अवरिष्ट	”
अवतरति	10	अवरीष्ट	”
अवतानः	258	अवर्तत	65
अवतारः	298	अवर्णयत्	71
अवतिष्ठताम्	79	अवर्तिष्ट	174
अवत्तम्	281	अवत्स्यत्	”
अवत्स्यत	174	अववर्तत	223
अवदत्तम्	281	अववेष्टत्	221
अवदिग्याते	137	अवशम्	61
अवदिग्ये	”	अवशीनः	276
अवदिग्ये	”	अवशेषयति	48
अवदितम्	281	अवश्यपाव्यम्	249
अवद्वम्	75	अवश्यभाव्यम्	”

अवश्यरेच्यम्	पुटे 249	अवसावणम्	पुटे 297
अवश्यलाव्यम्	,,	अवस्महि	57
अवश्यवाच्यम्	,,	अवहारः	258, 298
अवश्यानः	276	अवाक्षम्	144
अवश्यायः	258	अवाक्षीः	,,
अवसत्	150	अवाक्षीत्	,,
अवसत	57	अवाक्षुः	,,
अवसन्निह पुरा	238	अवाक्ष्म	,,
अवसर्ग्या	251	अवाक्ष्व	,,
अवसाताम्	57	अवागिरत	67
अवसाथाम्	,,	अवागिलत	,,
अवसामस्तत्रौदनमभुञ्जमहि	236	अवाणीत्	157
अवसाय	303	अवात्	58
अवसायः	258	अवाताम्	,,
अवसायकः	255	अवात्त	144
अवसाययति	213	अवात्तम्	,,
अवसि	57	अवात्ताम्	,,
अवसितम्	281	अवात्सम्	144, 235
अवसेसीयते	205	अवात्सीः	144
अवस्त	57	अवात्सीत्	,,
अवस्तारः	298	अवात्सुः	,,
अवस्थाः	57	अवात्सुरिह पुरा	238
अवस्महि	57	अवात्स्म	144

	पुटे		पुटे
अवात्स्र	144	अविन्दत्	67
अवादिषुः	146	अविन्दत्	„
अवादिष्टाम्	„	अविब्लिपत्	215
अवादी	257	अविशत्	67
अवादीत्	146	अविवेष्टत्	221
अवाद्यत्	65	अविसन्	150
अवान्	58	अवीयत्	101
अवामीमपत्	215	अवीवटत्	217
अवासी	257	अवीरयत्	72
अवासीषयत्	213	अवीवयत्	213
अवास्थत्	150	अवीवृत्तन्	223
अवास्थत्	„	अवुः	58
अविशत्	158	अवुसत्	150
अविङ्क्त	68	अवृडीन्	157
अविचत्	66	अवृणीन्	70
अविच्छायत्	54	अवृणोन्	72
अवित्ताम्	59	अवृन्	164
अविदत्	152	अवृत्तन्	152
अविदुः	59	अवृत्यत्	65
अविध्यत्	65	अवृशन्	151
अविनक्	68	अवृथन्	66
अविनग	„	अवेः	59
अविन्त	„	अवेन्	„

	पुटे		पुटे
अवेद्	59	अव्ययत्	52
अवेवित्त	63	अव्ययताम्	,,
अवेवित्ताम्	,,	अव्ययन्	,,
अवेविजाताम्	,,	अव्ययन्त	,,
अवेविजुः	,,	अव्ययिष्यत्	183
अवेविङ्ङुम्	,,	अव्ययीत्	164
अवेविषाताम्	,,	अव्ययेताम्	52
अवेविष्ट	,,	अव्याध्वम्	147
अवेवांत	61	अव्यासत्	,,
अवेवेक्	63	अव्यासाताम्	,,
अवेवेग्	,,	अव्यासाथाम्	,,
अवेवेट	,,	अव्यासि	,,
अवेवेड	,,	अव्यासिषम्	,,
अवेव्यन्	61	अव्यासिषुः	,,
अवेव्याताम्	,,	अव्यासिष्ट	,,
अवोचत्	153	अव्यामिष्टम्	,,
अवोचत	,,	अव्यासिष्टाम्	,,
अवोटम्	144	अव्यासिष्म	,,
अवोटाम्	,,	अव्यासिष्व	,,
अवोटवम्	,,	अव्यासीः	,,
अव्ययी	287	अव्यासीत्	,,
अव्यथ्यः	252	अव्यास्त	,,
अव्ययत्	52	अव्यास्थाः	,,

	पुटे		पुटे
अव्यास्महि	147	अशाद्	60, 61
अव्यास्यत्	173	अशाम्यत्	65
अव्यास्यत	173, 183	अशार्या	257
अव्यास्वहि	147	अशाश्यते	202
अव्याहारी	257	अशासीत्	161
अव्युसत्	150	अशामुः	61
अव्राजी	257	अशिषन्	68
अशकत्	149, 152	अशिष्टाम्	..
अशक्नुत	65	अशिता	169, 171
अशक्नोत्	..	अशितासे	169
अशक्यत्	..	अशिनट्	68
अशक्यत	..	अशिनङ्	..
अशमत्	150	अशिशयिषत	189
अशमि	181	अशिशयिषिष्ट	..
अशमिषत	..	अशिशयिषिष्यत	..
अशमिषाताम्	..	अशिशयिष्यत	..
अशयाताम्	54	अशिशिषेते	192, 199
अशयाथाम्	..	अशिध्रपत्	218
अशयि	..	अशिध्रवत्	221
अशयिष्ट	152	अशिध्रियत्	167
अशशासत्	222	अशिध्रयत्	221
अशाः	61	अशिध्रियत्	167
अशान्	60, 161	अशिषीष्ट	117

	पुटे		पुटे
अक्षिष्टाम्	61	अश्रयन्	52
अक्षायत	53	अश्रयत	,,
अशुधत्	149	अश्राद्धभोजी	273
अशुभत्	152	अश्राम्यन्	69
अशुश्रवत्	221	अश्लिषन्	145
अशुषन्	149	अश्वत्	161
अशूरयत	72	अश्वताम्	,,
अशुशवत्	221	अश्वति	232
अशृणोत्	66	अश्वत्थामा	271
अशृधत्	152	अश्वन्	161
अशेत	54	अश्वयति	225
अशेथाः	,,	अश्वयिषुः	161
अशेध्वम्	,,	अश्वयिष्टाम्	,,
अशेमहि	,,	अश्वयीन्	154, 161, 165
अशेरत	,,	अश्वयुक्	269, 270
अशेर्वाहि	,,	अश्वसत्	60
अशेषयन्	72	अश्वसन्	,,
अशोकशाखाभाजिका	296	अश्वसिताम्	,,
अशनुते	34	अश्वसीन्	60, 164
अशनुवते	,,	अश्वस्यति बडबा	229
अशनुवाते	,,	अश्वितन्	157
अशनुवीत	96	अश्वीयति	229
अश्रमन्	150	अश्वेन संचरताम्	80

	पुटे		पुटे
अष्टां	170, 171	असिक्त	153
अष्टासे	170	असिचत	”
अष्टीवत्	53	असिञ्जत्	67
असंव्याहारी	257	असिञ्चत	”
असङ्ग्रामयत्	73	असिधत्	149
असङ्ग्रामयत	”	असिस्त्रवत्	221
असजत्	54	असीदत्	53
असन्नयत्	72	असीषधत्	215
असयति	226	असुनवम्	66
असरत्	153	असुनुत्	”
असविद्वम्	162	असुनुतम्	”
असविध्वम्	”	असुनुताम्	65
असविषत	”	असुनुम	66
असविषाताम्	”	असुनुव	”
असविष्ट	”	असुनोः	”
अससः	64	असुनोत्	65
अससरुः	”	असुन्म	66
अससृताम्	”	असुन्व	”
असस्मरत्	217	असुन्वत	”
असात्	161	असुन्वन	”
असावीत्	162	असुन्वाताम्	”
असासीन्	161	असुसुवत्	167, 221
असि	23	असूत्रयत्	73

	पुटे		पुटे
असूत्रयत	73	अस्तीर्षाताम्	164
असूयकः	286	अस्तीर्ष्ट	„
असूयते	235	अस्थगीत्	165
असूयिषिषति	„	अस्थात्	160
असूर्यम्पश्याः	266	अस्थिहरः	262
असृपत्	152	अस्थूलयत	72
असेवीत्	146	अन्निहत्	150
असोध्वम्	162	अस्तुहत्	„
असोषत	„	अस्पाक्षीत्	148
असोषाताम्	„	अस्पाक्षीः	„
असोष्ट	„	अस्पार्शाम्	„
अस्तभत्	141	अस्प्राक्षीत्	„
अस्तभ्रात्	„	अस्प्राक्षुः	„
अस्तभ्रोत्	55	अस्प्राष्टाम्	„
अस्तम्भीत्	154	अस्फुटीत्	156
अस्तरिषाताम्	164	अस्फुडीत्	157
अस्तरिष्ट	„	अस्फुरीत्	„
अस्तारिषुः	„	अस्फुलीत्	„
अस्तारिष्टाम्	„	अस्मि	23
अस्तारीन्	„	अस्यति	33
अस्तावीत्	162	अस्यदत्	152
अस्ति	23, 242	अस्यमिष्टाम्	164
अस्तीर्षत	164	अस्यमीत्	„

	पुटे		पुटे
अलंसिष्ट	147	अहसाताम्	181
अलभत्	152	अहसीत्	165
अलसत्	„	अहस्करः	264
अलजत्	54	अहारी	257
अलपत्	60	अहार्षीत्	163
अलपन्	„	अहिसन्	69
अलपिताम्	„	अहिस्ताम्	„
अलपीत्	„	अहिनः	„
अलदत्	149, 152	अहिनत्	„
अहं नु करोमि	237	अहिनद्	„
अहं न्वकार्षम्	„	अहूयत्	102
अहं भवामि	8	अहत	163
अहत	55	अहृषन्	151
अहतम्	„	अहृषत्	189
अहताम्	„	अहृषाताम्	„
अहन्	„	अहौषीत्	159
अहनम्	„	अहौषुः	„
अहनिष्यत्	174	अहौष्टाम्	„
अहनिष्यत्	184	अहूयत्	52
अहनम्	55	अहूयत्	„
अहनव	„	आ	
अहरत्	235	आकरः	298
अहसत्	181	आक्रमत्	53

	पुटे		पुटे
आक्रमते सूर्यः	13	आधातुकम्	287
आक्रामति धूमः हर्म्यतलम्	„	आघ्नत	55
आक्रीडते	12	आघ्नताम्	88
आक्रीडी	285	आघ्नते	13
आक्रोशकः	286	आघ्नाताम्	55, 73
आक्षत्	66	आघ्नाथाम्	„
आक्षत	162	आघ्नाते	„
आक्षाताम्	„	आघ्नाथे	„
आक्षाथाम्	„	आघ्नि	55
आक्षि	„	आघ्ने	18
आक्ष्णोत्	66	आचक्षत	56
आक्ष्महि	162	आचक्षते	20
आक्ष्वहि	„	आचक्षाताम्	56
आखूत्थः	260	आचक्षाथाम्	„
आख्यत	153	आचक्षाते	20
आख्या	260	आचक्ष्नाथे	„
आगच्छति	239	आचक्षि	56
आगच्छेत्	„	आचक्षे	20
आगत्य	302	आचक्ष्महि	56
आगन्ता	239	आचक्ष्महे	20
आगमिष्यति	„	आचक्ष्वहि	56
आगम्य	302	आचक्ष्वहे	20
आगामुकम्	287	आचख्यतुः	134

	पुटे		पुटे
आचख्याते	134	आड्डिडत्	222
आचख्याथ	„	आड्डवम्	16
आचख्यिथ	„	आढ्यङ्करणम्	268
आचख्यिरे	„	आढ्यम्भविष्णुः	269
आचख्युः	„	आढ्यम्भावुकः	„
आचख्ये	„	आतिः	296
आचख्यौ	„	आतिष्ठताम्	79
आचड्डवम्	56	आतिष्ठेताम्	„
आचड्डवे	20	आत्त	54
आचर्यः देशः	249	आत्तम्	„
आचष्ट	56	आत्ताम्	„
आचष्टे	20	आत्थ	17
आचामत्	„	आत्मपोषम्	306
आचामति	13	आत्मम्भरिः	264
आचामयति	218	आद	130
आचाम्यम्	253	आदम्	54
आजिः	296	आदः	„
आजूहवत्	213	आदत्	„
आज्यम्	251	आदतुः	130
आजिषुः	162	आदत्त	62
आजिष्ठाम्	„	आदत्ते	29
आजीत्	„	आददते	„
आटिटत्	222	आददते	„

	पुटे		पुटे
आदन्	54	आनर्च्छिम	123
आदयते	220	आनर्च्छिव	„
आदायचरः	263	आनर्च्छुः	„
आदिः	293, 296	आनशे	139, 179
आदिकरः	264	आन्धयत्	73
आदित्यमुपतिष्ठताम्	79	आन्धयत	„
आदिथ	130	आपत्	294
आदुः	„	आपति	49
आदूनः	276	आपप्रच्छे	133
आदृत्यः	251	आपयति	49
आदे	178	आपीनम्	278
आदेवकः	286	आपृच्छने	37
आदध्वम्	57	आपृच्छन्ते	„
आद्य	54	आपृच्छेने	„
आद्यत	101	आप्तिः	294
आद्व	54	आप्नोति	49
आधारः	298	आमयति	218
आधिः	293	आमात्	271
आध्वे	20	आमोषी	285
आनर्च्छ	123	आम्बष्ठः	260
आनर्च्छतुः	„	आयम्	58
आनर्च्छधुः	„	आयंस्त	147
आनर्च्छथ	„	आयच्छताम्	80

आयच्छतां पाणिम	पुटे 80	आरोहयते	पुटे 220
आयच्छतु	,,	आरुः	123
आयतस्तूः	289	आरूढं भवता	283
आयन	58	आरूढो वृक्षं भवान्	,,
आयस्यति	33	आरूढो वृक्षो भवता	,,
आयामयति	218	आर्चयत्	71
आयामयते	221	आर्चयत्	,,
आयामां	285	आर्चिचत्	167
आयासयते	221	आर्च्छत्	53
आयासां	285	आर्तायित	54
आयास्यत	173	आर्थयन्	72
आर	123	आध्नोन्	66
आरंसीन्	147	आर्धन्	151
आरतुः	123	आर्पिपत्	214
आरब्धा	171	आर्फन्	67
आरभ्यम्	249	आलयः	298
आरमतु	78	आलोकते	13
आरम्भकः	255	आवधिषाष्ट	116
आरराध	127	आवधिष्ट	158
आरराधतुः	,,	आवां भवावः	3
आरराधुः	,,	आवापर्याति	213
आरिथ	123	आवायः	298
आरिप्सते	195	आशमुः	288

आशंसे क्षिप्रमधीयाय	पुटे 240	आसनम्	पुटे 298
आशंसे युक्तः अधीयाय	„	आसना	296
आशयति	220	आसयति	220
आशिका	296	आसां चक्रे	123
आशितंभवम्	267	आसाताम्	57
आशिषत्	162	आसाथाम्	„
आशिषाताम्	„	आसाते	20
आशिष्ट	„	आसाथे	„
आशुः	290	आसाव्यम्	253
आशुश्रूषान्	196	आसि	57
आशुनुत्	66	आसिका	297
आशुनुवत्	„	आसितम्	282
आशुनुवाताम्	„	आसितं देवदत्तेन	283
आश्वत्	154	आसितो देवदत्तेन	„
आश्वताम्	„	आसीः	59
आश्वन्	„	आसीत्	„
आश्वस्तः	225	आसीनम्	242
आष्ट	162	आसीनः	„
आष्टाः	„	आसीना	„
आसम्	59	आसे	20
आसत्	57	आस्त	57, 59
आसते	20	आस्तम्	59
आसन	59	आस्तरिषाष्ट	118

	पुटे		पुटे
आस्तराषत	164	आहशुः	17
आस्तराषाताम्	,,	आहध्वम्	55
आस्तराष्ट	,,	आहध्वे	83
आस्ताम्	59	आहनामहै	,,
आस्तीर्ष्ट	118	आहनावहै	,,
आस्ते	20	आहनै	,,
आस्थाः	57	आहन्ति शिरः परकीयम्	18
आस्म	59	आहन्महि	55
आस्महि	57	आहन्महे	18
आस्महे	20	आहन्वहि	55
आस्मावः	258	आहन्वहे	18
आस्व	59	आहसे	,,
आस्वनितः	280	आहस्व	83
आस्वहि	57	आहारः	291
आस्वहे	20	आहुः	17
आस्वान्तः	280	आहृत	153
आस्से	20	आह्वाययति	213
आह	17	आह्वास्त	153
आहत	55, 155	आह्वास्यत	173
आहताम्	83		
आहतुः	17	इकारः	296
आहते शिरः स्वमङ्गम्	18	इक्षुभक्षिका	297
आहथाः	55	इक्षुभक्षिकाम्	,,

	पुटे		पुटे
इच्छत्	243	इर्यायथ	134
इच्छति	14, 37	इर्यति	30
इच्छन्	243	इर्यतु	87
इच्छन्ती	„	इर्यमि	30
इच्छा	295	इर्यिषि	„
इज्यते	104	इयष्ट	180
इज्या	294	इयाय	134
इतः	21	इयृतः	30
इति स्मोपाध्यायः कथयति	234	इयृतान्	87
इति हाकरोच्चकार वा	„	इयृथ	30
इत्थङ्कारम्	307	इयृथः	„
इत्यः	251	इयृमः	„
इत्या	294	इयृवः	„
इत्वरः	288	इयेथ	134
इत्वा	271	इयेष	122
इथ	22	इयेषिथ	„
इथः	„	इयूति	30
इदमिच्छति	239	इरंमदः	266
इदमेषां यातम्	283	इवः	22
इदमेषामासितम्	„	इषुधिः	293
इदमेषाम्भुक्तम्	„	इष्टः	278
इध्मप्रवक्षनः	298		
इमः	42	ईकारः	296

इक्षां चके	पुटे 122	ईश्वरः	पुटे 288
ईट्टे	20	ईश्वहे	"
ईडते	"	ईष	122
ईडाते	"	ईषतुः	"
ईडाथे	"	ईषत्करः	299
ईडिध्वे	"	ईषत्पानः	"
ईडिषे	"	ईषथुः	122
ईडे	"	ईषदाव्यङ्करः	299
ईड्द्वे	"	ईषदाव्यम्भवम्	"
ईड्महे	"	ईषद्दानः	"
ईड्वहे	"	ईषद्भोजः	"
ईप्सति	195	ईषिम	122
ईयतुः	134	ईषिव	"
ईयात्	246	ईपुः	"
ईयिवान्	"	ईष्टे	20
ईयुः	134	ईहा	295
ईशंत	20	ईहांचके	122
ईशाते	"	उ	
ईशाथे	"		
ईशिध्वे	"	उकारः	296
ईशिषे	"	उक्तः	278
ईशे	"	उग्रम्पश्यः	266
ईश्महे	"	उर्ध्वरिच्छति	230
		उच्यताम्	101

	पुटे		पुटे
उच्यते	101	उदरम्भरिः	264
उच्यात्	126	उदबिजिष्ट	157
उच्येत	102	उदायत	155
उजिघ्न.	257	उदायसत	„
उञ्छति	37	उदायसाताम्	„
उड्डयते	9, 10	उदित्वा	301
उड्डयन्ते	„	उदेजयः	257
उड्डयेते	„	उद्गारः	292
उत्कण्ठते	49	उद्दालकपुष्पभजिका	296
उत्कण्ठयति	„	उद्धमः	257
उत्क्रामयति	217	उद्धयः	„
उत्तानशयः	263	उद्धयः	252
उत्पचिष्णुः	284	उद्भित्	270
उत्पतिष्णुः	„	उद्यते	104
उत्पश्यः	257	उद्यावः	298
उत्पिबः	„	उद्विग्नः	275
उत्पुच्छयते	226	उद्विग्नवान्	„
उत्पुटिता	254	उद्विजिता	254
उत्फुल्लः	226	उन्नायः	292
उदङ्	297	उञ्जेतारस्तौल्यलायनाः भवन्ति	
उदङ्गीयत	52	पुत्रे जाते	284
उदपोषम्	305	उन्मदिष्णुः	„
उदरपूरम	„	उन्मनायते	232

	पुटे		पुटे
उपक्रमताम्	78	उपवीणयति	234
उपक्रमते भोक्तुम्	14	उपशुश्रुवान्	246
उपक्रमतु	78	उपश्लिष्टं भवता	282
उपगूहते	12	उपश्लिष्टो गुरुं भवान्	,,
उपगूहशीष्ट	115	उपश्लिष्टो गुरुर्भवता	,,
उपघुक्षीष्ट	,,	उपश्लोकयति	234
उपदा	295	उपसरजः	274
उपदाय	303	उपसर्या	250
उपधा	,,	उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिम्	246
उपदिदीयाते	137	उपस्थायुकाः	287
उपदिदीयिरे	,,	उपस्थितं भवता	282
उपदिदीयिषे	,,	उपस्थितिः	294
उपदिदीये	,,	उपस्थितो गुरुं भवान्	282
उपपादुकम्	287	उपस्थितो गुरुर्भवता	,,
उपमाय	302	उपह्वयते	11
उपयुङ्क्ते	39	उपाक्रमत	53
उपयुञ्जते	,,	उपागूहन्	,,
उपयुञ्जाते	,,	उपाधिः	293
उपरमताम्	78	उपाध्यायः	291
उपरमतु	,,	उपाध्याया	,,
उपरमयतु	,,	उपाध्यायी	,,
उपरावः	291	उपायंस्त	155
उपवाजयति	213	उपायन	,,

उपारंसीत	पुटे 147	उवाप	पुटे 129
उपार्वावजत	213	उवाय	131
उपासितं भवता	282	उवास	,,
उपासितो गुरुं भवान्	,,	उवोढ	130
उपासितो गुरुर्भवता	,,	उवोष	124
उपाह्वयत	52	उशन्ति	26
उपेयम्	251	उशितः	278
उप्यते	104	उश्मः	26
उब्जामास	122	उश्वः	,,
उव्विजिषति	194	उषितः	278
उभति	37	उषित्वा	301
उम्भति	,,	उष्टः	26
उम्भाम्बभूव	122	उष्ट्रकोशा	272
उरगः	267	उष्ट्र	26
उरःछदः	298	उष्ट्रः	,,
उरुधः	277	उष्णभोजी	272
उरुपयति	219	उष्णिक	269
उरुपयते	,,	ऊ	
उवक्थ	130	ऊकारः	296
उवचिथ	,,	ऊचतुः	130, 135
उवपिथ	129	ऊचाते	178
उवथ	,,	ऊचिरे	,,
उवाच	130	ऊचुः	130, 135

	पुटे		पुटे
ऊचे	130, 135, 172	ऊष्मायते	233
ऊढम्	288	ऊहाम्बभूव	122
ऊढः	278	ऊ	
ऊढर्याति	227	ऊक्षु अस्य कमताम्	78
ऊपतुः	129	ऊच्छति	14
ऊपुः	„	ऊच्छन्	243
ऊयतुः	131	ऊतिङ्करः	267
ऊयते	104	ऊतित्वा	300
ऊयाते	„	ऊतीयते	16
ऊथिरे	„	ऊर्तायन्ते	„
ऊयुः	„	ऊर्तायेते	„
ऊये	„	ऊत्विक्	269
ऊर्क्	288	ऊध्नुतः	35
ऊर्ध्वपूरम्	306	ऊध्नुवन्ति	„
ऊर्ध्वशोषम्	„	ऊध्नोति	„
ऊवतुः	131	ए	
ऊवाते	„	एककरः	264
ऊविरे	„	एतयति	223
ऊवुः	„	एति	21
ऊवे	„	एदिधिपताम्	188
ऊषतुः	132	एदिधिषते	„
ऊषुः	„	एदिधिषमाणः	244
ऊषुग्दि पुरा	138	एदिधिषर्याति	227

	पुटे		पुटे
एदिधिषां चक्रे	188	एधांबभूव	122
एदिधिषिता	,,	एधांबभूवे	178
एदिधिषिष्यते	,,	एधामहे	8
एदिधिषीष्ट	,,	एधामहै	76
एदिधिषेत	,,	एधामास	122
एदिधिव्यताम्	,,	एधामासे	178
एदिधिव्यते	,,	एधावहे	8
एदिधिव्येत	,,	एधावहै	76
एधताम्	76	एधि	85
एधते	8	एधितं राजकुलस्य	284
एधञ्चम्	76	एधितव्यम्	287
एधध्वे	8	एधिता	168, 183
एधनीयम्	248	एधिताध्वे	168
एधन्ताम्	76	एधितारः	,,
एधन्ते	8	एधितारौ	,,
एधमानम्	242, 244	एधितासाधे	,,
एधमानः	242	एधितासे	,,
एधमाना	,,	एधितास्महे	,,
एधसे	8	एधितास्वहे	,,
एधस्व	76	एधिताहे	,,
एधांचकृद्धे	121	एधिषीध्वम्	109
एधांचकृवान्	246	एधिषीमहि	,,
एधांचक्रे	121, 178	एधिषीय	,,

एधिषीयास्ताम्	पुटे 109	एवं स्म पिता ब्रवीति	पुटे 237
एधिषीयास्थाम्	„	एवङ्कारम्	304
एधिषीरन्	„	एष गमिष्यामि, गन्तास्मि	
एधिषीवहि	„	गच्छामि	239
एधिषीष्ट	„	एषि	22
एधिषीष्ठाः	„	एषिता	255
एधिष्यते	184	एषोऽस्म्यागतः	239
एधे	8	एष्टा	255
एधेत्	92	ऐ	
एधेताम्	76	ऐः	58
एधेते	8	ऐच्छत	53
एधेथाम्	76	ऐट्ट	56
एधेथाः	18	ऐट्ठाः	57
एधेथे	93	ऐडत	„
एधेध्वम्	92	ऐडाताम्	„
एधेमहि	93	ऐडायाम्	„
एधेय	„	ऐडि	„
एधेयाताम्	92	ऐडिध्वम्	„
एधेयाथाम्	93	ऐड्दुम्	„
एधेरन्	„	ऐड्महि	„
एधेवहि	„	ऐड्वहि	„
एधै	76	ऐन्	58
एमि	22	ऐत	„

	पुटे		पुटे
ऐतम्	58	ऐधिष्येताम्	173
ऐताम्	,,	ऐधिष्वहि	143
ऐदिधिषत	188	ऐधे	52
ऐदिधिषि	,,	ऐधेताम्	,,
ऐदिधिषिष्ट	,,	ऐधेथाम्	,,
ऐदिधिषिष्यत	,,	ऐयः	63
ऐदिधिष्यत	,,	ऐयरम्	,,
ऐधत	52	ऐयरुः	,,
ऐधथाः	,,	ऐयृत	,,
ऐधध्वम्	,,	ऐयृतम्	,,
ऐधन्त	,,	ऐयृताम्	,,
ऐधामहि	,,	ऐयृम्	,,
ऐधावाहि	,,	ऐयृव	56
ऐधिध्वम्	143	ऐरत	,,
ऐधिषत	,,	ऐराताम्	,,
ऐधिषाताम्	,,	ऐराथाम्	,,
ऐधिषाथाम्	,,	ऐरि	,,
ऐधिषि	,,	ऐर्त	,,
ऐधिष्ट	,,	ऐर्थाः	,,
ऐधिष्ठाः	,,	ऐर्ष्वम्	,,
ऐधिष्महि	143	ऐर्महि	,,
ऐधिष्यत	173, 183	ऐर्वहि	,,
ऐधिष्यन्त	173	ऐलिलत्	165

	पुटे		पुटे
ऐशत	57	औम्भत्	67
ऐशाताम्	„	और्णुताम्	57
ऐशाथाम्	„	और्णुवन्	„
ऐशि	„	और्णोत्	„
ऐशिध्वम्	„	औलण्डयत्	71
ऐस्महि	„	औलण्डयत्	„
ऐश्वहि	„	औशन्	61
ऐष्ट	„	औस्म	„
ऐष्टाः	„	औश्व	„
	ओ	औष्ट	„
ओजायते	231	औष्टम्	„
ओदनभोजिका	297	औष्टाम्	„
ओदनभोजिकाम्	„		क
ओषां चकार	124		
	औ	कं भवन्तो भोजयन्ति भोज-	
औचत्	151	यितारः भोजयिष्यन्ति	238
औच्छत्	67	कंसं घातयति	229
औच्यत	102	कक्षायते	233
औजठत्	227	कटग्रूः	289
औजिठत्	„	कणयति	217
औननत्	165	कण्डूयति	235
औन्दिदत्	222	कण्डूयते	„
औभत्	67	कण्डूया	295

कण्डूयियिषति	पुटे 235	करग्राहम्	पुटे 305
कण्वायेत	234	करणीयम्	248
कतरः कतमो वा दास्यति,		करवर्तम्	305
दाता, ददाति	238	करिष्यते	176
कतीह निघ्नानाः	245	करीषङ्कषा	267
कतीह पचमानाः	,,	करोति	41
कतीह मण्डयमानाः	,,	करोमि	42
कतीह शिखण्डं वहमानाः	,,	करोषि	,,
कथङ्कारम्	304	कर्णेजपः	262
कथयति	49	कर्तव्यम्	247
कथा	295	कर्तव्यः	248
कदा भुङ्क्ते	238	कर्ता कटम्	284
कदा भोक्ता	,,	कर्ता कटान्	,,
कदा भोक्ष्यते	,,	कर्तिष्यति	175
कनयति	225	कर्तृकरः	264
कन्यादर्शम्	304	कर्त्स्यति	175
कन्यामुपयच्छताम्	81	कर्मकरः	264
कम्पयति	220	कर्मकरान् उपनयताम्	77
कम्प्रा	288	कर्मकरान् उपवदताम्	81
कम्बलदायः	290	कर्मकृत्	273
कम्बलधः	260	कर्षित्वा	301
कम्प्राः	288	कर्षा	171
करः	292	कर्हि भुङ्क्ते	238

	पुटे		पुटे
कर्हि भोक्ता	238	कष्टानि	279
कर्हि भोक्ष्यते	,,	कष्टयते	233
कलयति	226	कसः	258
कलहकारः	264	कां कारिकाम्	296
कलहायते	234	कां कृतिम्	,,
कलिङ्गेषु स्थितोऽसि		कां कृत्याम्	,,
नाहं कलिङ्गान् जगाम	236	कां क्रियाम्	,,
कल्पते	13	कां त्वं कारिमकार्षीः	,,
कल्पन्ते	,,	कां त्वं गणिमजीगणः	,,
कल्पिता	172	कां पाचिम्	297
कल्पितासे	,,	कां पाठिम्	,,
कल्पिष्यते	176	कां याजिम्	,,
कल्पेते	13	काकगुहा	261
कल्पस्यति	176	काणयति	217
कल्पस्यते	,,	काण्डलावः	259, 290
कल्याणचारः	259	कान्तिः	294
कल्याणचारा	,,	कामयते	16, 211
कवचहरः	262	कामयन्ते	86
कवाटघ्नः	268	कामयेते	,,
कर्वायति	230	कामुकाः	287
कवीयते	231	काम्यम्	248
कषायपायिणः	273	काम्यते	103
कष्टम्	279	कारकः	254

	पुटे		पुटे
कारकरः	264	कुटुम्बभारः	267
कारणा	295	कुटुम्बाय उत्तिष्ठताम्	79
कारयते	220	कुट्टाकः	287
कारयित्वा	300	कुप्यम्	252
कारिका	254	कुमारघाती	268
कारितम्	275	कुमारायते	231
कारुः	290	कुमुदम्	261
कार्यम्	253	कुम्बा	295
काष्ठाभित्	270	कुम्भकारः	259
कासः	258	कुम्भकारी	„
कासां चक्रे	141	कुरुचरः	263
किङ्करः	264	कुरुचरी	„
किङ्कृत्य	302	कुरुतः	42
किमयजत्	237	कुरुते	„
किमागच्छत्	„	कुरुथ	„
किमाजगाम	„	कुरुथः	„
किमिच्छति	230	कुरुध्वे	„
किमियाज	237	कुरुषे	„
किरः	257	कुर्मः	„
किरिः	296	कुर्महे	„
कीर्तयति	46, 223	कुर्यात्	98
कीर्त्यम्	251	कुर्वः	42
कुक्षिम्भरिः	264	कुर्वते	„

कुर्वन्ति	पुटे 42	कृतिः	पुटे 294, 295
कुर्वहे	„	कृत्विमम्	293
कुर्वते	„	कृत्यम्	253
कुर्वीत	98	कृत्या	294
कुर्वे	42	कृन्तति	38
कुलकरम्	263	कृशः	257, 277
कुल्माषपादः	273	कृशित्वा	301
कुषित्वा	301	कृषिः	296
कुष्ठः	260	कृषीष्ट	118
कुप्यति पादः स्वयमेव	107	कृष्टपच्यः	252
कुहयते	49	क्लृप्तः	275
कूजति	12	कोकूयते	205
कूज्यम्	248	कोपः	257
कूटबन्धम्	306	कोपनः	286
कूलङ्कषा	266	क्नूयिता	„
कूलमुद्गुजः	265	क्नोपयति	215
कूलमुद्रहः	„	क्रन्त्वा	301
कृच्छ्रायते	233	क्रमताम्	79
कृणुतः	42	क्रमते	13
कृणोति	„	क्रमित्वा	301
कृण्वन्ति	„	कव्यात्	271
कृतः कटो भवता	282	कष्टा	171
कृतयति	226	क्रान्तिः	294

	पुटे		पुटे
क्रान्त्वा	301	क्रीणीत	90, 98
क्रापयति	215	क्रीणीतम्	90
क्रामत्	243	क्रीणीतः	43
क्रामति	13, 32	क्रीणीताम्	90
क्रामतु	79	क्रीणीतात्	,,
क्रामन्	243	क्रीणीथ	43
क्रामन्ती	,,	क्रीणीथः	,,
क्राम्यति	32	क्रीणीथाम्	91
क्रिया	294	क्रीणीथाः	98
क्रियात्	118	क्रीणीध्वम्	91, 98
क्रीणीताम्	90	क्रीणीमः	43
क्रीणन्ति	43	क्रीणीमहि	98
क्रीणन्तु	90	क्रीणीय	,,
क्रीणाताम्	,,	क्रीणीयाम्	,,
क्रीणाति	43	क्रीणीयाः	,,
क्रीणातु	90	क्रीणीयान्	,,
क्रीणानि	,,	क्रीणीयात	,,
क्रीणाम	,,	क्रीणीयातम्	,,
क्रीणामहै	91	क्रीणीयाताम्	,,
क्रीणामि	43	क्रीणीयाथाम्	,,
क्रीणाव	90	क्रीणीयाम	,,
क्रीणावहै	91	क्रीणीयाव	,,
क्रीणासि	43	क्रीणीयुः	,,

क्रीणीरन्	पुटे 98	क्षमाभृत्	पुटे 271
क्रीणीवः	43	क्षयिष्णुः	284
क्रीणीवहि	98	क्षयी	287
क्रीणीहि	90	क्षरः	257
क्राणै	91	क्षवथुः	293
क्रीयताम्	103	क्षापणा	295
क्रीयते	,,	क्षामः	277
क्रीयेत	,,	क्षाम्यति	33
कुङ्	269	क्षिप्नुः	285
क्रेयात्	118	क्षीणः	276
क्रेषीष्ट	,,	क्षीबः	277
क्रोधनः	286	क्षीरपायिणः	273
क्लामति	13, 32	क्षीरस्यति माणवकः	230
क्लाम्यति	32, 33	क्षीरीयति	,,
क्लिशित्वा	301	क्षुर्णात्	40
क्लिष्ट्वा	,,	क्षुधितः	278
क्लीबते	232	क्षुधित्वा	301
क्लीबायते	,,	क्षुन्तः	,,
क्लेशकः	286	क्षुन्ते	,,
क्लेशापहः	268	क्षुन्दते	,,
क्षत्तियजम्	274	क्षुन्दन्ति	40
क्षमः	257	क्षुन्दाते	,,
क्षमा	259	क्षेत्रकरः	264

क्षेत्रे विवदताम्	पुटे 81	स्वारिन्धयः	पुटे 265
क्षेपयति	224	खिन्ते	40
क्षेमकारः	367	खिन्दन्ति	38
क्षेमङ्करः	„	खिन्नः	275
क्षोदयति	224	खुण्डयति	46
क्षमापयति	215	खेयम्	251
क्षमायिता	286	ख्यातः	278
क्षिपणः	283	ख्यायते	104
ख		ग	
खण्डयति	46	गच्छन्	243
खनकः	258	गच्छति	14
खनकी	„	गच्छन्	243
खनित्रम्	289	गच्छन्ती	„
खन्यते	103	गडयति	227
खर्ज्यम्	248	गतं देवदत्तेन	281
खलपूः	271	गतो देवदत्तेन ग्रामः	„
खल्लु कृत्वा	299	गतो देवदत्तो ग्रामम्	„
खशयः	262	गत्वरः	288
खाडयति	46	गत्वा	302
खातः	278	गद्यम्	249
खादकः	286	गन्ता	238
खायते	103	गन्ताखेटम्	284
स्वारिन्धमः	265	गमः	292

	पुटे		पुटे
गमयति	219	गाबहे	9
गमिष्यति	175	गासे	„
गरः	292	गिरति	37
गरयति	224	गिरिः	296
गर्जर्यम्	248	गिलतः	37
गर्धनः	286	गिलति	„
गर्धयति	219	गिलन्ति	„
गर्धयते	„	गातम्	282
गर्वयते	49	गार्यति	230
गले चोपकः	256, 297	गार्यते	103
गवेषयति	49	गुञ्जति	12
गव्यति	230	गुधित्वा	301
गहनायते	233	गुफति	37
गाते	9	गुफित्वा	300
गाथकः	259	गुम्फति	37
गाथाकारः	264	गुम्फित्वा	300
गाथे	9	गुरूणामिष्टः	283
गाध्वे	„	गुर्यते	231
गापयति	215	गुहा	295
गामहे	9	गुह्यम्	251
गायनः	259	गूढः	275
गायनी	„	गूहति	12
गार्हपत्यमुपातिष्ठताम्	79	गृध्नुः	285

गृहम्	पुटे	गृहे	पुटे
गृहयते	258	गृह्यकाः	43
गृहयालुः	49	गृह्यात्	252
गृहाः	287	गेहमुच्चरताम्	118
गृहाण	258	गेहे वदताम्	80
गृहीतः	91	गै	81
गृह्णते	278	गोदोहनी	9
गृह्णन्ति	43	गोधा	298
गृह्णाति	,,	गोधुक्	295
गृह्णाते	,,	गोपयति	270
गृह्णाथे	,,	गोपायति	40
गृह्णामि	,,	गोपाययति	15
गृह्णासि	,,	गोपाययते	46
गृह्णातः	,,	गोपायांचकार	,,
गृह्णाते	,,	गोपाय्यते	141
गृह्णीथ	,,	गोपिता	101
गृह्णीथः	,,	गोपोषम्	171
गृह्णीष्वे	,,	गोसा	306
गृह्णीमः	,,	गोविन्दः	171
गृह्णीमहे	,,	गोष्ठः	257
गृह्णीवः	,,	गोष्ठम्	260
गृह्णीवहे	,,	गौः	251
गृह्णीषे	,,	ग्रथित्वा	290
			300

ग्रन्थित्वा	पुटे 300	ग्लास्तुः	पुटे 284
ग्रहः	258, 292	घ	
ग्रहिषीष्ट	178	घटग्रहः	261
ग्रहीता	172	घटयति	47, 217, 223
ग्रहीषीष्ट	118	घटिन्धमः	265
ग्रामं नीता अजाः	282	घटिन्धयः	„
ग्रामगृह्याः	252	घटीग्रहः	262
ग्रावस्तुत्	289	घट्टना	296
ग्रावस्तुतौ	„	घस्मरः	287
ग्राहः	257, 258	घातकः	254
ग्राहिणी	256	घातयति	216
ग्राहिषीष्ट	178	घानिता	183
ग्राहो	256, 257	घानिषीष्ट	178
ग्राह्यम्	248	घानिष्यते	184
ग्लपयति	218	घुष्टा रज्जुः	279
ग्लानं भवता	282	घुष्टो पादौ	„
ग्लानः	276	घृतनिधायम्	306
ग्लानो भवान्	282	घृतस्पृक्	269
ग्लापयति	218	घ्नन्ति	18
ग्लायतः	11	घ्नन्तु	83
ग्लायति	„	घ्राणः	277
ग्लायन्ति	„	घ्रातः	„
ग्लायति	230	घ्रायात्	116

धेयात्	पुटे 116	चह्खन्यते	पुटे 204
च		चञ्चूर्यते	203
चकयति	217	चनीकस्यते	,,
चकर्थ	140	चनीस्कथते	,,
चकाद्धि	85	चन्दनसारः	290
चकार	236	चन्द्रायते	231
चकासति	25	चयः	292
चकासानि	85	चरः	257
चकास्तः	,,	चरिकरीति	210
चकास्ति	,,	चरिकर्ति	,,
चकास्थ	,,	चरित्तम्	289
चकास्थः	,,	चरिष्णुः	284
चकास्मः	,,	चरी	257
चकास्मि	,,	चरीकरीति	211
चकास्वः	,,	चरीकर्ति	,,
चकास्सि	,,	चर्करीति	,,
चक्रबन्धम्	306	चर्कर्ति	,,
चक्रे	140	चर्चा	295
चखान	134	चर्तिष्यति	175
चखनतुः	,,	चत्स्यति	,,
चखुः	,,	चर्मपूरम्	305
चह्क्रमणः	286	चर्यम्	249
चह्क्रम्यते	202	चलः	258

	पुटे		पुटे
चलनः	286	चित्रकरः	264
चलयति	46, 218	चित्रीयते	233
चाखायते	204	चिनुतः	35
चाटुकारः	264	चिनुते	„
चालः	258	चिनुथ	„
चालयति	46, 218	चिनुथः	„
चिकरिषति	192	चिनोति	„
चिकाय	139	चिनोषि	„
चिकारयिषति	228	चिन्तयति	45
चिकित्सते	187	चिन्तयते	„
चिकीर्षति	199	चिन्ता	295
चिकीर्षते	„	चिन्वते	35
चिकीर्षा	295	चिन्वन्ति	„
चिकीर्षुः	288	चिन्वाते	„
चिक्वे	139	चुचोरयिषति	200
चिक्रयिथ	140	चुचोरयिषते	„
चिक्राय	„	चुलुम्पांचकार	141
चिक्रिये	„	चूर्णपेषम्	305
चिक्रीषति	200	चेकीतः	204
चिक्रेथ	140	चेकायते	„
चिखनिषति	191	चेक्रयीति	210
चिचाय	139	चेक्रियति	„
चिच्ये	„	चेक्रीतः	„

	पुटे		पुटे
चेकीयते	206	चोरयांचक्रे	141, 179
चेक्रेति	210	चोरयांबभूव	141
चेतयः	257	चोरयांबभूवे	179
चेतव्यम्	248	चोरयामः	45
चेयम्	,,	चोरयामास	141
चेलक्रोपम्	305	चोरयामासे	,,
चोकूयते	205	चोरयामि	45
चोक्रुशति	209	चोरयावः	,,
चोक्रुशीति	,,	चोरयिता	172
चोक्रुष्टः	,,	चोरयित्वा	300
चोक्रोष्टि	,,	चोरयिषाष्ट	119, 178
चोचूर्यते	206	चोरये	99
चोपनः	286	चोरयेत्	,,
चोपयति	220	चोरयेत	99
चोरयतः	45	चोरयेतम्	,,
चोरयति	,,	चोरयेताम्	,,
चोरयते	,,	चोरयेते	45
चोरयथ	,,	चोरयेथाः	99
चोरयथः	,,	चोरयेध्वम्	,,
चोरयन्ति	,,	चोरयेम	,,
चोरयन्ते	,,	चोरयेमाहि	,,
चोरयसि	,,	चोरयेय	,,
चोरयांचकार	141	चोरयेयम्	,,

	पुटे		पुटे
चोरयेयाताम्	99	छिदेलिमानि	248
चोरयेयाथाम्	„	छिनसि	40
चोरयेयुः	„	छिन्तः	„
चोरयेरन्	„	छिन्ते	„
चोरयेव	„	छिन्दते	„
चोरयेवहि	„	छिन्दन्ति	„
चोरिषीष्ट	178	छिन्दाते	„
चोर्यताम्	103	छिन्नः	275
चोर्यते	„	छृणसि	45
चोर्येत	„	छृन्तः	„
चोर्यात्	119	छृन्ते	„
छ		छृन्दते	„
छदयति	218	छृन्दन्ति	„
छन्नः	280	छृन्दाते	„
छत्स्यति	175	ज	
छर्दिष्यति	„	जंहम्यते	202
छादयति	218	जक्षत्	242
छादितः	280	जक्षति	24
छाययति	213	जक्षती	242
छित्	289	जक्षतुः	130
छिदा	295	जक्षितः	24
छिदिः	296	जक्षिति	„
छिदुरम्	287	जक्षिथ	„

	पुटे		पुटे
जक्षिथः	24	जगले	179
जक्षिमः	,,	जगलौ	135
जक्षिम	,,	जघनिथ	134
जक्षिवः	,,	जघन्थ	,,
जक्षिषि	,,	जघन्वान्	246
जक्षुः	130	जघसिथ	130
जक्षे	178	जघान	133
जगत्	289	जघास	130
जगन्थ	133	जघ्नतुः	133
जगन्वान्	246	जघ्नवान्	246
जगमिथ	133	जघ्नुः	133
जगाम	,,	जङ्घन्यते	204
जगृहतुः	131	जङ्घाकरः	264
जगृहुः	,,	जजरतुः	127
जगृहे	,,	जजरिथ	,,
जग्धः	280	जजरुः	,,
जग्ध्वा	302	जजागरतुः	124, 136
जग्मतुः	133	जजागरिथ	124
जग्मिवान्	246	जजागरुः	,,
जग्मुः	133	जजागार	,,
जग्नाह	131	जजान	134
जग्लतुः	135	जजार	127
जग्लुः	,,	जज्ञतुः	134

	पुटे		पुटे
जज्ञाते	134	जरिगर्हि	211
जज्ञिरे	,,	जरिगृहीति	,,
जज्ञुः	,,	जरिघर्क्षि	,,
जज्ञे	,,	जरीत्वा	302
जज्ञन्यते	204	जरीगर्हि	211
जज्ञपूकः	288	जरीगृहीति	,,
जज्ञप्यते	203	जरीगृह्यते	206
जज्ञभ्यते	,,	जरीघर्क्षि	211
जनकः	255	जरीत्वा	302
जनमेजयः	265	जर्गर्हि	211
जनयति	220	जर्गृहीति	,,
जप्यते	103	जर्घर्क्षि	,,
जप्यम्	249	जलधिः	293
जम्भकः	255	जलमुक्	271
जम्भते	13	जल्पनम्	298
जयः	292	जल्पाकः	287
जयतः	9	जल्पितं शोभनम्	284
जयति	,,	जवनः	286
जयन्ति	,,	जह	137
जयी	287	जहति	30
जरः	257	जहतुः	136
जरयति	48	जहथुः	137
जरा	295	जहर	,,

	पुटे		पुटे
जहर्थ	137	जहीमः	30
जहाति	30	जहीवः	„
जहातु	80	जहीहि	89
जहाते	136	जहुः	137
जहाथ	137	जहे	136, 179
जहानि	87	जहौ	136
जहामि	30	जह्यात्	95
जहार	137, 236	जह	137
जहासि	30	जहतुः	„
जहाहि	86	जहथुः	„
जहि	83	जहिम	„
जहितः	30	जहिव	„
जहितात्	86	जहुः	„
जहित्थ	30, 137	जह्वार	138
जहित्यः	30	जागरा	295
जहिमः	„	जागरां चकार	136
जहिरे	136	जागरूकः	288
जहिवः	30	जागर्ति	24
जहिहि	86	जागर्या	295
जहीतः	30	जागृतः	„
जहीतात्	86	जाग्रति	„
जहीथ	30	जाग्रहति	211
जहीथः	„	जाग्रहीति	„

जाग्राढः	पुटे 211	जिगेथ	पुटे 129
जाग्राढि	,,	जिग्य	,,
जाजायते	204	जिग्यतुः	,,
जातः	278	जिग्यथुः	,,
जानन्	244	जिग्यिम	,,
जानाति	44	जिग्यिव	,,
जानीते	,,	जिग्युः	,,
जापर्याति	215	जिघत्सति	189
जायते	32, 103	जिघत्सतु	,,
जायमानः	244	जिघत्सांचकार	,,
जायाग्रः	268	जिघत्सांचके	,,
जायुः	290	जिघत्सिता	,,
जारभरः	257	जिघत्सिषाष्ट	,,
जारायेत्वा	300	जिघत्सिष्याति	,,
जार्हाति	209	जिघत्सिष्यते	,,
जाहायते	204	जिघत्सेत्	,,
जार्हातः	,,	जिघत्स्यताम्	,,
जाहेति	,,	जिघत्स्यते	,,
जिगमिषति	190	जिघत्स्यात्	,,
जिगय	129	जिघत्स्येत्	,,
जिगयिथ	,,	जिघांसति	190
जिगरिषति	192	जिघृक्षति	192, 200
जिगाय	129	जिघृक्षते	200

	पुटे		पुटे
जिघ्रति	14	जिह्राध्वे	27
जिघ्रन्	243	जिहीमहि	94
जिजनिषते	191	जिहीमहे	27
जिजपयिषति	195, 198	जिह्राय	94
जिज्यतुः	132	जिहीयाताम्	„
जिज्याथ	„	जिहीयाथाम्	„
जिज्यिथ	„	जिहीरन्	„
जिज्युः	„	जिहीवहि	„
जिज्या	252	जिहीवहे	27
जित्यः	„	जिहे	„
जित्वरः	288	जिह्यां चकार	136
जिनाति	44	जिहाय	„
जिनोते	„	जिहियति	28
जिष्णुः	284	जिहातः	„
जिहते	27	जिहाथ	„
जिहाते	„	जिहाथः	„
जिहाध्वे	„	जिर्हामः	„
जिहासति	195	जिर्हावः	„
जिहासते	„	जिहेति	„
जिहात	94	जिहेमि	„
जिहाते	27	जिहेषि	„
जिह्राथाः	94	जानः	279
जिह्राध्वम्	„	जोयान्	115

	पुटे		पुटे
जीर्यते	103	जुहुयाम्	94
जीवकः	259	जुहुयाः	"
जीवग्राहम्	305	जुहुयात्	"
जीवनाशम्	306	जुहुयात	"
जुगुपतुः	141	जुहुयातम्	"
जुगुपुः	"	जुहुयाताम्	"
जुगुप्सते	187	जुहुयाम	"
जुगुप्सनः	286	जुहुयाव	"
जुगुप्सिषते	228	जुहुयुः	"
जुगोप	144	जुहुवः	27
जुगोपिथ	"	जुहुवतुः	131, 136
जुगोप्य	"	जुहुवुः	"
जुवां	289	जुहुवे	131, 179
जुष्यः	251	जुहूः	289
जुहवां चकार	136	जुहूषति	195
जुहवांचके	179	जुहूषिषति	179
जुहविथ	136	जुहोति	26
जुहाव	131, 136	जुहोथ	136
जुहुतः	26	जुहोमि	27
जुहुथ	27	जुहोषि	"
जुहुथः	"	जुहत्	243
जुहुधि	86	जुहति	27, 243
जुहुमः	27	जुहतां	243

	पुटे		पुटे
जुहन्ति	243	ज्ञपयति रूपं लोकः	46
जूः	289	ज्ञप्तः	280
जृम्भते	13	ज्ञापितः	„
जृम्भन्ते	„	ज्ञीप्सति	195, 198
जृम्भेते	„	ज्यापयति	225
जेघ्रीयते	204	ज्वरयति	217
जेघ्रीयते	205	ज्वलः	258
जेजीयते	„	ज्वलनः	286
जेतव्यम्	248	ज्वालः	258
जेयम्	„		ड
जेरतुः	127	डीनः	275
जेरिथ	„	डोढौश्च्यते	206
जेरुः	„		ढ
जेहीयते	205	ढौकते	13
जोहवोति	209		त
जोहुतः	„	तक्षति	36
जोहुवति	„	तक्ष्णोति	„
जोहूयते	204, 205	ततक्ष	122
जोहोति	„	ततर्प	137
ज्ञः	257	ततर्पिथ	„
ज्ञपयति	218	ततान	„
ज्ञपयति मृगान् व्याधः	46	ततार	126
ज्ञपयति विष्णुं भक्तः	„	तत्पनुः	137

	पुटे		पुटे
तत्पुः	137	तनुमः	41
तत्करः	264	तनुयाम्	97
तत्त्वपृद्	272	तनुयाः	"
तन्नप्य	137	तनुयात्	"
तत्त्वक्ष	122	तनुयात	"
तनवानि	90	तनुयातम्	"
तनवाम	"	तनुयाताम्	"
तनवामद्	"	तनुयाम	"
तनवाव	"	तनुयाव	"
तनवावहं	"	तनुयुः	"
तनवै	"	तनुवः	41
तनिता	172	तनुष्व	90
तनिर्षाष्ट	118	तनोति	41
तनु	90	तनोतु	90
तनुत	"	तनोमि	41
तनुतम्	"	तनोषि	"
तनुतः	41	तन्तन्यते	206
तनुताम्	90	तन्तुवायः	260
तनुतात्	"	तन्द्रालुः	287
तनुते	41	तन्मः	41
तनुथ	"	तन्यताम्	103
तनुथः	"	तन्यते	"
तनुष्वम्	90	तन्यात्	118

	पुटे		पुटे
तन्येत	103	तरः	257
तन्वः	41	तरति	10
तन्वताम्	90	तरी	257
तन्वते	41	तत्स्यति	175
तन्वन्ति	,,	तर्दिष्यति	,,
तन्वन्तु	90	तर्पिता	170
तन्वाताम्	,,	तर्पित्वा	301
तन्वाते	41	तर्सा	170
तन्वाथाम्	90	तल्पगः	267
तन्वीत	97	तष्टा	171
तन्वीथाः	,,	तस्थ	135
तन्वीध्वम्	,,	तस्थतुः	,,
तन्वीमहि	,,	तस्थथुः	,,
तन्वीय	,,	तस्थथ	,,
तन्वीयाताम्	,,	तस्थिथ	,,
तन्वीयाथाम्	,,	तस्थिम	,,
तन्वीरन्	,,	तस्थिव	,,
तन्वीवहि	,,	तस्थुः	,,
तपनः	256	तस्थौ	,,
तपस्यति	233	ताडघः	268
तमः	290	तादृक्	270
तमित्वा	300	तादृक्षः	,,
तमोऽपहः	268	तादृशः	,,

	पुटे		पुटे
तादृशी	270	तुतोदिथ	139
तान्त्वा	300	तुद	88
ताम्यति	33	तुदत	„
तायताम्	103	तुदतम्	„
तायते	„	तुदतः	36
तायेत	„	तुदताम	88, 89
तितनिषति	199	तुदतात्	„
तितांसति	„	तुदति	36
तितिक्षते	187	तुदतु	89
तिमिहः	268	तुदध्वम	88
तिर्यङ्	269	तुदन्ताम्	„
तिलन्तुदः	265	तुदन्ति	36
तिष्ठतां कन्या छात्रेभ्यः	79	तुदन्तु	88
तिष्ठति	14	तुदस्व	89
तिष्ठतु	79	तुदानि	88
तिष्ठन्	243	तुदाम	89
तिष्ठन्तोऽनुशासति गणकाः	244	तुदामहं	„
तोरयति	50	तुदाव	„
तार्णः	275	तुदावहै	„
तुतुत्सति	199	तुदेः	96
तुतुदतुः	139	तुदेन	„
तुतुडुः	„	तुदेत	„
तुतोद	„	तुदेतम्	„

तुदेताम्	पुटे 96	तुष्टूषति	पुटे 194
तुदेशाम्	„	तुष्टोथ	„
तुदेशाः	„	तूर्णः	280
तुदेष्वम्	„	तृहन्ति	40
तुदेम	„	तृहः	„
तुदेमहि	„	तृहः	„
तुदेय	„	तृणत्ति	„
तुदेयम्	„	तृणोक्षि	„
तुदेयाताम्	„	तृणेहि	„
तुदेयाथाम्	„	तृणेष्णि	„
तुदेयुः	„	तृण्ठः	„
तुदेरन्	„	तृण्ठ	„
तुदेव	„	तृण्ठः	„
तुदेवहि	„	तृन्तः	„
तुदे	89	तृन्ते	„
तुद्यताम्	102	तृन्दते	„
तुद्यते	„	तृन्दन्ति	„
तुद्यात्	117	तृन्दाते	„
तुद्येत	102	तृपति	37
तुन्दपरिमार्जाः	261	तृम्फति	„
तुन्दपरिमृजः	„	तृषित्वा	301
तुराषाट्	271	तेजः	290
तुष्टुवे	140	तेने	139

	पुटे		पुटे
ते भवन्ति	7	वसति	32
तेरतुः	126	वस्तुः	285
तेरिथ	„	वस्यति	32
तेरुः	„	वाणः	277
तेष्ठीयते	205	वातः	„
तैलपेषम्	305	वाप्यम्	253
तोतुदीति	210	विकरः	264
तोतुद्यते	205	विष्टः	260
तोतोति	210	वृटति	32
तोत्ता	170	वृट्यति	„
तोत्तामि	„	त्वं भवसि	7
तोत्तासे	„	त्वचयति	225, 234
तोत्तम्	289	त्वत्काम्यति	230
तोत्तौक्यते	206	त्वद्यति	„
तोमरग्रहः	261	त्वरयति	217
तोष्टूयते	205	त्वरितः	280
तौ भवतः	7	त्वादृक्	270
त्यागः	291	त्वादृशः	„
त्यागाय	290		६
त्यागी	285	दंष्ट्रा	289
तपयति	224	दग्धा	171
तपा	295	दत्तः	28, 281
तप्ता	170	दक्षिमम्	293

	पुटे		पुटे
दत्थ	28	दधते	28
दत्थः	„	दधाति	27
ददः	258	दधाते	28
ददाति	28	दधाथे	„
ददन्भ	126	दधामि	„
ददन्भिथ	„	दधासि	„
ददरिद्रौ	141	दधृक्	269
ददर्शिथ	138	दधे	28
ददाति	28	दध्मः	„
ददाथ	136	दध्महे	„
ददामि	28	दध्यस्यति	230
ददासि	„	दध्वः	28
ददिथ	136	दध्वनतुः	128
ददत्	289	दध्वनिथ	„
ददशिवान्	246	दध्वनुः	„
ददश्चान्	„	दध्वरतुः	138
ददे	136	दध्वरुः	„
ददौ	„	दध्वसे	178
दद्यः	28	दध्वान	128
दद्रष्ठ	138	दध्वार	138
दद्वः	28	दनीध्वंसीति	209
दधः	258	दनीध्वस्तः	„
दधति	28	दनीध्वस्ति	„

	पुटे		पुटे
दनीध्वस्यते	203	दरीश्रामि	25
दन्तीयते	231	दरिद्रासि	”
दन्दशूकः	288	दरिद्रितः	”
दन्दश्यते	203	दरिद्रिता	169
दन्दह्यते	”	दरिद्रितारः	”
दन्द्रमणः	286	दरिद्रितारौ	”
दन्द्रभ्यते	202	दरिद्रितासि	”
दभ्नुतः	35	दरिद्रिथ	25
दभ्नुवन्ति	”	दरिद्रिथः	”
दभ्नोति	”	दरिद्रिमः	”
दमदमायति	233	दरिद्रिवः	”
दमदमायते	”	दरी	287
दमनः	256	दर्शः	257
दमयते	221	दर्शिता	183
दर्मा	285	दर्शिषीष्ट	178
दम्भः	257	दर्शिष्यते	184
दयांचक्रे	123	दवयति	224
दयालुः	287	दशति	15
दरः	292	दस्तः	280
दरयति	217	दस्युक्कारम्	304
दरिद्रति	25	दातव्यम्	248
दरिद्रांचकार	141	दाता	238
दरिद्राति	24	दातम्	289

	पुटे		पुटे
दात्रयति	226	दित्सति	195
दाधति	209	दिदन्मिषति	196, 197
दाधाति	„	दिदरिद्रासति	199
दाधायिषीष्ट	„	दिदरिद्रिषति	„
दाधिषीष्ट	„	दिदरिषते	192
दाधेति	„	दिदिवतुः	138
दाध्वर्यते	202	दिदिवथुः	„
दानीयः	247, 297	दिदिवुः	„
दापयति	215	दिदक्षते	196
दाभ्यम्	253	दिदेव	138
दाम्यति	33	दिदेविथ	„
दायः	258, 291	दिदेविषति	197
दायकः	255	दिद्युत्	289
दारयति	218	दिधक्षति	191
दावः	258	दिधरिषते	192
दाश्वान्	246	दिवाकरः	264
दासितः	280	दिवित्वा	300
दासीष्ट	117	दिविषद्	270
दास्या संयच्छताम्	81	दिविष्ठः	260
दिक्	269	दिहन्ति	19
दिग्ध	19	दिह्यः	„
दिग्धः	„	दिह्यः	„
दिग्धसहशयः	263	दीक्षिता	286

दीदांसते	पुटे 187	दीव्यथः	पुटे 31
दीर्घाते	25	दीव्यन्ति	„
दीधीध्वे	„	दीव्यन्तु	87
दीधीमहे	„	दीव्यसि	31
दीधीवहे	„	दीव्यात्	117
दीधीषे	„	दीव्यानि	87
दीव्यते	„	दीव्याम	„
दीव्याते	„	दीव्यामः	31
दीव्याथे	„	दीव्यामि	„
दीव्ये	„	दीव्याव	87
दीनः	275	दीव्यावः	31
दीपिता	286	दीव्येः	95
दीप्राः	285	दीव्येत्	„
दीव्य	87	दीव्येत	95, 101
दीव्यत	„	दीव्येतम्	95
दीव्यतम्	„	दीव्येताम्	„
दीव्यतः	31	दीव्येम	„
दीव्यताम्	87, 102	दीव्येयम्	„
दीव्यतात्	87	दीव्येयुः	„
दीव्यति	31, 230	दीव्येव	„
दीव्यतु	87	दुग्ध	19
दीव्यते	102	दुग्धम्	282
दीव्यथ	31	दुग्धः	19

	पुटे		पुटे
दुग्धं	19	दुहः	19
दुग्धे गौः स्वयमेव	107	दूनः	275
दुग्धूषति	197	दूरगः	267
दुद्राव	140	दूषणः	256
दुद्रोथ	„	दूषयति	216
दुधुक्षति	193	दृक्षीष्ट	178
दुराद्वयम्भवम्	299	दृढः	279
दुर्गः	267	दृतिहरिः	264
दुर्दर्शनः	299	दृफति	31
दुर्दानः	„	दृम्फति	„
दुर्दिनायते	234	देग्धा	171
दुर्धर्षणः	299	देग्धि	19
दुर्भजः	„	देदिबति	210
दुर्मर्षणः	„	देदिवीति	„
दुर्योधनः	„	देदीयते	205
दुरशासनः	„	देदीव्यते	„
दुष्करः	„	देदेति	210
दुष्पानः	„	देद्यूतः	„
दुहते	19	देधीयते	205
दुहन्ति	„	देध्मीयते	„
दुहति	„	देभतुः	126
दुह्यः	„	देभुः	„
दुह्यम्	251	देयम्	248

	पुटे		पुटे
देवः	57	शुबन्ति	21
देवराट्	270	शूत्वा	300
देविता	169	शोतितम्	279
देवितारः	„	शोतित्वा	300
देवितारौ	„	शौति	10
देवी	57	शौमि	„
देशः	„	शौषि	„
देहि	19	द्रक्ष्यति	175
दोग्धा	171	द्रक्ष्यते	184
दोग्धि	19	द्रवतः	10
दोषयति	216	द्रवति	„
दोषी	245	द्रवन्ति	„
दोही	285	द्रष्टा	170, 183
दोहि	19	द्राघयति	224
दोष्यम्	251	द्रावयति	220
द्यति	32	द्रुग्धम्	282
द्युतः	21	द्रूढम्	„
द्युतितम्	279	द्रोग्धा	172
द्युतित्वा	300	द्रोढा	„
द्युथ	21	द्रोहिता	„
द्युथः	„	द्रोही	285
द्युमः	„	द्विफरः	264
द्युषः	„	द्विषीष्ट	165

	पुटे		पुटे
द्विक्षे	19	द्विष्महे	19
द्विक्ष्व	83	द्विष्वः	„
द्विजः	247	द्विष्वहे	„
द्विङ्दि	83	द्वेक्षि	„
द्विङ्कुम्	„	द्वेषाणि	83
द्विङ्कु	19	द्वेषाम	„
द्विपः	260	द्वेषामहै	„
द्विषताम्	83	द्वेषाव	„
द्विषते	„	द्वेषावहै	„
द्विषन्	245	द्वेषी	285
द्विषन्तपः	266	द्वेषै	83
द्विषन्ति	18	द्वेष्टि	18
द्विषाताम्	83	द्वेष्टु	83
द्विषाते	19	द्वेष्मि	19
द्विषाथाम्	83		ध
द्विषाथे	19	धक्ष्यति	175
द्विषे	„	धत्तः	28
द्विष्टः	18	धत्ते	„
द्विष्टाम्	83	धत्थ	„
द्विष्टे	19	धत्थः	„
द्विष्ठ	„	धत्से	„
द्विष्ठः	19, 260	धत्से	„
द्विष्मः	19	धनपोषम्	306

	पुटे		पुटे
धनुर्ग्रहः	262	धिनोति	42
धनुष्करः	264	धिन्वन्ति	,,
धमति	14	धिप्सति	195, 198
धमन्	243	धीः	289
धयतः	11*	धीप्सति	195, 198
धयति	,,	धुक्षीष्ट	116
धयन्ति	,,	धुनाति	44
धर्मं जिज्ञासते	196	धुनीति	,,
धर्षति	48	धुरः	272
धर्षयति	,,	धुरां	272, 288
धविता	171	ध्रूः	,,
धविलम्	289	ध्रूनः	276
धात्तः	209	ध्रूपयति	47
धात्वां	289	ध्रूपायति	15
धान्यमायः	260	ध्रूपाययति	47
धापयेते	221	ध्रूपाययते	,,
धायः	258	ध्रूपाय्यते	101
धारयः	257	ध्रूर्यति	230
धारयन् उपनिषदम्	245	धृष्णुः	285
धावति	14	धेक्षि	19
धावन्	243	धेहि	86
धासीष्ट	117	धोक्षि	19
धिनुतः	42	धोता	171

	पुटे		पुटे
ध्यायात्	116	नटयति	217
ध्मेयात्	„	नत्वा	302
ध्यातः	278	नत्सीयास्ताम्	117
ध्वंसते	„	नत्सीरन्	„
ध्वंसध्वे	„	नत्सीष्ट	„
ध्वंसन्ते	„	नदः	257
ध्वंससे	„	नर्दा	„
ध्वंसामहे	„	नद्धम्	282
ध्वंसावहे	„	नद्धी	289
ध्वंसे	„	ननंष्ट	138
ध्वंसेते	„	ननद्ध	139
ध्वंसेथे	„	ननन्दे	178
ध्वरिषीष्ट	118	ननाश	138
ध्वृषीष्ट	„	ननाह	139
न		ननु करोमि भोः	237
नंष्टा	171, 255	नन्दकः	259
नंष्ट्रा	301	नन्दतः	11
न करोमि भोः	237	नन्दति	„
नखमुचानि	261	नन्दथ	„
नखम्पचा	265	नन्दथः	„
नमङ्कुरणम्	268	नन्दनः	25६
नमम्भविष्णुः	269	नन्दन्ति	11
नमम्भावुकः	„	नन्दसि	„

	पुटे		पुटे
नन्दामः	11	नशिता	171
नन्दामि	„	नशित्वा	301
नन्दावः	„	नश्वरः	288
नन्दित्वा	300	नष्टा	301
नन्वकार्षीन्माणवकः	237	नष्टतः	31
नमते दण्डः स्वयमेव	107	नष्टाति	„
नमस्यति	233	नष्टे	„
नम्रम्	288	नष्टान्ति	„
नयतः	10	नष्ट्यन्ते	„
नयतां चार्वा लोकायते	77	नष्ट्येते	„
नयति	10, 238	नाकार्षम	237
नयते	10	नाटयति	217
नयन्ति	„	नाडिन्धमः	265
नयन्ते	„	नाडिन्धयः	„
नेयेते	„	नाथहरिः	264
नरयति	218	नानन्ति	209
नरीनृत्यते	205	नानन्यते	203
नर्तकः	258	नानन्धि	209
नर्तकी	„	नान्दीकरः	264
नर्तयते	221	नायः	258, 292
नर्तिष्यति	175	नायकः	254
नत्स्यति	„	नायिका	„
नलेन स्म पुराऽर्थायते	237	नारयति	218

	पुटे		पुटे
नाव्यति	230	निजगार	123, 138
नाशयति	220	निजगाल	138
नासिकन्धमः	265	निदत्तम्	281
नासिकन्धयः	„	निद्राणः	276
नास्मिन् शास्त्राणि कमन्ताम्	78	निद्रालुः	287
निसते	21	निनत्सति	199
निसाते	20	निनत्सते	„
निसाथे	21	निन्दकः	286
निसे	„	निन्ध्वे	21
निस्ते	20	निपत्या	294
निस्महे	21	निपपरतुः	123
निस्वहे	„	निपपरुः	„
निस्से	„	निपपार	„
निगारः	292	निपप्रतुः	„
निगारयति	220	निपप्रुः	„
निगार्यम्	248	निमाय	303
निगालयति	220	निमूलकाषम्	305
निचकरतुः	123	नियोज्यः	249
निचकरुः	„	निरक्षी	256
निचकार	„	निरचीचपत्	215
निजगरतुः	123, 138	निरचीचयत्	„
निजगरिथ	138	निरचैर्षात्	162
निजगरुः	123, 138	निरचैषुः	„

	पुटे		पुट
निरचैष्टाम्	162	निषीदति	14
निराकरिष्णुः	284	निषीव्यति	32
निर्गः	267	निष्कोषिता	256
निर्जेगिल्यते	203	निष्कोष्टा	„
निर्वाणः	278	निष्पावः	292
निलिम्पः	257	निसेसिच्यते	206
निवापी	256	निह्यते	11
निवासी	„	नीचैरिच्छति	230
निविशते	38	नीत्तम्	281
निशाकरः	264	नीहारायते	234
निशातम्	281	नुतः	21
निशाययति	212	नुतिः	294
निशायी	257	नुत्तः	277
निशितम्	281	नुन्नः	„
निश्वयः	292	नुषन्ति	21
निश्वापयति	215	नृतिः	294
निश्वाययति	„	नेत्रम्	289
निश्चिकीषति	199	नेदयति	225
निश्चिकीषते	„	नेनिक्तः	29
निश्चिचीषति	„	नेनिक्थ	„
निश्चिचीषते	„	नेनिक्थः	„
निश्रावी	256	नेनिजति	„
निषद्या	294	नेनिज्मः	„

नेनिज्वः	पुटे 29	न्यरुन्धाताम्	पुटे 68
नेनीयते	205	न्यरुन्धम्	„
नेनेक्ति	29	न्यरुन्ध्व	„
नेनेक्षि	„	न्यर्णः	279
नेनेज्मि	„	न्यशीशयत्	212
नेशिथ	138	न्यषीदत्	53
नेहतुः	139	न्यषीव्यत्	64
नेहिथ	„	न्यसीव्यत्	„
नेहुः	„	न्यहुत	61
नोभाव	141	न्यहुवत	„
नौति	21	न्यहुवाताम्	„
न्यकुटीत्	156	न्यह्यत	52
न्यधुवात्	157, 159	न्यायः	298
न्यनुवात्	„	प	
न्यरुणः	68	पक्ता	183
न्यरुणत्	„	पक्तिः	194
न्यरुणद्	„	पक्त्वमम्	293
न्यरुणधम्	„	पक्कः	277
न्यरुन्ध	„	पक्कवान्	„
न्यरुन्धम्	„	पक्षीयास्ताम्	118
न्यरुन्धत	„	पक्षीरन्	„
न्यरुन्धन्	„	पक्षीष्ट	„
न्यरुन्धाम्	„	पक्ष्यते	184

	पुटे		पुटे
पचः	257	पच्यमाना	244
पचतः	9	पच्यात्	109
पचति	9, 296	पटपटायति	233
पचते	9	पटपटायते	”
पचथ	”	पटयति	224
पचथः	”	पठति	238
पचथ्वे	”	पणायति	15
पचन्तम्	241	पणाययति	47
पचन्ति	9	पणाययते	”
पचन्ते	”	पणाय्यते	101
पचमानम्	241	पण्डितायते	232
पचसि	9	पण्यः	250
पचसे	”	पतनः	286
पचामः	”	पतयालुः	287
पचामहे	”	पतिवरा	267
पचामि	”	पतिप्रां	268
पचावः	”	पतीयति	230
पचावहे	”	पत्रम्	289
पचे	”	पथिकान् उपतिष्ठताम्	80
पचेते	”	पदकारः	264
पचेथे	”	पदनः	286
पचेलिमाः स्वयमेव	288	पदयति	224
पच्यते ओदनः स्वयमेव	155	पदयते	49

	पुटे		पुटे
पनायति	15	परशयति	226
पनाययति	47	पराकरोत्	70
पनाययते	„	पराकुर्यात्	98
पनाय्यते	101	पराक्रमताम्	78
पनीपत्यते	203	पराक्रामतु	„
पनीपद्यते	„	पराजयत	52
पन्नगः	267	पराजयते	9
पपक्थ	125	पराजयन्ते	„
पपच	„	पराजयेते	„
पपाच	124, 125	पराजिग्ये	129
पफणतुः	128	पराजित्	270
पफणिथ	„	पराजेष्यत	173
पफणुः	„	परिक्रीडते	12
पफाण	„	परिक्रीणीत	98
पम्पइयते	203	परिक्रीणीते	43
पम्फुल्यते	„	परिक्षेपकः	286
पयःपायिका	297	परिक्षेपी	285
पयःपायिकाम्	„	परिखा	275
पयस्यते	231	परिचया	295
पयायते	„	परिच्छित्	270
पयोदुघा	271	परिजाः	274
परन्तपः	266	परिणद्धा	169
परमेष्ठी	260	परिणद्धासि	„

परिणद्धासे	पुटे 169	परिषोव्यति	पुटे 32
परिणह्यताम्	87	परिषुवति	37
परिणह्यतु	„	परिष्टुतः	21
परिदाहा	285	परिष्टुवान्ति	„
परिदेवा	„	परिष्टौति	„
परिद्यूनः	278	परिष्वजति	15
परिपुच्छथते	226	परिसारी	285
परिबृढः	272	परिसोढा	169
परिभवः	292	परीत्तम	281
परिभवा	287	परीपृच्छथते	205
परिभावः	292	परीष्टिः	296
परिमार्यः	252	पर्ययति	48
परिमृष्यति	32	पर्यन्वत्	271
परिमोहयते	222	पर्यङ्कीडत	53
परिमोही	285	पर्यङ्कीयति	231
परिरमतु	78	पर्यणह्यत	64
परिराटकः	286	पर्यमृष्यत्	65
परिराटी	285	पर्यरंसीत्	147
परिवस्त्रयति	226	पर्यषोव्यत्	64
परिवादकः	286	पर्यष्वजत	54
परिवादी	285	पर्यसीव्यत्	64
परिव्राज्यम्	248	पर्यम्यति	33
परिषस्त्रजे	120	पर्यम्यते	„

पर्याभविष्यत्	पुटे 173	पाक्यम्	पुटे 248
पर्यास्थत्	153	पाचना	295
पर्यास्यत्	65	पाणिग्राहम्	305
पर्यास्यत	„	पाणिघः	268
पर्येषणा	296	पाणिघातम्	305
पलायां चक्रे	123	पाणिन्धमः	266
पलाशशातनः	298	पाणिवर्तम्	305
पलितङ्करणम्	268	पाणिसमर्था	251
पलितम्भविष्णुः	269	पाण्यम्	250
पलितम्भावुकः	„	पातास्मः	241
पवः	292	पादः	290
पवते	10	पादघातम्	305
पवन्ते	„	पादयति	226
पवमानः	245	पादहारकः	256, 297
पवितः	279	पापकृत्	273
पवित्रम्	289	पापक्तः	208
पवित्वा	301	पापक्ताम्	„
पवेते	10	पापक्तात्	„
पश्यः	257	पापक्ति	„
पश्यति	14	पापक्तु	„
पश्यन्	243	पापकृथ	„
पाकः	291	पापकृथः	„
पाकाय	290	पापक्षि	„

	पुटे		पुटे
पापगिध	208	पापात्यते	206
पापजकः	256	पाययति	213
पापचति	208	पाययते	221
पापचतु	”	पायात्	117
पापचयति	227	पायुः	290
पापचाश्चकार	208	पारगः	267
पापचिता	208, 256	पारहश्वा	274
पापचिष्यति	208	पारयः	257
पापचीति	”	पारयति	49, 73
पापचीतु	”	पार्श्वशयः	262
पापचीमि	”	पालयति	45, 213
पापचीषि	”	पालयते	45
पापच्छित्	270	पालयिता	172
पापचमः	208	पावयति	48
पापचिम	”	पास्यामः	240
पापच्यते	203, 208	पिंशति	38
पापच्यमाना	244	पितृपोषम	306
पापच्यात्	208	पितृयति	230
पापच्याताम्	”	पित्सति	195, 199
पापच्यासुः	”	पित्सते	195
पापच्यास्ताम्	”	पिनाष्टि	40
पापच्युः	”	पिपक्षताम्	189
पापहः	268	पिपक्षति	”

पिपक्षतु	पुटे 189	पिपूर्य	पुटे 30
पिपक्षते	„	पिपूर्यः	„
पिपक्षयति	227	पिपूर्यः	„
पिपक्षांचकार	189	पिपूर्वः	„
पिपक्षांचके	„	पिपृच्छति	192
पिपक्षिता	„	पिप्रति	30
पिपक्षिषीष्ट	„	पिबति	14
पिपक्षिष्यति	„	पिबन्	243
पिपक्षिष्यते	„	पीतम्	282
पिपक्षेत्	„	पीत्वा	300, 302
पिपक्षेत	„	पीनः	278
पिपक्ष्यताम्	„	पुञ्जिष्ठः	260
पिपक्ष्यते	„	पुण्यकृत्	273
पिपक्ष्यात्	„	पुतिर्त्वायिषति	235
पिपक्ष्येत	„	पुत्रकाम्यति	230
पिपतिषति	199	पुत्रमनुजिज्ञासति	196
पिपतिर्ति	30	पुत्रीयति	229, 231
पिपतिर्मि	„	पुत्रीययति	235
पिपतिर्षि	„	पुत्रीयिषति	„
पिपविषते	191	पुत्रेण भाविषीष्ट भविषीष्ट	176
पिपालयिषति	200	पुनत्	244
पिपालयिषते	„	पुनती	„
पिपूर्तः	30	पुनन्	„

पुनाति	43, 48	पुर्वभोजम्	304
पुनाना	244	पुर्वसरः	263
पुनीते	43	पृच्छति	37
पुपुत्तीयिषति	235	पृणक्ति	48
पुमनुजः	274	पृणाति	44
पुरन्दरः	266	पृणीते	„
पुरस्सरः	263	पृतनाषाद्	271
पुरा भुक्ते	238	पृष्टो माणवकः पन्थानम्	282
पुरुषपोषम्	306	पृष्ठशयः	262
पुष्पाहारः	262	पेच	125
पुष्यः	252	पेचतुः	124
पूः	288	पेचथुः	125
पूजा	295	पेचाते	„
पूजार्हा	262	पेचाथे	„
पूजितः	283	पेचिथ	„
पूतः	279	पेचिध्वे	„
पूत्वा	301	पेचिम	„
पूनाः	276	पेचिमहे	„
पूरितः	280	पेचिरे	„
पूर्णः	„	पेचिव	„
पूर्तः	278	पेचिवहे	„
पूर्यते	103	पेचिवान्	246
पूर्व भुक्त्वा	304	पेचिषे	125

	पुटे		पुटे
पेचुः	124	प्रजेघीषते	205
पेचे	125, 178	प्रणत्य	302
पेपीयते	204, 205	प्रणम्य	„
पेयात्	116	प्रणयते	10
पेस्वरः	288	प्रणयन्ते	„
पोतम्	289	प्रणयेते	„
पोपुवः	206	प्रणाय्यः	253
प्रकम्प्यते	205	प्रणिस्ते	21
प्रकृतः कटं देवदत्तः	282	प्रणिदिग्धे	19
प्रकृतः कटो देवदत्तेन	„	प्रणिदेग्धि	„
प्रक्रंसीष्ट	115	प्रणिद्रातः	22
प्रक्रमते भोक्तुम्	14	प्रणिद्राति	„
प्रक्षीय	303	प्रणिद्राथ	„
प्रक्षिण्णः	279	प्रणिद्राथः	„
प्रक्ष्वेदितः	„	प्रणिद्रान्त	„
प्रगृह्यम्	253	प्रणिद्रामः	„
प्रग्लापयति	218	प्रणिद्रामि	„
प्रच्छर्दिका	296	प्रणिद्रावः	„
प्रजग्ध्य	303	प्रणिद्रासि	„
प्रजनिष्णुः	284	प्रणिधाता	169
प्रजवी	287	प्रणिधातासि	„
प्रज्जः	274	प्रणिधातासे	„
प्रजिघीषति	197	प्रणीः	270

	पुटे		पुटे
प्रण्यद्रात्	58	प्रद्युतितः	279
प्रण्यद्राताम्	,,	प्रद्रावः	292
प्रण्यद्रान्	,,	प्रद्रावी	285
प्रण्यद्गुः	,,	प्रधः	258
प्रतिजानीते	44	प्रधर्षितः	279
प्रतिप्रज्ञः	261	प्रधा	295
प्रतिमाय	302	प्रधिः	293
प्रतिशीनः	276	प्रधुक्	270
प्रतिशुश्रूषति	196	प्रधृष्टः	279
प्रतिष्ठताम्	79	प्रधुक्	270
प्रतिसीदति	14	प्रनिस्ते	21
प्रतीषिषति	190	प्रनृत्य	302
प्रतोदः	291	प्रपञ्च्यते	105
प्रत्तम्	281	प्रपतनम्	297
प्रत्यङ्	269	प्रपातः	291
प्रत्यजानीत	71	प्रपातुका	287
प्रथमं भुक्त्वा	304	प्रपीतिः	294
प्रथमं भोजम्	,,	प्रफुल्लः	277
प्रथयति	217, 224	प्रभा	295
प्रदः	258	प्रभाक्	271
प्रदत्तम्	281	प्रभाकरः	264
प्रदा	295	प्रभावुकम्	287
प्रदिः	293	प्रमाथी	286

प्रमाप्रयति	पुटे 215	प्रवाययति	पुटे 216
प्रमाय	302, 303	प्रवासी	286
प्रमितम्	281	प्रवित्	270
प्रमिन्नः	279	प्रव्रज्या	294
प्रमीणन्ति	43	प्रशमय्य	303
प्रमीणाति	,,	प्रशान्	272
प्रमीणीतः	,,	प्रशामः	,,
प्रमीणीते	,,	प्रशामौ	,,
प्रमेदितः	279	प्रशारुकम्	287
प्रयस्यति	33	प्रभ्रः	293
प्रयुङ्क्ते	39	प्रसविता	171
प्रयुज्जते	,,	प्रसविषीद्वम्	117
प्रयुजाते	,,	प्रसविषीध्वम्	,,
प्रयुनक्ति	,,	प्रसविषीष्ट	,,
प्रयोक्ता	172	प्रसवी	287
प्रयोज्यः	249	प्रसारी	285
प्रल्लपी	285	प्रसुप्तं भगवता	282
प्रलुब्धः	282	प्रसुप्तो भगवान्	,,
प्रवकः	259	प्रसुसूषते	199
प्रवाच्यम्	249	प्रसूः	270
प्रवादी	286	प्रसूतः	275
प्रवाद्यम्	248	प्रसूयताम्	87
प्रवापयति	216	प्रसूयध्वम्	,,

	पुटे		पुटे
प्रसूयन्ताम्	87	प्रस्थः	253
प्रसूयस्व	,,	प्रस्थम्पचा	265
प्रसूयामहे	,,	प्रस्थाय	307
प्रसूयावहे	,,	प्रस्थितम्	288
प्रसूयेत	95	प्रस्नापयति	211
प्रसूयेताम्	87	प्रस्नुते गौः स्वयमेव	108
प्रसूयेथाम्	,,	प्रस्तावः	297
प्रसूयेथाः	95	प्रस्त्रिभः	272
प्रसूयेध्वम्	,,	प्रस्वेदितः	,,
प्रसूयेमहि	,,	प्रहण्मः	19
प्रसूयेय	,,	प्रहण्मि	,,
प्रसूयेयाताम्	,,	प्रहण्वः	,,
प्रसूयेयाथाम्	,,	प्रहन्मः	,,
प्रसूयेरन्	,,	प्रहन्मि	,,
प्रसूयेवहि	,,	प्रहन्वः	,,
प्रसूयै	87	प्रहिणुतः	35
प्रसेवः	291	प्रहिणोति	,,
प्रसोता	171	प्रहिण्वान्ति	,,
प्रसोषाढ्वम्	117	प्राक्रमत	53
प्रसोषोष्ट	,,	प्राङ्	269
प्रस्कन्दनम्	297	प्राणत्	60
प्रस्तावः	292	प्राणितः	24
प्रस्तीमः	277	प्राणिति	,,

	पुटे		पुटे
प्राणीत्	60	प्रावीवयत्	216
प्रापयति	224	प्रावृत्	164
प्रापय्य	303	प्रासः	291
प्राप्य	„	प्रासादायति	231
प्राप्स्यति	195	प्रासूयत	64
प्राप्तीणात्	70	प्राहिणोत्	66
प्राप्तीमपत्	215	प्रियं पुत्रस्य शयितम्	284
प्रायस्यत्	65	प्रियंवदः	266
प्रायुक्त	163	प्रियः	257
प्रायुक्षत	„	प्रियकारः	267
प्रायुक्षाताम्	„	प्रियङ्करः	„
प्रायुङ्क्त	68	प्रियङ्करणम्	264
प्रारप्सत	182	प्रियते	37
प्रारप्साताम्	„	प्रियम्भविष्णुः	269
प्रारम्भि	„	प्रियम्भावुकः	„
प्रालम्भि	182	प्रीणयति	48, 213
प्रावयति	220	प्रीणाति	48
प्रावारिष्ट	164	प्रोर्णविता	254
प्रावरीष्ट	„	प्रोर्णविषीष्ट	116
प्रावारिषुः	„	प्रोर्णुतः	21
प्रावारिष्टाम्	„	प्रोर्णुते	„
प्रावारीत्	„	प्रोर्णुनविषति	198
प्रावीवपत्	216	प्रोर्णुनुविषति	„

	पुटे		पुटे
प्रोर्णनृषति	198	ब	
प्रोर्णवते	21	बंहयति	224
प्रोर्णवान्ति	"	बधिरङ्कारम्	304
प्रोर्णवाते	"	बनीभ्रस्यते	203
प्रोर्णविता	254	बन्धः	298
प्रोर्णोति	21	बन्धना	296
प्रोर्णोनृत्यते	202	बभर्ज	133
प्रोर्णोति	21	बभर्जाते	"
प्रोर्णवीत्	157	बभर्जिथ	"
प्रोर्णावीत्	"	बभर्जिरे	"
प्रोर्णुत	57	बभर्जे	"
प्रोर्णुवत	"	बभर्थ	140
प्रोर्णुवाताम्	"	बभर्ष्ट	133
प्रोर्णुवीत्	"	बभार	139
		बभूव	120, 136
फ		बभूवतुः	120
फलाहरः	262	बभूवथुः	"
फलेग्रहिः	164	बभूवान्	246
फुल्लः	277	बभूविथ	120
फुल्लवान्	"	बभूविम	"
फेणुतुः	128	बभूविव	"
फेणिथ	"	बभूवुः	"
फेणुः	"	बभूवे	178
फेनायते	234		

	पुटे		पुटे
बभ्रज	133	बिभर्क्षति	197
बभ्रज्जतुः	„	बिभर्जिषति	„
बभ्रज्जाते	„	बिभर्ति	29
बभ्रज्जिथ	„	बिभर्मि	„
बभ्रज्जिरे	„	बिभर्षि	„
बभ्रज्जुः	„	बिभाय	136
बभ्रजे	„	बिभावयिषति	228
बभ्रष्ट	„	बिभावयिषयिषति	„
बभ्रे	140	बिभितः	28
बर्हिष्टः	260	बिभित्सति	293
बलिकरः	264	बिभिथ	28
बलिं बन्धयति	266	बिभिथः	„
बलिभुक्	271	बिभिमः	„
बहुकरः	264	बिभिवः	„
बहुक्षमः	260	बिभीतः	„
बहुक्षमा	„	बिभीथ	„
बाधयति	„	बिभीथः	„
बाधयते	46	बिभीमः	„
बाष्पायते	233	बिभीवः	„
बाहुकरः	264	बिभृत	29
बिभयांचकार	136	बिभृथ	„
बिभरांचकार	„	बिभृथः	„
बिभरिषति	198	बिभृमः	„

	पुटे		पुटे
विमृवः	29	बुभूषन्	244
विमेति	28	बुभूषन्ति	188
विमेमि	,,	बुभूषन्ती	244
विमेषि	,,	बुभूषन्तु	188
विभ्यति	28	बुभूषयति	227
विभ्रक्षति	197	बुभूषयिषति	188
विभ्रजिषति	,,	बुभूषयिषीष्ट	227
विभ्रति	29	बुभूषां चकार	288
बीभत्सते	187	बुभूषां चक्रुः	,,
बुद्धिः	294	बुभूषां चक्रुः	,,
बुधः	257	बुभूषां चक्रे	,,
बुभुक्षति	199	बुभूषिता	188, 256
बुभुक्षते	,,	बुभूषितारः	188
बुभुजे	139	बुभूषितारौ	,,
बुभुत्सते	193	बुभूषिषीष्ट	,,
बुभूर्षति	198	बुभूषिष्यति	,,
बुभूषकः	256	बुभूषिष्यते	,,
बुभूषत्	244	बुभूषेत्	,,
बुभूषतः	188	बुभूषेताम्	,,
बुभूषताम्	,,	बुभूषेयुः	,,
बुभूषतात्	,,	बुभूष्यताम्	,,
बुभूषति	,,	बुभूष्यते	227, 228
बुभूषतु	,,	बुभूष्यात्	188

बुभूष्यासुः	पुटे 188	बोभुवतु	पुटे 207
बुभूष्यास्ताम्	,,	बोभुवन्	244
बुभूष्येत	,,	बोभूत	208
बृन्दयति	224	बोभूतम्	,,
बोधयति	220	बोभूतः	207
बोभव	208	बोभूताम्	,,
बोभवाश्चकार	,,	बोभूतात्	,,
बोभवानि	,,	बोभूथ	,,
बोभवाम	,,	बोभूथः	,,
बोभविता	,,	बोभूमः	,,
बोभविथ	,,	बोभूयकः	256
बोभविषीष्ट	,,	बोभूयताम्	201
बोभविष्यति	208	बोभूयते	201, 208
बोभवीति	207	बोभूयमानः	244
बोभवीतु	,,	बोभूययिषति	228
बोभर्वामि	,,	बोभूययिषयति	,,
बोभवीषि	,,	बोभूययिषयिषति	,,
बोभाव	208	बोभूयात्	208
बोभाविषीष्ट	,,	बोभूयाताम्	,,
बोभुज्यते	205	बोभूयां चक्रे	201
बोभुवत	244	बोभूयामास	,,
बोभुवति	207	बोभूयाम्बभूव	,,
बोभुवती	244	बोभूयासुः	208

	पुटे		पुटे
बोभूयास्ताम्	208	ब्रवीमि	17
बोभूयिता	201, 256	ब्रवीषि	„
बोभूयिषयति	228	ब्रह्मभूयम्	250
बोभूयिषयिषति	„	ब्रह्मवयम्	„
बोभूयिषीष्ट	201	ब्रह्महत्या	251
बोभूयिष्यते	„	ब्रह्महा	273
बोभूयुः	208	ब्रह्मोद्यम्	250
बोभूयेत	201	ब्राह्मणजः	274
बोभूय्यताम्	„	ब्राह्मणवेदम्	304
बोभूय्यते	„	ब्राह्मणस्य कुर्वन् कुर्वाणः	245
बोभूयेत	„	ब्रुवत्	242
बोभूव	208	ब्रुवताम्	83
बोभूवः	207	ब्रुवती	212
बोभूवतुः	208	ब्रुवते	17
बोभूवथुः	„	ब्रुवन्	242
बोभूविव	„	ब्रुवन्ति	17
बोभूहि	207	ब्रुवन्तु	83
बोभोति	„	ब्रुवाणम्	242
बोभोतु	„	ब्रुवाणः	„
बोभोमि	„	ब्रुवाणा	„
बोभोषि	„	ब्रुवाताम्	83
ब्रवीति	17	ब्रुवते	17
ब्रवीत	82	ब्रुवाथे	„

	पुटे		पुटे
ब्रुवे	17	भयङ्करः	267
ब्रूतः	„	भरणीया	248
ब्रूताम्	83	भर्तव्या	„
ब्रूतात्	„	भर्घा	170
ब्रूते	17	भर्घासि	„
ब्रूथ	„	भर्घासे	„
ब्रूथः	„	भव	76
ब्रूध्वे	„	भवत्	242
ब्रूमः	„	भवत	76
ब्रूमहे	„	भवतम्	„
ब्रूवः	„	भवताम्	75
ब्रूवहे	„	भवतात्	75, 76
ब्रूषे	„	भवति	49
भ		भवती	242
भक्तिकरः	264	भवतु	74
भक्त्वा	301	भवते	49
भगन्दरः	266	भवथ	7
भङ्क्तः	40	भवथः	„
भङ्क्त्वा	301	भवन्	242
भङ्गुरम्	287	भवनीयम्	247
भञ्जन्ति	40	भवन्तः	242
भटयति	217	भवन्ति	„
भनक्ति	40	भवन्ती	„

	पुटे		पुटे
भषन्तु	75	भवेम	92
भवन्तौ	242	भवेयम्	,,
भवन्त्यः	,,	भवेयुः	,,
भवन्त्यौ	,,	भवेव	,,
भवसि	7	भषः	257
भवामि	76	भषी	,,
भवाम	,,	भाः	288
भवामः	8	भागी	285
भवामि	,,	भाययति	214
भवाव	76	भारहारः	261
भवावः	8	भावः	258, 292
भवितव्यम्	247	भावकः	254, 256
भविता	168, 183	भावना	295
भवितारः	168	भावयत्	244
भवितारौ	,,	भावयतः	212
भविष्णुः	284	भावयति	49, 212, 228
भविष्यति	175	भावयते	49
भविष्यते	184	भावयन्	244
भवेः	92	भावयन्ति	212
भवेत्	,,	भावयन्ती	244
भवेत	,,	भावयिता	212, 256
भवेतम्	,,	भावयिषीष्ट	212
भवेताम्	,,	भावयिष्यति	

	पुटे		पुटे
आविका	254	भिन्तः	39
आविता	183	भिन्ते	„
आविषीष्ट	212	भिन्दते	„
आविष्यते	184	भिन्दन्ति	„
आव्यते	212, 228	भिन्दाते	„
आध्यकृत्	273	भीरुः	288
आसुरम्	287	भीरुकः	„
आस्करः	264	भीलुकः	„
आस्वरः	288	भीषयते	214
भिक्षा	295	भुक्त ओदनो देवदत्तेन	283
भिक्षाकः	287	भुक्तं देवदत्तेन	„
भिक्षाचरः	263	भुक्त्वा	300
भिक्षुः	288	भुङ्क्तः	39
भिक्षुको ब्राह्मणकुलमुप-		भुङ्क्ते	„
तिष्ठताम् उपतिष्ठतु वा	„	भुङ्क्षे	„
भित्	289	भुङ्गध्वे	„
भिदा	295	भुजङ्गीयति	231
भिदिः	296	भुज्जते	39
भिदुरम्	287	भुज्जन्ति	„
भिदेलिमाः स्वयमेव	248	भुज्जाते	„
भिद्यः	252	भुज्जाथे	„
भिद्यते	105, 185	भुजे	„
भिनन्ति	39	भुञ्जमहे	„

	पुटे		पुटे
भुरुज्वहे	39	भूष्णः	284
भुनक्ति	,,	भृजतः	36
भूतः	275	भृजति	,,
भूतवान्	,,	भृजते	,,
भूमिष्ठः	260	भृजन्ति	,,
भूयताम्	100	भृजन्ते	,,
भूयते	104	भृजेत	,,
भूयते त्वया मयान्यैश्च	100, 104	भृत्यः	251
भूयमानम्	244	भृत्या	294
भूययति	225	भृशयते	232
भूयाः	108	भोक्ता	172
भूयात्	,,	भोक्तास्मः	242
भूयासम्	,,	भोक्तुम्	290
भूयासुः	,,	भोक्ष्यामहे	240
भूयास्त	,,	भोक्ष्यामि	175
भूयास्तम्	,,	भोजकः	290
भूयास्ताम्	,,	भोजयति	220
भूयास्म	,,	भोज्यः	249
भूयास्व	,,	भोज्या	,,
भूयेत	101	भोत्स्यति	175
भूरिदावा	271	भ्रमति	32
भूषणः	286	भ्रष्टा	170
भूषति	12	भ्राजिता	171

	पुटे		पुटे
भ्राजिष्णुः	284	मद्रकारः	267
भ्राम्यति	32, 33	मद्रङ्करः	„
भ्राशते	32	मद्राः करं नयन्ताम्	77
भ्राश्यते	„	मधुनो नाथताम्	78
भ्रूणहा	273	मधुलिट्	272
भ्लाशते	32	मध्वस्यति	230
भ्लाश्यते	„	मनः	290
म		मनति	14
मंमन्यते	202, 206	मनन्	243
मङ्क्षा	170, 255	मनिता	171, 172
मज्जतः	38	मनुते	41
मज्जति	„	मनुध्वे	„
मज्जन्ति	„	मनुमहे	„
मज्जिष्ठः	260	मनुवहे	„
मण्डनः	286	मनुषे	„
मण्डयति	46	मन्ता	171
मत्काम्यति	230	मन्त्रकारः	264
मत्तः	278	मन्त्रकृत्	273
मत्वर्थीयः	296	मन्महे	41
मत्वा	302	मन्या	294
मदनः	256	मन्युं विनयताम्	77
मद्यम्	249	मन्क्ते	41
मद्यति	230	मन्वहे	„

मन्वाते	पुटे 41	मस्मिर्षि	पुटे 210
मन्वाथे	„	मरिमृतः	„
मन्वीत	97	मरिमृथ	„
मन्वे	41	मरिमृथः	„
ममङ्क्थ	138	मरिमृमः	„
ममजिथ	„	मरिमृवः	„
ममर्थ	139	मरिमृति	„
ममर	„	मरीमरीति	„
ममार्ज	136	मरीमरीमि	„
ममार्जतुः	„	मरीमरीषि	„
ममार्जिथ	„	मरीमर्ति	„
ममार्जुः	„	मरीमर्मि	„
ममार्ष्ट	„	मरीमर्षि	„
ममृजतुः	„	मरीमृतः	„
ममृजुः	„	मरीमृथ	„
मम्मन्यते	202	मरीमृथः	„
मम्ले	179	मरीमृमः	„
मथि तिष्ठताम्	79	मरीमृवः	„
मरिमरीति	210	मरीमृति	„
मरिमरीमि	„	मर्मरीति	„
मरिमरीषि	„	मर्मरीमि	„
मरिमर्ति	„	मर्मरीषि	„
मरिमर्मि	„	मर्मर्ति	„

मर्ममि	पुटे 210	मात्तीयति	पुटे 230
मर्मर्षि	,,	मादक्	270
मर्मृतः	,,	मादशः	,,
मर्मृथ	,,	माद्यति	33
मर्मृथः	,,	मा पचन् पचमानः	242
मर्मृमः	,,	मा भवानेधिष्ट	143
मर्मृवः	,,	मायकः	255
मर्म्रति	,,	मायुः	290
मर्षित्वा	301	मार्क्षि	24
मल्लो मल्लमाह्वयते	11	मार्गते	49
महामात्रानुपतिष्ठताम्	80	मार्गमाणः	72
महीं भुनक्तु	89	मार्गयति	49
महीयते	235	मार्जन्ति	24
मांसकामः	259	मार्जयति	49
मांसकामा	,,	मार्जिता	170
मांसभक्षः	,,	मार्जिम	24
मांसभक्षा	,,	मार्ष्टा	170
मांसशीलः	,,	मार्ष्टि	23, 49
मांसशीला	,,	मा स्म भवानेधिष्ट	143
माणवकमनुक्रीडति	12	मितम्पचा	165
माणवकमुदानयताम्	77	मितद्विद्	270
माणवकमुपनयताम्	,,	मितधुक्	,,
माता	255	मिस्सति	195

मित्सते	पुटे 195	मुञ्चन्ते	पुटे 38
मिथ्या कारयति	219	मुञ्चेते	„
मिदान	91	मुमुक्षति	193
मिजम्	279	मुमुक्षते	„
मिजः	275, 283	मुमुषिषति	192
मिमते	29	मुमूर्षते	199
मिमाते	„	मुमोच	139
मिमाथे	„	मुरः	272
मिमीते	„	मुरौ	„
मिमीध्वे	„	मुष्टिन्धमः	265
मिमीमहे	„	मुष्टिन्धयः	„
मिमीवहे	„	मूः	272
मिमीषे	„	मूढम्	282
मिमे	„	मूलयति	49, 225
मीढ्वान्	246	मूर्तः	278
मीमांसते	187	मूलङ्करणम्	268
मीमांसिषते	228	मूलविभुजः	261
मुक्षीष्ट	118	मृगयते	49
मुग्धम्	282	मृजन्ति	24
मुञ्चतः	38	मृज्मः	„
मुञ्चति	„	मृज्वः	„
मुञ्चते	„	मृदित्वा	301
मुञ्चन्ति	„	मृदित्वा	„

मृषित्वा	पुटे 301	मेहन्ति	पुटे 12
मृषीष्ट	117	मोग्धा	172
मृषोद्यम्	252	मोढा	„
मृष्टम्	282	मोमुच्यते	201
मृष्टः	23	मोमूच्यते	„
मृष्ट	24	मोहिता	172
मृष्टः	„	म्रदयति	224
मृष्यति	32	म्रियताम्	102
मृष्यते	„	म्रियते	36, 102
मेघङ्करः	267	म्रियन्ते	36
मेघायते	234	म्रियेत	102
मेढा	171	म्रियेते	36
मेढ्रम्	289	म्लानः	276
मेदितम्	279	म्लायतः	11
मेदुरः	287	म्लायति	„
मेद्यति	91	म्लायन्ति	„
मेधा	295	य	
मेने	239	यँयम्यते	202
मेमीयते	205	यंयम्येते	„
मेमीयते	„	यच्छत्	243
मेषः	291	यच्छति	14
मेहतः	12	यच्छन्	243
मेहति	„	यच्छन्ती	„

यजति	पुटे 296	याज्यम्	पुटे 249
यजमानः	245	यातं देवदत्तेन	283
यज्ञः	293	याती	242
यज्वा	294	यातो ग्रामो देवदत्तेन	283
यत्करः	264	यातो देवदत्तः	,,
यत्काश्मीरेष्ववसाम	236	यादक्	270
यत्तत्रौदनमभुञ्महि	,,	यादशः	,,
यंलः	293	यादशी	,,
यन्ति	22	यान्ती	242
यमर्याति	218	यायजूक्	288
यमुना गङ्गामुपतिष्ठताम्	80	यायते	102
यम्यम्	249	यायायते	204
ययतुः	135	यायावरः	288
ययुः	,,	यावर्जीवम्	305
ययौ	,,	यावद्भुक्तमुपतिष्ठताम्	80
यवः	292	यावद्भुक्ते	238
यवयति	224	यावद्वेदम्	305
यशस्करी	263	याव्यम्	253
यष्टिग्रहः	261	यियविषति	198
यसति	33	युगन्धरः	267
यस्यति	,,	युग्यम्	253
याश्वा	293	युङ्	269
याच्यम्	249	युङ्क्तः	39

	पुटे		पुटे
युङ्क्थ	39	यो भक्तं ददाति स स्वर्गं	
युङ्क्थः	,,	गच्छति	238
युञ्जन्ति	,,	यो भक्तं दाता स स्वर्गं गन्ता	,,
युञ्ज्मः	,,	योयुज्यते	206
युञ्ज्वः	,,	यौति	21
युतः	21	र	
युनक्ति	39	रक्त्वा	301
युनक्षि	,,	रङ्क्त्वा	,,
युनज्मि	,,	रक्षा	295
युयुजे	136	रक्षणः	293
युयूषति	199	रजकः	258
युयोज	183	रजकी	,,
युबन्ति	21	रजति	15
युवां भवथः	7	रजयति मृगान्	218
युवायते	231	रज्जुसृट्	272
यूयं भवथ	7	रज्यति	33
यौक्त्वम्	289	रज्यति वस्त्रं स्वयमेव	107
योगी	285	रज्यते	33
योग्यम्	248	रज्जयति वस्त्रम्	218
योक्त्वम्	289	रणः	292
योधयति	220	रणयति	217
योऽधिकं भक्तं दास्यति स		रथन्तरम्	267
स्वर्गं गमिष्यति	238	रद्धा	171, 255

	पुटे		पुटे
रधिता	171, 255	रिक्थहरः	261
रन्धकः	255	रिङ्क्तः	40
रमताम्	77	रिङ्क्ते	„
रम्भयति	221	रिञ्चते	„
ररक्ष	122	रिञ्चन्ति	„
रवणः	286	रिञ्चते	„
रागी	285	रिणक्ति	40, 41
राजघः	268	रीणः	275
राजभोजम्	306	रुच्यः	252
राजभोजनाः	297	रुणत्सि	39
राजयुधा	274	रुणद्धि	„
राजसूयः	252	रुणध्दु	89
राजाच्छादनानि	297	रुणधानि	„
राजानमागमयति	226	रुणधाम	„
राजायते	231	रुणधामहे	„
राजिता	171	रुणधाव	„
राजीयति	229, 231	रुणधावहे	„
राजीययति	235	रुणधै	„
राज्ञां मतः	283	रुणध्मि	39
राणयति	217	रुतः	21
राघ्नोति	33	रुत्सीष्ट	118
राध्यति	„	रुदन्ति	24
राप्यम्	253	रुदितः	„

	पुटे		पुटे
रुदिथ	24	रुन्धीथाः	97
रुदिथः	,,	रुन्धीध्वम्	,,
रुदिमः	,,	रुन्धीमहि	,,
रुदिवः	,,	रुन्धीय	,,
रुध्यताम्	101	रुन्धीयाताम्	,,
रुध्यते	,,	रुन्धीयाथाम्	,,
रुध्यात्	118	रुन्धीरन्	,,
रुध्येत	89	रुन्धीवहि	,,
रन्त्स्व	,,	रन्धे	93
रन्ध	39, 89	रन्ध्मः	,,
रन्धम्	89	रन्ध्याम्	97
रन्धः	39	रन्ध्याः	,,
रन्धताम्	89	रन्ध्यात्	,,
रन्धते	39	रन्ध्यात	,,
रन्धन्ति	,,	रन्ध्यातम्	,,
रन्धन्तु	89	रन्ध्याताम्	,,
रन्धाम्	,,	रन्ध्याम	,,
रन्धात्	,,	रन्ध्याव	,,
रन्धाताम्	,,	रन्ध्युः	,,
रन्धाते	39	रन्ध्वम्	89
रन्धाथाम्	89	रन्ध्वः	39
रन्धि	,,	रुदिषति	192
रन्धीत	97	रुधतुः	139

	पुटे		पुटे
रुधुः	139	रोद्धा	172
रुोध	,,	रोपयति	214
रुोधिय	,,	रोमन्थायते	233
रुवन्ति	21	रोरुध्यते	206
रुषितः	280	रोषिता	256
रुष्टः	,,	रोष्टा	,,
रुक्षयति	49	रोहयति	214
रूपयति	234	रौति	21
रेचयति	48		ल
रेपयति	215	लक्षयति	45
रेफः	296	लक्षयते	,,
रेषिता	256	लग्नम्	275
रेष्टा	,,	लडयति	46
रैपोषम्	306	लभ्यम्	249
रेगः	290	लम्भकः	255
रेचते	12	लम्भयति	221
रेचनः	256	ललाटन्तपः	266
रेचयते	221	लवकः	259
रोचिष्णुः	284	लवणक्कारम्	304
रोच्यम्	249	लवणस्यति उष्ट्रः	230
रोदिति	24	लवणीयति	,,
रोदिमि	,,	लवित्तम्	289
रोदिषि	,,	लवणः	286

	पुटे		पुटे
लषति	32	लिहहे	20
लष्यति	,,	लीढ	,,
लाङ्गलग्रहः	261	लीढम्	282
लाडयति	46	लीढः	20
लापयति	216	लीढे	,,
लाप्यम्	253	लीङ्वे	,,
लिक्षे	20	लुचित्वा	300
लिखित्वा	300	लुजित्वा	,,
लिनाति	48	लुण्ठाकः	287
लिपिकरः	264	लुनन्	244
लिप्सते	195	लुनाति	44
लिबिकरः	264	लुनाना	244
लिम्पः	257	लुनीते	44
लिम्पति	38	लुभित्वा	301
लिम्पते	,,	लूनः	276
लिहते	20	लेक्षि	20
लिहन्ति	,,	लेखित्वा	300
लिहाते	,,	लेढि	19
लिहाथे	,,	लेशः	298
लिहे	,,	लेहः	258
लिह्यः	,,	लेक्षि	20
लिह्यहे	,,	लोकते	13
लिह्यः	,,	लोब्धा	256

	पुटे		पुटे
लोभित्वा	256, 301	वण्डयति	46
लोडुप्यते	202	वत्स्यामस्तर्लोदनं भोक्ष्यामहे	236
लोडुवः	206	वदतां चार्वा लोकायते	81
लोडूयते	205	वदिता जनापवादम्	284
लोडूया	295	वधकः	255
लोहितायति	232	वधिषीष्ट	178
लोहितायते	,,	वध्यात्	116
	व	वनयति	218
वक्ता	169	वनीवच्यते	203
वक्त्तारः	,,	वन्दारुः	288
वक्त्तारौ	,,	वमथुः	293
वक्तासि	,,	वमयति	218
वक्तासे	,,	वर्मा	287
वक्ति	49	वयं भवामः	8
वक्षि	26	वरः	292
वक्षीष्ट	116	वरणपुष्पप्रचायिका	296
वचनकरः	263	वरयति	48, 224
वचित्वा	300	वराकः	287
वचयति	46, 219	वरिवस्यति	233
वचयते	47, 219	वरिषीष्ट	118, 177
वचित्वा	300	वरीवृत्त्यते	205
वटयति	217	वरीवृत्त्यते	,,
वष्टयति	50	वरीषीष्ट	118

वर्जयति	पुटे 48	ववसुः	पुटे 131
वर्णयति	234	ववर्थ	140
वर्तते	12, 32	ववाते	131
वर्तनः	286	ववाथ	„
वर्तयति	223	वविथ	„
वर्तित्वा	300	वविरे	„
वर्तिष्णुः	284	ववुः	„
वर्तिष्यति	176	ववृद्धे	140
वत्स्यति	„	ववृषे	„
वर्धते	12	ववे	131
वर्धनः	256, 286	ववौ	„
वर्धमानम्	244	वव्रश्च	132
वर्धिता	171	वव्रश्चिथ	„
वर्धित्वा	300	वव्रश्चुः	„
वर्धिष्णुः	284	वव्रष्ट	„
वर्धिष्यति	176	वव्रे	140
वर्मायति	232	वशंवदः	266
वर्मायते	„	वशः	292
वर्या	250	वश्मि	26
वर्षदुषः	271	वष्टि	„
वर्षयति	224	वसन्तीह पुरा छात्राः	238
वर्षुकः	287	वस्त्रोपम्	305
वर्ष्यम्	253	वहंलिहः	265

	पुटे		पुटे
बह्यम्	250	वासनः	256
वाक्	289	वासयते	221
वाक्यम्	248, 249	वास्तव्यः	248
वाचंयमः	266	वाहभ्रट्	271
वाचयति	49	विकर्त्ता	285
वाच्यम्	249	विकस्वरः	288
वातन्धमः	265	विकाषी	285
वातन्धयः	„	विक्रमताम्	79
वातमजाः	„	विक्रीणीते	43
वादयते	221	विक्षावः	292
वानयति	218	विगणय्य	303
वाप्यम्	253	विगूनः	276
वामयति	218	विगूर्णः	275
वायते	102	विङ्क्तः	40
वाययति	213	विङ्क्ते	„
वायुः	290	विचतः	36
वार्या	250, 251	विचति	„
वावक्तः	209	विचन्ति	„
वावक्ति	„	विचमति	13
वावचति	„	विचर्चिका	296
वावचीति	„	विचितः	278
वावच्यते	204	विचिता	454
वावश्यते	„	विच्छयति	47

	पुटे		पुटे
विच्छायते	15	विदत्तम्	281
विच्छाययति	47	विदथुः	22
विच्छाययते	,,	विददरतुः	123
विच्छायते	101	विददरुः	,,
विच्छयते	,,	विददार	,,
विजग्ध्य	303	विदद्रतुः	,,
विजयते	9	विदद्गुः	,,
विजयन्ते	,,	विदन्ति	22
विजयेते	,,	विदांचकार	124, 135
विजावा	271	विदांचक्रतुः	135
विजिगीषते	197	विदांचक्रुः	,,
विजिग्ये	129	विदितः	277
विजिल्य	302	विदिद्युताते	133
विजेषीष्ट	115	विदिद्युतिरे	,,
विश्चते	40	विदिद्युतिषते	193
विश्चन्ति	,,	विदिद्युते	133
विश्चाते	,,	विदियोतिषते	193
वितिष्ठताम्	79	विदुः	22
वितूस्तयति	226	विदुरः	287
वित्तः	22, 277	विदुषां बुद्धः शतः	283
विद	22	विद्धः	278
विदः	257	विघ्नः	22
विदतुः	22	विद्यते	242

	पुटे		पुटे
विद्यमानः	242	विन्दते	38
विद्या	294	विज्ञः	277
विद्युत्	288	विपत्	294
विद्योतते	12	विपत्तिः	„
विद्व	22	विपाशयति	34
विद्विद्	270	विपूयः	252
विधायकः	255	विभाकरः	264
विधायताम्	102	वियुक्	270
विधीयते	„	विरमतु	77
विधीयेत	„	विराद्	270
विधुन्तुदः	266	विलापयति	47, 214
विधुरः	285	विलाय	302
विधूतः	277	विलाययति	48, 215
विधूनयति	213	विलालयति	„
विधेयम्	248	विलासी	285
विधेयात्	117	विलिखः	257
विध्यति	33	विलीनयति	47, 214
विनक्ति	40	विलीय	302
विनाशकः	286	विलुम्पति	38
विनीयः	252	विलुम्पते	„
विन्ते	40	विलोकते	13
विन्दः	257	विवरिषते	200
विन्दति	38	विवरीषते	„

विविचतुः	पुटे 132	विशशसतुः	पुटे 128
विविचुः	,,	विशशसिथ	
विविदतुः	135	विशशसुः	,,
विविदिबान्	246	विशशार	123
विविदिषति	192	विशशस	128
विविदुः	136	विशश्रतुः	123
विविद्वान्	246	विशश्रुः	,,
विवाशिबान्	,,	विशिनिष्टि	40
विविश्वान्	,,	विशेषयति	42
विवेकी	285	विश्रः	293
विवेद	124	विश्रयी	287
विवेदिथ	136	विश्रावः	292
विव्यचिथ	132	विश्वम्भरा	267
विव्यतुः	129	विषमस्थः	260
विव्यथाते	133	विषयी	257
विव्यथिरे	,,	विषीदति	24
विव्यथे	,,	विषीव्यति	32
विव्ययिथ	129	विसारः	291
विव्याच	132	विसिष्मियते	29
विव्याय	129	विसिष्मियिरे	
	,,	विसिष्मिये	
विशशरतुः	123	विस्तार्यम्	248
विशशरुः	--	विस्फारयति	215

	पुटे		पुटे
विस्फोरयति	215	वुवूर्षति	200
विस्मयते	9	वृषीष्ट	118
विस्मयन्ते	,,	वृक्कणः	282
विस्मये	,,	वृणक्ति	48
विस्मापयते	214	वृणते	43
विस्मम्भी	285	वृणाते	,,
विहगः	266	वृणाथे	,,
विहङ्गः	,,	वृणीते	,,
विहङ्गमः	,,	वृणीध्वे	,,
विहाय	303	वृणीमहे	,,
विहोडते	232	वृणीवहे	,,
विहोडयति	,,	वृणीषे	,,
विह्वयते	11	वृणे	,,
वीत्तम्	281	वृणोति	48
वीमार्गः	298	वृत्या	300
वीयताम्	101, 104	वृत्यम्	251
वीयते	,,	वृत्यः	,,
वीयात्	115	वृत्यते	32, 65
वायासुः	,,	वृत्तहा	273
वीयास्ताम्	,,	वृत्वा	300
वीयेत	101, 164	वृद्धः	275
वीरयते	49	वृद्धा	300
वीरसूः	270	वृध्यम्	251

	पुटे		पुटे
वृश्चतः	36	वेविकथ	29
वृश्चति	,,	वेविकथः	,,
वृश्चन्ति	,,	वेविचति	,,
वृषलभार्यामुपवदताम्	81	वेविचमः	,,
वृषस्यति गौः	229	वेविच्वः	,,
वृणीयति	,,	वेविषति	,,
वृणीष्ट	118, 177	वेविष्टः	,,
वृष्यम्	253	वेविष्ट	,,
वेत्ता	170	वेविष्टः	,,
वेत्ति	22	वेविष्मः	,,
वेत्थ	,,	वेविष्मः	,,
वेद	,,	वेवीतः	209
वेदः	298	वेवीते	25
वेदना	296	वेवीध्वे	,,
वेदयः	257	वेवीमहे	,,
वेदवित्	270	वेवीयते	204
वेदाध्यायः	259	वेवीवहे	25
वेदापयति	234	वेवीषे	,,
वेदिता	170	वेवेक्ति	29
वेपते	13	वेवेक्षि	,,
वेपथुः	293	वेवेचिम	,,
वेवयीति	209	वेवेति	209
वेविक्तः	29	वेवेष्टि	29

वेवेष्मि	पुटे 29	व्यतिस्महे	पुटे 23
वेव्यति	209	व्यतिस्वहे	,,
वेव्यते	25	व्यतिहे	,,
वेव्याते	,,	व्यत्यध्वरिष्ट	164
वेव्याथे	,,	व्यत्यध्वृत	,,
वेव्ये	,,	व्यदधुनत्	213
वेशः	290	व्यपस्फुरत्	215
वैरकारः	264	व्यपुस्फुरत्	,,
वैरायते	234	व्यरंसीत्	147
वोच्यते	209	व्यर्णः	279
वोढा	169	व्यलापयत्	72
व्यजघटत्	217	व्यलीनयत्	,,
व्यजयत	52	व्यलीलपत्	214
व्यजयन्त	,,	व्यलीलयत्	,,
व्यजयेताम्	,,	व्यलीलिनत्	,,
व्यजेष्यत	173	व्यलीलिपत्	,,
व्यतिध्वे	23	व्यशारिषुः	164
व्यतिषजति	15	व्यशारिष्टाम्	,,
व्यतिषते	23	व्यशारीत्	,,
व्यतिषाते	,,	व्यशेषयत्	72
व्यतिषाथे	,,	व्यषीव्यत्	64
व्यतिसे	,,	व्यष्टभत्	154
व्यतिस्ते	,,	व्यसीव्यत्	64

	पुटे		पुटे
व्यस्मयत	52	व्यावहासी	293
व्यह्वयत	„	व्यासीष्ट	115
व्याकरणाध्ययनाय क्रमताम्	78	व्यास्यते	184
व्याघ्रः	257	व्रक्ष्यति	175
व्याता	183	व्रतयति	226
व्यादत्ते पिपीलिका	29	व्रश्चित्वा	302
व्याधः	258	व्रीणः	275
व्याधिः	293	व्रेपयति	214
व्यानक्षे	139	श	
व्यानडद्वे	„	शंस्यम्	251
व्यानशाति	„	शकृत्करिः	264
व्यानशिध्वे	„	शक्तिग्रहः	261
व्यानशिरे	„	शकुन्तः	35
व्यानशिषे	„	शक्नुवन्ति	„
व्यानशे	„	शक्नोति	33, 35
व्याप्रियत	67	शक्यम्	249
व्याभाषकः	286	शक्यति	33
व्यायिता	183	शङ्करः	262
व्यायिषीष्ट	177	शङ्कुष्ठः	260
व्यायिष्यते	184	शतं विनयन्ताम्	77
व्यावक्रोशी	293	शतमुत्तिष्ठतु	79
व्यावमोषी	„	शतस्य पणते	15
व्यावलेखी	„	शत्रुंसहः	267

शत्रुजित्	पुटे 270	शयाना भुञ्जते यवनाः	पुटे 244
शत्रुञ्जयः	267	शयामहै	82
शत्रुन्तपः	,,	शयालुः	287
शय्यम्	249	शयावहै	82
शब्दकारः	264	शयितम्	282
शब्दनः	286	शयितः	279
शब्दप्राट्	289	शयिता	169
शब्दायते	234	शयितारः	,,
शमकः	255	शयितारौ	,,
शमयति क्रोधम्	218	शयितारो	,,
शमयिषीष्ट	178	शयित्वा	300
शमितः	280	शयिषाध्वम्	116
शमित्वा	300	शयिषाध्वम्	,,
शमिषीष्ट	177	शयिषीष्ट	,,
शमी	285	शर्यात	94
शम्भवः	262	शर्याथाः	,,
शयाताम्	82	शर्याध्वम्	,,
शयाते	16	शर्यामहि	,,
शयाधाम्	82	शरीय	,,
शयाथे	17	शर्यायाताम्	,,
शयानम्	242	शर्यायाधाम्	,,
शयानः	,,	शर्यारन्	,,
शयना	,,	शर्यावहि	,,

	पुटे		पुटे
शये	17	शायिका	296, 297
शयै	82	शारः	291
शय्या	294	शालाकाम्यति	230
शत्स्यति	176	शाशय्यते	204
शर्धञ्जहाः	265	शासति	25
शर्धिष्यति	176	शासित्वा	300
शलभोत्थः	260	शास्ति	25
शश्रन्थ	127	शास्तकत्	273
शश्वदकरोच्चकार वा	237	शास्त्वा	300
शस्तम्	289	शास्मि	25
शस्यम्	257	शास्सि	„
शातयति	214	शिक्षति	195
शादयति	„	शिमिशिमायति	233
शाधि	85	शिमिशिमायते	„
शान्तः	275, 280	शिशयिषताम्	189
शान्त्वा	300	शिशयिषते	„
शामयति रूपम्	218	शिशयिषां चक्रे	„
शामितम्	275	शिशयिषिता	„
शामिषीष्ट	177	शिशयिषिषीष्ट	„
शाम्यत्	243	शिशयिषिष्यते	„
शाम्यति	33	शिशयिषिष्येत	„
शाम्यन्	243	शिशयिषीष्ट	„
शाम्यन्ती	„	शिशयिषेत	„

	पुटे		पुटे
शिशयिष्यताम्	189	शीर्षघाती	268
शिशयिष्यते	„	शीलितः	284
शिशयिष्येत	„	शीशांसते	187
शिश्रयिषति	198	शुच्यति	32
शिश्रीषति	„	शुच्यते	„
शिश्वयतुः	132	शुद्धिः	294
शिश्वयिथ	„	शुनिन्धयः	265
शिश्वयुः	„	शुभंयाः	271
शिश्वाय	„	शुभति	37
शिष्टः	25	शुम्भति	„
शिष्ट	„	शुशविथ	132
शिष्टः	„	शुशाव	„
शिष्मः	„	शुशुवतुः	„
शिष्यः	251	शुशुवुः	„
शिष्वः	„	शुश्राव	140
शीघ्रायते	232	शुश्रूषते	196
शीतम्	276	शुश्रोथ	140
शीतभोजी	272	शुष्कः	276
शीधुपः	261	शुष्कपेषम्	305
शीधुपी	„	शुष्कवान्	276
शीनम्	276	शनः	275
शीयते	14	शनवान्	„
शीयमानः	244	शरयते	49

शृणाति	पुटे 44	शोभनम्	पुटे 298
शृणीते	,,	शोभनः	256
शृणुतः	35	शोश्रूयते	204
शृणुयात्	96	शोषयते	220
शृणोति	35	इयत्	243
शृण्वन्ति	,,	इयन्	,,
शेकुष्ठः	260	इयन्ती	,,
शेताम्	82	इयेतयति	223
शेते	16	श्रथयति	49
शेध्वम्	82	श्रथ्नाति	,,
शेध्वे	17	श्रद्धा	295
शेमहे	,,	श्रद्धालुः	287
शेरताम्	82	श्रद्धासीष्ट	117
शेरते	16	श्रन्धना	96
शेवहे	17	श्रपयति	118
शेश्वीयते	204	श्रयणम्	98
शेषे	17	श्रयतः	9
शेष्व	82	श्रयति	,,
शोकापनुदः	261	श्रयते	,,
शोकापनोदः	,,	श्रयन्ति	,,
शोचनः	286	श्रयन्ते	,,
शोचिता	171	श्रयिषीढ्वम्	115
शोभते	12	श्रयिषीध्वम्	,,

	पुटे		पुटे
श्रयेते	9	संयस्यति	33
श्रव्यम्	248	संयावः	291
श्रापयति	218, 225	संरावः	„
श्राम्यति	33	संवर्मयति	234
श्रायः	292	संवस्त्रयति	226
श्रीः	289	संविस्ते	22
श्रेथतुः	127	संविस्ते	„
श्रेथुः	„	संविदते	„
श्लेषः	258	संविदाते	„
श्लेषमग्नम्	268	संविदाथे	„
श्लोककारः	264	संविदे	„
श्वः क्षिप्रमध्येप्यामहे	240	संविद्धे	„
श्वयथुः	293	संविद्गहे	„
श्वासः	258	संविद्रते	„
	ष	संविद्वहे	„
ष्ठीवति	13	संविध्ये	178
ष्ठीव्यत्	243	संव्याययति	213
ष्ठीव्यन्	„	संव्यासीष्ट	177
ष्ठीव्यन्ती	„	संशितः	281
ष्वक्कते	13	संशृणुते	35
	स	संशृण्वते	„
संज्ञपयति	218	संशृण्वाते	„
संयसति	33	संशृण्वीत	96

	पुटे		पुटे
संसत्	270	सङ्ग्रामयति	50
संसन्यते	204	सङ्घुषितम्	280
संसर्गां	285	सङ्घुष्टम्	„
संसर्गा	251	सजति	15
संस्करोति	69	सञ्चस्करतुः	140
संस्कारजः	274	सञ्चस्करिद्वे	„
संस्कृतम्	70	सञ्चस्कारिथ	„
संस्नावः	258	सञ्चस्करिध्वे	„
संहारः	298	सञ्चस्करे	„
संह्रयते	11	सञ्चिक्थे	179
सक्तुधानी	298	सञ्चिच्ये	„
सङ्कुटिता	254	सञ्चीवरयते	226
सङ्क्रामति	13	सञ्जानांते	44
सङ्क्रामतु	78	सञ्जिगंसते वत्सो मात्ता	190
सङ्क्रामयति	217	सञ्ज्वारी	285
सङ्क्रीडते	12	सत्यापयति	234
सङ्क्रीडन्ति शकटानि	„	सत्तयते	49
सङ्गच्छताम्	80	सत्तायते	233
सङ्गमय्य	303	सदक्	270
सङ्गिरते	37	सदक्षः	„
सङ्गिरन्ते	„	सदशः	„
सङ्गिरते	„	सनीस्यते	203
सङ्गीतिः	294	सन्तरति	10

	पुटे		पुटे
सन्ति	23	समजानात्	71
सन्तिष्ठताम्	79	समजानीत	,,
सन्दाय	303	समज्या	294
सन्दावः	291	समतनोत्	69
सन्दिग्धे	19	समदिग्ध	56
सन्दिहते	,,	समदिहत	,,
सन्दिहाते	,,	समदिहाताम्	,,
सन्दिहाथे	,,	समपादि	166
सन्द्रावः	291	समयसत्	65
सन्धिः	293	समयस्यत्	,,
सन्धिके	19	समर्णः	279
सन्धिग्धे	,,	समवसर्ग्या	251
सञ्ज्ञानस्यते	205	समवित्त	59
सन् ब्राह्मणः	242	समवित्थाः	,,
सन्त्यते	103	समविदत्	,,
स भवति	6	समविदाताम्	,,
समक्रीडत	53	समविदाथाम्	,,
समगंसत	154	समविदि	,,
समगंसाताम्	,,	समविद्धम्	,,
समगंस्त	,,	समविद्महि	,,
समगत	,,	समविद्रत	,,
समगिरत	67	समविद्वहि	,,
समगिरन्त	,,	समविव्ययत्	213

समशृणुत	पुटे 66	सम्प्रवदन्तां ब्राह्मणाः	पुटे 87
समस्करोत्	70	सम्फुल्लः	271
समस्थः	260	सम्भाण्डयते	226
समस्थित	161	सम्भार्या	251
समस्थिषत	,,	सम्भृत्यः	,,
समस्थिषाताम्	,,	सरः	290
समह्वयत	52	सरकः	259
समाश्लिषत् जतु काष्ठम्	146	सरणः	286
समाश्लेषि	,,	सरति	14
समिधिता	230	सर्पिषो नाथताम्	78
समिध्यति	,,	सर्पा	170
समिध्यिता	,,	सर्वसहः	266
समियात्	116	सर्वगः	267
समीयिवान्	240	सर्वङ्कषः	,,
समुत्तः	277	सर्वज्ञगः	,,
समुच्चः	,,	सर्वप्रदः	261
समुद्यते	104	सर्वा कारिकाम्	296
समूलकाषम्	305	सर्वा कारिमकार्षम्	,,
समूलघातम्	,,	सर्वा कृतिम्	,,
सम्पत्	294	सर्वा कृत्याम्	,,
सम्पत्तिः	,,	सर्वा क्रियाम्	,,
सम्पन्नङ्कारम्	304	सर्वा गणनाम्	297
सम्पर्क	285	सर्वा गणिकाम्	296

	पुटे		पुटे
सविता	199	सस्वार	138
सवितारः	,,	सहकृत्वा	274
सवितारौ	,,	सहनः	256
सवितासे	,,	सहयुध्वा	224
सवित्तम्	289	सहस्रस्य पणते	15
सव्येष्टः	160	सहिता	169, 255
ससर्जिथ	138	सहितम्	289
ससर्ति	31	सहिष्णुः	284
ससर्थ	140	सह्यम्	249
ससार	,,	सांराविणम्	293
ससृतः	38	साङ्कुटिनम्	294
सस्मर्थ	138	सातः	278
सस्मार	,,	सातयः	257
सस्रति	31	साधनः	256
सस्रष्ट	138	साधयति	215, 225
सस्वर	,,	साधुः	290
सस्वरतुः	,,	साधुकारी	272
सस्वरथुः	,,	साधुदायी	,,
सस्वरिथ	,,	सामगः	261
सस्वरिम	,,	सामगी	,,
सस्वरिव	,,	सायते	103
सस्वरुः	,,	सारः	291
सस्वर्थ	,,	सालभञ्जिका	296

सासद्यते	पुटे 202	सीव्यावः	पुटे 31
सासायते	204	सुकरः	299
सास्मर्यते	202	सुकृत्	273
साहयः	257	सुखजः	274
साह्वान्	246	सुखप्रतीक्षः	260
सिञ्चति	38	सुखप्रतीक्षा	„
सिञ्चते	„	सुखायते	234
सिन्ध्यः	252	सुख्यति	235
सिषासति	191, 199	सुगः	267
सिसनिषति	191, 198	सुगलः	257
सिसेविषति	197	सुतङ्गमः	267
सिस्मयिषते	191	सुत्या	284
सिस्वरिषति	198	सुत्वा	274
सीदति	14	सुदत्तम्	281
सीदन्	244	सुदानः	299
सीव्यतः	31	सुदामा	271
सीव्यति	„	सुदिनायते	234
सीव्यथ	„	सुधीवा	271
सीव्यथः	„	सुनुतः	34
सीव्यन्ति	„	सुनुते	„
सीव्यसि	„	सुनुथ	„
सीव्यामः	„	सुनुथः	„
सीव्यामि	„	सुनुध्वे	„

सुनुमः	पुटे 34	सुन्वाते	पुटे 34
सुनुमहे	„	सुन्वाथे	„
सुनुयाम्	96	सुन्वीत	86
सुनुयाः	„	सुन्वीथाः	„
सुनुयात्	„	सुन्वीध्वम्	„
सुनुयात	„	सुन्वीमहि	„
सुनुयातम्	„	सुन्वीय	„
सुनुयाताम्	„	सुन्वीयाताम्	„
सुनुयाम्	„	सुन्वीयाथाम्	„
सुनुयाव	„	सुन्वीरन्	„
सुनुयुः	„	सुन्वीवहि	„
सुनुवः	34	सुन्वे	34
सुनुवहे	„	सुपानः	298
सुनुषे	„	सुपीवा	271
सुनोति	„	सुप्तः	178
सुनोमि	„	सुप्तोऽहं किल विललाप	236
सुनोषि	„	सुप्यते	104
सुन्मः	„	सुभगङ्करणम्	268
सुन्महे	„	सुभोजः	299
सुन्वः	„	सुमनायते	232
सुन्वते	„	सुम्लः	257
सुन्वन्ति	„	सुरापः	261
सुन्वहे	„	सुरापा	„

	पुटे		पुटे
सुरापी	261	सूनः	157
सुशर्मा	271	सूयते	31
सुषुप्सति	192, 193	सूयन्ते	„
सुषुवाते	138	सूयेते	„
सुषुवाथे	„	सूर्यः	251
सुषुविद्वे	139	सूर्यायते	231
सुषुविध्वे	„	सृत्वरः	288
सुषुविरे	138	सृमरः	197
सुषुविषे	„	सृष्टम्	282
सुषुवे	„	सेक्त्वम्	289
सुष्टु कारयति	219	सेत्वम्	„
सुष्वापयिषति	193	सेधयति	215
सुस्मूर्षते	196	सेनाचरः	263
सुस्यूषति	197	सेनानीः	270
सुस्त्राव	140	सेविता	171
सुस्त्रोथ	„	सेसिम्यते	204
सुस्वूर्षति	198	सोढा	269, 110
सूत्रकारः	264	सोता	169
सूत्रग्रहः	262	सोतारः	„
सूत्रयति	49, 245	सोतारौ	„
सूदः	257	सोतासे	„
सूदिता	286	सोमपाः	271
सूदी	257	सोमविक्रयी	274

सोमसुत्	पुटे 273	स्थ	पुटे 23
सोषूयते	205	स्थः	„
सोसूच्यते	201	स्थण्डिलशायी	273
सोसूच्यते	„	स्थवयति	224
स्कन्त्वा	301	स्थापयति	„
स्कभ्नाति	44	स्थावरः	288
स्कभ्नोति	„	स्थास्तुः	284
स्कुनाति	„	स्थूलम्भविष्णुः	269
स्कुनोति	„	स्थूलम्भावुकः	„
स्तः	23	स्थूलयते	49
स्तकयति	217	स्थेयात्	116
स्तनन्धयः	265	स्तपयति	218
स्तभ्नाति	44	स्नापयति	218
स्तभ्नोति	„	स्नानीयम्	247, 297
स्तम्बकरिः	264	स्नायात्	117
स्तम्बेरमः	262	स्निग्धम्	282
स्तुल्यः	252	स्नाडम्	„
स्तुभ्नाति	44	स्तुग्धम्	„
स्तुभ्नोति	„	स्तूडम्	„
स्तृणन्	244	स्नेयात्	117
स्तृणानः	„	स्नोग्धा	172
स्तोत्रम्	289	स्नोढा	„
स्त्यनुजः	274	स्तोहिता	„

	पुटे		पुटे
स्पर्शः	290	स्रक्षयति	175
स्पर्श	171	स्रजयति	225
स्पष्टः	280	स्रप्ता	170
स्पाशितः	„	स्रवतः	10
स्पृश्यम्	251	स्रवति	„
स्पृह्यालुः	287	स्रवन्ति	„
स्पृष्टा	171	स्रावयति	220
स्फापयति	224	सुघ्नमुपतिष्ठताम्	80
स्फावयति	214	स्वः	23
स्पीतः	278	स्वजते	15
स्मः	23	स्वपन्ति	24
स्मरतः	10	स्वपितः	„
स्मरति	„	स्वपिति	„
स्मरन्ति	„	स्वपिथ	„
स्मरयति	217	स्वपिथः	„
स्मरिषीष्ट	118	स्वपिमः	„
स्मर्यते	104	स्वपिवः	„
स्मृषीष्ट	118	स्वपिषि	„
स्मेरम्	288	स्वपोषम्	306
स्यन्त्वा	301	स्वप्नः	293
स्यन्तस्यति	176	स्वरिता	171
स्यन्दिध्यति	„	स्वर्गाह्वयः	260
स्रक्	269	स्वर्ता	171

	पुटे		पुट
स्वर्यान्	115	हन्ति	17
स्वादते	11	हन्तु	83
स्वादन्ते	,,	हन्मः	18
स्वादेते	,,	हन्मि	,,
स्वादुः	290	हन्वः	,,
स्वादुक्कारम्	304	हरति	10
स्विजः	275, 283	हरते	,,
ह		हरितयति	223
हंसगामिनी	272	हलयति	226
हंसति	232	हव्यम्	248
हंसायते	231	हसनम्	298
हंसि	18	हमितं छात्रस्य	284
हत	83	हस्तग्राहम्	305
हतम्	,,	हस्तयति	225, 226
हतः	17	हस्तवर्तम्	305
हताम्	83	हस्तिघ्नः	268
हतात्	,,	हातव्यम्	248
हथ	18	हायनः	259
हथः	,,	हायनाः	,,
हनानि	83	हार्यम्	248
हनाम	,,	हिंसकः	286
हनाव	,,	हिंसन्ति	41
हनिष्यते	184	हिंस्तः	,,

	पुटे		पुटे
हिंथ	41	हृषितानि	280
हिंथः	„	हृष्टम्	„
हिंस्मः	„	हृष्टः	„
हिंक्षम्	288	हृष्टानि	„
हिंस्वः	41	हे पचन्	244
हिंक्षिता	171	हे पचमान	„
हिंङयति	217	हेयम्	248
हित्वा	302	होता	169
हिनस्ति	41	होतारः	„
हिनस्मि	„	होतारौ	„
हिनस्सि	„	हसयति	224
हिनुतः	31	हीणः	277
हिनोति	„	हीतः	„
हिन्वन्ति	„	हेपयति	214
हूयताम्	102	हूयतः	11
हूयते	102, 104	हूयति	„
हूयात्	117	हूयते	„
हूयेत्	102	हूयन्ति	„
हृषितम्	280	हूयन्ते	„
हृषितः	„	हूयेते	„

शुद्धपत्रिका.

पुटे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२	८	विशेषण	विशेषण
„	१३	तिङ्	तिङ्
„	२०	पर	परे
३	७	90	13
„	९	लङ्बत्	लङ्बत्
„	२३	पुनीर्व	पुनीर्व
९	४	यातु	धातु
„	२३	विहायसा	विहायसा
१०	२२	धेट् श्वयोः	धेट्छ्वयोः
११	९	यातोरा	धातोरा
१२	१६	भूहति	गूहति
„	२३	सामान्य	सामान्य
१४	२०	वेनगतौ	वेगगतौ
१६	१३	धातुभ्यो उत्तर	धातुभ्यः उ
„	१५	अत्तः	अत्थः
„	२१	भयति	भवति
२५	६	ह्लादौ	ह्लादौ
२९	७	विचिर्	विजिर्
„	१२	वेविचति	वेविजति
„	१३	वेचिम	वेजिम

पुटे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२९	१३	विच्चः	विज्वः
„	„	विच्चमः	विज्मः
३३	१०	(VIII. 3. 74.)	(VII. 3. 74.)
„	१४	मदि हर्षे	मदी हर्षे
३५	९	सन्नियोगन	सन्नियोगेन
३६	२१	छिदने	छेदने
३७	१९	शत, सहस्र	शतं, सहस्रं
„	२१	प्रच्छयो	पृच्छयो
„	२२	भवात	भवति
३९	७	सिद्धामत्य	सिद्धमित्य
„	१५	भूपाल	भूपालः
४२	२३	लडादयः	लडादयः
४९	१२	गर्वा	गर्वा
५३	३	निरसन	निरसने
५६	६	अदुग्धम्	अधुग्धम्
६२	१६	णिचिर्	णिजिर्
६३	२	विचिर्	विजिर्
„	५	अवेवेङ् इत्यादि	अवेवेङ् इत्यादि
६९	१०	श्रम्बिकरणे	श्रम्बिकरणे
७०	१३	अनृह्णात्	अगृह्णात्
७३	८	संमाप्तम्	समाप्तम्
„	१५	पनवे	पवने

पुटे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
७६	२३	सम्प्रानन	संमानन
७८	५	(I. 3. 84.)	(I. 3. 85.)
„	१७	स्फीतान	स्फीतानि
„	१८	तायनेष्वित	तायनेष्विति
८३	३	धत्वं च	घत्वं च
८६	१४	विचिर्	विजिर्
८८	१४	निपूर्वः	निःपूर्वः
९१	१	क्रीणाध्वम्	क्रीणीध्वम्
९२	१२	असुनवम्	असुनवम्
९८	१२	पुनर्ति	पुनीत
१०९	१३	अदन्तम्	अदन्तम्
११४	२३	घक्षीयास्ताम्	पक्षीयास्ताम्
११८	१४	वरिषीष्ट	वरीषीष्ट
„	१८	ऋतश्च	ऋतश्च
१२३	१७	क्वसा	क्वसौ
१२७	६	अनिदितामिात	अनिदितामिति
१२८	२	इत्येतेषां	इत्येतेषां
१३०	„	क्विड्यान	क्विड्यन
१४०	८	विधान	विधाने
„	१६	वङ्	वृङ्
„	१७	पीध्वं	षीध्वं
१४३	६	(VII. 2. 25.)	(VIII. 2. 25.)

पुटे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१४३	१८		अपाशुः
१४५	४	(VI. 2. 4.)	(VII. 2. 4.)
१५३	२	उमादेशो	उमागमो
„	१९	जृस्तन्भु	जृस्तन्भु
„	२०	जृष् वयो	जृष् वयो
१५४	६	सितादङ्व्यवाये	सितादङ्व्यवाये
„	७	अग्रचत्	अमुचत्
१५५	१४	स्यावद्यस्य	स्यावद्यस्य
„	२१	उपाद्यः	उपाद्यः
१५६	६	सिचि लुकि	सिज्जुकि
„	„	आकारादिति	आकारान्तादिति
„	८	उस्यपदान्तात्	उस्यपदान्तात्
१५७	१	यतिघाते	प्रतिघाते
„	६	अध्रवीत्	अध्रुवीत्
„	७	दीर्घात् एव	दीर्घान्त एव
„	८	तत्तदा	तत्; तदा
„	„	अकुडीत्	अकुण्डीत्
१५८	२३	लोपः	लोपः
१५९	१०	अन्यथा ता	अन्यथा तौ
„	१५	अपवीत्	अपावीत्
१६०	६	दाधाध्वदाप्	दाधाध्वदाप्
१६१	१०	अशाशीत्	अशासीत्

पुटे	पक्षौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१६१	११	अशासीत्	असासीत्
„	२३	तिष्ठते घुसंज्ञ	तिष्ठतेर्घुसंज्ञ
„	१७	इणः । षीध्वं लुङ् लिटाधोऽज्ञात्	इणष्वीध्वंलुङ्लिटां धोऽज्ञात्
„	१८	आतो लोपो वाच्यः लुङि वा सनि ण्वुलि ल्युटि च न (VI. इतिवचनादाकारलोपः; 4. 114. वा.)	आतो लोपो वाच्यः लुङि वा सनि ण्वुलि (वा. VI. 4. 114.) ल्युटि च न (VI. इतिवचनादाकारलोपः; 4. 114. वा.) लुङि.....
„	१९	अदरिद्रिषुः इत्यस्यानन्तरं न दरिद्रायके लोपो दरिद्राणे च नेष्यते । दिदरिद्रासतीत्येके दिदरिद्रिषतीति च ॥	
इति वा सनि ण्वुलि ल्युटि च न । इति संयोज्य पठितव्यम्			
१६२	३	विभाषेढः	विभाषेटः
„	१४	स्वरित्यादि	स्वरतीत्यादिना
१६३	२	कित्वम् ;	कित्त्वम् ;
„	२२	डुक्किञ्	डुक्कीञ्
१६४	११	शृ हिंसायाम् ;	शृ हिंसायाम्
१६५	१५	शृस्तृजागृभ्यः स्मिन्	शृस्तृजागृभ्यः किन्
१६७	१४	नकारादकाररेफाः	नकारदकाररेफाः
१६८	२	शष्पिकरणे	शष्पिकरणे
„	६	लृ इति	लृ इति
„	७	यथासंख्यस्य	यथासंख्यं

पुटे	परुक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१६९	१५	पतपट	पतपद
१७०	२२	तपिता	तर्पिता
१७२	३	धकारादेशः	घकारादेशः
१७३	१	हेतुमद्भवार्थे	हेतुमद्भावार्थे
„	७	लिङ्गेन बुद्ध्वा	लिङ्गेन लिङ्गलिङ्गे बुद्ध्वा
„	८	वाक्यं प्रयुङ्क्ते	इत्यस्यानन्तरं
यदि कमलकमाहास्यत् न शकटं पर्याभविष्यदिति । इति योजनीयम्			
१७५	१३	लप्सते	लप्स्यते
१७६	४	श्रन्धिष्येत	शर्धिष्येत
१७७	१	उपदेशोऽजन्तः	उपदेशोऽजन्तः
१७८	८	चिण्वादिद् ;	चिण्वादिद् ;
„	१६	इजातेश्च	इजादेश्च
„	१९	दध्वंसे	दध्वसे
„	२०	शासिबसोति	शासिबसीति
१७९	११	कृजर्थम्	कृजर्थम्
१८०	२	अन्वभाविषताम्	अन्वभविषाताम्
१८१	२१	जभजभीगात्	जभजृभी गात्
१८५	२२	क्सस्य वां लुक्	क्सस्य वा लुक्
१८६	१५	नकार	नकारः
„	१६	धात्वाधिकाराविहित	धात्वधिकाराविहित
„	२०	गुणादि	गुपादि
१८७	१	लिङ्गसमुदाय	लिङ्गं समुदाय

पुटे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१८७	६	जिज्झासा	जिज्ञासा
१८९	१५	चिघत्सिष्यते	जिघत्सिष्यते
१९०	१५	हनगम	हन, अजादेशगम
१९१	४	कक्कितीति	क्कितीति
„	१२	उकारानुबन्धो	ङकारानुबन्धो
„	१६	द्विवचन	द्विर्वचन
१९२	५	अनुदात्तत्वाच्च	Omit
„	६	एकाच उपदेशेऽनु- दात्तात् (VII. 2 10.) इति प्रतिषेधे च	Omit
१९३	१२	कित्वपक्षे	कित्वपक्षे
„	१४	कित्वाभावे	कित्वाभावे
१९४	१	ङित्वाद्गुणाभावः	ङित्वाद्गुणाभावः
„	१०	उच्छदिर्	उच्छृदिर्
„	१५	अजादित्व द्वितीयस्य अजादित्वाद् द्वितीयस्य	
१९५	१९	ज्ञेपरिङ् विकल्पः	ज्ञेपरिङ् विकल्पः
१९६	२२	अभ्यस्तस्य	अभ्यस्तस्य
१९९	६	षूक्	षूङ्
२००	२३	वर्तमानात्	वर्तमानात्
२०१	१:	मूत्र्य्यर्थ	मूत्र्य्यर्थ
२०२	१९	निवृत्त्यर्थ	निवृत्त्यर्थम्
२०३	१३	आतो लोपः	अतो लोपः

पुटे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२०४	२	वशोर्धातोर्यङि	वशोर्धातोर्यङि
,,	२०	शाशम्यते	शाशम्यते
२०५	८	षूञ्	षूङ्
२०८	८	घुग्लङ्लिटोः	घुग्लङ्लिटो
२१०	१२	चैक्रीयति	चैक्रीयति
२११	१६	अभिकांक्षायाम् ;	अभिकाङ्क्षायाम्
,,	१७	अजर्गधीः	अजर्गधीः
२१२	२	प्रत्युङ्क्ते	प्रयुङ्क्ते
२१३	२	हेञ् स्पर्धायां	हेञ् स्पर्धायां
,,	१५	लक्षणिक	लाक्षणिक
२१४	६	भीस्मियोर्हेतु	भीस्म्योर्हेतु
२१६	१	ली श्रेषणे	ली श्लेषणे
,,	११	हनस्तेऽचिण्णलोः	हनस्तोऽचिण्णलोः
,,	२३	घटादयो मित	घटादयो मितः
२१७	७	प्रसयति, अपप्रसत्	प्रथयति, अपप्रथत्
,,	११	सिध्यति	सिध्यति
,,	,,	स्वरान्ताः	त्वरान्ताः
,,	,,	अनुदात्तेत,	अनुदत्तेतः,
२२२	३	शस्त्रैदितम्	शास्त्रदिताम्
२२४	१९	पृकृतिभाव	प्रकृतेभाव
२२६	२३	निष्ठा	निष्ठा
२२८	१३	इनि ठञ्	इनेठनौ

पुटे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२२९	१२	आमात्यः	अमात्यः
२३२	१४	कारणा द्यजव	करणाद् द्यजव
२३४	१८	वर्णङ्	वर्ण
२३६	६	कश्मीरेषु	काश्मीरेषु
„	९	„	„
„	१२	प्रायोक्ता	प्रयोक्ता
२३८	१०	भुङ्ते	भुक्ङ्ते
„	११	„	„
२३९	२	तेन धात्वर्थेन	येन धात्वर्थेन
२४४	९	चोरयती	Omit
२४९	४	रुच प्ररचर्चश्च	रुचप्रवचर्चश्च
„	९	शक्यार्थे	शक्यार्थे
२५०	४	कम्बलः	कम्बलः
२५१	१	उपपदि	उपपदे
„	२२	प्रसिध्यति	प्रसिध्यति
„	२३	भावाधिकारोऽस्ति	भावाधिकारोऽस्ति
„	„	प्रसिध्यति	प्रसिध्यति
२५२	१४	सिध्यन्त्यस्मिन्	सिध्यन्त्यस्मिन्
„	„	सिध्यः	सिध्यः
„	„	षोपणम्,	पोषणम्,
२५३	५	पत्रं बाहनम्	पत्रं बाहनम्
„	„	युग्म अश्वः	युग्मः अश्वः

पुटे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२५३	८	चन्द्रमासाविति	चन्द्रमसाविति
"	९	आसु-युः-वपि	आसु-यु-वपि
"	१३	प्राणाय्योऽसंमतौ	प्राणाय्योऽसम्मतौ
"	१८	प्रत्ययबहुविधाः	प्रत्यया बहुविधाः
२५४	१८	आच्छेदने	आच्छादने
"	२२	अकारान्तस्य	आकारान्तस्य
२५५	२१	लम्भकः	लम्भकः
२५६	७	हीर्घोऽकितः	दीर्घोऽकितः
"	११	ह्रियते	ह्रियते
"	१८	मदनः	दमनः
२५८	७	संस्त्रतीण	संस्त्रतीण
२५९	६	जहीते वा	जिहीते वा
"	१५	निर्वर्त्य	निर्वर्त्य
"	१७	निर्वर्त्ये	निर्वर्त्ये
२६०	४	अतोऽनुपसर्गे	आतोऽनुपसर्गे
"	८	अम्बाम्बगो	अम्बाम्बगो
२६१	५	विभुजातीति	विभुजतीति
"	१७	सुराणी	सुरापी
२६२	८	तच्छील्ये	ताच्छील्ये
२६३	१७	भास्कारा	भास्करा
२६४	१९	आत्मम्भरिश्च	आत्मम्भरिश्च
"	२२	अनुक्त	अनुक्त
२६५	१३	नाडिन्धमः	नाडिन्धमः

शुटे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२६५	१९	वह लेढीति	वहं लेढीति
२६८	४	आरंभः	आरम्भः
२६९	१०	उदकस्पर्श नकारः	उदकस्पर्शः । नकारः
„	१५	द्विवचन	द्विर्वचन
„	१७	सृजंति तामिति	सृजति तामिति
२७०	३	टिङ्गणञिति	टिङ्ढाणञिति
२७१	१३	क्विनिप्	क्वनिप्
„	२०	अनुनासिकः स्यात्	अनुनासिकस्यात्
२७२	१	तत्त्वपृद्	तत्त्वपृद्
„	„	छ्वोदशूडनु	च्छोदशूडनु
„	२	छ् इत्यस्य	च्छ् इत्यस्य
„	७	किञ्जलो ङिति	किञ्जलोः ङिति
२७३	५	अभीक्ष्ण्यम्	आभीक्ष्ण्यम्
२७४	९	जनेर्ङ	जनेर्ङः
२७६	४	वृत्कवरणेन	वृत्करणेन
„	२१	शुषोर्धातोर्	शुषेर्धातोर्
२७९	२	आदितोर्धातोः	आदितो धातोः
„	८	पूङ् क्त्वा च	पूङ् क्त्वा च
„	१०	पूङ् परो	पूङ् परो
„	१६	बृहेर्निपातनमेतत्	बृहेर्निपातनमेतत्
„	१७	कृच्छृगहनयो कषः	कृच्छृगहनयोः कषः
२८१	१३	धत्वः प्राप्तिस्था	धत्वप्राप्तिस्था

पुटे	परूक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२८२	७	त्कखलर्थाः	क्तखलर्थाः
„	८	त्कश्च	क्तश्च
„	११	क्त्वो विहितः	क्तो विहितः
„	१३	यः क्त्वः	यः क्तो
२८५	३	गकारेत्वात्	गकारेत्वात्
„	७	प्रत्ययोरितोरित्यर्थः	प्रत्यययोरितोरित्यर्थः
२८६	९	अकर्मकाद्यच्	अकर्मकाद्युच्
„	२२	सुदादिभ्यो	सूदादिभ्यो
२८८	२३	जवते दीर्घत्वं	जवतेदीर्घत्वं
२८९	१	जू जुवौ,	जूः जुवौ
„	३	विद्यन्तरो	विध्यन्तरो
२९०	१५	ण्वला	ण्वुला
२९१	५	पुल्लिङ्गैक	पुंलिङ्गैक
„	१४	प्रतिषेधोऽपि	प्रतिषेधेऽपि
२९२	१९	ऋकारान्तेभ्यो उव	ऋकारान्तेभ्य उव
„	२३	ङितः क्तिः	ङितः क्तिः
२९३	१	अकर्तरि	अकर्तरि
„	१४	णचास्त्रियाम्	णच् स्त्रियाम्
„	१७	णच स्त्रियामञ्	णचः स्त्रियामञ्
„	२३	इत्ययान्तादण्	प्रत्ययान्तादण्
२९४	६	क्लिप्तलोः क्ति	क्लिप्तलोः क्ति
२९६	६	ईत्वम्	इत्वम्

पुटे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२९६	८	भिधिः	भिदिः
”	२३	कृतीम्	कृतिम्
२९७	५	किनादिनामपवादः	किनादीनामपवादः
”	१०	स्वशर्थम्	स्वरार्थम्
”	११	शापनम्	शपनम्
”	१२	किनादिनामप	किनादीनामप
२९८	५	सकुधानी	सक्तुधानी
”	६	पुल्लिङ्गयोः	पुलिङ्गयोः
”	”	आभिधेययोः	अभिधेययोः
”	८	घेऽद्व्युपसर्गस्य	घेऽद्व्युपसर्गस्य
”	”	अद्व्युपसर्गस्य	अद्व्युपसर्गस्य
”	१०	आकारः	आकरः
”	११	तरेत स्तृणातेश्च	तरेतः स्तृणातेश्च
३००	१२	क्लिशलोऽक्ति	क्लिशलोः क्लिति
”	”	तन्त्वा	तान्त्वा
”	१३	तनित्वा	तमित्वा
”	२०	लुञ्च्यृतश्च	लुञ्च्यृतश्च
३०१	५	कृषित्वा	कृशित्वा
”	”	कर्षित्वा	कशित्वा
३०२	१२	प्रणति	वनति
३०५	७	अस्माण्णन्ता	अस्मात् ण्यन्ता
”	२०	ग्रहणवर्ति	ग्रहणम् ; वर्ति

१९६०-२४ बेंगळूरु सिटि मैसूरु रोटु 'बेंगळूरु प्रेस' इत्यभिधान
मुद्राक्षरशालायां मुद्रापितोऽयं ग्रंथः
